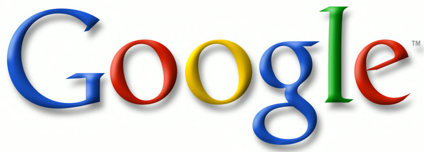

Hanák

VZDĚLAVACÍ

KNIHOVNA KATOLICKÁ.

POŘÁDAJÍ:

Dr. JOS. TUMPACH a Dr. ANT. PODLAHA.

—II• Se schválením •II—

nejd. kníž. arc. Ordinariátu v Praze ze dne 22. května 1896 čís. 4884.

SVAZEK XXXIX. SVAZEK XXXIX.

SOCIÁLNÍ DĚJINY ČESKÉ DOBY STARŠÍ.

V PRAZE 1905.

Majitel: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba.

J. Slavík.

SOCIÁLNÍ DĚJINY ČESKÉ

DOBY STARŠÍ.

NAPSAL

FRANTIŠEK VACEK.

V PRAZE 1905.

CYRILLO-METHODĚJSKÁ KNIHTISKÁRNA A NAKLADATELSTVÍ

V. KOTRBA.

Imprimatur.

Ex archiepiscopali Ordinariatu Pragensi die 8. Novembris 1905.
Nr. 18287.

FR. BRUSÁK,
vicarius generalis.

I.

Domácnost, rod a národ.

Nejmenší druh společnosti, s jakým potkáváme se v dějinách i v životě, jest domácnost. Jsou-li členy společnosti té muž, žena a děti jejich, nazýváme domácnost rodinou. Domácnost, jež skládá se z rodiny a z příbuzenstva rodičů, sluje rodinou rozšířenou. Setrvají-li i dospělé děti při rodičích, domácnost může vzrůsti ve skupinu o třech generacích.

Dějiny svědčí, že byly domácnosti dvojího způsobu. Jedny spočívaly na pokrevenství mateřském, to jest skládaly se z potomstva společné matky, ale různých otců; druhé spočívaly na pokrevenství otcovském, jsouce skupinami osob po otci příbuzných a žen k manželství pojatých. Řízení oněch označuje se jménem matriarchátu, řízení těchto jménem patriarchátu. Podle práva mateřského (ještě v historické době) hromada příbuzných ženiny strany zůstávala pospolu, řízena jsouc ujcem. Muži, kteří přiženili se v takovou domácnost, nedocházeli vůdčího postavení. Matriarchální typ domácnosti pokládá se za starší typu patriarchálního, ježto jsou příklady toho, že matriarchát musil místo postoupiti patriarchátu, ale ne naopak. Cesta k patriarchátu ražena byla sňatkem, k němuž muž opatřil si ženu buď lupem nebo koupí nebo dočasnou služebností. Časem i domácnosti spočívající na právu mateřském připodobnily se domácnostem založeným na právu otcovském.

Vyšším druhem společnosti jest **rod**. K rodu počítáme všechny osoby, jež jsou si vědomy společného původu. Počátky rodu tkvějí v domácnosti, ale tím, že dospělý syn nebo vnuk přimkl se k jiné domácnosti, dospělá dcera nebo vnučka dostala se za manželku muži v jiné domácnosti, přestává společné bydlení rodu. V době převládajícího patriarchismu mužští členové rodu zakládali nové domácnosti; nicméně třebas příbytkem oddělení nebo místem od sebe vzdálení nevytrhli se ze svazku rodového. Svou organisací rod býval důležitým činitelem ve věcech jak soukromého tak veřejného života.

Skupina rodů, jež k sobě poutalo jednak vzdálené a již sotva pamětné pokrevenství, jednak svakovské příbuzenství, zvláště pak trvalé ústřední náčelnictví, přijala jméno **národa**. Za naší doby a v dějinách říší, které vykazují dlouhé trvání, národ jest společenství velikého slohu; než čím hlouběji sestoupíme k počátkům národností nyní mohutných, tím menší skupiny rodů shledáváme tam označeny jménem národů.

Otázka jest, jaké byly **společenské svazy** (associace) **slovanských lidí** vstupujících do těchto zemí, ve kterých potomci jejich Čechové posud přebývají. K odpovědi na to ukazuje se za potřebné vyšetřiti nejprve živnost jejich, ježto způsob živnosti čili opatřování hmotných potřeb projevuje v prvé řadě vliv na strukturu a organisaci společenských skupin. Přímých zpráv o živnosti řečených lidí se nám nedostává. Jsme odkázáni k vědomostem o živnosti Slovanů vůbec v době, kdy větve velikého kmene toho se odlučovaly a vzdalovaly. Můžeme však za pravdu přijmouti, že tenkráte, v počátcích hospodářského vývoje, rozdíly mezi slovanskými národnostmi, jichž sídla prostírala se od dolního toku Dunaje až k pramenům Visly, pokud se tkne dobývání časných potřeb, nebyly příliš veliké.

Způsob **živnosti** určován jest namnoze polohou a jakostí půdy. Slované 6. století přebývali v krajinách, které od cizích pozorovatelů, Románův a Řeků, nazývány jsou krátce lesy a bažinami. »Sclavini pa-

ludes silvasque pro civitatibus habent.«[1]) Ἐν ὕλαις καὶ ποταμοῖς καὶ τέλμασι καὶ λίμναις δυσβάτοις οἰκοῦντα.[2]) Z podrobnějšího popisu zvídáme o territoriích volných na březích řek, podle jezer a mezi blaty, jako místech obytných, protkaných sítí cest a obklopených konečně lesem. Doslýcháme také o dostatku dobytka všeho druhu a plodin polních, zvláště prosa a pohanky.[3]) Tak na jevo jde, k čemu vedla půda slovanské obyvatele kromě lovu a obírání zvířectva (na př. včel), totiž k pastvectví a polaření. Podle zprávy dějepisce Prokopia Slované na den nesli náklonnost k životu pohyblivému, měníce začasté místo svého přebývání.[4]) Tak tomu bývá u národů kočovných, kteří buď za kořistí jdou, buď pastevci jsouce, hledají stádům svým nové výživy. Rolník osedá zemi mnohem pevněji, ba lpí na hrudě, kterou byl vzdělal. Císař Lev Moudrý († r. 912) pročet starší historické zápisky o Slovanech, sousedech Východní říše, usoudil, že v době 6. století živili se pastvectvím.[5]) Uvádíme to, aby bylo patrno, že pastvectví mělo převahu nad zemědělstvím.

Těžká byla práce primitivního zemědělce, jenž orbou musil podpírati chov dobytka, aby v době zimní dostávalo se chleba a píce. Rodina sama o sobě nestačila k opatření věcí živobytních. I kdyby o pokoj zvenčí bylo postaráno, dvoje nebo troje ruce nezmáhaly práce, která by teprv dávala obživu a skýtala potřeby sebe skrovnější domácnosti. Považme: stavěti příbytek, hotoviti náčiní domácí, nářadí hospodářské a oděv, pásti dobytek a pracovati na poli. Nutnost přirozená kázala příbuzenstvu setrvati pohromadě až do potřebné míry.

Staří zpravodajové naši nepopisují domácnost slovanskou, jen Prokopios zmiňuje se o ní, řka, že Slované přebývají v bídných chatrčích (οἰκοῦσι δὲ ἐν

---

[1]) Jordan. Get. 5.
[2]) Mauric, Strateg. XI, 5.
[3]) Ibid.
[4]) Procop. de bello Goth. III, 14.
[5]) Leon. Tact. XVIII, 79.

καλύβαις οἰκτραῖς).[1]) Podle toho domácnost skládala se z malého počtu osob. Týž spisovatel maje na mysli vzdálenost osady od osady, praví, že Slované daleko jedni od druhých přebývají.[2]) Ježto tedy domácnost neměla velkého počtu osob a osada od osady byla vzdálena, dlužno za to míti, že osada byla skupinou aspoň tolika příbuzných domácností, kolik jich pospolu stačilo k dobývání živnosti z povrchu půdy zemské v době, kdy pastvectví mělo převahu nad zemědělstvím.

Ohlížíme se po termínu, kterým bychom značili svaz domácností jako družinu příbuzných osob pracujících o živnost. Mane se tu mimoděk slovo **zádruha**, nevíme jak starého původu, ale ve známost vešlé teprve v minulém století. Oblíbenost jeho bývá nyní až na překážku klidného úsudku o ústrojí staré slovanské society. Podle etymu slova zádruha znamená solidárnost; podle věci, kterou zádruha značí, mysliti dlužno na snahu zadržovati odluku příbuzenstva a držeti rozrod pohromadě až do té míry, kterou s jedné strany výhoda živnosti ukládá, s druhé pak možnost dopouští. Zádruha přidržuje rodinu k rodině v době, kdy rodina sama o sobě může zjednávati sobě živnost. Není tudíž zádruha požadavkem životní nutnosti, ale spíše hospodářské výhodnosti. Nám slovo zádruha ve příčině svrchu dotčené hodilo by se potud, pokud zavírá v sobě pojem skupiny příbuzenstva pracujícího o živnost.

Staré naše slovo **čeleď**, k němuž na druhém místě zřetel obracíme, ukazuje zase jiný defekt na sobě. Ponáší se tuze po latinském »familia« ve smyslu otročích nebo služebních příslušníků panského domu. Jsou sice příklady toho, že ve 14. století i děti hospodářovy míněny byly slovem čeleď, nicméně převahuje již od počátku písemných dokladů význam lidu služebného. Jinak mělo by slovo to dobré oprávnění, ježto již gotský dějepisec Jordanes označuje svaz příbuzných domácností slovanských slovem »familia«.[3])

---

[1]) Procop. de bello Goth. III, 14.
[2]) Ibid.
[3]) Jordan. Get. 5.

Slovanům řada pokrevných osob sluje **rodem**. Ovšem k rodu náleží i rozenci, kteří se byli oddělili, a nenáležejí k němu osoby, které nejsouce z příbuzenstva, sňatkem spojily se s příslušníky rodu. Z té příčiny ani slovo rod dokonale nám nevyhovuje. Než, považujíce to, že ve svazu domácnosti zůstávalo jádro rodu, a přihlížejíce k tomu, že význam slova rod není tak pevný a ustálený, aby nemohl býti nově upraven, rozhodujeme se užiti slova toho na označení staroslovanské zádruhy. Na otázku, zda rod spočíval na pokrevenství strany ženské či mužské, nelze dáti bezpečné odpovědi; to však jisto jest, že řízení rodu bylo v rukou mužských. Byzantští spisovatelé, kdykoli mluví o rokování, jehož účastnily se hlavy rodů, jmenují toliko muže, nazývajíce při tom náčelníky rodů prostě Slovany: ἠγείροντο μὲν ἐπὶ τούτῳ Ἄνται σχεδὸν ἅπαντες, κοινὴν δὲ εἶναι τὴν πρᾶξιν ἠξίουν. [1])

Tíž spisovatelé zmiňují se o velikém počtu **národů** slovanských. Dějepisec Prokopios dí: ἔθνη τὰ Ἀντῶν ἄμετρα. [2]) V tom, že Slované nesrůstali ve větší tělesa politická, spatřovali cizí pozorovatelé zvláštnost slovanské race. Z jejich řeči srozumíváme, že národ byl skupinou příbuzných osob a přebýval v krajině ne příliš veliké. Kdybychom chtěli mluviti po německých autorech, řekli bychom, že slovem národ míněn jest kmen. Avšak nám kmen jest nositelem větví, a proto mluvíme spíše o národech jako větvích společného kmene.

Podle původu slova národ jest narostlým rodem. Snaha dospělých osob vybrati se ze živnostního svazku s jinými, když síly jejich o sobě postačují k obživě, ozývá se pudem přírody. Přičiňují zvláště sňatky do přespolí (exogamie). Ve starší době odluka mírněna byla potřebou ochrany na venek čili potřebou moci, která by dovedla čeliti nepřátelským útokům ze sousedstva a zachovati existenci živnostních skupin. Rozpadal-li se rod ve dva rody, nesměla minouti družnost rodů, ježto teprv větší skupina sociální byla s to.

---

[1]) Procop. de bello Goth. III, 14.
[2]) Ibid.

aby obhájila pokojné trvání rodů. Tak jeví se národ ochranným svazem rodů čili existeční skupinou příbuzných osob.

Prohlédáme-li k národu jako hotovému celku, spatřujeme stopy genese jeho v uctívání společného předka a ve staršinství jednoho rodu, po němž národ míval jméno. Spojité území, stejné názory náboženské, tradice a zvyky byly znakem národní pospolitosti. O náčelnictví v národě zatím nemluvíme. Velikost krajiny, její přirozená poloha a jakost půdy projevovaly vliv na rozsazení rodů a jejich hospodářskou organisaci, a tak i na velikost a sklad národa.

Národ s národem stýkal se častěji nepřátelsky než přátelsky. Dělidlem bylo jim sobectví. Jakkoli známky společného původu, týž jazyk krom dialektních zvláštností, též obyčeje a zvyklosti měly cestu dobré vůle mezi národy zachovávati otevřenu, docházelo přece nezřídka ke sporům a třenicím. Teprv ve chvílích společného nebezpečenství, k obraně proti vnějším nepřátelům srozumíval se větší počet národů, tak že v poli stávaly nesčíslné zástupy Slovanů. Styky jejich, ať přátelské ať nepřátelské, nebyly pak bez účinků sociálních a politických. Přílivem cizích lidí, zajatců, uprchlíků, žen, protrhovalo se pokrevenství mezi příslušníky národa; vítězstvím jedněch a porážkou druhých splývaly malé národy v národ větší

Svazek slovanských lidí se zdejší půdou počal se okkupací krajin. Prvotní úmysl okkupatorů nebyl usednouti trvale. Pověst o lepších krajích přičiňovala k touze po lepším živobytí a tudíž i ke stěhovavosti. Teprv když minula naděje, že by možno bylo poraziti závadu, jež stála v cestě, přilínal duch ke krajině, a okkupace přechodná měnila se v trvalou.

Zabírání krajin nešlo před se prací malých skupin společenských, nýbrž dálo se návalem větších associací, totiž národů. Mluvíce tu o národech, myslíme na svazy rodů, v jakých i přes změnu sídel, způsobenou stěhováním, setrvali příslušníci existenčních skupin. Rody zasedaly v krajině, tu řidčeji a opodál sebe, tam hustěji a blíže k sobě, vesměs pak na břehu řek nebo potoků. Původní rozsídlení bylo namnoze

kopií předešlých sídel, ze kterých rody tuto se osazující byly vyšly. Kvasem rozdílu staly se klimatické a territoriální zvláštnosti krajin.

Staré Boiohaemum nelišilo se od podhoří karpatského než jen poněkud mírnějším podnebím, rozmanitostí krajin a stopami agrikultury, o niž pracovali někdy Keltové a po nich Germáni. Enklavami vzdělávané země byly zejména: nížina polabská, podkrají řeky Ohře od Kadaně k Litoměřicům, přístupnější břehy řeky Bělé pod Krušnými horami, řek Radbuzy, Úhlavy a Mže, řeky Otavy. Ve vyšších polohách země, lesnatých a pastvinatých, naskytaly se pozůstatky dávnověkého sídlení: hradiska, valy, mohyly. Nelze o tom pochybovati, že slovanští osazovatelé uhodili též na zbytky předešlého obyvatelstva v zemi. Od nich přijata jsou jména řek cizinského původu, jako Labe (Albis), Vltava (Fuldaha), Ohře (Agara), Mže (Misa), Jizera (Isera) a j.

Krajina stavši se trvalým živištěm rodů náležitých k jednomu národu, vzala na sebe podobu území národového. Hranice území toho aspoň po hrubé míře dány byly stabilisací sousedních držav, jež podobně z trvalých živišť dospěly rázu národových území. O lineární hranici mezi územím a územím nebylo řeči potud, pokud na speciálním místě nepotkaly se interessy protivných stran. Z pravidla činila hranici »media et interiacens silva«, a poměr sousedstva z různých národů byl ten, »quod ad eos pertineat ex parte sua, sicut ad nos ex nostra«. [1]) Národ hospodářsky čilejší získával proti národu mdlejšímu, až rozpínavost jedné strany nebo obou stran zároveň vedla k rozhodnutí o hranici lineární a právní.

Pohyblivost slovanských lidí neminula hned potom, jak ustálila se národová území jejich. Převaha pastvectví nad zemědělstvím byla příčinou života polokočovného, takže díl příslušníků rodu zůstával začasté mimo dům, procházeje se stádem podkrají svého sedliska. Ostatní členové rodu přebývali pod střechou a pílelí o hospodářství jak polní tak domácí.

---

[1]) Jarlochův Letopis k r. 1175.

Pojem vlastnictví podle dvojího druhu jeho a právo vlastnické nebyly Slovanům 6. století věcmi nepovědomými. Znali vlastnictví kollektivné, totiž území jako državu, rodům téhož národa společnou. Byla-li jim krajina na prvém stupni společenského vývoje zemí, to jest domovem národa, podkladem rodových živností, na druhém stupni jevila se již vlastí čili proprietou národní korporace. Na tom základě spočívala jejich svoboda, trvala národní samobytnost a vzkvétala láska k vlasti. Příslušníci národa vědouce o tom, že země jest podkladem bytu národního, národ pak ohradou rodů, hájili společného území jako majetku svého proti uchvatitelům. Vedle vlastnictví kollektivného znali též vlastnictví soukromé. Oděv, zbraň, šperk, a co jednotlivec směl uvésti do výhradní sféry své soukromé vůle, bylo předmětem soukromého vlastnictví. Půda, země, dům nemohly ovšem býti předmětem takového vlastnictví.

Při vyšetřování majitelského práva k zemi nelze obejíti se bez známosti vůdčích osob v rodech a v národě. Po míře patriarchálního zřízení hlavou rodu byl starší muž (starý, srv. něm. starr, στερεός z kořene ster = pevným býti). Ve slově »starší« druží se pojem fysické síly s pojmem ethické moci, jaké potřebí jest k řízení sociální skupiny. Práci staršího naznačuje sloveso »starati se«, mající význam pečování o hmotné a duchovní interessy osob. Starší byl podle činnosti své starostou rodu. Trvání v jednotě národa ukládalo starostovi, aby scházel se s jinými nebo ostatními starosty rokovat o společných potřebách rodů. Tak vyvinul se kollektivně osobný název jeho »stařešina« (církevně-slovansky starějšina = sbor starších, člen rady starších).

Náčelník vyššího řádu, než byl starosta rodu, sluje u Maurikia ῥήξ: πολλῶν δὲ ὄντων ῥηγῶν.[1]) Slovo to dlužno přijmouti ve smyslu starolatinského »rex« a gotského »reiks«, tudíž ve významu kněze-knížete (kněz, kunings = urozený, náčelník rodu; got. kuni = rod). Ještě v 9. století nazýváni jsou »kněži«

[1]) Mauric. Strateg. XI, 5.

slovanští reges nebo reguli. Starosta nejstaršího rodu v národě přijal název knížete, ježto přednost rodu jeho docházela uznání od rodů mladších. Vladařem nebo vládnoucím knížetem (ἄρχων) nebyl. Popřednictví jeho jevilo se toliko ve shromáždění starostů rodových, v tom, že řídil obecné roky stařešiny a míval poručeno sobě pečovati o exekuci věci srokované. Τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα οὐκ ἄρχονται, praví Prokopios o Slovanech 6. století. Ἄρχοντας δὲ, ὥς φασι, ταῦτα τὰ ἔθνη μὴ ἔχει, císař Konstantin Porfyrogennetes o Slovanech 7. století.[1]) Formou veřejné správy v národě byla presbeokracie (vláda starostů) aneb, jak Prokopios dí, demokracie: ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων ἀεὶ τάτε ξύμφορα καὶ τά δύσκολα εἰς κοινὸν ἄγεται.[2])

Ke složitější organisaci i tužšímu regimu dospěli Slované teprve pod tlakem vnějším, působením cizinských činitelů a vlivem styků se sousedstvem, které kulturou a civilisací nad ně předčilo. Nadvláda avarská asi v letech 565—623 posilnila moc knížat; neboť tak nejspíše mohli chánové provoditi panství nad slovanskými národy, když knížata jejich učinili svými poručníky nad ostatním lidem. Povinnost naturálních platů, ukládaná od Avarů, nutkala rody k usilovnější práci hospodářské, a tou stranou na dobré vyšla, přičiňujíc k rozvoji zemědělství, kdežto jinak zase působila praejudicium na prospěch knížat, kteří jako prve pro Avary poplatek vybírali, tak potom pro sebe ho žádali a vymáhali. Služba vojenská jako druhá povinnost politické podřízenosti uváděla Slovany ve známost cizích krajů, vychovávala bojovníky v národě a a obouzela jeho sebevědomí.[3])

V době usídlení hospodářství rodu bylo pospolité. Rod osedév na jednom místě, zbudoval si tolik příbytků, kolik čítal domácností. Členové rodu zavádějíce polní hospodářství, vzdělali několik větších míst,

---

[1]) Procop. de bello Goth. III. 14. Constant. Porfyr. de adm. imp. 29.

[2]) Procop. l. c.

[3]) Miracula s. Demetrii. Bolland. Acta sanct. Oct. IV. str. 148. Fredegar. Hist. Franc. 48.

která polohou a jakostí půdy byla k osívání nejpříhodnější. Jako osadě dostalo se názvu od sousedů tím, že označovali ji jménem rodu, v ní osedlého, tak zase rod opatřil orná místa svá zvláštními jmény za příčinou snadnější orientace. Vůkol míst těch prostíraly se lesy, pastviny, luka, lada.

Rodový svazek se uvolnil, když po smrti starosty někteří příslušníci rodu nechtěli setrvati v nedílnosti, protože počet jich stačil k zavedení samostatné živnosti, a nový náčelník byl jim vzdálen po míře pokrevenství. Zprvu asi docházelo při tom k tuhým sporům. I bylo věcí knížete, jenž řídil stařešinu celé země, aby obnovil mír. Jeho zakročením buď dostalo se nespokojeným zvláštního starosty, buď přinuceni byli setrvati i nadále v jednotě rodu. Pokud ještě zemědělství nemělo převahy nad chovem dobytka, vznikaly rozrodem nové osady na místech příhodných. Že dělo se tak po rozhodnutí veřejné moci, souditi jest ze starého práva odúmrti. Když totiž pomřel celý rod, jmění jeho připadlo na knížete, i mohl jím disponovati podle své vůle.

V době pokročilého zemědělství zůstal sice i druhý i třetí rod v původním sídle, avšak s rozrodem jejich počalo se dělení pozemků. Orná místa, o kterých svrchu zmínku jsme učinili, přijala časem jméno »dědin« na označenou, že jsou majetkem rodovým, aneb jak později tomu se rozumělo, že trvají při rodě nejen po otci, ale i po dědu jako pravé a nepochybné jmění jeho. Když tedy odměřován byl podíl nového rodu, »dědiců« rodu starého, vykázali mu díl na každé dědině, aby rozdělení bylo spravedlivé a hovělo požadavkům střídavého hospodářství.

Vědomost o rodovém zřízení starého způsobu vážena jest především z typu vsí, tak zvaných okrouhlic. V nich poloha příbytků a způsob, jakým pozemky jsou krájeny, ukazují na původní spojivost obyvatelů. Statky veské seskupují se vůkol okrouhlé návsi, jež bývala společným nádvořím všech usedlostí. Pozemky pak, ke vsi náležité, rozděleny jsou podle pravidla, v němž zračí se postup údělů. Kromě toho výklad náš o nedíle rodu dochází potvrzení některými

zvyklostmi práva v době historické. Byla-li dědina prodána bez svolení pokrevních přátel, mohl ten, kdo nepřivolil k prodeji, »sesouti« kupce s dědiny a za touž sumu peněz sám ji získati.[1]) Z mrtvoly zabitého, jež ležela na pozemcích u vsi, odpovídati bylo všem hospodářům téže vsi a všichni platili pokutu, nebyl-li vinník nalezen.[2]) Takový pořad práva nemohl vzniknouti, než v době, kdy pozemky celé vsi náležely pospolu všem obyvatelům. Podobně vzešla povinnost hospodářů ve vsi platiti společnou rukou pokutu, kdykoli v příbytku některého z nich nalezena jest věc cizí, kradená.[3])

Podnětem důležitých proměn v životě soukromém i veřejném bylo přidržování zajatců k pracím hospodářským. Pokud jenom členové rodu zabývaly se zemědělstvím, práce jejich mohla sice všem poskytovati slušnou výživu, ale k bohatství nevedla. Snaha po větší zámožnosti rostla s vědomím, že nelze dospěti válečné síly a tudíž i politické moci, než rozhojní-li se majetek rodů. Také příklad sousedních národů neslovanských působil k tomu, aby užito bylo zajatců jako pomocných sil v hospodářství. Již v 6. stol. Slované znali cenu »plenníků« a těžili z nich hojnou měrou. Odkládajíce důkazy o tom k dalšímu odstavci, chceme jen účinků si povšimnouti. Pracemi zajatců rozmáhalo se jmění rodů, nejvíce ovšem rodu knížecího. Větší míra majetku poskytovala pak příležitost, aby dospělým dědicům dostalo se údělů. S tím souvisí zakládání nových osad, ježto pozemky při starších vsích rodových byly již dosti široko vzdělány. Dospělým členům rodu přikázal starosta některý počet otroků, aby řídíce práci jejich, proměnili vzdálená lada v polnosti. K tomu konci zakládány jsou dvorce na samotách, a podle nich vyrůstaly příbytky nevolných zemědělců. Člen rodu setrvávaje s rodinou svou ve dvorci, vyžádal si novou osadu za trvalý úděl. Při

---

[1]) Ordo iudicii terrae; 9 (70). Ondřeje z Dubé Výklad; 12 (14).

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222. Erben, Reg. str. 308.

[3]) Ibid.

tom nepřetrhl svazu rodového, neboť na něm spočíval nápad k hodnosti náčelnické. Ohled na dědice, kteří nemohli ještě žádati sobě podílů, aneb i přes dospělý věk svůj chtěli setrvati při hlavě rodu, byl toho příčinou, že starosta dbal o velikost jmění kmenového a nedopustil, aby jmění to, jež bezprostředně řídil, postupnými úděly příliš se tenčilo.

O existenci údělů v rodovém právu svědčí především dějiny vévodského rodu v Čechách. V nich se obráží duch zvykových řádů, jaké bývaly v soukromém životě svobodného lidu. Na druhém místě dlužno poukázati na jména osad a vzájemnou polohu starobylých vsí. Mnohá z nich, jak obecně povědomo, nejsou než názvy slovanských rodů (ku př. Stadice, původně Stadici, rod Stadi čili Stadimíra; Libice, původně Liubici, rod Liuba čili Liubgosta nebo Liubomíra; Vršice, původně Vršici, rod Vrše čili Vrchoslava). Do půdy nové vlasti prvotní rody vtiskly stopu tak trvalou! Vůkol rodových vsí připadáme na osady, jejichž jména zachovala si tvar singuláru a jsou původem svým příjmí osob. Některá z nich mají formu tak zvaných neurčitých adjektiv (Radim, Ruzeň, Načerac), jiná naskytují se ve tvaru possessivných adjektiv (Těptín, Božejov). Celkem pak jsou dokladem toho, že velmi záhy odštěpovali se jednotlivci od rodu a zakládali hospodářství opodál vsí rodových. I nelze za to míti, aby za květu rodového zřízení byly vznikaly dvorce a osady, podle zakladatele jmenované, bez vztahu k sousedním rodům. Ústavou údělovou původ jejich dobře se vysvětluje.

Societa rodu vyrostla z naléhavé potřeby starých dob a měnila se okolnostmi času pozdějšího. Základem jejím krom idee pokrevenství byla potřeba živobytní, úkolem jejím opatřovati rozencům mír vnitř i zvenku, aby mohli pěstiti své živnosti. Když dalším vývojem povinnost chrániti mír mezi rody přešla na knížete, jemuž v té příčině ku pomoci stály nesporné rody celého národa, úkol starosty rodu přestával na uchovávání míru v rodě. Tím také naznačen jest dosah jeho pravomoci. Slova a činy, kterých z potřeby užil k zachování míru, byly jeho právem, a členové rodu

měli povinnost, aby je plnili a jim se poddávali. Domácí rady účastnili se jen dospělí dědici; nedospělým členům rodu a nevolníkům, kteří od práva rokování byli odstaveni, dáváno jméno »otroků«. Starosta byl správcem jmění rodového a ochráncem jeho, kdykoli o některou částku dědiny nebo obce spor vzešel. Nakládal na výzbroj válečnou, platil věno okolním starostům za dívky z jejich rodů, když vdávaly se za muže z jeho rodu, a odváděl pokuty na odvrácení krevní msty a za zločiny, které by jinak rušily mír v národě. Ve sporech domácích rozhodoval starosta, jak se podobá, se souhlasem otců rodin, tak že nebylo odvolání k vyšší moci. Kdo nechtěl přestati na rozhodnutí jeho, pozbýval práv rodových a činil se prázdna ochrany rodu.

Svazek národový ukládal rodům zvláštní povinnosti. Kdykoli kníže, konaje cestu zemí, přibyl s průvodem svým k sídlu některého rodu, starosta přijímal jej pohostinnu a opatřoval jej i družinu jeho všemi potřebami. Když zdvihl se vznešený host, rod nabízel mu k disposici koně a vozy, i podporoval průvod knížecí v další cestě. Podobné služby prokazovány jsou zástupcům nebo poslům knížecím. Jak rostl apparát ústřední vlády, tak přibývalo časem hospitací, noclehů, průvodů a jiných pomocí. Za příčinou obrany země starosta vypravoval některé členy rodu, později spíše nevolníky, aby spolu s lidmi z jiných rodů pracovali o stavbě hradů, hloubení příkopů, opravě cest a mostů, mýtění lesa, a j. Do pole stavělo se pak branné mužstvo národa, zvláště stařešina a bojovnější členové rodů. Rody přispívaly nad to k výpravě válečné, poskytujíce vozy a přípřež, někdy i potravu vojsku a píci koním.

Zachovávání veřejného míru bylo úkolem associace národní. Náčelníci rodů znali se ke knížeti, hlavě národa, jako členové rodu znali se k nim, poddávali se jeho vedení proti rušitelům míru, když zahrozilo nebezpečenství od sousedů, nebo v zemi samé roztržka vznikla mezi rody, a přestávali na rozhodnutí jeho, pokud neprotivilo se starým zvyklostem. Knížeti zůstaveno bylo jednati se sousedními národy,

poskytovati pohostinství cizincům a zřizovati průvod obchodníkům. Hostinnými dary a nezřídka i kořistí válečnou vzrůstalo jmění rodu, jehož náčelníkem byl kníže. Moc pak majetkem utvrzená pojistila hodnost knížecí jednomu rodu dědičně.

Na dvoře knížecím scházela se starešina z celé země rokovat o pilných potřebách národa. Když nadešla změna v osobě knížete, byla přítomnost jejich znamením, že zachovají oddanost i nové hlavě národa. Zárukou věrnosti jmína byla přísaha, kterou konávali starostové rodu nastolenému knížeti. Přísahou tou spolu docházeli oni zvláštní autorisace, ať tak díme, úředního potvrzení v hodnosti náčelníků rodových a práva účastniti se rokování s knížetem a obcovati soudům jeho. Důstojnost taková slula »kmetstvím«, a těm, kdož ji zastávali, říkáno »kmeti«. Ve slovech těch ozývá se dosti patrně románské »comitia« a »comites« O stáří jejich svědčí pak rozšířenost ve všech slovanských řečích. Z toho soudíme, že slovo kmet vzalo počátek v době, kdy Slované stýkali se s obyvatelstvem a úředníky Východní říše.

Při konání soudu v národě, jenž dál se u přítomnosti knížete a kmetů, slyšen byl nejprve původ (žalobník), potom pohnaný (obžalovaný). Když domluvil, kníže poručil některému z přítomných kmetů, aby učinil nález o dalším líčení pře. Ten poradiv se s ostatními kmety, rozhodl o tom, kterak jest původu dokazovati žalobu, nebo pohnanému z ní se očistiti. Když i to bylo vyplněno, poručil kníže opět jinému z přítomných kmetů, aby konečným rozsudkem strany rozhodl. Ten opět potázav se s ostatními kmety, vynesl nález; načež kníže konečný rozsudek schválil.[1]) Z průběhu soudu jde na jevo, že soudcovský úkon spočíval v rukou kmetů, kdežto kníže řídil jen postup soudního jednání a pečoval o vykonání rozsudku.

Oblastí národa byla země. Určitější hranice zemí vyvíjely se teprv, když rozrodem přibylo osad, když obyvatelstvo zašlo hlouběji do pobočních údolí a zasedlo také ve vyšších polohách vůkol. Styky sousedstva

---

[1]) Srv. listinu z r. 1278. Emler, Reg. II. str. 468 n.

otvíraly pak cestu buď k přátelství nebo nepřátelství národů. Ve sporu dvou národů, jenž bojem byl vyřizován, hodnost knížecí u národa přemoženého někdy docela zanikla a rody jeho splynuly s národem vítězným. Jindy zase za příčinou mocnější obrany poddávalo se několik národů vedení jednoho knížete, a spolek takový nepominul ani potom, když národy sdružené došly účelu, k němuž se spojovaly. Politická moc knížat přešla tu na vévodu, kdežto jim samým zůstávala jen moc patriarchální. Národy srůstaly v národ jeden, země jejich měnily se v krajiny, země prostrannější. Nárazy mocného sousedstva podporován byl další proces slučovací. Jako prve knížata tak později vévodové poddávali se řízení jednoho vévody. První zprávu o tom máme z r. 895, kdy Spytihněv a Vitislav byli předními všech vévod zdejších.[1] Před tím roku 845 děje se zmínka o čtrnácti vévodách ze země naší, o touž věc spolu pracujících,[2] ale vyšší svazek jejich není poznamenán.

Předním místem v zemi byl hrad, to jest prostranství kolkolem ohrazené, které jsouc sídlem knížete a tudíž i středem života národního i náboženského, sloužilo spolu k obraně země a ochraně národa v čas nepřátelského vpádu.[3] Země politicky sdružené mívaly hradů několik.[4] Když národ pozbyl samostatnosti, hrad země jeho býval od vítěze zkažen a rozmetán.[5] Jindy zase stavěny jsou nové hrady buď na pomezí proti nepřátelskému národu, buď v zemi přemožených.[6] Časté zmínky o hradech svědčí jejich významu v životě slovanské společnosti. V podhradích vznikala tržiště, v nichž stýkal se domácí lid širého okolí a seznamoval s cizími živly, jež vnikaly do země. Místa ta působila značnou měrou k rozvoji právního zřízení.

---

[1]) Annály fuldské k r. 895.
[2]) Annály fuldské k r. 845.
[3]) Fredegar. Hist. Franc. 68. Annály fuldské k r. 857.
[4]) Kosmova Kronika; I, 13.
[5]) Widukind, Res gestae saxon. II, 3.
[6]) Kosmova Kronika; I, 10. 18.

Z písemných památek našich, jež počínají se sice s uváděním křesťanství do země, ale hojněji plynou k nám teprv z doby Kosmovy († r. 1125), lze ještě dvojím způsobem těžiti pro povážení těch věcí, o kterých jednáme. Jednak totiž letopisec uvádí nás do ovzduší své doby a tříbí pojmy naše o rázu tehdejší ústavy národa, jednak rozpomíná se na časy starší a podává úsudek o nich, tak že není pochybnosti, jak nazíralo se za jeho paměti na rodové i národové zřízení věků minulých. V 11. století byla dosti živá vědomost o tom, že národ český vzrostl z většího počtu národů slovanských, kteří hmotné přemoci vévod českých nemohli konečně odolati. Národy ty lišily se rozměry svých zemí čili počtem krajin, i také povahou lidu. Tak ku př. Lučané, národ přebývající v pěti krajinách (v podkrají Hutné čili nynější Blšanky, v podkrají Úzké, v podkrají Brocnice čili nynější Střely, v Polesí, t. j. v podkrají horní Mže, a v Lukách u Ohře), nazýváni jsou lidem pyšným, Čechové národem bujným.[1]) V menších národech lid těšil se větší svobodě než ve státech zbraní rozšířených.[2]) Synu vévody, jenž bojem byl přemožen a v boji života pozbyl, zůstavována někdy hodnost knížecí, ale vítězný vévoda přidával mu pěstouna (správce domu) na ujištěnou politické závislosti.[3]) Jinde zase krutostí až nelidskou celý rod knížecí byl vyhuben krom členů jeho, kterým povedlo se uprchnouti.[4])

Pojem národa ve smyslu přirozeném jako sdružení rodů, které ochraňovaly paměť společného praotce, nebyl letopisci neznám, ale za jeho času nedostávalo se příkladu, aby národ takový zůstával pospolu, měl svou zemi a plnou svobodu. V krajinách, jež bývaly oblastmi národů ve smyslu právě řečeném, vědomí o pokrevenství rodů jednak již valně potuchlo, jednak změnami sídel a majetku, a tudíž nepříbuzným sousedstvem namnoze bylo utlumeno. Tím více však

---

[1]) Kosmova Kronika; I, 12. 8.
[2]) Tamže I, 12. 19.
[3]) Tamže I, 13.
[4]) Tamže k r. 995.

vynikaly rody, jichž stařešina přilnula k vévodům českým, a konajíc jim věrné služby, získávala dědicům svým jméno a jmění. Rody takové ochraňovaly paměť svého pokrevenství a byť časem i v různých a od sebe vzdálených krajinách osedly, bývaly přec za jedno ve smýšlení politickém a stály k sobě v potřebách příbuzenských. Tak z jednoho rodu vyrostl národ ve smyslu přirozeném, avšak bez společného území. Kosmas jmenuje nám národ (gens, natio) Vršoviců, národ Municů, národ Těpticů.[1]) Když témuž letopisci připadlo na mysl vysvětlovati původ veřejné moci v zemi, představoval si národ jako společenstvo rodů dílem příbuzných (generationes) dílem nepříbuzných (tribus, plebes). V jednom rodě vynikl prý muž ušlechtilejší mravem a váženější bohatstvím, načež ostatní z dobré vůle a bez újmy svobody své k němu se utíkali rokovat o věcech sporných a křivdách sobě učiněných. Tak stal se knížetem Krok v zemi, jež později slula Rokytenskem, a věhlasem soudcovským potáhl k sobě rody v Tetínsku a v zemích vůkol hradů Kazína a Libušína.[2]) Národ spojených zemí těch přijal jméno Čechů (Čech bylo původně jméno obecné. Nám zamlouvá se domněnka o vzniku jeho ze staroslovanského čajati = čekati. Podle toho čech byl by čekatel muž jsoucí na čekané). Čechové podle vypravování Kosmova založili hrad Prahu. Majíce pak na pomoc národ přebývající v Bílinsku a národ Litoměřiců, přemohli ve válce národ Lučanů a přivtělili zemi jeho k Čechám.[3]) Ve druhé polovici 10. století knížeti pražskému příslušela již vrchní moc nad celou zemí, kterou my zoveme Čechami.

---

[1]) Kosmova Kronika k r. 999, 1087.
[2]) Tamže I, 3.
[3]) Tamže I, 9—13.

II.

Svobodní a urození.

Podle zpráv, jež podávají byzantští spisovatelé 6. století, přední živností rodů slovanských bylo pastvectví. Chovajíce stáda rozmanitého dobytka, přecházeli s nimi s místa na místo, někdy i dosti daleko od sídel svých, ježto bližších pastvišť a úrody jejich šetřiti bylo pro potřebu doby zimní. Cizím pozorovatelům nedostávalo se případného jména pro střídání pastvišť z příčin hospodářských; mluví tudíž jen o změnách místa a pobytu:[1]) my však užili bychom snad vhodněji slova salašení. Trvalým sídlem rodu byla ves na břehu řeky nebo potoka, kdež kusy úrodné půdy poskytovaly příležitost k subsidiárnímu zemědělství. Náčelník rodu třídil práci a zaměstnání dospělých členů v rodě, dohlédal k tomu, jak povinnosti své zastávají, a živil všechny. Proto jmenovali jej ostatní dědem, to jest živitelem. Úzký svazek příbuzenský a živnost svrchu řečená nedopouštěly, aby děd utvrzoval vládu nad členy rodu a činil se pánem jejich. Pastvectví propůjčovalo vždy a všude více volnosti než pokročilé hospodářství polní může jí poskytovati. Ježto pak rod byl korporací samostatnou a v sobě uzavřenou, nedoznávala volnost jeho ani zvenčí zvláštního omezení.

V době, o které jednáme, řidítkem práva i svobody byl mír. Kde při větší volnosti dovedli uchovati

---

[1]) Procop. de bello Goth. III, 14.

mír, tam bývala také větší míra svobody. Pravidlo to platilo jak v rodě tak v národě. Tento, jsa societou přátelských rodů, nepožíval menší volnosti než rody k němu náležité o sobě. Kníže byl hlavou národa jako první mezi náčelníky rodů a ochránce práva mezirodového, nikoli jako zeměpán nebo vladař státu. Také svazky mezinárodní spočívaly na základě přátelství a úmluv; aneb jich vůbec nebylo. Potvrzuje to nářek byzantského státníka, že s národy slovanskými nelze ani uzavříti jednotné smlouvy. Ježto prý různá mínění běžna jsou u nich, a druh druha poslouchati nechce, buď nemohou se shodnouti v jednání, buď shodují se jen někteří, a ostatní snesení jejich ruší.[1])

O volnosti u Slovanů šíří se staří zpravodaji, kteří vyrostli v ovzduší centralistické vlády římské. Nazývají ji svobodou a lidovládou.[2]) Všichni členové rodu byli svobodni, a pokud neminul starý způsob zaměstnání, pokud kynula možnost pohyblivého života, nebylo mezi Slovany místa pro cizince, leč by srůsti chtěl s rodem některým. Za tou příčinou zůstavováno i zajatcům na vůli, zda za výkupné chtějí domů se vrátiti, nebo po některém čase nevolnosti setrvati jako svobodní a přátelé.[3]) Svoboda kladena tu nejen naproti úvazku otroka k pánu, nýbrž i proti závislosti poddaného na panovníku, kdežto poměr člena rodu k náčelníkovi nebo člena ke členu nazýván přátelstvím.

Svoboda ve smyslu sociálním nesmí za jedno kladena býti se svobodou politickou. Ona mohla trvati, i když této bylo pozbyto, jakkoli jisté obměny při tom vždy se jevily. Za doby, kdy vojenská družina nebo orda kočovníků přemáhala celou řadu méně bojovných národů, nebývalo by s výhodou pro vítěze rušiti organisaci přemožených a odnímati jim autonomii, ana dobře snášela se s povinnostmi politické závislosti. Poplatek v přírodninách nebo v dobytku a pomoc branného mužstva bývaly požadavkem panujícího národa, jemuž za správné odvádění ručili ná-

---

[1]) Mauric. Strateg. XI, 5.
[2]) Mauric. l. c. Procop. l. c.
[3]) Mauric. Stra'eg. XI, 5.

čelníci národů poddaných. Tak Slované, prý všichni, sloužili ve 4. století Gothům a králi jejich Ermanarichovi,[1]) byvše od něho bojem přemoženi. Když potom Hunové dobyli panství nad Gothy, nepropustili Slovanů z poddanství, než sami brali od nich poplatek. Teprv od smrti Attilovy datuje se zase politická svoboda některých slovanských národů.

V jaké míře nebo v jakém způsobu svobody jevilo se slovanské obyvatelstvo v zemi naší při počátku svého pobytu, o tom nedostává se zpráv. Novější badatelé zakládajíce se udáním tak zv. Fredegara, že Slované, jak ve známost vcházeli Frankům, byli předvojem Avarů, které po starém zvyku nazývá Huny,[2]) představují si příchod Slovanů do Čech jako účinek nárazu avarského na krajiny vůkol západních Karpat. Zatím jen k tomu přisvědčiti jest, že Avaři brali se r. 596 zemí naší, směřujíce z Pannonie do Durynska. Potom slovanští národové zdejší byli jim poplatni. Jak vypravuje svrchu řečený Fredegar, přijížděli sem Avaři na podzim vybírat poplatku, a dopouštěli se při tom ohavných násilností.[3]) Ale utiskování míval ve Slovanech blahý účinek, přidržujíc knížete ke knížeti a národ k národu, rušíc politický partikularismus a pobádajíc k založení říše nebo státu na podkladě společného příslušenství kmenového i také společných potřeb. Nežli minul věk lidský, byla tu připravena půda pro svorné odpírání Avarům a svržení jha, jež všechny rovnou měrou tisklo. Letopisec seznamuje nás s mužem, kterému podřídili se knížata slovan-

[1]) Jordan. Get. 23.

[2]) Fredegar, Hist. Franc. 48: »Winidi befulci Chunis fuerant iam ab antiquitus, ut cum Chuni in exercitu contra gentem quamlibet adgrediebant, Chuni pro castris adunato illorum exercitu stabant, Winidi vero pugnabant. Si vero ad vincendum praevalebant, tunc Chuni praedas capiendum adgrediebant, sin autem Winidi superabantur, Chunorum auxilio fulti vires resumebant. Ideo befulci vocabantur a Chunis, eo quod duplici in congressione certaminis vestita praelia facientes ante Chunos praecederent.«

[3]) Týž, l. c. »Chuni hiemandum annis singulis in Sclavos veniebant, uxores Sclavorum et filias earum strato sumebant. Tributa super alias oppressiones Sclavi Chunis solvebant.«

ských národů v boji za svobodu: byl to Samo, obchodník franský a potom vévoda slovanský.[1]) Pro běh dějin našich charakteristické jest, jak již tenkráte nazírali státníci franští na Slovany a pokus jejich, rostoucím sebevědomím podnícený, vyvříti se z područí bojovnějšího národa. Nepokládali jich za lid, jemuž by z práva náleželo, aby řídil veřejné věci své zcela nezávisle, nýbrž za to měli, že bez poručenstva zůstati nesmí, a když vytrhl se z panství ordy avarské, že přechází hned pod protektorát mocnější říše franské.[2]) Mínění takového nezříkal se ani Samo, jen toho sobě vymiňuje, aby král franský nechtěl mísiti se do vnitřní správy národů slovanských.[3])

Přistupujeme k popisu společenské svobody v lidu. Z doby, kdy všickni příslušníci národa byli svobodni, pochází zvyk označovati svobodné prostě jménem národnosti, ke které náleželi. Zajatci odkudkoli přivedení a porobení nebyli počítáni k národu, jakkoli s národem v zemi přebývali. Za ně nikdo nemluvil v národě. Byliť otroky nejen v domácí radě rodu, kterému náleželi, ale i v radě národa, kdež za rody mluvila stařešina. V dějinách nadcházejí zmínky o schůzích starost rodových, a tu podle zvyku svrchu řečeného označováni jsou oni prostě jménem národnosti, ke které náleželi.[4]) V našich písemných památkách zvyk ten dále jest veden až do 13. století. Přízní

[1]) Fredegar, Hist. Franc. 48: »Winidi cernentes utilitatem Samonis, eum super se eligunt regem, ubi triginta quinque annos regnavit feliciter. Plura praelia contra Chunos suo regimine Winidi gesserunt; suo consilio et utilitate Winidi semper superarunt.«

[2]) Týž, l. c. 68: »Sicharius loquitur, eo quod Samo et populus regni sui Dagoberto deberent servitium.« Cfr. 58: »Franci Avaros et Sclavos ceterasque gentium nationes usque manum publicam suae ditioni subiciendum fiducialiter spondebant.«

[3]) Fredegar, Hist Franc. 68: »Et terra, quam habemus, Dagoberto est, et nos sui sumus, si tamen nobiscum disposuaverit amicicias conservare.«

[4]) Procopius de bello gotb. III, 14 (asi k r. 531): ἠγείροντο μὲν ἐπὶ τούτῳ Ἄνται σχεδὸν ἅπαντες, κοινὴν δὲ εἶναι τὴν πρᾶξιν ἠξίουν

»Čechů« dosedal kníže na vévodský trůn země,[1]) »Čechové« za přítomnosti knížete soudili velezrádce, »Čechové« konali generální roky za přítomnosti krále,[2]) atd. Když přihlédneme, koho míní letopisci tím slovem, naskytá se authentický výklad k r. 1130, kdy mezi »Čechy« počteni jsou »urození i neurození«, veliký počet mužů téměř tři tisíce,[3]) podle kmetské kompetence jejich soudě stařešina z celé země, spolu s kanovníky pražskými jako zástupci duchovenstva. Ať moderněji díme, slovem »Čechové« označováni byli tenkráte zákonití repraesentanti šlechty, svobodného lidu a duchovenstva.

Obracíme nejprve zřetel svůj ke svobodnému lidu v Čechách, to jest ke svobodným, kteří nebyli urození. Hojné zmínky o nich shledávají se jak v letopisech tak v listinách. Tu i tam užili spisovatelé různých jmen, i širších rčení, aby nejen stav svobodných, ale i vlastnosti jejich nebo povinnosti určitěji byly naznačeny. Kosmas nazývá je vůbec »lidem«, někdy také »sprostnějšími, chudými, malými národa českého Čechy druhého řádu« a podle vojenské služby jejich »štítníky, bojovníky druhého řádu,« zejména pak uvádí z nich Vacka narozeného pod žernovem »sedlským« a Boženu, jež byla Křesinova ze vsi »sedlské«.[4]) Jiní letopisci jme-

---

[1]) Cosmas, Chronica Bohemorum; II, 18 (k r. 1061): »Wratizlaus omnibus Boemis faventibus sublimatur in solium.«

[2]) Listina krále Přemysla Otakara I. z roku 1219: »huius rei gratia convenientibus utrisque partibus ad commune colloquium Boemorum Pragae habitum« Erben, Reg. č. 615, str. 288.

[3]) Letopisy bradištsko-opatovické k r. 1130: »Qua pernitiosa coniuratione evidenter patefacta tam ipse Mirozlaus quam sui fautores unanimi Boemiorum sententia dampnati, cecati et obtruncati interierunt.« Srvn. zprávu Pokračovatele Kosmova (kanovníka vyšehradského) k r. 1130: »Dux Sobieslaus congregavit nobiles et ignobiles in palatium Wissegradense, etiam Pragenses canonicos . . . Fuit multitudo magna virorum in concilio illo pene tria millia . . . Deinde (Miroslaus) postquam se ipsum cum aliis proprio ore accusavit, de concilio cum sociis eductus est, sequentique die . . . omnibus membris in foro privati sunt.«

[4]) Cosmas, Chronica Boh. I, 23 (k r. 974): »Dux clerum, primates terrae et populum convocat atque suis precibus et mo-

nují je také »dědici« a »sedláky«.[1]) V listinách slují buď »svobodnými« nebo »bojovníky«,[2]) aneb prostě vlastními jmény uváděni jsou jako dárci malých statků a svědci při úředním jednání o statky.

Starší svědectví o svobodě slovanského lidu nedotýkají se již země naší, zasluhují však přec pilného povšimnutí pro obdobu, která z pozdějších vývodů našich patrněji vynikne. V krajinách nad horním Mohanem, v nynějším království bavorském, připomíná se v 8. století slovanské obyvatelstvo. Svatý Bonifatius založiv r. 742 biskupství ve Würzburku, přikázal k němu chrámy na hranicích Franků, Sasů a Slovanů (in confiniis Franchorum et Saxonum atque Sclavorum). Potom roku 751 dotazoval se papeže Zachariáše, zdali bráti jest roční poplatek od pohanských Slovanů (de Sclavis) v Pomohaní. Sv. Otec přisvědčil k otázce mu předložené, udávaje také důvod: »Si enim sine tributo sederint, ipsam quandoque propriam sibi vendicabunt terram; si vero tributum dederint, norunt dominatorem ipsum habere terram«. Brzy potom děje se zmínka o ročním poplatku tamních

---

nitis efficit, ut eum (Dětmara) sibi in episcopum omnes communi consensu eligant . Dux autem et primates resonabant: Christe keinado . . simpliciores autem et idiotae clamabant Kerlessu.« I, 40: »ut pro decimatione unusquisque sive potens sive dives sive pauper . . . duos modios . . episcopo solveret« II, 14: »omnes Boemicae gentis, magni et parvi.« III, 58: »omnes quidem Boemi, primi et secundi ordinis« II, 39: »Bracizlaus iussit cum praeda scutarios praecedere, viros autem fortiores secum invitat ibi prandium sumere . . . Quia vero secundi ordinis milites cum praeda praecesserunt, in hac pugna soli tantum nobiles interierunt.« I, 35: »Wacek sub mola rusticana natus« I, 36: »femina nomine Bozena, quae fuit Cresinae . . per villam rusticanam.«

[1]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) asi k roku 1085: »eandem donationem supervenientibus heredibus et eam suo iuri usurpative vendicare molientibus« Jarlochův Letopis k r. 1174: »Zobezlaus . . . . . ut propter pauperes non vereretur offendere nobiles, et appellabatur vulgo princeps rusticorum«

[2]) Listina opatovická (asi k r. 1086): »si quis liber in eorum possessiones transierit« Erben, Reg. čís. 166, s r. 72. Listina krále Vladislava I. asi z r. 1159: »emerunt a Lube et aliis pluribus militibus.« Erben, l. c č. 297, s'r. 182.

Slovanů, tak zvané »berni« nebo »velkonoční pomlázce«, jež byla důchodem královského fisku. Slované platili ji medem, šátky nebo jinými věcmi.[1]) Svoboda jejich doznala tím újmy, neboť platice berni, staveni jsou na roveň s národy zbraní přemoženými. V zemi bavorské bývalo tu i tam šetřeno svobody usedlých rodů slovanských; na mnoze však ukládal jim vévoda roční poplatek z pozemků, které vzdělávaly.[2]) Kmenový název poplatných Slovanů v Bavorsku měnil se časem v příhanu, a užíváno ho na označenou nevolníků, ba i otroků.

Základem svobody byla příslušnost k některému rodu v domácí zemi. Opory pak docházela svoboda v nehybném majetku rodu. Pokud rod měl tolik jmění, kolik stačilo k výživě všech členů jeho a k plnění branné povinnosti, všichni »dědici« toho rodu byli svobodni. Hojněji ovšem užívali svobody teprve dospělí členové, kteří vyžádali si údělu od starosty rodu. Kdo z nich oddělil se od rodu, pozbyl práva k ochraně se strany příbuzenstva, jež bývala tím vydatnější, čím větší byl počet mužského členstva v rodě, a uváděl v nebezpečenství svobodu svého potomstva, jestliže nepovedlo se mu rozmnožiti majetek svůj tak, aby stačil potřebám svrchu řečeným.

---

[1]) Listina krále Arnulfa z r. 889: »Venerabilis Arn, episcopus Wirziburensis ecclesiae, nostris obtulit obtutibus quaedam praecepta antecessorum nostrorum Pippini et Karlomanni, ... qualiter ipsi .. decimam tributi, quae de partibus orientalium Franchorum vel de Sclavis ad fiscum dominicum annuatim persolvere solebant, quae secundum eorum linguam steora vel ostarstuopha vocatur, ut de illo tributo sive reditu annis singulis pars decima ad praedictum locum persolveretur sive in melle sive in paltenis sive in alia qualibet redibitione.« Erben. Reg. č. 47, str. 19.

[2]) Listina vévody Tassila z r. 777: »Tradimus autem et decaniam Sclavorum cum opere fiscali seu tributo iusto, quod nobis antea persolvi consueverant.« Erben, l. c. č. 9, str. 4. Listina císaře Ludvíka z r. 828: »quoddam territorium, quod usque modo servi vel Sclavi eiusdem monasterii ad censum tenuerunt ... salvis tamen proprietatibus liberorum Sclavorum.« Erben, l. c. č. 22, str. 9. Listina císaře Arnulfa z r. 896. »ceteras hobas, quae in illa villa sunt, quae ad hospites pertinent et ad Sclavos liberos, cum omnibus appenditiis suis extra dimisimus.« Monum. boica; XXVIII, str. 113.

Člověk z rodu vyšlý a nehybného statku nemající nazýván byl »tkáčem«. Svoboda jeho nelišila se od svobody žebráka, dům od domu těkajícího.

Postupným dělením drobil se majetek svobodného lidu, a ve vsích sedlských vznikaly usedlosti, podobné veským statkům, jako jsou za naší doby. Uvádíme příklad z Plzeňska, kdež r. 1180 bylo ve vsi Bříze aspoň sedm svobodných hospodářů, ve vsi Třemošné dvanácte, ve vsi Čečíně čtyři, ve vsi Kopidle tři, ve vsi Čjevicích dva atd.[1]) Mezi svobodnými majiteli dvorců ve vsi trval na mnoze svazek krevního příbuzenství, tu užšího a povědomého,[2]) onde již jen z vypravování starších poněkud známého. Jak se podobá, zastával jeden ze svobodných hospodářů úřad veského kmeta,[3]) maje autorisaci k tomu od hradských úředníků, kteří v území byli náměstky knížete.

Svobodní mohli volně disponovati svým majetkem i svou svobodou. Doklady k tomu podávají listiny a zápisky nejstarších klášterů českých. V nich jmenováni jsou dárci malých statků, kteří se souhlasem příbuzných odevzdávali »zemi« svou církevním ústavům, aby za to pamatováno bylo na duše jejich. Někteří poroučeli statek svůj klášteru, vymiňujíce sobě užívání jeho do života; jiní dávali jej hned, vstupujíce zároveň jako konvrši do kláštera; jiní poddávali se opatovi se statkem svým, to jest činili ze svobodné země své zemi úroční. Synové méně majet-

---

[1]) Listina kláštera plaského z r. 1180, v Erbenových Regestech; č. 372, str. 166.

[2]) Listiny kláštera doksanského asi z roku 1176 a 1226: »Chrenoni, filio Jurathe, . . . pro toto patrimonio suo, quod habuit in Crawar . . . A Dionisio, cognato Chrenonis, emit terram Crawar . . . Ibidem emit ab Beznata, filio Beznate, totam partem hereditatis suae . . . A Moymero, cognato eius, emit partem ipsius.« Erben, Regesta: č. 357, str. 157; č. 705, č. 826 n.

[3]) Kniha starého pána z Rožmberka, odst. 48: »Komorníci . . . dajte tej vsi kmeti věděti, že pohonita k tomuto roku«. Listina krále Přemysla Otakara I. z r. 1222 (moravská): »camerarius . . . debet ducere castellani nuncium et alium iudicis, insuper duos kmetones de circumsedentibus villis.« Erben, Reg. str. 621.

ných rodů přijavše pozemky od kláštera, pozbývali svobody a stávali se nevolnými hospodáři; jiní najímáni byli ke službě čeledínské tak, že dána jim částka peněz a ujištění, že mohou vrátiti se ke svobodě, když navrátí závdavek právě řečený.[1]) Ve svobodném lidu mívaly kláštery vytrvalejší dobrodince nežli mezi urozenými a vznešenými [2])

Z politických práv svobodného lidu uvésti jest na prvém místě účastenství jeho při zřizování nového knížete. Tak zvaný zákon Břetislavův o nápad nejstaršího dědice z rodu Přemyslova k hodnosti vévodské v zemi není ovšem než fikce některých praetendentů knížecího stolce z doby Kosmovy. Podle nepochybných fakt historických docházel knížecí hodnosti v Čechách člen rodu Přemyslova, jemuž přála většina kmetů a starost rodových. Jestliže pomyslil na to panující kníže, aby určitý člen vévodského rodu byl mu nástupcem, nemeškal jednati o něj s repraesentanty šlechty a svobodného lidu a pro větší jistotu zavazoval je přísahou, že nebudou se znáti k jinému, než komu slíbili věrnost do rukou předchůdcových. Letopisec nazývá akci takovou volbou od celého národa, kdežto jindy při obírání knížete, o němž předchůdce neustanovil ničeho, mluví toliko o přejnosti všech Čechů, kterou kněžic na trůn byl povýšen.[3])

Svobodní účastnili se také volby pražského biskupa. Právo jejich bylo, když kníže vy-

[1]) Listiny různých klášterů z let 1078—1226, v Erbenových Regestech; č. 160, str. 69; č. 166, str. 72; č. 202, str. 90; č 319, str. 189; c. 705, str. 827.

[2]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) asi k r. 1080: »crescebat adeo longe lateque per cuncta compita fama virtutum illius (t. j. sv. Prokopa), . . . ut ad eius opinionem catervatim provinciae eiusdem homines xenia offerent.« Jarlochův Letopis k r. 1184: »Deus . . . pavit eos (praemonstráty v Želivě) primo per elemosinam pauperum.«

[3]) Cosmas, Chronica Bohemorum; II, 14: »filium eius primogenitum nomine Spitignev omnes Boemicae gentis, magni et parvi, communi consilio et voluntate pari eligunt sibi ducem.« II, 18: »frater euis Wratizlaus omnibus Boemis faventibus sublimatur in solium.«

slovil jméno nového »ženicha kostela pražského«, projevovati při tom souhlas, buď větší, buď menší, vedle toho, jak líbila se osoba jim ohlašovaná. [1]) Ještě roku 1182 pochvaluje si letopisec, že kněžic Jindřich došel biskupské stolice v Praze tak, jak má býti, volbou duchovenstva, souhlasem panstva a obecnou vůlí lidu,[2]) kdežto předchůdce jeho Valentin vnucen byl za hlavu kněžstva a arcipastýře věřících takořka rozkazem kněžny Alžběty.

Obojí votum svobodného lidu, jak při dosazování knížete na trůn, tak při volbě biskupa plynulo ze širšího práva všech svobodných v zemi, podle něhož měli oni místo ve schůzích s panovníkem a hlas v radě jeho. Ke schůzím právě řečeným nemohli ovšem dostavovati se všichni, než jen zástupci jejich, které prameny naše nazývají »bojovníky druhého řádu« nebo »bojovníky« vůbec.[3]) Ti, kdož z počtu svobodných mohli nakládati na službu vojenskou a osobně ji konali, pokládáni jsou tudíž za výbor svobodného lidu a obcovali spolu s urozenými generálním rokům s knížetem na prospěch země. Jinak sluli také »stařešinou lidu«, jako bojovníci prvního řádu zváni jsou »stařešinou urozených«.[4]) Roky »všech Čechů«

[1]) Týž, l. c. II, 23: »Fit murmur in populis, nec resonat vox congratulationis, sicut semper solet in tempore episcopalis electionis.«

[2]) Jarlochův Letopis k r. 1182: »quae huiusmodi solemnitati noscuntur fore necessaria, videlicet electio cleri, principum assensus, votum universale populi.«.

[3]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1138: »dux Sobieslaus primi et secundi ordinis militibus edicet, ut quantotius Saczka ad se conveniant.« Listina knížete Konráda Oty z r. 1189: »(primates) et alii multi abbates, clerici, monachi, milites tam de Morania quam Boemia, qui convenerant in Sazka ad audienda statuta ducis Ottonis.« Erben, Reg. č. 401, str. 188.

[4]) Cosmas, Chronica Bohemorum: III, 15: »pollicitans suos esse fautores omnes Boemiae natu maiores.« Vincentiův Letopis k r. 1158: »quidam nobiles de senioribus Boemie.« Jarlochův Letopis k r. 1182: »Bohemi nostri maiores natu persecutionem ... excitaverunt in ducem Fridericum ... Imperator Boemos omnes ... venire praecipit ... Nobiles soli praesententur imperatori.«

s knížetem dály se za příčinou veřejných potřeb, výprav válečných, zákonodárství a velkých soudů; i bylo v nich začasté přísahati stařešině, že dostojí slibům, které před panovníkem nebo z ponuknutí jeho činila, což za jedno kladeno bylo se zachováním věrnosti. Podle toho připadal »bojovníkům druhého řádu« další název, totiž kmetů, jako mužů přísežných, »zlubných«, k soudcovské činnosti v mezích patriarchální moci autorisovaných a hodnověrných. [1])

O početné síle svobodného lidu a politické váze jeho poučují události z doby knížat Vladislava II. a Soběslava II. Proti onomu r. 1142 spikli se urození Čechové, že nechtěl vládnouti podle obmyslů jejich; i volali za knížete Konráda II Znojemského. Při Vladislavu setrval však svobodný lid[2]) a věrností svou zachránil jemu knížectví. Druhý nástupce Vladislavův Soběslav II (r. 1173—1178), zastav se s důrazem chudšího lidu a nechtěje dopouštěti tomu, aby od šlechty proti právu zbavován byl statků a svobody, uhodil na tuhý odpor urozených, kteří zastavateli lidu na trůně přidali potupný název »knížete sedláků«.[3]) Soběslav nedůvěřoval potom šlechtě, zejména v čas válečné výpravy a jevil nepokoj mysli, když sjížděly se branné zástupy, dokud neviděl kolem

---

[1]) Cosmas, l. c. II, 46: »Wratizlaus congregat terrae maiores natu atque corroborat omnium sacramento comitum, quod post suum obitum frater eius Chounradus obtineat solium.« Listina krále Přemysla Otakara I. z r. 1229 (moravská): »camerarius . . . debet ducere castellani nuncium et alium iudicis, insuper duos probos viros de circumsedentibus villis.« Erben, Reg. č. 742, str. 348. Sr. svrchu na str. 29 pozn. 3. Táž listina: »Illud etiam, quod dicitur zlubni zud, habeant inter se libere et absolute.« Erben, l. c. str. 349.

[2]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1142: »oritur inter Bohemos vesana seditio, . . . melior nobiliorque pars ad Conradum, ducem Moraviae, perrexit, inferior vero et iunior cum Wladislao remansit.«

[3]) Jarlochův Letopis k r. 1174: »Zobezlaus . . . faciens iudicium omnibus iniuriam patientibus omnique populo terrae sine personarum acceptione. Quibus defendendis ita tradiderat cor suum, ut propter pauperes non vereretur offendere nobiles, et appellabatur vulgo princeps rusticorum.«

sebe bojovníky druhého řádu, jedny koňmo, druhé pěšky, podle možnosti jednoho každého z nich. Přízeň knížete k »chudým« zadržela poněkud úpadek drobného svobodného lidu do nevolnosti, kdežto bojovníky, to jest svobodné o větším majetku, povznášela na rytířstvo.

Kdyby listinné památky naše nebyly nepatrným zlomkem, ba troskem pokladu jinak ztraceného, mohli bychom určitěji vysloviti se o počtu svobodníků v Čechách, nežli smíme při malém počtu pomůcek a dokladů. Bývali totiž »zemané« (majitelé svobodných dědin) voláni za svědky hranic, když měnila se vrchnost nad některým statkem v jejich sousedstvu. Potom zapisována jsou jména svědků na listinu, kterou změna panství vedle práva se vysvědčovala. Ukázkou došla nás listina z r. 1180, již svrchu dotčená, v níž poznamenáno jest jedenácte vsí z okolí statku bykovského u Plas, a z nich jmenováni celkem 44 zemané.[1]) V jiné listině z r. 1186 připomíná se sousedstvo statku žárského u Trhových Svin těmito slovy: »také při tom byli Mouřičané, Olešničané, Borované, Něchované, Todňané«, rozuměj svobodní dědici ze vsí Mouřic, Olešnice, Borovan, Něchova, Todně.[2]) Již ze dvou příkladů souditi lze, jak hojný asi byl počet svobodného lidu v zemi ještě na sklonku 12. století.

Kteří svobodní hospodáři nemohli vésti nákladu na výpravu válečnou, aby účastnili se v řadách bojovníků, povinni byli přispívati k ní, neb aspoň k obraně země, jiným způsobem. Vévoda přijímal od nich jednak roční poplatek, jednak ukládal jim roboty zemské v tom území, kde přebývali. Ježto o poplatku svobodných jednáme v dalším odstavci, zbývá tu zmíniti se o veřejných pracích jejich. Podle svědectví historických pramenů svobodní zasekávali cesty v pomezním lese, opravovali hrady a mosty, střehli cesty do země vedoucí a pracovali v jiných rozmanitých potřebách.[3])

---

[1]) Listina kláštera plaského, v Erbenových Regestech; č. 372, str. 166.

[2]) Listina kláštera světelského; tamže č. 388, s. 176.

[3]) Cosmas, Chronica Bohemorum; II, 9 (k r. 1040): »caesar cognovit, quod obstruerent Boemii vias per silvam.« Pokra-

Nejinakého původu byly povinnosti Chodů vůkol Domažlic. Z analogie později uvedené doplněna bude řada závazků, které méně majetným dědicům znechucovaly obecnou svobodu v zemi a pudily je k dobrovolnému poddanství.

Přecházejíce již od popisu svobodného lidu k řeči o urozených, hodláme především stopovati původ šlechty u Slovanů. K tomu konci jest nám vrátiti se k době demokratického zřízení, kdy národ byl societou příbuzných rodů, a kníže hlavou národa jako starší mezi náčelníky rodů. Ve chvílích společného nebezpečenství padala ohrada mezi národy, a knížatům bylo shodnouti se o společnou akci proti vnějším nepřátelům. K tomu konci poddávali se mnozí řízení jednoho, jehož zkušenost byla ostatním zárukou zdaru. Knížata obklopili osobu vévody, synů a přátel jeho, za nimi pak brala se stařešina národů, i ostatní muží bojovní. Tak asi shledáváme to ve skupině východních Slovanů, kterým spisovatelé dávají jméno Antů, v době gotského krále Winithara (po r. 375), jenž, udeřiv válečně na Anty, zprvu byl poražen, ale ve druhém boji je přemohl a vévodu jejich Boza, syny jeho a sedmdesáte předních Slovanů dal oběsiti na postrach lidu.[1]) Dějepisec užil tu na označenou nešťastných obětí z družiny vévody téhož jména, kterým za doby jeho a později znamenáni jsou šlechtici. Knížata lnoucí k vévodě a vynikající stařešina lnoucí ke knížatům byli prvotinami šlechty u Slovanů.

V politické državě, která vznikla sdružením nebo sloučením většího počtu příbuzných národů, nadáli

čovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1126: »quasdam munitiones Bohemi reaedificaverunt«. Listina krále Vladislava I. z r. 1160 (moravská): »ceteris vero ad imperium ducis bella exercentibus sive urbem aut pontem reparantibus seu sub qualibet necessitate laborantibus.« Erben, Regesta; č 304, str. 134. Listina knížete Vladislava II. asi z r. 1147: »homines, qui vulgo ztras appellantur, quorum erat officium quandam viam custodire.« Erben, l. c. č. 245, str. 109.

[1]) Jordanes de origine Getarum; 48: »regemque eorum Boz nomine cum filiis suis et septuaginta primatibus in exemplo terroris cruci adfixit, ut dedititiis metum cadavera pendentium geminarent.«

bychom se aspoň nějaké zmínky o rodech knížat mediatisovaných, i čekali bychom doklady na to, že členové jejich drželi přední místo mezi urozenými v zemi. Pro Moravu paměti hodna jest zmínka staroslověnského životopisu sv. Kyrilla, kterak kníže Rostislav, hodlaje ucházeti se o věrozvěsty na dvoře byzantském, učinil prve radu s »kněži« svými.[1]) Také v domácích pramenech našich mluví se častěji o »knížatech země« vedle vévody zemského,[2]) avšak, jak z kontextu patrno, nelze při tom pomýšleti na potomstvo knížat někdy vládnoucích, než jen na šlechtu vůbec a členy její v úřadech vynikající zvláště. Ostatně sotva komu může býti s podivením, že po r. 996 nedostává se výslovných zpráv o knížatech v Čechách ve smyslu svrchu dotčeném. Jestliže vedlo se všem jako synům vévody Slavníka na Libici, neměl již ani nejstarší letopisec náš příležitosti, aby při urozených své doby vzpomínal toho, že některý z nich pochází ze starobylého rodu knížecího. Co napověděl o Vršovcích, že byli domácí a rodinní nepřátelé rodu Přemyslova,[3]) jest ovšem dosti dvojsmyslné a může vyloženo býti na nevraživost rodovou jako na nevděk k dobrotivým pánům, kteří přijali do povýšeného domu svého členy rodu cizího, je vyznamenávali, a přec věrnosti od nich se nedočkali. Prohlédajíce k výroku písma, který tanul

---

[1]) Životopis sv. Kyrilla; odst. 14 : »Rostislav bo, Moravskij knjaz, svět stvori s knjazi svoimi.« Prameny d. č. I., str. 27.

[2]) Cosmas, Chronica Bohemorum; II. 13 (k r. 1055): »nisi monarchos hunc regat ducatum, vobis principibus (t. j. qui forte aderant terrae primates) ad iugulum, populo ad magnum deveniet damnum.« II, 30 (k r. 1073): »iussit ducem, ut omnes principes terrae simul et abbates ac praepositos . . . ad sinodum convocaret.« Vincentiův Letopis k r. 1158: »Pro tanta sui ducis exaltatione omues principes et proceres letantur Boemie, canonici et totus clericalis ordo . . . omni populo applaudente.«

[3]) Cosmas, l. c. I, 34: »ducis Bolezlai domestici et familiares inimici.« I, 42: »nostri generis hostes domestici, familiares inimici, . . . nobis nunquam fuere fideles.« III, 4: »dux Bracizlaus . . . semper enim illam nationem Wrissowici habuit exosam, quia sciebat eam superbam esse valde et dolosam.«

asi na mysli zpravodaji našemu, »inimici hominis domestici eius,« kloníme se k výkladu druhému.

K vyvýšení moci své užili knížata česká spíše pomoci **bojovných rodů** své země, a potom rodů ze zemí přivtělených, než rodů, které rozpínavostí ústřední moci pozbyly souverainity. Za pomocí následovala pak odměna. Již samo účastenství ve válce bývalo výnosné, pokud právo silnějšího, zejména vítěze, nedoznávalo omezení. Když vzrostla země sloučením několika zemí menších, jevila se toho potřeba, aby zřizovány byly osoby, kterým ukládal kníže hájiti zájmů moci ústřední v podrobených nebo sdružených územích. Těm však sotva bylo by se dostávalo uznání, kdyby spoléhati chtěly jen na auktoritu zřizujícího knížete, a samy nebyly opatřeny hmotnou mocí, to jest podporou rodů svých, statky a lidmi, kteří trvali v bezprostředném jejich poslušenství. Staré rody slovanské, jak ukázali jsme svrchu v I. odstavci, spočívaly na podkladě vzájemné ochrany, kterou tím vydatněji skýtala societa příbuzných, čím valnější byl počet jejich. Válčením přibývalo bojovnému rodu otroků a otrokyň, jichž potomstvo bylo již pánům svým věrno a ve službách spolehlivo. Stálá sídla a vzrůstající bezpečnost v zemi projevily záhy vliv na objem rodů, nebojovných spíše než bojovných, tak totiž, že rody nebojovné se úžily, časněji v rozrod vcházely a tudíž po stránce majetku svého dosti citelně se oslabovaly. V rodech bojovných rozrod sice také měl průchod, ale škodlivý účinek jeho zadržen byl přízní knížat poskytujících předním členům úřady a ostatním naději k úřadům, pokud setrvali v jednotě vnější pod společným starostou.

Pro celou dobu slovanských řádů v Čechách platí pravidlo, že **členové rodů, ze kterých kníže obíral si funkcionáře k úřadům a hodnostem**, počítáni jsou za »**urozené**«. Název ten jest takořka ukazovatelem předností, kterými vynikli nad vrstevníky své ti, kdož jej přijali. Byliť urození výborem domácích rodů, zúrodnění přízní panovníkovou, mohutní počtem členstva a majetku. Čím větší počet příbuzných osob zůstával u nich ve svazku jednoty,

tím hlouběji do minulosti sahala paměť živoucích, pokud se tkne osudů rodu. Jestliže předešla řada let válečných, ve kterých předkové konali platné služby na obranu vlasti a utvrzení stolce knížecího, ohlas hrdinských činů nesl se i k dalšímu pokolení, dodával mu lesku v očích lidu a utvrzoval přednost rodu, i když členové jeho nezastávali již veřejných úřadů. Ježto pak výsluhami vzrůstalo jmění rodu, tak že míra jeho poskytovala nejen možnost, ale i činila toho potřebu, aby bohatí přijímali ke službám svým lidi služeb žádostivé: úřady a zámožnost, válečný věhlas a četná družina, účastenství v radě knížecí a slovutnost scházely se v jedno při osobách a rodech svrchu řečených.

Vítězství monarchického principu nad partikularismem slovanských národů v zemi naší připadá podle svědectví dějin k první polovici 7. století. Od té doby počaly se v domácím obyvatelstvu lišiti dvě vrstvy: svobodný lid a lidé urození. Na označenou urozených jako třídy společenské užívati chceme slova »šlechta«, kteréž byvši přijato z ciziny, znamenalo původně »zvláštní druh« (srov. starohornoněmecké »slahta«, rod, rodina; středohornoněm. »slahte«, druh, příbuzenství). Počet šlechtických rodů v zemi nebýval numerus clausus, ježto na knížeti záleželo obírati si popředníky ze svobodných, které chtěl. Autor spisu o utrpení sv. Lidmily přivádí dva popředníky, jež kněžna sama byla »vychovala«, to jest, povznesla z rodů méně patrných k bohatství a urozenství.[1]) Podobně dálo se v dobách pozdějších. Vacek, náměstek knížete Svatopluka za nepřítomnosti jeho v zemi r. 1108 a potom starosta dvoru za knížete Vladislava I., pocházel ze sedlské rodiny. První příznivec jeho, kníže Bořivoj II., obral si větší počet nových lidí k úřadům, z nichž některým v čas poli-

[1]) Passio s. Liudmilae: »Mater beati Wenzlai quosdam proceres suos .. Tetinis direxit .. Quibus beata Liudmila humili sub voce: . . . egomet vos ceu filios proprios educavi, auro argentoque vestibusque insignibus ditavi.« Prameny d. č. I. str. 140.

tického převratu nevidělo se za dobré zůstati v zemi.[1]) Možno-li spolehnouti na zprávu Kosmovu o povýšení věrného Hovory za šlechtice[2]) a z jednoho příkladu souditi o právní zvyklosti, jména nových urozenců bývala prohlašována na místech trhových, aby přednost jejich vešla ve známost lidu.

Přiházelo se častěji, že po smrti šlechtice, jenž zastával veřejný úřad, kníže nepropůjčil nikomu z příbuzenstva jeho úřadu podobného, než jen choval starší toho rodu ve své družině jako rytíře. Tak zpraveni jsme o synech kmeta Jana, že trvajíce po boku knížete Soběslava I. nemohli se dočkati úřadů, jakkoli otec jejich býval přední osobou v zemi.[3]) Jindy zase, když nadešla změna na trůně, nový kníže odstavil celou řadu šlechticů od úřadů,[4]) aby učiněno bylo místo jiným, kteří spíše milosti jeho zasloužili než oni. Jestliže šlechtici, hodností zbavení, synové a příbuzní jejich zachovali přes to věrnost knížeti a sloužili jemu jako rytíři, počítáni jsou za šlechtu rodovou. Někdy však nedostatkem bojovného mužstva v rodě nebo ztenčením majetku poklesli dědici urozených a vrátili se k třídě svobodného lidu, k vrstvě lidí »chudých«, z níž předkové jejich schopnostmi a přičiněním se byli povznesli.[5])

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 20: »Multi autem ex comitibus, quos ipse Borivoy de proselitis fecerat comites, comitabantur eum et secum in Poloniam proficiscuntur.«

[2]) Tamže, l. c. I, 34: »voce praeconica indicitur ubique per fora, ut quam ipse Hovora tam eius pro'es pos'era sit inter nobiles et ingenuos.«

[3]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1130: »Quidam vero ex huius provinciae nobilioribus . . . me (t. j. knížete) perdere voluerunt, . . quos lateri meo decenter assidere faciebam . . Nonne, charissime fili, patre tuo in hac provincia nullus nobilior nullusque sapientior fuit? tu autem inter alios huius terrae primates pro minimo haberis.«

[4]) Cosmas, l c. III, 16: »dignitatibus privatos«.

[5]) Cosmas, l. c. I, 7: »sunt nonnulli parentela geniti ex nobili, set post ad turpem inopiam redacti et miseri facti; cum suos parentes gloriosos fuisse et potentes aliis praedicant, haud ignorant, quod semetipsos inde plus confundunt et deturpant. cum ipsi per suam hoc amiserunt ignaviam, quod illi habuerunt per industriam.«

O rozdílu mezi šlechtou v úřadech zasedlou a šlechtou rodovou, po úřadech bažící, dějí se zmínky v dějinách tam, kde dobíhá řeč ke sporům o nástupnictví v knížectví. Když roku 1091 kněžic Břetislav znepřátelil se s otcem svým, králem Vratislavem, větší díl šlechty rodové stanul po straně jeho, kdežto velmoži v úřadech, starší členové rodů jejich a svobodný lid zůstali při králi. Zástup 2000 rytířů, věrných Břetislavovi, kteří vystěhovali se do Uherska,[1]) ukazuje, jak valný byl tenkráte počet urozených v zemi. Proti knížeti Vladislavu II. povstali roku 1142 šlechtici, lepší úřady v zemi zastávající, i chtěli na trůn posaditi Konráda II. Znojemského. Kromě svobodného lidu šlechta rodová byla oporou Vladislavovi, že mohl uhájiti svého práva. Za to dostalo se jí potom hojné odměny.[2]) Pokud neustálilo se držení úřadů právem dědickým, rozdíl svrchu řečený nebýval ovšem pevný a trvalý. Přes to však znamenati jest, jak znenáhla ustaloval se počet rodů, z nichž obírány byly osoby k vyšším hodnostem a úřadům v zemi. S počátku 13. století připadáme již na určitější distinkci mezi nimi a šlechtou rodovou, takže tato sluje prostě šlechtou nebo rytířstvem, kdežto oněm říkáno šlechta vyšší.[3])

---

[1]) Týž l. c. II, 47: »illum par aetas iuvenum et maior pars procerum, . . istum vero omnes terrae magnates aetateque provectiores et consilio utiliores cum omni militia plebis favebant.« II, 48: »plus quam duo millia militum cum Bracizlao duce proficiscuntur ad regem Pannonicum.«

[2]) Vincentiův Letopis k r. 1142: »quidam nobiles in terra hac meliora beneficia obtinentes . . . principem Chonradum ipso ad hoc aspirante sibi in ducem eligunt« Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1142: »melior nobiliorque pars ad Conradum, ducem Moraviae, perrexit, inferior vero et iunior cum Wladislao remansit.« Vincentiův Letopis k r. 1143: »post tot labores suos milites electos, per arma probatos, plurimis ditavit beneficiis.«

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1219: »nobilibus regni nostri maioribus« Erben, Reg. č. 605, str. 282. List téhož krále z r. 1213: »villam . . . praedicto Groznatae, fideli nostro, dum adhuc miles existeret, pro servitio suo iure hereditario contulimus possidendam« Erben, l c. č. 548, str. 256. Listina téhož krále z r. 1222: »ne barones vel alii milites in domibus claustralium hospitentur.« Erben, l. c. č. 651, str. 302.

Nebude od místa přehlédnouti názvy, kterými od počátku psaných dějin znamenáni jsou u nás urození. Nejstarší z nich (»Čechové«) nelišil se od jména celého národa jako společenstva svobodných rodů, lnoucích ke knížeti. Na rozdíl od »menších Čechů«, to jest svobodného lidu, sluli šlechtici buď »většími Čechy« nebo »Čechy prvního řádu« nebo »urozenými Čechy«.[1]) Ve staroslověnském životopise sv. Václava dostává se jim názvu »muži čeští« nebo prostě »muži«, jak za to máme, vlivem nordické terminologie, vedle níž slovem »muž« znamenán byl svobodný.[2]) Jiné staroslověnské památky šíří se o »bojarech« v Čechách za doby kněžny Drahomíry a syna jejího sv. Václava.[3]) Autoři po latinsku píšící užili různých jmen na označení šlechticů českých. Tak skladatel spisu o umučení sv. Lidmily nazývá je »popředníky« (proceres) a »předními« (primarii); Gumpold, životopisec sv. Václava, jmenuje je »předními v říši« (regni primates) a »rytíři« (milites); Vavřinec, spisovatel utrpení sv. Václava, dává jim jméno »velmožů« (magnates) a »rytířů«; Canaparius, biograf sv. Vojtěcha, činí zmínku o »urozených a bohatých« (nobiles et divites); Bruno, životopisec sv. Vojtěcha, připomíná »starší země« (maiores terrae).[4]) U domácích spisovatelů našich, Kosmy a jeho pokračovatelů, shledati lze celou řadu názvů pro urozené, jako: »přední v zemi, přední, vznešení, popřednící, kmeti, urození, bohatí, mocní, knížata, vladykové, muži bojovnější,

---

[1]) Cosmas, II, 14: »omnes Boemicae gentis, magni et parvi, . . . eligunt sibi in ducem Spitignev.« III, 58: »omnes quidem Boemi primi et secundi ordinis eum diligebant.« Listina johanitského hospitálu v Praze (asi k r. 1159): »coram multis nobilibus Boemis.«

[2]) Život sv. Václava: »I razbujaše že mužie Čachovskija . . . Ubiša že v tom gradi s nim Mstinu i Ellinu, a na inija muži idoša pročee.« Prameny d. č. I. str 129 a 132.

[3]) Život sv. Lidmily: »Snocha že jeja svěšča sja s dvěma bojarinoma jeja.« Prameny d. č. I str. 123 Život sv. Václava (stručnější): »Toj nošči utverdi svět s bojary jego Boleslav.« Prameny d. č. I. str. 125.

[4]) V Pramenech d. č. I. str. 140, 142, 155, 174. 177, 286, 275.

velmoži zemští, rytíři, bojovníci prvního řádu, vznešenější v Čechách, radové země české, baroni země české, páni.« [1]) S terminologií letopisů za jedno jsou pravé listiny; nad to pak uvedeno v nich r. 1187 poprvé slovo »župani« na označení šlechticů, kteří zastávali úřady v zemi [2]) a požívali tudíž veřejného důchodu (beneficiarii). Výkladu k názvům těm nebude se nedostávati při popise soukromého a veřejného života šlechty české.

Po stránce práva soukromého uvésti jest nejprve, že urození setrvávali v rodové spojitosti a vědomém i živém svazku příbuzenstva mnohem déle nežli svobodný lid. Rozrodem a postupnými úděly netrhala se u nich solidarita pokolení jako u svobodných, kterým při větším počtu členstva v rodě nezbývalo než hledati služby u mocnějších, načež pro nemožnost nebo nedostatek styků s příbuzenstvem, na dědině zůstávajícím, odcizili se svému rodu. Urození mohli stýkati se bez obtíží, ba interess jejich toho vyhledával, aby stáli k sobě v bězích veřejného života i ve věcech rodových. Příklady z dějin dosvědčují, jaké výhody a ovšem i nehody, podle střídavého běhu života plynuly ze solidarity šlechtického rodu. Dva popředníci z doby sv. Lidmily, již svrchu řečení, naplnivše vůli kněžny Drahomíry, pokud se tkne dobytí Tetína a usmrcení svaté paní roku 920,

---

[1]) Cosmas, Chronica; I, 23: »primates terrae, . . primates.« I, 24: »optimates « I, 27: »procerum multitudo.« I, 29: »potentia comitum, . . . nobiles et ingenui.« I. 40: »unusquisque sive potens sive dives.« II, 13: »vobis principibus.« II, 38: »universis satrapis.« II, 39: »viros fortiores « II, 43: »terrae magnatibus « II, 48: »duo millia militum.« Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1138: »primi et secundi ordinis militibus.« Mnich sázavský k r. 1126: »sublimiores Boemiae.« Vincentinův Letopis k r. 1152: »cum quibusdam terrae sue sapientibus.« Týž letopis k r. 1158: »Boemie baronibus.« Jarlochův Letopis k r. 1181: »domnum Petrum de Lonewitz.«

[2]) Listina kapitoly vyšehradské z roku 1187: »Facta sunt autem haec sub hiis testibus: . . . supanis: Blagone, Letario tunc camerario, Joanne iudice, Matheo dapifero, Zezema pincerna, Heinrico agasone, Ratibor castellano Wissegradensi, Velis castellano Pragensi, Bogata castellano de Belina« atd. Erben, Reg. č. 392, str. 179.

obohaceni byli nejen plenem, ale i dary, kterými kněžna splatila jejich slepou poslušnost. Při tom štědrou myslí pamatováno také na příbuzné jejich a celou družinu.[1]) Zpravodaj náš píše potom o trestu, jaký stihl oba rody, hříchem obohacené. Jeden z nich až do posledního dědice byl vyhuben, když kněžna počala nenáviděti společníky svého zločinu;[2]) členům druhého rodu i přátelstvu jeho povedlo se sic uprchnouti ze země, ale nedočkali se již odpuštění.[3]) Počtem členstva mohutnými rody byli v 11. století Vršovici, Munici, Těptici, o nichž letopisec rozpráví jako o národech. Přes to sotva kdo uvěří zprávě vzdáleného spisovatele, že při obecném hubení Vršovců v zemi r. 1108 zahynulo z nich téměř 3000 mužů.[4])

Poněkud určitěji mluviti lze o počtu osob, které v rodech šlechtických trvaly v nedílnosti majetku. Býval to otec s dospělými syny, bratr s bratřími a strýc se synovci. Zmínky o nedílných dědicích přicházejí nejvíce v darovacích listinách, kdež opatrnost kázala, aby poznamenáno bylo, že darování nebo odkaz ze jmění rodového dál se nejen z vůle darujícího, nýbrž i se souhlasem všech dědiců. Roku 1190 Oldřich Držislavic, umíraje v dálné cizině jako účastník křížové výpravy do Svaté Země, uložil věrnému druhu svému Markvartovi u přítomnosti jiných Čechů: Vítka, Heřmana a Přibislava, aby, vrátě se do vlasti, oznámil poslední vůli jeho synům, bratrancům i ostatním příbuzným a přátelům, že statek svůj Lomany s příslušenstvím poroučí klášteru plaskému za duši svou a duše svých předků. Tak zapsáno po-

[1]) Passio s. Liudmilae: »ditans eos propinquosque eorum ac familiam opibus eximiis auri argentique vesteque preciosa inestimabili.« Prameny d. č. I. str. 141.

[2]) Tamže: »domina furorem in posteros eorum diffundens, universos a maiore eorum usque ad minimum una die unaque sententia perdidit.« Prameny d. č I. str. 142.

[3]) Tamže: »Tunna tyrannus . . cum cunctis sibiment affiniate iunctis . . . profugus . . . ., nemoque ex stirpe illius progenitus in propria ulterius reditum habuit.«

[4]) Annales disibodenbergenses k roku 1108: »Eodem anno Bohemorum fere 3000 virorum a proprio duce necati sunt.« Pertz, Monum. XVII, str. 20.

tom v listině, kterou představení kláštera opatřili sobě na pojištěnou odkazu.[1]) Podle nedílnosti jmenováni jsou také v jiných listinách šlechtici příbuzní vedle sebe, ku př. r. 1165: Jarohněv kastelán žatecký se všemi bratry, r. 1175: Heřman Markvartic a bratři jeho Záviše a Havel, r. 1180: Bohuše se dvěma bratry Ratiborem a Lutoborem a příbuzným Dobromyslem, r. 1218: Vítek a Jindřich se syny a bratry.[2]) V náčelnictví nedílné větve rodu postupovali dědici asi tak, že členové mladší a ze starších ti, kdož jevili méně chuti nebo způsobilosti k veřejnému působení, poddávali se členu slovutnějšímu jako starostě domu.

Dospělý syn šlechtický mohl vyžádati si údělu od starosty a svým domem odděliti se od ostatních. Jestliže tak učinil, neměl již přímého nápadu k dalšímu podílu ze jmění rodového, jež zůstalo bývalým spoludědicům jeho; než ani on ani mužští potomci jeho, pokud trvala paměť příbuznosti, nepozbývali práva k dědictví, když smrtí příbuzných rodový statek se uprázdnil. Témuž právu těšili se navzájem členové staršího domu, když dědici mladšího domu odumřeli. O tom svědčí prohibitivní klausule listin, aby pokrevenci nesahali na odúmrť, kterou oddělený člen rodu poručil klášteru,[3]) spokojiv, trvám, příbuzné své jiným způsobem. Rod šlechtický rozpadal se příčinou údělů na několik větví a měl tudíž několik starostů.[4]) Pokud příbuzné rody nepřetrhly svazek přátelství, vzrůstalo

---

[1]) Listina kláštera plaského z roku 1192: »Hanc igitur donationem et cetera negotia mea Marquardo, fideli socio meo, pro Dei amore filiis ac fratruelibus ceterisque propinquis et amicis meis man festandam commisi.« Erben, Reg. č. s. 411 str. 186.

[2]) Erben, Reg. čís. 315, str. 137 n; čís. 352, str. 155. 158; č. 372, str. 166; č. 585, str. 275.

[3]) Listina kláštera sedleckého (asi k roku 1142): »Mirozlaus . . . cum unicum haberet filium, constituit, ut si hic filius sine filio herede moreretur, vel etiam in posterum deficiente in linea filiorum herede, sine cognatorum vel consanguineorum contradictione tota eius hereditas ad usus ecclesiae in Sedlec revertatur.« Erben, Reg. č. 231, str. 103.

[4]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k roku 1132: »convocatis ad se cunctis suae cognationis natu et honore prioribus villam . . . obtulit.«

členstvo jejich v pokolení, ochraňujíc tak mimoděk pamět toho, jak ve starší době z jednoho rodu vznikl národ ve smyslu přirozeném.

Statky šlechticů lišily se od majetku svobodného lidu nejen měrou, ale i jakostí. Urozeným náležely dvory s otročí čeledí, celé vsi s úročními hospodáři, někde ovšem jen částka vsi, místa trhová, mlýny, vinice, lesy a j. Podle původu jmění možno jest činiti rozdíl mezi statkem rodovým a výsluhou. Več nový starosta rodu uvázal se po svém předchůdci, bylo dědicům statkem rodovým, a skládalo se jednak z dědin, jednak z výsluh, které předešlý starosta získal za věrné služby, prokazované knížeti a zemi.[1]) Nástupce jeho mohl rozmnožiti jmění rodové novými výsluhami. Mimo to majetek šlechticů vzrůstal přikupováním statků a věnem manželek.[2]) Úděl jednoho člena rodu slul patrimoniem;[3]) ježto namnoze odděloval se syn po smrti otcově, když minula jej hodnost starosty.

K řízení statků svých ustanovovali šlechtici tak zvané vladaře nebo hospodářské správce. Byli to buď ředitelé panství v jedné krajině, buď správci dvorů a větších vsí. Dozor nad lesy vykonávali hajní. Platy v místech trhových a cla v mýtnicích, pokud náležely šlechticům, odevzdávány bývaly panským výběrčím (mýtným). Přední šlechtici, zejména ti, kdož postaveni byli v úřadech, napodobujíce poněkud dvůr knížecí, mívali ke službě své různé ministeriály, jako stolníka (jídlonoše), číšníka, panoše a j.[4]) Jak z jednoho pří-

---

[1]) Listina kláštera oseckého z r. 1196: »praedium Mastowa nomine, quod ad eum hereditario iure devenerat, et pater eius a duce Boemiae promeruerat.« Erben, Reg. čís. 429, str. 192.

[2]) Listina kláštera chotěšovského z r. 1215: »Drizizlaus cum filiam suam nomine Helcam matrimonio tradederet, praenominatam villam filiae contradidit etiam iure hereditario possidendam.« Erben, Reg. č. 540, str. 251.

[3]) Listina kláštera strahovského (asi k roku 1143): »Joannes, Pragensis episcopus, dedit patrimonium suum totum.« Erben, Reg. č. 241, str. 107.

[4]) Cosmas, Chronica; III, 24: »astitit puer, qui diceret: ecce, domine.« Jarlochův Letopis k r. 1185: »Juro quoque da-

kladu vidno, obírali sobě lepší služebníky z počtu lidí svobodných. O nápravnících, kteří zastávali vojenskou službu po boku pánů, jednáme níže ve stati o bojovnících.

Urození vládli svobodně svým majetkem: mohli jej darovati, odkázati, prodati, zastaviti, směniti, ale jen s vůlí příbuzných neb bez pohoršení jejich práva. Darování statku »ad pias causas« dálo se buď absolutně, tak že donátor nežádal sobě jiného, než přímluvné modlitby za duši svou a duše svých příbuzných, aneb činěny byly při něm různé výminky. Dárce vymiňoval sobě darovaný statek do života, někdy přijímal zase jiný statek od kláštera k doživotnímu užívání, někdy chtěl spokojiti se ročním důchodem, jejž církevní ústav mu poskytne. Podobně pamatováno bylo na manželku dárcovu. Častěji shledati lze podmínku, aby užívala statku po smrti manželově, pokud by znovu se neprovdala. Někteří šlechtici, stavše se mnichy nebo konvrši, přinesli jmění své věnem klášteru. Za rozkvětu církevního života v zemi bohatí urozenci závodili takořka ve štědrosti, zakládajíce duchovní ústavy a zvelebujíce záduší jejich. Z toho vznikala nelibost u příbuzných, kteří statků byli žádostiví. V listinách vzpomíná se nejednou, jak příbuzní po smrti dárcově usilovali zrušiti darování, nebo aspoň pro sebe domoci se odškodného. Ohled na přátelstvo byl toho příčinou, že i při prodeji statku zapisovalo se do listiny na postoupenou, který jiný statek koupen jest za stržené peníze ke jmění rodovému.

V místech, kdež sídlili, při hospodářských dvorech svých a někdy i v poddanských vsích šlechtici zřizovali kaple a chrámy. Tak máme zprávu o chrámu sv. Petra v podhradí bilinském, jenž zbudován byl r. 1061 nákladem hradského kmeta Mstiše vedle ho-

---

pifer Georgii de Milevsk . . . obiit, delegans hereditates suas Deo et sancto Aegidio.« Listina kláštera plaského z roku 1207: »Methes villicus Bogutae.« Erben, Reg. č. 505, str. 231. — Listina kláštera oseckého z r. 1209: »Wsebor dapifer Zlavconis, Predworez pincerna eius, Johannes telonearius eius,... Scyrnech villicus Zlavconis, . . . Witas villicus de Zwetiz.« Erben, l. c. č. 519, str. 237.

spodářského dvoru jeho.[1]) R. 1135 biskup Jan I, vraceje se z Mohuče, kdež byl přijal posvěcení, prve než dospěl k sídelnímu městu svému, posvětil na cestě, kdesi v západních Čechách, kostel šlechtici, jehož jména letopisec nepoznamenal.[2]) Kaplani ke chrámům takovým od pánů podaní a biskupem potvrzení stávali se osadními kněžími.

Do věcí zemských zasahovala z pravidla toliko »stařešina« urozených. Slovem tím rozuměti jest šlechtice v úřadech, náčelníky domů z jejich příbuzenstva a hlavy šlechty rodové. Mladší členové rodů vystupovali na veřejnost jen v době válečné nebo při třenicích o knížecí stolec v zemi. Tak r. 1091 panici z předních domů přidali se k Břetislavovi,[3]) když zdvihl boj proti otci svému a chtěl zbaviti jej knížectví. R. 1133 zase kněžic Vladislav způsobil jakousi výtržnost v zemi; načež s mnohými slovutnými panici uprchl do Bavorska.[4]) Bojovný duch mladého rytířstva českého hořel touhou po slavných činech. Sotva že nový král Vladislav I. r. 1158 ohlásil úmysl svůj vydati se s císařem Fridrichem na cestu do Vlach a pomáhati mu proti milánským, mladí šlechtici těšili se na výpravu a nedočkavě vstupovali pod korouhev pána krále. Očitý svědek chválí je také, že bojovali před Milánem jako lvi.[5])

Šlechta česká, jak jeví se nám v dějinách 10. až 12. století, byla sloupem moci knížecí. Za tou příčinou i vliv její na volbu nového knížete zůstával vždy o své váze. Zákon nebo »nález Čechů, aby vždy nejstarší z rodu knížecího dosedal na stolec

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 19: »comes in sua curte, quae fuit ante ecclesiam; . . . mea ecclesia« (comitis Mztis).

[2]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1135: »cuiusdam de primatibus ecclesiam consecravit «

[3]) Cosmas, Chronica; II, 47: »illum par aetas iuvenum et maior pars procerum . . . comitabantur.«

[4]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1133: »tyro Wladizlaus . . . multis Bohemicae terrae inclitis cum tyronibus Bavariae in partes fugam iniit «

[5]) Vincentiův Letopis k r. 1158: »maxime nobilium ad hoc strennua fremit iuventus . . . In hoc autem prelio in iuvenili aetatis suae flore . . . ut leones fortes occubuerunt.«

země,«[1]) byl toliko ideálem některých theoretiků a podle původu svého zvykem z dávné minulosti, ale pro potřeby doby pozdější, kdy konnexemi s cizinou politický život v zemi se rozproudil, kdy stát český přičiněním aristokracie vzrostl a zmohutněl, pravidlo to dobře se nehodilo. Při volbě osoby nového knížete řada faktorů zastávala svou ingerenci, a šlechta nebývala z nich poslední. Předchůdce jednal se stařešinou urozených a svobodných o svého nástupce. Jestliže tak neučinil, zůstávalo v moci jejich obrati si za knížete jednoho z kněžiců, nejlépe ovšem toho, který byl persona grata na dvoře císařském. Netřeba ani dodávati, že lví podíl při rozhodování o knížete náležel stařešině urozených, kdežto zástupci svobodného lidu konformovali se zpravidla votu mocnějších.

Ježto dospělí kněžici mívali po boku hlouček rytířů z předních rodů šlechtických a podle výběru jejich také sympathie mezi urozenými v zemi, nemůže býti s podivením, že někdy při volbě knížete rozstoupila se aristokracie na strany, i docházelo k zápasu mezi nimi. Podobně šlechtická družina podněcovala začasté kněžice, aby nečekal smrti knížete, ale s pomocí svých přátel a stoupenců by dobyl sobě trůnu. Vlastní pohnutkou bývalo při tom dychtění některých šlechticů po úřadech.[2]) Letopisec z počátku 13. století nazývá to dosti prosaicky snahou opatřiti si chleba.[3])

O moci šlechty české vedle panujícího knížete svědčí řada fakt historických. Sv. Václav, upevňuje křesťanství v zemi, narazil na odpor velmožů. Jejich nelibost povážlivě vzrostla, když kníže jal se opírati

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 13: »Justitia enim erat Boemorum, ut semper inter principes eorum maior natu solio potiretur in principatu.«

[2]) Vincentiův Letopis k r. 1142: »Ceteri autem eius (Conradi) complices . . . desiderati honoris nichil invenerunt in manibus suis.«

[3]) Jarlochův Letopis k r. 1197: »domnus Primizl et sui fautores . . . procedunt versus Pragam armati, parati aut mori aut obtinere panem sibi et domno suo Primizl principatum.«

o svobodný lid. [1]) Mluvili tedy k bratru jeho Boleslavovi: »My tobě přejeme a tebe raději než jej chceme« [2]) Přízeň šlechty zavedla pak kněžice až k bratrovraždě. Za doby knížete Boleslava II. šlechtický regiment v zemi mařil práce sv. Vojtěcha o kulturní povznesení národa. [3]) Slechta česká uspíšila pád knížete Bořivoje II. r. 1107, nepřijala za vévodu Otu Olomouckého, jakkoli dostalo se mu schválení od krále Jindřicha V. roku 1109, nepřipustila k vládě Vladislava, syna Soběslava I., r. 1140, opustila knížete Fridricha a přidala se k Soběslavovi II. r. 1173. Moc šlechty byla na překážku pragmatické sankci, pokud se tkne nástupnictví na trůně; než k dobrým účinkům moci její počítati jest, že chránila celistvost říše pod jedním panovníkem, posilujíc naději každého člena vévodského rodu, že s přízní urozených dojde vlády zemské, kdežto střídáním territoriálních údělů nemohla vzniknouti immediatní nebo podružná knížectví v Čechách.

Stařešina urozených měla přední místo ve schůzích národa s knížetem. Zmínky historických pramenů našich tomu chtějí, aby rozeznávány byly dvoje schůze národní repraesentace s panovníkem: konvokace šlechticů, jichž souhlasu nebo rady kníže vyhledával před rozhodnutím ve věcech důležitých, [4]) a společné nebo generální roky. Se souhlasem šlechty děla se zejména designace příštího knížete, jmenování biskupa pražského a darování statků v zemi církevním ústavům mimo zemi. [5]) Jak souditi lze z někte-

---

[1]) Gumpold, Passio s Vencezlai; c. 5: »incolarum quoque inopum iam rusticitatem maioribus saepe in diligendo praeferens.« Laurentius, Passio s. Wenzlai; lect. 7: »nobisque cunctis contemptis magnatibus infimis quibusdam homullulis in suis persaepe conviviis utitur.«

[2]) Život sv. Václava (stručnější), v Pramenech d. č. I., str. 125.

[3]) Cosmas, Chronica; I, 29: »Adalbertus multa conquestus . . . de arrogantia et intollerabili potentia comitum . . . dux non erat suae potestatis, sed comitum.«

[4]) Cosmas, Chronica; II. 45: »convocat rex proceres in coetum.«

[5]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1126: »electio ducis Boemiae . . . semper in Boemiae principum constitit

rých speciálních případů, potřebí bylo souhlasu národa, když panovník chtěl měniti právní zvyklosti v zemi, když měla uznána býti platnost cizího práva v Čechách, když kníže chtěl propůjčiti cizinci vyšší úřad při svém dvoře.[1]) Rady šlechticů užíváno pak nezřídka v domácích záležitostech vévodského rodu. Kníže Vladislav II. k radě velmožů zemských pojal r. 1153 za manželku Juditu Durynskou. R. 1163 týž panovník s radou svých předních zasnoubil vnučku svou Helenu princi byzantskému.[2]) Než i ve věcech zemských panovníci slyšeli radu šlechty. Kníže Oldřich vzav radu s vladyky, nabádal sv. Prokopa ku přijetí opatské hodnosti v klášteře sázavském. Roku 1158 těžce nesli někteří šlechtici, že král Vladislav I. přislíbil císaři pomocné vojsko Čechů k výpravě do Vlach, neporadiv se o to se stařešinou zemskou.[3]) K tomu dodáno buď, že zpravodaji naši nejsou pohříchu tak přesni ve slovech, aby z udání jejich vždy patrno bylo, oč více běželo, zda o radu či přivolení.

Ke generálním rokům, jež dály se ob čas na vyřízenou pilných potřeb zemských, všechna stařešina urozených i svobodných byla obesílána, někdy nejen z Čech, ale i z Moravy. Tu docházelo k definitivnímu rozhodnutí o věcech, jež kníže před

arbitrio.« Jarlochův Letopis k r. 1182: »principum assensus.« Listina kláštera waldsasského z r. 1181: »scitu atque assensu Boemorum.« Erben, Reg. č. 373, str. 166.

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »habito diligenti tractatu cum fidelibus nostris suppanis« Erben, Reg. č. 742, str. 348. Cosmas, Chronica; III, 1: »quaedam ob commoditatem huius terrae instituens.« Zápisek z kláštera svatého Kříže (k r. 992): »dux Bolezlaus praesentibus omnibus primatibus suis dedit praefato episcopo secundum statuta canonum . . . licentiam.« Erben, Reg. č. 77, str. 38, Cosmas, Chronica; III, 9: »consentientibus omnibus comitibus Boemiae factus est Bolezlaus ensifer avunculi sui.«

[2]) Vincentiův Letopis k r. 1153: »consilio episcopi sui Danielis et aliorum terrae suae primatum et principum.« K roku 1164: »rex ex consilio suorum.«

[3]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) asi k roku 1034: »dux . . . cum satraparum suorum ingeniositate perspicaci prudentique consilio.« Vincentiův Letopis k r. 1158: »Quod quidam nobiles de senioribus Boemie audientes, non bene hoc esse factum dicunt, quod sine consilio tale quid actum est.«

tím byl smluvil se svými rádci, k promulgaci nových zákonů, k soudům nad velezrádci, k výběru bojovníků na výpravu válečnou, k rozhodnutí sporů o statky.[1]) V čas generálních roků kníže poskytoval slyšení opatům a jiným praelátům, potvrzoval darování ke klášterům, smlouvy o statky a p. Ježto pak zvykem bývalo, ručiti za splnění úchval sjezdových přísahou, šlechtici, kteří účastnili se společných roků (kmeti), měli čestné příjmí mužů důstojných (probabiles viri), a kníže promlouvaje k nim, užíval podobného názvu (dignitas vestra!).

Jako vyšší duchovenstvo mívalo přístup ke společným rokům Čechů s knížetem, tak šlechta zase volána bývala k duchovenské synodě, když někdy u přítomnosti papežského legáta v zemi se odbývala.[2]) Také císařové římsko-německé říše, uznávajíce »dobré zdání Čechů« v osazování stolce knížecího dědicem z rodu Přemyslova, zvali ke dvoru svému popředníky národa, aby slyšeli přivolení jejich k novému knížeti nebo pohnuli je ke změně smýšlení a přijetí kněžice, jemuž císař více byl nakloněn.[3])

Řada služeb, kterými šlechtici podle příležitosti propůjčovali se knížeti a zemi, nemá téměř konce.

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 84: »indicta est generalis synodus cunctis principibus terrae Bohemorum.« Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1138: »dux Sobieslaus primi et secundi ordinis militibus suis edicet, ut quantotius Saczka ad se conveniant.« Listina johannitského hospitalu v Praze z r. 1189: »convenerant in Sazka ad audienda statuta ducis Ottonis.« Erben, Reg č. 401, str. 188. Letopisy hradišťsko opatovické k r. 1130: »unanimi Boemiorum sententia dampnati.« Vincentiův Letopis k r 1158: »curia Prage Boemis indicitur, ad hoc idonei eliguntur milites.« Listina kláštera plaského z r. 1216: »nostraque ammonitione correptus in communi colloquio Boemorum Pragae habito.« Erben, Reg. č. 566, str. 265.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 30: »missus apostolici iussit ducem, ut omnes principes terrae simul et abbates ac praepositos ecclesiarum ... ad sinodum convocaret sacram.«

[3]) Jarlochův Letopis k r. 1174: »cesar indixit omnibus Boemis curiam in Nurberk.« K r. 1182: »Boemos omnes ... ad curiam suam, quae Ratisbonae celebranda fuerat, venire praecipit ... Nobiles soli praesentantur imperatori.«

Provázeli panovníka ke dvoru císařskému v Němcích,[1]) konali poselství ke králům a knížatům, provázeli zvoleného biskupa pražského k investituře, přidružovali se k poslům stavu duchovního, vypraveným do Říma, vycházeli vstříc papežským legatům, kteří do Čech byli posláni, provázeli dcery knížecí, když vezeny byly za muže do cizích zemí, přiváželi nevěsty z ciziny, zasnoubené knížeti nebo knížicům, opatrovali kněžny české na cestách a p.[2]) Vynikající šlechtici zastávali někdy úřad náměstků knížecích, když knížeti bylo prodlíti mimo zemi.[3]) Tu i tam naskytují se zmínky o tom, že šlechtici intervenovali v rozmíškách vévodského rodu, smiřujíce sporné strany a pomahajíce členům jeho, kteří ve vazbě byli drženi. Při tom bylo jim ručiti za pokojné chování propuštěných kněžiců. Jestliže kníže pochyboval o věrnosti svých velmožů, nedůvěřuje dosti jejich přísahám, dávali mu syny své za rukojmí.[4]) O vojenských službách šlechticů jednáme na jiném místě. Co se tkne církevního smýšlení a jednání jejich, uvésti jest, že šlechtici za příkladem knížat zakládali kláštery a chrámy, činili dary a odkazy zádušní, i účastnili se valným počtem při svěcení kostelů. Šlechta česká poslechla r. 1147 volání opata sv. Bernarda a v přečetném průvodě po boku knížete Vladislava II. vydala se na křížovou výpravu do Svaté Země. Nezřídka také vídati bylo urozené poutníky z Čech při božím hrobě v Jerusalemě. Šlechtici přimlouvali se za Božetěcha, opata slovanského kláštera na Sázavě, když biskup Kosmas chtěl složiti jej s úřadu. R. 1184 obcovalo veliké množství urozených osob pohřbu opata Gotšalka v klášteře želivském.[5])

---

[1]) Viz Prameny d. č. II., str. 142, 229, 400. R. 1184 dva tisíce rytířů českých doprovázelo knížete Fridricha na sněm do Mohuče. Gislebertus, Chron. Hanon. v Pertzových Monum. XXI. str. 539.

[2]) Viz Prameny d. č. II., str. 168, 112, 99, 105, 511, 458, 264, 478.

[3]) Cosmas, Chronica; III, 22: »dux Zuatopluk abiens, duobus his omnem curam suam comiserat et, ut essent in tutelam Boemiae, cunctis eos praefecerat«.

[4]) Viz Prameny d. č. II., str. 507, 90, 268, 510.

[5]) Tamže, str. 467, 394, 400, 417, 183, 186, 420, 249, 505.

Stinnou stránkou v povaze šlechty býval bezohledný pych válečný, náchylnost k pěstnímu právu, bažení po statcích a stranění praetendentům trůnu na úkor knížete, jenž mocněji chtěl vládnouti. Cesta, kudy bralo se vojsko české, ať zemí přátelskou nebo nepřátelskou, a nejbližší okolí její znamenány byly velikou, někdy i úplnou pohromou toho, co před tím vzdělala ruka lidská. Co vypravuje se o řádění českých bojovníků na Moravě, v Míšni, Polsku, Bavorsku, Rakousích, Uhersku a severní Italii, budí opravdový úžas nejen v nás, nýbrž budilo úžas a hrůzu v myslích vrstevníků oné doby. Na šlechtu českou sčítati jest vinu, že nezbraňovala nižším bojovníkům konati skutky tak hrubého násilí. Než i v době obecného pokoje a ve vlastní zemi bujný duch velmožů nerad poddával se poutům práva: křivda aneb i jen domnělé ublížení popuzovalo je k rychlé pomstě. V listinách shledati lze drahně dokladů na to, jak oblíbeným prostředkem satisfakce bývalo jim pěstní právo. Šlechtici statků žádostiví pokládali se za zkrácený přízní knížat nebo štědrostí přátelstva svého ke klášterům, a záviděli církevním ústavům vzrůst jmění jejich. Povolujíce pak závisti své, zdvihali spory o pozemky, osobovali si právo pastvy na lukách zádušních, obírali lidi klášterům poddané, docházeli s četnou družinou do klášterů a vymáhali tam sobě prodloužilého pohostinství. O nechuti panstva českého k ráznějšímu panovníku a volnějším ponětí jejich o přísaze věrnosti, kterou knížeti svému byli zavázáni, zmínili jsme se již svrchu. Události ze sklonku 12. století svědčí tomu, že charakter šlechty byl již velmi porušen. Letopisec prohlašuje to za zvyk její přebíhati od knížete ke knížeti.[1])

Zbývá ještě odpověděti na otázku, zdali šlechtici požívali některých privilegií. Nemyslíme tu na výhody, jichž poskytovala jim zámožnost, neboť v tom na rovni byli se svobodnými, kteří osobně konali službu vojenskou. Sem náleží ku př. svobodné držení

[1]) Jarlochův Letopis k r. 1178: »venit Fridericus cum copiis Bohemorum, qui ad eum transfugerant, sicut eis semper moris est.«

dědin, jurisdikce nad čeledí, svobodný lov ryb, vybírání platu z přívozů, zakládání mlýnů, zřizování krčem a jiné. Za výsadu urozených pokládati jest právo jejich, připomínané roku 1222, vedle něhož mohli za sebe postaviti panoše k ordáliím, kdykoli bylo jim očišťovati se z nároku.[1]) Některým šlechticům propůjčoval kníže právo zřizovati tržiště a mýtnice, i bráti platy z nich, zakládati vsi v pomezním lese, konati soud v místech trhových;[2]) což spíše má ráz koncessí nežli privilegií ve vlastním smyslu slova.

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »Si aliquis nobilis vir, et non derho, super se habuerit narok, puer pro ipso subeat iudicium.« Erben, Reg. Add. č. 7, str. 621.

[2]) Listina kláštera teplského z r. 1197: »Groznata Teplam cum . . . theloneo tam fori quam portae, id est existus terrae, Deo et abbatiae . . . perpetuo iure possidenda contradidit.« Erben, Reg. č. 432, str. 195. Listina kláštera oseckého (k roku 1209: »Zlavco, nobilis vir, de villis, quascunque locare posset in silva ultra claustrum, taliter ordinavit.« Erben, l. c. č. 519, str. 237. Listina kláštera teplského z r. 1213: »Lichtenstat... cum omni iure forensi et civili et silvam attinentem, quam praedicto Groznatae . . . iure hereditario contulimus possidendam.« Erben, l c. č. 548, str. 256.

III.

Otroci a nevolníci.

Jako jiní národové tak i Slované počali své styky se vzdělaným světem římským rukou násilnou. Došedše k ústí Dunaje někdy s počátku 6. století, užili vhodné příležitosti, aby polepšili sobě v těch věcech, kterými domácí kraje po míře primitivní kultury nemohly jim ještě sloužiti. Když za vlády císaře Justiniána I. (r. 527—565) branné mužstvo Východní říše meškalo na výpravách proti Peršanům, Vandalům a Ostrogothům, Slované překračujíce téměř každého roku řeku Dunaj, působili loupežením po provinciích těžké škody tamnímu obyvatelstvu. Kromě jiné kořisti jímali provinciály ze vsí i měst a v zástupech odváděli je do svých zemí. Valný počet zajatců byl asi původu germánského. Soudíme tak z nářku vrstevníka té doby, gothského dějepisce Jornanda, jenž rozpomenuv se na dobu 4. století, kdy Slované trvali v područí Gothů, se zbožnou resignací posoudil změnu času, kmenovcům jeho tak nepříznivou, a nazval Slovany metlou boží, kterou poddaní Východní říše za hříchy své hodně jsou tepáni.[1]) O množství zajatců zavlékaných z této strany Dunaje, byzantští autoři

[1]) Jordanes de origine Getarum; c. 23: »Venethae, Antes, Sclavi, qui quamvis nunc ita facientibus peccatis nostris ubique desaeviunt, tamen tunc omnes Ermanarici imperiis serviere.«

činí udání jistě přílišné, počítajíce do sta tisíc, [1]) kde stačilo by mluviti o desíti tisících; svědčí pak tomu z vlastní zkušenosti, že společenské postavení zajatců, kteří setrvali v zemích slovanských, bylo nejen snesitelné, ale i dobré. Podle běhu pěstního práva zajatec stával se otrokem těch, kdož ho jali a živili; i bylo věcí přátel jeho, doma pozůstalých, buď vykoupiti příbuzného z rukou vítěze za peníz s obou stran smluvený, buď zanechati jej osudu. Slované v Podunají měli obyčej chovati zajatce do jistého času v otroctví, pokud totiž buď přátelé si jich nevykoupili, anebo zajatí svou prací nevydali tolik užitku, kolik činilo výkupné. Není pochybnosti, že mnozí zajatci zůstali raději v cizině mezi barbary, kdež kynula jim možnost volného života, [2]) než by vrátili se ke svým dvorcům ve Východní říši, kde příbuzní jejich hrabivým úřednictvem až nelidsky byli odíráni.

Když drobní národové slovanští dospěli do zdejších krajin, podnikali odtud nejprve jako harcovníci Avarů, potom i na svůj vrub loupežné výpravy do zemí poněkud vzdělanějších, jako byly Durynsko, Východní Fransko a Bavorsko. Po vítězství nad vojskem franským, někdy r. 631 získaném, hájili sobě volnou cestu do Durynska, kdež, jak se podobá, kořistění neslo hojný užitek. Kdo přirovná zmínku letopisce Fredegara o »řádění« Slovanů za vlády Sámovy [3]) ke zprávě Jornandově o »řádění« Slovanů v provinciích Východní říše, přisvědčí k mínění našemu, že již v 7. století těžili bojovníci zdejší ze zajatců dosti velkou

[1]) Procopius, Hist arc. c. 18.

[2]) Mauricii, Strateg. XI, 5: Τοὺς δὲ ὄντας ἐν ταῖς αἰχμαλωσίαις παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀορίστῳ χρόνῳ ὡς τὰ λοιπὰ ἔθνη, ἐν δουλείᾳ κατέχουσιν, ἀλλὰ ῥητὸν ὁρίζοντες αὐτοῖς χρόνον, ἐν τῇ γνώμῃ αὐτῶν ποιοῦνται, εἴτε θέλουσιν ἐν τοῖν ἰδίοις ἀναχωρῆσαι μετά τινος μισθοῦ, ἤ μένουσιν ἐκεῖσε ἐλεύθεροι καὶ φίλοι.

[3]) Fredegar, Hist. Franc. c. 63: »Multis posthec vicibus Winidi in Thoringiam et reliquos vastando pagos in Francorum regnum irruunt.« C. 75: »cum Winidi iussu Samonis fortiter sevirent.«

mérou. Také z pozdějších dob docházejí žaloby na ně, že olupují sousední země o dobré lidi. V klášteře fuldském ochraňovala se paměť toho, kterak Slované ze země naší podnikali s počátku 9. století loupežné výpravy do krajin Východního Franska. Jeptišky kláštera v Milzu doznaly při tom veliké škody na statcích a ztráty na lidech, jež Slované odváděli do zajetí.[1]) O častých výpadech Čechů do Bavorska slyšíme r. 869, kdy nejspíše pobídnutím moravského knížete Rostislava na několika místech zároveň rozpoutal se boj západního Slovanstva proti Frankům. Zástupy českých bojovníků plenily zemi bavorskou, pálily tamní vsi a jímaly ženy jako kořisť válečnou.[2])

Jak z příkladů níže uvedených bude patrno, surový zvyk zajímati lidi na výpravách válečných nepominul u předků našich ani za křesťanství, jakkoli se strany církve bylo s důrazem proti němu nastupováno. Na otázku, co dálo se s ubohými lidmi, kteří náhle vytrženi byvše ze své domoviny, z přátelstva a živností svých, ocitli se v cizím kraji, v moci samozvaných pánů, historické prameny naše podávají zřetelnou odpověď: byli prodáváni židovským obchodníkům v zemi,[3]) někdy byli vedeni do Uherska a tam prodáni, nezřídka také přikazováni byli za otročí čeleď k hospodářským dvorům knížecím a oekonomiím panským. Tu i tam bývá poznamenáno v letopisech, kterak kníže, navrátiv se s vítězným vojskem do vlasti, odměňoval statečnost svých bojovníků hojnými dary. S pravdou sotva se chybíme, kladouce v řadě válečných odměn zajatce na místo nejpřednější.

[1]) Listina kláštera fuldského (asi k r. 800): »incursu paganorum Sclavorum, videlicet qui e regione Boemiae saepius irruptionem facere et homines abducere solebant.« Erben, Reg. č. 14, str. 6.

[2]) Letopisy fuldské k r. 869: »Sclavi, qui vocantur Behemi, terminos Baiovariorum crebris incursionibus infestant et quasdam villas incendio tradentes, mulieres inde duxere captivas.« Pertz, Monum. I. str. 881.

[3]) Canaparius, Vita s. Adalberti; c. 12: »tertia (causa) propter captivos et mancipia christianorum, quos mercator Judaeus infelici auro emerat.« Brun, Passio s. Adalberti; c. 11: »Mancipia christiana perfidis et Judeis vendebant.«

Při zmínce o prodávání zajatců židům naskytá se k tomu příležitost pojednati hned šířeji o obchodě s otroky vůbec. Za doby, kdy žalařování osob bylo věcí méně obvyklou, vinníci z lůna národa trestáni jsou podle velikosti viny své buď smrtí nebo vyhnanstvím aneb pokutami. Jestliže jmění lidí méně zámožných nestačilo ke splacení pokuty, bývali vinníci »prodáni«, to jest odevzdáni osobám jiným, které zaplatily ostatek pokuty, načež mohly za to užiti lidí »koupených« jako nevolných pracovníků. Takový byl způsob domácího otroctví u nás ještě v 11. století.[1]) Jen v řídkých případech býval Čech prodán do otroctví mimo zemi. Podle zprávy Kosmovy kníže Břetislav I. a biskup Šebíř r. 1039 přičinili se o to, aby obecného souhlasu došlo ustanovení, že manželé, kteří povrhli platným manželstvím a vyhledali sobě jiné sňatky, jakož i ženy, které zmařily plod, mimo manželství počatý, mají prodáni býti do Uherska a zbaveni vší naděje, že by možno bylo jim se vykoupiti a domů vrátiti. Ani stav vinníkův, a tudíž ani velikost jmění jeho rodu, neměly podle nového zákona působiti rozdílu ve způsobě trestu.[2]) Dobrovolné otroctví, a to nezřídka velmi tuhé, postupovali křesťané, když za peníze dávali se ve službu židům.[3]) Váleční zajatci a cizinci, kteří pro některou příčinu pozbyli práva pohostinství, upadali v nejtužší otroctví. Prodáni byvše podnikavým obchodníkům, stávali se zbožím kupeckým. Čechové vodili je do trhových míst

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 4: »qui in priorem copulam legitime celebratam redire noluerit, . . . secundum ritum nostrae terrae . . . in servitutem redigatur.« K tomu hned dodáno jest, že vinníku zbývala možnost, »ut pretio se redimat.«

[2]) Cosmas, l. c.: »qui ex eis in priorem copulam legitime celebratam redire noluerit, . . . nostri inmutabilis decreti per angariam, qualiscunque sit persona, redigatur in Ungariam, et nequaquam liceat, ut pretio se redimat . . . Eadem sententia sint plectendae virgines et viduae et adulterae, quae . . . committunt adulterium et conceptus suos abortivant.«

[3]) Cosmas, Chronica; III, 57: »dux christiana mancipia ab omnibus Judaeis redemit et ut nullus ultra christianus serviret eis, interdixit.«

v Podunají a prodávali různým překupníkům, nejvíce španělským židům, kteří té doby byli předními agenty otrokářství a dodavateli lidského zboží do krajin jižních. Podle stanov celního řádu, jak nově upraven byl asi r. 905 jednáním bavorské vlády a zástupců jejích na společném sjezdu v Raffelstättenu, platili Čechové bavorským úřadům z otrokyně po tremise, z otroka pak toliko saigu.[1]) Když křesťanství v zemi naší zapustilo hlubší kořeny, obchod s otroky přešel úplně do rukou židů. Těm totiž podle názoru doby nemohlo hříšné jednání býti se zvláštní škodou vzhledem k věčnosti, kdežto křesťanům naskytovala se krásná příležitost, vykupováním otroků konati skutek tělesného milosrdenství. Životopisec svatého Vojtěcha s pochvalou toho vzpomíná, jak biskup-lidumil, nemoha přetrhnouti obchod s otroky, od židů je vykupoval a nemálo tcho litoval, že důchod od stoličného kostela nestačí k vysvobození jich všech z jařma poroby.[2])

O tvrdém chlebě »trhových otroků« svědčí některé narážky v letopise Kosmově. Kníže Svatopluk r. 1108 rozhorliv se hněvem proti Mutinovi Vršovci a přátelstvu jeho pro zemězrádné pikle toho rodu, takto promlouval k němu u přítomnosti panstva: »Zda mohu zapomenouti, že ty a bratr tvůj Božej zabili jste úkladně bratra mého Břetislava, tu hvězdu jasnou na obzoru knížat? A proč nezachoval se vám bratr můj Bořivoj, jenž panoval, jak jste poroučeli, a byl vás poslušen ve všem všudy jako trhový otrok?«[3]) V žertovné episodě, kterou Kosmas ukončil běh svého letopisu, čteme o knězi, jenž dusil oheň zlých žádostí.

[1]) Úmluva raffelstättenská asi z r. 905: »Sclavi vero, qui de Rugis vel de Baemanis mercandi causa exeunt.... si vero mancipia vel cavallos vendere voluerint, de una ancilla tremisam unam,... de servo saigam unam.« Erben, Reg. č. 58, str. 27. Tremisa = 4 denárům, saiga = 3 denárům.

[2]) Canaparius, Vita s. Adalberti; c. 12: »captivos et mancipia christianorum... mercator Judaeus infelici auro emerat, emptosque tot episcopus redimere non potuit.«

[3]) Cosmas, Chronica; III, 28: »Borivoy, qui .. per omnia vobis ut proprius emptitius parebat«

těla metlou kopřivovou: »Tak ani příkrý školmistr nesápe se na žáka, ani rozhněvaný pán nezuří proti otroku, jako onen kněz zuřil kopřivami proti svému tělu.«[1] Letopisec dočkal se ještě radostné události, že kníže Vladislav I. r. 1124 vykoupil křesťanské otroky od všech židů v Čechách a vydal také zápověď, aby příště žádný křesťan nesloužil židům.[2]

Ke zmínce o prodávání zajatců do Uherska druží se paměť na dobu úpadku a zase povznesení jména českého v první polovici 11. století. V tom čase Poláci a Čechové, ať tak díme, závodili v pochybné slávě, kdo z nich dovede více popleniti zemi svých protivníků. Onino, majíce v moci své Moravu, vydali se r. 1017 na pustošení krajů českých, a když v nepřítomnosti knížete Oldřicha v zemi nebylo, kdo by jim bránil, odváděli nepočetné zástupy zajatců do Polska.[3] Stejnou měrou odpláceí jim potom kníže Břetislav I. jednak na Moravě,[4] jednak v Polsku, zejména na veliké výpravě roku 1039, při níž Čechové došli až do Hnězdna a zmocnili se nejen vzácných pokladů, ale i množství lidí, urozených i neurozených.[5] Polským zajatcům nebylo ani dáno, aby nesli jho otrocké v zemi svých kmenovců, nýbrž v houfech po stu hlavách, pořadem spoutaní, musili konati další cestu do Uherska, kdež vydáni jsou v porobu. Papež Benedikt IX. dověděv se o tom, trestal knížete Břetislava, že nepřestal na zajímání lidí ve válce, ale nad

---

[1] Týž l. c. III. 62: »Certe non tantum saevus magister in discipulum aut dominus iratus in servum saevit, quantum presbiter in se . . . saevivit.«

[2] Cosmas, Chronica; III, 57. Srvn. pozn. 3. na str. 57.

[3] Thietmar, Chronicon; VII, 44: »Miseco, Bolizlai filius, Boemiam . . . invadens, duos dies praedatur eandem et cum innumerabili captivorum multitudine reversus, patrem gaudiis implevit immensis.« Pertz, Monum. V. str. 856.

[4] Cosmas, Chronica; I, 40: »ex quibus (Poloniis) multos comprehensos, centenos et centenos ordinatim catenatos, vendi iusserat in Ungariam.«

[5] Týž l. c. II, 5: »sequitur innumera nobilium virorum turma, astricti manicis ferreis et contriti colla bagis.«

to jako němou tvář je prodával.[1]) V Uhersku za 11 století otroctví bylo ještě v květu, jako tam vždy jen neuherské obyvatelstvo konalo těžkou práci.

Ke zmínce, svrchu učiněné, o přikazování válečných zajatců k hospodářským dvorům knížecím a panským oekonomiím, uvážiti jest nejprve, jaký asi byl stav zemědělství u nás v 6. a 7. století. Slovany příchozí do krajin zdejších poutala k zemi spíše nutnost nežli láska k pravidelnému zemědělství. Shledavše tu příležitost k pastvě a chovu dobytka, zejména v lesích posud nekllučených, nepohrdli ovšem půdou rolnickou, kterou jiní před nimi vzdělávali. Původní rody zarážely sídla svá v rovinách, nejvíce podle řek nebo potoků, a na mírných svazích pohoří, která k řekám se naklonují. Vsi jejich skládaly se z chatrných chalup, i bývaly od sebe dosti vzdáleny. Slovanské rádlo spouštěno z pravidla do země měkké a poddajné, ježto pro hlubší orání a obracení tuhé půdy nedostávalo se mu potřebného tvaru a pevnosti. Spřežení volů nebo krav bývalo obvyklým potahem rádla, Z oblíbených plodin polních jmenovati jest proso a pohanku. Zásoby sklizeného obilí chovány byly v hromadách, pod širým nebem. Lid k přírodě lnoucí a v nepohodách živelních otužilý spokojoval se sprostnou stravou. Strany země výše položené zůstávaly rádlem netknuty. Pastevci pronikali sice do lesnatých hornatin, ale neproměňovali houštin v mýtiny, nadtož v půdu ornou. Země osazena byla řídce, osídlena jen sporadicky.

Ku pravdě přistupuje, že národové slovanští, usedající v poříčí vltavsko-labském, narazili na zbytky předešlého obyvatelstva. Jinak sotva by výkladu došlo, kterak uchovala se jména řek a hor zdejších původu keltického, kdyby příchozí Slované nebyli názvů těch přejali od svých předchůdců. Stykem se zbytky Germanů ve starém Boiohaemu a častým stýkáním se s Durynky a Franky, otřeseny byly nejprve hospodářské zvyklosti slovanských rodů. Slované pozorujíce

[1]) Cosmas, Chronica; II, 7 »captivos ceu bruta animalia vendere nimis est abbominabile.«

stavovské zřízení u Germanů, u nichž společnost národa byla již ode dávna rozložena ve čtyři vrstvy obyvatelstva, lidi svobodné a urozené, otroky a nevolníky, znamenali také účinek toho, jak jevil se v pokročilém zemědělství, v lepší úpravě životních potřeb, v silnější branné hotovosti, ať stručně díme, poznali výhody státu, jehož základem jest třídění práce a tudíž i třídění obyvatelstva. Tak na př. v říši franské král a velmoži měli hospodářské dvory s otročí čeledí, a z nich stálý důchod naturálií. Otroci na statcích královských zabývali se také prací řemeslnou podle různých odvětví průmyslu, hotovíce předměty, jichž potřebí bylo pro dvůr panovníkův, vyzbrojení vojska a p. Král franský uznáván byl za pána země posud nevzdělané; i propůjčoval kusy její výsluhou jednotlivcům, kteří pak kultivujíce zemi svou čeledí, nebo pouštějíce ji ke vzdělání jiným, brali platy a získávali většího jmění. To vše musilo k sobě obraceti pozornost Slovanů, u nichž se jevil jen rozdíl mezi rodem větším a menším, mezi knížaty a náčelníky rodů mladších, mezi rody bojovnými a méně bojovnými, kdežto hospodářství s převahou chovu dobytka spočívalo vesměs v rukou lidí svobodných. Touhu po lepších požitcích životních, která ohlásila se ve Slovanech, když oseděli po straně germanských států, ukájeli s počátku loupežným plenem, jak k němu navedeni byli od Avarů. Kromě jiné kořisti přiváděni jsou do zemí našich zajatci. S nimi pak přibýval sem kvas, jenž pohnul stereotypem slovanských rodů, byl popudem dalšího vývoje domácích řádů po stránce hospodářské i sociální a pružinou nové organisace, kterou Slované zdejší přibližovali se k institucím svého sousedstva na západě.

Jakmile světlo historické rozšiřuje se nad Čechami, přicházejí hned zmínky o lidech bohatých a chudých, svobodných a otrocích, o pánech a jejich sluhách. V 10. století kníže byl majitelem mnohých statků a velikého počtu otroků. O tom svědčí hojná darování, činěná jednak bojovníkům v odměnu za věrné služby jejich, jednak k účelům církev-

ním nebo na podporu lidí chudých.[1]) Otročí čeleď při hospodářských dvorech knížecích byla z počtu válečných zajatců a jejich potomstva. Jestliže ještě na sklonku 12. století trval barbarský zvyk, přikazovati zajatce za čeledíny a děvky: oč hojnější měrou dálo se to asi v době starší, kdy nedostatek lidí ke konání těžkých, služebných prací byl na překážku rychlejšího rozvoje sil a zmohutnění těla národní repraesentace. R. 1176 podnikl kníže Soběslav II. ve spolku s Konrádem Znojemským výpravu do Rakous, a vojsko jejich popleniviši velikou částku země od Manhartského lesa až k ústí řeky Moravy. s hojnou kořistí dobytka a lidí vrátilo se do Čech. Letopisec dodává k tomu, že zajatci z Rakous, osoby rozdílného pohlaví a věku, učiněny jsou nevolnou čeledí v zemi naší.[2])

V písemných památkách naskytá se drahně jmen, jimiž staří autoři označovali lidi, počtené k nejnižší třídě v Čechách. Kromě obecných názvů, jako jsou »zajatci, otroci (mancipia), čeleď (familia), sluhové (servi)«, shledati lze řadu zvláštních pojmenování podle různých prací a služeb, ke kterým otroci nebo sluhové od pánů svých byli přidrženi. Uvedeni buďtež nejprve dělníci odboru domáckého a hospodářského: »čeledíni (famuli), topiči (stubae calefactores), pomyjci (ablutores vestium), oráči (aratores), kobylníci (pastores equorum), kravaři (bucularii, vaccarii), skotáci (bubulci), ovčáci (opiliones), pasáci (subulci), sviňaři (porcarii), zahradníci, štěpaři (amputatores arborum), vinaři, lisovníci (cultores torcularii), chmelaři, včelaři, rybáři, rybnikáři (vodáci, aquarii).« Ženy

---

[1]) Passio s. Liudmilae.: »ditans eos propinquosque eorum ac familiam opibus eximiis.« Prameny d. č. I. str. 141. Passio s. Vendezlai: »quibus omnibus (sacerdotibus) habunde aurum et argentum et crusinas et mancipia atque vestimenta... praestabat« Prameny d. č. I. str. 185. Srvn. tamže, str. 156, poznámka 2. Staroslověnský životopis sv. Václava: »Ašče kto niščij ili domašnjaa i strannija, vsja oděvaja i kormja.« Prameny d. č. I. str. 180.

[2]) Jarlochův Letopis k roku 1176: »Dici non potest, .. quot persone diversi sexus et etatis abducte sint in Boemiam, quas redegerunt in famulos et famulas.«

a dospělé dcery otroků nebo sluhů byly »děvkami (famulae), služkami (ancillae), přástevnicemi (puellae operatrices)«. Práce odboru řemeslného zastávali: »mlynáři (molendinarii), pekaři, kuchaři, nasolovači (salsamentarii), pivovarníci (cerevisiarii), paštikáři (cupedinarii), točíři mis (tornarii scutellarum), miskaři (scutellarii), točíři pohárů (tornatores picariorum), pohárníci (qui picarios faciunt), číšiři (číšníci, caliciarii; qui parant scyphos), řezbáři nádobí (qui toreumata faciunt), soustružníci (tornarii, tornatores), bečváři (paratores doliorum), koláři (rotarii, plaustrifices, carpentarii), pkelníci (smolaři, picarii), lahevníci (lagenarii), hrnčíři (figuli), koželuzi, řemenáři (sutores corii), sedláři, uzdáři, kožišníci (sutores pelliones, pellifices), ševci (sutoros albi et nigri), střevičníci (sutores subtalarium), kováři, pánevníci (caldarii), zbrojíři (fabri armorum), zlatníci (aurifices), štítaři (scutarii), rudníci, železníci (ferrarii).[1])

Roku 1124 zaniká v Čechách název »otroci«, a těm, kdož prve tak byli jmenováni, dostává se jména »sluhové«. Věcný rozdíl záležel v tom, že otroci mohli býti od pánů svých sami o sobě prodáni, sluhové nikoli. Tito počítáni byli za inventární příslušenství dvoru a jeho hospodářských částek. Při prodeji, směně nebo darování statku přecházeli jako živý fundus instructus z rukou majitele předešlého v moc a držení majitele nového.[2]) Pán dvoru poskytoval jim oděv, pokrm a přístřeší, rozho-

[1]) Srvn. Cosmas, Chronica; I, 5. Listina kláštera břevnovského (k r. 993); Erben, Reg. č. 78, str. 33 n. Listina kapitoly boleslavské (k r. 1052); tamže, č. 115, str. 47 n. Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057); tamže, č. 124, str. 51 nn. Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086); tamže, č. 166, str. 72 n. Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088); tamže, č. 175, str. 77 nn. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115); tamže, č. 202, str. 89 n. a j.

[2]) Listina kláštera strahovského (asi k r. 1143): »dux Wladislaus ... dedit ... curiam suam Radunice cum omnibus appendiciis suis, videlicet villis, servis et ancillis« Emler, Reg. II. č. 2635, str. 1154.

doval o jejich zaměstnání, dovoloval jim vstupovati ve sňatek manželský, trestal jejich přestupky a zastával je před veřejným právem. Ježto poměr pána ke sluhům byl nápodobou přirozeného poměru děda k dědicům, sluhové nazýváni jsou »čeledí« (familia), a pán jejich »hospodářem« (pater familias). Zvyk starých zpravodajů našich, uváděti sluhy a rodiny jejich až za výčtem dobytka,[1]) svědčí o tom, jak příkrý býval pojem otrocké nevolnosti. Než i v době mladší, kdy otroctví již pominulo, jevily se v postavení čeledi ostré rysy osobní nesvobody. Sluhové nemohli získávati soukromého jmění, nesměli opustiti statek pána svého, aby dali se ve službu pánů jiných, neměli plné otcovské moci ve svých rodinách. Také potomstvo jejich vstupovalo v poměr závislosti, v jakém trvali rodiče.[2])

Hodlajíce poněkud zevrubněji vyšetřiti způsob nevolnosti podle různých prací, k nimž sluhové byli přidržováni, počínáme od zaneprázdnění jich v domě pánů. Příbytek knížat a zámožných zemanů skládal se z komnat, jizeb a komor. V oněch panstvo přebývalo, v těchto mívalo složeny své svršky. Komnaty opatřeny bývaly krby, jizby pak zděnými pecmi, jednak pro potřebu doby zimní, jednak ku přípravě lázní, kterých staří Čechové hojnou měrou užívali. Podle toho »čeledíné« v domě panském dělili se na topiče, lazebníky a komorníky.[3]) Služby této kategorie nevolníků pokládati jest za nejmírnější. Lze pak se toho domysliti, že denní styk s panstvem přinášel čeledínům a rodinám jejich výhody, kterých

---

[1]) Listina kapitoly vyšehradské asi z r. 1185: »terra ad tria aratra cum duobus aratris. VI vaccae, X scrophae, aratores autem servi: Dobrocek cum filiis et filiabus« atd. Erben, Reg. č. 220. str. 100. Cosmas, Chronica; II, 48 (k r. 1091): »congregatis omnibus tam pecoribus quam mancipiis.«

[2]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1130: »singuli (kanovníci) singula habeant aratra cum aratoribus et uxoribus et liberis eorum.« Erben, Reg. č. 211, str. 94.

[3]) Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »stubae calefactores.« Erben, Reg. č. 124, str. 52. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »camerarios duos: Domabor, Cik.« Tamže, č. 202, str. 90.

ostatní sluhové nebyli tak snadno účastni. Nejeden z nich, trvám, docházel z přízně pánů osobní svobody a časem i samostatného opatření. Tu za příklad uveden buď passus z pořízení o statcích zemana-kněze Zbyhněva z Únětic: »Neštědu sluhu dal jsem na literní učení. Bude-li v něm prospívati, ať je za svobodníka, pakli nebude, zůstane sluhou.«[1])

K domácím sluhům nejblíže přistupovali ministeriálové, kterým pečovati bylo o připravování pokrmů a nápojů. Byli to zejména: pekaři, kuchaři, paštikáři, nasolovači a pivovarníci.[2]) Dovední kuchaři a pekaři cukrovinek těšili se nemalé vážnosti u pánů, jak vidno z vypravování Kosmova o Šebířovi a z listu arcibiskupa magdeburského Hartvíka ke králi Vratislavovi.[3]) Někteří z uvedených odborníků pracovali nejen pro dům panský, ale i pro všechno služebnictvo dvorské oekonomie. Pekárna, kuchyň, síň k výrobě medoviny, pivovar a sklep nescházely nikde při větším šlechtickém nebo klášterním hospodářství.

Poblíž panského obydlí býval ženský čeledník (gynaikion), ve kterém nevolnice, zejména dívky služebné předly, snuly a tkály.[4]) K výrobkům tam hotoveným počítati jest různé druhy plátna a šátky, jichž užíváno bylo u nás ještě v 10. století na

---

[1]) List Zbyhněva z Únětic asi z r. 1182: »Nescadam ad literas posui servum, si didicerit, liber sit, si non, servus.« Erben, Reg. č. 219, str. 99.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 15 (k r. 1055): »Ottonem vero posuit super pistores atque cocos magistrum.« Listina kapitoly boleslavské (k r. 1052): »Cupedinarium Caica cum filiis .. Salsamentarios Zak cum filiis ... Cany cum filiis .. .« Erben, Reg. č. 115, str. 47 n. Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »cervisiarii Sobik, Sesur, Caston.« Tamže, čís. 175, str. 79.

[3]) Cosmas, Chronica; I, 41: »pro tam dulci edulio dignus es episcopio.« List arcibiskupa Hartvíka asi z r. 1087: »Pistorem, super quo nos rogasti, misimus tibi cum instrumentis suis.« Erben, Reg. č. 174, str. 77.

[4]) Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »conferimus puellas operatrices XXX.« Erben, Reg. č. 124, str. 51. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Dedi etiam geneceum undecim ancillarum.« Tamže, č. 202, str. 90.

místo drobné mince. Hotovení lehčího oděvu dálo se pod dozorem paní domu a jejích dcer; na hradech knížecích řídila ruční práce nevolnic tak zvaná bába. V listinách uvádějí se některé výrobky ženských pracoven, jako: stolní prostěradla, ručníky, košile, nohavice, ponožky.[1]) Také nevolnicím, nevíme, v jakých okolnostech, dostávalo se od pánů propuštění na svobodu. Když Nemoj Vršovec asi r. 1102 činil pořízení o statcích svých, jmenoval z počtu čeledi sedm osob ženského pohlaví, kterým neměla ujímána býti milost jeho, aby požívaly trvalé svobody.[2]) Na sklonku 11. století připomíná se průměrná cena mladé otrokyně 600 denárů čili tři hřivny stříbra.[3])

Povinnost hotoviti oděv, domácí a hospodářské náčiní, zbraně a skvosty spočívala na **řemeslnických sluzích** (artifices, **odborníci**). Ježto zpravidla synové sluhů zůstávali při zaměstnání svých otců, odborná práce průmyslná konána byla podle rodin, v příbytcích řemeslníků, vystavěných opodál dvoru. Veliké oekonomie mívaly mnohem hojnější počet různých řemeslníků než podružná hospodářství nebo dvory méně zámožných zemanů. Soudíce z výrobků, tu i tam připomínaných, na existenci jejich hotovitelů,[4]) můžeme poněkud rozmnožiti seznam ře-

---

[1]) Listina kapitoly **vyšehradské** (asi k r 1088): »De unoquoque castro ab avia mensale unum et manuterium unum.« Erben, Reg. č. 175, str. 79. Listina téže kapitoly asi z r. 1185: »De unoquoque castro ab aviis . . XII paria camisiarum, braccarum, succorum.« Tamže, č. 220, str. 100.

[2]) List **Nemojův** asi z r. 1102: »Haec est autem familia, quae perpetuae libertati donata est: Tutana, Bogumila, Radohna, Bratrohna, Vratena, Ubicest, Decana.« Erben, Reg. č. 90, s. 85,

[3]) Listina kapitoly **vyšehradské** (asi k r. 1088): »ancilla sive sexinginti « Erben, Reg. č. 175, str. 79.

[4]) **Ibrahíma** -bna **Jakúba** Cestopis (z X. stol.): »V městě Praze zhotovují sedla, uzdy a štíty, jakých se v těch zemích užívá « Časopis Č. Mus. 1880, str. 295 Listina kláštera **břevnovského** (k r. 993 : »a bivio quodam, in quo praeciduntur molares, Schirnovnice dicto.« Erben, Reg. č. 78, str 33. Listina kapitoly **vyšehradské** asi z r. 1135: »De unoquoque castro a villicis . . . XII paria coltorum, XII paria pellium, XII paria tunicarum, caligarum, subtalarium, cirotecarum, XII cinguli cum cutellis vaginatis et marsupiis.« Tamže, č. 220, str. 100; a jiné.

meslníků, jež svrchu podle listin a letopisů jsme podali.[1]) V připravování látek a hotovení oděvů účastnili se soukeníci, koželuzi, krejčí a kožešníci; k nim družili se rukavičkáři, pasíři, měšecníci a obuvníci. Z tvrdé kůže pracovali řemenáři, sedláři a uzdaři Domácí a hospodářské náčiní vycházelo z dílen soustružníků, hrnčířů. smolařů, bečvářů, kolářů a kovářů. Zbraně a skvosty hotoveny byly od zbrojířů, nožířů, štítařů a zlatníků. Dřízžeci štípali louče ke svícení, provazníci pletli opratě a houžve, žernovníci sekali mlýnské kameny. Ze stavebních řemeslníků uvésti jest vápeníky, cihláře, kameníky, zedníky a tesaře. Kde byla příležitost k dolování, tam naskytá se zmínka o rudnících a železnících.

Kdežto na statcích selských chov dobytka ustu-

[1]) Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052): »Tornarium scutellarum B zetham cum fi iis . . . ., al um, qui t reumata facit . . . Sutores p lliones mardurinarum pellium Ninos, Holech, K luza. Sutorem corii Vserad . . . Aurifi em Coiata. Fabros: David, Casten . . . Q n picarii s faciunt: Radey. Nesul, Milos . . . Scutarium Stach.« Erben, R g č. 115, str. 47 n. Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »Praet rea de omni arte e quibusdam provinciis. ut ad principis decet ministerium, virum cum uxore, filiis et filiabus usibu deputamus ecclesiae . . sutores albi et nigri, . . sutores p llifices a b. et nigri . . carpentarii.« Tamže, č. 124, str 51 n. Listina kláštera opatovického (asi k r. 10-6): »Nec a s tor sotularium et frater suus Zemek; Premizl, Hostmil pellifices e alii multi d vers rum artificiorum servi.« Tamže, č. 166, str. 78. Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »lagenarii, . scutellarii, . . . figulus, . . . ministeriales. qui vulgariter dicuntur rudnici: Bic, K isan, Ceca, . . . becvar Letona. . . . tornarii B g an, Premil, . . . mi is eria s, qui dicuntur pomizi: Hinek, Tr bek, . . Nedan ab utor ves ium, . . picarii, qui dicuntur pkelnici. Šen cum fra re, . . . calicia ii, qui slavice dicuntur casnici: Lubo, Benik, Cag k . . . , p austrifices: Hotes, Radon, . . . Mezica kozel g cum fil i . . , Mo la a f rrarius cum filiis . . . , Odo en c Idarius, . . drizeci Zlavik, Ztraneg, Scoroska, Modlibog, Bezded, B zeta« Tamže, č 175 str. 78 n. Listina kláštera kladrubského k r 1115 : »T r ator m unum Tehan . . Tetik zelaznik . . . Rotarium unun B gta . . . Zvogboh, qui parat cyphos . . . Unum paratorem doliorum Canus.« Tamže, č s. 202, str 89 n. List na kláštera strahovského (asi k r. 1143): »D d n, Wrat tornatores picariorum.« Tamže, č. 241, str. 107. Cosmas, Chroni a; I, 5: »fabros armorum, sutores pellium diversarum et coriorum.«

poval před rolnictvím, na dvorech panských dávána mu téměř přednost před polním hospodářstvím. Veliký počet sluhů býval jím zaneprázdněn. Podle druhu dobytka, kterým se obírali, jmenováni jsou rozličně: ovčáci, sviňaři, kravaři, voláci, skotáci, kobylníci, pastýři. Chov drůbeže a pomoc při ošetřování hovězího dobytka svěřováno byly děvkám. Co se tkne agrikultury, sluhové, kteří s rodinami svými na polích pracovali, sluli prostě oráči; letního času pomáhali jim ovšem mnozí jako senoseči a ženci. Podstatnou částkou dvoru býval mlýn, v němž službu konali mlynáři nebo mleči. K odvětvím dvorské oekonomie počítati jest chmelařství, vinařství, zahradnictví a zelinářství, lesnictví, včelařství, rybníkářství a rybářství. Podle odborů těch měli sluhové zase zvláštní jména: chmelaři, vinaři, štěpaři.[1])

Pro úplnost buď ještě dodáno, že sluhové byli pomocníky pánů při honbě a lovení plaché zvěře. Vedle hajných účastnili se lovu huhlíci čili vlkovyjci, psáři, slídiči, zatahovači sítí, honci a j. Lovecké čeledi, zejména té, jež chrty vodila, říkáno holota.[2])

---

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »familia ad vineas excolendas.« Erben, Reg. č. 78, str. 33. Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052): »Ad quod (torcular) colendum servos destinavi .. Ad portandas lagunculas dedi Cussi cum tribus filiis ... Aratores ... Molendinarium .. Piscatores... Opilionem Neg cum filiis ..« Tamže, č. 115, str. 47. Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »Radeh custos apum cum filio.« Tamže, č. 124, str. 58. Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »ministeriales aquarii .. Hval nozidlnik..., porcarius, qui slavice dicitur zvinar, ... bucularii ... Decimus messor, decimus feniseca.« Tamže, č. 175, str 78 n. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »piscator, qui vulgariter dicitur pstruznik ... Pastores equarum ... Unum amputatorem arborum, . curiales servos septem.« Tamže, č. 202, str. 89 n. Listina kláštera strahovského (asi k r. 1143): »Hii vero sunt bubulci: Budata ipse est quintus, ... Bula ancilla.« Tamže, čís. 241, str. 108. Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »dedit equas indomitas cum pascuis et custodibus earum.« Tamže, č. 319, str. 139. Listina kláštera kladrubského (k r. 1186): »Ranos vaccarius.« Tamže, č. 389, str. 177.

[2]) Listina johanitského hospitalu v Praze (k r. 1183): »custodes silvae, qui vulgariter dicuntur hayni.« Erben, Reg.

Jakkoli postavení otroků a potom sluhů zůstávalo před koncem 12. století vždy ještě v té míře, kterou svrchu jsme naznačili, po stranách pravidla nadcházely ode dávna různé proměny, kterými osobní závislost otroků a sluhů se uvolňovala. Počátek učiněn jest tím, že některým nevolníkům propůjčovány byly kousky země, aby po chvilkách, kdy práce na panském dvoře ulevila, s pomocí rodin svých je vzdělávali a úrodu tak získanou za částku výživy své přijímali. Ve spisu »Utrpení sv. Václava« naskytá se zmínka o sluzích v Čechách, kteří povinni byli konati práci pánů svých po šest dní v témdni, načež teprve směli zajíti na své políčko, aby potřeby jeho obstarali.[1]) Podobně v listinách přiváděni jsou nevolníci s menším majetkem, jichž povinností bylo, aby každého dne přisluhovali na dvoře svých pánů.[2]) Přikazování částek země služebným rodinám vešlo v obyčej od té doby, kdy počet čeledi při dvorech nad potřebu se rozmnožil a chuť pánů zakládati nové dvory již minula. Bývalo pak s větší výhodou pánů pouštěti sluhům tolik pozemků, kolik stačilo k výživě rodin jejich, a za to žádati od nich roboty ke dvoru nebo také výrobky domácí práce, kterou již před tím v dílnách dvorských byli konali. Dostalo-li se sluhům pozemků od dvora vzdálených, povinnost jejich k pánům přestávala na platech buď v přírodninách nebo tovarech aneb i v penězích stanovených, jenže úrok jejich v náhradu za robotu přiměřeně byl zvyšován. Osazením většího počtu nevolníků na témž místě vznikaly nové vsi.

č. 376, str. 168. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Ululatores duos: Zestrogor et Gluzam.« Tamže, č. 202, str. 90. Listina kláštera břevnovského (k r. 1220): »canum custodes, qui holoti vocantur, . . . psarowe.« Tamže, č. 620, str. 291.

[1]) Laurentius, Passio s. Wenzeslai; lect. 12: »moris est hominibus regni illius sub servili conditione degentibus, quatinus nisi expleto senorum dierum spatio in dominorum suorum opere suimet liberam non habent facultatem operis.«

[2]) Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052): »Qui corti quotidie inserviant: Mladon, Privich, Milovan, Milon.« Erben, Reg. č. 115, str. 48.

Zápisky nejstarších klášterů českých ochránily paměť sluhů-chalupníků spolu s ukázkami jejich platů nebo robotních povinností. Kanovníci boleslavští měli ve Vlkově nevolníka Čáňu, jehož povinností bylo propůjčovati koně ke dvoru; nevolníka Kvasinu, který měl konati, čeho právě bylo potřebí, nevolníka Stacha, štítaře, platícího šest štítů. Klášteru sv. Jana na Ostrově náleželo několik lidí v Jerčinech, kteří platili třikráte do roka miskami a jiným nádobím. Modlata, železník v podhradí žateckém, platil pánům svým, kanovníkům u sv. Petra na Vyšehradě, čtyřikrát do roka železím. Klášteru kladrubskému platili Těšen, Přestan, Hlupec a Bora po devíti měrách soli; Nelepa ve Vranovicích odváděl klášteru deset hrnců medu, Zdata v Milostíně 50 hrud železa.[1]) Sluhové darovaní ke kostelům mívali někdy název dušníků (proanimati, animatores). Některým z nich uloženo jest, aby hlídali kostel a konali u něho ponůcky (custodes ecclesiae); jiným pak zastávati bylo při chrámech službu zvonickou (campanarii ecclesiae).

Z povahy věci jde na jevo, že sluhové chalupníci neměli vlastnického práva k pozemkům, jež vzdělávali; jen svršky domu a úroda s pole nebo zahrady byly jejich majetkem. Pán mohl jim roboty přimnožiti a platy zvýšiti. Zpravidla docházelo k tomu teprve, když pozorováno bylo, že výnosnost hospodářství nebo řemesla se zvětšila. Jestliže sluhové, na pozemcích osazení, nedostáli svým závazkům aneb zdráhali se platiti větší úrok, pán jim mohl pozemek odníti a novou živnost na jiném místě přikázati. Někdy také přivoloval k žádosti jejich, aby druh s druhem místo změnil.[2]) Pilným přičiněním mohl sluha získati tolik majetku, aby z nevolnosti se vykoupil.[3]) Když pán sehnal sluhy se své země a jiné

---

[1]) Srvn. Erben, Reg. č. 115, str. 48; č. 126, str. 54; č. 175, str. 79; č. 202, str. 89 n.

[2]) Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052): »Custos ecclesiae . Sina, qui dedit in loco sui Sinogorum Ve přídek cum sex filiis.« Erben, Reg č. 115, str. 48.

[3]) Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »pistor nomine Jan, cuius filius Nemoy postea pro redemptione suimet

živnosti jim nedal, bylo to znamením, že zříká se práva k nim a propouští je na svobodu, jež byla aequivalentem ztracené živnosti. Lidé tak propuštění mohli hlásiti se za osadníky na jiném panství, kdež přijímáni byli jako hosté (hospites) za roční plat na dobu s vrchností smluvenou.

Při popise hospodářské organisace velikých dvorů panských neměli jsme dosud zření ke stránce obchodní, ježto jednáme o tom zvláště v pozdějším odstavci. Z potřeby však budiž přece něco anticipováno. Třídění práce řemeslné vedlo záhy k větší produkci, než jakou potřeba domu vyhledávala. Naproti tomu vzrůstající kulturní požadavky činily také menším zemanům ony výrobky žádoucími, kterým v jejich domácnostech pro nedostatek odborných pracovníků hotoviti lze nebylo. Ukazovalo se tudíž s hmotným prospěchem pánů, aby dovolili nevolným řemeslníkům svým pracovati jednak na zakázku, jednak i na prodej. Tak veliké oekonomie knížat staly se zároveň trhovými místy. Pro větší pohodlí kupujících řemeslníci rozsazováni byli podle cest v podhradí, kdež v dílnách a příbytcích výrobky nejen hotovili, ale i prodávali.[1]) Podobné zřízení místo mělo při dvorech panských a klášterních, pokud totiž polohou svou k obchodu se hodily. Trvající nevolnost sluhů-řemeslníků byla na závadu, že v zemi naší nemohl v čas vzniknouti domácí stav měšťanský.

Podle výkladů svrchu přednesených otroci a sluhové v Čechách byli potomci válečných zajatců, kteří v různých dobách z různých zemí v počtu tu hojnějším, tu menším sem byli zavlékáni, zde pak k rozmanitým službám, řemeslům a robotám jsou přidrženi. Ethnografické rozdíly mezi nimi a domácím

emit servum nomine Valdic cum uxore et filiis et filiabus.« Erben, Reg. č. 319, str. 139.

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »In civitate quoque pragensi .. XXX animatores eorumque posteritatem cum XXX areis ad diversas officinas dispositos.« Erben, Reg. č. 78, str. 83. List na kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »In pragensi suburbio: ... faber, ... caldarius ... sutores, ... cervisiarii, ... drizeci, ... pistores ... « Tamže, č. 175, str. 79.

obyvatelstvem mijely tím snadněji, čím pravidelněji dálo se rozsazování zajatců po krajinách celé země. Ale ne celý kontingent sluhů byl původu cizinského. Ve starších dobách, kdy vedeny byly boje mezi jednotlivými slovanskými národy v poříčí vltavo-labském, kdy docházelo k tuhým zápasům o nadvládu mezi sousedními knížaty a vévody, týmž způsobem nakládáno se zajatci-Slovany, jako později v čase předhistorickém se zajatými Bavory, Rakušany a j. Ještě Kosmas znal z pověsti boje, ve kterých knížata česká »za svobodu svého lidu« s Lučany zápasili.[1]) Po vzetí hradu Libice r. 996 vítězní Čechové poplenili krajiny vévodství Slavníkova přetrhli mnohé svazky příbuzenské, odvedše do zajetí členy rodů a rodin přemožených.[2]) Jako za doby panství polského Moravané v Čechách, tak zase hned toho času a později mnohokráte Čechové na Moravě plenili, zajímali, pustošili.[3]) Ze žaloby na biskupa Jaromíra v Římě r. 1073 vznesené lze souditi, že zpupným šlechticům nenedostávalo se chuti i kromě doby válečné zajímati lidi v zemi a nutiti je k otroctví. Slova žaloby poučují nás o zevním znamení, kterým otrok lišil se od svobodného: býval do hola ostříhán a nesměl míti vousů.[4]) Tomu podle zdání našeho svědčí také etymologie názvů »pacholci« a »holota«.

---

[1]) Cosmas, Chronica; I. 12: »Nos (vojsko české) pro patria dimicamus et populi atque nostra libertate et salute ultima.«

[2]) Canaparius, Vita s. Adalberti; c. 25: »civitates quoque eorum igne ac ferro devastantes, omnia eorum bona in captivitatem redegerunt.« Brun, Passio s. Adalberti; c. 21: »cessit civilibus belli saucia civitas, miserabili exilio sunt familie distracte, bona cuncta iacent in manu inimicorum.«

[3]) Thietmar, Chronicon; VII, 44: »Moravenses Boemiam ingressi urbem quandam expugnant et cum praeda ingenti incolumes exibant . . . Marchio Henricus . . . captivitatem hanc omnem solutam domum remisit.« Pertz, Monum. V. str. 856. Vincentiův Letopis k r. 1143: »dux Wladizlaus . . . tota Moravia devastata cum nimia preda Bohemiam revertitur.«

[4]) List papeže Řehoře VII. ke knížeti Vratislavovi II. z r. 1074: »quod ipse (Jaromír) . . . servientes eiusdem episcopi decapillari aut barbas eorum abradi praeceperit.« Erben, Reg. č. 149, str. 68 n.

Jiný způsob, kterým domácí lidé pozbývali svobody a stávali se nevolníky, byl pořad trestního práva. Pokud nám známo, odsuzováni byli k otrocké porobě v zemi: manželé, kteří povrhli platným sňatkem a trvali v konkubinátě, ženy, které zmařily plod mimo manželství počatý,[1]) zločinci, kteří propadli hrdlem, ale z milosti knížete ušli trestu smrti. Tak prý kníže Břetislav I. prominul dvěma zemanům Kejnovi ze Zlýčina a Lubnovi z Křepenic smrt oběšením, k níž tento pro podloudné lovení, onen pro hnusný přečin byl odsouzen, a učinil je sluhy kláštera břevnovského.[2]) Zdali i dlužníci pro neplacení dluhů mohli býti uvedeni v otroctví, o tom zůstaveni jsme v nejistotě. Jestliže praví se v tak zvaných statutech Konrádových: »Pro dluh bude-li kdo pohnán a v první lhůtě nepostaví se k soudu, budiž prodán,« nelze tu pomýšleti na prodání osoby, nýbrž na zástavu jmění, jež potom prodejem obráceno bylo v sumu peněz, buď k pokutě nebo k zaplacení dluhů potřebnou. Podobně vykládána buďte právnická rčení listin:[3]) »venditio hominum« (fentování lidí některak vinných), »venditio culparum« (zabavování majetku za příčinou spáchaného zločinu) a p. Když statek vinníka, pokutou soudní stiženého, nestačil ke splacení celé pokuty, nadcházela i zástava osob. Na rozdíl od rodilých sluhů (servi originarii) nazýváni jsou ti, kdož nově v nevolnost vešli, sluhy připsanými (servi adscriptitii).

Jakkoliv svoboda byla statkem každému šlechetnému muži drahým, cena její klesala úbytkem hmot-

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 4: »qui in priorem copulam legitime celebratam redire noluerit, . . . in servitutem redigatur . . . Eadem sententia sint plectendae virgines et viduae et adulterae, quae . . committunt adulterium et conceptus suos obortivant.«

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 1045): »hominem in Zlicina Keien nomine cum omni posteritate sua propter detestabile delictum suspendio indicatum . . . servituti brevnoviensis ecclesiae mancipavi, et alium virum Luben nomine in Crepeniz propter furtivam venationem similiter patibulo iudicatum . . . eidem monasterio dedi.« Erben, Reg. č. 108, str. 44.

[3]) Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052 : de »venditione hominum decimum denarium.« Erben, Reg. č, 115. str. 48. Listina kláštera vilémovského z r. 1253: »venditio culparum.« Emler, Reg. II. č. 2, str. 1.

ného podkladu, takže mnozí zemané, členové méně zámožných rodin, vzdávali se z dobré vůle částky své svobody, aby získali za to lepšího hmotného opatření. O těch, kdož vstupovali za »služebníky« (servitores, milites) do domů panských, nelze říci, že by pozbývali svobody osobní nebo právní, nýbrž omezeni byli toliko ve svobodě politické. Větší újmy doznávali dědici, kteří v nedostatku rodového majetku přijímali pozemky od šlechticů nebo církevních ústavů a zavedše na nich hospodářství, stávali se »hosty« (hospites) Práva k držení pozemků nabývali smlouvou s vrchností, vedle níž po řadu let, delší nebo kratší, mohli pokojně pod ochranou své vrchnosti zemi vzdělávati, když roční plat (hospitalitas, census), smlouvou stanovený, řádně odváděli. Hosté poblíž panského dvora osazení konali také roboty. Za příčinou ročního platu a trvajícího při tom poměru poddanského byli věcně nesvobodni.[1]) Jestliže povinnostem svým dosti činili tak, jak líbilo se vrchnosti, zůstávali na témž místě nejen do života, ale i dědičně. Tuhé jho nevolnosti podstupovali lidé svobodní, když za některou částku peněz dali se ve službu při panském dvoře nebo přijali pozemky po sluzích-chalupnících bez práva hostinného. Najatí sluhové nebyli propuštěni ze závazku, pokud nevrátili závdavek zprvu přijatý.[2]) Těm, kdož ujali se pozemků ve vsi služebné, ukládáno někdy konati vše, co konali jejich předchůdci, rodilí sluhové a nevolní řemeslníci, aby

[1]) Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »XIV villas censualibus hospitibus ordinatas . . . Kociss'ech terra hospitalis ad arratrum.« Erben, Reg. č. 124. str. 51 n. Listina kapitoly vyšehradské asi k r. 1088: »Gozteni tota villa praeter hospites abbatis brevnouensis.« Tamže, č. 175, str. 77. Listina kláštera kladrubského (k r. 1186): »locum Pragae ad curiam et ad hospites locandos« Tamže, č. 389, str. 177.

[2]) Listina kláštera hradišského na Moravě (k r. 1078): »ex hiis, quos enumeravimus, alii servi, alii sunt pretio introducendi . . . et pro capite singulorum dandum est pretium trecentorum denariorum ea conditione, ut si aliquando velit aliquis eorum de servitute exire, reddat pretium, quod datum est pro se.« Erben, Reg. č. 160, str. 69.

totiž změnou poplatků nebo služebností páni v potřebách svých nebyli zkracováni.[1])

Při popise různých tříd nevolného obyvatelstva v zemi před koncem 12. století vzpomenouti jest blahodějné činnosti církve, ana pamatujíc na úohu svou, ujímati se lidí utisknutých a rušiti pouta otroků, povinnost tu podle sil svých také zastávala. Biskupové vykupovali otroky, zřizovali je za sluhy při svých oekonomiích, propůjčovali jim časem pozemky a činili je úročními hospodáři. Kláštery a kapitoly přijímaly od knížete desátek zajatců nebo sluhů, kterých na zeměpanských hradech a dvorech bylo nad potřebu,[2]) a osazovaly je po vsích různě položených jako poplatné řemeslníky a hospodáře. Na statcích církevních zavedeny jsou nejdříve fixní platy poddaných zemědělců. Z toho vznikalo právo poddaných k nerušenému držení pozemků, jež z panství církevních ústavů razilo sobě cestu na statky světských pánů. Zásluhu biskupů pražských o polehčení břemene chudým lidem a hájení vdov a sirotků proti utiskovatelům velebí letopisci na mnohých místech.

Zvláštní ochrany se strany církve potřebí bylo svobodnému lidu, to jest malým zemanům, kteří ve 12. století nevycházeli z nebezpečenství, že zbaveni budou své samostatnosti a na roveň postaveni s úročními hospodáři. Nepřáteli jejich svobody byli šlechtici, zejména ti, kteří zastávali veřejné úřady a příčinou moci své rozmáhali se v touze po vrchnostenském panování. Zápas »chudých lidí« se šlechtici zasluhuje širšího vypsání, neboť jen tím, že nebylo dbáno zpráv k němu se odnášejících, mohlo vznik-

---

[1]) Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »Sciendum quoque est, ut si quis liber in eorum possessiones transierit et praedictas terras Opatovicz, Ossicz possiderit, simili servitute sit adstrictus et servilia opera impendat.« Erben, Reg. č. 166, str. 72.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »In civitate quoque pragensi . decimum hominem captivum.“ Erben, Reg. č. 78, str. 83. Listina kapitoly vyšehradské asi z r. 1135: »in curia . . . decimum famulum vel famulam.« Erben, Reg. č. 220, str. 99.

nouti mínění, jakoby »dědinníci (heredes) nebo sedláci (rustici) nebyli nic jiného nežli vzdálenější přátelstvo svých prvotních vrchností, té totiž užší rodiny, která se zmocnila starostství dědičného nad celým pokolením a naložila s rodinným jměním tím způsobem, že druzí musili jí z něho vzdávati platy a roboty.« Mínění takové odporuje přímo duchu a podstatě slovanské society. Rod (myslíme tu na příbuzenstvo, setrvávající v nedílnosti majetku) nebyl společenstvím tak velikým, aby cit krevního příbuzenství mohl v něm utuchnouti, aby vzešel rozdíl mezi přátelstvem vzdálenějším a bližším, aby rodina náčelníkova mohla státi se vrchností a ostatní rodiny jejími poplatníky. Ani při rozrodě nebylo pomýšlení na platy nebo robotu, neboť ti, kdož se oddělovali, přijímali, co právem jim náleželo; a jestliže v čas hospodářské potřeby pomáhali starší větvi svého příbuzenstva, čekali zase pomoc od ní, když potřebovali. Slované lpěli na vědomém svazku krve s takovou zálibou, že neměli ani chuti ke svazkům vyšším, politickým, protože bez poddanství a vrchnosti nelze jich ani založiti, ani uchovati. I byla by to zvláštní anomalie, pokrevence uváděti pod plat a cizím přáti svobody. Na přátelstvu svém zakládali si náčelníci i členové rodů: čím početnější bylo přátelstvo, tím větší jeho slovutnost. Při tom v době historické nezbraňovalo se dospělým dědicům zakládati nové domy, a tudíž i nové rody, jakož z toho vidno, že v jednom přátelstvu připomíná se několik starost zároveň. Jestliže přátelstvo mělo členy podnikavé, rozrod nebyl na újmu jeho moci a vědomí krevní spojitosti mezi svobodnými rody trvalo nadále, kdežto jakýmkoli platem bylo by se kalilo a v nepřátelství obrátilo. Jestliže rod měl členy méně podnikavé, kteří jen zemědělstvím a prací domácí se zabývali, další dělení jeho na větve záhy počalo váznouti, ne pro domnělé platy, ale pro nedostatek pozemků ve vsi rodové. Krom příčin, o nichž hned dále jednáme, i majitelé malých usedlostí požívali stejné svobody jako příbuzní jejich na statcích větších nebo původnějších.

Vzdělávati zemi ke své výživě a nedávati platu nikomu bylo za pohanstva známkou dokonalé svo-

body. Při tom ovšem dospělí muži v domě měli povinnost chopiti se zbraně a spoluhájiti země svého národa, když útok nepřátelský byl ohlášen. V dobách první organisace státní vzniklo pravidlo, že nemá požiti míru od knížete domácí rod, z něhož nedostavili se bojovníci k obraně vlasti. V pozdějších časech rozšířeno jest pravidlo to na válku vůbec, ať dála se k obraně nebo na výboj.[1]) Pokud větši počet rodin setrvával v jednotě rodu, plnění bojovnické povinnosti nebylo s přílišnou obtíží; ano přinášelo nezřídka výhody bojovníkům a jich rodům. Náklad na odění, koně a cestovné docházel náhrady v hojné kořisti. Ale když postupným dělením vznikly samostatné usedlosti o nevelikė výměře pozemků,[2]) takže jen malý počet přátelstva měl místo při společném krbu, majetek malých hospodářství nestačil již k zastávání osobní branné povinnosti. Zatím také výzbroj válečná stala se nákladnější, a zemi potřebí bylo vojska cvičeného, ne jen davů maně sebraných. Ježto výzva válečná týkala se všech svobodných zemanů, nezbývalo chudším z nich, než aby platem vykoupili si mír od knížete. V říši francké platili chudí svobodní lidé čtvrtý díl svého svrchního majetku, když výzvě k boji vyhověti buď nemohli nebo nechtěli. Jak z okolností samo se podává, plat ten měl povahu veřejné pokuty (fredus). V Čechách naskytají se zmínky o platě »tributum pacis« nebo také »mír« zvaném, jejž svobodní malí zemané každého léta ke knížecímu fisku odváděli.[3]) Podle toho, co jsme

---

[1]) Cosmas, Chronica; I, 10: »principalis sententia, ut quicunque ... segnius iusso egrederetur ad pugnam, procul dubio puniretur gladio.« Vincentiův Letopis k r. 1158: »qui vero negligit, mulierum ludis contentus et ocio, mea pace securus propria sedeat in domo «

[2]) Cosmas, l. c. I, 40: »pauper, tantum qui de suo pheodo vel allodio araturam haberet.« Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »Na Wisskowie rusticus cum terra ad aratrum « Erben, Reg č. 124, str. 52.

[3]) Listina kapitoly boleslavské (asi k roku 1052): »de urbibus Zatec et Boleslava ... tributi pacis decimum denarium.« List krále Václava I. asi z r. 1231: »tributum, quod mir vocator.« Jireček, Codex iuris boh. I. str. 68. Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »si quis liber in eorum possessio-

předeslali, nemůže býti v pochybnosti, k jakému výkladu o původě jeho se nakloňujeme. V době historické »mír« má již význam platu za státní ochranu, poskytovanou usedlým rodinám, jichž majetek nestačil ke konání služby vojenské.

Jakkoli pak »mír« byl poplatek spravedlivý, otevíral přece cestu k utiskování »chudých lidí«, ježto úředníci kteří jménem knížete po územích jej vybírali, měli spolu výkonnou moc nad nimi, když v placení se obmeškávali. Zpravidla nebýval »mír« odváděn v penězích, ale spíše v naturaliích nebo řemeslných výrobcích. V Chýnovsku připomínají se chudí lidé, kteří platili knížeti dobytkem (»nářez«). Teprve ve druhé polovici 12. století vyžádali si svolení krále Vladislava I., aby místo volů, krav a ovec odváděti mohli plat peněžitý [1]) V Litoměřicku, kde byla příležitost k donášení soli z Míšeňska, děje se zmínka o lidech, kteří platili knížeti solí.[2]) Jinak také platívali sedláci medem, voskem, rybami, obilím, lnem, vínem, ovocem slepicemi, vejci, sýrem, chleby. Kdo uváží, kterak ve starých domácnostech vedle výroby hospodářského náčiní pro dům některé řemeslo zvláště, a to tradicionelně bylo pěstováno, přisvědčí asi k mínění našemu, že i produkty domácí řemeslné práce bývaly platidlem »míru«.

Dalším břemenem svobodného lidu jmenovati jest robotu zemskou, k níž malí zemané podobně jako větší i největší byli zavázáni. Rozdíl jevil se v tom, že bojovníci prvního a druhého řádu posílají k pracím svou otročí čeleď nebo nevolníky, kdežto po-

nes transierit, . . . absque tributo regis permaneat.« Erben, Reg. č. 166, str. 72. Listina kapitoly vyšehradské z r. 1130: »decimam marcam de annuo tributo.« Tamže, č. 211, str 94.

[1]) Listina klášera litomyšlského k roku 1167: »Hinov (poplatníci »míru« v Chýnovsku) singulis annis de iit quatuor boves, duas vaccas et quatuor oves, pro quibus omnibus ego Wladizlaus rex post-a rogatu pauperum, illa scilicet persolventium, constitui mi le et quingentos nummos accipiendos.« Erben, Reg. č. 319, str. 139.

[2]) Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »quicunque homines nobis (knížeti) debent sal solvere, medietatem thelonei solvant.« Erben, Reg. č 124, s.r. 52.

platníkům »míru« nezbývalo začasté, než aby sami přiložili ruce k dílu. Robotou zemskou rozuměny buďtež tyto práce: stavba a opravy zeměpanských hradů, hloubení příkopů, úprava rybníků, hotovení a opravy mostů, opravy cest a podtínání lesa (»přeseka«).[1]) Jak postupem času způsob hrazení se zdokonaloval, přibývalo veřejné práce na obtíž lidu. Živý obraz nevole, s jakou potkala se novota, vedle níž hrad měl opatřen býti silnou a vysokou zdí vůkol, nastíněn jest ve vypravování Kosmově o stavbě Staré Boleslavě ve třetím desítiletí 10. století. Kněžic Boleslav svolav kmety toho území, naznačil jim místo a vypověděl rozdíl, kterým dílo nového hradu podle vůle jeho mělo se lišiti od staveb starších. K tomu ozvala se stařešina: »My,« pravili, »kteří mluvíme za lid, třímajíce v rukou svých hole kmetské, my tobě odpovídáme; neboť ani neumíme, ani nechceme činiti, co poroučíš, ježto ani otcové naši nic takového nekonali. Tu stojíme k tvé milosti, hotovi raději pod meč skloniti hrdlo, než pod nesnesitelné jho služebnosti.[2]) Učiň, jak ti libo; my neposlechneme toho, co jsi rozkázal.« Nicméně poslechli přece, když presvědčili se o pevné vůli kněžice. Pod zástěrou zemské roboty dálo se utiskování lidu tím způsobem, že úředníci nutili sedláky ke stavbě a opravám svých soukromých hrádků, mostů a pod.

Těžké chvíle nadcházely malým zemanům, když »uhodila« válečná výprava (ingruens expeditio). Z hradu rozjeli se drábové (exactores) po území vymahat potravin pro vojsko, nakládali je na vozy selské

---

[1]) Listina kláštera hradištského (na Moravě) z r. 1160: »ceteris ad imperium ducis bella exercentibus, sive urbem aut pontem reparantibus, seu sub qualibet necessitate laborantibus.« Erben, Reg. č. 304, str 134. List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »ad succidendam silvam, quod preseca dicitur, vel castrum aedificandum vel facienda fossata cum hominibus nostris et baronum laboretur.« Tamže, č. 651, str. 302 n. Srovnej v jiných listinách: »pro reparatione viarum; ad pontes aedificandos; opera piscinarum« Tamže, č. 548, str. 256; č. 1002, str. 464; č. 1235, str. 573

[2]) Cosmas, Chronica; I, 19: »potius tuo gladio quam importabili servitutis iugo nostra colla submittimus.«

a kázali hospodářům neb synům jejich, aby s přípřeží brali se za vojskem. Podobné vymáhání potravin a nucení k »pojízdě« mělo místo, když ohlášen byl generální rok knížete s Čechy[1]) Kromě toho úředníci knížecí hájili sobě práva »noclehu«,[2]) to jest krátkého ubytování ve vsích, kterými se brali. Cestující totiž v některé veřejné příčině sestupovali místy pro občerstvení neb k noclehu a venkovským hostitelům jejich bylo starati se o jídlo a nápoj, opatřiti lůžka k přenocování, poskytnouti píce pro koně a někdy i provázeti pány při další cestě.

Druhy břemen, potud uvedené, nazvati lze obecnými, ježto ve všech územích jako povinnost zemská selskému lidu byly ukládány. Vedle toho naskytají se zmínky o služebnostech, které jen po různu, jak místní potřeba toho vyhledávala, přikazovány byly »chudým lidem« buď s úlevou nebo úplným prominutím břemen obecných. Ke služebnostem zvláštním počítati jest opevňování a hlídání bran zemských v době míru i války, zasekávání cest a průchodů v pomezním lese na překážku vpádu nepřátelského, střežení cest zemských poblíž hranic a zeměpanských mýtnic, provázení a ochrana cizinců, kterým kníže uručil mír zemský.[3]) O tom, zdali konání hlídek a ponůcek na

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »currus victualibus honeratos nobis ad expeditionem profiscentibus seu colloquium cellebrantibus ministrabant.« Erben, Reg. č. 651, str. 302. List téhož krále z r. 1224: »exactiones turpes, quae vulgari vocabulo poiezda vocantur.« Tamže, č. 690, str 319.

[2]) Listina kláštera břevnovského k r. 1220: »ab omnibus exactionibus et gravaminibus, quae vulgariter dicuntur . . . nochleh, . . . sint liberi.« Erben, Reg. č. 620, str. 291.

[3]) Listina kláštera teplského z r. 1218: »Nullus eos pro castrorum, quae in terra sunt, reaedificatione commoveat, . . . praecipue homines de Tepla et in toto circuitu circa silvam commorantes, quibus portam terrae . . . et munire et custodire sufficiat.« Erben, Reg. č. 548, str. 256. Cosmas, Chronica; II, 9: »caesar cognovit, quod obstruerent Boemii vias per silvam.« List knížete Vladislava II. asi z roku 1147: »homines, qui vulgo ztras appellantur, quorum erat officium quandam viam custodire.« Erben, Reg. č. 245, str. 109. Listina kláštera svatojirského (v Praze) asi k r. 1227: »ab honere, quod dicitur poowod et prowod . . . libera.« Tamže, č. 722, str. 335.

hradech bylo povinností obecnou či zvláštní, zůstaveni jsme na vahách; neboť zprávy ke strážným se odnášející jsou příliš stručny a neurčity.«[1]) Jak se podobá, zachováváno bylo pravidlo, že někteří malí zemané zastávali službu strážných a bděli na ponůckách, kdežto jiní dávali ke hradu obilí, aby z něho sypáno bylo na výživu stráže (»osep«).[2])

Jak lišili se větší zemané od poplatníků »míru«, pokud se tkne břemen zemských, vyjádřeno jest v listině krále Přemysla Otakara I. z r. 1225. Spis ten jest vlastně smlouvou o směnu pozemků mezi králem a dvěma nedílnými bratry Petrem a Benedou.[3]) Ti měli velkou dědinu u města Hradce nad Labem, které říkalo se Vesce. Král hodlaje zemi jejich přiměřiti měšťanům hradeckým, dal a připsal řečeným bratrům jinou zemi v Číštěvsi ve výměře sedmi popluží, aby jak oni, tak potomci jejich beze vší služebnosti tak zvaného »nářezu« a »noclehu« zemi tu drželi právem dědickým, zapovídaje při tom svým nástupcům v království a úředníkům, rušiti bratry a jejich potomstvo ve svobodném držení dědiny čili ukládati jim služebnost »nářezu« a »noclehu«. Z toho patrno, že větší zemané, konající službu bojovníků, byli prázdni všelikých reálných břemen zemských. Počátkem nesvobody byl přístup knížecího úřednictva na dědinu (nocleh). V tom však nemohl úředníkům bránili ten, kdo odváděl poplatek »míru« (nářez).

Z ochoty, kterou někdy svobodní zemané prokazovali knížecímu průvodu, když bral se na lov jejich krajinou, vznikla časem obtížná povinnost, hostiti lo-

---

[1]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k roku 1142: »custodes murorum.« Listina kláštera svatojirského (k r. 1227): »a custodia murorum a vigiliis nocturnis, quae fiunt in castris, . . . libera.« Erben, Reg. č. 722, str. 335

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 1220): »ab eo etiam, quod dicitur ozzep, . . . sint liberi.« Erben, Reg. č. 620, str. 291.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1225: »assignavimus eis quamdam terram in Cesccaewes ad VII bonas araturas . . . absque omni servitute, que narez et nocleh vulgariter dicitur, iure hereditario pacifice possidendam, . . . sint liberi perpetuo cum ipsorum prole.« Čelakovský, Codex; II. str. 1.

veckou chasu a pomáhati při honu. Sluhové-psovodi vyhledávali sobě noclehu v sedlských statcích, žádali pokrmu k večeři a snídani a sytili psy potravou, kterou hostitelé musili poskytovati (»psárové«). Podobně činili i jiní lovci, nutíce někdy sedláky, aby vezli za nimi sítě (»tenetné«)[1])

Letopisec Kosmas připisuje zavedení mírového poplatku, kterým postupně různé služebnosti na nesvobodný lid byly uvaleny, prvnímu knížeti Čechů Přemyslovi.[2]) Za paměti Kosmovy (r. 1050 až 1125) postavení malých zemanů zůstávalo asi vždy v stejné míře, ani se nezhoršujíc, ani nelepšíc; jinak nadáli bychom se aspoň zmínky o tom, kdo jim povinností přitužil nebo v nich polehčil. Zmínka letopiscova o chudnutí některých šlechticů a zprávy dvou listin svědčí tomu, že i v době Kosmově někteří zemané vzdávali se knížeti, nebo se svolením jeho církevním ústavům, tak aby za malý roční plat mohli užiti bezprostřední ochrany jejich a nebyli zůstavováni libovůli úřednictva na právu zemském.[3]) Po smrti

---

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 1220): »a retibus ad venationem nostram ducendis et a victualibus canibus dandis, ipsorumque custodibus .. sint liberi.« - Erben, Reg. č. 620, str. 291. Srvn. v téže listině: »pzarowe.« Listina kláštera zabrdovického z roku 1235: »de venatoribus et caniductoribus, qui holothi nuncupantur, s'atuimus, . . . ne in . . . villis . . . pernoctent.« Erben, Reg. č. 873, str. 413. Listina kláštera břevnovského z r. 1238: »iugum servitutis, quod vulgariter vocatur... tenetne.« Tamže, č. 952, str. 443.

[2]) Cosmas, Chronica; I, 8: »Hic vir . . . indomitum populum imperio domuit et servituti, qua nunc premitur, subiugavit.« I, 5: »Vos ipsos (agrestes viri, qui libertatem fugitis) et ex vobis, quos sibi libet, . . . alios rusticos, alios tributarios . . faciet, . . . de bubus etiam et equis sive equabus seu peccoribus vestris optima quaeque ad suum palatium tollet.«

[3]) Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »Insuper VI rusticos, qui nobis (knížeti) singulis annis mel solvere consueverunt, ecclesiae assignamus . . . Scebucicih rustici duo, Rozroy et frater eius Hostas, cum terra . . . Na Wisskowie rusticus cum terra ad aratrum . . . Dlaskovicih Rozroy rusticus cum terra ad duo aratra.« Erben, Reg. č. 124, str. 52 n. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Zuebor etiam cum terra sua se tradidit . . . Milgost rusticus Zimaticih, debitor septem urnarum mellis.« Tamže, č. 202, str. 90.

Kosmově, když na stolci knížecím seděl mohutný vévoda Soběslav I. (r. 1125—1140), scházelo se ročně mírového poplatku více než za 1.445 hřiven stříbra.[1]) Pravíme: »více«, neboť v počtu tom není zahrnut poplatek asi z jedné pětiny země, to jest 361¼ hřivny. Kdybychom mohli bezpečiti se na to, že z usedlosti o jednom rádle platilo se »míru« 12 denárů, kterýžto peníz býval zprvu poddanským úrokem z poradlí,[2]) jevil by se i počet usedlostí, poplatkem »míru« zavázaných, to jest v celé zemi asi 30.104 poradlí. Pro nejistý základ nebudiž však počtu tomu přikládána veliká váha.

Nástupce Soběslavův, Vladislav II. (r. 1140—1173), ujímal se menšího lidu proti šlechticům, kteří nemohouce dojíti rozhodného vlivu při vládě zemské, ježto kníže panoval samostatně, tím úsilovněji naráželi na slabší vrstvy národa. Při tom znamenati jest dvojí cestu, vedoucí k polevení veřejných břemen lidu. Kníže, trvám, hmotnou podporou poskytoval malým zemanům příležitost, aby konali službu vojenskou[3]) a tak vyvětili se z poplatku mírového i břemen za ním jdoucích. Těm pak, kdož nebyli k bojovnictví dosti způsobilí, dostávalo se svolení, aby vstupovali v poddanství církevních korporací.[4]) Opatření taková popuzovala šlechtice k no-

---

[1]) List knížete Soběslava II. z r. 1178: »fuit eis (kanovníkům na Vyšehradě) inminuta praebenda de tributo pacis, ut nunc unusquisque centum denarios, raro plures, saepe vero pauciores accipiat, qui tempore patris mei mille et sep.ingentos accipiebant.« Erben, Reg. č. 366, str. 162.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 1045): »abbati et fratribus eius singulis annis quilibet illorum XII denarios persolvat.« Erben, Reg. č. 108, str. 44. List Zbyhněva z Únětic asi z r. 1132: »Ostog proanimatus in ea (terra ad aratrum) sedens et solvens XII denarios unoquoque anno.« Tamže, č. 219, str. 98.

[3]) Vincentiův Letopis k r. 1158: »de populo plerique ruris opera reicientes, manus suas plus ligonibus et vomeri aptas scutis, lanceis et ceteris aptant armis militaribus.«

[4]) Listina kláštera strahovského (asi k r. 1143): »In eadem villa (Radunice) voluntarie sese servitio subdiderunt: Gradata, Zudar, Bohdan, Bozepor, Gogol hortulanus, Wilkon, Bohuta, Zobestoy.« Emler, Reg. II. č. 2635, str. 1155.

vým a důraznějším útiskům malých hospodářů v jejich sousedství.[1]) Hradští úředníci, znamenajíce úbytek »chudých lidí«, se zdvojeným úsilím dotírali na ty, kdož neměli vrchnosti dosti mocné, aby je ochránila. Tlak úřednictva býval někdy tak nesnesitelný, že lidé opouštěli své statky a hledali sobě jiné živnosti.[2]) Když malý zeman vznášel žalobu na hradě a nemohl hned zaplatiti od půhonu, komorníci strhli mu plášť s těla, berouce jej do zástavy.[3]) Jak se podobá, byla v posledních letech krále Vladislava puštěna zase větší vůle šlechticům, kteří vyšší úřady v zemi zastávali.

Kníže Soběslav II. (r. 1173—1180) proti vůli krále Vladislava na trůn posazený, opíral se při vládě o svobodný lid, rozuměj bojovníky druhého řádu. Oddanost jejich, upřímná a obětovná, sílila panovníka v boji proti rozmanitým přehmatům šlechty, z nichž neposledním bylo utiskování »chudých lidí«. Těch tedy zastával se Soběslav II. s takovou horlivostí, že šlechtici posměšně nazvali jej knížetem sedláků.[4]) Čeho bychom z povahy věci samé mohli se domýšleti, to výslovně potvrzuje letopisec oné doby, uváděje, že vedle bojovníků také sedláci účastnili se válečných výprav.[5]) Kníže Soběslav vídal prý je raději kolem sebe, než šlechtice, třebas výzbroj jejich byla dosti primitivní. Tím ovšem nemálo tenčil se počet poplatníků »míru«. V listě knížecím z roku 1178 naznačen jest roční důchod z poplatku mírového asi $106\frac{1}{4}$ hř. stříbra. Srovnávajíce důchod ten s obdobným příjmem

---

[1]) Vincentiův Letopis k r. 1147: »pauperum opressores.«

[2]) Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »In villa autem Lozic dedi . . . quod homines, vim castellanorum ferre non valentes, desertum reliquerant.« Erben, Reg. č. 319, str. 139.

[3]) List krále Přemysla Otakara I z r. 1229: »Quando aliquis pauper venit de propria re conquerendo, pallium sibi nullatenus deponatur« Erben, Reg. č. 742, str. 348.

[4]) Jarlochův Letopis k r. 1174: »Quibus (pauperibus) defendendis ita tradiderat cor suum, ut propter pauperes non vereretur offendere nobiles, et appellabatur vulgo princeps rusticorum.«

[5]) Týž letopis k r. 1176: »congregantes omnem populum, ... nobiles et ignobiles, milites et rusticos, cum his omnibus ingressi Austriam« K r. 1178: »multitudo militum et rusticorum«

z r. 1130 (t. j. 1.806¼ hř.), poznáváme, že prodlením necelých 50 let klesl poměrný počet českých »mírovníků« ze sedmnácti na jednu.[1])

Zápas o »chudé lidi« rozpoutal se znovu, když Děpolt, údělný kníže v jižní polovici východních Čech, vydával je na pospas svým vladařům, a biskup Jindřich Břetislav jal se tomu zbraňovati. Při tom běželo asi rovnou měrou jak o sedláky, kteří »mírem« hájili sobě kompetence ke stavu svobodného zemanstva, ale pro hrabivost úředníků nejméně pokoje v zemi užívali, tak o lidi, kteří z dobré vůle poddali se k ochraně církevním ústavům. Biskup ohlásil konečně zápověď služeb božích v údělu Děpoltově a přiměl vinníky ke slušné satisfakci. Zatím však i kníže Fridrich návodem manželky své Alžběty popustil v zemi úzdu úředníkům, aby tiskli kostelní poddané. Když nepovedlo se biskupovi o sobě zjednati v tom nápravu, vznesl žalobu k císaři Fridrichovi a pak na sněmu řezenském roku 1187 dohodl se s knížetem o uklizení sporu. Zpravodaj náš, opat milevského kláštera Jarloch, dává touž chválu biskupu Jindřichovi, že hájil menšího lidu proti osobám velemocným, jako nedlouho před tím vzdal knížeti Soběslavu II.[2])

Při doslechu o svévolném počínání vladařů (villici) na úkor selského lidu vzpomínáme na roboty, o kterých prve, v řadě břemen zemských, zmínka činěna býti nemohla. Pokud ještě kvetly velké režijní dvory knížecí, největší spěch na lukách i polích, k nim náležitých, býval v čas senoseče a žní. Době ženní říkalo se »shon«, ježto na sehnání velikého počtu lidí a povozů závisel šťastný výsledek prodloužilé práce. Z blízka i dáli byli svoláváni sekáči, ženci, nakladači, vozkové a třeba násilně přiváděni s potahem a povozy, když vzpěčovali se jíti po dobrém. Časem vznikla z toho nová služebnost,

---

[1]) List knížete Soběslava II. z r. 1178. Erben, Reg č. 366, str. 162. List knížete Soběslava I. z r. 1130. Tamže č. 211, str. 94.

[2]) Jarlochův Letopis k r. 1187: »pauperibus defendendis ita tradiderat cor suum, ut pro eorum defensione non vereretur incurrere offensam primatum terrae.«

ať tak díme, dvorská, kterou malí zemané nesli tím tíže, čím více sami potřebovali pracovníků ke šťastnému dokonání žní na svých polích.[1]) Vladaři Děpoltovi ukládali, trvám, ještě jiná, těžší a méně obvyklá břemena na selský lid ve východních Čechách; neboť trest tak veliký, jako jest interdikt služeb božích, byl zajisté nepřiměřenou pokutou za nucení k »pojízdě«, senoseči a žním.

Není pochybnosti, že v zápase, jehož průběh svrchu jsme vypsali, mnozí »chudí lidé« poddali se šlechticům, jako jiní poddali se králi, jiní duchovenským korporacím. S počátku 13. století zaniká řeč o poplatku mírovém, ježto již nebylo, kdo by ho odváděl. Proces společnostního rozkladu, jenž počal se povyšováním lidí urozených nad svobodný lid, byl ukončen. Výsledek jeho soudnému zpytateli jest patrný; societa česká rozložila se na dvé: na vrchnost a poddané, kdežto svobodný lid, z něhož všechna domácí společnost byla vyrostla, náležel již jen dějinám. Zemané, kteří konali osobně službu bojovnickou, počítáni jsou za menší šlechtice.[2]) Jestliže měli poddané, byli vrchností skutečnou; pakli .neměli, mohli se jí státi kdykoli, byť i jen jednoho úročníka získali ke svému panství.

Rozdíl mezi poddanými sedláky a »hosty«, kteří na panských pozemcích byli osazeni, záležel především v tom, že sedláci měli dědické právo ke svým usedlostem, kdežto »hosté« hospodařili jen

---

[1]) Listina kláštera břevnovského z r. 1284: »Sint et pauperes . . . maxime ab iis, quae vocantur pogezda et pzarowe, liberi.« Erben, Reg. č. 842, str. 396. Listina kláštera sedleckého z r. 1263: »ab hominibus sive magistris sepe dictorum bonorum nullos de cetero messores seu falcatores vel alia aliqua servicia exigere debeatis.« Emler, Reg. II. č. 410, str. 159. Listina kláštera břevnovského z r. 1328: »in vecturis, messoribus, exaccionibus aut aliis quibusvis serviciis, angariis ac perangariis de cetero molestare.« Tamže, III. č. 1469, str. 574.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »Omnes hereditates, quas viri nobiles, tam maiores quam minores, tempore ducis Conradi . . . possederunt, in bona tranquillitate pacis ammodo possideant.« Erben, Reg. č. 742, str. 348.

do času, pokud trvala smlouva jejich s pánem. Za tou příčinou náležel sedlákům název »dědiců«, jak bychom nyní řekli, majitelů hospodářství.[1]) Držíce zemi po svých předcích, měli ji zachovati svému potomstvu. »Hosté« mohli státi se sedláky, získavše koncessi od svých pánů, aby pozemky, které vzdělávali, drželi dědičně: dědici byli »rodilými« sedláky.[2]) Co se tkne vlastnického práva poddaných dědiců zejména k věcem nehybným, doznávalo jistého omezení, jednak totiž trvajícím úvazkem k vrchnosti, jednak i ohledem na potomstvo. Se svolením vrchnosti mohli sice prodati částku svých pozemků a peníze sobě ponechati, ale při tom ukládána jim povinnost, aby aspoň stejný kus země dosud nevzdělané obrátili sobě v pole. Tak vrchnost chránila si práva k neztenčenému platu pro budoucnost, hájíc zároveň příští dědice před ztenčením majetku.[3]) Dědici hospodařili na statcích svých až do vymření, jestliže dříve pro některý zločin nebyli majetku zbaveni. Právo ke statkům odumřelým nebo v pokutě propadlým náleželo vrchnosti.[4])

Roční plat poddaných sedláků býval někde větší, někde menší, podle toho, jak smluvili se s vrchností, když k ochraně její se přikazovali. Pokud vrchnost

---

[1]) Listina kláštera svatojirského (asi k r. 1228): »heredes domini Grozoate.. Ziznek, Vbrs, Kvetehc... Eredes reg's: Bogumil z Holisovich, Swech, Radoz'au, Heredes domirae abbatissae de Owoech: Wzrad, Scepan, Radostich, Marik, Nemoy, Bogdal, Voiata.« Erben, Reg. č. 723, str. 337.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. (asi k r. 1199): »Modlibous, villicus noster, cum quibusdam rusticis originariis nostris.« Erben, Reg. č. 445, str 200

[3]) Listina kláštera ostrovského (asi z r. 1229): »rustici nostri ex villa Porezic, cum haberent agrum iuxta Tynzcan,... impetrata a nobis (t. j. opata) licentia vendiderunt ipsum agrum ... pro sexcentis denariis, tali conditione, ut pro ipsis rubos extirparent et agros sibi viciniores, meliores et utiliores excolerent, quatinus per hoc nobis et ecclesiae nostrae nichil deperiret.« Erben, Reg. č. 758, str. 355.

[4]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1208: »Dedimus quoque fratribus memoratae ecclesiae praedium nostrum in Hosniz, quod more terrae nostrae duo rustici dedin iure possederant.« Erben, Reg. č. 510, str. 282.

šetřiti chtěla spravedlnost, nemohla platu toho zvyšovati. Dokladem buďtež slova listiny, kterou vydal Oldřich, probošt kaple Všech svatých na hradě pražském, prodávaje vsi proboštství svého Třemošnou a Senec v Plzeňsku klášteru plasskému roku 1295: »Nemohli jsme,« vece, »vsi ty na větší úrok vysaditi, ježto bránili tomu obyvatelé jejich, tvrdíce o sobě, že jsou dědici.« [1]) Ve které době malí zemané v Třemošné a Senci stali se poddanými, není nám povědomo, ale souditi můžeme, že došlo k tomu nejspíše na konci 12 století. Z r. 1180 zachovala se zpráva o sousedském svědčení při prodeji statku bykovského a seznam svědků, z něhož na jevo jde, že ve vsi Třemošné ještě toho léta bylo aspoň 12 svobodných dědiců.[2]) Když poměr sedláků k ochranné vrchnosti změnil se časem v tužší poddanost, mohly platy dědiců i s vrchním právem nad nimi býti jinam darovány [3]) nebo prodány.

Postavení malých dědiců horšilo se nejvíce analogickými povinnostmi úročních hospodářů, kteří byli původně sluhy nebo hosty. Ve starší době šetřeno ještě rozdílu mezi pozemkem selským a pozemkem hostinným;[4]) později však téměř každý kus země sluje dědinou, ať

[1]) List probošta Oldřicha z roku 1295: »quia predictas villas ad maiorem censum locare nequiuimus propter incolas ipsarum villarum, qui se heredes, quod proprio vocabulo deditz dicitur, affirmabant.« Emler, Reg. II. č. 1675, str. 719.

[2]) Listina kláštera plaského z r. 1180: »Radosta (de) Sremesna, Seboy, Nelepec, Dobros, Bezded, Schepan, Ghotec, Quasone, Otrochae Tocek, Bratron, Cubatu, Vtehc.« Erben, Reg. č. 372, str. 166.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. (k r. 1205): »Ceterum duos heredes nostros . . . in villa Trebenycich eidem ecclesiae addidimus.« Erben, Reg. čís. 489, str. 222 List téhož krále (k r. 1226): »dedimus iam dictae domui . . . heredes manentes in Clobuch et terram ad aratrum duorum hospitum in Bussowic.« Tamže, č. 705, str. 326.

[4]) Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »Dlascovicih Rozroy rusticus cum terra ad duo aratra; Hotesove hospitalis terra ad duo aratra; . . . na Uztj Crisan cum campo, qui dicitur Breznik, quem pro remotiore dux praefatus sibi adoptavit, praedicto ministeriali in villa eadem terram rusticalem ad aratrum mutuavit.« Erben, Reg. č. 124, str. 53.

náležel šlechtici, sedláku nebo hosti. Podobný zmatek při označování lidí poddaných jeví se v písemných památkách našich již od prostřed 12. století: bez rozdílu původu a služebnosti nazýváni jsou poplatní zemědělci lidmi, sousedy, chudými, obyvateli, dušníky, čeledí knížecí a p.[1]) Pokládáme to za příznak pokračující nivellisace různých odstínů v poddanství. Právo purkrechtní či emfyteutické, vnikající do Čech v prvních desítiletích 13. století, uvalovalo na dědice novou pohromu. Přinášejíc jistotu v držení usedlostí a svobodu ve vládnutí majetkem, vyhledávalo těžkých obětí hmotných od rolníků. Pro »hosty« byla to ovšem věc slušná, aby kupovali sobě vlastnictví pozemků, které před časem ke vzdělání přijali, ale jak přicházelo asi dědicům, že měli vkupovati se ve své dědiny, aby v právu vlastnickém vyrovnali se bývalým sluhům-chalupníkům a nevolným úročníkům!

[1]) Srvn. List knížete Vladislava II. (k r. 1144): »ecclesiae homines, sive sint liberi sive servi cuiuscunque conditionis.« Erben, Reg. č. 246, str. 110. Parallelní místo v listě krále Konráda II. zní: »episcopii tui familiam, sive servi sint sive coloni sive scripticii.« Tamže, č. 247, str. 111. Vincentiův Letopis k r. 1145: »quidam rusticus . . . de familia episcopi « List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »omnia praedia eis oblata et conferenda cum eorum colonis et inquilinis et omni familia, sive sint liberi, sive sint servi.« Erben, Reg. č. 660, str. 306

IV.

Knížecí úředníci a ministeriálové.

Na prvních stupních organisace společenské nebylo místa pro **úředníky**. Také societa staroslovanská až do národa inclusive rostla a existovala bez **orgánů ústřední moci**. Národem budiž tu rozuměno společenstvo rodů, v nichž nepohynula ještě paměť krevního příbuzenství po straně mužských členů. Starostové rodů lnuli ke knížeti pro přirozenou přednost jeho, že byl náčelníkem nejstaršího rodu v národě (goth. kuni = rod; kunings, **kněz** = náčelník rodu), ale nepřijímali od něho »zřízení« k hodnosti náčelnické, kterou v rodech svých se souhlasem ostatních dědiců a namnoze i z vůle svých předchůdců mocně zastávali. Národ ve smyslu přirozeném byl štípení samorostlé, jehož kmenem i větvemi proudila životní síla vědomého pokrevenství, za oněch dob mnohem déle se uchovávající, než by možno bylo ve stadii pokročilého individualismu.

Pojem národa doznával časem rozšíření, když ke společenstvu pokrevných rodů přivtělovaly se rody sešvakřené, aneb když vnějšími nárazy několik drobných národů splynulo v národ jeden. Někdy také odtrhovaly se částky rodů z různých zemí, a popředníci jejich poddávali se vedení zkušeného bojovníka, aby jim stál v čele na výpravě válečné a při hledání nové vlasti, když domácí kraje jejich se přelidňovaly. V národě tak rozšířeném nebo uměle seskupeném potřebí bylo utužiti úvazek k ústřední moci a zvláštním způsobem

pojistiti příchylnost náčelníků rodových ke knížeti nebo vévodě. K tomu konci užito jest nejprve přísahy. Kdykoli starostové rodů za veřejnou příčinou scházeli se u knížete a po společném rokování vznášeli na něj, aby vykonal, na čem účastníci roku byli stanuli, kníže žádával od každého z nich slavné osvědčení, že s rodem svým nepohnutě státi bude při společné věci a neopustí hlavy národa, byť věrnost tato i veliké oběti vyhledávala. Podobná přísaha vešla časem v obyčej hned při nastolení nového knížete. Starostové rodů, přísahou věrnosti knížeti zavázaní, stávali se kmety, to jest auktorisovanými spolurokovníky s knížetem, členy mezirodového soudu a důstojníky ve vojště. Zřízení to, v němž monarchický princip zcela zřejmě do popředí vstupuje, nazvali bychom ústavou kmetskou. Kmeti nebyli sic úředníky ve smyslu středověkém, ježto úřednictví teprve stykem s feudalismem germánských států u nás se vyvinulo, ale stojíce mezi panovníkem a ostatním národem, zastávali přec místo veřejných orgánů v závislosti na knížeti.

Podle toho, jak v národě pevně usedlém a v menší společenstva, než jsou rody, se rozkládajícím počali se lišiti lidé urození od lidu obecného, vnikal také rozdíl mezi kmety a kmety. Šlechtici, třebas na několik větví rozdělení a tudíž několika starosty řízení, setrvávali v jednotě rodu pod společným kmetem mnohem déle nežli svobodný lid. Příčinou toho byla touha po zastávání výnosných úřadů, jež kníže jen členům mocných rodů s prospěchem mohl svěřovati. U obecného lidu aspirací takových nebylo, a proto rody jeho dělíce se na větve a obírajíce sobě nové starosty, přály tomu, aby i náčelníci menších společenstev měli hodnost kmetskou. Pokud majetek oddělené větve stačil k nákladu na službu bojovnickou a k repraesentaci při schůzích národa s knížetem, zřizování kmetů dálo se bez obtíže, týmž tradicionelním způsobem, jaký býval prve za doby starost rodových. Přísaha věrnosti, kterou nový starosta ve shromáždění bojovníků druhého řádu knížeti se zavázal, byla spolu potvrzením jeho veřejné hodnosti. Avšak když proměnou údělu

ve statek soukromý téměř každý hospodář stal se starostou svého domu a náčelníkem příbuzenstva, jen nemnoho nad rodinu rozšířeného, hmotný podklad zámožnosti při některých usedlostech tak se ztenčil, že starosta domu nemohl vésti nákladu na službu bojovnickou. Tím ovšem minula ho naděje hodnosti kmetské. Svobodní malí hospodáři (»chudí lidé«) odváděli již jen mírový poplatek na zachovávání své svobody a jak se podobá, přijímali kmeta, od knížete nebo úředníků hradských jim zřízeného, nejspíše asi příbuzného zemana v té vsi, který větším statkem vládna, byl kmetem po svých předcích.

Hned s počátku psaných dějin potkáváme se s veskými kmety jako repraesentanty svobodného lidu v zemi. Myslíme tu na letopis Kosmův a vypravování jeho o stavbě hradu Staré Boleslavě. Letopisec dává jim tam jméno »starších« a »předníků lidu«, uváděje právě příklad toho, kterak za lid mluvili před kněžicem a zpěčovali se proti novému způsobu zemských břemen, ježto by tím lidu vzrostla robota před tím nebývalá.[1]) O kmetech veských jsou i jiné mnohé zmínky jak v letopisech, tak v listinách, jenže ne všechny o nich samých, jako spíše ve spojení s kmety šlechtickými a zemany.[2]) Podle branné povinnosti, jež při kmetech byla conditio sine qua non, slují oni nezřídka také »bojovníky«.[3]) Někdy pak jen z kontextu vyrozuměti dlužno, že se děje zmínka o veském kmetu. Tak na př. Dobřek jakýsi

[1]) Cosmas, Chronica; I, 19: »saevus Bolezlaus . . . populi primates convocat in unum . . . Ad haec illi: Nos, qui sumus, inquiunt, populi fauces et tenemus dignitatum fasces, nos tibi abrenuntiamus . . . Quos ut vidit dux buxo prae timore pallidiores, unum, qui fuit primus inter seniores, apprehendens . . ., amputavit ceu teneris papaveris caput«

[2]) Týž, l. c. II, 22: »omnes maiores natu huius gentis.« II, 46: »congregat terrae maiores natu a que corroborat omnium sacramento comitum«. Jarlochův Letopis k r. 1182: »Boemi, nostri maiores natu, . . . nobiles (et ignobiles)« List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »duos kmetones de circumsedentibus villis.« Erben, Reg. str 621. Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 48: »Komornici . . . dajte tej vsi kmeti věděti.«

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »villicus . . . iudicet sedens cum militibus.« Erben, Reg. č. 742, str. 350.

ve vsi Kočberu daroval klášteru kladrubskému popluží, vymíniv si toto: jestliže syn jeho chtěl by opatu sloužiti (rozuměj: jako veský kmet nebo nápravník) nechať slouží za zemi, pakli by nechtěl sloužiti, ať odvádí hostinný plat a příplatky.[1]) U polabských Srbů, kteří byli sousedy Čechů, kmeti měli jméno »županů«, a povinností jejich bylo, docházeti k zemským rokům, aby pak vrátíce se domů, mohli ostatním hospodářům ve vsi oznámiti, o čem bylo rokováno, co nově stanoveno, nebo lidu plniti uloženo.[2])

Kmeti šlechtičtí bývali nejen náčelníky svých rodů, ale nezřídka také knížecími úředníky ve smyslu užším. Do shromáždění bojovníků prvního řádu nebo ku generálním rokům dostavovali se spolu se starostami menších větví svého příbuzenstva, při čemž pospolu s ostatními nazýváni jsou stařešinou. Na rozdíl od »popředníků lidu« dáváno jim příjmí »popředníků zemských, rádců knížecích, pánů, baronů.«[3]) Jako veským kmetům bylo přisedati k soudu nad lidmi svobodnými a malými zemany vůbec, tak šlechtičtí kmeti přisedali pravidelným soudům nad lidmi urozenými.[4])

---

[1]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Item Dobrehc dedit terram ad aratrum in villa, quae vocatur Cohcber, scilicet ea conditione, ut si filius eius voluerit abbati servire, serviat pro terra, et si noluerit abbati servire, solvat hospitalitatem et cetera.« Erben, Reg. č. 202, str. 90.

[2]) Listina kláštera lauterberského z r. 1181: »statutis temporibus seniores villarum, quos lingua sua supanos vocant, . . . ad comprovinciale ius, quod lantdinc dicitur, veniant, qui, quae dicuntur, iubentur, aguntur, statuuntur, suis referant. Ceteri liti . . . domi maneant.« Codex dipl. Sax. reg. I 2; str. 446.

[3]) Cosmas, Chronica; I, 23: »dux . . . clerum, primates terrae et populum convocat.« Staroslověnský životopis sv. Methoda; hl. 11: »Eter drug bogat želo i světnik.« Světnik = spolurokovník, rádce. Jarlochův Letopis k r. 1193: »militares viri fere omnes relictis domnis suis baronibus abierunt.«

[4]) Listina johanitského hospitalu v Praze z r. 1169: »quasdam villas . . . secundum iudicium nobilum seniorum Boemiae legitime acquisivi.« Erben, Reg. č. 327, str. 143. List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »nunquam iudex debet iudicare solus, nisi praesente castellano aut aliquibus nobilibus.« Tamže, č. 742, str. 349 n. List krále Jana I. z r. 1325: »here-

Obracejíce řeč na úřady a úředníky knížecí ve smyslu užším, nemůžeme obejíti se bez rozpravy o administrativním rozdělení země české před počátkem 13. století. V té věci, jak povědomo, ani úsilovné badání historiků našich nevedlo k uspokojivému výsledku, z příčin, jež z vývodů níže položených snadno vyniknou. Autoři po latinsku píšící, kteří ještě z pověstí slýchali o rozšíření vévodství českého bojem nebo smlouvami s národy a knížaty sousedních »zemí« v poříčí vltavo-labském, užili na označenou správních území v Čechách slova »provinciae«. Podle terminologie, ve středním věku běžné, slovem »provincia« znamenána bývala země menší, než království, tudíž buď vévodství (knížectví) nebo hrabství (comitatus) nebo vrchnostenské panství. Tak i Kosmas nazývá celé Čechy, pokud nebyly královstvím, »provincií« a skladatel letopisů hradištsko-opatovických oznamuje s veselím, že císař Fridrich I. povýšiv knížete Vladislava II. za krále, vyznamenal zemi českou, tak aby nebyla již »provincií«, ale královstvím.«[1]) Jinak slovo »provincia« jest výraz, ať tak díme, bezbarvý a může nejpříhodněji tlumočen býti rovněž bezbarvými výrazy našimi: »země« nebo »území«.[2]) Slované měli zvláštní pomůcku grammatickou, aby stručně označili kteroukoli zemi bez uvádění obecného názvu jejího. »Egrensis provincia« slula a sluje jim Chebskem (Egerland), »provincia Satec« Žateckem, »provincia Belina« Bilínskem, »provincia Lutomerici« Litoměřickem, »provincia Gradec« Hradeckem, »provincia Bechin« Bechyňskem atd. Vedle

---

ditas . . . ipsa nobis per barones et kmetones sive seniores terre Moravie pridem in generali iudicio terre . . . . est adiudicata.« Emler, Reg. III. č. 1073, str. 414.

[1]) Cosmas, Chronica; II, 2: »terribilem dictat sententiam totius Boemiae per provinciam.« II, 11: »nisi his in tribus diebus hac de mea provincia . . . exeas, hoc ense caput tuum abscidam.« Letopisy hradištsko-opatovické k r. 1157: »terram Boemie non iam provinciam, sed regnum fieri constituit.«

[2]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k roku 1130: »Nonne, charissime fili, patre tuo in hac provincia nullus nobilior nullusque sapientior fuit? tu autem inter alios huius terrae primates pro minimo haberis.«

toho, kde uchovala se paměť, že zvláštní jméno země jest vlastně název jejích obyvatelů, uváděn zkrátka národ místo země; na př. »provincia Luczano« Lučané, »provincia Bohemiae« Čechy.

Úplný výčet »zemí«, příslušný k vévodství českému r. 1130, obsažen jest ve dvou listinách kapitoly vyšehradské. První z nich vydána byla knížetem Soběslavem I. roku 1130, druhá králem Přemyslem Otakarem II. r. 1268. Mezi oběma listinami jest výslovný nexus, ten totiž, že v oné uvádějí se »země«, ze kterých kostelu vyšehradskému vycházel desátek »míru« podle darování knížat, v této král Přemysl Otakar II. rozmnožuje milost svých předchůdců na stolci knížecím a přikazuje i ostatní »země« k užitku kostela vyšehradského, tak aby kanovníci tamní brali pak jistý díl platu z celé země české [1]) Když uvedeme výčet »zemí«, roku 1268 kapitole dodaných, na míru předešlého stavu, jak asi býval r. 1130, jeví se nám tato řada »zemí« vévodství českého z roku 1130: Pražsko, Rokytensko, Vyšehradsko, Litoměřicko, Bílinsko, Děčínsko, Boleslavsko, Kamenecko, Libicko, Hradecko, Opočensko, Chrudimsko, Čáslavsko, Kouřimsko, Bechyňsko, Bozeňsko, Chýnovsko, Doudlebsko, Pracheňsko, Plzeňsko, Žatecko, Sedlecko, Vratensko.

Prohlédajíce k tomu, že po územích právě jmenovaných vybírán byl poplatek mírový, můžeme ve

---

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z roku 1130: »Et cum secundum praedecessorum meorum instituta decimam marcam de annuo tributo idem fratres in his civitatibus habeant, videlicet Pragae, Wisegrad, Satci, Sedlcib, Lutomericib, Beline, Dacine, Bolezlavi, Camenci, Gradci, Opocne, Hrudimi, Kurimi, Pilzni, Lubici, Wratne, ego elemosina expensa et eorum prece confidens posse salvari, addo eis in tribus his provinciis: Rokitnah, Csalavi, Hinove etiam decimam marcam annui tributi.« Erben, Reg. č. 211, str. 94. Listina téže kapitoly z r. 1268: »donationes . . . redituum, . . . quae in eiusdem ecclesiae privilegiis conscripta expressius continentur, . . . confirmamus. Insuper etiam . . . provinciarum iudicia, videlicet in Prachen, Bozen, Pezka et Doudleb, quorum mentio in contextu dictorum privilegiorum habita nulla fuit, praememoratae ecclesiae concedimus.« Emler, Reg. II, č. 2795, str. 1224. Srv. listinu téže kapitoly (kladenou k roku 1088, ale upravovanou teprve ve XIII. století): »Decimam marcam de tributo per totam Bohemiam, etiam Zedlcih.« Erben, Reg. č. 175, str. 79.

výčtu jejich spatřovati seznam berních okresů českých z roku 1130. Ježto pak druhá listina mluví o »zemských« soudech, můžeme za to míti, že v každém území svrchu uvedeném byl soud »zemský.« Otázka jest, zdali každé území bylo také krajem, v němž všichni svobodní bojovníci dostavovali se pod prapor jednoho velitele? Naši historičtí badatelé nazývají velitele takového »županem«. Ať užijeme zatím téhož terminu, otázka jest, zdali v každém území, jak svrchu jsou jmenována, byl zvláštní »župan«? Písemné památky 12. století tomu nenasvědčují, jmenujíce dílem bojovníky, dílem náčelníky vojenské z Pražska, Vyšehradska, Litoměřicka, Bílinska, Děčínska, Boleslavska, Hradecka, Chrudimska, Čáslavska, Kouřimska, Netolicka (= Bechyňska), Doudlebska, Prácheňska, Plzeňska, Žatecka, Sedlecka, ale ne z Rokytenska, Kamenecka, Libicka, Opočenska, Bozeňska, Chýnovska a Vratenska. Z toho soudíme, že území posléze řečená neměla zvláštních »županů«, ale podle branné povinnosti svobodných obyvatelů svých náležela ke krajům sousedním.

Letopisec Kosmas představuje nám »země« vévodství českého jako celky článkovité, takže o možnosti dělení, a zase skládání dílů v nové celky, nelze nikterak pochybovati. Žatecko za doby Kosmovy skládalo se z pěti krajin.[1]) Podle toho, jak poloha jejich letopiscem jest naznačena, dlužno za to míti, že krajiny Žatecka byly útvarem samorostlým, to jest »zeměmi« pěti drobných národů, jak usadili se v poříčí větších potoků: Hutné (Blšanky), Úzké (Chomutovky), Brcčnice (Střely), horního toku Mže a středního toku Ohře. Jmenujeme krajiny ty stručně: Hutensko, Úzecko, Brocnicko, Mežsko a Lucko. Jak snadno bylo kteroukoli z nich učiniti territoriem nového soudu, když potřeba ho vyhledávala! Uprostřed 13. století došlo ke zřízení »zemského« soudu ve Stříbře, a Mežsko stalo se jeho územím. I nelze dokázati, že by území to pře-

¹) Cosmas, Chronica; I, 10: »Quippe illa distinguitur provincia quinque regionibus locorum per compendia.« III, 37: »dedit ei civitatem Satec cum omni ad eam pertinente provincia.«

stalo býti příslušenstvím kraje žateckého. Kosmas zmiňuje se dále o částkách Hradecka, řka, že zavíralo v sobě jeden hrad čelný (Hradec n. L.) a čtyři podružné vůkol.[1]) Počítejme pět částek území hradeckého jakkoli, nemůžeme při tom minouti blízkého Opočenska. Z toho jde, že zvyk ve 13. století běžný, obírati některou částku kraje za territorium nového soudu, trval již nejméně od počátku 12. století. Kosmas zmiňuje se také o částkách území bechyňského, udávaje, že k nim směřovala cesta přes Zbraslav k jihu vedoucí.[2]) Ježto přicházelo se tamo nejprve do Bozeňska, nelze v »zemi« toho jména nespatřovati částku kraje bechyňského. Podobné pak částky jako Bechyňsko a Hradecko, nebo krajiny jako Žatecko, mělo i Pražsko, Boleslavsko, Chudimsko a Plzeňsko.

Historické prameny naše nečiní zhusta rozdílu mezi »krajem« (na př. provincia Bechyn) a »krajinou« (na př. provincia Boizez). Indifferentnost výrazů jejich zavedla některé badatele, že hned pro 12. století napočetli »žup« velmi mnoho, jedni 36, jiní 52. Avšak my, ohlédajíce se po příčině obojetného výrazu »provincia«, poznáváme, že latinští písaři šli za zvykem obecné řeči, ve které nebylo rozdílu v označování kraje a krajiny. Kraje české byly známy kde komu, a proto v rozpravě (na př: v Bělště, Boleslavště, Tetínště) srozumíval každý, zda běží o kraj nebo krajinu. Co se tkne obecného názvu pro kraj, soudíme z výrazů, jako jsou »iudex provincialis« vedle »iudex terrae« a »landrichterius«, »iusticiarii provinciales« vedle »poprawczones provinciarum« a »landrichter«, že Čechové říkali zprvu kraji »země« a podobně jmenovali také krajiny (sr. na př. »provincia slanensis« a »forum provinciale Zlany«)

Na základě historických dat lze sledovati vývoj krajů a krajin od té doby, kdy bývaly ještě oblastmi

[1]) Cosmas, l. c. II, 46: »Bracizlaus . . . secessit in partes urbis Gradec«. III, 41: »dat ei civitatem Gradec et totam circa adiacentem cum quatuor castellis provinciam.«

[2]) Týž, l. c. I. 4: »super ripam fluminis Mse, iuxta viam, qua itur in partes provinciae Bechin, per montem, qui dicitur Osseca.«

malých národů, až do proměn, způsobených jednak intensivní kolonisací, jednak požadavky pokročilejší správy státní. Na sklonku 9. století země naše skládala se ze dvou arcivévodství, z nichž jedno řízeno bylo Spytihněvem I. z rodu Přemyslova, druhé Vitislavem z rodu nám nepovědomého. Každé arcivévodství skládalo se zase z několika vévodství. O počtu jich nic určitého říci nelze, než jen, že r. 845 bylo v zemi více než 14 vévod.[1]) K některému létu 9. století připadá děj, rozvedený u Kosmy v široké vypravování, jehož historickým jádrem jest boj mezi vévodou luckým Vlastislavem a knížetem českým Neklanem. Po straně Čechů, to jest obyvatelů vévodství Neklanova, stálo dvé jiných národů: Litoměřici a Bíliňané. Existencí zemí a národů tuto připomenutých vyložen jest původ čtyř pozdějších krajů: Pražska, Litoměřicka, Bílinska a Žatecka. O rozsahu prvního z nich jedná Kosmas na jiných místech, kde jmenuje hrady z doby Krokovy a dcer Krokových: Krakov (v Rokytensku), Tetín (v Tetínsku), Libušín (v Slansku), Prahu (ve vlastním Pražsku), Vyšehrad (ve Vyšehradsku).

S úplnějším výčtem »zemí«, jež příslušely k vévodství Boleslava II. z rodu Přemyslova a k vévodství Slavníka, otce sv. Vojtěcha, potkáváme se v prvních letech nově založeného biskupství pražského (r. 973). Jako v jiných stranách zvykem bývalo, děliti diecési na několik správních okresů (archidiaconatus rurales) a v nich zřizovati dozorčí orgány nad kněžími a věřícími, tak i v Čechách péčí, trvám, biskupa Dětmara »rozdělena« byla diecése na devatero traktů arcikněžských. Po r. 973 působili v zemi naší tito arcikněží: pražský, litoměřický, bílinský, boleslavský, hradecký, kouřimský, bechyňský, plzeňský, žatecký. Závažné okolnosti ukazují na to, že okresy úřední činnosti jejich nelišily se od krajů politi-

[1]) Annály fuldské k r. 895: »omnes duces Boemanorum, . . . , quorum primores erant Spitignevvo, Viutizla.« K roku 845: »XIV ex ducibus Boemanorum.« Pertz, Monum. I. str. 411, 364.

ckých. Tak již v místních příjmeních arcikněží znamenati jest úplnou shodu s názvy devíti krajů dílem již ve starší době připomínaných (Pražsko, Litoměřicko, Bílinsko, Žatecko), dílem teprv později jmenovaných (Boleslavsko, Hradecko, Kouřimsko, Bechyňsko, Plzeňsko). Nestejný rozsah církevních okresů, kterým uprostřed 12. století počalo se u nás říkati archidiakonáty (tak na př. archidiakonát hradecký měl území šestkrát větší, nežli archidiakonát bílinský), vylučuje domněnku, jakoby principem původního »dělení« diecésí na trakty arcikněžské bylo, rozvrhnouti zemi na díly aspoň zhruba stejné velikosti. Mimo to zpráva Kosmova o Hradecku a čtyřech podružných hradech jeho (Opočně, Kladsku, Chrudimi, Vratislavi) jest nám svědectvím, že ještě s počátku 12. století Hradecko v jistém smyslu rovnalo se archidiakonátu hradeckému. Na objasněnou smyslu toho budiž hned uvedeno, z jakého podnětu letopisec o Hradecku se zmiňuje. Kníže Vladislav I. smířiv se r. 1115 s bratrem svým Soběslavem, propůjčil mu podílem území hradecké. Tu pak v údělném knížectví Soběslavově ožilo Hradecko podle starobylých svých hranic.

Tak dospíváme k závěru, jemuž přirozený běh věcí sám nasvědčuje, že biskup Dětmar, zaváděje ústav arcikněží pro snadnější přehled své diecése, neměnil nic v rozdělení země k účelům církevním, nýbrž pro každý kraj, již existující, ustanovil arcikněze a poručil mu dozor na duchovenstvo toho kraje. Roku 973, nebo o některé léto později, počítalo se tedy v celé zemi devět krajů: Pražsko, Litoměřicko, Bílinsko, Boleslavsko, Hradecko, Kouřimsko, Bechyňsko, Plzeňsko, Žatecko. Ježto počet ten nedostupuje ani minima slovanských vévodství z r. 845, jest na bílední, že některé kraje z r. 973 skládaly se ze dvou nebo tří bývalých oblastí vévodských, čili podle nového způsobu věci, ze dvou, tří, třeba i více krajin. Na potvrzení toho vhod nám přichází list císaře Jindřicha IV. z r. 1086, ve kterém reprodukováno jest znění starší listiny z doby sv. Vojtěcha o hranicích diecése pražské proti západu a severu, a to výčtem »zemí«, jimiž Čechy se sousedstvem

svým mezovaly.[1]) Popis hranic počíná se Tuhoštskem (Domažlicko), uvádí krajinu, poněkud nezřetelně psanou, »Zelza« nebo »Zeyza«, postupuje k Sedlecku, jmenuje dále Lučany (Lucko). Lemuzy (Bílinsko), Děčany (Děčínsko), Litoměřice (Litoměřicko). Kdo přirovná popis ten k mapě původních traktů arcikněžských, pozná, že někdy před r. 997 Domažlicko bylo krajinou Plzeňska, Sedlecko krajinou Žatecka, Děčínsko krajinou Litoměřicka »Zeyza« opravováno bývá v »Myza«. Kdybychom k tomu přisvědčili, mohli bychom jmenovati ještě Mežsko krajinou Žatecka. O jiných částkách krajů svědčí výčet pomezních hradů, kterými Kosmas naznačil rozsah vévodství Slavníkova.[2]) Podle udání letopiscova sídlem řečeného vévody byla Libice (srov. pozdější Libicko), metropole knížectví, mezujícího na východě s Polskem a Moravou, na jihu s Východní bavorskou markou, na západě s Pražskem. Krajní hrady jeho byly: Kladsko, Litomyšl, Doudleby a Netolice. Tak doslýcháme zase o krajinách Hradecka: Kladsku a Vratislavsku, a krajinách Bechyňska: Chýnovsku, Doudlebsku a Netolicku.

Je-li popis hranic bývalého vévodství Slavníkova, jak Kosmas jej podává, striktní a úplný, zavírá v sobě potvrzení pravidla, jehož platnost pro dobu 12. století svrchu jsme dokazovali, formulovavše je tak, že částka kraje obírána bývala za territorium »zemského« soudu, když důvod některý k tomu pobádal. Tuto běží zejména o jihozápadní částku kraje bechyňského, totiž Prácheňsko, které podle popisu Kosmova nemůže po-

[1]) Cosmas, Chronica; II, 37: »Termini autem eius (primitivae parochiae) occidentem versus hii sunt: Tugost, qui tendit ad medium fluminis Chub, Zelza, Zedlica et Liusena et Dasena, Lutomerici, Lemuzi, usque ad mediam silvam, qua Boemia limitatur.«

[2]) Týž, l. c. I., 27: »Huius tam insignis ducis metropolis fuit Lubic . . . Habuit autem sui principatus hos terminos. Ad ocidentalem plagam contra Boemiam rivulum Suriam et castrum, quod est situm in monte Oseca iuxta flumen Msam. Similiter plagam ad australem contra Teutonicos orientales has urbes habuit terminales: Chinov, Dudlebi, Netolici, usque ad mediam silvam. Item solis ad ortum contra Moraviae regnum castrum sub silva situm, nomine Luthomisl . . . Item ad aquilonalem plagam contra Poloniam castelum Cladzco.«

čteno býti k vévodství Slavníkovu, jakkoli ostatní krajiny Bechyňska k vévodství tomu náležely. Roztržení kraje bechyňského způsobeno bylo nejspíše válkou nebo úmluvou po válce mezi knížetem z rodu Přemyslova a některým předkem vévody Slavníka. Nicméně oba díly velikého kraje nepřestaly tvořiti celek, pokud běželo o bojovnickou povinnost jejich obyvatelů. Poměr takový nemůže nám býti s podivením, když povážíme, že přes trvání vévodství Slavníkova svrchovanost panovnická nad celou zemí spočívala v rukou knížat z rodu Přemyslova. Tím také výkladu dochází, proč při organisaci církevní správy v zemi celý kraj bechyňský poručen byl k dohledu jednomu arciknězi. V pozdější době pokročilo rozdělení Bechyňska až k vývoji nového kraje, zvaného Pracheňskem. O sídle Slavníkově, hradě Libici, nelze ani v jistotě pověděti, ku kterému kraji r. 973 náleželo. Na mapě církevní shledáváme Libici na rozhraní tří archidiakonátů, a Libicko s většího dílu v archidiakonátě boleslavském. Bylo-li někdy celé krajinou Boleslavska, a tudíž částkou kraje, jehož ostatní krajiny počítaly se k vévodství Přemyslovců, platí i o něm, co svrchu jsme uvedli o Pracheňsku. Jen v tom znamenati jest rozdíl, že Libicko za kraj samostatný nepovzneslo se nikdy.

Zbývá ještě vyložiti původ krajů, kterými rozdělení zemské z roku 1130, jak naznačeno jest listinami kapitoly vyšehradské z r. 1130 a 1268, lišilo se od složení a počtu krajů z roku 973. Především konstatováno buď, že jména všech krajů z 10. století shledávají se opět v seznamu území z r. 1130. Rozdíl jeví se v tom, že kromě starých krajů přichází řada »zemí«, z nichž některé svým zřízením krajům se rovnaly, ostatní pak aspoň s některé stránky krajům se podobaly. Počet nových krajů r. 1130 již existujících, ustanoviti nelze; jen o Sedlecku víme, že ho Kosmas ke krajinám Žatecka nepočítá, a tudíž nepřímo za zvláštní kraj prohlašuje. Z té příčiny, trvám, že Sedličané byli na první ráně od nepřátel venkovských, dostalo se jim samostatné ústavy krajské, ať tak díme, vlastní korouhve válečné, takže svobodní obyvatelé Sedlecka nenáleželi již pod korouhev »žu-

pana« žateckého, ale měli svého velitele a ovšem i svůj »zemský« soud. Podobného vývoje věci domýšlíme se při Vyšehradsku, jenže běželo tu spíše o nepřátele domácí, kteří povstávajíce časem proti panujícímu knížeti, hleděli nejprve zmocniti se hradu pražského. Aby srozumění zemanstva v tom kraji bylo nesnadnější, zřízen jest z východní menší polovice jeho kraj vyšehradský. Letopisec Kosmas připomíná již k r. 1109 Paběna kmeta, který měl úřad velitelský na Vyšehradě.[1]) V pokročilé kolonisaci hornatých částek země a tudíž i větší lidnatosti kraje hradeckého, kouřimského a bechyňského spatřujeme příčinu toho, že došlo ještě k zřízení nových krajů: chrudimského (v Hradecku), čáslavského v (Kouřimsku), doudlebského a pracheňského (v Bechyňsku). Čas vzniku jejich pro nedostatek zpráv vyměřiti neumíme.[2]) Existence kraje děčínského ocitnje se na váhách, když považujeme možnost, ku pravdě velmi podobnou, že tak zvaní »župani« z Děčína byli veliteli v Litoměřicku a jen do času sídlili na Děčíně.[3])

Kanovník Kosmas pohlížel na rozdělení zemské v Čechách po starosvětsku, to jest uznával za kraje čili »země« v plném smyslu (provinciae) jen bývalé

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 28: »Fabianus comes, qui habuit in urbe Wissegrad praefecturam.« Listina kláštera litomyšlského z roku 1167: »Budilouus castellanus Pragensis, Bznata Wissegradensis.« Erben, Reg. č. 319, str. 139.

[2]) Uvádíme toliko první písemné zmínky o nich. Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) píše k roku 1134: »Polonia . . . ab exercitibus, Bohemis videlicet et Moravis, aditur atque hostili manu diripitur; . . . de Bohemis praeter Gradicenses, Chrudimenses, Boleslavienses, Czaslavienses, Gladcenses plures non fuerunt.« Listina kláštera plaského z roku 1175: »Kohan, praefectus de Dudeleb; . . . Budiwoi, praefectus de Sceazlav.« Erben, Reg. č. 352, str. 155. List knížete Fridricha z roku 1184: »Witcho, castellanus de Prahen.« Tamže, č. 380, str. 171.

[3]) Listina johannitského hospitálu v Praze (asi k roku 1199): »Bogussa, kastellanus de Decin«. Erben, Reg. čís. 445, str. 200. List pap. Honoria III. z roku 1220: »Marcuardus de Dechin et Divis de Prachen castellani.« Tamže, č. 619, str. 290. »Župani« v Litoměřicích připomínají se do r. 1187 a potom zase od r. 1253.

oblasti národní, pokud totiž hranice jejich pojišťovány byly trváním traktů arcikněžských. Z toho jde, že rčením jeho »provincia« dvě věci zároveň jsou znamenány: »starý kraj« a »archidiakonát«. Jedinou výjimkou spatřují naši badatelé ve zprávě letopiscově o smlouvě knížete Břetislava II. s knížetem polským Vladislavem z r. 1093. Kosmas dí, že Vladislav unaven jsa bojem, odevzdal synu svému Boleslavovi hrady, jež příslušely k »provincii kladské, tak řečené,« aby vládl tím údělem jako leník knížete českého.[1]) Avšak tu není Kladsko o sobě jmenováno provincií země české, nýbrž jen naznačeno, že kníže Břetislav II., dobyv Slezska na Polácích, přivtělil je ke Kladsku a zřídil na chvíli nový kraj; ale pak při dokonání smírné smlouvy dovolil tomu, aby Slezsko bylo lenem koruny České pro Boleslava, syna Vladislavova. Lepšího ještě výkladu věcného bychom se dobrali, kdybychom přijali čtení »Kladsco« za chybu piseckou a opravili je ve »Slezsko«.[2]) V seznamu krajů a krajin českých z roku 1130 Kladsko se neuvádí. Kníže Soběslav I. přestavoval právě hrad tamní a to dílem mnohem pevnějším, než jak zbudován byl hrad starý, vypálený a dokonce zkažený od téhož Soběslava r. 1114, kdy s pomocí polskou mstil se bratru svému, knížeti Vladislavovi I.[3]) Místem »zemského« soudu pro Kladsko a Opočensko byl tenkráte hrad Opočno. Však již za války českopolské v letech 1132—1135 uznána jest

[1]) Cosmas, Chronica; III, 1: »princeps Poloniae Wladizlaus ... civitates, quae pertinent ad provinciam Kladsco nomine dictam, tradens filio suo Bolezlavo, committit eum per manus traditionem et fidei sponsionem duci Bracizlao, quatenus obsequendo suo avunculo a patre sibi creditam cum pace possideret provinciam.«

[2]) Sr. zprávu pokračovatele Kosmova (kanovníka vyšehradského) k r. 1132: »dux Sobieslaus ... Poloniam cum exercitu suo ... intravit totamque partem illius regionis, quae Slezsko vocatur, penitus igne consumpsit.«

[3]) Cosmas, Chronica: III, 40 (k roku 1114): »combusta et funditus est eversa civitas (Kladsco) tota.« Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k roku 1130: »dux Sobieslaus ... pervenit in castrum Cladsko, ... quo solertius quam antea et robustius munito in Moraviam proficisci disposuerat.«

strategická důležitost území kladského, takže kníže Soběslav opatřil je vlastním zřízením krajským.[1])

Z vývodů tuto přednesených poznati lze, že obsah dvou listin vyšehradských z r. 1130 a 1268, jest spolehlivým ukazovatelem toho, jaké bylo rozdělení země české na kraje a podkrají r. 1130. Rozšiřovati platnost jeho pro delší dobu, nežli jest trvání jednoho roku nebo dvou, nesmí nám na mysl připadnouti, jakož výstrahu máme z příkladu o kraji kladském (r. 1134). Hned po Kladsku přichází zmínka o území dřevíčském, jež bylo krajinou Pražska a po některý čas, s Rokytenskem pospolu, zvláštním krajem.[2]) Některé změny ve správním rozdělení země, jež samo o sobě bylo výsledkem různých i měnivých vlivů, nejsou než zjevem zdánlivým, a na vrub toho počteny býti mohou, že jména území měnila se podle ústředních míst svých: hradů, hrádků nebo hrazených tržišť. Tak na příklad hrádek Pšov, připomenutý u Kosmy, býval nejspíše za paměti letopiscovy předním místem území, zvaného Pšovskem. V seznamu našem z roku 1130 »země« toho jména uvedena není. Za to shledáváme tam Vratensko, jak se podobá, jmenované podle Vratna nebo Vratenské hory poblíž pramenů potoka Pšovky. Později zase zjevuje se Mělnicko jako nový název starého Pšovska.[3])

---

[1]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1134: »de Bohemis praeter Gradicenses, Chrudimenses, Boleslavienses, Czaslavienses, Gladcenses plures non fuerunt« (na výpravě do Polska). Listina johannitského hospitálu v Praze z r. 1169: »Groznata, castellanus de Cladzco.« Erben, Reg. č. 327, str. 143 n.

[2]) Listina kapitoly vyšehradské asi z r. 1185: »de venditione provinciae Drevic decimus denarius, decimus bos, decimus manipulus.« Erben, Reg. č. 220, str. 99. Listina kláštera plaského z r. 1175: »Petrus, praefectus de Drevvic.« Tamže, č. 352, str. 155.

[3]) Cosmas, Chronica; I, 15: »Ludmila fuit filia Zlavoboris, comitis de castello Psov.« Vincentiův Letopis k roku 1158: »Zvest castellanus melnicensis, interficitur.« Křišťanův Životopis sv. Ludmily a sv. Václava; hl. 3: »Ludmila, filia Slaviboris, comitis ex provincia Sclavorum, quae Psow antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Myelnik vocitatur.« Listina kláštera svatojirského v Praze asi z roku 1228: »in provincia melnicensi.« Erben, Reg. č. 723, str. 336.

Výsledkem zkoumání našeho jest, že země Česká roku 1130 rozstupovala se na 15 krajů a 8 podkrají (*a*—*h*). Devět krajů bylo starých (I.—IX.), šest novějších (1 - 6). Pro přehled sestavujeme kraje a podkrají takto: I. Pražsko, *a*) Rokytensko, 1. Vyšehradsko; II. Litoměřicko, *b*) Děčínsko; III. Bílinsko; IV. Boleslavsko, *c*) Vratensko, *d*) Kamenecko, *e*) Libicko; V. Hradecko, *f*) Opočensko, 2. Chrudimsko; VI. Kouřimsko, 3. Čáslavsko; VII. Bechyňsko, *g*) Chýnovsko, 4. Doudlebsko, 5. Pracheňsko, *h*) Bozeňsko; VIII. Plzeňsko; IX. Žatecko, 6. Sedlecko. Z výčtu tak sestaveného vynikají hned některé znaky a zvláštnosti zemského rozdělení. Soudnému pozorovateli naskytá se tu zejména poukaz na princip podružného dělení a postup změn, na respekt k starobylosti, elastičnost prvků k novému třídění nebo skupování a j.

O některých »starých« krajích jest historicky jisto, že bývaly vévodstvími. Kosmas jmenuje tři takové kraje: Lucko, Bílinsko a Litoměřicko. Na úsvitě psaných dějin shledáváme v nich veřejné zřízení, ať tak díme, rázu ještě okkupačního. V čelném hradě přebývá vojenská posádka, kterou kníže sám zřizuje, obíraje členy její ze šlechty a zemanstva. Ti zváni jsou buď hradčany nebo bojovníky.[1]) Velitelem jejich jmenován býval zkušený válečník, starosta nebo člen předního rodu v knížectví, jemuž s velitelstvím na hradě připadal úkol vojenského a civilního správce v celém území.[2]) Staří zpravodajové naši dávají mu tato jména: »comes civitatis, comes urbis, praefectus in urbe, urbis praefectus, praefektus, castellanus, comes, comes provin-

[1]) Adalbold, Vita s. Heinrici; c. 48: »Rex ad quandam civitatem, quae Satiza vocatur, cum Saxonibus tantum pervenit. Cuius potentia visa cives non mediocriter turbantur«. Sr. zprávu pokračovatele Kosmova (kanov. vyšehr.) k r. 1139: »dux Sobieslaus... confirmatis igitur militibus, qui castra custodierunt, rediit.«

[2]) Cosmas, Chronica; I, 42: »Jaromir... vocat eos nominatim, quos norat armis potentiores, fide meliores, militia fortiores et divitiis eminentiores. Quos ut sensit adesse, dixit (Bracizlao fratrueli): His urbes et populum ad regendum committas.«

ciae.« Domácí název náměstka knížecího v území nikde sice výslovně se neuvádí, ale z dobrých důvodů za to máme, že staří Čechové nazývali velitele knížecí posádky na hradě »kmetem hradským« a prohlédajíce k hodnosti jeho jako náčelníka celého území, užívali také názvu »kmeta zemského«.

Tak zvaná ústava hradová, kterou knížata z rodu Přemyslova zavedli v »zemích« vévodských, když povalili v nich stolice dědičných vévod, ukazuje patrnou podobnost k ústavě krajské, jak běžna bývala v říši římsko-německé v 9. a 10. století (roztřídění země ve ve vládní territoria). Francký »grafio« zastával úřad královského náměstka v širším území (gowe, pagus maior), kdež poručena mu byla moc soudní a policejní, řízení věcí vojenských a správa finanční. Latinský název jeho »comes«[1]) jest původu románského a ujal se asi stejnou dobou u Germánů i Slovanů, jenže tito, nemajíce tenkráte domácího slova pro pojem »úředníka« uvedli jej do obecné řeči, kdežto Germáni vřadili slovo »comes« již jen do listinné terminologie. Příbuznost latinského »comes« a českého »kmeta« cítěna byla, trvám, ještě za doby prvního letopisce našeho Kosmy, jakkoliv zatím názvu »kmeta« i šíře se užívalo jako čestného příjmí pro každého náčelníka rodu, jenž knížeti se poddával a docházel tudíž k obecným rokům. Na mnohých místech kroniky své položil Kosmas slova »comes, comites« ve významu »pána, pánů« nebo panstva Avšak omylem by bylo domnívati se, že již tenkráte vyšší úředníci a přední šlechtici měli název pánů. Letopisec znal jediného pána v zemi, a tím byl kníže.[2]) Teprve později, ve druhé

---

[1]) Listina kostela würzburského z roku 846: »qualiter divae memoriae domnus Karolus... episcopis praecepisset, ut in terra Sclavorum, qui sedent inter Moinum et Radantiam fluvios,... unacum comitibus, qui super eosdem Sclavos constituti erant, procurassent, ut inibi sicut in ceteris christianorum locis ecclesiae construerentur.« Erben, Reg. č. 26, str. 11.

[2]) Cosmas, Chronica; I, 34: »Quis iste est, inquiunt,... qui super nos debeat esse maior et dominus vocari?« III, 57: »Unde eum in tantam suis artibus extulit audaciam, immo dementiam, ut excedens suum modum tam sceleratissimus homo post ducem vicedomini fungeretur officio.«

lovici 12. století, vcházelo u nás ve zvyk, přidávati povýšeným osobám ze šlechty příjmí pánů. Na posouzenou toho, které domácí slovo tanulo Kosmovi na mysli, když v latině kladl »comes« ve významu »pána«, slouží některé zvláštnosti jeho rčení, na oko sice nepatrné, ale přec závažné. Letopisec totiž, uváděje tu i tam »pány« vlastními jmény, dodává teprv: »comes« nebo »comites«,[1]) což nápadně shoduje s českým úslovím, vedle něhož slovo »kmet« kladeno bývalo za jméno vlastní. Také další rčení Kosmovo »dux et eius comites«[2]) nemůže příhodněji vyloženo býti nežli slovy: »kníže a jeho kmeti«. Komu nedostalo se potvrzení od knížete, nebyl kmetem, byť i zastával úřad hradského pána. Tak v domácí válce r. 1109 Privitan, stoupenec odbojného kněžice Bořivoje, přijal velitelství na hradě pražském, když nepřátelé knížete Vladislava I. hradu se byli zmocnili. Kosmas podávaje zprávu o tom, nazývá Privitana jen starostou »hradským«.[3]) Z toho lze usouditi, že velitel hradu, od knížete zřízený (comes urbis), slul starým Čechům »kmetem hradským«.

Rozdíl mezi ústavou hradovou v Čechách a ústavou vládních krajů v říši římsko-německé jeví se v tom, že kraj německý neměl zprvu tak ustáleného středu, ve kterém by svazovaly se nitky vojenské, právní a hospodářské organisace, jako bylo u nás. Rozkrajení země české spočívalo totiž na základě historicko politických individualit, bývalých drobných států, jichž ústřední místa učiněna byla sídly knížecích náměstků, když na místo federace vstoupila monarchie rodu Přemyslova nad celou zemí. Za tou příčinou úřad

[1]) Týž, l. c. II, 11: »Pricos comes.« II, 39: »Taz comes, . . Alexius comes, . . Preda comes.« III, 17: »Wacek comes.« III, 28: »Fabianus comes.« III, 29: »Grabissa comes.« III, 32: »Hermannus et Zezema comites.« III, 56: »Stephanus comes.«

[2]) Cosmas, Chronica; II, 4: »Dic, ait, ista duci et eius comitibus.« III, 33: »coram duce et eius comitibus conquestus sum super Ottone.«

[3]) Týž, l. c III, 32: »Privitan quoque similiter in eadem comprehensus seditione, qui videbatur senior esse in urbe Praga, . . . relegatus est versus Poloniam in exilium.«

hradského kmeta, čili kastelána, podobal se na mnoze úřadu královského purkrabí v cizozemí, to jest hraběte, jemuž prvotně poroučen býval důležitý hrad v kraji (burgi comes, praefectus urbis, dominus urbis, praefectus, castellanus) a později také pravomoc nad lidmi v užším nebo širším území vůkol hradu. Nicméně i v Čechách činiti jest rozdíl mezi náčelníky hradů krajských a purkrabími čili veliteli hradů podružných. Kosmas jmenuje, však jen podle příležitosti, osm krajských hradů své doby (civitates): Prahu, Vyšehrad, Litoměřice, Bílinu, Boleslav, Hradec, Plzeň, Žatec;[1]) kdežto počet hrádků v letopise jeho uvedených jest poněkud hojnější. My, nechtějíce mísiti různé instituce veřejné zprávy, pojednáme o knížecích purkrabích později, jak dle povahy věci vhodné místo se naskytne.

Úřad hradského kmeta byl jaksi pokračováním vévodské vlády v »zemi«. Jako vévoda měl jméno své po vrchním řízení věcí válečných, tak i krajský kmet sluje někdy »popředníkem vojenské moci« nebo »polním vůdcem«,[2]) ježto jménem knížete řídil mobilisaci svého kraje a byl velitelem všech bojovníků toho území. Pro případ nepřátelského útoku z ciziny péče kmetova obracela se k tomu, by opevnění hradu stálo na dobré míře, by strážcové bran zemských bděli nad pomezím, a rychlí poslové by donášeli zprávy o potřebách kritické doby. Hradský kmet měl v evidenci starosty domů a vsí, zemskou robotou povinných i rozděloval jim veřejné práce, jedněm opravy hradu, jiným úpravu cest a mostů, jiným podtínání

---

[1]) Cosmas, Chronica; I, 19: »civitas Bolezlav«. I, 26: »civitas Praga«. II, 19: »civitas Belina«. III, 14: »civitates Satec et Lutomerice«. III, 30: »civitas Plizen«. III, 39: »civitas Wissegrad«. III, 41: »civitas Gradec«. Také hrad kladský, pobořený r. 1114, sluje »civitas«. L. c. III, 40.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 22: »interim iam pars maior populi et procerum militiae processit in castra«. II, 43: »rex designat loca, ubi quisque comes tentoria figat.« Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1142: »maiores belli ductores: Naczerath, Smil, Ben.«

lesa atd. Na poručení kmeta povinni byli sedláci skýtati potraviny pro vojsko, a někdy i se svými potahy stavěti se v řadu vozotajstva. Když nepřátelská moc chystala útok na Čechy se dvou stran, kníže obíral proslulejšího kmeta za velitele druhé armády. Tak čteme o Prkoši, kmetu bílinském, že zřízen byl vojevůdcem pomocných vojsk na obranu severního pomezí roku 1040, když proslechlo se o úmyslu krále Jindřicha III., pokořiti knížete Břetislava I. velikou výpravou, při níž německé zástupy měly dvojím proudem valiti se k nám, jedním od severu přes Krušné hory, druhým se strany bavorské přes Šumavu [1])

Velitelstvím nad vojskem plnil hradský kmet jen částku úkolu, který spočíval někdy na bedrách vévody té »země«. Zbývalo ještě hájiti mír v »zemi« samé, aby pokojní obyvatelé její nebyli zbavováni dobra, k němuž associace jejich, prv národní a potom státní, především směřovala. Na skoku mezi rušiteli míru vnějšími a domácími byli tak zvaní škůdcové zemští, kteří přebíhajíce z území do území, ukládali nejvíce o obchodníky, aby zmocnili se jejich majetku. Kmetu hradskému jako strážci knížecího míru v kraji, připadalo tudíž, starati se o bezpečnost veřejných cest, propůjčovati obchodníkům dostatečného průvodu a očišťovati krajiny od lidí škodlivých, což dálo se náhlým soudem a popravou zločinců, kdekoliv přistižených. Všechna tržiště v kraji, z nichž největší bývalo v podhradí, zůstávala zprvu pod ochranou krajského kmeta; jemu příslušelo také rozhodovati o tom, zdali jeví se potřeba nových tržišť, a kde je zakládati, kterou cestou mají bráti se lidé, docházející k trhům, kde povinni jsou obchodníci platiti mýto a p. Souhrn práv nebo povinností tuto naznačených nazvati lze policejním oborem moci kmetovy.

Porušením zemského míru v kraji pokládány dále rozepře mezi zemany, při kterých sporné strany chá-

[1]) Cosmas, Chronica; II, 11: »de Pricos comite, qui praefuit Beline in urbe . . . Hunc enim dux praefecerat toti cohorti, quae fuit de Moravia, et tribus legionibus, quae fuerant missae in auxilium de Ungaria.«

paly se zbraní a užívaly násilí aneb některá z nich dovolávala se veřejného práva. Starý řád soudní, jak zmínili jsme se o něm v odstavci I., došel, trvám, již za vlády vévod širšího vývoje. Soudíme tak z povahy úředního personálu, který vedle krajského kmeta účastnil se soudního řízení. Komorník a vladař (villicus) byli po míře svých původních služeb panskými ministeriály. Jestliže v době historické shledáváme je v počtu úřednictva, jest na snadě domněnka, že k vyšším funkcím svým dospěli již za časů dědičných vévod. Také úřad sudího (iudex), jako předsedy soudu, ukazuje spíše do minulosti, nežli by původ jeho mohl kladen býti teprve k době hradové ústavy. Při státoprávní změně, když bývalá vévodství přikazována jsou ke správě hradským kmetům, nevidělo se knížeti, rušiti zvyklosti soudního řádu, pokud se týče osob, které k vedení práva již prve byly zřizovány. Krajský kmet vstoupil prostě na místo vévody, přijav na sebe závazek bdíti nad spravedlností v celém území s pomocí úředních orgánů, kteří před tím v soudnictví se súčastnili jako pomocníci a náměstkové vévody.

Soudní pravomoc hradského kmeta nemůže příhodněji vyjádřena býti než starým, domácím rčením: býtě »popravcem« svého kraje. Smysl toho vynikne, když uvědomíme si prvotní význam slova »právo«. Co »pravil« starosta rodu po úradě se staršími členy rodu, bylo »právo« domácí (rodové, soukromé), odnášející se ku příslušníkům toho rodu. Co »pravilo« shromáždění kmetů se souhlasem knížete, bylo »právo« veřejné (zemské, národní), směřující buď ke všem svobodným obyvatelům země aneb aspoň k těm, o nichž bylo praveno. Rozeznávání sporných věcí mezi zemany dálo se na »zemském« soudě, to jest na schůzce kmetů-zemanů, kde postup jednání řídil sudí. Co na konec »praveno« tam se strany kmeta-zemana, jenž po úradě s ostatními kmety ohlásiti měl rozsudek, bylo »právo« rozhodné, dobíhající k oběma sporným stranám, k jedné jako povinnost, ke druhé jako právo ve smyslu moderním. Krajskému kmetu bylo pak učiniti podle

»práva« čili »popraviti« nad odsouzeným. Opatřen jsa mocí hmotnou, mohl a měl donutiti jej, aby poddal se rozsudku soudnímu. Někdy vinník jevil renitenci hned s počátku processu tím, že nechtěl státi k soudním rokům. Hradský kmet, jehož jménem obesíláni byli obžalovaní před veřejné právo, měl povinnost navésti pohnaného k poslušenství.[1]) Tak tedy iniciativa soudního jednání a exekuce rozsudku byly vlastními kusy soudní pravomoci kmetovy.

Popravčí mocí konkurroval hradský kmet s knížetem,[2]) jenž byl »popravcem« v celé zemi. Staří zpravodaji naši zmiňují se několikráte o popravčí moci knížete, čehož zvláště proto šetřiti chceme, aby pravomoc hradského kmeta jako náměstka knížecího v kraji patrněji vynikla. Tlumočení slov »popravce« a »poprava« působilo letopiscům, kteří psali latinsky, nemalé obtíže, ježto nebylo terminu v latinské řeči, který by smysl českých výrazů dokonale vyvažoval. V jiných zemích, kde rozvojem zeměpanské moci autonomie národního soudu již valně poklesla, vévoda byl jak rozhodčím (soudcem, nalezatelem práva), tak vykonavatelem svého rozsudku. Tam tedy slovem »soudce« dvojí pravomoc zároveň byla znamenána, judiciální a výkonná. Letopisci naši, berouce sobě podnět z cizího úsloví, označují popravčí moc knížete českého slovy »judex, rector populi« (sr. něm. richter), a »popravu« jeho zovou »iudicium«.[3]) Poněkud lepší jsou

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 4: »qui homicidiis infamantur, archipresbiter comiti illius civitatis nomina eorum asscribat, et comes eos conveniat, et si sunt rebelles, in carcerem redigat.«

[2]) Týž, l. c. »fratricidas autem et parricidas sive sacerdotum interfectores . . . archipresbiter assignet eos comiti vel duci.«

[3]) Cosmas, Chronica; I, 4: »omnis illa gens commune consilium iniens, patris eius post necem hanc sibi praefecit in iudicem«. Tamže: »quis sciret, ubi araret, qui rector populi fieret?« Jarlochův Letopis k r. 1174: »Tradunt de eo, qui eum noverunt, quod optimus fuerit iudex, . faciens iudicium omnibus iniuriam patientibus omnique populo terrae sine personarum acceptione.« Tu nelze jinak překládati než: »byl na slovo vzatý popravce, čině popravu všem, kteří proti právu byli utisknuti.«

výrazy jejich: »defensor, vindex, censura, vindicta«.[1]) Ze speciálních příkladů není o tom pochybnosti, že jen výkonná moc a initiativa soudního jednání spočívaly v rukou knížete, kdežto soud nad domácími lidmi, svobodnými, po celou dobu slovanských řádů v Čechách zůstával při národě samém a vykonán byl od zákonitých jeho repraesentantů. V »popravě« knížecí, správně pojaté, zjevuje se zároveň nejstarší forma veřejné vlády u Slovanů. Podle podstaty své »poprava« nebyla než krevní msta, soustředěná v rukou knížete a proměněná v pravidelné trestání zločinců čili v ochranu právní, k tomu cíli, aby obec národa užiti mohla trvalejšího pokoje.

Co dosud nazývali jsme initiativou soudního jednání, staří Čechové jmenovali stručně půhonem. Hradský kmet poháněl k soudu zemany, na něž bylo žalováno, buď sám, jestliže obžalovaný byl starostou mocného rodu, anebo prostředkem komorníka, jestliže vinník příslušel k rodu menšímu. O tom svědčí řád soudu zemského, ve 14. století obvyklý, vedle něhož biskup pražský a vyšší úředníci měli poháněni býti zemským kmetem, kdežto půhony ostatních zeměnínů dály se prostředkem komorníků.[2])

Kmetem zemským v té době rozumněn buď přísežný starosta rodu, jehož předkové zastávali hodnost hradských kmetů. Za krále Václava IV. počítalo se kmetů takových dvanácte, a »země«, po kterých byli jmenováni, jsou tyto: Slansko, Litoměřicko, Boleslavsko, Hradecko, Chrudimsko, Kouřimsko, Čáslavsko, Bechyňsko, Písecko, Prácheňsko, Plzeňsko, Žatecko. Při popise soudu zemského v Praze naskytne se ještě příležitost, ukázati na souvislost zemského kmetství s ústavou hradovou.

---

[1]) Cosmas, Chronica; l. 22: »defensor viduarum.« II, 17: »Qui statim unius viduae ad petitionem intermittit expeditionem, eamque iusto iudicio vindicavit de adversario.« I, 4: »deest rector et virilis censura«. I, 18: »tua scelera excedunt modum et veniam, nec dignam inveniunt vindictam«.

[2]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 61 nn. Ordo iudicii terrae čl. 90.

Na otázku, proč komorník byl zástupcem hradského kmeta při pohánění vinníků, odpověděti lze krátkou úvahou o poměru soudnictví ke knížecí komoře. Pokud moc knížete neproměnila se v dokonalé panování, ale jen na tom základě trvala, který svrchu byl naznačen, totiž chrániti veřejného míru v zemi, zločiny i soukromé pokládány jsou za porušení státního pořádku a původcům jich ukládány pokuty ad fiscum ducis. Fiskální stránka soudnictví vstoupila záhy do popředí, budíc přirozenou měrou zájem těch, kdož buď opatrovali poklad státní nebo z něho díly přijímali. Správcem fisku byl komorník. Ten tedy propůjčoval se pomocí svou při hájení zeměpanského práva k pokutám, aspoň tam, kde stačila intervence méně mocná. Během času vzrostla agenda komorníkova tak, že nemohl sám zastati všech úkonů, i dělil se o ně s mladšími komorníky, tak zvanými hlasateli (praecones), posly (nuntii), drábý (exactores), biřici (lictores, bedelli).

Letopisec Kosmas klade počátek příslušhy komornické k době prvního knížete Přemysla.[1]) Pokud prý Čechové neměli knížete, než jen voleného popravce, sporné strany u nich scházely se k soudu dobrovolně, i nebylo potřebí komorníka, aby je pohánčl, nebo pečeti, kterou komorník před pohnaným se legitimoval.[2]) V dějinách uveden jest nejprve knížecí komorník z doby sv. Václava, příjmím Podiven, muž velikého vlivu a významu, bez něhož světec nic vážnějšího ve správě zemské nepodnikal.[3]) K r. 1088 připomíná se komorník krále Vratislava, Vít Želibořic,[4]) a po něm

[1]) Cosmas, Chronica; I, 5: »dux ... ex vobis, quos sibi libet, ... alios exactores, alios tortores, alios praecones .. faciet.«

[2]) Týž, l. c. I, 3: »sine exactore, sine sigillo, spontanea voluntate ad illum confluebant et de dubiis causis ac sibi illatis iniuriis salua libertate disputabant.«

[3]) Gumpold, Passio s. Vencezlavi; c. 26: »Iuvenculum quendam cubicularium, nomine Podbiwen, ceteris fideliorem servulis, eiusque secretis aptiorem, vir sanctus iam saeculo vivens admodum amavit.«

[4]) Cosmas, Chronica; II. 40: »camerario, qui solus erat cum eo, homo peior pessimo, Vito Seliboric.«

jiní a jiní knížecí komorníci. Činnost komorníků při krajských hradech omezena byla hranicemi krajů: i nemůže býti s podivením, že jména jejich ani v letopisech, kdež pozornost auktorů upíná se k osobám knížecím a jich okolí, ani v listinách, beztoho řídce zachovaných, nejsou znamenána. Teprve r. 1186 jmenován jest komorník podle kastelána doudlebského, a tudíž nejspíše komorník doudlebský, Vražek z Říše, jako účastník komise, která shlížela hranice statku žárského u Trhových Svin, když zboží to klášteru světelskému bylo postupováno.[1])

O úředních funkcích komorníků máme hojnější zprávy teprve z 13. a 14. stol., ale starobylost nejednoho z těch úkonů, o nichž pozdně jsme zpravováni, bije takřka do očí. Komorník (se sudím) přijímal opovědi všech násilných nebo škodlivých skutků, ze kterých úřadu bylo žalováno.[2]) Na požádání žalobníka komorník (mladší), od úřadu k tomu vydaný, ohledával rány zavražděného a přijímal zkrvácený šat jeho; ohledával známky loupežného vybití domu, jako: dvéře a truhly násilím zotvírané, peří ze šatů ložních po zemi utroušené, i dotazoval se sousedů, kteří časněji o loupeži byli zpraveni, po okolnostech zločinu; ohledával poskvrněný nebo zedraný šat ženy, jíž násilí bylo učiněno, a vyptával se sousedů, zda slyšeli křik a nářek její za příčinou zločinu; ohledával škodu, způsobenou zmrzačením těla (ranami), žhářstvím, pychem na polích a lukách, posečením lesa, porubáním štěpů, zabitím dobytčat, pochytáním ryb, vyloupením včelníků.[3]) a pod. Vrátiv se, vyznával před

---

[1]) List knížete Fridricha z r. 1186: »Pillungus, castellanus de Tudelieb, . . . et qui cum eo disterminationi interfuerunt: Engelschalchus capellanus, . . . Louec iudex et Zlawa iudex, Nuzluha, Vrazec de Saluta camerarius«. Erben, Reg. čís. 388, str. 176.

[2]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 213. Ordo iudicii terrae; čl. 1, 68, 95.

[3]) Kniha Rožm., odst. 288, 246. Ordo iudicii; čl. 1, 52, 55, 62, 88.

úřadem, co viděl a slyšel; na př. jakým způsobem vražda se stala, zda oběšením nebo stětím nebo spálením, zdali mohl mrtvolu ohledati, nebo jen ke hrobu, kdež ji pochovali, byl přiveden.

Jestliže žalobník označil potom vinníka, žádaje, aby byl obeslán, úřad (buď starší komorník buď sudí) vydal komorníka (mladšího) na půhon.[1]) Ze staré doby, kdy žalobník sám poháněl k soudu vinníka, maje po straně sousedy, kteří mu chtěli svědčiti, dochovával se obyčej, že komorník na půhon vydaný pojal cestou dva kmety veské a s nimi vstupoval do příbytku pohnaného. Za některý čas platilo také pravidlo, aby komorník pro větší bezpečnost své osoby měl s sebou posla od hradského kmeta a třetího ještě tovaryše od sudího.[2]) Hůl na znamení svého úřadu v ruce drže, překročil práh stavení, kdež mu bylo poháněti, a buď hospodáři samému nebo alespoň někomu z lidí jeho oznamoval, od koho pohání a proč, ke kterému roku i ke kterému úřadu. Jestliže pohnaný chtěl viděti úřední pečeť, komorník povinen byl mu ji ukázati.[3]) Ohlášení půhonu dálo se ještě v trhovém místě, kam lidé z domu pohnaného zemana docházeli, jakož i na tržišti toho místa nebo hradu, kde soud býval. Komorník svolav k sobě lidi, v den a hodinu trhovou tam obchodující, oznámil veřejně okolnosti půhonu, osoby, rok atd.[4])

Když došel rok, ke kterému pohnaný byl obeslán, komorník drže hůl v ruce, svědčil před úřadem, jak půhon vykonal.[5]) Pohnaný mohl tu odpor klásti půhonu i oznámiti sudímu, že má lepší právo na dědině, kde škoda se přihodila, než žalobník,

---

[1]) Kniha starého pána z Rožmberka, odst. 101.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »nullus camerarius citet aliquem nisi certo cum testimonio eorum, quorum interest, et nominatim quilibet eorum debet ducere castellani nuntium et alium iudicis, insuper duos kmetones de circumsedentibus villis«. Boček. Cod. dipl. Mor. V. str. 224

[3]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 25. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 79.

[4]) Kniha Rožmb. odst. 18. Ordo iudicii; čl. 52, 96.

[5]) Kniha Rožmb. odst. 75. Ordo iudicii; čl. 97.

a žádati za komorníky pro sebe i pro žalobníka, aby shlédli, na čí dědině škoda byla způsobena. Úřad vydával pak dvé komorníků na ohledání, přikazuje jim, aby pozor dali, co soupeři na dědině budou mluviti, zejména, dojde-li na tak zvané »vdání«, to jest jmenování peněžitých sum, ve kterých soupeři chtěli propadnouti, když neobhájí práva svého k dědině.[1]) Jestli který soupeř obával se moci druhého, že by při ohledání nebyl před ním životem bezpečen, komorník měl vyjednati příměří a pokoj mezi stranami.[2]) Žalobník vstupuje na dědinu, aby ji za svou prohlásil, odložil prve zbraň a obnažil tělo až po pás. Podobně činiti bylo soupeři jeho, když ohražoval sobě právo k dědině. Jinak ujali se hned komorníci šatu a zbraně, ano i koně, na kterém sedě žalobník nebo odpůrce jeho na dědinu vjel.

Přiházelo se také, že žalobník, opověděv škodu na pozemku, kdež častěji z pokojného držení byl vyrážen, a vyprosiv si komorníka na ohledanou, nepoháněl zejména nikoho, ale právo své k náhradě postoupil úřadu. Tu tedy z poručení úřadu komorník dal výstrahu sousedům, a na trzích okolních míst ohlásil zápověď, aby škody se nedály. Kdo potom přistižen byl od komorníka na dědině zapověděné, buď že tam oral, nebo dobytek pásl, nebo přejížděl, nebo plot stavěl, propadl 300 peněz, aneb obrán jest o všechno, co při sobě a na sobě měl, až na spodky.[3])

Když žalobník opověděl úřadu, že jda po své věci ztracené, připadl na ni v cizím domě, ale po dobrém jí nazpět získati nemůže, vydán jest mu komorník na ohledanou. Držitel věci mohl jmenovati osobu, od níž koupil nebo najal věc, kterou žalobník za svou prohlašuje, a nabídnouti se k tomu, že dovede žalobníka k předešlému držiteli (soukupu); což obecně nazýváno »svodem«. Na prospěch hradských úředníků stanoveno bylo r 1222, aby při svodu súčastnil se nejen komorník (mladší), ale i poslové jiných

[1]) Kniha Rožm. odst. 289, 259. Ordo iudicii; čl. 55—58.
[2]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 244 n.
[3]) Kniha Rožmb. odst. 266 n., 260. Ordo iudicii; čl. 77.

beneficiářů, jako: hradského kmeta, sudího, vladaře, jakož i jeden nebo dva zemané z toho okolí. Soukup, jenž z krádeže byl usvědčen, zaplatil pokutu 180 denárů, kromě náhrady, kterou žalobníkovi měl učiniti.[1])

Další povinností komorníků bylo, ohlašovati na trzích, co nového a závazného sjednal kníže se svými kmety na generálních rocích, které osoby došly nově veřejných úřadů a hodností,[2]) které svobody propůjčeny jsou duchovním ústavům[3]) nebo šlechtě, pro kterou příčinu trestáni byli muži jinak slovutní,[4]) které osoby vyhnuly se trestům soudním a mají za psance býti pokládány.[5]) Při změně v držení statku nový majitel mohl vyžádati si komorníka od úřadu, aby na třech okolních trzích ohlašoval postup toho zboží a zapovídal sousedům rušiti svobody (na př. kobylího pole), jež po předešlém majiteli statku spadly na jeho nástupce.[6])

Komorník starší jako zastavovatel fiskálních práv měl sice místo na »zemském« soudě podle sudího, ale nezasahoval nijak do soudního jednání, pokud nedošlo na přísahy a souboj. Když svědkové vstupovali do kaple, přijímal je tam a slyšel

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r 1222: »Quando ducitur, quod dicitur zvode, debet adesse castellani nuncius, judicis et villici et camerarii, et unus vel duo de vicinatu illo, et ultra tres non ducatur, sed in tertio remaneat; et si convictus fuerit, CLXXX in cameram regis reddat denarios, et illi, qui dicitur povod satisfaciat« Boček, Cod. dipl. Mor. V. str. 224.

[2]) Cosmas, Chronica; I, 34: »voce praeconica indicitur ubique per fora, ut quam ipse Hovora tam eius proles postera sit inter nobiles.«

[3]) List knížete Fridricha z r. 1187: »Haec statuta praesentibus et futuris nota esse cupientes, in foro per fidelem nostrum Divis subcamerarium publico preconio proclamari iussimus«. Erben, Reg. č 392, str. 179.

[4]) Cosmas, Chronica; III, 32: »praecone acclamante: Talem honorem portat, qui Wladizlao duci promissam fidem derogat.«

[5]) Ordo iudicii terrae; čl. 47: »in omnibus provinciis per fora denuntiari debet bannitus.«

[6]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 295.

jejich přísahu;[1]) když při rozhodování soubojem některý ze zápasníků prosil za odpočinek, komorník se sudím kladli sochor mezi soupeře a hájili jim chvíle oddechu[2]) Ve starší době, pokud ještě ordalie šly, nescházel, trvám, komorník ani při očistách tak řečených. Mladší komorník, jenž ohledával mrtvolu zavražděného nebo škodu na majetku, stál při soudě za žalobníkem, a když dotaz po něm byl učiněn, předstoupiv, oznamoval den ohledání, ukazoval zkrvácené roucho s mrtvoly, vyznával, co viděl sám, nebo slyšel od sousedů[3]) a p.

Když pohnaný na soudě ztratil, měl platit soupeři svému za škodu, jak v žalobě byla ceněna, a dáti veřejnou pokutu. Jestliže prodléval, žalobník pojav komorníka, dal upomínati jej po třikráte, aby smluvil se o náhradu škody (monitio, »úmluva«). Upomínání dálo se jak v domě vinníkově, tak i ohlašováním na trzích.[4]) Pakli nic neprospělo, vykonána jest poprava »zvodem« na dědinu pohnaného (inductio). Úředník k tomu delegovaný, maje na ruku mladšího komorníka, ujal některý statek zemana, jenž z práva nadarmo byl upomínán, a dal jej v zástavu žalobníkovi, tak aby »panoval« na něm spolu s komorníkem, bera polovici užitku za úrok náhrady sobě náležité a komorník tolikéž jako úrok z veřejné pokuty. Za starší doby žalobník na dědinu zvedený, mohl vždy po dvou nedělích znovu ujímati se svrchků toho statku (t. j. koní, skotu, bravu) a děliti se o ně s komorníkem (venditio); později bral jen pololetní úrok ze statku, a to dvakráte[5]) Po roce »panování« starší komorník se svým »tovaryšem« (komorníkem mladším) učiniv výjezd na dědinu a svolav sousedy, odhadl zboží, ve škodě a pokutě již propadající, oddělil je od ostatního ma-

[1]) Ondřeje z Dubé Přípis ke králi Václavovi IV., v Archivu českém; II., str. 485.
[2]) Ordo iudicii terrae; čl. 25.
[3]) Tamže, čl. 9, 58.
[4]) Kniha Rožmb. ods'. 14. Ordo iudicii; čl. 27, 60, 98.
[5]) Ordo iudicii; čl. 28, 60, 93 n.

jetku vinníkova a přikázal díl žalobníkovi, díl úřadu ku pravému dědictví (»othádání«, taxatio; »vdědění«).[1])

Byl li na soudě spor o dědinu (vlastnictví nehybného majetku) nebo žaloba z vraždy, a pohnaný při ztratil, »zvod« na dědinu pokládán zároveň za »vdědění« a vykonáván byl komorníkem za přísluhy jeho mladšího druha.[2]) Kdo na soudě zvítězil nad vrahem svého přítele, mohl zbaviti ho svobody nebo života, jestli totiž upomínání vinníka komorníkem, aby zaplatil celou škodu, minulo se s účinkem. Při tom soukromý popravce měl povinnost přivléci mrtvolu zabitého soupeře k šibenici na hradě, opověděti ji úřadu a ukázati mladšímu komorníkovi.[3])

Vypsali jsme poněkud funkce komorníků, aby úřad jejich jako zastavovatelů fiskálních interessů a pomocníků hradského kmeta,[4]) pokud se tkne půhonu a popravy vin, dokonale byl osvědčen. Zbývá ještě všimnouti si rozdílu mezi komorníkem a jeho mladším druhem, tak zvaným poslem. Rozdíl ten souvisí patrně s vývojem moci komorničí, jež z malých počátků vzrůstala od té doby, kdy v zemi naší rozšířilo se užívání peněz. Podle původu svého komorník byl služebníkem vévodského domu, ochraňujícím poklad pánův a přijímajícím dary od cizích obchodníků, kteří platili za pohostinství a skýtání bezpečného průvodu. Domácím lidem na trhu převažoval zlato a stříbro, jež získali obchodem, a bděl nad peněžní měnou, jak knížetem byla stanovena. Do pokladu pána svého přijímal platy z mýt, mostů, přívozů a pokuty za porušení veřejného míru, změniv prve prodejem svrchky pro poklad se nehodící ve drahý kov nebo peníze. Podobně i užitek z vlastních statků knížecích, jež nevolnými lidmi byly vzdělávány,

---

[1]) Tamže, čl. 100. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 52–54.

[2]) Ordo iudicii; čl. 68. Ondřeje z Dubé Výklad; čl. 45.

[3]) Ordo iudicii; čl. 29.

[4]) Ještě r. 1252 zapovídal král Václav I., »ut nullus praefectus . . . praesumat per camerarium seu preconem hominem praefati reverendi s. Stephani (t. proboštství litoměřického) trahere in ius vel vocare.« Erben, Reg. č. 1286, str. 594.

docházel od hospodářských správců ke komorníkovi.[1]) V řízení věcí tuto jmenovaných komorník nedal se zastupovati nikým. Ve starší době zastával také sám povinnosti menšího významu, jako: ohlašování zeměpanských ustanovení po trzích, ohledávání trestních činů, ze kterých úřadu bylo žalováno, pohánění obžalovaných, intervenci při sporech o vlastnictví pozemků neb při »svodě«, výstrahy škůdcům na dědině, upomínání dlužníků po stanném právu a j. Později však užíval v tom pomoci mladšího »tovaryše« aneb i několika svých »druhů«, jestliže kraj hradský byl rozsáhlý a úkonů přibývalo. První zmínka o poslu kokomorníkově naskytuje se k r. 1222[2]) Starší název »exactor«, uváděný v letopise Kosmově není dosti striktní, a může vyložen býti na komorníka samého nebo jeho posla.

V řadě menšího úřednictva uvedli jsme na druhém místě tak zvaného vladaře. Kritické vyšetření jeho působnosti propůjčuje teprve žádoucího světla leckterým institucím starého práva českého, jež přes pilné zkoumání předešlých badatelů zůstávaly namnoze zatemnělými. Podle původního určení svého vladař byl správcem knížecí oekonomie a hospodářem otročí čeledi svého pána, jež buď zemědělstvím nebo řemesly se zanášela.[3]) Maje sobě propůjčenu patriarchální moc nad lidmi nesvobodnými, rozhodoval o tom, kterou práci kdo z nich má zastávati, bděl nad pokojným spolužitím jich na témž dvoře, rovnal rozepře mezi nimi vznikající a trestal vinníky podle svého uznání (právo dvorské pro nevolníky). Vladařovi odevzdáni byli váleční zajatci, aby choval je ve vazbě, pokud neminula naděje, že budou vykou-

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »si est villicus camerarii (qui siue iudicio aliquem inpignoraverit) marcam auri solvat.« Boček, Cod. dipl. Mor. V. str. 224.

[2]) Tamže: »debet adesse castellani nuncius, iudicis et villici et camerarii «

[3]) Cosmas, Chronice; I, 5: »dux constituet etiam sibi .... villicos, cultores vinearum simul et agrorum, messores segetum, fabros armorum, sutores pellium diversarum et coriorum.«

peni od svých příbuzných; aneb měl rozsaditi je po hospodářských dvorech knížecích a přidržeti k pracím, ve kterých nejvíce užitku mohli vydati. Když nevolníků časem přibývalo, zakládány byly řízením vladařovým nové dvory, a menší správcové jejich vstupovali v poměr podřízenosti k vladaři, *jemuž příslušelo potom dohlédati ke všem dvorům*, konati soud nad lidmi v těžkých případech, činiti počty z vydání a příjmů hospodářských a opatřovati dům knížecí jak potravinami, tak výrobky řemeslnými. V té době asi fedrováno bylo u nás pravidlo francké, že země pustá a nevzdělaná, které žádný z domácích rodů trvaleji se neujal, aby ji za svou mohl prohlásiti, náleží knížeti a jest případkem zeměpanské villikace. Myslíme tu zejména na širší lesy, hory, skaliska, močály, odlehlá řečiště a j.

Režijní dvory s otročí čeledí byly nejstarším druhem knížecího majetku. Než velmi záhy již přistupovaly k tomu statky jiného způsobu. Za veliké zločiny, jako byla zemězráda a velezráda, vinníci upadali v pokutu smrti a jmění rodů jejich obráceno jest v majetek knížecí (konfiskace). Také menší zločinci mohli stiženi býti ztrátou dědin, buď že sami chtěli tak vykoupiti se z trestů tělesných, buď že svrchky domů jejich nestačily ke splacení veřejné pokuty. *Knížecí vladař ujímal se takových statků a spravoval je na prospěch fisku.* Konečně vzpomenouti jest práva odúmrtí, vedle něhož dědiny osiřelé spadaly na knížete. Jakkoli pak větší díl statků zkonfiskovaných a odúmrtí přecházel zase do rukou soukromých, ježto kníže dával je výsluhou svým věrným kmetům, nicméně nehybné jmění knížecí vykazovalo již patrnou rozmanitost, skládajíc se nejen z režijních dvorů, ale i ze vsí druhdy rodových a z částek vsí, jak v pokutě nebo ve dluzích porůznu byly ujaty.[1] Při tom i do-

[1] Listina kláštera *břevnovského* (k r. 993): »villam etiam, quae Wolezlavin dicitur, cum omni familia; .. in villa Kuromirtwiche tres animatores cum terra ... Villam quoque Na Wranem nomine cum hospitibus et ecclesia, ad quam de curia mea Radotyn decimam de omni proventu disposui ... Decimam quoque de omni agricultura in Porecze, et de omnibus agris, qui pertinent ad Ribnyk.« Erben, Reg. č. 78, str. 33 n.

mácí lidé dostávali se v moc a tuhé poddanství knížete, jestli totiž z milosti jeho trest jim byl prominut. I jest na bíledni, že různé druhy statků a lidí, ke knížecímu jmění přibývající, pohnuly organismem dvorské oekonomie a působily změny povahy hospodářské a sociální, jimiž také postavení vladařovo se měnilo. Pro nemožnost toho, aby dědiny po zemi rozptýlené sloučeny byly s pozemky nejbližšího dvoru, jevila se potřeba, usaditi na nich hospodáře a těm uložiti míru povinn.stí ke dvoru. Za hospodáře obíráni jsou buď nevolníci z počtu dvorské čeledi nebo domácí zemané, kteří pro přečin pozbyli svého majetku a svobody. Ti tedy poddáni jsouce správě knížecích dvorů, setrvávali v živnostech sobě propůjčených do vůle vladařovy někdy i dědičně, jestli jinak nezavdali příčiny k tomu, aby doba prekerní držebnosti byla jim zkrácena. Roboty nevolných hospodářů a naturální poplatky jejich, skýtajíce aspoň s některý díl náhradu za práce otročí čeledi při dvorech, vydaly popud k tomu, aby i příslušníkům čeledi postoupeny byly dílce dvorských pozemků k samostatnějšímu opatření, aneb aby pracovních sil jejich užito bylo k čilejší kolonisaci. Moc vladařova vztahovala se potom nejen na čeleď, podle starého způsobu, nýbrž i na zeměpanské nevolníky ať kdekoliv v zemi přebývali.

Vypsali jsme již svrchu, v odstavci III., jaké povinnosti ukládala obrana země menším svobodným rodům, když starostové jejich nemohli unésti nákladu, aby osobně konali službu bojovnickou. Vévoda žádal od nich výkupné (»mír«) podle velikosti jejich majetku, bera tím na sebe závazek, že vypraví do boje zástupné bojovníky, kteří ve službě jeho zbraním již přivykli. Poplatek nebojovných rodů čili majitelů selských statků býval s počátku jen příležitostný, to jest knížecí vladař vymáhal jej v čas válečné výpravy, jak došla výzva k boji. Ale když počet poplatníků »míru« se ustálil, a rozdíl mezi nimi a bojovnými rody v politickém životě výrazu došel, knížecí úředníci, majíce volný přístup na dědiny těch, kdož »mírem« byli povinni, utužovali závislost jejich na veřejné

moci a pojišťovali trvalou pravidelnost platům, jež před tím jen v nahodilé potřebě byly vybírány. Zlým příkladem předcházelo tu, trvám, postavení zeměpanských nevolníků, kteří z pouhé milosti drželi pozemky prve svobodné a odváděli z nich roční platy. Než buď jak buď, již v 11. století, pokud víme, »mír« byl poplatkem ročním, a důchod jeho pokládán jest za pravidelný příjem knížecí komory. Mírovníci čeští podobali se namnoze polským kmetům, jež historické prameny tamní nazývají »rustici proprii ducis«. Ježto plat jejich v době řídkého oběhu peněz záležel nejvíce v naturaliích, péče o správné docházení jeho připadala vladaři. Tím během moc vladařova nemálo se rozmohla, dosahujíc i na lidi osobně svobodné a jen věcným závazkem v závislost upadající.

Nelze o tom pochybovati, že před sloučením drobných vévodství v jedno tělo státní služba vladařů měla ráz důležitého úřadu. V 10. století, a potom ještě za drahnou dobu, všechen život u nás spočíval na podkladě zemědělství a dobytkářství. Z naturálního hospodářství přijímali vévodové největší díl svého důchodu, jehož povýšená míra, vynikající nad příjmy kteréhokoli rodu v zemi, byla podstatným kusem jejich moci a oporou vlády. Za tou příčinou sotva která služba k ruce vévodově mohla váhou svou rovnati se správě statků. Že však řízení hospodářství vyhledávalo osobní intervence vladařovy, ježto v té době kancelářský regiment byl věcí ještě neznámou, a vladař kromě dohledu na statky spravoval zeměpanské nevolníky, i vykonával vedle potřeby ochrannou moc nad poplatníky »míru«, úřední činnosti jeho musil býti vyměřen okres, tak aby konání povinností nesahalo nad lidskou sílu. Písemné památky naše uvádějí řadu území, o kterých v jistotě víme, že nebyla vévodstvími, leč snad jen oblastmi malých národů v době předhistorické. Trvání území těch (provinciae) v mezích historických vévodství a správních krajů nemůže býti bez dostatečného důvodu. Bychom i toho dbáti nechtěli, že v jiných zemích, které s Čechami sousedily, territorium zeměpanské villifikace zname-

náno bývalo slovem »provincia«, rozbor pozdějších zpráv našich domácích ukáže na souvislost podružných území (provinciae) v kraji s úřadem zeměpanských vladařů. Letopisec Kosmas užil na označenou podružných území v kraji slova »partes«,[1]) jako podobně čte se v písmě svatém: »partes Galilaeae, partes Tyri et Sidonis«. Staří překladatelé evangelií tlumočili latinské »partes« českým »vlasti«[2]) Tak scházejí se slova »vladař« a »vlast«, toto ve významu okresu čili částky správního kraje, kdež provozováno jest intensivní řízení poddaného lidu, ono ve smyslu hospodářského správce (villicus), který má moc nad poddanými na statcích svého pána (villicatio = vladařství).

Když výbojnou rukou knížat z rodu Přemyslova stolce menších vévod v zemi byly zvráceny, přibylo mnoho villikací knížecímu domu v Čechách; než při tom, tuším, v rozvrhu a řízení jejich nehrubě mnoho se změnilo. Statky k ústřednímu fisku ujaté[3]) sloužily dílem k odměně předních bojovníků knížecích, ostatek pak zůstaveny jsou ve správě vladařů, kteří měli povinnost opatřovati z důchodů jejich celé vychování hradské družině, a co přebývalo, ochraňovati pro potřebu knížecího dvora. Letopisci naši vypravují, kterak kníže dojížděl v čas větších svátků na hrady a zasedal tam k hostině, ovšem s četným průvodem domácího panstva i přizvaných hostí.[4]) Tak tedy stravovány jsou přebytky

[1]) Cosmas, Chronica; I, 4: »partes provinciae Bechin«. II, 46: »partes urbis Gradec.«

[2]) Evangelistář seitenstettenský ze XIV. století; list 140: »dogyde do wlascy Galilee«. List 142: »przide do wlasty Tyri a Sydona«.

[3]) Canaparius, Vita s. Adalberti; c. 25: »civitates quoque eorum igne ac ferro devastantes, omnia eorum bona (domu Slavníkova) in captivitatem redegerunt.«

[4]) Cosmas, Chronica; III, 9: »dux Bracizlaus in nativitate Domini Bolezlaum per sororem sibi propinquum invitat ad convivium, quod erat in urbe Satec dispositum«. III, 30: »Disposuerat enim antea dux Wladizlaus, quod in praedicta urbe Gradec ipse natale Domini celebraret. Sed . praeceperat Wacek comiti, ut quam studiosius posset, Ottoni, quem invitaret ad

villikačních důchodů na místě samém, s ušetřením dovozu, způsobem na oko primitivním, a přece významným, ježto kníže pobytem v různých částkách země a dobrou vůlí při hodech pojišťoval sobě náklonnost celého národa. V pozdějších dobách bylo již přesně stanoveno, kolik dní do roka v které villikaci kníže má hoštěn býti.[1]) Přední oekonomií knížecího panství v kraji býval dvůr v podhradí. Užitek z něho vycházející náležel asi z pravidla hradskému kmetu. Výslovný doklad k tomu máme však jen z Bíliny, kde dvůr v podhradí naproti kostelu sv. Petra sluje u letopisce dvorem kmeta tamního Mstiše.[2])

Badatelé naši vyslovují domněnku, že »rozsáhlost statků knížecích, spravovaných dílem bezprostředně ze župních hradů, dílem z hospodářských dvorů čili vsí, převyšovala v 10. a 11. století všecko soukromé jmění dohromady.« Při tom ukazují na hojnou dotaci církevních ústavů jako: biskupství pražského, šesti klášterů a tří kollegiátních kapitol, které před 12. stoletím byly tu založeny. Jakkoli i my pokládáme majetek knížat v té době za veliký, nemůžeme přece k mínění onomu plně přisvědčiti, leč bychom chtěli pozemky nevzdělané a pusté, které pro nedostatek soukromých vlastníků počítaly se ke jmění veřejnému (knížecímu), na roveň klásti s půdou vzdělanou a výnosnou. Důvod ke skrovnějšímu mínění o majetku knížecím bereme právě ze seznamu statků, darovaných od knížat duchovním korporacím před koncem 11. století. Nepatrné vísky po různu ležící, zlomky rodových vsí, dílce břehů, řek a lesů, ať stručně díme, majetek drobný a rozstrkaný, jak obraz jeho jeví se

---

festum, amministraret convivium. Ipse autem propter iussum regis accelerans, in civitate Plizen cum ceteris comitibus festis diebus mansit duobus.«

[1]) List krále Přemysla Otakara II. (roku 1253—1278): »Exhibebit etiam nobis Remut (nájemce villikace zbraslavské) expensas per unam septimanam . . . , quandocumque nos infra annum . . . in eadem villicatione contigerit commorari.« Emler, Reg. II. č. 2308, str. 1001. Srv. tamže, č. 2310.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 19 (k r. 1061): »ascendit dux in urbem ad prandium, episcopus vero et comes in sua curte, quae fuit ante ecclesiam, similiter positis mensis discumbunt.«

nám ze zápisků klášterních a kapitolních, nenasvědčuje tomu, že by statky knížecí v té době skládaly se z kompaktních panství neb širších újezdů (velkostatků), od kterých by tudíž souvislé větší kusy mohly darovány býti k záduším; nýbrž spíše to přesvědčení v nás utvrzuje, že řečené statky přestávaly v každém území na několika režijních dvorech a pozemcích veských (dědinách) k fisku ujatých, ze kterých vycházely platy a povinnosti různého druhu.[1]) Knížatům pak vidělo se činiti nadání ke kostelům raději z platů právě dotčených, rozuměj i s panstvím nad úročními pozemky a poplatnými lidmi, nežli by dávaly darem hospodářské dvory. Záduší české bylo s'ce hojné, však ani z daleka nerovnalo se církevnímu zboží v Bavorsku, kdež vévodové z rodu Agilolfova v 8. století založili a četnými statky vypravili patero biskupství a 35 opatství. Domněnka o převaze knížecího jmění v Čechách nad dědiny celého národa odporuje také jistému poznatku z dějin, vedle něhož ještě ve 12. století bylo drahně svobodného lidu v zemi, o šlechtě a hojných statcích jejích ani nemluvě.

Na poručení knížete postupoval vladař pozemky a lidi ze své villifikace, jak komu byly darovány nebo prodány a později také pronajímány.[2]) Neměl-li dostatečné vědomosti o tom,

[1]) Srv. listinu kapitoly boleslavské (k r. 1052): »Per rura quoque ad praedictas urbes (Zatec et Boleslaua) pertinentia ubicunque dominica exercentor aratra (knížecí dvory), . . . decimam; quae vero sunt harum urbium tam in longitudine quam in latitudine dimensa in hospitum (knížecí úročníci) rusticorumque (mírovníci) turma, decimam urnam mellis tributique pacis decimum denarium porsolvant.« Erben, Reg. čís. 115, str. 48. Listina kláštera hradišťského (na Moravě) z r. 1078: »data est curia, quae nominatur Vzobren, cum sibi adiacentibus villis sub omni tributo et consuetudine, sicut antea solvebat.« Tamže, č. 160, str. 69.

[2]) List krále Václava II. (r. 1278—1305) ke Gundakarovi, vladaři hradeckému: »Cum . . . villas Cunradeswald et Gerhardesdorf in tua villicatione iacentes . . locaverimus, mandamus tibi, quatenus statim visis presentibus in possessionem dictarum villarum prefatos Perchtoldum et Perngerum corporalem mittere debeas et inductos nostro nomine tuearis.« Emler, Reg. II. č. 2367, str. 1027. Srvn. tamže, III. č. 1403, str. 550 n.

že některý statek přešel ze jmění knížecího v držen jiné vrchnosti, pokládal za svou povinnost hájiti práva k němu, pokud nebyl lépe poučen.[1]) Podmínkou pokojného užívání statku nově získaného jmíno jest tak zvané objetí hranic: vladař tedy býval mezi předními členy objíždějící komise, když běželo o postup zboží, které před tím náleželo k jeho villikaci.[2]) Z darování knížat přijímaly kapitoly a kláštery částku svých důchodů přímo od vladařů. Tak dovídáme se o osobách a věcech, kterými vladaři jako správci knížecích statků mohli disponovati. V područí jejich byla všechna nevolná čeleď a sluhové řemeslníci, buď při dvorech nebo na zeměpanské půdě osazení. Vladař pražský poskytovati měl pro oekonomii vyšehradské kapitoly jednu nevolnici v čas letnic, anebo zaplatiti náhradu za ni, 600 denárů. Kníže Soběslav I. (r. 1125—1140) přidal k tomu desátého sluhu nebo služku, tuším, ze dvora svého na Vyšehradě, a přivtěliv ke kostelu tamnímu sv. Petra hospitál Panny Marie před Týnem, poručil, aby vladaři z jednoho každého hradu v zemi odváděli na opatření chudých v hospitále dvanáctery podušky, kožichy, kabátce, nohavice, střevíce, rukavice, pásy s visutými noži a měšci. Vladař pražský měl povinnost vydávati ke klášteru břevnovskému kámen vosku (pro kostel), tři hrnce medu, 30 sýrů a deset chlebů; kapitole vyšehradské desátky z ovec (pro probošta) a dva voly; ke klášteru kladrubskému jedno hříbě; ke kostelu sv. Vavřince na Petříně čtyři měřice mouky, tři vepře a tři berany.[3]) Všechny platy tuto řečené rozuměny buďtež jako důchod roční.

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. asi z roku 1199: »agros quosdam, de quibus Modlibous, villicus noster, cum quibusdam rusticis originariis nostris eos impetebat, asserentes eos esse nostri iuris, . . fratribus libere concessimus possidendos.« Erben, Reg. 445, str. 200.

[2]) List téhož krále z r. 1218: »Zulizlaus subcamerarius et Predwoy villicus noster praecepto nostro memoratam villam cum appendiciis suis obequitaverunt et signa in terminis posuerunt.« Erben, Reg. č. 585, str. 275. Srvn. tamže, č. 611, str. 285.

[3]) Listina kapitoly vyšehradské (asi k roku 1088): »a villico Pragensi . . decima ovis; in festo pentecosten ancilla

Styk vladařů s duchovenstvem býval velmi častý, ježto při zastávání hmotných zájmů s obou stran nemíval vždy ráz přátelské shody. Přihlédajíce zatím jen k hospodářské stránce úřadu vladařského, chceme několika slovy dotknouti se příčin, které zavdávaly podnět ke sporům. Již vyměřování naturálních platů ke kostelům, jak knížetem byly darovány, desátků z dominikálních dvorů a jiných proveniencí, nemohlo před se jíti bez neshod a různění, zvláště když velikost nebo výnostnost zeměpanských statků častěji se měnila. Jinak zase vladařům přicházelo za těžko, zapomenouti na to, že větší díl církevního zboží býval někdy »knížectvím«, a tudíž částkou jejich villikací. Nemohouce pak větších břemen uvaliti na lidi duchovních korporací, dělali si aspoň právo k sousedské pomoci jejich v čas potřeby, až prodlením let vzrostla z toho tuhá povinnost. Nevázanosti vladařů a veliké moci jejich přičísti jest, že nutili kostelní poddané k všelikým služebnostem, zejména v době ženní, ukládajíce jim, aby pomáhali při kosení obilí a svážení úrody.[1]) Nad to ještě vladaři oviklávali věrnost poddaných na statcích duchovenských tím, že poskytovali jim ochotného přijetí, když oni útěkem chtěli se

sive sexingenti; in festo s. Benedicti bo?; in festo ss. martyrum Georgii et Adalberti bos.« Erben, Reg. č. 175, str. 79. Listina téže kapitoly asi z r. 1135: »Ego Zobez!aus . . . addo . . . decimum famulum vel famulam; . . . a villico quatuor modii farinae et porci tres, arietes tres; . . . de uno quoque castro a villicis per Boemiam pauperibus annuatim XII paria cottorum, XII paria pellium, XII paria tunicarum, caligarum, subtalarium, cirotecarum, XII cinguli cum cutellis vaginatis et marsupiis.« Erben, l. c. č. 220, str. 99 n. Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »villicus Pragensis, quisquis fuerit, . . . persolvat lapidem cerae ad luminaria eidem ecclesiae, tres urnas mellis, XXX caseos, X panes.« Erben, l. c. č. 78, str. 84. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Pragensis villicus . . . persolvere debet . . . in natalitio s. Galli poledrum unum.« Erben, l. c. č. 202, str. 89.

[1]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1268: »vobis (t. j. vladařům kouřimskému a hradeckému) precipimus . . ., quatenus ab hominibus sive magistris sepe dictorum bonorum nullos de cetero messores seu falcatores vel alia aliqua servicia exigere debeatis.« Emler, Reg. II. č. 410, str. 159. Srvn. tamže, III, č. 555, str. 283; č. 1469, str. 574.

zbaviti povinné služebnosti.[1]) Nátisky vladařů ve vsích, které z polovice byly knížecími, z polovice klášterními, dostoupily té míry, že řeholníci prosili knížete za dovolení, aby směli založiti nové vsi a do nich převésti své poddané.[2])

Důležitým kusem úřadu vladařova byla jeho pravomoc soudní. Již svrchu učinili jsme zmínku o tom, že poplatek mírový, kterým chudší svobodný lid vykupoval se z povinnosti bojovnické, aneb, jak později tomu rozuměno, pojišťoval si veřejnou bezpečnost a ochranu ve státě, měl v zápětí změnu nejen v sociálním postavení mírovníků, nýbrž vrhl stín na ně i v životě politickém. Poplatníci »míru« vypadše z počtu bojovníků, nemohli účastniti se generálních roků s knížetem, nemohli býti kmety při soudech nad lidmi zcela svobodnými, jako zase kníže nemohl sporné věci jejich vydati zhola na soud svobodných zemanů, aby nedával příležitosti k útiskům, kterých mocnější vůči slabým tak těžko se zdržovali. Ježto pak mírovníkům, jakožto majitelům pozemků (dědicům), nebylo lze odpírati »zemského« soudu, kníže ustanovil jim zvláštního soudce, totiž vladaře, který řídil soud »chudých lidí« týmž způsobem, jako sudí řídil soud svobodných zemanů. Když ustálil se rozdíl mezi půdou dominikální a rustikální, aneb, ať zřejměji díme, když pozemky villikační, opodál dvorů ležící, dávány byly k požitku knížecím nevolníkům za roční plat a na delší dobu, podle smlouvy, kterou vladař s nimi sjednával, také knížecí úročníci (hospites), jakožto držitelé pozemků, příslušeli k »zemskému« soudu, jenž řízen byl vladařem. Po-

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »Praeterea remittimus, ... ut homines ecclesiasticarum personarum et ecclesiarum fugientes servitutem debitam ecclesiis a villicis regalibus ... non recipiantur.« Erben, Reg. č. 651, str. 302. Srv. Emler, Reg. IV. č. 1777, str. 713.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 1224): »ad instantem petitionem venerabilis viri Dlugomili, abbatis de Brevnov, quosdam homines asscriptos glebae ... ad vicina praedia eiusdem monasterii, ne a beneficiariis vel a villicis nostris diversimode et intollerabiliter de cetero laedantur, de villis supra nominatis fecimus transire.« Erben, Reg. č. 685, str. 316 n.

dobně i úročníci jiných vrchností, ať duchovenských nebo světských a nevolná čeleď při dvorech jejich, když dopustila se zločinů, pro které k hrdlu bylo sasáháno, měli stavěti se k »zemskému« soudu aspoň ve starší době, pokud ještě řečeným vrchnostem nedostalo se výsad od knížete, aby samy soudily zločince a nad nimi popravovaly.

O soudcovské a popravčí moci vladařů svědčí především listinné památky naše, kdež přicházejí zmínky o penězích, kterých nabývali vladaři z pokut soudních (de venditione).[1]) S tím srovnati jest zprávu letopisce Jarlocha, kterak za paměti jeho veliké příkoří se dálo »chudým lidem«, když údělný kníže Děpold popustil uzdu svým vladařům, a kníže Fridrich s manželkou svou Alžbětou nekrotili ziskuchtivosti úřednictva v zemi, až biskup Jindřich nemoha déle snášeti útisky chudšího lidu, a zvláště kostelních poddaných, chopil se účinlivých prostředků na jejich ochranu.[2]) Soudní moc vladařů vypsána jest poněkud v tak zvaných statutech Konrádových z r 1222. Vedle znění té listiny vladař měl zasedati k soudu vždy dopoledne a souditi s přísedícími bojovníky (kmety z těch vsí, ze kterých byli žalobníci a pohnaní). Ze soudu již počatého neměl odcházeti radit se s jinými beneficiáry ve příčině procesu, nýbrž měl dokončiti soud

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »villicus Pragensis, quisquis fuerit, CCC denarios persolvat ... Villicus autem Pliznensis provinciae in pasca CCC nummos persolvat, in pentocosten CCC, in festo s. Michaelis CCC, in nativitate Domini CCC.« Erben, Reg. čís. 78, str. 34 Listina kapitoly vyšehradské (asi z roku 1088): »a villico Pragensi de venditione decimus denarius.« Tamže, č. 175, str. 79. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Pragensis villicus decem denarios singulis sabbatis persolvere debet.« Tamže, č. 202, str. 89. Listina kapitoly vyšehradské z r 1180: »assigno eis a villicio Pragensi annuatim in festo beati Martini VIII marcas denariorum accipiendas.« Erben, Reg. č. 211, str. 94.

[2]) Jarlochův Letopis k r. 1182: »Henricus episcopus pauperibus defendendis ita tradiderat cor suum, ut pro eorum defensione non vereretur incurrere offensam primatum terrae... Dux Teobaldus... sic laxaverat lora villicis suis, quibus licebat, quidquid libebat .. Similiter et dux Fridericus cum ducissa Elisabeth per officiales suos similia, imo peiora praesumebat in ecclesia Dei.«

potazem a nálezem přísedících kmetů. Když všichni účastníci soudu byli pohromadě a vladař nepřicházel, mohl k řízení soudu místo něho zasednouti sudí.[1]) V rozepřích o vlastnictví majetku nebylo vladařům dovoleno, aby ujímali se sporných dědin nebo svrchků pohnaného dříve, než soudní nález byl učiněn.[2]) Vladař měl k ruce posla (tak jako sudí a komorník),[3]) jehož povinnost přešla časem ve funkci mladšího komorníka. K soudcovskému úkonu vladařovu přistupovala poprava čili vykonávání rozsudku nad lidmi, kteří příslušeli k menšímu »zemskému« soudu. Poprava bez soudu byla vladařům zakázána pod pokutou jedné hřivny zlata.[4]) Jako purkrabím, tak i vladařům vydáváni jsou někdy vinníci, k útěku náchylní, aby chovali je pod závorou.[5]) Z toho jde, že hradní žalář byl v moci vladařově.

Otázka jest, v jakém území vladař vykonával úřad veřejného soudce? Kdo popáží původní a vlastní obor jeho působnosti jako správce statků knížecích, nemůže o tom pochybovati, že oblast hospodářské činnosti vladařovy a territorium soudcovské i popravčí moci jeho spadaly, pokud možná v jedno. Listina vy-

---

[1]) Listina krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »quando villicus iudicat, non debet ire ad capiendum consilium de iudicio, sed iudicet sedens cum militibus. Item quando tempus est ire ad iudicium, et omnes sunt, et villicus non vult venire, iudex iudicet cum militibus. Praeterea semper de mane et nunquam hora serotina a iudice et a villico iudicium habeatur.« Boček, Cod. dipl. mor. V. str. 224.

[2]) Táž listina: »Item si quis super rebus propriis, mobilibus sive immobilibus, in iudicio convenitur, eadem bona, de quibus fit quaestio, neque iudex neque domini terrae villicus sibi vindicet possidenda, . . donec eadem quaestio per sententiam decidatur.« L. c.

[3]) Táž listina: »quando ducitur, quod dicitur zvode, debet adesse castellani nuncius, iudicis et villici et camerarii.« L. c.

[4]) Táž listina: »Insuper si villicus regis sine iudicio aliquem inpignoraverit, rex suo iure corrigat; si est villicus camerarii, marcam auri solvat.« L. c.

[5]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k roku 1130: »Bosik capellanus . . catena ferrea constrictus ad custodiam villico regis deputatus est.«

šehradská z r. 1130 jmenuje nám řadu vladařských území se strany hospodářské, uvádějíc totiž okresy, ze kterých vycházel desátek »míru« k dotaci tamní kapitoly. Doplňkem přivedeno k tomu ještě čtvero území v listině téže kapitoly z r. 1268.[1]) Ve spojeném výčtě potkáváme se se jmény jak starých krajů (Pražsko, Litoměřicko, Bílinsko, Boleslavsko, Hradecko, Kouřimsko, Bechyňsko, Plzeňsko, Žatecko), tak i některých novějších (Vyšehradsko, Chrudimsko, Čáslavsko, Doudlebsko, Pracheňsko, Sedlecko), tak i s territoriemi, které ve 12. století kraji nebyly (Rokytensko, Děčínsko, Vratensko, Kamenecko, Libicko, Opočensko, Chýnovsko, Bozeňsko). Srovnávajíce pak seznam ten s výčtem villikací, jinde připomínaných, znamenáme patrnou shodu, pokud se tkne území, jež měla jména společná s kraji.[2]) Podkrajské villikace pozbyly časem starých názvů a přijaly jiná pojmenování podle dvorů, hrádků nebo měst nového založení. Tak doslýchati jest o villikaci bezdězské (a potom bělské) v bývalém Kamenecku, poděbradské v Libicku, kamýcké v Bozeňsku.[3])

---

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1130: »in his civitatibus . . . Pragae, Wisegrad, Satci, Sedlcib, Lutomericib, Beline, Dacine, Bolezlavi, Camenci, Gradci, Opocne, Hrudimi, Kurimi, Pilzni, Lubici, Wratne; . . in tribus his provinciis: Rokitnah, Csazlavi, Hinove.« Erben, Reg. č. 211, str. 94. Listina téže kapitoly z r. 1268: »in Practen, Bozen, Pezka et Daudleb.« Emler, Reg. II. č. 2795, str. 1224.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »villicus Pragensis . . . Villicus autem Pliznensis provinciae « Erben, Reg. č. 78, str. 84. Listina kapitoly vyšehradské asi k r. 1135: »De uno quoque castro a villicis per totam Boemiam.« Tamtéž, č. 220 str. 100. List krále Přemysla Otakara II. z r. 1263: »villicis Curimensi et Grecensi.« Emler, Reg. II, str. 158. List krále Václava II. (r. 1278—1305): »villicationem provinciae Lutmericensis « Tamže, č. 2309, str. 1001. Formule listu z doby krále Václava II.: Pilznensi villico pro summa XXX marc., quas pro villicatione tenetur dictae provinciae solvere.« Tamže, č. 2313, str. 1002. Listina kláštera oseckého z r. 1322: »Petrus Brem, advocatus Belinensis.« Tamže, III. č. 770, str. 313. List krále Jana z r. 1335: »villico nostro Pyescensi.« Tamže, IV, č. 245, str. 95.

[3]) List krále Přemysla Otakara II. z roku 1264: »Jan villicus de Besdetz.« Emler, Reg. II, 468, str. 180 List: Hynka

Potvrzení toho, že villikační území bylo spolu territoriem soudním, shledává se ve zmínkách listin, kde řeč jest o pokutách, které z vladařských území plynuly do důchodu knížecího a od knížete postupovány bývaly, aspoň s některý díl, kostelům a duchovenstvu. Kapitola vyšehradská přijímala desátek soudních pokut z Kamenecka podle darování kteréhosi knížete z konce 11. století.[1]) Ke kostelu sv. Vavřince na Petříně vycházel desátek pokut z území dřevíčského, jak o tom zprávu máme asi z r. 1135.[2]) V týž čas přivtělen byl řečený kostel se svým záduším ke chrámu sv. Petra na Vyšehradě, aby kapitole tamní dostalo se hmotné pomoci, když z důchodů svých nestačila odváděti ročně 12 hřiven stříbra do komory papežské. Kanovníci vyšehradští počítali si také desátek soudních pokut z Vltavska, Pražska a Tetínska; kladli pak počátek toho příjmu hluboko do minulosti, až k době zakladatele svého kostela, knížete Vratislava II.[3]) V tom, ovšem, byli na omylu. Knížecí villikace ve středním Povltavsku vzkvétala teprv ve druhé polovici 12. století, a název její, Vltavsko, utkvěl časem na území po pravém břehu řeky, až zřízením dekanátu v té krajině trvale byl pojištěn. Zmínka zakládací listiny vyšehradské o Vltavsku jako okresu soudním ve století 11. jest tedy anachronismem. Co vedle toho

---

Berky z Dubé asi z r. 1320: »Nos, qui villicationis ipsius (in Podyebrad) curam gerimus.« Tamže, III. č. 555, str. 233. List krále Jana z roku 1318: »villam Zaluzan olim villicationi Kemniczensi pertinentem.« Tamže, č. 189, str. 59.

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1130: »Camenci decimum nummum in venditionibus, ut antiquitus est institutum, habent habeantque.« Erben, Reg č. 211, str. 94.

[2]) Listina téže kapitoly asi z r. 1135: »addo etiam, capellam beati Laurentii cum omnibus appendiciis ad solvendum per singulos annos Romano pontifici censum . . . Appendicia autem praefatae ecclesiae haec sunt: . . . XII marcae a tributario Rokitnensi; de venditione provinciae Drevic decimus denarius, decimus bos, decimus manipulus.« Erben, Reg. č. 220, str. 99.

[3]) Zakladací listina vyšehradská (asi k r. 1088): »In provincia Vltavensi decimus denarius de venditione . . . A villico Pragensi de venditione decimus denarius. In provincia Tetinensi de venditione decimus denarius. In provincia Kamencensi de venditione decimus denarius.« Erben, Reg. č. 175, str. 79.

dí o pokutách z Pražska a Tetínska, souvisí, trvám, s inkorporací kostela sv. Vavřince a nadáním jeho ročními platy z Dřevíčska a Rokytenska, jenže po zániku kraje dřevíčského stala se změna v důchodech, kterou upravovatel zakládací listiny vyšehradské rázně antikvoval. Činíme o tom zmínku z té příčiny, že domnělá existence podkrají vltavského a tetínského poblíž r. 1130 mohla by vykládána býti na úkor rozdělení zemského, jehož faktický stav z r. 1130 svrchu jsme doličovali.

Vývojem soudních okresů na podkladě zeměpanských villikací zpodobnily se znenáhla kraje a podkrají v Čechách, takže příslušnost jejich k celku pozbývala rozdílů, které zprvu byly dosti veliké. Vzrůst veřejné moci vladařů jest spolu návěstím, jak pokročilo již postátnění země, i ubylo národní autonomie a lidové svobody. V krajích, ať tak díme, šlechtických, jako bylo Plzeňsko a Žatecko, naskytovala se knížecím vladařům nejmenší příležitost k veřejnému působení; i nedošlo tam ke zřízení villikačních podkrají, kdežto starobylé oblasti národní (Domažlicko v Plzeňsku; Hutensko, Úzecko, Brocnicko, Mežsko a Lucko v Žatecku), třebas měly snad zvláštní hospodářské a fiskální správce, náležely přece nerozdílně ve věcech většího dosahu k Plzni a Žatci, kde vladaři zasedali k soudu nad »chudými« lidmi z celých těch krajů. Naproti tomu Boleslavsko rozstupovalo se r. 1130 na čtvero hospodářských a soudních okresů.[1]) V celé zemi působili té doby 23 knížecí vladaři. Mezi příčinami, které naklonily k pádu hradovou ústavu v zemi, klademe rozvoj vladařské moci na prvé místo. Však než přistoupiti lze k popisu změn tím připravovaných, jak ve správě krajské, tak i v soudnictví, potřeba ukazuje ukončiti řeč o úřednících a ministeriálech, kteří podle hradského kmeta byli orgány ústřední moci.

---

[1]) O soudních pokutách z Žatecka a Boleslavska zmiňuje se listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052): »Insuper de urbibus Zatec et Boleslava utraque de omnibus quaesitis et inquirendis decimum denarium.« Erben, Reg. č. 115, str. 48.

Svobodné obyvatelstvo kraje činilo obec »zemskou«. Příslušníci její, šlechtici a zemané, sjížděli se občas na čelném hradě rokovat o věcech, které především dotýkaly se jejich kraje, a přisedat k soudům nad svobodnými lidmi z téže obce. Mimořádnou pohnutkou valného sjezdu, jež pohříchu zhusta se vracela, byla mobilisace kraje a seřaďování vojska k akci válečné. Letopisci naši, prohlédajíce k těsnému svazku obce »zemské« s hradem, jakožto místem společného rokování, nazývají kraj svobodných obyvatelů »obcí hradskou« nebo zkrátka »hradem«.[1]) Podle toho svobodní obyvatelé kraje slovou jim »hradčané« (občané).[2]) K úřadu hradského kmeta náleželo říditi jednání obce »zemské«, tak aby interes knížete a jeho vlády na vrchu zůstával. Zástupcem kmeta při konání soudu »zemského« byl sudí (iudex), zprvu snad jen na tu chvíli zřízený, později stálý předseda čili ředitel většího soudu na hradě.[3]) Čím hlouběji do minulosti, tím hojnější počet přísedících anebo i přístojících zemanů bylo by shledati

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 17 (k r. 1104): »mittit Suatopluk in Boemiam indagatores nequitiae . . . Hii fere universas Boemiae civitates circuientes, alios pecunia corrumpunt, alios muneribus, alios promissionibus obligant, et quos sciebant novarum rerum avidos aut dignitatibus privatos, . . . suis versutiis asciscunt in partes Zuatopluk.« Slova »dignitatibus privatos« ukazují, že agitace nedála se jen po hradech, ale i po krajích. Cosmas, l. c. III, 42 (k r. 1116): »Jurik, praefectus urbis Satec, miles acerrimus, cum aliis eiusdem civitatis proceribus acriter pugnando occubuit.« II, 46 (k r. 1091): »Bracizlaus cum omnibus, qui suam transierant in aciem, secessit in partes urbis Gradec.« Tu nelze nijak mysliti na strany nebo díly hradu.

[2]) Cosmas, Chronica; I, 4: »inter duos cives, opibus et genere eminentiores et qui videbantur populi esse rectores, orta est non modica litigio agri contigui de termino.« Též »cives« mají dále název »milites«. III, 60 (k r. 1125): »Sobezlau . . . . civibus acceptus, plebi utriusque sexus et aetatis gratus, . . . in principatus solio elevatus est avito.«

[3]) Listina kláštera rajhradského (k r. 1048): »praesente . . . Johanne, iudice totius provinciae Pliznensis.« Erben, Reg. č. 111, str. 46. Listina kláštera plaského (k r. 1146): »Hemramus, iudex de Plizen.« Tamtéž; č. 265, str. 118. Listina kláštera světelského z roku 1186: »Louec iudex et Zlawa iudex.« Tamže: č. 888, str. 175.

na soudě, až konečně nescházel by tam ani jediný účastník sjezdu »zemského«, ježto zprvu nebylo vůbec rozdílu mezi soudem a sjezdem, leč jen v příčině řeči.[1])

Hradský kmet (se sudím a komorníkem) přijímal opovědi škod a zločinů, ze kterých úřadu bylo žalováno.[2]) Po míře reform soudního zřízení, jež kníže Břetislav I. (r. 1039) zavésti usiloval, aby došlo ke shodě mezi domácí spravedlností a řádem křesťanským, ani ty zločiny nebo přestupky neměly bez veřejného trestu minouti, pro které nikdo před úřadem nežaloval, buď že, podle staršího práva, jednati o nich příslušelo jenom starostě rodu a členům domácí rady jeho, buď že přečinem nikomu zjevně nebyla škoda způsobena, buď že pro nezvyklost věci nebo ze strachu před útratami soukromých žalobníků se nedostávalo. Za tou příčinou vloženo bylo na arcikněze kraje, aby zastával povinnost veřejného opovědce, pokud šlo o pokoutní zločiny a pohoršlivé přestupky práva církevního se strany laiků. Arcikněz totiž, dohlédaje po kraji na kněžstvo a věřící, mohl nejlépe poznati mravní stav lidu, i dovídal se nezřídka o rušitelích křesťanské kázně a soukromých zločincích, kterým přátelé jejich vinu odpouštěli, aby nebylo jim platiti pokutu ze společné ruky. Vedle svědectví Kosmova kníže Břetislav I. chtěl přítrž učiniti neplechám hojných konkubinářů, svůdnictví krčmářů, rejdům ukrytých pohanů a vlažnosti některých křesťanů, kteří mrtvé své pochovávali na polích nebo v lesích, konávali trhy v den nedělní a pracovali v polích v čas veřejných svátků a neděl. Arcikněz měl »psáti« jména otcovrahů, bratrovrahů, knězovrahů i osob z vraždy mu nařčených a listy o nich podávati hradskému kmetu, aby tím jistěji k soudu

[1]) Procopius De bello goth. III, 14.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »narok ... antequam admittatur, debet notificari curiae, quorum interest, scilicet iudici, castellano cum ceteris.« Erben, Reg. č. 742, str 348. Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 213. Ordo iudicii terrae; čl. 1, 68, 95.

byli pohnáni.[1]) Můžeme tudíž pokládati arcikněze notářem »zemského« soudu, jakkoliv úřad jeho mnohem více v sobě zavíral, než bylo povinností soudních notářů ve 14. století. Jak se podobá, novoty věku Břetislavova nepustily hlubších kořenů do půdy právního života v Čechách, ježto kromě odiosní povahy své a mísení dvou jurisdikcí, světské a církevní, protivily se pravidlu: »Kde není žalobníka, není soudce.«

Písemné památky naše jsou příliš pozdní a řídké, než bychom směli hledati v nich poukaz na to, kterak někdy národ sám volíval si soudce, nebo které změny nadešly prve, než úkon soudce prostě delegovaného (ad unam causam) rozšířen byl v trvalý úřad soudcovský. Ani pravomoc sudího v čas hradové ústavy nikde zevrubněji se nepopisuje; jen několik zmínek staršího data uloženo jest v listech krále Přemysla Otakara I., kterými týž panovník potvrzoval úpravu soudního zřízení na Moravě, jak péčí šlechetného knížete Konráda († r. 1191) byla tam ve skutek uvedena. Přijímajíce na pomoc zprávy z Moravy, činíme to s jistým vědomím, že tam uchovaly se autonomní formy hradové ústavy mnohem déle než v Čechách. Vedle znění listů Otakarových z r. 1222—1229 sudí byl předsedou soudu nad svobodnými zemany (šlechtici) a správcem soudního úřadu pro celý kraj, v jehož ústředním místě, to jest v sídle hradského kmeta, stále přebýval. Z úřadu svého vydával posla na pomoc komorníkovi, když právní půhon měl býti vykonán; a podobně poslem svým účastnil se tak zvaného »svodu«.[2]) Povinností sudího bylo zahajo-

[1]) Cosmas, Chronica; I., 4 (k r 1039): »qui homicidiis infamantur, archipresbyter comiti illius civitatis nomina eorum asscribat, et comes eos conveniat. . . . fratricidas autem et parricidas sive sacerdotum interfectores et huiusmodi capitalibus criminibus irretitos archipresbiter assignet eos comiti.«

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »nullus camerarius citet aliquem, nisi certo cum testimonio eorum, quorum interest, et nominatim quilibet eorum debet ducere castellani nuncium et alium iudicis.« Erben, Reg. č. 742, str. 348. Táž listina: »Quando ducitur, quod dicitur zvod, debet adesse castellani nuncius, iudicis et villici et camerarii.« L. c. str. 349.

vati soud v ranních hodinách, kdy jednání příčinou střídmosti mívá klidnější průběh, a říditi jej u přítomnosti hradského kmeta (se šlechtickou družinou jeho) nebo několika jiných šlechticů.[1]) Hradský kmet bděl nad zachováním míru při soudě, šlechtici pak zastávali povinnost přísedících čili kmetů. Když dály se očisty vodou, sudí přihlížel k jich průběhu a bral dva denáry »čistotného« od soupeře, jemuž Bůh pomohl.[2]) Na ochranu těch, kdož k soudu byli poháněni, že drží věci jim nenáležité, stanoveno jest, aby sudí neujímal se sporných objektů, dědin, svrchků, peněz, ale aby vyčkával kmetského nálezu o nich.[3]) Veřejná pokuta za přečin činila ve starší době 300 denárů; po úpravě trestního práva na Moravě nebylo sudímu dovoleno, vymáhati větší pokuty nad 60 denárů.[4]) Kdo nalezl svého ztraceného koně v rukou cizích, mohl s pomocí sudího ujmouti se nejen koně, ale i nákladu nebo vozu, k němuž kůň byl zapřažen; sudí pak měl spokojiti se náhradou 60 denárů za vůz nebo náklad.[5])

Hojnější zprávy o úředních funkcích sudího naskytují se teprv později, v památkách právnické literatury naší ze 14. století. Jakkoli zprávy ty dobíhají především k zemskému soudu v Praze, nebude od

---

[1]) Táž listina: »Insuper nunquam iudex debet iudicare solus, nisi praesente castellano aut aliquibus nobilibus; . . . et de mane semper, et nunquam hora vespertina a iudice et villico iudicium habeatur.« L. c. str. 849 n.

[2]) Táž listina: »Quando aliquis iudicium aquae debet subire, . . . si Deus iuverit eum, iudici det duos denarios.« L. c. str. 849.

[3]) Táž listina: »si quis super rebus propriis, mobilibus sive immobilibus, in iudicio convenitur, eadem bona, de quibus fit quaestio, neque iudex neque domini terrae villicus sibi vendicet possidenda; sed idem, qui super eisdem bonis convenitur, eadem bona pacifice possideat, donec eadem quaestio per sententiam decidatur.« L. c.

[4]) Táž listina: »Ad hoc iudex nunquam iudicet in CCC denariis, nisi sexaginta.« L. c.

[5]) Táž listina: »Si quis equum proprium, currum aliquem trahentem, recognoverit, non plus quam LX den. pro curru et rebus in eo existentibus iudici persolvat. Item, si quis equum apud aliquem invenerit vulneratum, non equum vendicet sibi iudex, nisi solummodo LX denariis sit contentus.« L. c.

místa poskytnouti jim slechu již nyní, kdy obraz činnosti hradského sudí ve 12. a 13. století zjevil se nám jen kuse, s té stránky totiž, která svým časem potřebovala nápravy. Sudí tedy (se starším komorníkem) vydával komorníky (mladší) na ohledání a na půhon, i přijímal zprávu od nich, když k úřadu se vrátili, co při šetření na místě samém spatřili a slyšeli, nebo jak půhon vykonali.«[1]) Sporným stranám bylo žádati sudího za dovolení, aby směly zjednati si »řečníky«, (právní zástupce), kteří by za ně před soudem mluvili.[2]) Posvátnost aktu soudního a péče o to, aby veřejné jednání neprodlužovalo se řečmi soupeřů nebo jiných účastníků soudu, způsobily, že vedení práva vázáno bylo příslušným řádem, řekli bychom, tuhými formalitami, nad nimiž bděl sudí, maje sám jediný moc připouštěti ke slovu soupeře, řečníky, kmety a říditi postup líčení. S jeho svolením žalobník a pohnaný rozdělili se o kmety na soudě přítomné, tak že polovice jich měla »v pilných věcech« raditi žalobníkovi, polovice pohnanému.[3]) Kromě toho sudí dával kmeta žalobníkovi a kmeta žalovanému, aby poučovali je o každém kroku, postavení, ano i hnutí na soudě.[4]) Soupeři nebo řečníci jejich mluvili přímo se sudím, jenž za úřad buď sám nebo se starším komorníkem jim odpovídal (ku př. zda zločin byl opověděn, zda ústní žaloba neliší se od žaloby v deskách zapsané, a p.), ale otázky právní podával na kmety, přikazuje jednomu z nich vstáti a raditi se s ostatními (»potaz«), i odpověděti potom žalobníkovi nebo pohnanému (na př. zda půhon řádně vykonán, zda může již přikročeno býti k žalobě nebo souboji, a p.)[5]) Odpověď kmetova (»nález«) byla podle většiny hlasů v potaze súčastněných. Jestliže

[1]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 101. Ordo iudicii terrae; čl. 1, 51 nn.
[2]) Ordo iudicii; čl. 4 n., 97.
[3]) Ordo iudicii; čl. 66. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 65.
[4]) Ordo iudicii: čl. 4 n., 11 n.
[5]) Ordo iudicii; čl. 9 n, 97. Kniha Rožmb. odst. 48. Ordo iudicii; čl. 6, 20.

kmeti dělili se rovným počtem hlasů, sudí jménem úřadu přidal hlas svůj, aby došlo k nálezu.[1])

V moci sudího bylo stanoviti, v který den mají soupeři býti na dědině, když přeli se o vlastnictví její a žádali komorníky na ohledanou, jakož i v který den potom mají slyšeti úřední vyznání komorníků před sudím, a s ním smluviti se o sumy peněz, které při »vdání« byli jmenovali.[2]) Jménem sudího ohlašoval komorník na »svodě«, v který den jednáno bude před úřadem o věc »stanovenou«, aby přísahami na ni rozhodnuto bylo o pravém vlastníku.[3]) Kromě toho všechny mimořádné roky a lhůty dávány jsou od sudího; tak zejména rok k vedení svědků v rozepři o vlastnictví, den ke konání přísah nebo souboje, a lhůta na rozmyšlenou, po níž vyznati bylo vdově, z domu přátel svých unesené, zdali svolila k únosu, čili nic.[4]) Když v souboji žádáno bylo za odpočinek, sudí s komorníkem drželi sochor mezi zápasníky na ochranu hodinného příměří.[5]) Sudí (s komorníkem) přijímal sporné strany a svědky jejich, ani hlásili se ku přísahám, a v kapli předříkával jim slova přísah.[6])

Kdo opovídal zločin vraždy, žádaje si komorníka na ohledání mrtvoly, povinen byl složiti na úřadě 300 denárů (do rukou sudího a staršího komorníka) [7]) Sudí s ostatními úředníky a kmety odhadoval soukromou pokutu za vraždu, jestliže původce její, na soudě propadlý, byl vyššího stavu nežli žalobník.[8]) Kdo z příbuzenstva po meči chtěl získati dědinu, která bez přivolení jeho byla prodána, a ohlásiv odpor svůj úřadu, pohnal nového držitele dědiny, měl před sudím

---

[1]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 63. Ordo iudicii; čl. 66.
[2]) Ordo iudicii; čl. 55, 60.
[3]) Tamže, čl. 89
[4]) Ordo iudicii terrae; čl. 60, 66, 21, 85.
[5]) Tamže, čl. 25.
[6]) Ordo iudicii; čl. 97 Ondřeje z Dubé Přípis ke králi Václavovi IV., v Archivu českém; II, str. 485.
[7]) Ordo iudicii terrae; čl. 87.
[8]) Tamže, čl. 42.

(a komorníkem) ukázati trhovou sumu hotových peněz a nabídnouti je pohnanému, aby dědiny postoupil (»ssutí«). Pak-li toho nedosáhl, povrhl peníze před úředníky a vedl svědky na své právo.[1]) Komu na soudě za právo bylo dáno, složil do rukou sudího dva denáry (»pomocné, přísudné, památné«), na paměť toho, že zvítězil nad svým protivníkem.[2])

Popravčí moc zemského sudí přestávala na málo, že směl totiž vymáhati veřejné pokuty od těch, kdož propadli na soudě v rozepři o škody nebo dluh nebo zástavu nebo základ nebo pro nezprávu (neplnění podmínek smlouvou stanovených) a neplatili pokuty v čas čili po výstraze, jak byli napomenuti. Poprava dála se »zvodem« a »panováním« na dědině vinníkově.[3]) Hrdelní poprava, kterou žalobník sám vykonal nad svým soupeřem, měla oznámena býti úředníkům (tedy i sudímu). Soukromý popravce byl povinen přivléci mrtvolu k šibenici na hradě, kdež opověděl ji úřadu a ukázal mladšímu komorníkovi.[4])

Když po všem tom, co vypsali jsme o úkonech komorníka, vladaře a sudího, rozhlížíme se po činnosti hradského kmeta ve 12. století, bije nám do očí rozdíl mezi původním určením jeho, jako náměstka knížecího v kraji, jemuž konati bylo úřad takový osobně a na místě samém, a pozdějším volným postavením hradského beneficiára, meškajícího na mnoze ve službách knížecích mimo území svého úřadu. Již od počátku sice vojenská stránka oné hodnosti uváděla hradské kmety v častější styk s knížetem; že však výpravy do pole nemívaly dlouhého trvání, zbývalo ještě dosti času, aby kmeti zastali úřad svůj v krajích, zejména totiž řízení obce svobodných zemanů na sjezdech,

---

[1]) Ordo iudicii; čl. 69. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 12.

[2]) Listina kláštera hradištského (na Moravě) z r. 1278: »abbas predictus in testimonium prefate sententie de communi iure et de mandato nostro dedit Alexandro presenti de Prestawlk, subiudici olomucensi. duos denarios, qui prisudni vulgariter appellantur.« Emler, Reg. II. č. 1108, s'r 469.

[3] Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 44, 46 n., 97.

[4]) Ordo iudicii; čl. 29.

ochranu veřejného pokoje, správu finanční a p. Nicméně prodlením času, jak pokračovala centralisace správy zemské, hradský kmet odcizoval se svému území, a na úřad jeho pohlíženo bylo více jako na výnosné beneficium, jež kníže uděloval schopným válečníkům a státníkům, aneb i dvořanům sobě milým, nežli aby zřetel byl obrácen na přímé plnění tradičních povinností v kraji. O tom svědčí historické památky naše tak určitě, že nezbývá místa k pochybnostem. Ve spiknutí, jež zuosovali někteří stoupenci kněžice Břetislava proti Soběslavovi I. r. 1130, slibováno bylo jednomu z nich, šlechtici Miroslavovi, že dostane na vybranou buď beneficium žatecké nebo litoměřické nebo některý úřad dvorský, jestliže svým přičiněním zahubí knížete Soběslava.[1]) R. 1144 kníže Vladislav II. odměňuje věrnost kmeta Velislava, dal mu beneficium vyšehradské a zůstavil jej při důchodě tom až do smrti.[2]) Již za doby letopisce Kosmy (před r. 1125) počalo se kupčení s hradskými beneficiemi. Tak aspoň vykládáme slova chvály jeho, kterou vzdal Boleslavovi II., že nikdo tenkráte od poctivého knížete neobdržel světské hodnosti za peníze.[3])

Důchody hradské praefektury nejsou po hříchu v našich pramenech zevrubně popsány; než jen poněkud naznačeno, že skládaly se z dvojího příjmu: jeden plynul ze statků, druhý z veřejných platů a pokut. Při směně o statky, kterou učinil kníže Fridrich s řádem johannitským asi roku 1183, připomíná se osmero vsí u Bezdružic, jež »náležely někdy k Žatci«, ale nedbalostí svých pánů nebo správců sešly a byly skoro

---

[1]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1130: »Si vitam ducis perdideris, inter ista quinque, scilicet Zatecz, Liutomirzicz, et inter cameram et mensam et agazoniam, quodcunque elegeris, me promittende duceque Bracizlao donante sine dubio cum honore possidebis.«

[2]) Vincenciův Letopis k r. 1144: »Weliziaus comes... a duce Wladizlao Wissegradensi donatur castro, quod usque ad finem vitae suae obtinuit.«

[3]) Cosmas, Chronica; I, 32: »quae iustitiae ... sunt, erat ardentissimus executor, apud quem ... nullus mundanam dignitatem obtinuit per pecuniam.«

opuštěny.[1]) Tu ovšem zůstává na vahách, zdali řečené vsi byly částkou knížecí villikace či případkem úřadu hradského kmeta. Klášter kladrubský počítal ke jmění svému celé území mezi řekou Mží a přítokem její Mžicí, kromě dvanáctera vsí, »které již prve přiděleny byly k jiným beneficiím zemským.«[2]) Doklady z doby pozdější zavírají v sobě již zřetelné svědectví, že hradský pán vládl zemskými statky a bral z nich užitek za konání svého úřadu. Co se tkne pokut soudních, třetina jich podle obecné zvyklosti postupována bývala soudci nebo tomu, kdo měl moc, od knížete sobě propůjčenou, zřizovati soudce; ostatek pak náležel ke knížecí komoře.[3]) Hradský kmet přijímaje díl veřejných pokut, vybýval z něho sudího a notáře; kdežto komorník ujímal se kvoty knížecí a schraňoval ji na prospěch fisku.[4]) Podobného dělení domýšlíme se při platech, jež vycházely z kupectví (conductus, teloneum, forum) a mince (moneta).

---

[1]) List knížete Fridricha (k r. 1183): »do eis quasdam villas, quondam ad Sathec pertinentes, iam diu fere desertas, quarum nomina sunt haec: Ztare Sedlo, Sblasin« etc. Erben, Reg. č. 376, str. 168.

[2]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1186): »Excipiuntur inter iam dicta flumina haec villae, quae aliis terrae beneficiis ante fuerant attributae: Checkowici, Squirino« etc. Erben, Reg. č. 389, str. 176.

[3]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k roku 1139: »dux Sobieslaus ab uxore Wigberti aliquot castra DCC marcis argenti redemit. Addidit ei praeterea tertium denarium in castro Donin.«

[4]) V pramenech našich jsou zmínky o pokutách, ale bez podrobné specifikace, komu z nich díly náležely. Cosmas, Chronica; I., 4 (k r. 1039): »Potatores . . . non prius de carcere exeant, quam in fiscum ducis unusquisque CCC nummos componat . . . Similiter et qui in agris sive in silvis suos sepeliunt mortuos, huius rei praesumptores archidiacono bovem et CCC in fiscum ducis solvant nummos.« Listina kláštera litomyšlského (k roku 1167): »Constituit etiam (dux Brecizlaus), ut si quis quamcunque feram in territorio illo ceperit, partem carnium eius ecclesiae illi solvat, et qui non solverit, trecentos nummos castellano, bovem vero ecclesia habeat.« Erben, Reg. č. 319, str. 139.

Důchody hradského kmetství bývaly tedy odměnou věrných služeb a pobídkou beneficiárů k další veřejné činnosti na prospěch knížete a vlády jeho v zemi. Kdekoli v dějinách 12. století potkáváme se s osobou panujícího vévody, po boku jejím spatřujeme družinu hradských kmetů, tu hojnější tu zase řidší, podle toho, jak zpravodaji naši a skladatelé listin za dobré uznali, jména spolu s hodností buď úplně vypsati, nebo z některé částky mlčením pominouti. V počtu kmetů bývali slovutní řečníci a diplomati, věrní rádcové knížecí, vynikající vojevůdci a válečníci, ale také intrikáni, hledající svůj prospěch v rozmíškách rodu knížecího a zmatcích zemských. O bezprostředním působení beneficiarů v těch krajích, po kterých názvy své měli, nehrubě co slyšeti. Jen toho se dovídáme, že Bohuše, příjmím Bradatý, »poctěný hradským beneficiem v Kladsku,« vystavěl na tržišti toho hradu dřevěný chrám sv. Václava asi r. 1183,[1]) a Pillung, kastellán doudlebský, objížděl pozemky statku žárského ve svém kraji, když zboží to postupováno bylo r. 1186 klášteru světelskému v Rakousích.[2]) Oproti tomu mohli bychom mnoho vypravovati o účastenství kmetů v politických bězích země české, o službách jejich jako vyslanců ke dvorům cizích panovníků, hrdinných skutcích na poli válečném, a p. Než z mnoha jednoho toliko buď vzpomenuto, co poznamenal letopisec k r. 1198, dávaje zprávu o pomoci, kterou poskytnouti chtěl Přemysl Otakar I. králi Filipovi proti soupeři jeho Otě IV. Páni čeští provázející knížete nepohodli se cestou, kdesi u Würzburku, se svým rytířstvem (svobodnými bojovníky a nápravníky), až i k tomu došlo, že většina rytířstva pány opustila

---

[1]) List knížete Fridricha (k r. 1183: »Confirmo etiam . . . . ligneam ecclesiam, quam construxit Bohuse Barbatus beneficio castri in Cladesche honoratus.« Erben, Reg. č. 376, str. 168. Srvn. tamže; č. 382, str. 172.

[2]) List téhož knížete z roku 1186: »Testes huius rei sunt: Pillungus castellanus de Tudelieb, qui nostro iussu idem praedium disterminavit, et qui cum eo disterminationi interfuerunt.« Erben, Reg. č. 388, str. 176.

a vrátila se domů. Letopisec, opat milevský Jarloch, k tomu dodává: Sloužilo tenkráte k veliké cti pánu našemu Jiřímu (kmetu netolickému, zakladateli kláštera milevského), že páni jemu rovní, ano i větší nežli on, pozbyli bojovníků, kdežto pan Jiří neztratil z oddílu svého ani jediného muže.[1]) Byl tudíž rozdíl mezi hradskými kmety, a to jak dle zámožnosti rodů jejich, tak i podle velikosti kraje, kterému kdo v čele stál.

Ústava hradová v Cechách odkvétala již v první polovici 13. století, ale pronikavější změna vnější nastala teprve ve čtvrtém desítiletí 13. století. Návěstím úpadku pokládati jest přenášení sídla kmetova z hradu původního, po kterém »země« měla své jméno, do hradu podružného. Pokud běželo jen o hrady v témž kraji, jako víme o přenesení sídla kmetova z Bechyně do Netolic (před r. 1167) a z Litoměřic do Děčína (po r. 1187), podstata věci zůstávala netknuta. Bylť lhostejno, s kterého místa vedena jest správa kraje, nebo ke kterému místu plynou důchody hradského kmeta. Ale když beneficium kmetské přeneseno bylo do jiného kraje a tam přivtěleno ke hradu, kde před tím vládl jen knížecí purkrabí, ústava hradová ocitla se v koncích. V listinách našich zanikají zmínky o hradských kmetech v Sedlci r. 1165, v Plzni r. 1176, v Kouřimi r. 1177, v Boleslavi roku 1184, v Doudlebích r. 1186, v Hradci r. 1195, v Žatci r. 1211, v Čáslavi a Chrudimi asi r. 1207, v Děčíně r. 1220, v Bílině, Chýnově, Netolicích a Práchni roku 1222, kdežto o několik let později přicházejí v řadě pánů českých purkrabové z Přimdy, Lokte, Zvíkova a Křivoklátu. Tu pak aspoň o Křivoklátě dokázati lze, že k němu přeneseno bylo beneficium žatecké, nevíme ovšem, kterého času a v jakých okolnostech.

Práva, kterých užíval držitel hradu Křivoklátu, popisují se takto: 1. vládl panstvím hradským, k němuž náležely městyse, vsi, dvory, po-

---

[1]) Jarlochův Letopis k r. 1198: »Accessit ibi ad magnam gloriam comiti nostro Georgio, quod pares sui vel etiam maiores carebant militibus, et ipse ne unum quidem perdiderat ex suis.«

zemky a lesy; 2. byl pánem většího počtu nápravníků (feodales), kteří osazeni jsouce na panství hradském, měli povinnost konati službu vojenskou [1]) a přisedali k soudům nad poddanými; 3. pečoval o konání spravedlnosti v Žatecku a Rokytensku, tak totiž, že zřizoval »krajinského« soudce čili »popravce« v území rakovnickém a sudího (beneficiára, úředníka, cudaře), notáře i jiné veřejné funkcionáře při úřadě žateckém; 4. opatřoval bezpečný průvod obchodníkům a přijímal užitek z toho vycházející; 5. bral díl z královské berně; 6. zastával úřad ochránce statků klášterních (advocatia), to jest připouštěl k soudům svým kostelní poddané, kteří po kraji byli roztroušeni a nemohli bez obtíží souzeni býti od svých vrchností; 7. honil škůdce zemské a popravoval nad nimi i nad psanci, kteří v těch stranách u přátel svých se poukryli.[2])

Krom jiných pokynů, v příčině badání našeho velmi důležitých, výčet práv hradského pána na Křivoklátě obsahuje v sobě výslovné potvrzení toho, co uvedli jsme svrchu jen jako konsekvenci z jiných fakt, bez přímých dokladů písemných, že **hradský kmet, jsa náměstkem knížete v kraji, sám usta-**

---

[1]) List královice Karla z r. 1343: »castrum Burgleins cum omnibus et singulis bonis ac utilitatibus ad ipsum spectantibus, videlicet oppidis, villis, allodiis, agris cultis et incultis, silvis, ... duximus de mere liberalitatis gracia transferendum . . . . (ut ipsi ab huiusmodi alienacionibus bonorum . . . se tueantur usu predicti castri et ipsius feodalium, qui de servandis . . . . homagio et fide debitis in hac parte iurare tenentur corporaliter).« Emler, Reg. IV. č. 1291, str. 518 n.

[2]) Táž listina: »castrum Burgleins . . . cum quoque iudicio provinciali et omnibus iuribus ac proventibus sibi debitis ab antiquo, et expresse cum plena auctoritate regia atque nostra instituendi ac destituendi in provincia Racobnicensi provincialem iudicem seu poprabtzonem, et in zuda sacensi beneficiarium seu urzedniconem, notarium et alios quoslibet officiatos suos, ... cum eciam conductu cum suis iuribus ac utilitatibus ad dictum castrum spectante, et cum iure, si quod circa recepcionem collecte rege domino seu rectori ipsius castri . . . consuevit antiquitus pertinere, et cum advocacia bonorum claustralium ad tuicionem ipsius castri respectum habencium . Promittimus quoque ipsis . . . omnia dampna, que ipsi et eorum familia in insequendo maleficos et profugos quociescunque perpessi fuerint, . . . integraliter resarcire.« Emler, Reg. l. c. str. 518, 520.

novoval úředníky, jako sudího, komorníka, notáře, a sám také vyměřoval jim důchod za konání úřadu nebo služby. S úpadkem hradové ústavy souvisí nový způsob věcí, vedle něhož sudímu a komorníkovi dostalo se samostatných obročí, to jest statků zemských, které k tomu cíli z velkého beneficia kmetova byly vyloučeny a k úřadům, jež sudí a komorník v kraji zastávali, trvale přivtěleny. Počátek řečené novoty naznačen jest zmínkami listin, ve kterých po prvé přicházejí jména krajských sudí a komorníků, jak tušiti lze, právě v té době uváděných, kdy oni úředníci vstoupili v řadu »zemských« beneficiářů.[1]) V listinách mladších, po roce 1222 zhotovených, užívá se již slova »beneficiarii« na označení obročních úředníků vůbec (purkrabího, sudího a komorníka). Z toho jde, že přenášení kmetských beneficií nedálo se dříve, než postaráno bylo o správu kraje zřízením trvalého obročí pro sudího a komorníka.

Z příkladu o Žatci a Křivoklátu není dosti patrno, zdali jaké statky beneficia žateckého připadly ke Křivoklátu, ježto listina z r. 1343 zmiňuje se o panství hradském jen povšechně, všímajíc si pilněji důchodů z kupectví, královské berně a soudu nad kostelními poddanými. Dosti možná, že statky, jež bývaly nadáním hradské praefektury v Žatci, zůstaly obročím tamního sudí (spolu s purkrabím) a komorníka. Kasteláni v Žatci (sudí a purkrabí) připomínají se r. 1232 a potom zase v letech 1265 a 1277.[2]) Naproti tomu

---

[1]) Listina kláštera plaského (k roku 1146): »Hemramus, iudex de Plizen.« Erben, Reg. č. 265, str. 118. Listina téhož kláštera z r. 1192: »Jan, iudex Bilzinensis.« Tamže, č. 411, str. 186 Listina kláštera světelského (v Rakousích) z roku 1186: »Louec iudex ut Zlawa iudex ... Vrazec de Saluta camerarius.« Tamže, č. 388, str. 176 Listina kláštera rajhradského (k r. 1048 upravována jest teprve ve 13. století a proto udání její o »Janovi, sudím celého kraje plzenského« nemá pro dobu 11. století velké váhy.

[2]) Listina kláštera teplského z r. 1232: »Bohuzlaus, Neuglaz fratres, castellani de Satec.« Erben, Reg. č. 785, str. 370. List krále Přemysla Otakara II. z r. 1265: »Petrus, iudex provincie Zatcensis.« Emler, Reg. II. č. 531, str. 205. List téhož

jisto jest, že v prvních desítiletích 13. století dokonána byla změna krajského zřízení v ten způsob, že na místo hradských »zemí« vstoupilo čtrnáct soudních krajů (beneficií, úřadů, cud krajských), totiž: Pražsko, Litoměřicko, Boleslavsko, Hradecko, Kladsko, Chrudimsko, Kouřimsko, Čáslavsko, Bechyňsko, Pracheňsko, Bozeňsko, Plzeňsko, Žatecko, Loketsko.

Ústavou hradovou v Čechách, jež byla přežitkem národové autonomie, otřásl nejvíce duch času, aneb, ať konkretněji díme, dospělá potřeba toho, aby správa země jako nerozdílného celku byla zcentralisována, a historické různosti starých území, pokud ještě tu i tam se jevily, byly odklizeny. Snaha o jednotné řízení celé země vycházela přirozenou měrou od knížat, kdežto šlechta vší silou bránila se novotám, jež znamenaly oslabení její tradiční moci. Překážky, se strany pánů českých v cestu kladené prolomila teprve církev, neustávajíc o to pracovati, aby biskupovi a duchovním korporacím v zemi přiznána byla immunita jejich statků, to jest vlastní soudnictví nad kostelními poddanými a osvobození jich od veřejných břemen. O průběhu prodlouženého zápasu, který v té příčině byl podstoupen, jednáme níže v odstavci o duchovenstvu: tuto oznámen buď jen výsledek, že již ve 12 století pouštěna byla některým korporacím moc od knížete, aby soudily své poddané, aspoň pro menší delikty (patrimoniální jurisdikce). Ve věcech většího dosahu (hrdelních) měli poddaní kostelní souzeni býti od dvorského sudí.[1]) Po tuhém boji biskupa Ondřeje s králem Přemyslem Otakarem I. uručeno jest (r. 1222) všem kapitolám a klášterům v Čechách, že nikdo z lidí jim poddaných nebude příště souzen od »provinciálních soudců« nýbrž od krále nebo od vrchního sudí dvora králova aneb od

---

krále z roku 1277: »Pribizlaus, purcravius Sathecensis.« Tamtéž, č. 1092, str. 461.

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1187: »omnes culpas vel causas, quae contingunt in eodem circuitu, praepositus cum decano et custode in capitolio iudicent... Et si aliquas causas iudicare noluerint, sicut est homicidium, tunc iudex curiae principis... iudicabit.« Erben, Reg č. 393, str. 180.

kancléře, kterému však nepříslušelo souditi o hlavu a hrdlo (protože byl klerikem).[1]) Zřízením dvorského sudí za ředitele soudu nad kostelními poddanými ze všech krajů českých ražena byla cestě ústřednímu zemskému soudu v Praze, jak o tom na svém místě obšírněji se zmíníme.

Nyní běží více o poznání toho, jak organisováno bylo krajské soudnictví, jehož dotýká se listina z roku 1222 zmínkou o »provinciálních soudcích«. Podle výkladu svrchu učiněného řádným soudcem v rozepřích mezi kostelními poddanými až do udělení immunity byl zeměpanský vladař (villicus). K tomu dodati jest, že poddaní duchovních korporací mohli souzeni býti také od sudího, příslušela-li totiž jedna ze sporných stran ke stavu svobodných zemanů. V listině z roku 1222 míněni jsou slovem »provinciální soudci« vladaři i krajští sudí, jak na jevo jde z dalšího znění listiny: »Zapovídáme,« praví král, »aby žádný vladař ani beneficiář čili úředník náš bez našeho rozhodnutí nebo kancléřova nebo vrchního sudí dvorského neodvažoval se poddané kostelní zaneprazdňovati a nikdo z nich aby nebyl donucován stavěti se k soudu, leč by pod jistinou k němu byl obeslán«.[2]) Mimochodem řečeno, již to jest výmluvnou známkou doby, resp. snížení národní samosprávy, že dva úředníci tak různého původu a významu, jako »zemský« sudí a zeměpanský vladař (hospodářský správce), jedním názvem (»iudices provinciales«) mohli v listině býti označeni.

Na Moravě znamenati v té době zřízení takové, že v každém kraji hradském vedle beneficiářů (purkrabího, sudího a komorníka) úřadoval jeden země-

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »nullus hominum ecclesiarum a iudicibus provincialibus, sed a nobis vel summo iudice curiae nostrae vel cancellario, si non fuerit causa sanguinis, iudicetur.« Erben, Reg. čís. 651, str. 302.

[2]) Táž listina: »praecipimus firmiter observari, ne aliquis villicus seu beneficiarius vel officialis noster sine iudicio nostro vel cancellarii seu maioris iudicis curiae nostrae homines ecclesiarum audeant molestare, et ne quis ad iudicium venire cogatur, nisi sub testimonio sit citatus.« L. c. str. 303.

panský vladař. Jména, v listinách mu dávaná, jsou tato: villicus, villicus provinciae, provincialis, iudex, procurator regis, procurator provinciae, rector provinciae, iudex provincialis, lantrichterius, dominus provincialis.[1]) Povinností jeho bylo, zastávati práva králova v kraji. Tak zejména spravoval statky královské, ujímal se odúmrtí, zakládal nové vsi a města na půdě královské, prodával osadníkům nebo sedlákům právo emfyteutické, bděl nad horním a propinačním regálem, vymáhal královskou berni, svolával nápravníky nebo rychtáře veské a konal s nimi soud nad poddanými, postupoval částky statků ze své villikace, jak komu od krále byly darovány nebo prodány a pod. Ježto vladař zastával v těch věcech právo královo, domácí lidé jmenovali jej »popravcem«, jak bychom nyní řekli »výkonným orgánem« královým, a obor jeho působnosti i také territorium jeho úřední činnosti (provincia) slulo »popravou«. Název: »provincialis«, zapsaný nejprve r. 1249, jest jen překlad českého »popravce«.[2])

V Čechách byl ústav popravců králových rovněž tak běžný, jako na Moravě, jenže tu v krajích, které od dřívější doby skládaly se z několika území, půso-

[1]) Srvn. ku př.: »Petrus, villicus Olomucensis (r. 1240); villicus provinciae Olomucensis (r 1248 ; provincialis Olomucensis« (r. 1253. Erben, Reg. str. 466, 557, 617. »Theodoricus, iudex de Znoim (r. 1222); procurator domini regis in Znoym (r. 1225); villicus (r. 1226); procurator Znoemensis provinciae« (r. 1232). Tamže, str. 305, 321, 329, 372. »Fidelis noster (králův) minister Petrus, rector provinciae Betouensis« (roku 1227). Tamže, str. 338 »Fridericus, provincialis (in Snoym, r. 1259); iudex provincialis (in Znoym, r. 1260); quondam lantrichterius« (de Znoym. r. 1272). Emler, Reg. II. str. 83, 93, 319. »D. provincialis Merboto (snoymensis, roku 1262; lantrichterius Znoymensis« (r. 1278). Tamže, str. 152, 472.

[2]) Výsadní listina města Jihlavy (a horníků českých vůbec) z r. 1249: »nullus baronum, nobilium vel militum aut provincialium sive curialium regni nostri aliquam presumpcionem vel violenciam exercere presumat in aliqua civitate nostra.« Čelakovský, Codex juris munic. II. str. 9. V překladě toho z XV. století čteme: »aby nižádný z pánóv, šlechticóv neb rytieřóv nebo popravcóv nebo dvořan královstvie našeho« atd. Tamže, str. 11.

bilo tolik popravců, kolik bylo území (krajin). Za tou příčinou nelze ani čekati, aby zmínky o nich v listnách byly tak přesny jako v markrabství. O počtu poprav českých zpravováni jsme se dvou stran, jednak totiž listinami, ve kterých výčet statků klášterních pořádán jest podle poprav (provinciae), jednak i nepochybnou jistotou, že při zřizování nových orgánů k dozoru na farní duchovenstvo, tak zvaných děkanů, respektován byl rozvrh krajů na popravy. Kladouce tu seznam podkrají (provinciae) z 13. století, poznamenáváme zároveň léta, kdy v listinách po prvé zmínka o nich se naskytá. V Pražsku: Rokytensko (1237), Slansko (1237), Podbrdí (1275); v Litoměřicku: Děčínsko (1232), Bílinsko (1232); v Boleslavsku: Mělnicko (1228), Havraňsko (1228); v Chrudimsku: Vratislavsko (1226); v Bechyňsku: Netolicko (1228), Doudlebsko (1268); v Bozeňsku: Vltavsko (1294); v Plzeňsku: Domažlicko (1298), Klatovsko (1298); v Žatecku: Stříbrsko (1252). Podle seznamu toho, nevíme, žda úplného, nebylo druhého popravce v Hradecku, Kladsku, Kouřimsku, Čáslavsku, Pracheňsku, Loketsku.

V řadě popravců českých přední místo měl vladař pražský, jenž službu svou jako správce zeměpanských statků v kraji pražském, jsa dvoru knížecímu nejbližší, býval někdy i důvěrníkem a rádcem svého pána.[1]) O popravčí moci jeho píše se nejprve k roku 1130, kdy po skončeném soudě nad spiklenci, kteří ukládali o život knížete Soběslava I., jeden z nich odevzdán byl vladaři a chován ve vazbě pod jeho dozorem.[2]) Jako ředitel soudu nad lidmi knížecími vladař pražský měl název »dvorského sudí«.[3]) Soudnická agenda jeho vzrůstala od té doby, kdy za příčinou immunity, některým korpo-

[1]) Cosmas, Chronica; II., 43 (k r. 1091): »Zderad villicus . . . erat homo versipellis . Non enim latuerat Chounradum, quod rex haec omnia ageret Zderad per consilium.«

[2]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1130: »Bosik capellanus . . . catena ferrea constrictus ad custodiam villico regis deputatus est.«

[3]) Listina kostela pražského asi z r. 1170: »Zwezt iudex curiae regis Boemorum.« Erben, Reg. č. 387, str. 149.

racím v zemi přiznané, veřejné rozepře nebo trestní případy mezi kostelními poddanými vyňaty byly z kompetence venkovských soudů, načež hrdelní pravomoc nad »dušníky« poroučena bývala dvorskému sudí.[1]) Ve věcech svého úřadu (v řízení oekonomie a men ších soudů) dělil se potom sudí se svým druhem, jemuž v listinách dáváno jméno »knížecího rozdělčí« nebo vladaře aneb i dvorského sudí,[2]) kdežto přední vladař přijal zatím název »vrchního dvorského sudí« nebo »většího popravce«.[3])

Ustavením dvorského soudu v Praze za tribunál zádušních lidí ze všech krajů českých vyvinul se poměr závislosti venkovských popravců na dvorském sudí. Jakkoliv totiž pravidlo o exemci kostelních poddaných z pravomoci provinciálních soudů a reservátu královském, pokud se tkne hrdelních pří jejich, bylo dosti stručné, v praxi nemohlo mu tak snadno bez spolupůsobení krajských a popravčích úřadů dosti býti činěno. Tak na př. k soudu dvorskému poháněl komorník pražský, ale ten stačil zpravidla toliko v kraji pražském, kdežto v dalších krajích bylo mu přibrati komorníka od tamního úřadu. V rozepřích o škody jevila se zhusta potřeba tak zvaného ohledání: také při tom nemohlo býti bez intervence venkovského úřadu. Podobně i poprava po rozhodnutí soudním (vymáhání veřejných a soukromých pokut)

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1187; »Et si aliquas causas iudicare noluerint (kanovníci), sicut est homicidium, tunc iudex curiae principis ... iudicabit.« Erben, Reg. č. 393, str. 180.

[2]) Srv. ku př.: »Groznata Calvus, dispensator ducis« (asi r. 1182); »Modlibous, villicus noster« (asi r. 1199); »Ztybor, iudex curiae« (asi roku 1212); »Predwoy, dispensator noster« (r. 1219); »Predwoy, villicus noster« (r. 1218 n). Erben, Reg. str. 167, 200, 275, 285.

[3]) Listina kláštera břevnovského z r. 1213: »Budiwoy, summus iudex curiae nostrae.« Erben, Reg. čís. 539, str. 251. List pap. Honoria III. z r. 1220: »nobilis vir Dalebor, maior iustitiarius ... ipsius regis« Tamže, č. 619. str. 290. List krále Václava I. z r. 1234: »Albertus, iudex provincialis.« Tamže, č. 830, str. 391. List téhož krále z r. 1252: »homines (poddaní kláštera plaského) ... coram abbate loci ceu coram nostra serenitate aut coram nostri villici praesentia valeant conveniri.« Tamže č. 1288, str. 595.

vyhledávala pomoci se strany úřadu, v jehož territorii odsouzený přebýval. Že však úřadové ti směli zasahovati do jednání, jen když došlo jich vyzvání od dvorského sudí, popravci v krajích a spolu s nimi i krajští sudí upadali v závislost na vrchním sudí dvorském. Při tom dála se újma toliko sudím, kteří bývali řediteli autonomních soudů »zemských«, kdežto popravci vykonávajíce rozkazy dvorského sudí, rostli ve vážnosti a nabývaly nové moci. V některých krajích minul dokonce rozdíl mezi krajským soudem (beneficium) a podkrajskou popravou (officium), takže kraj skládal se toliko ze dvou nebo tří poprav (menších úřadů), jakkoli jedna z nich podržovala přece lepší název (krajská cúda), ježto v místech soudu jejího konávaly se schůzky zemanů z celého kraje (colloquia nobilium provinciae).

Ze všech krajů českých jediné Plzeňsko uchovávalo si ještě ve 14. století jakousi míru soudní autonomie. Beneficiáři tamního úřadu nebyli totiž podřízeni úředníkům zemského soudu v Praze.[1]) Za tou příčinou asi dochází nás mnohem více zpráv o judikatuře plzeňské nežli o zřízení a jednání soudním v jiných stranách země. Úřad sudího zastávali tam zprvu členové panských rodů, jako víme o Sezimovi Drslavici z Dolan r. 1238.[2]) Ve druhé polovici 13. století vstoupil do popředí komorník plzeňský, jenž byl rodu zemanského, ne-li vyššího.[3]) Nadační statky úřadu prostíraly se nejspíše pod Šumavou, jak

[1]) Maiestas Carolina: c. XVII: »camerarii, czudarii, notarii et officiales alii ab ipsis supremis tribus officiis dependentes omnium provinciarum regni nostri Boemiae nullo unquam tempore constituantur seu ordinentur ad vitam .. Et idem .. iubemus de officialibus .. provinciae Plznensis, licet dependentes vel suppositi dictis supremis officiis non dicantur.«

[2]) Listina kláštera chotěšovského z r. 1238: »Sasyn iudex Pliznensis et Drizislaus frater eius.« Erben, Reg. č 936, str. 435.

[3]) Listina kláštera plaského z roku 1233: »Heinricus de Pudemuckel, camerarius Pilznensis.« Emler, Reg. II. č. 1289, str. 555. List pražských beneficiářů z r. 1284: »viris providis H. camerario, Ulrico iudici provinciali et universis beneficiariis Pilznensis provincie.« Tamže, č. 1315, str. 568.

v kraji plzeňském, tak i žateckém, kdež r. 1186 připomíná se dvanácte vsí, náležitých k »zemským« beneficiím. Někdy před r. 1252 došlo ke zřízení popravčího úřadu ve Stříbře, jak za to máme, pro poddané plzeňského beneficia, ježto poprava stříbrská počítána byla za příslušenství beneficia, a ne za úřad zeměpanský v Žatecku, jakkoliv území její připadalo do Žatecka. Podobným způsobem vysvětlujeme sobě vznik popravy domažlické a klatovské.[1]) Rozkvět královských měst (Stříbra, Domažlic, Klatov), ve kterých příčinou obchodu a průmyslu soustředil se život širého okólí, uložil povinnost justiční správě kraje, aby k novým centrům společenské organisace připojila úřady ke konání spravedlnosti pro lidi, kteří v městě častěji se scházeli, ale pravomoci tamního rychtáře nebyli podrobeni. Podobně vedla si církev, zřizujíc krajinské děkany a poroučejíc jim dozor na duchovenstvo v těch územích (popravách).

Jako vrchní sudí dvorský odcizil se časem původnímu určení svému, totiž řízení statků knížecích, a přilnul k samotnému soudnictví, tak i popravci v krajích pozbyli správy statků, když po změnách právní organisace v celé zemi zvýšena byla jejich soudní pravomoc. Již od dřívější doby některé dvory a hrádky stávaly se středisky menších skupin statkových a správcové jich, tak zvaní hospodáři (procuratores, villici) a purkrabí[2]) poddáni jsouce dohledu vladařově, řídili oeko-

---

[1]) Listina kláštera plaského z r. 1252: »ut nec in Pilsen nec in Misa nec in alio ullo loco coram quopiam in seculari iudicio (poddaní kláštera) . . . valeant conveniri.« Erben, Reg. č. 1288, str. 595. Listina kláštera chotěšovského z r. 1266: »beneficium in Pilžna, in Misa ac in Domaslich civitatum.« Emler, Reg. II. č. 520, str. 202. Listina kláštera teplského z r. 1298: »eorum homines . . . a Misensi, Pilznensi, Domazlicensi et Clatoviensi aliisque iudiciis provincialibus dicti regni... exemimus« Tamže, č. 1780 str. 765.

[2]) Buďtež uvedena tu jména některých knížecích panství: Zbečno curtis, r. 1003), Lysá (r. 1037), Hrutov (agri, r. 1055; territorium, roku 1167), Lštění (castrum, r. 1055), Týnec (villa, r. 1110), Sadská (curtis, r. 1110), Zbraslav (r. 1115), Jaroměř (arx, r. 1126), Přimda (munitio, r. 1126), Tachov (munitio, roku 1126), Chvojno (curtis, r. 1139), Živhošť (villa, r. 1141), Budyň

nomii svých obvodů dosti samostatně. Soud nad zemědělci tam usazenými vykonáván byl ovšem před vladařem. Když ve druhé polovici 12. století duchovenstvo větších kostelů získalo právo souditi své poddané (kromě případů hrdelních), nejen náčelníci panských rodů, ale i správcové knížecích panství súčastnili se výhod, propůjčených duchovenstvu, to jest směli přijmouti k sobě nižší soudnictví nad poddanými a zavésti na svých panstvích soudy patrimoniální (vrchnostenské). Právo takové vzešlo zajisté ze společné povolnosti duchovenstva a šlechty ke knížeti, jemuž v tom bylo přáno, aby v čas pilné potřeby ukládal zemi obecnou berni (generální kollektu; poplatek z poddaných podle velikosti jich pozemků).[1] Hrdelní pravomoc nad lidmi poddanými puštěna byla pánům a správcům svrchu řečeným teprve v 13. století, kdy i města i městečka, právem německým vysazená, směla souditi o hrdlo, kdy i vyššímu duchovenstvu dostávalo se privilegií, aby soudili lidi své o hlavu.[2])

(r. 1173), Domažlice (r. 1175), Skála (munitio, r. 1178), Kadaň (r. 1183), Kamýk (locus, r. 1186), Knín (r. 1186).

[1]) Listina kapitoly vyšebradské z r. 1187· »ubicunque venditio fuerit per Boemiam vel collecta principis, qui dux Boemiae vocatur.« Erben, Reg. č. 393, str. 180. Listina kláštera teplského z r. 1197: »Collectam etiam denariorum, quae per Boemiam colligi solet, . . fratribus praefatis de omnibus hominibus eorum perpetuo indulsimus.« Tamtéž, č. 432, str. 195. Srv. č. 455, str. 204; č. 510, str. 232.

[2]) Listina johannit. hospitálu v Praze z r. 1235: »causae, quae fuerint tractandae de rapina vel de furto vel homicidio vel alio maleficio, seu etiam lites pecuniariae ed Plizn vel Satecz seu etiam ad alias civitates non deferantur, sed per iudicem, quem iam dicti fratres in eodem loco Manetin ordinaverint, terminentur.« Erben, Reg. č. 871, str. 411. List krále Václava I. z roku 1237: »civibus municipali iure residentibus in Rudnic . . . autoritatem damus, ut tam in causis criminalibus quam etiam in civilibus secundum Lithomierzicensis et aliarum nostrarum civitatum consuetudinem, quae iure theutonicali in regno nostro incoluntur, sententias ferendi et eas executioni mandandi plenam habeant potestatem.« Emler, Reg. II. č. 2824, str. 1236. List kralevice Přemysla Otakara II. z r. 1248: »caput, quod vulgariter hlawa dicitur, sive vulnera sive furta sive naroch sive

Na rozdíl od rycht městských (iudicium civitatis, officium iudicatus, advocatia) a veských (iudicium villae, villicatio) soudy hrdelní, které konány byly na panstvích knížecích, duchovenských a šlechtických, sluly »popravy« (iudicium provinciale), jak na jevu jest, pro velikou podobnost těch soudů k soudům »zemským«, kterým předsedal krajinský popravce, ježto k těmto i k oněm scházíval se některý počet kmetů (zemanů, nápravníků, rychtářů), aby s »radou jejich«[1]) jakožto místních soudců sporné věci byly vyřízeny a soupeřům v těžších příčinách právo nalezeno. Podobně i territorium hrdelního soudu čili skupina statků k jednomu panství náležitých nazývána byla »popravou«.[2]) Ten pak, kdo předsedal vrchnostenskému soudu, buď sám pán nebo jeho zástupce (procurator), měl jméno »popravce«. Pokud se tkne popravců na panstvích korunních, latinské listiny naše užívají pro ně různých názvů, podle toho, která stránka úřadu měla patrněji býti znamenána. Popravci takoví slují tedy: villici (správcové panství, držitelé panství), burggravii (pohradní, velitelé nápravníků, držitelé hradského panství), advocati provinciales (fojtové), iudices provinciales.[3])

---

narez sive svoda inter homines praefati claustri (sedleckého) ipsi abbati et eius fratribus cum poena, quae cedit curiae, concedimus iudicanda.« Erben, Reg. č. 1213, str. 561.

[1]) Listina kláštera oseckého (k r. 1203): »ipsi cum consilio fidelium suorum, prout sibi viderint expedire, ordinent atque disponant.« Erben, Reg. č. 470, str. 215. Listina téhož kláštera (k r. 1208): »totum per abbatem et fratres praedicti loci iudicetur nulloque mediante, nisi quem ipsi interesse rogaverint, terminentur.« Tamže, č. 510, str. 232.

[2]) Srv. ku př.: »Provincia Olesnich« (r. 1241; panství Německého řádu rytířského). Erben, Reg. str. 497. »Upensis provincia« (r. 1260; panství pana Jiljí ze Švabenic). Emler, Reg. II. str. 95. »Provincia Liechtenstat« (r. 1268; panství kláštera teplského). Tamže, str. 240. »Provincia Wolirich et Vogezka« (čti: Dobřichovická) a »provincia Watislauicensis« (r. 1271; panství královny Kunhuty). Tamže, str. 1179. »Provincia Policensis« (r. 1284, panství korunní). Tamže, str. 1051. »Provincia Lantsperch« (r. 1285; panství pana Záviše z Falkenšteina). Tamže, str. 586.

[3]) Srv. ku př.: »Procemerius, villicus in Budin« (r. 1263). Emler, Reg. II, str. 170. »Wlaztiborius, advocatus de Budin«

Vybočivše poněkud z popisu krajského soudnictví, poznali jsme osoby, kterým připadla správa zeměpanských statků, když vývojem patrimonialních soudů krajinští popravci pozbyli dohledu na knížecí oekonomii ve svých územích i judiciální moci nad tamními poddannými. S okolnostmi tuto naznačenými souvisí změna v postavení krajinských popravců, k níž pozornost naše nyní se obrací. Ať vyjdeme od kraje plzeňského, jisto jest, že popravci území domažlického a klatovského předsedali soudům nad lidmi svobodnými, to jest nad zemany z Domažlicka a Klatovska, nechať žaloba proti nim vedena byla od zemanů neb od duchovenstva, nebo od kohokoli. Totéž platí o popravci území stříbrského.[1]) Ježto pak v listinách ze druhé polovice 13. století do jedné řady staven bývá soud v Plzni (krajský) se soudem v Rakovníce (podkrajským),[2]) zavíráme z toho, že nejen v Plzeňsku, ale i v jiných stranách země **krajinští popravci měli soudní moc nad svobodným obyvatelstvem ve svých územích.** Nicméně tušíme ještě důležitý rozdíl mezi krajským

---

(roku 1282). Tamže, str. 548. »Iudicium nostrum provinciale in Budin.« Tamže, str. 999. »Zmilo de Gretzeo, purchravius in Podebrad« (r. 1284). Tamže, str. 575. »Villicus in Podyebrad« (roku 1320). Tamže; III. str. 233. »Burgravius seu provincialis iudex Podebradensis« (r. 1335) Tamže; IV str. 850. »Advocatus provincialis« (v Policku, r. 1284). Tamže; II. str. 1051.

[1]) List krále Václava II. z roku 1298: »Si vero predicti abbas et conventus (teplský) aut homines vel eorum aliquis contra quoscunque de regno ipso questionis habuerit, coram locorum seu provinciarum iudicibus (Misensi, Pilznensi, Domazlicensi et Clatoviensi), ad quos talium iudicium pertineret, de ipsorum querimoniis eis mandamus et volumus fieri iustitie complementum.« Emler. Reg. II. č. 1780, str. 765. List pražských beneficiářů z r. 1284: »prepositus de Chotessow . . . liberam facultatem habeat eligendi vel assumendi sibi camerarium de iudicio provinciali in Pilzna vel in Mysa.« Tamže, č. 1315, str. 568 n.

[2]) Listina kláštera plaského z r. 1257; »eorum homines . . . . nec in Pilzen nec in Misa nec in Racovnik . . . . se iudicibus et beneficiariis . . . praesentent.« Emler, Reg. II. str. 65. — Listina téhož kláštera z r. 1269: homines eorum a iudiciis in Pilzn, Mysa, Rakovnik . . . penitus eximentes, eosdem abbatia loci seu nostre celsitudinis aut beneficiariorum Pragensium decernimus specialiter iudicio subiacere.« Tamže, č. 644, str. 251.

soudem a podkrajskou popravou, i vyjadřujeme jej tak, že onen opírat se o stálý úřad tak zvaných beneficiářů (komorníka, sudího, notáře), kdežto tato závislá byla na vůli vyšších pánů, zřizujících popravce, komorníky a notáře, zda-li totiž za dobré uznají osaditi malý úřad potřebnými funkcionáři, čili na čas jej prázdna zůstaví. V mínění tom utvrzuje nás zjev jistě pozoruhodný, že jen hodnost krajských sudí při jménech jejich v listinách bývá zaznamenána.[1]) Rozsah podkrajské popravy zůstával vždy znatelný, byť i nebylo vždy řednictva, ježto trváním dekanátů hranice popravy nemohly upadnouti v zapomenutí.

Zbývá ještě zmíniti se o popravcích královských v krajích, kde nebylo zeměpanských podkrají (jako v Hradecku, Kladsku atd.) a v územích, která podle sídel krajských úřadů byla nazývána (na př. Litoměřicko, Chrudimsko a j.). Popravci ti nemohli získati soudnictví nad lidmi svobodnými; neboť dva soudy o stejné pravomoci v jednom území byly by sobě jen na překážku; za to však krajským popravcům zůstavena byla správa regalií buď v celém kraji neb aspoň v území, řízení zeměpanských statků v nejbližším okolí sídelního místa jejich a všechna ta práva, jež svrchu jsme uvedli při zmínce o povinnostech hradských popravců na Moravě. V Čechách naskytají se zprávy o krajských popravcích (villici provinciae) v Litoměřicích, Hradci, Kouřimi, Písku, Plzni. Zřizovati popravce takové příslušelo nejvíce komorníkovi nebo podkomořímu.[2])

---

[1]) Srvn. ku př.: »Petrus, iudex provincie Zatcensis« (roku 1265). Emler, Reg. II. str. 205. »Martinus, iudex provincie Luthmericensis« (r. 1276) Tamže, str. 445. »Rudlinus, provincialis iudex in Cladz« (r. 1278). Tamže, str. 470. »Ulricus, iudex provincialis Pilznensis provincie« (r. 1284). Tamže, str. 568.

[2]) Zápis městské knihy bydžovské: »A. D. MCCCXI ... intromisit se rex Bohemie de civitate et districtu Bydschowiensi, et Walterus camerarius dictus de Castel nomine regis intromisit se cum hominibus regis, et Henlinum filium Linconis in villicum Gradycensem ordinavit et nobis ipsum stabilivit in seniorem« Emler, Reg. III. č. 34, str. 18.

Ve druhé polovici 13. století ujal se na Moravě nový terminus technicus pro hradského (krajského) sudí, totiž »c u d a r i u s«, kteréžto jméno vzniklo nejspíše polatiněním slovanského »sudí« a vyslovováno bylo původně »sudarius« nebo »zudarius«.[1] Notáři české kanceláře přivykali slovu tomu teprv ve 14. století, znamenajíce jím s o u d c e k r a j s k é h o (sudího) i p o d k r a j s k é h o (krajinského popravce). Jinak v obecné řeči ani učení muži toho věku ani prostí lidé neužívali slova »cudař«, nýbrž zmiňovali se vedle potřeby buď o s u d í m nebo p o d s u d k u nebo úřednících vůbec. Podobně slovo »cuda« (= soud, úřad) nevykročilo z mezí latinských spisů, ba někdy i v nich mateno bývá s »cudarius«, jako ku př. v zákonníku císaře Karla IV. tak zvané »Maiestas Carolina.«[2]) Podle toho jednati o »cudařích« a »cudách« náleží spíše filologům a lexikografům než právnímu historikovi. Jestliže přes to dopřáváme oněm termínům místa v dějinách soudního zřízení, činíme to pro ukrácení řeči, ježto »cudami« znamenati lze pospolu soudy krajské i podkrajské, jako slovem »cudaři« mohou značeni býti soudcové menších úřadů vůbec.[3])

Přistupujeme k popisu toho, j a k o u p r a v o m o c m ě l a c ú d a, a j a k ý b y l p o m ě r j e j í

---

[1]) Srvn. ku př.: »Johannes sudarius« (Olomucensis, r. 1253). Erben, Reg. str. 617. »Petrus, provincialis Olomucensis« (roku 1253). Tamže. »Joanne zchudi et Hod slao iudice provinciali, Olomucensibus« (r. 1255). Emler, Reg. II. str. 26. »Johannes, sudarius Olomucensis« (r. 1256). Tamže, str. 43. »Johannes iudex Olomucensis, Zdizlaus villicus provincie« (roku 1269). Tamže, str. 262.

[2]) Maiestas Carolina; c. XVI: »supremus czuda seu iudex.«

[3]) Srvn. několik zmínek o cudách a cudařích v Čechách: »zuda Pragensis« (r. 1325). Emler, Reg. III. str. 423. »czuda Raconicensis« (v 15. stol.). Desky dvorské; XII. fol. 73. »czudarii seu beneficiarii districtus Lutomiericensis« (ve 14. stol.). Jireček, Codex juris boh. II. 2. str. 357. »czuda ad Nymburg olim translata« (roku 1327). Emler, Reg. III. str. 559 »czuda districtus Greczensis« (roku 1419). Desky dvorské; XV. fol. 36. »czuda Czaslauiensis« (r. 1390). Desky dvorské; XIII. fol. 156 »czudarii et urziednikones provinciae Kamycensis« (ve 14 stol.). Jireček, l. c. str. 333. »czuda Plznensis« (r. 1389). Desky dvorské; XIII. fol. 181. »czudarii et beneficiarii provinciae Sacensis« (r. 1335). Emler, Reg. IV. str. 143.

k zemskému soudu (většímu úřadu) v Praze, k hrdelním soudům vrchnostenským a k rychtám měst královských, i jiných. Tu především uvedeno buď, že cúdy byly zemskými úřady, a tudíž stolicemi k rozeznávání sporných věcí mezi svobodnými zemany. I členové panských rodů a kmeti, kteří sedáli v soudu zemském, mohli pohnáni býti k cúdě a tam souzeni, aspoň před r. 1383, kdy teprve dostalo se jim privilegia fori.[1]) Hranice soudní kompetence mezi cudou a větším úřadem pražským naznačena jest stručně, ale určitě slovy starého pána Rožmberka: »že sě nelzě o dědinu súditi před menším úřadem.«[2]) Všechny rozepře tedy o vlastnictví pozemků, polí, luk, pastvin, lesů, zahrad, rybníků, břehů a míst jakkoli jmenovaných jakož i spory o držení pozemků mezi svobodnými zeměníny vyňaty byly z judikatury venkovských cud. Naproti tomu žaloby ze škod, dluhů, základů (soukromých pokut pro nezdržení smluv) a ran mohly vedeny býti před menším úřadem, jestliže škoda nebo dluh nebo poenale nebo náhrada za rány nesáhala nad 10 hřiven stříbra (bez jednoho lotu).[3])

Slovem »škody« míněna jest celá řada deliktů, jimiž újma se dála na majetku osob, které ke zlému činu podnětu nezavdaly. »Jsú žaloby ze škod, a ty jsú pro rozličné příčiny také rozličny: jedny jsú z účinka, druhé z příjma a třetie z kázánie.[4]) Škoda »z účinka« byla vlastním a nerozdílným skutkem

---

[1]) Nález kmetů zemských z roku 1383: »quod omnes illi nobiles et domini, qui descendunt et descenderunt a progenie baronum, et specialiter ipsi barones, qui iudicio regni Bohemiae praesident, non debent citari ad iudicia vel beneficia minorum beneficiariorum, excluso dumtaxat Pragensi.« Jireček, Codex juris boh. II. 2. str. 32.

[2]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 281.

[3]) Ordo iudicii terrae; čl. 68: »minores beneficiarii, videlicet vicecamerarius, viceiudex et vicenotarius, cum aliis beneficiariis et terrigenis causas minores, videlicet ad summam decem marcarum argenti minus uno lotone se extendentes, vel infra, videlicet pro damnis, debitis, vadiis et plagis tantummodo possunt iudicare.«

[4]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 23.

pachatelovým, že totiž sám způsobil škodu žalobníkovi (»učinil«). Vedle povahy věci mohl skutek jeho býti zločinem (causa criminalis) nebo přečinem (causa civilis). Zločinu se dopustil, kdo bral svrchky druhého, předstíraje jakési právo k tomu (»plen«), kdo pokoutně ujal se cizí věci (»zlodějstvo«), kdo zjevně a mocně sáhl na cizí statek, nepředstíraje práva žádného (»lúpež, přeboj«). Škoda majiteli způsobená týkala se různých věcí, jako obilí, sena (»sena posěčenie«), lesních stromů (»lesa porubánie«), dobytka (»jetie«), ryb (»lov«), šatů, peněz (»vzebránie úrokóv«) a p. Přečinem bylo pohnati k soudu zemana bez právního důvodu, vybrati mýto na svobodné cestě, přijmouti peníze ke smluvenému účelu a neužiti jich k tomu, neplatiti dluhy v čas (podle smlouvy), nesložiti počtu správcovského, neplniti povinnosti rukojemské, neočistiti prodané dědiny od dluhů, obmeškati zápisu do desk, atd. Rozdílu mezi zločinem a přečinem šetřeno také v žalobách ze škod, jež způsobeny byly »kázáním«. Jestli kdo svým rozkazem pohnul lidi sobě podřízené, aby poplenili nebo okradli nebo oloupili pokojného zemana, aby vzorali cizí dědinu, pásli tam dobytek, lovili zvěř, jezdili tam po cestách, stavěli plot a p., upadal ve vinu zločinu; jestliže kázal lidem svým, aby bezprávně pohnali koho k soudu, křivě svědčili proti němu, jej jali a v zajetí drželi, aneb jinak ve škodu uvedli, (»zrada, přivedenie«), dopouštěl se přečinu. Při žalobách »z příjma« neběželo o původce zločinu, nýbrž o poživatele věcí neprávem ujatých, jemuž za vinu dáváno, že přijal a užívá svrchků, o něž pravý majitel byl obrán (»přijetie, žitie«).

Podle staršího práva, jaké bylo s počátku 14. století, zeman, jemuž škoda se dála od souseda tím, že soused polnosti jeho sobě vzorával, nebo na pozemcích jeho dobytek pásti dával, lovil, přejížděl, plot stavěl, mohl opověděti škodu menšímu úřadu (cúdě) a žádati sobě komorníka na ohledanou, načež hned při ukazování škody »vdal« rušitele svého majetku k cúdě až i v 900 haléřů (= 75 grošů).[1]

[1] Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 279: »Když kto jede nebo jde bezprávnú cestú, nebo loví, nebo pase, nebo

Pozdější právo bylo, oznámiti škodu úřadu a **vyžádati si komorníka, aby dal výstrahu rušitelům**, že budou »vdáni« k cúdě, jestliže neustanou od přehmatů.[1]) Přiházelo se pak, že rušitel odpíral tomu, že by škoda »z účinka« nebo »z kázánie« dála se na pozemku žalobníkově, ba stoje před komorníkem na sporné dědině, za svou ji prohlásil. Při tom jmenovány bývaly s obou stran sumy peněz, ve kterých soupeři chtěli propadnouti úřadu, jestliže neobhájí práva svého k pozemku. **»Vdání« takové šlo již na větší úřad v Praze,**[2]) a cudař nesměl připustiti soupeře k dokazování práva (půhonem z dědiny, přísahami, ordaliemi, svědky), nýbrž odkazoval je k zemskému soudu v Praze a podal zprávu tamním beneficiárům, jaký průběh mělo počáteční jednání před cúdou.[3])

Beneficiáři menšího úřadu soudili odluhy a základy až do 10 hřiven stříbra, bez rozdílu z jaké smlouvy nebo z kterého titulu povinnost platební, nějak obmeškaná, vzešla. Pohnaný dlužoval někdy za věci koupené, jindy za věci na úvěr vzaté, jindy že otálel platiti za nedílné příbuzné své po jejich smrti buď dluh nebo věno nebo odkaz, jindy že přijal peníze k rukám přítele svého a jemu jich neodvedl. **Základ**, jak již svrchu jsme napověděli, byl ujednanou pokutou pro případ, že by strana při smlouvě slibující nestála ve svém slově; i nazýván byl tudíž »dluhem uručeným«. Tak ku př. slibovali staří pod základem, že provdají dceru nebo příbuznou za muže, který o ni se ucházel, že splatí slíbené věno, že vloží

činí cožkolivěk na mém bez mé vóle, móž jej vdáti komorníkem k malému úřadu.«

[1]) Ordo iudicii terrae; čl. 77

[2]) Kniha Rožmb. odst. 281: »Přiece sě o dědinu, když sě oba súpeře dědiny držíta, tehda nemóž sě vdáti k malému úřadu.«

[3]) Ordo iudicii terrae; čl. 60: »quando in beneficiis provincialibus in talibus traditionibus devenitur ad punctum illarum probationum pro hereditatibus, in quibus fiunt huiusmodi traditiones, tunc tales probationes ad beneficiarios Pragenses cum ipsius causae informatione deducuntur et ibi coram eis terminantur.«

v desky zemské zápis o prodeji nebo rozdílu dědiny, že odčiní škody a křivdy způsobené, že dodrží příměří svým odpůrcům, že poddají se výpovědi zvolených rozhodčí, že postaví k řeči poddané, kteří nějak se provinili, a p. Co se tkne ran, jež mohly souzeny býti před cudou, kasuistika starého soudnictví lišila je podle toho, jaké stopy po nich na těle se jevily. Tak rozeznávány byly rány siné, modré, krvavé a otevřené. Poraněný dav opověděti násilí, žádal si komorníka na ohledanou, kolik ran a jakých bylo mu zasazeno. Jestliže zůstávalo při tom v nejistotě, zda-li rány způsobí chromotu těla, vyčkati bylo doby jednoho roku, načež teprve původce jich měl pohnán býti k soudu. Ve 14. století stanovena jest soukromá pokuta za ránu, jež neměla v zápětí zmrzačení těla, 60 haléřů čili 5 grošů.[1]) Ježto na hřivnu stříbra (lehkou, královskou) počítali tenkráte 56 grošů, mohlo před cudou žalováno býti až i ze 112 ran.

Všechny těžší pře mezi zemany, než jsou věci posud jmenované, reservovány byly většímu úřadu, resp. zemskému soudu v Praze. Ať zejména je uvedeme, žaloby z vraždy a zabití (»hlava«), pobrání peněz osobám zavražděným (»příhlavný dobytek«), zmrzačení těla a údů jeho (»chromota, očí vynětie, jazyka uřezánie«), násilí ženám učiněného (»děvojstva otjetie, podávenie ženy, unosba«), žaloby ze žhářství (»oheň«), vyloupení domu za času nočního (»výboj«), pobrání zlata (»zlato«), porušení hraničných nebo výstražných znamení na polích, lukách a cestách (»věchóv zavinutie, násilím požitie«), krádeže nebo pohubení kobyl (»sveřepice«), poškození ovocných stromů (»ščepóv uškozenie«), krádeže včel (»včely«), žaloby z dědin vůbec, žaloby ze škod, dluhů,

---

[1]) Ordo iudicii terrae; čl. 65: »Et si (actor) vicerit in causa, tunc pro qualibet plaga ei V grossi pro satisfactione dari debent.«

základů a ran, přesahujících cenu nebo sumu 10 hřiven stříbra (bez jednoho lotu) příslušely k většímu úřadu, a tudíž k zemskému soudu v Praze.

Přihlédajíce k hranicím kompetence mezi cudou a soudem pražským, spatřujeme ještě jiný důvod rozdílu, než byla závažnost trestního činu a velikost stanovené pokuty. Zločiny a přečiny tříděny byly podle ordálů, kterými »pravda boží« měla vyjíti na jevo. Staré právo české neužívalo totiž prostředku svědeckého na dokázání viny či neviny, nýbrž ukládalo přísahy žalobci i žalovanému, a když dvě přísahy proti sobě byly vykonány, vedlo soupeře k »soudu božímu« buď soubojem nebo ohněm nebo vodou. Podle toho, kterým ordálem ve které při po starém zvyku rozhodováno bylo o pravosti přísahy, seskupily se žaloby ve tři druhy: po jedněch šlo právo »soubojem« (sědánie s meči, sědánie za kyje«), po druhých »železem,« po třetích »vodou«. Když pak ordálie pod vlivem osvícenějšího názoru pozbývaly u nás obecné platnosti, zaváděny jsou na místo nich přísahy svědků (pomocníků, očistníků), ale zase rozdílně, takže jiný počet svědků byl za »souboj«, jiný za »železo«, jiný za »vodu«. Jak svědčí nejstarší památky právnické literatury naší, největší počet trestních případů příslušel k soudu božímu vodou. Při konversi ordálů v přísahy očistníků ujal se trojí způsob dokazování pravdy na místě »vody«. Byla-li žaloba »z účinka«, přísahal pohnaný, že není vinen škodou jakkoli způsobenou, a za »vodu« postavil dva pomocníky, kteří přísahali po něm, že přísaha jeho jest pravá. Byla-li žaloba z dluhu nebo ze základu až do 10 hřiven stříbra (bez jednoho lotu), žalobník jmenoval čtyři svědky a pohnaný tolikéž, načež s každé strany přísahal jeden svědek, a když přísahy obou prošly, vrženy byly za »vodu« hřeby (losy), na rozsouzenou, čí přísaha jest pravější.[1])

---

[1]) Mladší právo z prostřed 14. století bylo: když prošly přísahy obou svědků, pohnaný postavil dva pomocníky, kteří přísahali, že přísaha svědka jeho jest pravá. Ordo iudicii terrae; čl. 83. Officium circa tabulas terrae; čl. 56.

Byla-li žaloba z většího dluhu nebo základu nebo z vlastnictví a držení pozemku, žalobník jmenoval devět svědků a pohnaný tolikéž, načež s každé strany přísahali tři svědkové a potom vrženy byly hřeby.[1]) Kromě toho při žalobách z ran mohl přísahati žalobník sám jediný; při žalobách »z kázání, příjmu a zrady« pohnaný sám jediný; při žalobě z krádeže psa bral pohnaný na svou víru (na místo přísahy), že krádeže se nedopustil. Podle rozvrhu tuto naznačeného cúda neměla práva připouštěti soupeře k dokazování pravdy »soubojem« nebo »železem«, ale toliko »vodou«.[2]) A i v tom zúžena byla časem pravomoc její, takže beneficiáři menšího úřadu směli slyšeti přísahy jen dvou svědků v jedné při.

První určitá zmínka o rozhraní mezi cudou a zemským soudem v Praze, pokud se tkne kompetence jejich, přichází v listině asi z r. 1266. V té době kmeti zemští učinili nález o zemanech jakožto bojovnících, že nikdo z nich nebo z lidí jejich, když sbírají se do pole a procházejí krajinami země české, nesmí cestou pleniti její obyvatele, to jest, pod zástěrou válečné výpravy ujímati se jakýchkoli svrchků jejich (kuřat, hus, koní tažných a jízdných, volů, vepřů, ovcí, koz, šatů a pod.) kromě píce pro koně, jížto dle potřeby dovoleno bylo si nabrati. Kdo by přes to plenu se dopustil, mohl pohnán býti k soudu. Nález kmetů zemských rozeznává pak škodu podle kvantity a stanoví, aby žaloby z vojenského pychu, jestliže škoda jím způsobená (buď »z účinku« nebo »kázáním« nebo »z příjmu a žití«) nepřevyšuje sumu desíti hřiven stříbra, opovídány byly cudám,

---

[1]) Uprostřed 14. století nebylo již užíváno hřebů, ale o náhradě za ně nebo za »vodu« kmeti zemští neučinili ještě platného nálezu. Ordo iudicii terrae; čl. 68: »Et si omnes (testes) iurando processerint, quid ultra faciendum sit, hoc ignoro, quia prius citatus super aquam mittebatur, quod iam abolitum est, et quid iuris sit pro eo, per barones nondum est inventum.« Později bylo též právo, jaké naznačeno jest v předchozí poznámce. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 30 n.

[2]) Kniha starého pána z Rožmb.; odst. 161: »... právo železo, nemóž pohoniti k malému úřadu.«

tam, kdež pych se přihodil, načež pohnaný (zeman) měl před cudou z toho odpovídati. Pakli škoda ceněna byla výše, vinník měl pohnán býti k zemskému soudu v Praze a tam odpovídati.[1]) Nepodobá se pravdě, že by nálezem tuto vypsaným maximum pravomoci cudní ve příčině škod teprve bylo stanoveno; novota nálezu záležela spíše v tom, že i pych vojenský, před tím někdy bez trestu provozovaný, může stíhán býti žalobou a pokutami. Nicméně doba původního snížení cud na soudy, ať tak díme bagatelní (10 hřiven stříbra = asi 225 zl.) nebyla asi hrubě vzdálena od prostřed 13. století, ježto by jinak při zvyklosti onoho rozhraní mezi cudou a soudem pražským, již ustálené a obecně známé, nejevila se potřeba, připomínati znovu roku 1266, jaký je rozsah cudní pravomoci po stránce věcné.

O spolupůsobení cud s větším úřadem pražským podotkli jsme již svrchu, že přestávalo na ohledávání škod, půhonech a popravě (exekuci rozsudku). Při počátku procesu o škodu bývalo někdy na váhách, ke kterému úřadu jest se uchýliti, ježto škoda mohla býti různě ceněna. V pochybnosti té radí zkušený právník z počátku 14. stol., aby zeman opovídal škodu nejen u zemského soudu, ale i při cúdě,[2]) ano tuto spíše nežli u většího úřadu v Praze. Stalo-li se tak a vinník odvolal se potom

---

[1]) List krále Přemysla Otakara II. asi z r. 1266: »Si vero aliquis . . . aliquod ultra pabulum . . . auferre attemptaverit alicui, et illud, quod violenter accepit, estimacione conpetenti habita ad X marcarum argenti summam se in tantum extendet, vel circa ipsius summe resedit quantitatem, et tunc ille, cui hoc ablatum fuerit, ad viciniores sibi beneficiarios et iudices pro consequenda iusticia de illata sibi violencia ire debet, et coram ipsis illum, qui sibi violenciam intulerit, convenire, beneficiarii autem . . eum, qui talia presumpsit facere, . . citari faciant, ut coram eis facturus racionem de his, super quibus impetitur, debeat comparere . . . Sed si, que recepta fuerunt, se ultra decem marcarum quantitatem extendunt, tunc reus ad presenciam beneficiariorum Pragensium uno tantummodo edicto pro omnibus citabitur peremptorie responsurus.«

[2]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 214: »Takéž opověz k menšiemu nebo u malého úřada škodu, proto, zdať by sě událo k menšiemu pohoniti tomu, jenž jmá odpoviedati z toho.«

k většímu úřadu, staré právo bylo, že beneficiáři cúdy vydali svědectví o tom, že opověď prošla v čas u jejich úřadu.[1]) Leckdy také tíž beneficiáři dali již ohledati škodu svým komorníkem, před nímž soupeři, počínajíce spor o vlastnictví poškozeného pozemku, jmenovali sumy peněz tak zvaného »vdání«. Jak se podobá, povedlo se někdy cudaři i potom ukončiti rozepři stran, když jedna z nich neprávo své uznala a peníze složila; pakli toho nebylo, beneficiáři menšího úřadu nesměli déle sporem takovým se zabývati, nýbrž odeslali žalobníka a odpůrce jeho k úřadu pražskému, a po žádosti stran nebo větších beneficiářů podali zprávu o tom, co při ohledání škody na dědině před komorníkem bylo mluveno.[2])

Větší úřad pražský měl povinnost respektovati příslušnost zemanů k cudám aspoň při půhonech, tak totiž, že vinník z jiného kraje nebo popravy kromě kraje pražského nemohl obeslán býti k soudu pražskému bez intervence venkovské cúdy, v jejímž území přebýval. Způsob, jakým pravidlu tomu dosti bylo činěno, sloužil zároveň k polepšení důchodu těch funkcionářů cudních, kteří jinak požívali nejmenších obročí (komorníků). Jestli tedy žalobník vyhledávaje sobě práva, utekl se k úřadu pražskému a žádal za to, aby protivník jeho z kraje mimopražského pohnán byl k soudu, měl pojmouti nejen komorníka pražského (mladšího), jejž starosta komorničí vydával, ale i buď sám to vyjednati při cúdě, kde pohnaný přebýval, aby komorníkovi pražskému přidán byl komorník cudní, aneb zůstaviti to komorníkovi pražskému, aby dobyl sobě komorníka od úřadu té popravy, v níž bylo poháněti. V kraji mimopražském poháněli tudíž dva komor-

[1]) Kniha Rožmb. odst. 217 n.: »Když sě otvedú na zemské právo v rok, tehda právo opověd́ce táhnúti jako v úředě. Tehda právo ot úřada opověďčieho tázati; staré právo; ale již opověďčie právo, jmieti za žalobu na roce miesto úřada dva člověky, ježto vysvědčíta, kam jima známo, neb kak jest to opověděl.«

[2]) Ordo iudicii terrae; čl. 60.

níci pospolu, a to nejprve v domě, kde pohnaný přebýval, potom na tržišti toho místa, kde bylo sídlo cúdy, a konečně na tržišti města nebo městyse, kam lidé pohnaného k trhům docházeli. Oba komorníci došli pak k většímu úřadu v Praze a vyznali před beneficiáry, jak půhon byl vykonán (»svědčenie póhona«)[1]) Přiházelo se také, že cúda neměla právě ani jediného komorníka, aby přidala jej na půhon, nebo úředníci tamní nechtěli komorníka vydati. Tu komorník pražský mohl sám vykonati půhon, a platilo rovněž tak, jakoby byl s druhým komorníkem.[2]) Jestliže komorník některé cúdy obmeškával se ve své povinnosti, tak na příklad, že nedocházel v čas ke svědčení půhonu, úředníci pražští měli moc, zavrhnouti další assistenci jeho a do kraje toho vysílati dva své komorníky na půhon.[3]) Podobně rozhodnuto bylo za příčinou zmatku nebo přehmatu, když komorník cúdy kouřimské poháněl k soudu zemana z kraje čáslavského.[4])

Dalším kusem kooperace venkovských cud s větším úřadem pražským bývala poprava čili vymáhání náhrad, dluhů, základů a pokut soukromých i veřejných od těch, kteří na soudě ztratili. Beneficiáři cud popravovali přímo a vlastní mocí jen z toho, co k úřadu nebo soudu jejich plně příslušelo;

---

[1]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 3—5: »V jiné popravě Pražská nemóže pohoniti jedniem komorníkem do hrada, že ta poprava má také komorníky toho súda . . . Chce-li póvod (žalobník) svú volí, aby on sám komorník Pražský dobyl sobě komorníka ot úřada tej popravy, v niež mu jest pohoniti s ním, daj jemu pět grošóv . . . Pak-li póvod chce sám komorníka dáti Pražskému komorníku, . . . tehda póvod dáti má dva a třidceti halérór za jeho chodbu, že požene.« Odst. 18, 29, 48 a j. Ordo iudicii terrae; čl. 52: »cum bedallo czudae illius districtus.« Čl. 96: »cum bedallo terrae illius provinciae.« Ondřeje z Dubé Přípis ke králi Václavovi IV.: »A komorník nižádný nemá ot póhonu viece, než v jednom kraji pět grošóv, v druhém deset vzieti, a toho kraje komorník pět grošóv; v třetím patnácte a v čtvrtém dvaceti, a těch krajóv komorníci každý pět grošóv.«

[2]) Kniha Rožmb. odst. 33.

[3]) Zápis desk zemských z r. 1402, v Archivu českém; IV. str. 529 n.

[4]) Zápis desk zemských z r. 1419; tamže str. 541.

jinak vyčkávati jim bylo vyššího rozkazu k přenesené působnosti, aby totiž ve svých územích vykonati směli popravu z těch vin, které před soudem pražským byly rozeznány.[1]) Poprava dála se podle zápisu v deskách učiněného[2]) buď po stanném právu, jestliže pohnaný při procesu v něčem pochybil, nebo nedostál výminkám smlouvy, v něž z dobré vůle byl se podvolil (»pro nezprávu«), buď po právu dovedeném, jestliže žalobník až při konci procesu za vyhranou obdržel. Ze zmínek, jež zachovaly se nám o deskách cudních, a z jiných zpráv na jevo jde, že zástupná poprava konána byla tenkráte, když zápis desk cudních byl podkladem soudního jednání v Praze, aneb rozepře počala se před cudou a teprv v dalším stadiu vznesena na soud pražský. Postup popravy (»zvodem, panováním, odhadem a vděděním«) naznačen byl již svrchu při popise funkcí komornických.

Nechtějíce tak zhola minouti příležitosti, jež naskytla se nám k řeči o deskách cudních, uvedeme aspoň pro orientaci, že vedení jich (stilus, regimen et annotatio tabularum terrae) bylo z míry důležitým ressortem menších beneficiářů, a jako všechna agenda cúdy dělila se na úkony úřední a soudní, tak i desky »zemské«, vedené při cudách, že pojímaly v sebe zápisy dvojí, úřední a soudní. K oněm počítati jest tak zvané vklady čili zápisy soukromých smluv mezi zemany (na př. o rozdíl dědin, o věno, o prodej a koupi statku, o evikci a p.), při kterých nescházi-

---

[1]) Ordo iudicii terrae; čl. 60: »postquam terminatae illae probationes (coram beneficiariis Pragensibus) fuerint, ad ipsos beneficiarios provinciales per executionem iuris terminando finaliter deducuntur et transmittuntur.«

[2]) Ordo iudicii terrae; čl. 81: »dicet se hoc fecisse de mandato beneficiariorum talis czudae, et pro testimonio debet producere ipsos beneficiarios vel tabulas ipsorum, in quibus causa contingens ipsum negotium est expressa.« Srvn. formy žalob ze 14. století. »Quia fecit (kterýsi úředník cúdy hradecké) ei dampnum suo posse sine iure bezprávným plenem cum Jo. actore de L. podle svých desk zemských úřada Hradeckého in sua hereditate in R.« Jireček, Codex iuris boh. II. 2. str. 322. »Quia fecit ei dampnum suo posse sine iure nomine úřada Hradeckého podle jich desk staného práva in sua hereditate in K.« Tamže str. 323.

vala klausule, co úřad smí podniknouti, jestliže strana slibující nesplní v čas, k čemu smlouvou se byla zavázala. Zpravidla pouštěna tu moc cůdě, aby konala hned popravu bez předchozího řízení soudního.[1]) K zápisům soudním, ovšem ve smyslu širším, počítati jest záznamy o vykonaném ohledání, o žalobách, půhonech, vdání, vyznáních, svědcích, přísahách a nálezy.[2]) Znění desk »zemských« mělo plnou víru před soudem, a nikdo nemohl svědectví jejich přesvědčiti, leč by dokázal, že desky od úředníků jsou padělány. Poplatky za vklady a zápisy byly důchodem cudního notáře a ostatních beneficiárů.[3])

Kdežto k úkonům úředním a k přípravám úkonu soudního dostačili namnoze úředníci sami (cudař, komorník, notář), rozeznávání sporných věcí před cudou nesmělo jinak před se jíti, než u přítomnosti osob, zastávajících povinnost kmetů (»konšelů«), a to tak zvaným potazem a nálezem jejich. K soudu, jehož ředitelem byl cudař, přisedali konšelé-zemané: buď vladykové, jestliže

---

[1]) Výpis z desk krajských litoměřických z roku 1413: »Jan z Zahořan přišel před úřad Litoměřický i přiznal sě dobrovolně, že má dáti a platiti kopu grošóv . . . platu věčného . . . . Dorotě sestře své . . . Pak-li by kdy svrchupsaný Jan . . . dáti nechtěl, tehda Dorota anebo její děti mohú a mají Janovi prve psanému na jeho dědinách tu v Zahořanech s jedním komorníkem Litoměřickým bráti své jistinné penieze . . . i s škodami a náklady.« Archiv český; str. 397.

[2]) Zápis městské knihy hradecké z r. 1396: »Ego Adamecz . . . omnem concordiam . . . nil relinquendo in causis, quas movi citationibus et obtentis in tabulis terrestribus Greczensis districtus . ratam et gratam inviolabiliter tenere promitto.« Jireček, Codex iuris boh. II. 2. str. 12.

[3]) O deskách zemských docházejí nás zprávy z Pražska (»registrum regie curie«, z roku 1279; Emler, Reg. II. str 509), Litoměřicka (viz svrchu), Boleslavska (»tabulae terrae in Newburga«, r. 1322; Jireček, Cod. II. 2. str. 10), Hradecka (tabulae Grecensis districtus«, r. 1394; tamže str. 11), Čáslavska (»tabulae czude Czaslauiensis«, r. 1390; Desky dvorské; XIII. fol. 156), Plzeňska (»tabulae czude Plznensis«. r. 1389; Jireček, Cod II. 2. str. 11) a Žatecka (»tabulae terrae zude Sacensis«, r 1382; tamže). Královna Alžběta († r. 1330) propůjčila obci města svého Mělníka správu desk »zemských« (nepraví se, kde; nejspíše ovšem v Mělnicku). a syn její Karel IV uvedl opět měšťany v zastávání toho úřadu r. 1348. Čelakovský, Cod. II. str. 411.

spor byl mezi příslušníky stavu vladyckého, buď páni a vladykové, jestliže jeden ze soupeřů příslušel k stavu panskému. Ze spisu »Maiestas Carolina« dovídáme se, že v každém kraji zřizováni byli tři páni-konšelé (maiores scabini, iustitiarii, correctores), a v každé popravě tři vladykové-konšelé (minores scabini).[1]) Ti vázáni jsouce přísahou králi a zemi, požívali zvláštní veřejné moci před ostatními zemany v kraji. Bez nich nemohl konán býti soud nad svobodnými lidmi,[2]) bez nich nesměli příbuzní podělovati se o statky, to jest vkládati smlouvy o rozdíl statků do desk zemských;[3]) konšelé měli v evidenci notorické zločince, kteří vyhnuli se soudům, i »psali« je na listy nebo oznamovali vyšším instancím;[4]) konšelé očišťovali zemany, nařknuté ze škůdnictví,[5]) svědčili o vdovách, zdali chlebily až do smrti se svými dětmi a pod. Výsadou jejich bylo, že před soudem zemským přísahali »bez kříže«; kladouce ruku na prsa a berouce při tom na svou přísahu a víru. Ježto

---

[1]) Maiestas Carolina; čl. 20: »barones in singulis provinciis de more solito ordinandi, tres in numero in officio maiorum scabinorum seu iustitiariorum vel correctorum, et ceteri nobiles eodem numero per loca singula (ut est moris) minores scabini praefigendi.«

[2]) Srvn. žádost panstva českého ke králi Václavovi IV. z r. 1395: »aby konšelstva ve všech krajích před sě šla a byla učiněna, a ta mocně skonána a obstanovena, a popravce (páni) aby mohli popravovati bez všech překaz podle starého obyčeje.« Archiv český; I. str. 57.

[3]) Maiestas Carolina; čl. 36 »divisionem huiusmodi solemniter debeant celebrare . . . barones . . . coram tribus baronibus scabinis seu iustitiariis vel rectoribus illius provinciae, ... nobiles vero alii coram tribus nobilibus scabinis eiusdem provinciae.«

[4]) Tamže, čl. 115 n.: »possint tamen (consules seu scabini cuiuscunque regionis seu patriae), si quem ex dictis nobilibus (baronibus) proscribendum invenerint, baronibus iustitiariis et correctoribus illius provinciae nunciare atque deferre, qui . . . debent baronem alium unumquemque, qui proscribendus fuerit, proscribere.«

[5]) Maiestas Carolina; čl. 72: »nemini trium consulum seu scabinorum notatione proscripto . . . expurgationem efficacem obtinere licere, nisi aliorum consimilium consulum seu scabinorum eiusdem provinciae novem in numero . . . testimonium processerit pro eodem.«

konšelé zastáváním úřadu svého, kmetského při soudech, a policejního v krajích, přiučili se nejlépe tradičnému právu, z počtu jejich obíráni bývali cudaři (krajští sudí a krajinští popravci).

Prve než odpovíme na to, jaký byl poměr cúdy k vrchnostenským soudům v kraji, potřeba se ukazuje, vypsati poněkud pravomoc privilegovaných vrchností, na kolik totiž k judikatuře a distrikci poddaných byla jim puštěna. Z listinných památek našich na jevo jde, že vrchnosti duchovenské neužívaly při soudech svých ordalií. Kromě toho nebylo jim dovoleno, zasedati k soudu nad vinníkem, jenž při zločinu byl postižen a propadal tudíž hrdlo. Ve všem všudy pak rozeznávány byly pře trojího způsobu, podle osob, které sporem se potkaly: buď soupeři oba příslušeli ke právu jedné vrchnosti jakožto poddaní její, buď cizí žalobník, zeman nebo úročník, vznesl stížnost na poddaného oné vrchnosti, buď poddaný vedl žalobu proti cizinci, jenž byl stavu zemanského, nebo úročníkem jiné vrchnosti. V soudech prvního způsobu požívaly duchovní korporace dosti rozsáhlé pravomoci, takže mohly rozeznávati všechny rozepře, kromě žaloby z vraždy, zabití[1]) a zločinů tomu aequivalentních, ježto v těch případech vstupovalo jim v cestu právo kanonické, zapovídající účastenství duchovních osob při odsuzování vinníků na smrt (respectus lenitatis; quod personis religiosis minime convenit iudicium sanguinis exercere).

---

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1187: »omnes culpas vel causas, quae contingunt in eodem circuitu, praepositus cum decano et custode in capitolio iudicent... Et si aliquas causas iudicare noluerint, sicut est homicidium, tunc iudex curiae principis... iudicabit.« Erben, Reg. č. 398, str. 180. List krále Přemysla Otakara I. z r. 1227: »concedo plenam iurisdictionem in homines dictae ecclesiae,... ut ipsos nemo alius quam ipsa (abbatissa) iudicet, coherceat et condempnet, exceptis causis sanguinis et maleficiis, in quibus... per secularem iudicem fiat animadversio in personas, condempnationibus et rebus maleficorum ipsi ecclesiae applicatis.« Tamže, č. 722, str. 335.

Jestli kdo cizí vinil poddaného ze zločinu, bývalo zvykem před r. 1222, že žalobník opovídal škodu před úřadem toho kraje nebo podkrají, kde zločin se přihodil (sudímu nebo popravci), načež od úřadu vydáván byl komorník na ohledanou a proces soudní dál se týmž způsobem, jaký popsali jsme svrchu, vypravujíce o líčení pře mezi lidmi svobodnými. Právnická terminologie oné doby shrnovala žaloby na poddané pod třemi hesly: »hlava, nárok, svod«.[1]) »Hlavou« míněn byl zločin vraždy nebo zabití, »nárokem« slula žaloba z jiných zločinů, nežli jest vražda, na př. zmrzačení těla, násilí ženské, žhářství, loupež, krádež a poškození cizího statku vůbec, »svodem« pak rozumělo se právní dobývání věci, kterou pravý majitel její zastihl v rukách cizích. Zemské úřady po krajích, řídíce soud nad kostelními poddanými, uznávaly sice normy dvorského práva jejich vrchnosti, které v tom záležely, že dušníci mohli se očišťovati přísahami svědků na místo ordalií, nechtěly však k přísahám připouštěti jiné očistníky, než zemany, a v nedostatku jich nutily pohnané, aby podstupovali očistu »soudy božími« (mečem, kyjem, železem, vodou). Jestliže pohnaný na soudě podlehl, komorníci, vyslaní na popravu, obrali nejen dům jeho, ale plenívali v celém sousedstvu, zvláště když svrchky jedné usedlosti nestačily ke splacení veřejné a soukromé pokuty. Odníti pozemky lidem poddaným, kteří na soudě propadli, směla toliko vrchnost, nikoli však zemští nebo zeměpanští úředníci.

Hrabivosti veřejných popravců připsati jest, že starobylý závazek společného ručení ve vsi dodržoval se u nás ještě ve 13. století, jakkoli základ jeho, to jest pospolité hospodářství příbuzných sousedů ve vsi,

---

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1187: omnis acquisitio, quae provenire solet in istis: svod, narok, et quod vulgo glaua dicitur, super omnes homines .. pertinentes ecclesiae, damus in usum fratribus et praeposito.« Erben, Reg. č. 392, str. 179. List papeže Innocence III. z r. 1204: »Donationes, quae vulgo svod, glaua et naroc appellantur, a . . . rege Boemorum illustri vobis (kostelu pražskému) factas . . . confirmamus.« Tamže, č. 479, str. 218.

již dávno před tím se byl rozpadl. Král Přemysl Otakar I. položil meze nemírnému trestání veských obyvatelů, ustanoviv ve příčině »hlavy«, když nalezena bude mrtvola zabitého na pozemku některé vsi, a pachatel zločinu zůstane nepovědom, aby solidární pokuta všech tamních úročníků (čili »osady«) nečinila více než 200 denárů, kdežto prve jeden každý z nich odsuzován byl k pokutě 200 denárů.[1]) Podobně po spáchané krádeži jen svrchky toho domu měly býti konfiskovány, ve kterém připadlo se na věc ukradenou, a všichni sousedé zaplativše společnou rukou 300 denárů, měli jinak užiti pokoje a bezpečnosti svého majetku.[2])

Jestliže poddaný duchovní korporace utrpěl v něčem od zemana, nebo úročníka cizí vrchnosti, a chtěl hledati sobě práva, přirozeným útočištěm jeho byla vlastní vrchnost, k níž tedy uchyloval se s prosbou o zastání.[3]) Vrchnost mohla buď smírným způsobem zjednati mu dostiučinění nebo přijavši žalobu jeho za svou, pohnala vinníka k soudu a žádala náhrady za škodu. Nicméně dovoleno bylo lidem zádušním, aby sami poháněli škůdce své k soudům, podle různosti stavů jejich rozdílně, zemany k cudám, poddané k soudům vrchnostenským, lidi královy před vladaře a nutili je k očistě nebo ke splacení pokuty.[4])

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: quando quis interficiebatur in aliqua villa, et interfector non capiebatur, quilibet rusticus in CC denariis condempnari solebat; nunc nos mitius agentes cum eis, volumus, ut tota villa in CC denariis condempnetur.« Erben, Reg č. 651, str. 303.

[2]) Táž listina: »quandocunque fur capitur in aliqua villa, sola domus, in qua furtum invenitur, publicetur, vicinae vero domus in pace permaneant, poenam tamen scilicet CCC denarios cum aliis persolvant.« Tamže.

[3]) List biskupa pražského Jana II. z r. 1227: »noverint universi, quod de terra, in qua sita est ecclesia chotessouiensis, coram nobis . . a quibusdam rusticis nomine Pragensis ecclesiae quaestio moveretur.« Emler, Reg. IV. č. 1775, str. 712.

[4]) List krále Václava II. z roku 1298: »Si vero predicti abbas et conventus aut homines vel eorum aliquis contra quoscunque de regno ipso aliquid quaestionis habuerit, coram loco-

Při sporech o pozemky, úroční platy, vychování sirotků a p. bylo povinností pánů (vrchností) jako vlastníků nehybného zboží i užitků z něho vycházejících, aby zastoupili své poddané, ježto by jinak podlehnutím jich na soudě větší škoda vzešla vrchnosti nežli pohnanému nebo žalobníkovi.

Srdnatým zápasem biskupa Ondřeje o emancipaci církve české z nehodné závislosti její, ne tak na moci královské jako spíše na moci panstva zemského, získáno bylo duchovenstvu r. 1222 krom jiných svobod a polehčení i to, že lidé kapitolám a klášterům poddaní nesmějí jinde souzeni býti než před svou vrchností nebo před králem a vyššími dvorskými úředníky. Immunita církevních statků, tím rozšířená, odnášela se zejména ke druhému oboru sporných případů, kdy totiž cizí žalobníci, zemané čili lidé úroční chtěli dobývati sobě práva proti poddaným duchovních korporací. Koncesse králova nezavírala v sobě zákazu, aby úředníci venkovských cud nepřijímali opovědi škod zločinů, které kdo za vinu dával lidem zádušním, ba ani v tom nebylo úředníkům zbraňováno, aby nepoháněli obžalovaného k odpovědi, avšak přiměti pohnaného, aby se dostavil i odpovídal, a souditi jej proti vůli jeho vrchnosti: v těch věcech měla pominouti moc »zemským« beneficiářů v krajích, i také všech vladařů králových kromě vrchního dvorského sudí.[1])

Podle znění listu králova, kterým nový modus agendi duchovenstvu byl potvrzen, dvorský soud v Praze přijímal na očištění pohnaného

rum seu provinciarum iudicibus, ad quos talium iudicium pertineret, de ipsorum querimoniis eis mandamus et volumus fieri iustitie complementum.« Emler, Reg. II. č. 1780, str. 765.

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »praecipimus observari, ut . . . nullus hominum ecclesiarum a iudicibus provincialibus, sed a nobis vel summo iudice curiae nostrae vel cancellario, si non fuerit causa sanguinis, iudicetur.« Erben, Reg. č. 651, str. 302. Srvn. list téhož krále z r. 1228: »ut pauperes ex omnibus praenotatis villis castellanorum sive beneficiariorum iudicio non astent, nisi velint propria voluntate, sed coram nobis et nostris successoribus iudicentur.« Tamže, č. 725, str. 338.

svědky ze sousedstva jeho bez rozdílu stavu.[1]) Dobře-li rozumíme stručným výrazům listiny a pendantů jejích, žaloby z loupeže a krádeže, a »nároky« vůbec, postupovány bývaly od dvorského soudu vrchnostem samým, aby zavedly šetření ve příčině viny nebo neviny, na kolik totiž by skutek sám před dvorským právem dokazatelným byl; a když se ukázalo, že obžalovaný má dostatečný počet svědků k očistě, nebylo již povinností jeho, aby stavěl se k dvorskému soudu v Praze. Při šetření právě řečeném vyšlo někdy na jevo, že žalobník ze zlé mysli, a tudíž křivě, obvinil dušníka ze zločinu. Na potrestání svévole takové stanovil král veřejnou pokutu 300 denárů.[2]) K judikatuře dvorského soudu zbývaly »nároky«, při kterých pohnaný neměl s dostatek svědků na očištěnou, a žaloby z hlavy vůbec. Tu pak vedle povahy věci jednak ordaliemi jednak přísahami očistníků rozhodováno bylo mezi stranami až do ukončení jejich sporu.[3])

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »et quando aliquis pro aliqua causa convenitur, liceat ei uti testimonio quorumcunque.« Erben, Reg. č. 651, str. 303.

[2]) Táž listina: »qui de furto vel alio maleficio incusantur, nonnisi per vicinatus testimonium se expurgent, et falsus accusator nobis in CCC denariis condempnetur. Et . . . ne quis ad iudicium venire cogatur, nisi sub testimonio sit citatus.« Listina řádu Německých rytířů z roku 1222: »Si vero narok, quod latine vocatur accusatio, furum vel nocturnorum praedonum super eorum homines evenerit, iudicio astent curae . . . Si vero homo accusatus per honestos vicinos suos fide eorum requisita fuerit absolutus, curiae non respondeat.« Erben, Reg. 660, str. 307. Listina kláštera břevnovského k r. 1220: »homines ecclesiae Brevnoviensis . . si quando de furto vel alio maleficio accusati fuerint, nonnisi per vicinatus testimonium se studeant expurgare, et falsus accusator nobis in trecentis denariis condemnetur. Ad haec homines monasterii Brevnoviensis nullius castri iudicum seu beneficiariorum, sed tantum sui abbatis astent iudicio.« Tamže, č. 620, str. 290 n.

[3]) Listina řádu Německých rytířů z r. 1222: »Si vero contigerit, quod aliquis occidatur ab hominibus eorum, et amici occisi velint occisores ab homicidio impetere, in curia nostra (královĕ) respondeant . . . Si vero narok, quod latine vocatur accusatio, furum vel nocturnorum praedonum super eorum homines evenerit, iudicio astent curiae secundum morem terrae.« Erben, Reg. č. 660, str. 307.

O průběhu soudního řízení před dvorským úřadem dochází nás jen malý počet zpráv, na štěstí však dosti instruktivních. Komorníci vydaní na půhon neměli zacházeti do vsi, kdež obviněný přebýval, aniž poháněti jej přímo, ale na tom bylo jim přestati, aby ohlásili vrchnostenskému úředníku toho panství, že poddaný tamní před právo jest obeslán, a kterého dne má býti postaven k soudu.[1]) Když přiblížil se čas, tak oznámený, a účastníci soudního roku (pohnaný a svědci jeho, aneb i kmeti z okolí) strojili se na cestu, bylo potřebí, aby vrchnost přidala svého zástupce, úředníka nebo jiného obhájce interessů dominikálních, jehož officium podobalo se z částky úkonu právních řečníků, jak sporné strany zemanského stavu si je zjednávaly. Zástupce vrchnosti míval při sobě aspoň stručný soupis výsadních práv svého pána zpečetěný od krále i předkládal jej sudímu, když pochybnost vzešla o platnosti nebo dosahu immunity.[2]) Jestliže pohnaný vyznal před soudem svou vinu, anebo z ní byl usvědčen, a skutek jeho nepočítal se za zločin, než jen za škodu (causa civilis), zvykem bývalo odsuzovati vinníka k pokutě soukromé a veřejné. Ona byla jen náhradou škody a náležela žalobníkovi; tato připadala vrchnosti a mohla podle libosti její buď vymáhána býti nebo prominuta. Pakli pohnaný podlehl ve při hrdelní (causa criminalis), soudě se »o šíji«, upadal v pokutu smrti, tak že život jeho zůstal v moci úředníků nebo na milosti králově, a všechno jmění jeho pouštěno bylo

[1]) Listina kláštera velehradského z roku 1228: »nullus camerarius intret villas monasterii ad aliquem citandum, ... sed significet procuratori domus illius, cui abbas cum fratribus commisit procurationem in temporalibus, ut eos citari faciat, qui sunt citandi, quatinus die et loco determinato eos coram iudicibus statuat.« Erben, Reg. č. 735, str. 344.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »Plazensis abbatiae homines . . . iudici curiae nostrae cum testimonio praesentis cartulae . . . praesententur, ipse autem causam eorum . . . discutiat.« Erben, Reg. č. 616, str. 228. Srv. tamže, čís. 1289, str. 595.

vrchnosti. Z toho pak nahraditi bylo škodu žalobníkovi.[1])

Cesta k immunitě církevních statků vedla ze štědrosti knížat přes lakotnost pánů, kteří zastávali veřejné úřady v zemi. Beneficiáři cud a vladaři královských domain nesli těžce zužování své pravomoci a tíže ještě úbytek důchodů z veřejných pokut. Po r. 1222 zbývala jim toliko poprava zločinců, při skutku postižených (»viselec«), solidární pokuta z »hlavy«, když původce vraždy nebo zabití od sousedů nebyl jmenován, solidární pokuta ze »zlodějstva«, kdy věci kradené byly ve vsi nalezeny, pokuta z »ran«, když strhla se rvačka ve vsi, buď že cizí násilníci uhodili na sousedy, nebo domácí lidé mezi sebou svár pozdvihli. Kromě toho beneficiáři krajských úřadů přidávali komorníka svého na půhon, když poddaný duchovní korporace z jejich kraje obesílán byl k dvorskému soudu, a popravovali ze soukromé pokuty, jestliže dušník na soudě propadlý v placení náhrady se obmeškával. Než i v tom předešlá moc jejich značně byla ztenčena. Král Přemysl Otakar I. redukoval platy ze společného ručení ve vsi, snížil palmare komorníků, tak že za »chodbu« na půhon měli spokojiti se 15 denáry, kdežto před r. 1222 přijímali 30 denárů, a zakázal všelikou popravu čili vymahání soudních platů a pokut bez výslovné delegace se strany dvorského úřadu.[2]) Lze

---

[1]) Listina kláštera doksanského k roku 1226: »omnes habitantes in possesionibus praefatae domus . . . si . . coram excellentia nostra et iudice curiae nostrae in causam tracti fuerint, vel astantibus aliquot fratribus domus culpam suam confessi fuerint, vel inde convicti, si poena fuerit pecuniaria, . . . totaliter et integre remittimus. De iudicio autem aquae vel candentis ferri, quod fit per naroc, sive culpa, quae fit per zwod, sive causa, quae appellatur hlawa, postquam haec a nobis . . . vel a iudicibus curiae discussa fuerint et determinata, omnia eorum bona ad usum spectent praedictae ecclesiae.« Erben, Reg. čís. 705, str. 325 n. Srvn. tamže, č. 620, str. 291.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »praecipimus firmiter observari, ne aliquis villicus seu beneficiarius vel officialis noster sine iudicio nostro vel cancellarii seu maioris iudicis curiae nostrae homines ecclesiarum audeant molestare . . . Et quia ab antiquo propter vilitatem monetae a quolibet citato

si pomysliti, jak prudce naráželi potom úředníci venkovských cud a poprav na lidi zádušní, kdykoli právem mohli k nim přikročiti. Nemírné úsilí úřednictva zachovati moc nad úročníky duchovních korporací, aspoň ve ztenčených mezích míjelo se však s výsledkem, ježto představení kapitol a klášterů, hotovi jsouce poskytovati mimořádnou pomoc královské komoře, i nové výsady uměli sobě zjednávati. Tak pominulo placení solidární pokuty za »hlavu«, za »zlodějstvo«, za »rány«, jakož i plen majetku »viselcova« veřejným popravcům byl zakázán.[1]) Ani v tom neuhájili úředníci domnělého práva svého, aby soudili lidi, kteří bývali poddaní světských pánů, a teprve změnou vrchnosti stali se úročníky kapitoly nebo kláštera. Vrchnost duchovenská nemeškala totiž vyžádati si listů na potvrzenou, že pravomoc její se všemi výsadami odnáší se i k statkům a lidem nově získaným.[2])

---

ad causam XXX denarii camerario solvebantur, volumus, ut XV denariis camerarius sit contentus.« Erben, Reg. čís. 651, str. 303.

[1]) List téhož krále z r. 1226: »per querelam domini Walteri abbatis et fratrum (kláštera litomyšlského) nobis constitit evidenter, quod castellanis et iudicibus atque aliis nostris beneficiariis occasione illius culpae, quae hlava vulgariter nominatur, eiusdem nostri claustri pauperibus maxima impedimenta et iniuriae atque gravamina fiebant; quam culpam ... omnibus generaliter hominibus ad iam nominatum claustrum Lutomizl pertinentibus perpetuo indulgemus.« Erben, Reg. čís. 706, str. 328. List krále Václava I. z r. 1234: »Decrevimus etiam, ne homines praefatae ecclesiae (kláštera břevnovského) graventur ..., sive invicem seditiose, seu a latronibus vulnerentur, quod est rannik, sed liberi sint, abbati tamen de culpis suis responsuri. Si vero aliquis hominum nominatae ecclesiae suspensus fuerit, quod wizzelec dicitur, ipsos penitus absolvimus, arbitrio domini abbatis reliquentes, quidquid exinde provenerit, in usus ecclesiae convertendo.« Erben, Reg. č. 842, str. 395 n. Srvn. tamže, str. 385 n., 388 341, 382, 561, 578, 595; Emler, Reg. II. str. 1 n., 89, 132, 160, 305 n.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1228: »Propter pravorum hominum calumpnias et iniurias emersuras omnibus praescriptis nostris et cetororum bonorum nostrorum donationibus seu emptionibus .. plenariam ab omnibus exactionibus libertatem concessimus.« Erben, Reg. č. 725, str. 338. Srv. tamže, č. 813, str. 382; č. 1053, str. 498.

Ve druhé polovici 13. století byli poddaní církevních korporací, kromě zločinců při skutku postižených, ve všem všudy již vyňati z pravomoci venkovských cud, a všeliké žaloby proti nim jak ze zločinu tak z přečinu tak i z dluhu měly vedeny býti buď před vrchností jejich nebo před úředníky pražskými. Ve příčině fora záviselo na žalobnících, kde chtějí vyhledávati sobě spravedlnosti, zda u většího úřadu, resp. zemského soudu v Praze, či u patrimonálního úřadu, resp. vrchnostenského soudu, k němuž vinník příslušel. Nikdo z obyvatelů země české buď pán nebo vladyka, rytíř nebo panoše, sudí nebo rychtář měšťan nebo šafář, nesměl stavovati dušníka pro přečin nebo dluh, to jest zatýkati jej, obírati, nebo vězniti v městě, městysi, na hradě, ve vsi, ale jedna každá věc stížná proti němu měla vznesena býti na úřad pražský nebo soud vrchnostenský. Úředníci venkovských cud a zeměpanských poprav neměli práva poháněti nebo jakkoli jinak obesílati k sobě poddané duchovních korporací, a kdyby přece tak činili, obeslaní nebyli povinni k úřadu jejich se dostavovati, nerci-li pro nestání platiti pokutu 300 denárů (»nestané«). Byl-li kdo z řečených poddaných postižen ve zločinu, na kterémkoli území při skutku byl polapen, úředníci té krajiny mohli jej vězniti a trestati, ale pleniti statek jeho nebo majetek sousedů nebylo jim dovoleno. Pak-li uprchl, nesměl již býti zatýkán, než jen protivník jeho mohl jej pohnati k soudu. Veřejná pokuta, kterou trestán byl vinník buď na soudě pražském nebo na soudě jiných beneficiářů, popravců a rychtářů, a peněžitá pokuta, přisouzená svědkům a očistníkům jeho, náležela vrchnosti. Jí také bylo starati se o to, aby žalobníkovi dostalo se soukromé pokuty čili náhrady za škodu, kterou si počítal a soudně získal.[1])

[1]) List krále Václava II. z r. 1289: Emler, Reg. II. č. 2727, str. 1191 n. Listina jedná sic o právech biskupa pražského jako pána statků, ale z jiných dokladů na jevo jde, že ostatní preláti měli touž moc nad poddanými. Srvn. Erben, Reg. č. 1286, str. 594; čís. 1288, str. 595; Emler, Reg. II. čís. 276, str. 106; č. 1780, str. 765.

Přírůstek patrimoniální jurisdikce za dobu jednoho věku lidského záležel v tom, že vrchnosti směly již souditi o všech případech trestních, jež poddaným jejich za vinu byly dávány. Změna tuto naznačená udála se pod cizím vlivem. Právo německé se širokými výsadami, docházející obliby v zemi zvláště u pánů, kteří hmotnou obětí mohli si je opatřiti, otevřelo cestu úplnému rozvoji moci vrchnostenské. Jsouc o sobě příbuzno právu dvorskému, mělo pravidla, jimiž i nejtěžší pře (jako o vraždu, žhářství, loupež a p.) rozeznávány byly bez ordálií. Za tou příčinou hodilo se vrchnostem, nejprve pro města, jež ony s dovolením královým si vysazovaly, později i pro okolí měst, jimž některý počet vsí téhož panství byl podřizován. Listy královské napovídají z příma, že právo německé pokládáno bylo nejlepším prostředkem k tomu, aby moc krajských úřadů rychleji byla absorbována. Správcové kláštera doksanského žalovali na utiskování tamních úročníků, a král Přemysl Otakar I někdy roku 1226 přivolil k prosbám jejich, aby ves (trhová) v sousedství kláštera, zvaná Mury, »posilněna« byla právem německým.[1]) Podobně došlo na založení města Kinšperku r. (1232), města Manetína na panství johannitském (r. 1235),[2]) města Roudnice na panství biskupském (r. 1237), města Police na panství břevnovském (r. 1253), města Litomyšle na panství tamního kláštera (r. 1259), města Miletína a Chomutova na panstvích řádu Německých rytířů (r. 1261),[3]) města Přelouče na panství opatovickém (r. 1261) atd.

[1]) Listina kláštera doksanského k r. 1226: Erben, Reg. čís. 705, str. 325.

[2]) List krále Václava I. z r. 1235: »causae, quae fuerint tractandae de rapina vel de furto vel homicidio vel alio maleficio seu etiam lites pecuniariae ad Plizu vel Satecs seu etiam ad alias civitates non deferantur, sed per iudicem, quem iam dicti fratres in eodem loco Manetin ordinaverint, terminentur; locani quoque eiusdem fori nec in praedictis castris nec in aliquo loco alio praeterquam coram nobis astare iudicio compellantur.« Erben, Reg. č. 871, str. 411.

[3]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1261: »pressuras et afflictiones, quas incessanter homines virorum religio-

Stálým zástupcem vrchnosti v konání spravedlnosti při městě byl rychtář, to jest úředník, honorovaný obročím a kvotou veřejných pokut, jemuž povinnost soudcovská i s proveniencemi postupována bývala smlouvou. Někdy za cenu zvláštních zásluh anebo za trhovou cenu beneficia úřad rychtářský stával se hodností dědičnou. Vrchnost měla moc postoupiti rychtáři tolik práv justičních, kolik si jich sama na panovníku byla vyjednala; mohla však také poručiti mu jen nižší soudnictví (iudicia minora, causae civiles), a sobě zůstaviti řízení soudů větších čili hrdelních (iudicia maiora, causae criminales; jako byly: vražda nebo zabití, loupež a krádež, únos a násilí ženské), takže rychtář povinen byl vyčkávati příchodu zvláštního delegáta vrchnosti a s ním teprve zasedati k soudu nad měšťany, kteří měli z těžších zločinů odpovídati. Městem bývala osada ve středu panství. K němu, jako krev k srdci, směřoval proud života venkovských obyvatelů, jak popudem duchovních potřeb (kostel, fara), tak i příčinou hmotných zájmů jejich (trhy). Ježto rychtářům veským nebylo dovoleno rozsuzovati těžké případy, než jen přestupky nebo delikty menší pokutou stíhané, vrchnost ušetřujíc poddané své od nákladu na mimořádné soudy ve vsích, přivtělovala řadu vsí (rycht veských) k soudu městskému, tak aby zločiny jejich obyvatelů rozeznávány byly v městě buď před rychtářem tamním nebo zvláštním delegátem vrchnosti a u přítomnosti veských rychtářů.[1]) Tím během rychta městská stala

sorum . . . a nostris officialibus, villicis, zudariis et iudicibus sustinent, . . . sublevare in parte aliqua cupientes, hanc ipsis graciam duximus faciendam, quod . . . ipsis concessimus iudicium duarum villarum suarum forensium et eorum, qui ad ipsas villas spectant hominum et possessionum, Mylatyn videlicet et Chomontowe, cum omni integritate iuris iudiciorum, patibulo scilicet et trunco.« Emler, Reg. II. č. 303, str. 118 n.

[1]) List biskupa olomouckého Bruna z r. 1269: »Preterea volo, ut ad ipsam civitatem meam . . . adiacentes ville . . . , et si quid in terminis predictis adhuc poterit collocari, spectare

se hrdelním soudem celého panství, aneb, jak stručněji tomu říkáno, popravou (iudicium provinciale, soud obvodní).[1]) Poprava ve smyslu praegnantním (stětím, oběšením, upálením), vykonávána byla na zločincích, kteří na soudě byvše usvědčeni, nedbali toho, aby smluvili se o náhradu viny se svými žalobníky a spokojili také veřejné právo peněžitou pokutou, ovšem se ztrátou cti své pro celý život.

K integritě moci soudní podle té míry, jaká příslušela králi a jeho popravcům, ještě dvou věcí nedostávalo se vrchnostem, jedné, aby směly souditi a trestati zločince při skutku dopadené (náhlý soud), druhé, aby pominula alternativa soudní kompetence, vedle níž žaloby proti poddaným mohly vedeny býti buď před větším úřadem (zemským soudem) v Praze, buď před vrchností osob k soudu poháněných, a na místo elektivity fora by zaveden byl toliko subsidiární rekurs k zemskému soudu v Praze. Co se tkne prvního kusu, vydávání zločinců při skutku postižených, působilo vrchnostem nejen obtíže, ale i škodu, zvláště kde cesta z místa zločinu do sídla veřejného popravce byla daleká, nebo kdy zločinec neměl žádného jmění, aby z něho kynula náhrada výloh. Jest pochopitelno, že vrchnosti pracovaly o to u krále, aby postoupil jim popravu zjevných zločinců, jako již ode dávna náležely jim svrchky poddaných, kteří upadli v moc náhlého soudu. První zmínka o rozšíření dominikální moci právem rychlého soudu přichází k r. 1286. Král Václav II. delegoval probošta (vrchního správce statků) kláštera plaského, aby směl souditi a popravovati nad zločinci, kteří na statcích kláštera budou

---

teneantur, scilicet in iudicio maiori, quod est pro homicidio, pro adulterio, pro furto et singulis, quibus ville ad civitatem quamlibet spectare consueverunt, cum in villis pro vulneribus, vel quidquid alcius est, non debeat iudicari.« Emler, Reg. II. č. 669, str. 260. Srv. tamže, č. 499, str. 192; č. 2438, str. 1051.

[1]) List krále Jana z roku 1327: »provinciale iudicium per omnes districtus, ad dictum monasterium Reigrad spectantes, tam in causis pecuniariis quam capitalibus seu criminalibus sive mutilationis sive mortis cuiuslibet . . . plenissimo iure contulimus.« Emler, Reg. III. č. 1388, str. 523.

polapení[1]) Brzy potom i klášter břevnovský dosáhl práva trestati zločince ve skutku postižené, aspoň v Policku[2]) a Broumovsku, ježto eskortování jich do Hradce bývalo příliš nákladné, a přiházelo se také, že zločinci tam vedení vyhledávali sobě příležitost k útěku.

Jak rychle mohutněla justiční moc vrchností duchovenských, patrno jest z příběhu, o němž zprávu dává opat břevnovský Bavor k r. 1300. Kterési noci toho roku vnikli drzí násilníci do proboštského chrámu Panny Marie v Polici a pobrali peníze, které pod ochranou silných zdí a strážce kostelního tam byly chovány. Důvodné podezření ze zločinu padalo na dědičné rychtáře města Broumova, rodné bratry Lva a Tycka. Opat Bavor svolal všechny rychtáře panství broumovského do Police, a když sešli se tam, dal zatknouti oba bratry rychtáře a vypravil je do vazby k panu Hynkovi z Dubé na hradě Jestřebí. Ale zajatcům povedlo se za nedlouho z vězení uprchnouti. Shromáždivše pak na sta odvážných druhů, poplenili klášterní statky v Broumovsku a způsobili škody lidem aspoň za 2.000 hřiven stříbra. Na soudě konšelů města Broumova, k němuž přisedali všichni rychtáři z toho panství a někteří šlechtici, byli oba škůdci a přední společníci jejich prohlášeni za psance. Po některém čase, když tito zbůjníci vypálili ves Šonov, podniknuta jest výprava proti nim vedením broumovského purkrabí pana Všemíra z Nečtin, při níž oba bratři upadli do zajetí. I bylo jim kromě jiných trestů snášeti ztrátu všeho majetku a po několik let tuhou vazbu na hradě broumovském.[3]) Ve 14. století měly

---

[1]) Obsah listu krále Václava II. z r. 1286 udává se takto: »praeposito de Plas potestatem concedit enormes excessus in omnibus malefactoribus, quoscunque deprehenderit ubicunque locorum, iudicandi et corrigendi.« Emler, Reg. II. č. 1380, str. 594.

[2]) List krále Václava II. z r. 1295: »malefactores, quos interdum in dicto loco (Policz) vel villis ad locum ipsum spectantibus pro capitalibus excessibus deprehendi contigerit, ... secundum qualitatem commissi criminis per iudicem saepe dicti loci . . puniantur.« Emler, Reg. II. č. 1700, str. 730.

[3]) List opata břevnovského Bavora (r. 1294—1333). Emler, Reg. II. č. 2765, str. 1207 nn.

již duchovenské vrchnosti plnou moc zatýkati notorické zločince (žháře, lupiče, zloděje) na územích svých panství a popravovati nad nimi, vyjímajíc toliko zločince rodu šlechtického nebo stavu vladyckého, kteří sic také směli zatýkáni býti na území duchovních korporací, ale popravou náleželi k veřejným soudům.[1]) Jinak zase bylo povinností veřejných soudců a rychtářů, aby poddanné klášterní, na cizím území pro zločin zatknuté, vydali vrchnostem jejich k soudu a popravě.[2])

Vrchnostenská právomoc duchovních korporací dostoupila vrchu v první polovici 14 století, kdy za krále Jana zrušeno jest starší ustanovení, aby zemané vedoucí žalobu proti zádušním poddaným, mohli voliti sobě forum, a nový nález na prospěch duchovenstva byl učiněn, že nikdo nesmí poháněti dušníky k zemskému soudu v Praze, pokud by vrchnost jejich nezamítala žaloby, ale hotova byla slyšeti sporné strany a řádným soudem rozhodovati o vině pohnaného. Jenom žaloby na rušení jakýchkoli práv k pozemkům

[1]) List markrabí moravského Karla z r. 1888: »favemus, ut in omnibus bonis suis (klášter žďárský) ... cippum et patibulum habere debeant ad animadvertendum seu iudicium faciendum in facinorosos et malos, utputa in fures, spoliatores et incendiarios homines status et condicionis simplicis seu rusticalis, per conversos seu laicos iudices eorum, ita quod eosdem czudariis, provincialibus aut aliis terre ... iudicibus seu iusticiariis quibuscunque non debeant nec teneantur inantea presentare; secus tamen de nobilibus aut bladiconibus, si qui iudicandi in bonis predictis reperti fuerint, decernimus et volumus, ut eosdem prefati czudarii, provinciales seu iudices et iusticiarii ipsius terre ..., ut consuetum est hactenus, debeant de cetero iudicare.« Emler, Reg. IV. č. 534, str. 215.

[2]) List krále Jana z r. 1827: »inhibentes ... beneficiariis .. seu iudicibus et iuratis quibuslibet, ne de malefactoribus, qui in dicti monasterii districtibus Reigradensis captivati fuerint, seu in ipsis moram traxerint vel habitaverint, seu alias dicti monasterii homines fuerint captivati aliquando .. iusticiam seu iudicium faciant in personis ipsorum seu rebus, sed ante omnia illi vel illis personis religiosis vel secularibus, quibus dicti prepositus et conventus Reigredensis dictum iudicium commiserint, dicti malefactores presententur et ab hiis iusticia fieri postuletur.« Emler, Reg. III. č. 1838, str. 523.

nebo na pozemcích měly vznášeny býti na soud zemský, jehož kompetence ve příčině dědin zůstávala vždy netknuta. Jestliže v jiných věcech vrchnost duchovenská nebo úřad její nechtěly žalobníkovi dopomáhati ku právu, vydávali tím poddaného, proti němuž žaloba byla vedena, v moc většího úřadu v Praze, tak že beneficiáři tamní mohli poddaného před soud pohnati, vinu jeho pořadem práva zemského rozeznávati, a když na soudě podlehl, pokuty na něm dobývati jako na jiných zemanech.[1])

Jakkoli rozhraní mezi pravomocí venkovských cud a jurisdikcí dominikálních úřadů téměř nepočetnými listy králů českých bylo stanoveno, třenice o práva obou řečených instancí trvaly neustále od té doby, kdy první immunity vrchnostem byly propůjčeny, až do zániku cud ve válkách husitských. Vrůstem patrimoniální jurisdikce a rozvojem městských privilegií ubývalo moci všem veřejným úřadům po krajích; i nelze se tomu diviti, že správcové jich, cudaři a popravci, hájili, seč byli, starých zvyklostí, třebas již po celý věk lidský zeměpanskou mocí potlačovaných a rušených, aby zachovali sobě aspoň stín bývalé auktority a poněkud slušné důchody, jež výsadami soukromých vrchností hrubě byly snižovány.

[1]) List téhož krále z r. 1319: »universe cause seu questiones, que mote fuerint . . . contra eos (proti johannitům v Čechách) et singulos homines eorundem, tantum coram commendatore seu procuratore ipsorum hominum discuti debeant et eciam terminari.« Emler, Reg. III. č. 486, str. 200. Listina kláštera chotěšovského z r. 1325: »quod ipsi et eorum homines in quibuscunque possessionibus eorum residentes ad Pragensem vel aliam quamcunque regni nostri Boemie czudam pro debitis aut culpis ullis ammodo numquam debeant evocari vel eciam iudicari . . Si vero super hereditatibus suis cuipiam debuerint respondere, hec in nostri aut . . . regni nostri Boemie capitanei et . . . Pragensis czude nostre iudicis, qui nunc sunt, vel qui pro tempore fuerint, presencia . . . facere teneantur.« Tamže; č. 1090, str. 426. List krále Jana z r. 1327: »nullus alius quam ipsi (kanovníci vyšehradští) cum eis habeant quidquam disponere, nisi iustitiam de ipsis nollent iidem facere, tunc volumus recursus habeatur, secundum quod de aliis hominibus eorum et aliorum clericorum regni nostri in villis morantibus observatur.« Tamže, č. 1337, str 523. Srvn. Emler, Reg. IV. č. 1367, str. 553; č. 2024, str. 790. Ordo iudicii terrae; čl. 98.

Tak zejména přes všechny zákazy královské byly od nich přijímány opovědi škod a zločinů, ze kterých žalobníci dávali vinu poddaným duchovních korporací. Jestliže opověď týkala se »hlavy« nebo »zlodějstva« nebo »ran« na území některé vrchnosti duchovenské, hned vypravován byl komorník na místo zločinu, aby vymáhal solidární pokutu od sousedů (»osady«).[1]) V jiných případech zase, kdy poddaný kapitoly nebo kláštera dopustil se zločinu na území cizí vrchnosti a nebyl při tom polapen, cudaři obesílali jej k soudu svému, hrozíce pokutami, jestliže se nedostaví, nebo prohlašovali jej psancem, když nedbal půhonu a nestál k odpovědi.[2]) Nezřídka také k rozkazu jejich poddaní duchovenští, dluhující cizím věřitelům, zatýkáni jsou od rychtářů po městech.[3]) Jak se podobá, cudaři při-

---

[1]) List krále Jana z r. 1341: »licet abbas et conventus monasterii in Ozzek . . . cum eorum hominibus, bonis et rebus omnibus ab omni iudicio et a solucione denariorum occasione notificacionis vulnerum, homicidiorum, furtorum et consimilium scelerum . . . facienda in locis certis ad hoc iuxta regni nostri consuetudinem deputatis sint per dive memorie reges Boemie, predecessores nostros, et nos absoluti liberaliter et exempti, . . . tamen . . . circa premissa . . . frequenter et quasi continuis impugnacionibus indebite agitantur.« Emler, Reg. IV. č. 970, str. 388 n. Srvn. list téhož krále z r. 1341; »Eximimus eciam eos ab omnibus . . . infestacionibus et specialiter ab solucionibus pecuniarum et denariorum, qui racione ossade recipi, utpote pro vulneribus, homiccidiis seu membrorum mutilacionibus, consueverunt, vel alio quocumque nomine censeantur « Tamže, č. 884, str. 352.

[2]) List krále Jana z r. 1341: »licet dicti monasterii homines singuli racione notificacionum vulnerum, homicidiorum et casuum consimilium, si quos ubicumque perpetraverint et sine arrestacionis obstaculo evaserint, ac expresse occasione debitorum pecuniarum vel aliorum per eos contractorum ad nullum prorsus . . . preter quam ipsius monasterii dictum iudicium sint citandi, nec eciam quod in dye eht getan vulgariter dicitur, proscribendi nec aliqualiter pignorandi.« Emler, Reg. IV. č 970, str. 388 n. Příklady neoprávněné citace viz u Jirečka, Codex juris boh. II. 2. str. 357 n.

[3]) Listina kláštera chotěšovského z r. 1325: »quod ipsi et eorum homines . . . numquam debeant . . . ad czudariorum nostrorum requisicionem in civitatibus vel oppidis predicti regni nostri Boemie arrestari, occupari seu quomodolibet impediri«. Emler, Reg. III., č. 1090, str. 426.

poušlěli i vklady do desk, jimiž vlastnické právo vrchnosti bylo oviklováno, na př. zápisem o prodej nebo postup nesvobodného zboží, smlouvou o dědičnou posloupnost úročních pozemků, závětním pořízením o nich, a p.[1])

Při antagonismu venkovských cud a vrchnostenských úřadů duchovenských dobře si vysvětlujeme, že beneficiáři »zemských« úřadů po krajích nejevili ochoty, propůjčovati se pomocí svou klášterům a kapitolám, když přehmaty se strany zemanů činily právní pomoc takovou velmi žádoucí. Probošt kláštera chotěšovského přednášel stížně beneficiárům pražským r. 1284, že posavadní způsob, volati komorníka pražského na ochranu klášterních statků, jimž sousedé působí škodu na polích, lukách a pastvinách, téměř nic neprospívá, ježto pro zdlouhavost řízení nelze vinníky přistihnouti ve skutku, cudaři pak kraje plzeňského, zastávajíce pravidlo, že zemané nebo poddaní jejich z pychu polního od duchovenstva vinění, smějí jediné před pražským komorníkem »vdáni« býti k úřadu, zdráhají se konkurrovati v té příčině se zemským úřadem v Praze. I vidělo se beneficiárům pražským, zaslati písemné osvědčení do Plzně, že probošt chotěšovský má na vůli, požádati za komorníka buď při úřadě plzeňském nebo stříbrském, a s jeho přispěním stavovati pych polní na statcích kláštera.[2]) Později i ve výsadních listech královských potvrzováno bylo

---

[1]) List krále Jana z r. 1341; »licet bona, hereditates et et census ad dictum monasterium pertinentes, ad quascumque personas empcionis, conduccionis, hereditarie successionis et testamentarie ordinacionis nomine vel alia quacumque causa devenientes extra iudicium seu iurisdiccionem prefati monasterii, a nemine hominum trahi vel tamquam bona propria et hereditaria possint, vel debeant usurpari.« Emler, Reg IV. č. 970, str. 389.

[2]) List beneficiárů pražských z r. 1284: »dictus prepositus . . . liberam facultatem habeat eligendi vel assumendi sibi camerarium de iudicio provinciali in Pilzna vel in Myza, qui animalia dampnificancia bona prepositi et suorum hominum beneficio in Pilzna vel in Mysa tradere et assignare valeat loco et vice camerarij, qui de beneficio seu iudicio nostro in huiusmodi excessibus consuevit assumi.« Emler, Reg. II. č. 1315, str. 568 n.

vrchnostem stavu duchovního, že každý úřad krajský nebo krajinský povinen jest přijímati od nich žaloby na zemany, kteří v tom území přebývajíce, zavdali podnět ke stížnostem a půhonům.[1])

Pravomoc šlechtických vrchností nelišila se v celku od jurisdikce duchovních korporací. Páni čeští (zemští, starodávní) směli souditi poddané své i z nejtěžších zločinů. Krom úvahy, tu i tam přiváděné, že nelze si mysliti, aby náčelníci panských domů nadáni byli menší mocí nežli preeláti, můžeme na doklad tvrzení svého ukázati ke zmínkám listin, kterými šlechtici vymiňovali sobě vyšší soudnictví nad úročníky, kteří spolu se statky byli od nich darováni k záduším.[2]) K tomu pak dodáno buď, že vrchnosti šlechtické užívaly práva vyššího soudnictví (popravy) o některou řadu let dříve než vrchnosti duchovenské, ježto ohledy, zbraňující klerikům, aby nepřičiňovali nijak k hrdelnímu rozsudku nad zločincem, neměly místa při šlechticích, kteří takořka neustále třímali meč v rukou. Teprv když představení kapitol a klášterů poručili moc soudní nad svými poddanými úředníkům-laikům nebo konvršům, možno bylo zřizovati hrdelní soudy na panstvích duchovenských. Otázka jest, jakým způsobem větší páni osazovali soud svým poddaným, když zločin přihodil se na území vrchnostenském, a pohnaný i žalobník byli lidmi jedné vrchnosti. Kdo uváží, že popředníci panských domů zastávali na mnoze veřejné úřady v zemi a předsedali nebo přisedali obvodním soudům po krajích (cudám a popravám), přisvědčí asi k úsudku našemu, že potřeba zvláštních čili soukromých soudů pro poddané světských vrchností nebyla tak naléhavá jako potřeba soudů na panstvích duchovenských, ježto poddaným světských pánů i před ve-

---

[1]) List krále Václava II. z r. 1298. Emler, Reg. II. č. 1780, str. 765.

[2]) List pana Borše z Risenburka z r. 1275: »viginti mansos in . . . villa Triverusdorff ipsis fratribus (augustiniánům) contulimus . . . omni iure, quo nos habuimus, exceptis tribus causis iudiciariis, videlicet adulterij, homicidii et furti, absque quolibet obstaculo possidere.« Emler, Reg. II. č. 988, str. 413 n.

řejným soudem mohlo posluhováno býti spravedlností bez újmy dominikálních práv a jiných interessů jejich vrchností. V úsudku tom utvrzováni jsme jednak nedostatkem zpráv o existenci soukromých soudů na panstvích laikálních, jednak i vědomostí o neutuchající snaze veřených úředníků potahovati lidi duchovních korporací k soudům veřejným. Kdyby vrchnosti šlechtické byly hověly pravidlu, že na každém panství má veden býti zvláštní hrdelní soud nad poddanými, nemohli bychom si vyložiti, proč právě duchovenským vrchnostem všelijak v cestu bylo vstupováno, když ony z obavy před porušováním svých interessů hájily sobě práva ke konání zvláštních soudů nad poddanými. Při tom všem nechceme uváděti v pochybnost, že i na panství šlechtickém mohl ustaven býti soud hrdelní. Trvalejší forma jeho opírala se o základ již svrchu naznačený, to jest o rychtu vrchnostenského města, k níž některý počet okolních vsí ve příčině vyššího soudnictví byl přikázán.[1])

O poměru cud k rychtám královských měst zmiňujeme se zcela stručně, prohlédajíce toliko k zásadám, jimiž právní rozhraní mezi oběma fory bylo upraveno. K zakládání měst mohli panovníci čeští přistoupiti dosti pozdě, to jest tenkráte, kdy řády slovanské již valem oprchávaly, a moc královská dovedla čeliti moci zemského panstva. V zámožném obyvatelstvu měst vychovávali sobě králové spolehlivou oporu trůnu a soupeře šlechty, tím oddanějšího, čím více práv kommunitám městským bylo propůjčeno. Zřízení městské spočívalo, jak známo, na úplné exemci z pravomoci veřejných úřadů (cud i poprav), ježto měšťané jako svobodní lidé královi opatřeni byli vlastním soudnictvím a i při odvolání ne jinam než ke králi nebo královskému komorníkovi směli se utíkati. Jestli který zeměnín (pán, vladyka, sedlák) chtěl žalobu

---

[1]) Srv. na př. list pana Jiljího z Upy z r. 1260: »hospitali meo noviter constructo in civitate Upa vulgariter dicta confero . . decimum denarium in upensi provincia de culpis omnibus perpetratis.« Emler, Reg. II. č. 250, str. 95.

vésti proti měšťanu, nemohl k rozeznání pře voliti sobě jiného soudce než rychtáře města, k němuž pohnaný příslušel, a jen tím během, že rychtář zamítal stížnost jeho, nebo odpíral dopomáhati mu ku právu, mohl žalobník pokusiti se o to, aby připravil měšťana před cúdu nebo zemský soud v Praze.[1]) Však ani v případě tom nebylo povinností měšťana, aby uposlechl citace a stavěl se k zemskému úřadu, nýbrž mohl na tom trvati, že chce souzen býti před král. podkomořím. Podobně i lidé měšťanům poddaní, jako byli úročníci ve vsích a čeleď při dvorech měšťanských, účastnili se výhod soudní immunity, tak že k tomu, co cizí žalobníci za vinu jim dávali, jen před rychtářem městským odpovídali.[2]) Z kompetence soudu městského vyňaty byly spory o vlastnictví pozemků a všechny jiné rozepře buď o dluhy nebo škody, při kterých zároveň popíráno měšťanu právo k držení kteréhos nehybného statku. Spory takové, se strany zemanů zdvižené, příslušely k zemskému soudu v Praze.[3]) Komorník tamních beneficiářů

---

[1]) Výsadní list města Jihlavy (a horníků českých vůbec) z r. 1249: »nullam de ipsis iudex provincialis vel beneficiarii terre habeant iudiciariam potestatem vel aliquod ius terre; set si de aliquo cive vel de aliquo homine ciuis habent aliquid conqueri, coram iudice et iudicio civitatis conquerantur.« Čelakovský, Cod. munic. II. str. 9 List krále Přemysla Otakara II. z r. 1262: »extra muros civitatis vestre nullus ex vobis (měšťanů litoměřických) stare iudicio coram aliquo provinciali iudice seu aliis quibuscunque iudicibus sive locis debeat, nec compelli sive ad Pragense iudicium vel aliud qualecunque.« Tamže, str. 37. Výsadní list měšťanů žateckých z r. 1265: »ad iudicium Pragense vel aliud quodcumque trahi non debeant, nec conveniri alibi quam coram suo iudice super excessu quocumque, nisi forte iudex idem iusticiam facere denegaret.« Tamže, str. 50.

[2]) Výsadní list města Kadaně z r. 1319: »nullus baro vel nobilis cives predictos vel homines ipsorum potest vel debet ad provinciale iudicium citatorie evocare, sed . . coram iudice et iuratis dicte civitatis iusticiam sibi fieri postulet, et si per eosdem iudicem et iuratos sibi non fieret iusticia, super eo poterit in eo casu coram subcamerario nostro accionem huiusmodi prosequi iusticia mediante.« Emler, Reg. III. č. 548, str. 230. Srvn. Erben, Reg. čís. 1226, str. 566; Emler, Reg. IV. č. 684, str. 268.

[3]) List krále Jana z r. 1330: »nullus antedictos cives (čáslavské) ad iura seu iudicia provincialia aut alia loca seu iudicia

poháněje měšťana, měl vyříditi poslání své nejprve v příbytku jeho, potom na tržišti města, kdež pohnaný byl sousedem, a na konec oznámiti rychtáři a dvěma konšelům, proč v městě jejich mešká, aby mu, kdyby potřeba se naskytla, dosvědčili, že půhon řádně byl vykonán.[1])

Měšťan žaloval na zemana podle jakosti viny jeho buď před cudou nebo před úřadem pražským. Pravidlem k tomu bylo: »měščenín proti každému též právo vedi jako zeměnín.«[2]) Jestliže při žalobě z vraždy nebo zabití ohradil se pohnaný svou urozeností, jakožto pán zemský nebo vladyka, nemohlo mu uloženo býti, aby podjímal se souboje se žalobníkem stavu měšťanského, nýbrž vedl šest svědků-očistníků na místo souboje a přísahami dokázal svou nevinu.[3]) Podle panského zdání měšťan na sporu se sedlákem měl podstupovati souboj kyjem (»neb jsta oba jednoho řádu chlapského«); než i v tom polepšeno jest právo měšťanům, tak aby zápasili meči a velkými štíty.[4]) Za příčinou renitence, kterou na jevo dávali šlechtici, nechtíce smluviti se o pokutu, když měšťan nad nimi zvítězil, dostávalo se královského svolení měšťanům, aby obstavili odbojné protivníky své nebo lidi jejich v městech kterýchkoli, kde by povedlo se jim na ně sáhnouti.[5]) Někdy také cudaři zdráhali se

---

extra civitatem ipsorum . . debeat evocare, . . . nisi tales essent cause, propter quas cives ipsi ex antiqua et racionabili consuetudine ad iura provincialia seu alia loca et iudicia citari consueverunt.« Čelakovský, Codex munic. II. str. 264. Ordo iudicii terrae; čl. 91: »cives ad iudicium terrae citantur pro hereditatibus et debito hereditatem contingente.«

[1]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 19 n. Ordo iudicii terrae; čl. 91.

[2]) Kniha Rožmb. odst. 116. Srv. tamže odst. 117—119.

[3]) Ordo iudicii terrae; čl. 36.

[4]) Ordo iudicii; čl. 37.

[5]) List krále Václava II. z roku 1285: »Nobilem, contra quem civis in provinciali iudicio secundum terrae ius causam obtinuit vel evicit, si causae ipsius exsecutionem ipso nobile praepediente non poterit assequi civis idem, licet ei, nostro tamen consensu praehabito, in quacunque civitate ipsum invenerit, vel ipsius homines detinere.« Emler, Reg. II. č. 1346, str. 581.

přijímati žaloby na zemany, neb aspoň při vyřizování jich velmi liknavě si vedli. Měšťané žatečtí stěžovali králi r. 1335, že neděje se jim spravedlnost, když zemané, podle řeky Ohře přebývající, uchvátí drva jejich z vorů, jež na vodě se potrhaly a rozplynuly. I nařídil král cudním úředníkům kraje žateckého, aby veřejně prohlásili takové uchvacování drv za bezprávný plen a beze všeho průtahu dopomáhali ku právu měšťanům, jakmile od nich žaloba proti komukoli ze zemanstva bude vznesena.[1])

Nejčastějším podnětem žalob na šlechtice a jiné zemany bývaly dluhy. Pro neplacení menšího dluhu, až do sumy 5 hřiven stříbra (bez jednoho lotu), mohl měšťan dlužníka nebo lidi jeho staviti v městě, ovšem s pomocí rychtářovou.[2]) Jestliže dluh převyšoval sumu řečenou, ale nebyl větší 10 hřiven (bez jednoho lotu), právo souditi z něho náleželo cudařům[3]) Měšťané obou měst pražských, Starého a Menšího, těšili se výsadě, že mohli zemana, který jim dlužen byl do 10 hřiven a stál hospodou v některém domě pražském, již ke třetímu dni pohnati k soudu pražských beneficiářů.[4]) Věřitelům z ostatních měst vyčkávati bylo soudních roků o suchých dnech, nebo zapovědného sněmu zemského, kdy také rychlejším během směli poháněti dlužníky k pražskému úřadu, načež hned rozhodnutí následovalo. Půhon dál se tím způsobem, že žalobník

---

[1]) List krále Jana z r. 1335. Emler, Reg. IV. čís. 357, str. 143.

[2]) Výsadní list města Mostu z r. 1273: »omnes et singulos debitores suos, tam nobiles quam alios homines seculares et religiosos regni nostri, pro debitis quinque marcarum vel sub quinque marcis in ipsa civitate Brux debeant arrestare, ita quod ipsi per huiusmodi occupacionem sui solucionem debiti valeant optinere.« Čelakovský, Cod. munic. II. str. 59. Srvn. výsadní listy jiných měst z r. 1265—1325. Tamže str. 50, 177, 187, 221. Kniha Rožmb. odst. 231 nn.

[3]) Výsadní list města Ústí nad Labem z r. 1325: »sique debitum prescriptam summam videatur excedere, extunc coram czudariis, nostris fidelibus, ubicumque locorum requirendum per ipsos cives nostros fuerit, requiratur.« Čelakovský, Cod. munic. II. str. 221.

[4]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 202—205.

pojav komorníka (mladšího) a posla od podkomořího, vešel s nimi do hospody, kdež zeman »koně rozsedlal«, dal tam ohlásiti půhon k soudu pražských beneficiářů a potom ještě kdekoli jinde pohnal v »oči« dlužníka.[1]) Při dobývání většího dluhu, nežli jest 10 hřiven, šetřiti bylo obecného práva zemského.

Pravomoc městské rychty odnášela se také k lidem kteří přebývajíce ve vsích vůkol města, v okrese mílovém, nebyli poddáni měšťanům ale jiným vrchnostem, buď králi nebo duchovenstvu nebo šlechticům. Jmenujme zkrátka cizí úročníky v oblasti většího panství diasporou. Jako veřejní popravci provozovali ochrannou moc (vyšší soudnictví) nad diasporou v blízkém okolí svých sídel,[2]) tak rychtáři královských měst měli moc soudní (vyšší judikaturu) nad diasporou v mílovém hájemství.[3]) Při zakládání města Poličky r. 1265 stanoveno bylo, že rychtář tamní bude hrdelním soudcem celého městského okresu, nad obyvatelstvem vsí jíž založených i teprv zakládaných.[4]) Když kolonisace v těch stranách valně pokročila, pomyslil kdosi na to, že by bylo s výhodou, zříditi veřejného popravce pro podkrají polické, ale zástupce králův Tobiáš z Be-

---

[1]) Výsadní listina měst Hradce, Jaroměře, Chrudimě, Mýta a Poličky z r. 1307: »nobiles et terrigenas terre pro debitis ipsis civibus non solutis per camerarium sive nuncium beneficiariorum assumpto sibi camerarii vel vicem eius gerentis nunccio condicionis militaris ad iudicium terre citare debeant atque possint sub numero decem marcarum argenti singulis annis in quatuor temporibus.« Čelakovský, Cod. munic. II. str. 150. Kniha Rožmb. odst. 206—208.

[2]) List královice Karla z r. 1343 »castrum Burgleins ... cum advocacia bonorum claustralium ad tuicionem ipsius castri respectum habencium.« Emler, Reg. IV. č. 1291, str. 518.

[3]) List krále Jana z roku 1319: »iudex et iurati predicti (města Kadaně) circumquaque ipsam civitatem ad unum miliare auctoritatem habent plenariam iudicandi.« Emler, Reg. III. č. 548, str. 229.

[4]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1265: »Tenebit enim dictus Cunradus et sui heredes legitimi masculini sexus advocaciam et iudicium civitatis eiusdem in Policzek et villarum omnium, que sunt in presenti et fient in posterum infra dictas metas (spacium miliaris in longum et in latum).« Čelakovský, Cod. munic. II. str. 44.

chyně osvědčil listem z r. 1284, že nemá úmysl, zužovati tak pravomoc městského rychtáře, žádá si však toho, aby rychtář platil mu nájemné z úřadu krajinského popravce.[1])

Od počátku rozpravy své o úřednících, jejich pravomoci a poměru k soukromým jurisdikcím nepřestali jsme rozeznávati mezi spravedlností zemskou, která byla přežitkem obecné svobody v zemi, a spravedlností knížecí (královou), jež byla výtěžkem vynikajícího postavení na trůně. Badatelé posud tak nerozeznávali, aspoň ne přesně a důsledně. I odvažujeme se tvrditi, že veliká většina posavadních záhad v právních dějinách českých i do sta mylných zdání vyjasňuje se a opravuje pilným šetřením rozdílu mezi právem zemským a právem dvorským, která ze spravedlností svrchu řečených, tu tiše a přirozeným během, tam zase hlučněji a tuhým zápasem, vedle sebe i proti sobě vyrůstala. Kdo klidně uváží a přirovná výsledky našeho zkoumání k výkladům jiných badatelů, pochopí differenci názorů, kterou tu na mysli máme, bychom i zejména neuváděli ani jediného příkladu z řady křivých mínění o povaze justiční moci veřejných funkcionářů v zemi. Pro snadnější posouzení toho podáme ještě výměr obojí spravedlnosti čili popravy ve smyslu nejširším a přehled dvojích popravců z doby předhusitské, totiž královských a zemských, se stručným popisem jejich agendy.

Spravedlností královou rozuměti jest řízení osob a věcí, které pod vlivem různých okolností vypadly ze spravedlnosti zemské, aneb k ní nikdy ani nepříslušely. Počítáme tu zejména správu zeměpanských úročníků, kteří buď zbyli za dotaci stolu králova, nebo poručeni byli za dotaci kteréhokoli úřadu dvorského, správu služebníků dvorských (náprav-

---

[1]) List Tobiáše z Bechyně z roku 1284: »Promittimus eciam ipsa fide, quod quemadmodum in dicta provincia a prima exstirpacione consuetum esse dinoscitur, super advocatum dicte civitatis nullum advocatum provincialem instituemus, sed ipsius fidei advocati advocatam ipsius provincie committemus vel ipsam sibi pro statuta locabimus pecunia.« Čelakovský, Cod. munic. II. str. 99.

níků, manů, feudálů), řízení statků odumřelých a konfiskovaných, ochranu církevních korporací a duchovenstva vůbec, ochranu vdov a sirotků, vládu nad královskými městy, regál lesní, horní a propinační, mincovnictví, příjem berně obecné i zvláštní, ochranu cizích obchodníků, důchod z veřejného cla a mýta, trestání zločinců při skutku postižených, očišťování cest a krajin od zjevných zločinců (rušitelů veřejného pokoje), mstu nad zemany, kteří dopustili se odboje, ranivše nebo zabivše komorníka, an k soudu je poháněl, mocné uvádění lidí v soukromé právo jejich, vyhledávání a trestání psanců, to jest lidí, kteří nestáli k soudu, jakkoli pořadem práva byli pohnáni, nebo dopustili se zločinu před soudem a ušli trestu, nebo nesmluvili se o pokuty soudní a odpor kladli úřednímu zvodu, nebo poskytli útočiště jiným psancům a napomenuti byvše, nepropustili jich od sebe. V řadě věcí tuto jmenovaných dvě stránky práva králova do popředí vstupují: finanční a policejní. Prohlédajíc k orgánům výkonné moci, jež zjednával si král k zastávání práva svého, v počtu ministerialů uvésti jest na prvém místě nejvyššího purkrabí pražského.

1. Nejvyšší purkrabí pražský měl »moc k zlým ve všie popravě zemské země české sáhnúti«. [1]) Když běželo o přemožení škůdců zemských, nepřátel králových v zemi a psanců zvlášť mocných, bývalo úlohou pražského purkrabí nebo náměstka jeho, aby v čele branného lidu podnikl výpravu proti řečeným zhoubcům a rušitelům veřejného řádu, je stíhal, zajímal a nad nimi popravoval. Podle toho vrch policejní moci spočíval v rukou pražského purkrabí. Nemůžeme ovšem věděti, jak zhusta naskytala se potřeba, přikračovati k mocnějším zbůjníkům v zemi; nicméně udolávání jich nebylo ani výhradní ani přední, než jen příležitostnou povinností nejvyššího purkrabí. Při tom pomáhali mu purkrabí venkovských hradů královských i s lidmi

---

[1]) Ondřeje z Dubé Přípis ke králi Václavovi IV., v Arch. česk. II. str. 484.

svými a jiní ochrannici zeměpanské moci, jak píše se ve Výkladu na právo zemské »o honění zhůbce zemského: Také jest potaz panský, jakož jest ot starodávna bylo, že Králova Milost má pro takú věc sáhnúti s purkrabí pražským a svými úředníky, s městy a s kláštery napřed, a bylo-li by, že by tomu nemohli nic učiniti, má povolati pánóv a popravcí toho kraje, v kterémž se taká věc děje, aby Jeho Milosti pomohli; pak-li by ti všichni nemohli tomu nic učiniti, ale mají povolati na jiné pány i na obec. A ti všichni mají jemu pomoci, ale má jim Králova Milost za poraženú škodu státi a ztravu dáti, jakož ot starodávna bylo.« [1])

Náčelníci domu Rožmberského toužili po právech zemského popravectví, jakými nadán byl nejvyšší purkrabí pražský; až prý r. 1333 povedlo se jim získati potvrzení výsady z r. 1264, vedle níž, jak dovozovali, pan Vok z Rožmberka a nástupci jeho učiněni byli od Přemysla Otakara II. prvními a nejvyššími popravci v Čechách čili purkrabími a soudci (policejními, hrdelními) v celém království.[2]) V podvrženém listě výsadním uvedeno pak podrobněji, že páni z Rožmberka mají plnou moc, aby jímali loupežníky, rušitele veřejné bezpečnosti a škůdce zemské, kteří povrhují právem, aby trestali je na hrdle i na statcích, a podobně by dobývali zemanův, kteří pomoc svou propůjčují nebo ochranu poskytují oněm lupičům a psancům. Jmění vinníkům odňaté, hybné i nehybné, mělo býti dílem odměnou za práci zemského popravce z rodu Rožmberského, dílem náhradou škod, které by vzal při kárání zločinců, obléhaje pevná sídla jejich (hrady, zámky, tvrze) a brannou rakou jich se zmocňuje. Jen po zaplacení všeho nákladu i škod mohl žádati král, aby

[1]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo země české; čl. 106.

[2]) List krále Přemysla Otakara II. (k r. 1264): »ipsum supradictum Wokonem et successores eius facimus et creamus eos auctoritate nostra regia Boemie post nos primos et supremos iust'tiarios et purcravios iudicesque totius regni, cum ipse vel ipsi invenirent tales homines raptores vel maleficos contra pacem et iura Boemie quocunque modo facientes, eos opprimere et destruere . . . in corporibus et rebus secundum exigentiam condignam eorum (possint).« Emler, Reg. II. č. 454, str. 177. Srvn. tamže III. č. 2038, str. 792.

statek tak propadlý postoupen byl k jeho komoře. Také další milost učinil prý Přemysl Otakar II. pánům z Rožmberka, totiž, aby před soudem přísahali vždy jako královi popravci, kladouce ruku na prsa a říkajíce: »Beru na svou přísahu (»kmetstvo«), kterou zavázal jsem se pánu mému králi, že nejsem tím vinen, čím žalobník viní mne v této žalobě.« Pověděli jsme již svrchu, že podobná přísaha byla dopouštěna konšelům krajským.

2. K r a j s k ý p o p r a v c e byl zastavatelem (procurator) práv králových v kraji. Kdežto menší popravci, jako byli purkrabí zeměpanských hradů a vladaři královských panství, bděli nad spravedlností královou jen v úzkých territoriích vůkol hradských sídel svých nebo oekonomických středisk, m o c p o p r a v c e k r a j s k é h o, a s p o ň v n ě k t e r ý c h k u s e c h, o d n á š e l a s e k o b l a s t i c e l é h o k r a j e. Tak na př. o k k u p a c e s t á t k ů o d u m ř e l ý c h a v p o k u t ě p r o p a d l ý c h, o c h r a n a v d o v a s i r o t k ů s t a v u z e m a n s k é h o, s p r á v a n ě k t e r ý c h r e g á l i í, v y m á h á n í k r á l o v s k é b e r n ě, t r e s t á n í s i l n i č n í c h l u p i č ů, r e p r e s s e l i d í odbojných nebo právním řízením pohrdajících, s o u d p o l i c e j n í, h o n ě n í a d o b ý v á n í p s a n c ů m é n ě m o c n ý c h mohlo bez omezení příslušeti krajskému popravci, kdežto v jiných věcech zůstavena mu byla konkurrence jednak s nejvyšším purkrabím, jednak s venkovskými purkrabími a vladaři toho kraje. Popravce krajský nescházel při krajských sjezdech panstva a zemanstva, kdež rokováno bývalo o mír a veřejnou bezpečnost v kraji i přetrhování všeho škůdnictví. Pro lepší evidenci osob a věcí podržoval v rukou svých rejstřík psanců čili listy o »bezpravcích« a jejich vinách. Popravce krajský míval povinnost c h r á n i t i d u c h o v n í k o r p o r a c e, z á d u š í f a r n í c h k o s t e l ů a o b c e k r á l o v s k ý c h m ě s t před rušiteli jejich výsad, i podporovati je v držení a užívání práv jejich. Nezřídka také přijímal zvláštní poručení od krále, nebo jménem královým od soudu zemského a soudu dvorského, aby bděl nad právem soukromých osob, které na soudě získaly, ale před násilím se strany

protivníků svých nebyly dosti bezpečny. Jindy zase zastával úřad delegovaného soudce v rozepřích mezi služebníky královými, nebo mezi many a měšťany, a pod. [1])

Nebývalo pravidlem, aby král v každém kraji zřizoval jen jednoho popravce. Dosti zhusta asi ustanovováni byli dva solidární popravci pro jeden kraj,[2]) aneb i tolik popravců zvláštních, kolik kraj čítal ustálených podkrají (krajin, poprav). Než i v tom případě, kdy jeden popravce zastával právo královo v celém kraji, zvykem bývalo, že krajský popravce volíval sobě náměstka (»tovaříše«), který rovněž tak zavázán byl přísahou králi jako pán jeho, i směl předsebráti všechny úkony popravčího úřadu v kraji. Byla-li na soudě zemském žaloba proti popravci, že učinil zemanovi škodu bezprávně (»účinek«), očišťoval se z nářku toho přísahou svou »bez kříže« a přísahou svého substituta, též »bez kříže«.[3]) — Při žalobě »z příjmu« nebo »zkázání« očišťoval se sám jediný přísahou »bez kříže«.[4]) Král

---

[1]) O právech a úkonech krajského popravce svědčí především sbírka úředních dopisů, řízených k panu Vilémovi z Egerberka, popravci kraje žateckého (v letech 1346—1350; Jireček, Cod. juris boh. II. 2. str. 334 nn.), pak některá místa z právnických spisů 14. století a četné drobnější zmínky listin, z nichž několik hned níže jest přivedeno.

[2]) List krále Karla z r. 1349: »ipsos utrosque (Jindřicha z Hradce a Jošta z Rožmberka) in solidum et eorum queml bet poprabczones sive iusticiarios Pilsnensis provincie auctoritate et potestate regia duximus statuendos et statuimus.« Chytil, Cod. dipl. Moraviae; VII. c. 939. Srvn. list krále Václava II. z roku 1292: »Swatozlaus . . . propter suos excessus per . . rectores nostros Chazlauiensis provincie fuit exigente iusticia decollatus.« Emler, Reg. II. č. 1561, str. 670. Rector provinciae = landrichter, popravce.

[3]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 142: »Tehda právo postaviti svého tovařiše své popravy v kaple za časa. Vezmětaž oba popravci na své kmetstvo, jakž rotu (přísahu) vydadie, že vše vrátil.« Ordo iudicii terrae; čl. 80: »iustitiarius purgando se habere debet iuxta se alium iustitiarium suum provinciae suae.«

[4]) Ordo iudicii terrae; čl. 80: »pro eadem causa per se ipsum manu propria et sine cruce se purgabit, quod innocens

Karel IV. usiloval o jiný způsob jednání, tak aby žaloby proti krajským popravcům vznášeny byly ke dvorskému soudu a tam rozeznávány nálezem kmetů.[1]) Té doby již téměř bez výjimky jen členové panských rodů dosahovali úřadu krajské popravy, buď že za vlády krále Jana menší šlechtici z větších poprav byli odstrčeni, buď že teprve v první polovici 14. století větší popravy úpadkem menších (zastavováním královských hradů a panství) se posílily. První úplný seznam krajských popravců zachoval se nám z roku 1405, kdy král Václav IV. »s panskou radou« jmenoval je jedním dnem takto: Oldřicha z Hasenburka, Herbarta z Kolovrat, Jana z Vartenberka a Berku z Dubé pro Litoměřicko; Viléma ze Zvířetic, Jana z Michalovic a Aleše z Dubé pro Boleslavsko; Dětřicha z Janovic, Jana z Lichtenburka a purkrabí hradeckého pro Hradecko; Jana z Lichtenburka a Zdeslava ze Šternberka pro Chrudimsko; Ondřeje z Dubé pro Kouřimsko; Vítka z Lipnice a Mikuláše ze Zruče pro Čáslavsko; Jindřicha z Rožmberka, Oldřicha z Hradce a Jana z Ústí pro Bechyňsko; Zdeňka z Rožmitálu a Jana z Hradce pro Prácheňsko; Oldřicha z Hasenburka pro Plzeňsko; purkrabí kadaňského pro Žatecko.[2])

---

sit, super iustitiariatum suum recipiendo, dicendo: recipio super iuramentum meum, quod regi praestiti, quando officium iustitiariatus assumpsi.« Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské, člán. 26.

[1]) Maiestas Carolina: čl. 102: »Si quis exponere querimoniam contra procuratores nostros sive provinciarum iustitiarios, qui vulgariter dicuntur poprawczones, voluerit, regiae maiestatis praesentiam adeat, vel iudicis curiae auditorium quaerat. Qui . . . ablata si sunt restitui faciant querulanti et alia quaeque damna et sumptus debite resarciri.«

[2]) Listy krále Václava IV. ze dne 5. ledna roku 1405: »sano baronum, nobilium et fidelium nostrorum accedente consilio . . . te iusticiarium seu poprawczonem districtus . . . facimus, constituimus et virtute presencium omnimode ordinamus, dantes et concedentes tibi auctoritate regia predicta plenam et expressam in facinorosos et delinquentes homines exercendi et puniendi potestatem; . . . ad conculcandam et reprimendam maleficorum, raptorum et oppressorum dicti regni Boemie temeritatem inconsultam tua potencia totis nisibus assistere debeas fideliter et astare.« Čelakovský, Cod. juris munic. II. str. 1005.

Poměr krajské popravy k cudě byl poměr spravedlnosti královy ke spravedlnosti zemské. Svobodný zeman příslušel ke svobodnému právu zemskému, pokud vlastní vinou nepřetrhl svazek řečené příslušnosti (na př. odbojem, násilím před soudem, útěkem). Přísedící cudy (páni-konšelé a vladykové-konšelé) »psali« zemana, jenž byl vypadl z práva zemského (»bezpravce«) a »listy« o něm zasílali nebo podávali krajským popravcům. Tak pořizován byl seznam lidí, kteří podle viny své příslušeli již k právu královu.[1]) Zločinec při skutku postižený vydáván býval přímo popravcům.[2]) Zemský soud sám o sobě neodsuzoval (v našem, moderním smyslu toho slova) nikdy na smrt. Připouštěl sice soupeře k souboji a oznamoval vítězi, že má právo, aby protivníka svého zbavil života, ale z úředníků zemských nikdo nesměl užiti pádného ramene světské spravedlnosti, tak aby vykonati dal rozsudek smrti katem. Ještliže vinník, prosoudiv hrdlo, nesmluvil se o mírnější pokutu se svým protivníkem (odklad, pokora) a dovedl také s pomocí přátel svých ukrývati se před ním, býval »psán« čili postoupen v moc veřejné popravy. Podobně i zjevný zločinec, jemuž povedlo se ujíti rukám stihatelů, stával se psancem. Když pak krajský popravce zmocnil se psance, postavil jej před svůj soud a podle nálezu kmetů dal hned vykonati na něm rozsudek. Při tom krajská poprava mívala kmety s cudou společné (pány-konšely a vladyky-konšely).[3])

---

[1]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 131: »Když otpovie, po dskách že je psance zahubil, tehda sě právo doložiti popravce toho kraje, ktož jej jmá na svých listech.«

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »Si autem fur vel praedo manifeste in ipso actu deprehenditur, . . . ipsi secundum consuetudinem terrae a nostris iudicibus puniantur.« Erben, Reg. č. 660, str. 307.

[3]) Maiestas Carolina; čl. 7: »villici . . . ad executionem omnium sententiarum, quae per iudices ipsorum provinciis latae fuerint, cum debitae sollicitudinis efficacia laborabunt.« O úzké spojitosti poprav a cud svědčí zmínky listin. Sr. ku př. list krále Jana z r. 1340: »mandamus . . . capitaneis, camerariis, poprawczonibus, rectoribus, czudariis et aliis nostris officialibus

3. Podkrajský popravce lišil se od krajského popravce menším rozsahem působiště: zastávalť právo královo jen v částce kraje, kterou staří nazývali buď popravou (= territorium úřední působnosti), nebo újezdem aneb i »krajem«, my pak pro lepší distinkci zovem podkrajím. Ústav podkrajských poprav byl zřízení velmi starodávné a rozkvetl nejvíce ve druhé polovici 13. století. Za doby krále Jana květ jeho zase opadával. Památkou po něm zbyla řada dekanátů, o kterých v jistotě víme, že vznikly na podkladě administrativního rozvrhu země. Ještě v prvních desítiletích 14. století slují trakty venkovských děkanů »popravami« nebo »kraji«, a správci děkanského okresu říkáno »děkan kraje«.[1]) Kdežto pak třídění krajů na popravy časem prořidlo, počet dekanátů nejen se neumenšoval, ale rostl tím, že některé prostrannější dekanáty rozděleny jsou na dvé. Pokud nám povědomo, starší způsob, zřizovati podkrajské popravce v oblasti celého kraje, uchoval se v Pražsku a Bechyňsku. V listině z r. 1337 přichází zmínka o popravcích čtyř podkrají, ze kterých skládalo se territorium cúdy pražské. Tři podkrají výslovně jsou uvedena: Meziříčí (krajina mezi řekami Labem, Vltavou a tuším i Sázavou), Ořechovsko, Slansko; čtvrté tají se nejspíše v topickém názvu »Meziříčí« a může vykládáno býti na Vyšehradsko. Popravci těch podkrají měli zvláště to před krajskými popravci jiných

---

quibuscunque, ... quatenus ... ipsos occasione poprawy vel czude bohemicalis non evocent.« Emler, Reg. IV. č. 760, str. 801. List purkrabí donínských z roku 1341: »iuri bohemicali, videlicet poprawczie seu zude, cum dicto castro subesse non debemus.« Tamže, č. 1001, str. 399. List krále Karla z r. 1352: »currus suos cum equis, sale et aliis rebus eorum iidem collectores ungelti salis ... poprawczonis et beneficiariorum czude Sacensis pro eo tempore constitutorum ... auxilio et iuvamine aufere et licite recipere in penam presumpcionis teneantur.« Čelakovský, Cod jur. munic. II. str. 465.

[1]) Listina kláštera břevnovského z r. 1341: »plenum ius et proprietatem habere percepcionis denariorum fumalium, scilicet in Luthomericensi, Belinensi et Dyeczinensi, que nunc est Lyppensis, provinciis.« Emler, Reg. IV. č. 1012, str. 404 n. Listina johannitského priorátu v Strakonicích z r. 1335: »Andrea, decano provincie Prachinensis.« Tamže, č. 135, str. 53.

území, že směli propůjčovati vrchnostem koncessi šenkéřskou.[1]) Dozor nad propinačním regálem náležel však obecně k povinnostem královských popravců.[2])

O existenci podkrajských popravců v kraji bechyňském soudíme z obsahu dvou listin, kterými král Jan spokojoval věřitele svého pana Petra z Rožmberka, dávaje mu v základ kromě jiných regálií právo své k odúmrtnostem v popravě bechyňské, chýnovské, doudlebské, volyňské a netolické.[3]) Při shodě děkanských traktů s bývalými popravami mohlo by se i na to pomysliti, že v řečených listinách vyměřován jest rozsah kraje bechyňského výčtem tamních dekanátů, ale zmínka o popravě netolické vstupuje hned v cestu takovému výkladu, ježto odjinud známo jest, že Netolicko bylo částkou dekanátu bechyňského. V seznamu krajských poprav a popravců z r. 1405 nečiní se již rozdíl mezi Bechyňskem a jinými kraji, ve kterých nebylo zvlášt-

---

[1]) List krále Jana z r. 1337: »nullus in regno nostro Boemie tabernas habet admittere nisi ipse (summus noster pincerna), exclusis nostris popprawczonibus quatuor provinciarum ad beneficium Pragense spectancium, videlicet in Mesericz, Orsichow et Slana, qui tabernas in predictis districtibus admittere poterint et tenere.« Emler, Reg. IV. č. 420, str. 172.

[2]) List císaře Karla z r. 1355: »Universis iusticiariis per regnum nostrum Boemie ac specialiter in Luthomericensi provincia presidentibus . . . mandamus, quatenus predictum prepositum (kostela litoměřického) et eius preposituram in dictis tabernis ac eciam suos tabernarios iuribus, graciis et libertatibus . . . frui et gaudere libere permittatis.« Čelakovský, Cod. jur. munic. II. str. 524 n.

[3]) List krále Jana z roku 1338: »omnia et singula bona, que in Bolezlaviensi, Czazlaviensi Greczensi et Mutensi nec non Bechinensi, Chinoviensi, Prachinensi, Dudlevicensi, Wltaviensi et Bosinensi provinciis propter demerita vel decessum quorumcunque absque heredibus . . . ad nos devoluta fuerint, ex nunc conferimus.« Emler, Reg. IV. č. 575, str. 227. List téhož krále z r. 1341: »iura eciam nostra Pylznensis, Bozinensis, Prachinensis, Volinensis, Wltaviensis, Bechinensis, Chynoviensis, Dudlebensis et Netolicensis provinciarum, videlicet bona mobilia et inmobilia, que per mortem et sine heredibus decedencium ad nostram regiam magnificenciam . . . devolvuntur . . ., eciam si vendiciones fierent alique iuris emphiteutici provinciarum dictarum vel nove plantaciones villarum in silvis nostris regiis provinciarum sepedictarum iure in eodem.« Tamže, č. 2220, str. 867.

nich podkrají, kdežto Pražsko, na podkrají rozdělené, není tam jmenováno. Z toho zase zavíráme, že ústav podkrajských poprav v Bechyňsku pominul před počátkem 15. století. Než buď jak buď, podkrajská území dodržovala i potom aspoň jako »kraje« komornické (cudní) a okresy, ve kterých provolávána byla odúmrť. V době krále Václava IV. asi r. 1407 zhotovili při deskách stručný popis »krajů« s udáním tarifu, »co má komorníkuom od kterého kraje, když poháněјí, dáváno býti«. Soupis ten zpravuje nás celkem o sedmi podkrajích (1—7). Reprodukujeme jej takto: I. Pražsko, 1. Rokytensko (chybně: Rokycansko), 2. Podbrdí; II. Litoměřicko; III. Boleslavsko; IV. Hradecko; V. Chrudimsko, 3. Mýtsko; VI. Kouřimsko; VII. Čáslavsko; VIII. Písecko; IX. Pracheňsko, 4. Sušicko; X. Bozeňsko (chybně: Berounsko), 5. Vltavsko; XI. Plzeňsko, 6. Klatovsko; XII. Žatecko, 7. Stříbrsko.[1]) Tak zvaná »tabula provinciarum« z roku 1410 čili seznam krajů a okresů »provolacích« přivádí celkem dvanácte podkrají (1—12), jak na jevo jde z tohoto přehledu: I. Pražsko, 1. Slansko, 2 Rakovnicko (= Rokytensko), 3. Berounsko (= Podbrdí); II. Litoměřicko, 4 Mostecko (= Bílinsko); III. Boleslavsko, 5 Mělnicko, 6. Nymbursko; IV. Hradecko; V. Chrudimsko, 7. Mýtsko; VI. Kouřimsko; VII. Čáslavsko; VIII. Písecko, 8. Bechyňsko, 9. Chýnovsko, 10. Doudlebsko; IX. Pracheňsko; X. Bozeňsko, 11. Vltavsko, 12. Kamýcko; XI. Plzeňsko; XII. Žatecko.[2])

4. Purkrabí královských hradů a vladaři zeměpanských statků byli popravci královi, někdy i v plnějším smyslu toho slova nežli popravci krajští a podkrajští. Ať vyjdeme od základu jejich pravomoci, purkrabí rovněž tak jako vladař spravoval skupinu korunních statků a řídil lidi své villikace, kteří bývali různého druhu, buď nápravníci (feudálové, manové), užívající pozemků za to, že zavázali se konati službu bojovnickou, buď služebníci panští, jako hajní,

[1]) Palacký, Archiv český; IV. str. 587 n.
[2]) Jireček, Cod. jur. boh. II. 2. str. 414.

mlynáři a j, buď poplatní sedláci, odvádějící úroky a konající robotu, buď čeleď při režijních dvorech a v domě pánově. Souhrn justičních práv, kterými nadán byl purkrabí (vladař) vzhledem k lidem právě řečeným, slul popravou. Co většího a trestnějšího přihodilo se mezi lidmi hradského panství (vladařského újezdu), o tom jednati i rozhodovati příslušelo purkrabímu (vladaři) na »soudě obvodním« (iudicium provinciale). Tím slovem znamenána jest schůze veských kmetů, rychtářů a nápravníků, kteří od hradského pána k úředním rokům byli svoláváni, aby vyslechli nová nařízení své vrchnosti, aby oznámili trestní případy ze svých rycht, vydávali počet z přijatých pokut, jmenovali vdovy a sirotky toho panství, a jako poradci účastnili se soudu pánova nad poddanými v rozepřích hrdelních a věcech, které přesahovaly pravomoc veských rychtářů. [1]) Svobodní zemané ve službě královského hradu a nájemci oekonomických objektů na panství hradském nemohli ovšem proti vůli své nebo proti vůli svých žalobníků souzeni býti na »obvodním soudě«, pokud výslovně nebyli vyňati z pravomoci venkovských cud a zemského soudu v Praze. Exemci takovou znamenati na př. v popravě hradu loketského [2])

---

[1]) Srvn. ku př.: »iudicium nostrum provinciale in Budin« (r. 1278—1305). Emler. Reg. II. str. 999. »villicacio nostra in Budin«. Tamže, str, 1000. »burgravius seu provincialis iudex Podebradensis« (r. 1335). Tamže; IV. str. 850. »castrum Landsperch cum quatuor oppidis forensibus, cum quinquaginta et pluribus villis« (r. 1336). Tamže, str. 121. »sagittarii (infeodati regales) ad villicacionem Kamyczensem pertinentes« (r. 1336). Tamže, str. 145. »castrum Burgleins et ipsius feudales« (r. 1343). Tamže, str. 519. »castrum et civitas Thust cum iudicio provinciali et altis iudiciis« (r. 1349). Čelakovský, Cod. iur. munic. II. str. 431. »iudicium provinciale in Alba Aqua« (r. 1396). Palacký, Radhost; II. str. 158 n. »Jan ze Smržova, purkrabí na Bělé« (r. 1415), Archiv český; III str. 485.

[2]) List krále Jana z r. 1341: »nullus ex ipsis feudalibus, vasallis et incolis ad zudam Pragensem vel aliquam zudam aliam evocari vel racione proscripcionis per iudices nostros provinciales regni Boemie iudicari debeat aliqualiter, sed tantum super singulis casibus et causis ipsi coram nobis aut nostro purchgravio

Působnost král. purkrabí a vladařů nepřestávala na řízení panství a úkonech patrimoniální jurisdikce, nýbrž nesla se dále k soudům smíšeným, kdy totiž cizí žalobníci vešli v rozepři s lidmi královými, a viníce je ze zločinu nebo škody, žádali sobě spravedlnosti. V té příčině zvykem bývalo, že purkrabí (vladař), přibrav k »obvodnímu soudu« kmety se strany žalobníkovy, potazem a nálezem smíšeného kmetovstva dával rozeznati vinu pohnaného. Nad úročníky duchovenských vrchností, kteří sousedili s lidmi královými, ale kompetentního fora svého pro vzdálenost jeho užívati nemohli, vykonávali purkrabové (vladaři) ochrannou moc (advokaturu), takže soudili je z věcí hrdelních, a dle potřeby bránili jich také před škodnými nájezdy cizích násilníků.[1]) Kromě toho náleželo purkrabímu očišťovati podkrají hradské od zemských škůdců, poskytovati bezpečný průvod cizím obchodníkům, bdíti nad spravedlností při vybírání veřejného cla a mýtného, vymáhati královskou berni od poddaných soukromých vrchností, kteří přebývali v territorii zeměpanské villikace, a zastávati jiná práva králova, jako regál horní, propinační a honební.[2]) Ježto na panství hrad-

---

cubitensi tenentur cuilibet respondere.« Emler, Reg. IV. č. 910 str. 366. Sr. č. 180, str. 68 n.

[1]) List krále Václava II. (roku 1278—1305): »universa claustra et claustralium bona intra terminos dicte villicacionis existencia dictus N. nostra auctoritate et nomine . . . defensare debeat et tueri.« Emler, Reg. II. č. 2307, str. 1000. Listina kláštera doksanského z r. 1336: »si dicte ecclesie prepositus pro tempore dicta bona libertaverit ab advocacia in Thust, extunc ego Jarozlaus censum . . . ratione libertatis eiusdem annis singulis ampliabo.« Tamže; IV. č. 351, str. 141. List králevice Karla z r. 1343: »castrum Burgleins . . . cum advocacia bonorum claustralium.« Tamže, č. 1291, str. 518. Srvn. tamže, III. č. 1508, str. 589.

[2]) List krále Jana z r 1336: »in villicatione Piescensi . . . de aurifodinis.« Emler, Reg IV. č. 253, str. 100. List téhož krále z r. 1336: »castrum Clingenberch cum . . . piscacionibus, venacionibus, aucupacionibus ceterisque proventibus.« Tamže, č. 254, str. 101. List králevice Karla z r. 1343: »omnia damna, que

ském (villikaci) nescházely osadní kostely, purkrabí (vladař) jako zástupce králův podával k nim kněží za duchovní správce.[1]) Pro častější nepřítomnost svou v úřadě a ulehčení v povinnostech vůbec purkrabí (vladař) míval stálého náměstka, tak zvaného místopurkrabí (místovladaře), jehož pravomoc, na vůli hradského pána závislá, někdy i plné moci se rovnala. Kancelářské práce v popravě hradské nebo vladařské, zejména hotovení listin, spisování berničních rejstříků a hospodářských počtů, zápisy soudní a j., spočívaly v rukou obročního písaře.[2])

Karel IV. ve spise »Maiestas« popustiv uzdu svému zármutku nad úpadkem, jaké hradské (villikační) zřízení v zemi stiženo bylo v letech 1305—1346, tím nejvíce, že král Jan zastavoval, najímal a v soukromé vlastnictví postupoval korunní statky, naznačil aspoň indirektně vrchol popravčí moci král. purkrabí a vladařů. Zeměpanské hrady sloužily nejprve k tomu, aby z nich »poprava neb spravedlnost královská« byla vedena. Než, jak přešly v soukromé držení, moc spravedlnosti hned povolovala a všelijak hynula, »potom z toho lotróv, zlodějóv a rozličného pokolenie zločincóv počalo hanebně přibývati«, takže pokojným obyvatelům zemským a obchodníkům »do »královstvie jíti chtě-

---

ipsi (zástavní držitelé hradu Křivoklátu) et eorum familia in insequendo maleficos et profugos quociescunque perpessi fuerint, ... resarcire promittimus.« Tamže, č. 1291, str. 520. List krále Karla z r. 1349: »castrum Toust cum ... conductu et thelonio.« Čelakovský, Cod. iur. munic. II. str. 431. Srvn. Emler, Reg. III. č. 887, str. 349; č. 1469, str. 574.

[1]) List krále Jana z r. 1336: »castrum nostrum Budynye cum ... iure patronatus ecclesiarum« Emler, Reg. IV. č. 265, str. 106. Srvn. č. 254, str. 101; č. 306, str. 121. Čelakovský, Cod. iur munic. II. str. 431.

[2]) List krále Jana z r. 1336: »burgravio castri Cadanensis seu vices ipsius castellanatus ibidem suo tempore gerenti.« Emler, Reg IV. č. 260, str. 104. List vévody korutanského Jana z r. 1349: »Pesconi Krabicze de Weytmul ... iudicium provinciale, quod landgericht dicitur, et forestariam silvarum districtus vestri Truthenoviensis .. contulimus atque dedimus per ipsum Pesconem et suum in hac parte substitutum ... habenda.« Čelakovský, Cod. iur. munic. II. str. 429 n. List krále Jana z r. 1336: »Wassko, notarius de Camyk eiusdem villicacionis.« Emler, Reg. IV. č 361, str. 145.

jícím malé neb žádné cest bezpečenstvie nebylo popřáno, a ježto žalostnější jest, u vlastních chalupách (lares), kdežto mělo přestati ukrutenstvie, a všem býti bezpečné útočiště, jich život pokojný a domácí od takových zlostníkóv ukrutně zamucován býval.« Ano moc a vážnost královské vlády sešla tou měrou, že nejen nestačila k trestání loupežných pánů a rytířů, kteří těkajíce po krajích, dopouštěli se vražd, pálení a mnohých jiných zločinů, nýbrž i penězi a darováním statků mír zemský od nich vykupovala.[1]) Z toho patrno, že veřejná bezpečnost v zemi a pokojné spolužití obyvatelstva měly prve oporu svou v silném rameni královských purkrabí, kteří tudíž předními, ne-li jedinými konservatory zemského míru a trestateli zjevných zločinců byli jmíni.

Podle úmyslu Karla IV., jehož přičiněním většina hradů a villikací zase vrácena byla k plnému panství krále českého, purkrabí (vladař) měl býti pouhým úředníkem či zastavatelem práv králových, policejních i finančních, tak rázným a svědomitým, aby prohlédal jediné ke spravedlnosti, a ne k osobám nebo jich přátelstvu. Co se tkne jednotlivých kusů prokury, král. purkrabím (vladařům) uloženo bylo, aby předsedali meznímu soudu, když byl spor o hranice lesa králova mezi zemanem a dvorským úřadem,[2]) aby rozhodovali o stížnostech proti král. hajným, kteří dopouštěli se někdy přehmatů ve službě,[3]) aby přisedali k soudům nad dívkami nižšího rodu, které proti vůli rodičů nebo bratří nebo strýců svých za muže šly, nebo s muži nepořádně se spo-

[1]) Maiestas Carolina v Předmluvě; odst. 5 n.

[2]) Maiestas Carolina; čl. 49: »pro parte regia producantur novem silvani seu servitores, pro parte vero clientis totidem nobiles vel clientes, quibus in praesentia purggravii nostri aut villici regionis illius constitutis . . . causa ipsa sopita, nulla in posterum relinquatur occasio litigandi.«

[3]) Tamže, čl. 51: »coram scilicet officialibus nostris regionum illarum . . . testimonium volumus perhiberi, juxta quod litigium dirimatur.«

jily,[1]) aby vykonávali rozsudek nad zemany ze svých podkrají, kteří propadli na soudě a nesmluvili se s protivníky svými o mírnou satisfakci,[2]) aby honili notorické zločince stavu rytířského i nižšího, aby jímali lidi z kacířství podezřelé a vydávali je inkvisitorům haereticae pravitatis,[3]) aby zatýkali plavce, kteří dopravovali po řekách drva, z královských lesů bezprávně nebo podloudně ujatá.[4]) Ustanovení Karlovo, vedle něhož žaloby proti »prokuratorům královým čili krajským justiciarům, kteří obecně slovou popravci,« že vystoupili z míry svého úřadu a způsobili škodu bezprávně, měly vznášeny býti na dvorského sudí v Praze,[5]) vztahujeme i k purkrabím, tím se zakládajíce, že někteří purkrabové byli

---

[1]) Maiestas Carolina; čl. 98: »si vero puella generis inferioris exstiterit, tunc ad iustitiarios seu correctores una cum villico regio provinciae illius, in qua dicitur deliquisse, idem iudicium intelligitur pertinere.«

[2]) Tamže, čl. 7: »purgravii sive villici . . . ed executionem omnium sententiarum, quae per iudices ipsorum provinciis latae fuerint, cum debitae sollicitudinis efficacia laborabunt.«

[3]) Maiestas Carolina; čl. 3 n.: »volumus huiusmodi sceleris (haereseos) patratores et per officiales nostros sicut alios malefactores inquiri . . . et capi . . ., sic captos per officiales eosdem dictis praelatis aut inquisitoribus remitti.« Nález sněmu zemského z r. 1348: »cum poprawczones villici militares homines, vel cuiuscunque fuerit conditionis status, homines profugos persequerentur et illi profugi coram eis fugam receperint, quod . . . . homines . . . . audientes clamorem vel recipientes nuntium a persequentibus . . . . modo simili persequendo cum crida ac clamore (iuvare debeant).« Jireček, Codex iuris bohem. II 2. str. 24. Srovnej rčení »villicus-poprawczo« v listě markraběte Karla z roku 1340: »si in predicto castro futuris temporibus villicum-poprawczonem vel alium quemvis officialem institui seu residere vel castrum ipsum tenere aut iudicium zude inibi collocari contigerit, hoc omnino absque bonorum et hominum predictorum fiat dispendio et iactura purgraviis castri ipsius seu villico ac officialibus huiusmodi in ipsis nullam iurisdiccionem . . . habituris.« Emler, Reg. IV. č. 796 str. 813.

[4]) Maiestas Carolina; čl. 57: »Cum igitur territorium et districtum castri, cui quisque praeest, pervenerint, per eos (purggravios seu castellanos nostros) vel per alios, quos ad id duxerint deputandos, intercipiantur et arrestentur.«

[5]) Tamže, čl. 102.

krajskými popravci, někteří podkrajskými, ostatní pak aspoň obvodními popravci. [1])

Z počtu zeměpanských hradů a villikací 14. století jsou nám zejména povědomy: Albrechtice (Chvojno vysoké), Angerbach, Bezděz (Bělá), Budyň, Dobříš, Domažlice, Hluboká, Hradec Králové, Cheb, Kadaň, Kámen, Kamýk, Karlštejn, Kašperk, Kladsko, Kostelec nad Sázavou, Křivoklát, Lichnice, Litoměřice, Loket, Mělník, Most, Nečtiny, Nížburk, Písek, Poděbrady, Potštejn, Přimda, Protivín, Střekov, Svojanov, Tachov, Trutnov (a Dvůr Králové), Ústí nad Labem, Vyšehrad, Zvíkov, Žebrák. Hradu pražského ani neuvádíme, ježto statky k němu náležité byly dotací nejvyššího purkrabí. Tradice z dob hradové ústavy v zemi a silná ruka vojenské moci dodávaly vážnosti král. purkrabím; k tomu pak úřad hradský svými důchody míval zvláštní cenu pro osoby, které toužily po rozmnožení svého majetku. I nemůže býti s podivením, že členové panských rodů stáli o úřady purkrabské či spíše o velitelství na královských hradech se všemi právy k tomu příslušnými. Pilného povšimnutí také zasluhuje, jaké kombinace při tom v úřadech a popravách se naskytovaly. Tak na př. nejvyšší purkrabí Hynek Berka z Dubé byl vladařem villikace poděbradské (asi r. 1320), nejvyšší purkrabí Jan Krušina z Lichtenburka byl krajským spolupopravcem v Chrudimsku a Hradecku, purkrabí na Přimdě Oldřich z Hasenburka byl krajským popravcem v Plzeňsku a spolupopravcem v Litoměřicku (r. 1405), purkrabí hradu domažlického Jindřich z Hradce byl krajským spolupopravcem v Plzeňsku (r. 1349), purkrabí kadaňský býval krajským popravcem v Žatecku (roku 1346—1350, 1405), purkrabí hradecký byl krajským spolupopravcem v Hradecku, (r. 1405). [2]) Ústrojí ve-

[1]) O žalobách proti vladařům, kteří nebyli popravci ani krajskými a podkrajskými, jedná zákonník Karlův ve čl. 103. »Qui a villicorum nostrorum aliquo se passum iniuriam dicere voluerit, nostrae curiae iudicis auditorio implorato cum dicti iudicis literis aut nuntio locum repetat, ubi habitat villicus supradictus. Qui simul et kmetones villanorum dicti loci querelam examinent et . . iudicium ferant«

[2]) Emler, Reg. III. č. 555, str. 283. Čelakovský, Cod. iuris

řejné správy zjevilo by se v rysech mnohem prostších, nežli z popisu různých článků jeho může se jeviti, kdybychom uměli všechny ostatní kombinace poprav způsobem tuto naznačeným vypsati a oceniti.

5. Obce královských měst zřizovány byly za popravce, zprvu sice jen v úzkých mezích nutné potřeby a pro spoluhájení interesů svých vlastních, později s plnější mocí a širším oborem práv jak podle věcí tak i podle osob. Popravectví král. měst vzalo počátek v době, kdy za mladistvého krále Václava II. pan Záviš z Falkenštejna třímal otěže vlády a v horlivém snažení, aby mír a veřejná bezpečnost vráceny byly zemi, posiloval moc těch faktorů, kteří králi a přednímu rádci jeho byli oddáni, tudíž i kommunit městských. Výsadním listem z r. 1285 propůjčeno jest obcím král. měst, aby honily své škůdce, na něž byly žalobu vznesly ke králi, ale pro nestání jich k soudu anebo jiný způsob retinence nedočkaly se řádné satisfakce. Jestliže hotovost městská nestačila k tomu, aby vinník byl přemožen, jat a přinucen k dostičinění, mohly obce několika měst v jedno se spojiti na jeho přemožení a zajetí. Kdo z příslušníků stavu panského a rytířského, z panoší jejich a služebníků provedl násilí nad městem ať plenem nebo loupeží nebo žhářstvím, měl se svolením královým staven býti od měšťanů a držán v moci jejich, pokud by neučinil dosti za zločin. Rychtář a konšelé král. města »psali« osoby, které u nich zůstaly dlužníky práva, i posílali listy o nich všem ostatním městům, aby, v kterémkoli městě psanci ti stanou, byli poznáni a zatknuti. Podobně jména šlechticů a jejich služebníků, na soudě zemském »psaných«, měla oznamována býti městům.[1]) Poprava ve smyslu rychlého

munic. II. str. 1005. Jireček, Cod. iuris boh. II. 2. str. 385. Čelakovský, l. c. str. 481. Srvn. list biskupa Dětřicha z Portic z r. 1360: »inquisicionem premissorum . . . Pesslino Mathie militi, purggravio in Elbogen, duximus comittendam . . . Nos . . , Pesco Mathie, iusticiarius seu poprabczo districtus Sacensis. recognoscimus.« Čelakovský l. c. str. 564.

[1]) List krále Václava II. z r. 1285. Emler, Reg. II, č. 1346, str. 581.

soudu nad zjevnými zločinci vůbec, buďtež dohoněni po skutku v mílovém okrese městském, nebo stíháni zvláště v místech, která sloužila jim za úkryt, puštěna byla městům za doby krále Jana. Zmínka o tom zachovala se ve výsadní listině města Ústí nad Labem z r. 1339, kdež činěn jest rozdíl mezi menšími zločinci, kteří způsobivše lidem rány na těle, chtěli útěkem vyhnouti se městskému soudu, a mezi většími zločinci, jako byli vrahové, zloději, loupežníci, žháři, padělatelé mincí, psanci a jiní škůdcové, kteří, trvám, v území městském rozvíjeli zhoubnou činnost svou, třebas i opodál něho, na panstvích jiných vrchností se ukrývali.[1]) V parallelní listině moravské uvedeno jest výslovně, že měšťané popravujíce nad zjevnými zločinci a rušiteli veřejné bezpečnosti, nejsou již povinni čekati na krajského popravce a v jeho přítomnosti nebo s jeho vědomím vykonávati teprve rozsudek nad zemskými škůdci; měliť moc učiniti tak sami o sobě.[2]) Karel IV. propůjčoval městům popravu notorických zločinců v okresech městských a »na kolik dále« budou moci ji provoditi.[3]) Aby pak možnost ta čili konkurrence obcí městských s jinými popravci byla účin-

---

[1]) List krále Jana z roku 1339: »quoslibet maleficos et noxios homines, puta homicidas, fures, latrones, incendiarios, predones, falsarios, proscriptos, seu quomodolibet aliter criminosos usque ad loca quelibet, in quibus latitaverint, vel soliti fuerint latitare, pro viribus insequentes ad civitatem Uscensem potenter reducant ac reducere, si eis tantum posse affuerit, penaque mortis promerita habeant truc dare . . . Concedimus eis similiter, ut . . . homines singulos, qui in civitate Uscensi aut foras ipsam in eius hereditate quempiam vulnerando, plagis, fixuris vel quomodolibet aliter leserint, in persona pede fugitivo iudicium evadere satagentes, in terminis hereditatum ipsius civitatis apprehendere . . . habeant.« Emler, Reg. IV. č. 691, str. 271.

[2]) Výsadní listina města Olomouce z r. 1331: »quod cives predicti possint et debeant capere, iudicare incendiarios, violentos et temerarios hominum in stratis publicis et alias occisores et alios malificos quoscunque, nec teneantur amodo auctoritatem nostri provincialis iudicis aut eciam ipsius presenciam expectare.« Emler, Reg. III. č. 1775, str. 694.

[3]) List krále Karla z roku 1348: »in suis districtibus ac quanto remocius poterint.« Čelakovský, Cod. iuris munic. II str. 397.

nější, slučoval města jednoho kraje nebo dvou krajů sousedních v jednotu mírovou (ligu, lantfrid) ukládaje každému z nich, aby přispívalo svou pomocí, morální i fysickou, ostatním městům toho sdružení, kdykoli by potřeba společné akce proti zřejmým škůdcům byla mu ohlášena.[1]) Tak sdružena jsou, pokud víme, města Kutná Hora, Čáslav, Kolín, Jihlava r. 1348, Žatec, Most, Kadaň, Louny r. 1366, Klatovy, Sušice, Kašperské Hory r. 1366.

Účelem popravy bylo zachovati cesty (silnice) a příbytky pokojného obyvatelstva při plné bezpečnosti. Jakmile proslechlo se o tom, že škůdce některý mešká v městě, městysi, tvrzi, vsi nebo kdekoli jinde v mílovém okresu města, hned řízením městského rychtáře usilováno bylo o jeho osobu i majetek. Kdo z panstva, rytířstva nebo zemanstva choval škůdce na svém statku a nepropustil ho od sebe, jakkoli za to žádán byl od měšťanů, upadal ve spoluvinu jeho zločinů. Když dálo se stíhání zločince »po jistině« (vf frischer tat, po čerstvém zločinu), povinen byl každý, buď pán nebo vladyka nebo zeman nebo soused menšího města nebo úročník, přidati se ke stihatelům a pomáhati jim; jinak bylo právem měšťanů, zmocniti se majetku těch, kdož neběželi, a držeti jej až do rozhodnutí králova. Podobným zájmem majetku měli pokutováni býti zemané, kteří poskytli útočiště zločinci po skutku honěnému, a jednou i po druhé vyzváni byvše od měšťanů, nevydali ho v moc obce jejich. Vrchnosti těch území, přes něž škůdcové převezli lup svůj bez překážky, mohly na soudě dokazovati svou nevinu, že nevěděly o zločinném nákladu; pakli usvědčeny byly z nepravdy, platily pokutu. K rychlému soudu nad zřej-

[1]) Táž listina: »homines prefatos civitatis Yglavie in procuracione ipsius pacis in vestram societatem omnimodam recipere debeatis et taliter, ut quociescunque vos per eos requisiti fueritis, ipsis adversus homines maleficos, profugos et turbatores pacis mediantibus hominibus vestrarum civitatum consiliis et aliis remediis oportunis assistere studeatis, auxilio, consilio pariter et favore, quod et ipsi viceversa, cum per vos requisiti fuerint, modo consimili vobis prestare et exhibere teneantur.« L. c. —

mými zločinci nebylo potřebí, aby měšťané volali popravce (krajského, podkrajského nebo hradského) a konšely krajské: rychtář a konšelé městští soudili sami, berouce na své svědomí a na přísahu, kterou zavázáni byli králi.[1]) Jednotě měst v kraji plzeňském a prachenském poroučel král Karel, aby při soudě měly dva důvěrníky-kmety, jednoho z Plzeňska, druhého z Prachenska, a s jejich radou by vedly popravu nad rušiteli veřejné bezpečnosti.[2]) Seznam lidí popravených a popis vin jejich měl za čas předkládán býti králi. Ježto jmění zemských škůdců spadalo na krále, městům pak náležela náhrada všeho nákladu i všech škod, jež jim způsobeny byly při dobývání a popravě vinníků, aby z počtů a rovnání o to sejíti mohlo, král postupoval majetek škůdců obcím městským. Věci však, které pocházely z loupeže, měly vráceny býti pravým majitelům.[3])

Za vlády krále Václava IV. zavedena jest reciprocita všech veřejných popravců v kraji. Poprava král. měst zbavena byla výsadního rázu svého, a obce jejich ve příčině trestání lidí obecně škodlivých postaveny na roveň, i také do řady všech ostatních popravců královských toho kraje. Listy na popravu městům vydané r. 1381 jmenují sice jen okresy městské (districtus Coloniensis, Budwicensis, Lunensis

[1]) List krále Karla z roku 1366: »Vnd schuellen mit denselben schedlichen leuten gefarn mit dem rechten nach irr gewizzent, als sie die weissel, vnd vf die eide, die sie uns vnd dem kunikrich zu Beheim gesworen haben . . . Vnd si suellen auch keins lantrichters noch lantschopfen warten vnd sullen richten, alz vorgeschrieben stet.« Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 610.

[2]) List téhož krále z r. 1366 (nebo 1351): »premissa omnia iuxta consilium proborum virorum, quos ad hoc elegeritis et quibus fides adhiberi poterit, quorum unus de provincia Pylznensi esse debeat, si ibidem malefici et spoliatores persequendi fuerint, et alius de provincia Prachinensi, si similiter in eadem provincia huiusmondi nocivi homines perscrutati fuerint, . . facere et regere omnimode debeatis.« Čelakovský, Cod. iuris munic. II. str. 615.

[3]) Listy krále Karla z r. 1348. Čelakovský; l. c. str. 401 až 403. List téhož krále z r. 1366. Tamže, str. 610.

atd.), ale z dalšího znění jejich na jevo jde, že míněna jsou okolí mnohem širší, nežli bylo mílové hájemství městské.[1]) Mírové jednoty měst nepominuly ani potom, jenže do společenstva mírového sdružení vstoupili také jiní členové, jako opati, proboští, páni, rytíři, panoši, obyvatelé trhových měst a vsí, aby společná akce jejich proti škůdcům zemským byla vydatnější.[2]) Úpadek zákonitého řádu a veřejné bezpečnosti v zemi na sklonku 14. století vyhledával spojení všech, kdož jsouce pořádku milovní, chtěli skýtati sobě pomoc proti rušitelům obecného pokoje. Z doby, kdy trvaly rozepře mezi Václavem IV. a panstvem zemským (r. 1394—1403), nemáme výslovnějších zpráv o městské popravě. Praví-li se v petitech jednoty panské z r. 1395: »Také aby v popravy ti nesahali, ježto s právem sáhnúti nemají, než popravce k tomu zjednaní podle starého ustavenie«, nelze slova požadavku vykládati tak, že jednota »nechtěla ani dopustiti, aby popravectví krajské udílel (král) městům a zemanům, nýbrž toliko starému panstvu zemskému«. Města byla popravci královými »podle starého ustanovie« a honila škůdce zemské ve svých okresech bez omezení. V dalším okolí nemohla to ovšem činiti bez vědomí tamních popravců. Ostatně poměr králových popravců vespolek upraven byl tak, že obce král. měst měly na požádanou pomáhati jiným popravcům

---

[1]) List krále Václava IV. z r. 1381: »vobis (rychtáři, konšelům a měšťanům města Plzně) committimus officium iusticiarie sive poprawe districtus vestri Pylsnensis vosque iusticiarios sive poprawczones districtus eiusdem constituimus et ipsius districtus iusticiariorum sive poprawczonum numero presentibus aggregamus, mandantes . . . omnibus aliis poprawczonibus regni nostri Boemie . . . , quatenus . . . ad requisicionem vestri vobis fideliter assistant.« Čelakovský, Cod. iuris munic. II. str. 734. Srv. tamže str. 735—737.

[2]) List téhož krále z r. 1399: »Wir . . . embieten allen vnd, iglichen ebten, probsten, lantherren, rittern vnd knechten, gemeinscheften der stete mit namen Sacz, Brux, Cadan, Lawn vnd Chomutaw, merkte vnd dörffer vnd allen andern, die in die kreysse der egenanten stete gehorn vnd doselbist bey in gesessen sein, . . . das ir euch wider sulche schedlich leute . . . czu eynander voreynent vnd vorbinden . . . sollet.« Čelakovský, l. c. str. 933. Srvn. tamže, str. 1010.

(krajským, podkrajským, hradským), jako zase tito byli povinni propůjčovati se pomocí svou městům, když vyzvání k tomu jich došlo. [1]) K soudům nad škůdci dohoněnými bývalo někdy s velikou výhodou povolati také jiných popravců za přísedící, aby proti rozsudku a trestu, když byl již vykonán, umlkly snadněji hlasy těch, kdož by viniti chtěli vykonavatete popravy ze strannictví.

Pro města jako střediska valného obchodu a křižovatky důležitých cest nebylo věcí žádoucnější nad bezpečnost volného průchodu se zbožím a penězi. — Z touhy po uchování takové bezpečnosti rozšířena byla poprava městská až i vrchlý soud nad zemskými škůdci, kdežto před tím očišťovati krajiny od lupičů a lidí obecně škodlivých náleželo královým vladařům (purkrabím) a ještě dříve bývalo povinností hradských kmetů. Než jako pečovala města o dobro domácího i cizího obchodnictva, tak směla brániti se všeliké škodě, kterou by obchodníci, užívajíce pohody bezpečného cestování, obcím městským chtěli způsobiti. Cesta cizích obchodníků s kupectvím jakýmkoli a cesta domácích lidí, kteří těžili dovozem soli z cizích zemí, byla přesně stanovena, tak aby řečení obchodníci brali se trhovou silnicí od města k městu, platili mýtné, skládali a vykládali, jak výsadní listy král. měst podrobněji o tom rozhodovaly. Kdo vyhnul se městu, jel postranní cestou, nebo prodával své zboží mimo tržiště, kdež náleželo: vydával se v nebezpečenství citelné ztráty, ježto obec nejbliž-

---

[1]) List krále Václava IV. z r. 1405: »per totum regnum nostrum Boemie et uniuersos districtus ipsius iusticiarios seu poprawczones nostros legitimos statuimus cum plenaria potestate. Idcirco fidelitati vestre (obci města Čáslavě) seriose precipimus . . . quatenus ad requisicionem huiusmodi iusticiariorum seu poprawczonum districtus vestri (krajských popravců), quocies opus fuerit et vos per se vel suos duxerint requirendos, ipsis ad conculcandam et reprimendam maleficorum, raptorum et oppressorum dicti regni Boemie et incolarum ipsius temeritatem inconsultam vestra potencia totis nisibus assistere debeatis realiter et astare, quod eciam iidem iusticiarii et poprawczones vice reciproca vobis facere debebunt.« Čelakovský, Ccd. iuris munis. II. s. 1001. Srvn. tamže, str. 1005—1010.

šího města mohla zbaviti jej v pokutě i zboží i vozu i koní. Popravci královi v kraji měli zvláštní rozkazy od panovníka, aby pomáhali měšťanům dohlédati na postranní cesty a stavovati na nich cizí obchodníky nebo domácí dovozce soli.[1]) Jinak zase uloženo bylo měšťanům, aby rozeznávali poctivé zboží od věcí kradených a uloupených. Když vzešla pochybnost o to, tázati se bylo okolních popravců, zdali zboží v městě vyložené nebo věci tu prodávané nepocházejí ze zlodějství nebo loupežného plenu.[2])

6. Kapitoly a kláštery vykonávaly popravu jménem královým na svých panstvích; později jako pomocníci jiných popravců účastnily se honění a dobývání zjevných škůdců i v širším okolí svých statků. Uvedli jsme již svrchu písemné doklady k tomu, jichž tuto opakovati nemíníme. Vykonávání popravy klášterské spočívalo v rukou hospodářských úředníků, zejména probošta nebo vladaře statků. Jemu podřízeni byli purkrabí čili správcové tvrzí (opevněných dvorů) a nápravníci, kteří sloužili vrchnosti své za pozemky, konajíce vedle potřeby povinnost bojovníků, koňmo neb pěšky, v brnění neb v lehkém odění, jako lukostřelci, kopiníci a pod. Když tedy stal se pokřik, že poddaným duchovenským hrozí nebezpečenství od škůdců, shlukli se lidé z okolí, úročníci, rychtáři a nápravníci, a vedením purkrabího nebo vladaře běželi po stopě lotrů, až buď jich do-

[1]) List krále Karla z r. 1366: »daz wir durch frides vnd durch schirmes willen lande vnd lute, vnd suenderl'ch, daz alle geste, ritter, knechte, kaufl!eute vnd alle ander lute, wie die genant sein, di die land vnd die strazzen buwen, sicher wandeln vnd faren in vnsrm kunikrich zu Beheim, enpfolhen haben vnd enpfelhen.« Čelakovský, l. c. str. 610. Srvn. tamže, str. 466—468, 621, 741, 765, 985, 1030.

[2]) Nález zemského soudu z r. 1404: »aby ižádný člověk ani zeměnín kteréhožkoli řádu nepřijímal ani kupoval ižádných věcí válkami anebo lapkováním braných, ani zájmóv a plenóv, pod ztracením hrdla i zbožie; a tak aby města králeva, přijmúc k sobě popravce těch krajóv, aby sě toho uptajíce, toho popravily.« Archiv český; II. str. 364.

stihli, nebo s nimi se minuli. Byla-li vina osob dohoněných venkoncem patrna, a nízký stav rodu jejich stihatelům dobře povědom, přikračováno hned k rozsudku i trestům. Škůdcové vyššího stavu, šlechtici a vladykové, měli souzeni býti u přítomnosti popravců a konšelů krajských, aneb když žalobníci pro některou příčinu dávali přednost mírnějšímu řízení, před cudou nebo zemským soudem v Praze.[1])

Spravedlnost zemská, ke které nyní pozornost svou obracíme, byla povahy mnohem ideálnější, nežli spravedlnost králova. Vyvírajíc z duchovního zřídla života národního, z rozumu a srdce zákonitých repraesentantů národa, směřovala spíše k zachování tradičních řádů, jimiž poměr svobodného národa ke králi, panstva k menšímu zemanstvu a zemanstva vespolek byl upravován, než k utužení veřejné moci všeho zemanstva, nebo jednotlivých vrstev jeho. Naproti tomu spravedlnost králova měla původ svůj v energii knížat, čili v úsilí jednotlivců na trůn povýšených, aby souverainita jejich nade všemi příslušníky národa byla posílena. Šlechta zemská lichotila si, že právem, »ježto upřiemo na královu stolici hledí, jest král ot pánóv zdávna zadán, ku polepšení jeho dóstojenstvie.«[2]) Ale kdyby bylo šlo jen po vůli »pánóv«, spravedlnost králova zůstávala by v úzkých mezích a nedocházela rozvoje, jakým znamenána jest za vlády energických panovníků. Nicméně to o své váze buď zůstaveno, že páni zemští nadržovali někdy moci králově na neprospěch menšího zemanstva a duchovenstva; kdežto jindy zase bojovali nejen za sebe, ale i za ostatní třídy svobodného národa, aby práva jejich libovůlí královou nebyla ztenčována. Obecnou povinností těch, kdož zastávali právo zemské,

---

[1]) Maiestas Carolina; čl. 117: »Civiliter agere volentibus, qui forte criminum poenas humanae intuitu pietatis abhorrent, ius suum prosequentes potius quam vindictam, de approbata consuetudine dicti regni sunt parata remedia . . . : spoliatus . . . illatum sibi damnum per spolium . . . beneficiariis iudicis sive czudae, ad quem pertinet, notificare procuret.«

[2]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 2.

bylo: všecko počestné, užitečné a dobré i spravedlivé všech řádů české koruny, i panských i rytířských i panošských, světských i duchovních, i vší země i vší obce snažně předse vésti, všechny ty řády při starobylém právu českém zdržovati a nedopouštěti, aby kdo ze zemanstva kterýmkolivěk činem mimo zemský běh nebo mimo nález panský byl tisknut.[1]) Ze specialních povinností a práv zemské repraesentace uvádíme aspoň některé, jako: sedati v radě králově, dojížděti ke sněmovním rokům, zastávati některé vynikající úřady v zemi, říditi soud nad svobodnými zeměníny, přisedati k soudům a vypovídati nálezy, přidržovati zemany k plnění toho, co bylo jim od práva nalezeno, sedati při deskách, když do nich bylo kladeno, svědčiti o způsobu života zemanských lidí, oceňovati nehybné zboží, odhadovati škody na statcích.

Ježto král byl »slúp a světlost všie spravedlnosti« a tudíž i nejvyšší ochránce zemské spravedlnosti, nemohl bez autorisace se strany jeho nikdo vykonávati popravu zemskou, buďsi osoba sebe mocnější a urozenější. Z pohnutek, které samy o sobě jsou patrny, snaha panovníkova nesla se k tomu, aby osoby, zastávající právo jeho v užším smyslu (ministeriálové, popravci královi, úředníci) byli zároveň popravci zemskými. Ve 13 století zavedeny jsou »nejvyšší úřady zemské«, jichž ráz zpola zeměpanský, zpola zemský, vydává svědectví o tom, jak pokročila snaha právě řečená, a jakým výsledkem korunováno již úsilí králů, aby právo zemské pozbylo osobité povahy své a splynulo s užším právem královým v nové právo, ať tak díme, státní.[2]) Při tom,

---

[1]) Srvn. zápis jednoty panské z roku 1394 a list krále Václava IV. z téhož roku, v Archivu českém; I str. 52 n.

[2]) Ondřeje z Dubé Přípis ke králi Václavovi IV.: »Čtyřieť jsú úředníci ot tebe v zemském řádu ustavení, ježto slovú najvyšší (purkrabí pražský, komorník, sudí, písař), neb jsú od tebe najvyššieho pána ustaveni, k tvému a k tvé koruně a všie obce země české ku pokoji a ku počestnému zvoleni . . . Ti páni ot tebe úřady mají, aneb přijímají a tobě přisahají věrni býti i všie české zemi.« Archiv český; II. str. 484.

jak svrchu již ukázáno bylo, sudí dvoru králova, někdy pouhý ministeriál a soudce lidí králových, postoupil v hodnosti a stal se ředitelem zemského soudu v Praze, kdežto sudí svobodného zemanstva z kraje pražského ocitl se na rovni s venkovskými cudaři. O úředních funkcích nejvyššího sudí zemského máme zprávu z konce 14. století: »Najvyšší sudí má miesto podle komorníka, a na pány pře podává, a kterémuž pánu káže vstáti a se pány sě oč tázati, ten má poslušenstvie učiniti. Jeho mlazší (podsudek, cudař pražský) podlé něho, tovařiše, opovědné, památné, svědky do kaply přijímá, řečníky vládne . . . Ten pán v potazu súdném nebývá, jako i jiní úředníci. Sám s menším úřadem a komorníkem i s písařem do sta kop žaloby slyšeti móž; zvody, panovánie a vklady ve dsky podlé jiných dvú má, a bez jeho vóle, jako bez komorníka, žádný vklad desk nemóž dojíti . . . Sudí zemský, kdež po zvodiech jede, nebo na diel, má vzíti ztravu podobnú (jako komorník), a ot prvnieho kraje pět věr dunk, ot druhého tolikéž, ot třetieho i od čtvrtého tolikéž.« [1])

1. Nejvyšší sudí byl tedy popravcem zemským podle dvou stránek své činnosti, jednak jako ředitel soudu, k němuž přisedali kmeti zemští, jednak jako vykonavatel rozsudku, pokud k exekuci stačily mírné prostředky zemského práva (zvod, panování). Počátek zemské popravy jeho připadl asi k r. 1250. V listinách po roce tom

[1]) Ondřeje z Dubé Přípis ke králi Václavovi IV. Archiv český; II. str. 485 Téhož Výklad na právo zemské; čl. 97. Ordo iudicii terrae; čl. 68: »omnes causae pro hereditatibus, pro capite, mutilationibus, raptu et pro damnis aut debitis et plagis magnis, quae se extendunt ultra summam centum marcarum argenti, coram iudice praesente summo camerario, notario et baronibus septem debent pertractari; minoresque causas, extendentes se usque ad centum marcas, ipse iudex cum notario et baronibus sine ipso summo camerario potest per se iudicare . . . Ceterum minores beneficiarii, videlicet vicecamerarius, viceiudex (podsudek, cudař pražský) et vicenotarius, cum aliis beneficiariis et terrigenis causas minores, videlicet ad summam decem marcarum argenti minus uno lotone se extendentes vel infra, videlicet pro damnis, debitis, vadiis et plagis, tantummodo possunt iudicare.«

sepsaných přicházejí zmínky o »nejvyšším sudí království českého«, nebo o »sudím země české«, střídajíce se ještě se zprávami o »sudím krále českého«, nebo o »nejvyšším sudí dvoru králova«, načež roku 1260 zaniká název »dvorského sudí«, a ten, kdo jím předešle byl označován, nese již napořád jméno »zemského sudí«.[1]) Nepravíme, že zanikl také úřad dvorského sudí, jehož existence po roce 1260 rovněž tak byla potřebna, jako před tím; ale když poslední nejvyšší sudí dvoru králova pan Čéč († před r. 1267) přilnul k úřadu zemského sudí, soud dvorský opatřen byl zvláštním ředitelem, jemuž neříkali již »nejvyšší sudí«, ale jen »dvorský sudí«. Právo jeho vztahovalo se toliko k lidem královým, nad nimiž provozoval moc soudní, dopomáhaje ke spravedlnosti všem žalobníkům, kteří proti lidem královým stížnosti zdvihali.[2])

O čase, kdy ustaven byl soud zemský jako trvalý úřad pražských beneficiářů, badatelé naši jsou velmi svorného mínění, přijímajíce dobu krále Přemysla Otakara II. (r. 1253—1278) za počátek nového způsobu věcí, vedle něhož »začal se lišiti sněm a soud«, ana »cúda pražská stala se soudem zemským (se zemskými deskami)« Naproti tomu uvésti jest, že historické prameny naše svědčí o trvání zemského soudu již v první polovici 13. století. V letech 1234—1250 připomínají se zemští sudí: Albert (r. 1234, 1238), Mikuláš (r. 1240), Ctibor (r. 1244, † r. 1250), kteří byli vrstevníky dvorských sudí: Alberta ze Slivna

---

[1]) Sr. ku př.: »summum iudicem regni nostri Pragae« (r. 1252). Erben, Reg. 594. »Pomieno, iudice regis Bohemorum« (r. 1252). Prameny d. č. II. str. 290. »Pomneno, summo aulae regiae iudice« (r. 1253). Emler, Reg. II. str. 3. »Pomney, iudex Boemiae« (r. 1255). Tamže, str. 23. »Cech, iudex curiae regalis« (r. 1256). Tamže, str. 37. »Chez, iudex terre« (r. 1259). Tamže, str. 90. »Sceso, iudex curie« (r. 1260). Tamže, str. 95. »Schietsconem, provincialem iudicem« (r. 1260). Tamže, str. 105. »Czieczonem, iudicem totius regni Bohemiae« (k r. 1271). Prameny d. II. str. 322.

[2]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 58: »Služebníka králova právo pohnati před dvorského sudieho k dvoru listem sudieho, jenž mu rok dává před sobú státi, ze všeho, což vadí.«

(r. 1235—1239) a Pomněna (r. 1240—1255).[1]) Názvy jim přidávané: »iudex Bohemiae, iudex terrae« vylučují domněnku, jakoby onino sudí byli jen cudaři kraje pražského. Kromě toho doba velikých proměn právního zřízení v Čechách za krále Přemysla Otakara I. (r. 1197 1230) může větším právem pokládána býti za počáteční aeru zemského soudu v Praze, než doba vnuka jeho Přemysla Otakara II. Když odporem duchovenské moci proti venkovským cudám, či spíše proti přehmatům cudních úředníků, kteří utiskovali zádušní poddané, poskytnuta byla králi příležitost, aby zřídil dvorského sudí svého za soudce všech duchovenských poddaných z celé země v rozepřích hrdelních vůbec a při žalobách svobodných zemanů proti dušníkům zvláště, nemohlo rozeznávání pří, na dvorského sudí vznesených, jinak se díti, nežli u přítomnosti kmetů, čili přísedících soudu, jednak totiž kmetů veských (po míře sedlského stavu lidí zádušních), jednak i kmetů zemských, byla-li rozepře mezi dušníkem a příslušníkem stavu panského. Tím během vzešla povinnost zemských pánů přisedati ke dvorskému soudu Ježto sudím dvorským býval z pravidla pán, nescházela mu způsobilost (kompetence stavu), aby řídil jednání sporné mezi svobodnými zemany. A že bez komorníka jako zastavatele práva králova k pokutám, a písaře jako aktuára nebylo ve 13. století veřejného roku soudního, shledáváme oba řečené úředníky i na soudě zemském, avšak bez ingerence na průběh jednání. Teprve v době mnohem mladší bylo stanoveno, aby v nedostatku kmetů zemských při soudě úředníci pražští soudili sami, rozuměj, řízením zemského sudí a potazem ostatního úřednictva.

Pro další výklad toho, z jakých počátků vzrostl

[1]) Doklady k tomu: »Albertus, iudex provincialis« (r. 1234). Erben, Reg. str. 391. »Albertus iudex cum fratre Rudolpho de Sliven« (r. 1235). Tamže, str. 411. »Albertus iudex: item alius Albertus iudex« (r. 1238). Tamže, str. 444. »Nicolaus, iudex Bohemiae« (r. 1240). Tamže, str. 459. »Pomnen, iudex Pragensis« (r. 1240). Tamže, str. 466. »Sdiborio, iudice terre« (r. 1244). Emler, Reg. II, str. 1220 »Cztibor iudex IV. Kal· Januarii in Petrzin monte gladio decollatus est« (r. 1250). Prameny d. č. II, str. 287.

zemský soud v Čechách vítaný pokyn přichází nám z Moravy. Tam ještě na sklonku 13. století konán byl »soud čili sněm zemský« tím řádem, že král rozepsal jej k jistému dni a místu, i delegoval k řízení jeho některé úředníky dvorské, aby »na místě králově a jeho jménem předsedali soudu«, slyšeli žaloby i odpovědi k nim, a se zachováním obvyklých norem (potazem a nálezem kmetů zemských, ordáliemi, a j.) definitivně rozhodli o právu nebo neprávu žalobníků.[1]) Sněmovní soud v Čechách počal lišiti se od shromáždění sněmovního z té příčiny, že delegace osob k řízení soudu na místě králově nebyla jen efemerní, ale trvalá, to jest, za jedno s jiným úřadem, který vedle povahy své hodil se k tomu nejlépe, aby držitel jeho zastupoval krále v předsednictví sněmovního soudu. Myslíme tu ovšem na dvorského sudí a ministeriály královy, kteří od dvorského soudu byli takořka nerozlučni: komorníka a notáře. Stabilnost jejich delegace k řízení sněmovního soudu způsobila především, že ustálily se pravidelné schůze jakéhosi výboru sněmovního k rozeznávání sporných věcí mezi zemany (kvatembrové roky zemského soudu). Zároveň pak cúda pražská splynula s předsednictvem zemského soudu, tak že úřad pražský skládal se potom z dvojích beneficiářů, větších a menších.[2])

---

[1]) List delegátů královských z r. 1278: »Nos A. camerarius Wethowiensis, H. camerarius Brunnensis, B. marscallus Moravie et Wsseborius de Namyescz, iudices delegati et constituti a . . . rege Boemorum in iudicio seu curia generali, quod et quam idem d. rex indixerat Brune celebrari super decidendis questionibus, causis et litigiis Moravorum . . . , profitemur, quod de mandato dicti d. regis pro parte, vice et nomine ipsius regis presedimus iudicio . . . audituri et diffiniturі causas . . . , que preponerentur a quibusdam de Moravia coram nobis.« ‚Emler, Reg. II. č. 1108, str. 468.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. k r. 1226: »omnes habitantes in possessionibus praefatae domus (Doczanensis) . . . si coram excellentia nostra et iudice curiae nostrae in causam tracti fuerint et . . . culpam suam confessi fuerint vel inde convicti, si poena fuerit pecuniaria, utilitas, quae nostris usibus cedere debebat, sive officialium nostrorum tam maiori quam minori dignitate praeditorum, verum etiam clericorum, qui inde usum habere videntur, totaliter et integre remittimus. De iudicio autem aquae vel candentis ferri . . . , postquam haec a nobis vel

Není-li písemných zpráv o tom, jaké byly počátky zemského soudu v Čechách, nesmíme ještě zavírati, že zřízení tak důležitého ústavu právního prošlo skoro nepozorovaně, nebo s ochotnou recepcí se strany panstva, povolujícího všemu, co král v té příčině byl dekretoval. Jsouť některé známky toho, že ustrojení zemského soudu měnilo se podle vlivu, jakým panstvo české dovedlo zasahovati v rozhodnutí králů. Za doby Přemysla Otakara I. († r. 1230) neslyšíš o jiném řediteli soudních roků, než jen o dvorském sudí, jako byl Budvoj (r. 1205, 1213) a nástupci jeho: Dalibor (r. 1216—1222) a Záviše (r. 1222—1233). Potom však za vlády Václava I. naskytá se v řadě českých pánů úředník, znamenaný názvem »zemského sudí« a rozdílný od dvorského sudí králova. I jest nám to znamením, že vlivem povolaných činitelů v radě nového krále nadešla změna v ústavě zemského soudu, a to na prospěch jeho autonomie. Po smrti zemského sudí pana Ctibora, který byl hlavou opposice proti králi Václavovi a zemřel na popravišti (dne 29. prosince roku 1250), došlo zase na změnu v řízení zemského soudu, nejen osobní, ale i věcnou, tím že dvorský sudí pan Pomněn stal se zároveň sudím zemským.

2. Cudaři byli popravci zemskými, a někdy jménem tím přímo jsou označováni. [1]) V knize starého pána z Rožmberka sluje jak úřad jejich tak i území pravomoci a veřejné působnosti jejich »popravou«. [2]) Častěji ovšem mají název krajských

a successoribus nostris vel a iudicibus curiae discussa fuerint et determinata, omnia eorum bona ad usum spectent praefatae ecclesiae.« Erben, Reg. č. 705, str. 326.

[1] Sr. ku př.: »terrae iusticiarii« (r. 1291). Emler, Reg. II. str. 666. »officialibus nostris (královými) nec non beneficiariis et iusticiariis terre nostre« (r. 1331). Tamže, III. str. str. 724. »camerariis, czudariis, burggraviis, viceburggraviis ac omnibus aliis poprawczonibus regni nostri Boemie« (r. 1381). Čelakovský, Cod. iuris munic. II. str. 734.

[2]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 8: »V jiné popravě pražská nemóže pohoniti jedniem komorníkem do hrada, že ta poprava má také komorníky toho súda.« Odst. 29: »hrazský komorník jmaje s sobú druhého komorníka ot úřada toho kraje, v nemž kraji ten hrad leží ku popravě,« nebo: »hrazský komorník šed i pojme komorníka ot toho úřada, k nemuž popravú sbožie leží nedakteré.«

sudí nebo beneficiárů nebo úředníků, aby lišili se od obvodních soudců čili popravců královýcb, kteří byli orgány dvorské jurisdikce. Co se tkne zřizování cudařů, jedna toliko zmínka dochází nás z r. 1343, vedle níž soudě, právo »ustanovovati cudní úředníky a zase propouštěti je« přivtěleno bylo k některým zeměpanským hradům a náleželo tudíž králi, nebo těm osobám, které z vůle královy vládly do času řečenými hrady. Vladař zemský Karel (r. 1342—1344) zastavil hrad Křivoklát měšťanu kutnohorskému Heinlinu Eulaurovi. V listě na postoupenou uvedena jsou všechna práva zástavního držitele hradu, zejména také, že smí zřizovati cudaře žateckého, notáře tamního i jiné funkcionáře (komorníky), kteří eo ipso nadáni budou potřebnou mocí.[1]) Z popisu, již svrchu učiněného, seznali jsme, že zřízením zemského soudu v Praze, poklesl význam »zemských« soudů po krajích, a cudaři stali se osobami, ať tak díme, kancelářskými, to jest chefy malých úřadů (bagatelních soudů), a podřízenými orgány většího úřadu v Praze, především totiž nejvyššího sudí zemského.[2]) Ostatně jisté rozdíly podle krajin (bývalých údělů knížecích, obcí hradských) patrny byly v postavení cudních úředníků ještě za doby Karlovy.

Jako nejvyšší sudí byl zastavatelem zemské spravedlnosti ve velkém, tak cudař dopomáhal zemskému právu v malém jednak řízením soudu nad lidmi své popravy, jednak vykonáváním kmetského nálezu bez donucovací moci trestní nebo policejní. Jednali jsme již na jiném místě o úředních úkonech cudaře a jeho druhů; tuto donášíme, kterým funkcím jejich zvláště říkáno bylo »poprava«. Přiházelo se

---

[1]) List králevice Karla z r. 1343: »castrum Burgleins . . . cum plena auctoritate regia atque nostra instituendi ac destituendi . . . in zuda sacensi beneficiarium seu ursedniconem, notarium et alios quoslibet officiatos suos, . . . quibus eciam officia sua in omnibus exercere et exequi concedimus pleno iure.« Emler, Reg. IV. č. 1291, str. 518.

[2]) Maiestas Carolina; čl. 17: »camerarii, czudarii, notarii et officiales alii ab ipsis supremis tribus officiis dependentes omnium provinciarum regni nostri Boemiae nullo unquam tempore constituantur seu ordinentur ad vitam.«

někdy, že žalobník pohnav vinníka svého k soudu a vloživ »jej ve dsky z té pře, z niež trój póhon«, upustil potom od druhého nebo třetího půhonu. Tak sešlo sice ze soudu, ale úřad měl právo »popravovati z nedohnánie«, to jest, vymáhati pokutu od vrtkavého žalobníka, že nadarmo zaneprázdnil osoby úřední (»nedohončie«).[1]) Kdo podlehl na soudě, měl smluviti se s protivníkem o náhradu škody nebo satisfakci zločinu a zaplatiti veřejnou pokutu. Pak-li toho opomíjel, nedbaje ani tak zv. napomenutí čili výstrahy, otvíral sám cestu donucovacím prostředkům zemského práva. Úřad směl popravovati nad ním zvodem,[2]) to jest, ujmouti se statku jeho a bráti z něho užitky až do skonání jednoho roku. Dědina zvodem obstavená slula někdy »popravou«.[3]) Podobně jako z »nedohnání«, popravoval úřad ze všech veřejných pokut soudních (»viny úředničie«), když strany na soudě propadlé v placení jich se obmeškávaly.[4])

3. Kmeti zemští byli sic všickni »popravcemi«, ale poprava jejich nebyla stejného významu. Rozeznáváme tedy: a) kmety zemské vůbec, b) kmety zemského soudu, c) kmety krajské.

a) Kmetem zemským stával se člen panského rodu, když po smrti otcově (strýcově, bratrově) ujal se náčelnictví domu, nebo když za života otcova došed samostatného údělu, povolán byl od krále do počtu rádců jeho ve věcech zemských a zavázán při tom zvláštní přísahou, která více práv propůjčovala, než povinností v sobě zavírala. Také příslušník domu šlechtického méně známého mohl milostí královou uveden býti v hodnost zemského kmeta,

---

[1]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 106 n. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 108.

[2]) Kniha Rožmb. odst. 51. Ordo iudicii terrae; čl. 28, 68, 98. Ondřeje z Dubé Výklad; čl. 44—47.

[3]) Zápis desk zemských k roku 1325: »russil inductiones popravam spoliando vestibus et equis.« Emler, Reliquiae tab. terrae; I. str. 65 n.

[4]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 108, 112.

načež rodina jeho vstupovala do řady panských rodů. Tak vysvětlujeme sobě rozdíl mezi »starodávnými pány v Čechách« a šlechtici-pány, kteří byli kmety, ale ne »ot svých předkóv«. Kmet zemský (pán zemský, baro terrae, consul terrae, dominus baro) kladl na váhu hlas svůj při informačních poradách širší rady královy a při rokování sněmovním,[1]) byl osobou hodnověrnou (auktorisovanou, přísežnou, úřední, »popravcem«) a vzhledem k poddaným svým vrchností, nemenší mocí nadanou, než kterákoli vrchnost duchovenská. O úhrnném počtu kmetů zemských nedostává se nám odnikud poučení; byl pak zajisté hojný, neboť ani nejvyšší úředníci, ani přísedící zemského soudu v Praze neznali všechny kmety-šlechtice, i žádávali na to svědectví od krále, zda ten kmetem jest, kdo za kmeta před nimi se prohlašoval.[2])

Již dávno před tím, než počíná se dějinná paměť národa českého, kmeti zemští byli prostředím mezi svobodným obyvatelstvem a knížetem, ohradou trůnu a zdí domácích rodů, orakulem zemského práva, kormidlem lodi státní. Za to požívali též od nepaměti předností a výhod, kterých drobnější národ nemohl se účastniti. Přihlédajíce již jen k privilegiím jejich ve 14. století, recensujeme stručně, jakým výhodám těšili se kmeti zemští ve příčině soudního řízení. Podle nálezu z r. 1383 nesměli poháněni býti k venkovským cudám[3]) a neměli souzeni býti

---

[1]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1266: »Regni nostri barones ad nostram convocari presenciam fecimus. . . qui . . . proferentes sentenciam, . . . decreverunt.« Emler, Reg. II. č. 533, str. 205. List krále Jana z r. 1337: »informati siquidem seniorum regni nostri nobilium et consiliariorum nostrorum relacione.« Emler, Reg. IV. č. 420, str. 172.

[2]) Zápis desk zemských z r. 1399: »actor dicit, quod citatus non esset kmet, nec unquam v kmetstvo iuravit.« Archiv český; IV. str. 528. Nález zemského soudu ze 14. století: »citatus kmet debet acquirere testimonium domini regis . . ., quia est přisáhl in consilium domini regis et u popravu a v kmetstvie.« Jireček, Cod. iur. boh. II. 2. str. 269.

[3]) Výsady té mohli užívati nejen kmeti zemští, ale »omnes illi nobiles et domini, qui descendunt et descenderunt a progenie baronum.« Jireček; l. c. str. 32.

od menších úředníků;[1]) k soudu pražskému *bylo poháněti je kmetem zemským*, až r. 1408 stalo se v tom jakési omezení: »že kmety učinění páni mají býti pohoněni komorníky,« jako jiní zemané.[2]) Při žalobě »z příjmu« nebo »z kázání« *kmet zemský očišťoval se přísahou* »*bez kříže*«, bera při tom na své kmetství, že není vinen zločinem, jejž žalobník na něj vzkládá; při žalobě »z účinku« (že dopustil se krádeže nebo loupeže nebo plenu) očišťoval se *přísahou svou a přísahami dvou jiných kmetů* (pomocníků); při žalobě z »výboje« nebo z »ohně« očišťoval se *přísahou svou a přísahami šesti jiných kmetů*.[3])

Kmeti zemští, majíce propůjčeno sobě *vyšší soudnictví nad poddanými*, konali je jednak prostředkem obvodních soudů zeměpanských čili poprav, ježto na mnoze sami zastávali úřad veřejných popravců, jednak prostředkem rycht městských, ježto větší souvislé panství sotva kde bylo bez ústředního trhového města. Když za krále Přemysla Otakara II. (r. 1253—1278) i muži z rodů méně zámožných (z nižší šlechty) obíráni byli za popravce (purkrabí, vladaře), kmeti zemští *počali osobovati si krevní soud nad svými poddanými i mimo rychtu městskou nebo obvodní soud*, zavádějíce tak nový druh popravy (rychlý soud soukromý). Snadno si domysliti, že panovníci čeští stavěli se na odpor takovému počínání a nechtěli dopustiti, aby každý

---

[1]) Zápis desk zemských k r. 1398: »citatus (Joannes de Ustí) est de genere baronum et per minores beneficiarios iudicari non potest nec debet.« Archiv český; IV. str. 528.

[2]) Jireček, Codex iur. boh. II. 2. str. 53.

[3]) Ordo iudicii terrae; čl. 79: »consul terrae . . . in iudicio, postquam contra eum querimonia in tabulis lecta fuerit, debet dicere, quia consul est, et negata querimonia ius consulum ad expurgandum se petet. Ius autem consulum est« etc. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 26: »Z té žaloby i přísahy na kříži jsú vyňati všichni popravce, konšelé zemští i ti páni, jižto popravu mají a jsú kmetové.« Ordo circa tabulas terrae: »Si civis vel alius contra baronem kmetonem iuratum citatum proponit pro příjem, cum sit kmet et popravce, qualiter debet respondere?« Jireček, Cod. iuris boh. II. 2. str. 268 n.

kmet zemský byl zároveň popravcem. Přes to v době krále Jana soukromá poprava českých pánů nemálo se rozmohla i utvrdila. Páni navykali též ukrutnosti, jež ujímala dobrého jména staročeské »popravě«. Karel IV. chystal důrazné remedium. Prohlásiv hrdelní justici za výhradu královské pravomoci, zakazoval pod ztrátou všeho jmění, aby žádný pán netrestal poddaného smrtí nebo vynětím očí, uřezáním nosu, usečením ruky, nohy a pod. Jinak prý všechna moc nad poddanými, jak od starodávna bylo, měla zůstati vrchnostem. Ale zákon Karlův podle širokého znění svého[1]) rušil nejen popravu ve smyslu soukromého rychlého soudu nad poddanými, nýbrž i obvodní soudy vrchnostenské, ubíraje pánům moci, aby dali vykonati hrdelní rozsudek, když přísedící obvodního soudu vinníka na smrt dali. Jest pak s dostatek povědomo, že Karel upustil r. 1355 od kodifikace svých reformních zásad a usiloval potom spíše prakticky o slušnou míru při soukromém posluhování spravedlností. Kmeti zemští hájíce sobě nadále práva k popravě,[2]) odpovídali také z přehmatů, pro které na ně bylo žalováno.[3])

[1]) Maiestas Carolina; čl. 84: »Hac igitur certa constitutione sancimus: auctoritatem omnimodam praeter iustitiam personalem (= hrdelní justice), quae semper regiae dignitati intelligitur reservata, baronibus nostris regni Boemiae in eorum hominibus et bonis hominum ipsorum, sicut antiquis temporibus servatum fore comperimus, esse totaliter attributam exceptis casibus infra scriptis.« Viz další články 85–87.

[2]) Dopis pana Alše ze Šternberka z roku 1449: »milý přieteli, daj mi tomu rozuměti, odpieráš-li nám té popravy, kteráž nám přislušie v zemi nad neřádnými lidmi? Nebť já jiného neviem, než že mně i synu mému též jako i jiným pánuom zemským poprava nad neřádnými lidmi přislušie.« Odpověď pana Oldřicha z Rožmberka: »Milý přieteli! slýchal sem, jakž sem živ, žeť sú páni ze Šternberka starodávní páni v Čechách a že práv též jako jiní páni vedle řádu země této i poprav požívati mají.« Archiv český; II. str. 28, 32.

[3]) Nález zemského sněmu z r. 1355: »ut pauperibus, quibus actenus modica vel nulla iusticia in terre iudicio reddebatur, erga divites et quoscunque barones fieret debita iusticia et iusticie execucio conveniens.« Kronika Beneše z Veitmile k r. 1356, v Pramenech d. č. IV. str. 525. Letopisec dokládá: »Et factum est ita, ut quicunque potentes barones et nobiles forent ad iudicium terre ad instanciam pauperum citati, veniebant et iudicio parebant cum effectu.«

b) Z počtu kmetů zemských bylo dvanácte pánů za přísedící zemského soudu v Praze. Podle místa tedy, k němuž odnášela se působnost jejich zvláštní, zoveme je »kmety zemského soudu«, jakkoli staří jmenovali je prostě »kmety« nebo »kmety zemskými«. Tu i tam přidáván jim též název »popravců« nebo »přísežných«. [1]) Auktor rukopisu tak zvaného talmberského podal seznam rodů, ve kterých hodnost dvojí, to jest krajského kmetství a kmetství zemského soudu, byla takořka dědičná. Seznam jeho ukazuje na dobu krále Václava IV. a spořádán jest podle krajů, kdež větve panských rodů trvaleji byly usazeny. Tak jmenováni jsou: I. v Slánsku (Pražsku) páni Zajícové z Hasenburka; II. v Litoměřicku páni Berkové z Dubé, z Vartenberka na Děčíně (a Škopkové z Dubé); III. v Boleslavsku páni z Michalovic, ze Zvířetic, Berkové z Dubé, z Valdštejna, z Vartenberka; IV. v Hradecku páni z Choustníka, z Opočna, z Veselé; V. v Chrudimsku páni z Lacenboka, z Chlumu, z Boskovic; VI. v Kouřimsku páni z Kunštátu, z Dubé, ze Šternberka (a nejvyšší purkrabí pražský); VII. v Čáslavsku páni z Lichtenburka, z Chlumu; VIII. v Bechyňsku páni z Rožmberka, z Hradce, z Landštejna; IX. v Písecku páni z Rožmberka, z Ústí; X. v Pracheňsku páni z Velhartic, ze Strakonic, z Rožmitálu; XI. v Plzeňsku páni ze Skály, Švihovští z Risenberka, ze Švamberka; XII. v Žatecku páni ze Šumburka, Boršové z Risenburka. [2])

Předkové pánů právě jmenovaných, pokud v dějinách jsou nám dohledni, drželi přední místa v dvořanstvu a úřednictvu země české. Písemné památky ze 12. a 13. století mají pro ně zvláštní pojmenování, dávajíce všem pospolu název »comites«, a každému

[1]) Officium circa tabulas terrae: »baro, qui est popravce, i. e. kmet, ex duodecim iuratis kmetonibus unus přísežný.« Jireček, Cod. iuris boh. II. 2. str. 268.

[2]) Codex talmbergensis; list 28. Palacký, Radhost; II. s. 173.

o sobě příjmí »comes«. Již svrchu zastávali jsme mínění, že podkladem latinského terminu toho nebylo než naše slovo »kmet«.[1]) Jestliže v tom s pravdou se nechybujeme, do počtu »kmetů« náleželi náměstkové knížecí v hradských zemích (comes civitatis, hradští kmeti; comes provinciae, zemští kmeti) a vyšší ministerialové při dvoře knížecím (na př. comes palatinus). Mohli bychom pak přirovnati sbor »kmetů«, ve smyslu eminentním tak řečených, k potomnímu výboru sněmovnímu, který na místě celého sněmu nalézal právo sporným stranám ze zemanstva a slul tudíž zemským soudem. K tomu ještě dvě okolnosti zasluhují pilného povšimnutí, jedna, že vznik zemského soudu připadá právě v tu dobu, kdy náhle zanikají zmínky o hradských kmetech, druhá, že nejvyšší úředníci, k zemskému soudu příslušní, zachovali si název »kmetů« a s ním i praerogativu kmetské důstojnosti až do prvních desítiletí 15. století.[2])

Buďtež počátky zemského soudu jakékoli, hned při ustavování kmetstva jeho musil slušný zřetel k tomu býti obrácen, aby sbor přísedících zemského soudu repraesentoval všecko zemanstvo české nejen jistým počtem svých osob, nýbrž i místním rozsídlením po různých stranách

---

[1]) Dodáváme ještě tyto citáty: Cosmas, Chronica; I. 13: »factum est omnium consilio comitum.« Tamže: »invenit ducem in Pragensi palatio cum omnibus residentem comitibus in concilio.« Dalimilova Kronika: »Drahomiř sě v syna uváza a na kmetiech práva vztáza: Komu zemiu oprávěti, doňudž by kněz nemohl sobě rady zdieti? Když s kmetie potázachu, to jie za právo dachu,« atd. Tamže: »Páni když to znamenachu, k králevicu sě sebrachu; i jechu sě s niem raditi, a potom králu mluviti, řkúc: »Králu, rač svých kmetóv slovo slyšeti!« S počátku 14. století přichází slovo »kmet« ve významu našeho »pana«. Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 55 n.: »Paniu vdovu právo pohnati ottad, kdež vdova dvorem sedí . . . Kmetě vdovce móž takéž pohoniti i týmiž činy jako holomka.«

[2]) Nález zemského soudu z r. 1408: »domini barones . . . . invenerunt pro iure: Že kmeti učinění páni mají býti pohoněni komorníky, kromě tří kmetóv, totiž purkrabie Pražského, komorníka najvyššieho a sudieho najvyššieho, a ty kdo chce pohoniti, aby je pohonil v laviciech pánem přísežným popravci.« Jireček, Cod. iur. boh. II. 2. str. 53.

země. Při obvyklém třídění země na kraje a popravy mohlo pak snadno požadavku tomu býti hověno. V seznamu talmberském uvedeno jest dvanáctero krajů kmetských, a v každém z nich jmenováno několik (průměrem asi tré) panských domů, jichž popředníci měli na sobě povinnost kmetskou. Stilisace seznamu [1]) nedopouští jiného výkladu, nežli že v každém kraji jeden pán postaven byl v hodnosti aktivního kmeta čili auktorisovaného přísedícího zemského soudu, zastávaje zároveň spolu s jinými dvěma pány povinnost krajského kmetství. Zřizování celého sboru kmetského dálo se občas s vůlí královou na plném sněmu zemském, a podobně na sněmu doplňován byl řečený sbor kmetů, když někteří členové jeho mimo čas sešli (na př. smrtí, vzdáním té hodnosti, ztrátou cti a podobně). Tak aspoň rozumíme žádostem panské jednoty z r. 1395: »aby to kmetovstvo, jakož jest bylo najprve s královú milostí a se pány i s zemany obstanoveno a přiseženo, aby to bylo předsě konáno a předsě šlo; a ti kmetové... aby mohli súditi mocně bez přiekaz; komuž by co odsúdili neb přisúdili, aby to mocno bylo, a toho jim pomáháno, tak aby to vždy bylo dokonáno, což naleznú. A kteříž sú kmetové sešli, aby jiní s panskú radú byli vydáváni.«[2]) Seznam talmberský napovídá ještě, že noví kmeti k zemskému soudu »vydáváni« byli z počtu krajských kmetů.

O tom, jak starodávný byl počet dvanácti kmetů při soudě zemském, historické pomůcky zůstavují nás bez poučení. Pan Ondřej z Dubé († asi r. 1412), odpovídaje na otázku: Kolik pánů je třeba k nálezu? dí: »Čím viece, tiem lépe; ale podlé starého práva dvanácť, mimo úřad, aneb najméně sedm, většie polovice.«[3]) Minimální počet sedmi kmetů

---

[1]) Sr. ku př.: »Kúřimsko: kmet purkrabí Pražský nebo Kunštát nebo jeden z Dubé nebo Šternberk, Slánsko: v tom kraji kmet některý ze Zajícův. Žatecko: v tom kraji Šumberk nebo Boreš kmet.« Codex talmbergensis; l. c.

[2]) List krále Václava IV. z roku 1395. Archiv český; I. str. 56.

[3]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 62.

připomíná se také v Řádu práva zemského, [1]) kterýžto spis zhotoven byl někdy před r. 1355. I činíme z toho závěrku, že již uprostřed 14. století kmetské kollegium o dvanácti hlavách bylo pravidelným sborem k nalé zání práva ve věcech půhonných. Jsou pak i starší zmínky o zemském soudě a jeho přísedících, ale byť výslovně a skoro s emfasí název kmetů v nich přicházel, [2]) neshledáš vedle toho ani slůvka o počtu kmetů. Zmínka z r. 1295 zasluhuje pozornosti proto, že zavírá v sobě svědectví o starším způsobu věci, vedle něhož hradští páni čili purkrabové velkých zeměpanských hradů byli kmety zemského soudu v Praze. [3]) Ježto ve 13. století počet hradských zemí, a potom správních krajů, nevzdaloval se hrubě čísla dvanácti, můžeme na základě shody tak patrné ukázati konečně na pravdě podobnou spojitost mezi počtem kmetů, kteří měli povinnost přisedati k zemskému soudu, a počtem bývalých hradských zemí nebo správců jejich, kteří byli

---

[1]) Ordo iudicii terrae; čl. 66: »coram iudice praesente et praesidente, summo camerario et notario terrae . . . et baronibus terrae, quorum numerus septenarius aut maior esse debet.« Čl. 68: »omnes causae pro hereditatibus, pro capite, mutilationibus, raptu et pro damnis aut debitis et plagis magnis . . coram iudice praesente summo camerario, notario et baronibus septem debent pertractari.«

[2]) List krále Jana z r. 1338: »Petro de Rosenberch, summo camerario, Ulrico Pblugoni iudici, Stephano notario ceterisque beneficiariis nec non universis kmetonibus baronibus seu nobilibus regni Boemie . . . mandamus . . . , quatenus . . . abbatem et conventum ad vestra provincialia iudicia nec evocare nec iudicare in eisdem aliqualiter debeatis.« Emler, Reg. IV. č. 529, str. 212 n. List krále Václava III. z r. 1306: »in iudicio terre nostre Prage coram beneficiariis Pragensibus et kmettonibus terre nostre.« Tamže, II. č. 2070, str. 893.

[3]) List krále Václava II. z r. 1295: »per Henconem de Duba, tunc summum camerarium, Zezemam de Rufo monte, summum iudicem, ac Radozlaum, tunc notarium dicti regni, et quondam Purchardum de Winterberch, purcravium Pragensem, beneficiarios Pragenses, nec non quondam Sdezlaum de Sternberch Glaccensem, Thobiam in Bechin ac Theodoricum dictum Spaczmannum in Frimperch tunc purcravios, et alios quam plures kmettones eiusdem regni nobis presentibus in iudicio per sententiam adiudicata fuerunt« (statky Heřmana Hroznatovce asi r. 1292). Emler, Reg. II č. 1692, str. 727.

přirozenými obránci práva ve svých územích. Při tom však dopřáno buď místa domněnce, že stanovení čísla vůbec, pokud se tkne přísedících zemského soudu, bylo výsledkem cizího vlivu, snad i práva magdeburského, jehož stanovami polepšiti chtěl král Přemysl Otakar II. (r. 1272) zvyková práva země české.

Stopou vlivu takového jsou »čtyři lavice«, v nichž sedali kmeti zemského soudu v Praze a podle nichž »popisováni byli«, to jest jmény svými uváděni v seznam přísedících od notáře, prve než jednání soudní se počalo.[1]) Kmeti připouštěli do lavic i jiné pány, »kteříž tu koli k súdu přijeli«, rokovali a radili se s nimi ve příčině processu, ale přímluv jejich za pohnaného nebo žalobníka slyšeti neměli. Bylo-li na soudě méně kmetů než sedm, mohli oni přijmouti k sobě kmety krajské, právě přítomné, a to nejen k poradě, ale i k potazu.[2]) Jiní páni nesměli choditi v potaz, protože nečinili přísah do soudu. Jak se podobá, býval leckdy citelný nedostatek přísežných pánů na soudu zemském. Karel IV. nařizoval r. 1378, aby kmeti zemští sedali pilně na soudech; a kdyby někteří seděti nemohli nebo nechtěli, aby pražští beneficiáři soudili s pány-kmety, na soudě přítomnými, nehledíce již na menší počet jich; a kdyby žádný z pánů v soudě býti nechtěl nebo nemohl, aby úředníci soudili sami.[3])

---

[1]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské, čl. 59: »panský nález moc má, ... když páni súd osadie a popsáni budú ve čtyřech laviciech, a žalováno bude řečníkem na stupky, na spolky a na dánie.«

[2]) List krále Václava IV. z r. 1395: »a ti kmetové aby přijmúc jiné pány, kteříž by k tomu hodni byli a přirozeni od stara dávna, aby mohli súditi mocně bez překaz.« Archiv český; I. str. 56 Sr. Ondřeje z Dubé; l. c. čl. 60: »Panského potazu nemóž žádný pán vynésti. než na kohož sudí podá; a ten má býti kmet ot svých předkóv. A co jest, to páni vědie.«

[3]) Nařízení krále Karla (přijaté na sněmu) z roku 1378: »si autem aliqui (barones regni) iudicio vel iudiciis regni Bohemiae nollent seu non possent praesidere, tunc beneficiarii Pragenses cum baronibus, qui tunc iudicio vel iudiciis interfuerint, iusticiam faciant. In casu autem, ubi nullus baronum iudicio interesse vellet seu posset, tunc ipsi beneficiarii Pragenses per se nihilominus iusticiam facere debent.« Jireček, Cod. iuris boh. II. 2. str. 29.

Tak hynula poprava zemská, a poprava králova se rozmáhala.

Kmeti zemského soudu přisedali též mimořádným soudům, při kterých buď stížnosti zemanů proti králi, nebo žaloby krále proti zemanům měly býti rozeznány. Nazýváme soudy ty mimořádnými, ježto způsob jich lišil se od vedení práva na soudě zemském. Nikomu v zemi nebylo dovoleno, aby poháněl krále před soud, ale kdo za to měl, že utrpěl od krále kromě práva, mohl pohnati úředníka králova, který k přijetí citace toho druhu zvlášť byl delegován. Po té nejvyšší komorník, zasednuv k soudu, vyšetřoval důvody žaloby u přítomnosti kmetů; a co kmeti nalezli, bylo konečným rozsudkem v té věci.[1]) Žaloval-li král na zemana, půhon dál se jménem dvorského soudu nebo listy královými, které veřejně předčítány byly v místech trhových. Pohnaný měl dostaviti se k soudu na dvoře králově, v den přesně stanovený, kdy soudu předsedal dvorský sudí, a přisedali kmeti zemského soudu.[2])

Kromě nalézání práva při soudech řádných i mimořádných a učení sporných stran, co by na soudě měly činiti podle práva, kmeti zemského soudu zastávali řadu právních úkonů a služeb, jichž stručně jen dotknouti se chceme. Chtěl-li kdo pohnati k soudu pána, popřední mocí nadaného (biskupa, nejvyššího purkrabí, nejv. komorníka, nejv. sudí, kmeta), ohlásil úmysl svůj nejvyššímu komorníkovi nebo sudímu a přijal od něho jednoho z kmetů, jemuž uloženo bylo, aby svou osobou půhon vykonal.[3]) Smlouvy o rozdíl šlechtických statků mezi

---

[1]) Maiestas Carolina; čl. 42: »supremus camerarius et barones sive kmetones de causae vel gravaminis meritis diligenter et libere inquirentes, demum quicquid iustum repererint, pronuncient vel decernant; quorum pronuntiationi et decreto stare et contentari rex ipse sicut et subditus vel querelans, de begnitate regia, teneatur «

[2]) Týž zákonník; čl. 43: »de quibus tamen defectibus regem tangentibus barones seu kmetones iuxta solitum iudicabunt.«

[3]) Kniha starého pána z Rožmberka; odst. 61—64 Ordo iudicii terrae; čl. 90: »petet a summo camerario et iudice, ut

příbuzné nebo o rozvod statků mezi společníky-šlechtici neměly právní platnosti, jestliže přistoupení ke smlouvě nedálo se buď před králem nebo před třemi kmety. Dobře-li soudíme podle analogie, dostačilo, když strany ve smlouvě súčastněné žádaly za vklad smlouvy do desk zemských u přítomnosti tří kmetů. Podobně i »spolek« čili smlouva o sdružení dvou statků nemohla jinde býti uzavírána, »než před pánem králem s jeho povolením, aneb před pány na plném soudu.«[1]) Kmeti zemského soudu bděli zvláště nad neporušeným zněním desk a legálností zápisů, jež nově do nich jsou vkládány. Pan Ondřej z Dubé píše o tom: »Dsky zemské nikdy nemají otevřeny býti, než jedno když páni v plném súdě sedie ve čtyřech laviciech; kromě leč by pro královu potřebu, a králova milost chtěla, tehdy má králova milost dsky otevřieti a svú potřebu zdieti, pojma najvyššieho komorníka, najvyššieho sudího a najvyššieho písaře desk zemských; a zděje jeho milost potřebu svú, ihned desky aby byly zavřeny zase.«[2]) Král Václav IV. přistoupil r. 1395 k žádostem panské jednoty »o deskách zemských, aby ty byly chovány podlé obstanovenie starého, a nebyly otvierány bez panského věděnie. A v ta registra aby nebylo kladeno než při pániech při kmetech, a zvláště při třech najméně.«[3])

Kmeti zemského soudu bývali dle potřeby právními posly od krále nebo od zemského sněmu nebo od pánů k deskám, k nejvyšším úředníkům zemským nebo ke králi (nuntii, relatores, zpravodaji). Tak ku př. jak přivolil král k žádosti zemanově, aby dědinu svou jinému mohl darovati (třeba k záduší nebo pro případ smrti), vydal také některého kmeta jakožto posla a zpravo-

sibi detur unus baro terrae, qui citet archiepiscopum.« Nález zemského soudu z r. 1408. Jireček, Cod. iuris boh. II. 2. str. 53.

[1]) Maiestas Carolina; čl. 36, 107. Nález obecný panský z r. 1383. Jireček, l. c. str. 82.

[2]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 94.

[3]) List krále Václava IV. z roku 1395. Archiv český; I. str. 56. Sr. Maiestas Carolina; čl. 27.

daje k deskám, kdež úředníci povinni byli uvěřiti relaci kmetově a zapsati darování od zemana do desk zemských.[1]) Rovnou měrou potřebí bylo kmetského poselství, když král přivolil k rozdílu statku mezi příbuznými, nebo ke sdružení několika statků nebo zase k rozvedení jich, když král zřizoval poručníky sirotkům nebo jim léta dával a poručníků je zbavoval, když propouštěl statek z manství, když svoloval k tomu, aby zápisné zboží vloženo bylo do desk zemských a pod. Jinak zase, jestli kdo před soudem žádal si užíti výsadního práva kmetského, avšak přísedícím soudu nebylo o něm povědomo, že jest kmetem zemským, měl buď listem královým aneb kmetem-relatorem zjednati soudu jistotu, »že jest přisáhl v radu pána krále a u popravu a v kmetstvie«.[2]) Pohnaný propadl na soudě pro nestání, leč by král omluvil jej kmetem-poslem, že byl na jeho službách a nemohl tudíž poslechnouti půhonu.[3])

Jest na bíle dni, že **kmetové zemského soudu těšili se všem výsadám a přednostem, kterých přáno bylo zemským kmetům**: nemohli poháněni býti k venkovským cudám, nemusili odpovídati na žalobu před menšími úředníky, měli k soudu obesíláni býti kmetem a mohli z »nároků« očišťovati se zvláštní přísahou. Nad to pak svědectví i jednoho kmeta před soudem přesvědčovalo úředníky, když půhonné desky vykazovaly zápis kusý, nebo pro jinou příčinu nevedly k bezpečnému poznání věci [4])

[1]) Maiestas Carolina: čl. 59: »mittat nuntium, scilicet baronem officium kmetonis habentem, ad supremos beneficiarios, qui ad relationem dicti baronis pro parte maiestatis eiusdem eis actam poni facere debeant ad tabulas terrae.«

[2]) Officium circa tabulas terrae: »citatus kmet debet acquirere testimonium domini regis per kmetonem vel literam eius, quia est přisáhl in consilium d. regis.« Jireček, Cod. iuris boh. II. 2. str. 269

[3]) Officium circa tabulas terrae: »et hoc ore proprio vel per nuntium baronem, sed non per literam.« Jireček, l. c. s. 261. Sr. tamže odst. 120, na st. 274.

[4]) Nález zemského soudu z r. 1397: »milites et clientes ac communis populus non possunt přesvědčiti beneficiarios, ex eo, quia sunt iurati, i. e. přísežní. Sed si Sigismundus potest ha-

c) Z počtu kmetů zemských zřizováni byli tři páni v každém kraji za kmety toho kraje. Názvy, kterých písemné památky naše na označenou jich užívají, jsou: větší konšelé (maiores scabini), páni konšelé (barones scabini), popravci kraje (iusticiarii vel correctores provinciae, rectores provinciae), páni popravci (barones iusticiarii et correctores provinciae), páni přísežní. První určitá zmínka o působnosti krajského kmetstva dochází nás z doby krále Václava II. (r. 1278—1305). Podle ní bylo již tenkráte ustáleným zvykem, že kmeti krajští přisedali k soudům a znamenali zemany, kteří pohrdli nějak zemským právem.[1]) Kdo »psán« byl třemi krajskými konšely zároveň, nemohl očistiti se z poroku psanství, leda přivedl devět konšelů jiných před krále nebo delegáta králova, kteří by svědčili, že jest nevinen.[2]) Propustil-li psanec lhůtu k očistě stanovenou, nebo byl-li psán pro zjevný zločin (vraždu, zabití, loupež, krádež, oheň a p.), propadal již čest, hrdlo i statek, tak že ani král ze své milosti nemohl mu čest vrátiti.[3]) K popravě tělesné docházelo teprve po rychlém soudě, jehož předsedou byl popravce králův a přísedícími krajští konšelé. »O popravě,« pravili páni r. 1402, »bylo-li by, že by na koho bylo dovedeno popravcemi (t. j.

---

bere ... dominum baronem poprawczonem vel kmetonem, qui reciperet super suam fidem ..., tunc suum ius debet habere processum.« Jireček, Cod. iuris boh II. 2. str. 41.

[1]) List krále Václava II. asi z r. 1300: »nullum maleficorum, qui de cetero pro spolio vel quocunque maleficio per terre consules more solito accusatus fuerit vel proscriptus, cuiuscunque status aut conditionis fuerit, in gratiam resumemus, vel ullas concedemus aut dabimus treugas, sed tanquam nostrum et regni nostri hostem publicum prosequemur.« Jacobi, Codex epist. Jon. č. 59 n.

[2]) Maiestas Carolina; čl. 82: »nemini trium consulum seu scabinorum notatione proscripto .. expurgationem efficacem obtinere licere, nisi aliorum consimilium consulum seu scabinorum eiusdem provinciae novem in numero sincera relatio et testimonium fide dignum ... processerit firmiter pro eodem.«

[3]) Týž zákonník; čl. 115: »decrevit antiquitas ... de publicis aut arduis criminibus diffamatos ac notatos per consules seu scabinos provinciarum proscribi et proscriptos demum ordine servato supplicii ultima poena damnari.«

krajskými kmety) a konšěly (t. j. vladyky-konšely) toho kraje: tehdy má sě nad takým poprava státi, a práva ižádného nejmá mieti, jakož svrchu psáno stojí. A nad kýmž sě poprava děje, nejmá ot popravcí zbožie to hubeno býti ani bráno, než oděnie jeho a jiezdné koně, a což s kata jest dosti, ale viec nic.« [1]) Když psanec, již odsouzený, vymykal se úkrytem ramenu spravedlnosti, měl provolán býti v městech po krajích, s výstrahou jiným, aby nikdo zemského škůdce a zloděje toho u sebe nechoval. »Také sú páni nalezli, že ižádný člověk v českej koruně, buď pán, rytieř, panoše, města nebo člověk kteréhokolivěk řádu, nejmá přijieti ižádného takého zemského zhúbce a škódce. Kdož by přes nález panský svrchu psaný učinil, v své tvrze a přiebytky přijal . . . neb pomáhal: tehdy každý ten jest odsúzen zbožie na královu milost . . . a má býti jakožto psanec, když by popravce toho kraje, třie páni přísežní, naň vysvědčili a vyznali. Pak-li by sě o to ti třie páni dělili: tehdy na kterúž by většie strana svědčila, na tom má ostati.« [2])

Vývoj krajského kmetstva připadá k době, kdy páni čeští všichni chtěli býti kmety, to jest, chtěli požívati popravčí moci, třebas nedrželi úřadů, které král Přemysl Otakar II. jal se propůjčovati menším šlechticům. Bylo pak příkazem panovnické moudrosti nadejíti poněkud žádostem panstva a přivoliti k tomu, aby větší počet kmetů jakožto zemských popravců se ustavil, ale zároveň z moci královské vyměřiti působnost jejich a hájiti zase uzavřeného počtu pánů popravců. Při tom autonomie zemská došla buď přímého rozšíření, neb aspoň dospěla precisnějšího tvaru, ježto úkony zemské popravy v krajích, vyloučeny byvše namnoze z pravomoci zeměpanských úředníků, poručeny byly kmetům krajským. Ti tedy vstoupili v řadu orgánů zemské samosprávy

[1]) Nález zemského sněmu z roku 1402. Archiv český; II. str. 360.

[2]) Nález obecný panský z roku 1402. Archiv český; l. c. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 84.

a plnili úřad svůj podle dvojí stránky veřejné moci, kterou byli nadáni, totiž dozorem a suffragiem. Ať určitěji věc vyjádříme, krajští kmeti měli především k tomu hleděti, aby se strany zemanstva v kraji šetřeno bylo právního řádu, i zanecháváno všelikých svévolností. Kde ukázalo se za podobné, že by mírným zakročením vznikající spor byl urovnán, nebo začaté bezpráví přetrženo, kmeti krajští neměli uskrovňovati domluv, výstrah, varování, i nabídek, že sami učiní přátelské narovnání mezi stranami. Na základě dohledu svého v kraji vysvědčovali pak o zemanech ve příčině rodinného života nebo veřejné zachovalosti, rozhodujíce počtem hlasů svých na jejich prospěch nebo ztrátu. Zárukou horlivé činnosti a nestranného zastávání úřadu jmína jest přísaha, kterou páni zemští skládali »králi a zemi«, prve nežli připuštěni byli k povinnosti konšelské. Kromě toho Karel IV. chtěl stanoviti zákonem, že v počtu tří krajských kmetů nemají býti dva rodní bratři.[1]) Páni ze zločinu »psaní«, z lichvářství usvědčení, nebo jinak cti a dobrého jména zbavení nemohli si činiti naději k hodnosti kmetské.[2])

O podrobnostech kmetského působení v krajích zpravováni jsme jednak zmínkami listin a spisů právnických, jednak nálezy sněmovními. Roku 1325 vedena byla stížnost proti zemanům kraje plzeňského, že ruší klid kláštera v Chotěšově a k velikým škodám jej připravují, vyhledávajíce podle starého zvyku pohostinství od probošta, jež příčinou jejich bujnosti změnilo se v nákladné pitky a rozpustilé kratochvíle. Král Jan zapověděl tedy řečeným zemanům, aby nedocházeli do kláštera chotěšovského pro pohoštění, a osvobodil probošta starého závazku, častovati šlechtice, když zachce se jim stolu klášterního. Kdyby však

[1]) Maiestas Carolina; čl. 20: »barones in singulis provinciis de more solito ordinandi tres in numero in officio maiorum scabinorum seu iustitiariorum vel correctorum . . . non ordinentur vel statuantur ita, quod ex eis tribus fratres existant.«
[2]) Týž zákonník; čl. 21. Archiv český; III. str. 104.

někteří z nich nechtěli přestati na zápovědi královë, kmeti kraje plzeňského měli svou pomocí propůjčiti se proboštovi, aby nebyl nucen přijímati pány pohostinu.[1] Listina, ze které vážíme zprávu o tom, uvádí vedle pánů kmetů plzeňských »et alios auctoritate nostra fruentes regia et ad reprimendum malitias plus adstrictos«. Těmi slovy míněni jsou krajští popravci královi, kteří měli rozsáhlejší pravomoc k repressi nezákonných činů nežli kmetové, tak že i silou branné ruky mohli zkrotiti neposlušné zemany.

Jestliže kmeti krajští vložili se v počínání výtržných pánů nebo menších šlechticů a svobodných lidí vůbec, ale pracovali v tom nadarmo, byli potom při soudě kvalifikovanými svědky o vině či zločinu škůdcově. Poznáváme to z úchval sněmu zemského, jenž dál se roku 1402: »Také páni nalezli, aby všecka branie mocí, všecka násilé, otpovědi, stráže i všecky nátisky stály a minuly v českej korunė, buďto otpovědí (= nepřátelství odpovědí) nebo neotpovědí. Pak-li by kto proti tomu učinil: tehdy jest otsúzen zbožie na královu milost, jakož jest svrchu psáno (to jest: když by popravce toho kraje, třie páni přísežní, naň vysvědčili a vyznali. Pak-li by sě o to ti třie páni dělili: tehdy na kterúž by většie strana svědčila, na tom má ostati), a žádného práva proti žádnému nejmá mieti a má býti jakožto psanec; než každý aby sebe hledali zemským právem, jakož to starý obyčej jest.« [2])

Konati popravu královu, dobývati škůdců zemských a trestati je na hrdle, kmeti krajští práva nebo povinnosti neměli. Sama povaha konšelského úřadu jejich tomu bránila, aby nebyli

---

[1]) List krále Jana z roku 1325: »eosque per regni nostri Boemie natu maiores barones nostros Pilsnenses et alios auctoritate nostra fruentes regia et ad reprimendum malitias plus adstrictos, quorum auxilium a preposito et conventu dicti monasterii super eo quocunque tempore fuerit invocatum, volumus ad continendum se ab huiusmodi . . . dispendiosis frequentationibus penitus coerceri.« Emler, Reg. III. č. 1092, str. 427.

[2]) Nález zemského sněmu z roku 1402. Archiv český; II. str. 360.

zároveň popravci královými. Badatelé, kteří zastávají mínění o identitě krajských kmetů a krajských popravců královýcb, nemají jiného důvodu, nežli že kmetům krajským říkáno bylo též »popravci«. Avšak my vyložili jsme již široký význam slova »popravce« a nuance jeho podle kontextu řeči. Kdyby kmeti krajští bývali zároveň popravci královými čili úředníky královými, sotva srozuměli bychom starodávné praxi, jak bývala při honění, resp. dobývání zemského zhoubce a jak zapsána jest v knize pana Ondřeje z Dubé. Podle slov zápisu škůdce zemský zvlášť mocný dobýván byl od nejvyššího purkrabí pražského, jemuž pomáhali v tom úředníci královi, města královská a kláštery svými žoldnéři a nápravníky; a když síla jejich nestačila, aby bezpravce byl přemožen, měl král »povolati pánóv a popravcí toho kraje, v kterémž se taká věc děje, aby jeho milosti pomohli; pak-li by ti všichni nemohli tomu nic učiniti, ale mají povolati na jiné pány i na obec«. [1]) Tážeme se, proč »páni a popravci« první ze všech nepřidali se k purkrabí pražskému, když v jejich kraji podbíjel zhoubce zemského? Proč potřebí bylo, aby král zvláště je volal na pomoc, když z povinnosti měli se účastniti? Proč liší zápis »úředníky královy« a »pány popravce kraje«, když slovem »úředníci« míněni jsou purkrabové zeměpanských hradů, vladaři královských statků a jiní popravci? Honiti psance méně mocné náleželo popravcům královým. Sněmovní nález z r. 1348 zavazoval obyvatelstvo podle cest, kudy pronásledovatelé hnali se za bezpravcem, aby pomáhalo jim honiti. Byla-li potom žaloba na zemana, že nepřidal se ke stihatelům, platil pokutu pěti hřiven stříbra, leč by jinak očistil se přísahou před králem, nebo před popravci, že nemohl honiti. Úročník měl platiti pokutu k rukám své vrchnosti, a to podle velikosti pozemku, jejž vzdělával (pět grošů z lánu). Jestliže vrchnost chtěla mu v tom poshověti přes vyměřený čas, sama propadala v pokutě pět hřiven stříbra, s polovic králi, s polovic popravcům.[2])

[1]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 106.
[2]) Nález zemského sněmu z r. 1348. Jireček, Cod. iuris boh. II. 2 str. 24 n.

Král Karel přál zemské samosprávě v krajích, pokládaje ústav krajských kmetů za přední pomůcku svědomitého přisluhování spravedlností a osvědčený prostředek k ukládání sporných věcí mezi zemany. [1]) Rozmnožil pak pravomoc řečených kmetů dosti vzácnou koncessí, že mohli na místě králově koramisovati smlouvy panských dědiců nebo společníků (hromadníků), když by oni chtěli vystoupiti z nedílnosti nebo ze spolku jmění svého. K tomu konci bylo zůstaveno pánům na vůli, aby dohodnouce se o rozdíl nebo rozvod statků, předstoupili buď před krále nebo před tři kmety toho kraje, kdež řečené statky z většího dílu se prostírají, a ohlásili souhlas svůj k zápisu smlouvy do desk zemských. [2]) Z dalších práv krajského kmetstva uvedeno jest v zákoníku Karlově, že páni konšelé mají plnou moc i povinnost »psáti« a zapsance prohlásiti kohokoliv z pánů, jestliže vina jeho poroku psanství zasluhuje. [3]) Menší konšelé (vladykové) nesměli »psáti« pána, byť i uznávali jej za hodna censury takové; ale měli viníka stavu panského oznámiti krajským kmetům, a ti zase králi. [4]) Ve sborníku právních reforem Karlových přichází také pravidlo, aby krajští kmeti ve svých krajích přisedali k zeměpanským obvodním soudům (iudicium provinciale, hrdelní soud), když by souditi bylo dívky a muže

---

[1]) Maiestas Carolina; čl. 20, 36.

[2]) Týž zákoník; čl. 36: »divisionem huiusmodi (hereditatis) solemniter debeant celebrare . . . barones coram regia maiestate, aut si praeelegerint . . ., coram tribus baronibus scabinis seu iustitiarii vel rectoribus illius provinciae, infra cuius limites hereditas ipsa sita aut pars potior ipsius reperietur.«

[3]) Maiestas Carolina; čl. 116: »Barones iustitiarii et correctores cuiusque provinciae debent baronem alium unumquemque, qui proscribendus fuerit, proscribere et nominare proscriptum.«

[4]) Týž zákoník; čl. 115: »possint tamen (consules seu scabini cuiuscunque regionis), si quem ex dictis nobilibus proscribendum invenerint, baronibus iustitiariis et correctoribus illius provinciae nunciare atque deferre, qui talem eis per consules nunciatum debent . . . maiestati regiae intimare.«

nepořádně snaté.[1]) K tomu ovšem potřebna jest dopověď, jak ji shledáváme v textu zákona samého, že jen dívky nižšího stavu nežli zemanského a městského jsou tu míněny, ježto osoby vyššího stavu příslušely k soudům jiným (zemskému nebo městskému). Úsilí Karlovo, aby panské vrchnosti zbaveny byly hrdelní moci nad svými poddanými, a způsob, jakým by hrdelní soud nad lidmi nižšího stavu vůbec konán byl se strany královy, z tenoru speciálního ustanovení, jež tuto vypisujeme, dobře jsou patrny.

Na úřad krajského kmetství dosazováni byli páni, kteří v tom kraji, kdež zastávati měli povinnost konšelskou, »bydlem seděli« na svém zboží. Ti mohli nejjistěji dohlédati k osobám a věcem své popravy a intervenovati hned, jak potřeba se ukázala. Úřad jejich k tomu směřoval, aby měli v evidenci dobré i zlé svého kraje, pokud by ono nebo toto vystupujíc z mezí domácnosti, uhodilo nějak na právo veřejné. Příklad dozoru kmetského vypsán jest v knize pana Ondřeje z Dubé: »Po smrti vdovy každé, kteráž svého práva věnného jinému dskami nezavadí kterakžkoli, právo jejie na krále spadá. Ale chlebí-li s dětmi, zlé i dobré s nimi trpieci, jejie věno na děti spadá. A bude-li třeba o jejie bydlo s dětmi, má kukázání dosti býti na pánu popravci najbližšiem, v jehož je kraji, jemuž v tom má věřeno býti na jeho přísahu, bez jiného ukázánie.«[2])

Přísaha, kterou páni konšelé v kraji vázáni byli k útlé svědomitosti a k nestrannému posuzování věcí, činila je k tomu zvlášť způsobilé, aby na žádost stran podjímali se úlohy taxátorů, to jest, odhadovali cenu statků, když za příčinou směny nebo náhrady vzvěděti bylo poměrnou hodnotu jejich. Nepravíme, že by fungovali v tom vždy a sami jediní, ježto i jiní ze-

[1]) Maiestas Carolina; čl. 98: »Iudicia de praedictis puellis et viris fienda intelligi debent esse discreta, videlicet, si puella delinquens . . . generis inferioris exstiterit, tunc ad iustitiarios seu correctores una cum villico regio provinciae illius, in qua dicitur deliquisse, idem iudicium intelligitur pertinere.«

[2]) Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské; čl. 74.

mané za souhlasem stran se smlouvajících mohli zastati úkol odhadců,[1]) avšak při vážnosti a zkušenosti pánů kmetů spoléháno, tvrám, s plnou důvěrou v úsudek jejich o ceně velikých statků, zejména pak režijních dvorů panských, jichž výnosnost jen dobrým znalcům určitěji se jevila. Ze sklonku 14. století přichází zmínka o tom, že popravce odhadoval škodu, jež způsobena byla lidem podle veřejné cesty, kudy obchodníci hnali stáda dobytčat, vedouce je na trh. Došly totiž stížnosti proti některým zeměnínům v Pošumavsku, že sami násilně zjednávají si satisfakci za škody právě řečené. Naproti tomu poručil král Václav IV. roku 1383, aby náhrada nedála se jinak nežli s vědomím a podle odhadu nejbližšího popravce spolu se sousedy k tomu způsobilými, a to pod přísahou.[2]) Vyznáváme, že nedostává se tu plné jistoty, kterému popravci taxace škod byla poručena, zda zemskému, či královskému.

O tom, jaký byl poměr krajských kmetů ke krajským popravcům královým, netřeba rozpřádati zvláštní úvahy. Kdo přirovná obory jejich působnosti, dospěje snadno k poznání úřadových konnexí a úředního styku mezi nimi. O ethickém poměru krajských kmetů k pánům popravcům královým vyslovujeme zdání své, že krajské kmetství pro svou mírnou a ušlechtilou povahu stálo s vyšší ctí nežli poprava královská ve smyslu dobývání a trestání zločinců, a že zastáváno bylo od pánů méně zištných a k laskavému vedení práva ochotně nachýlených. Nad popravou, jak vykonávána byla ve 14. století, zastavují se již vrstevníci té doby a lidoví spisovatelé. Připouštějí sice, že popravectví samo o sobě jest úřad svatý, dobrý a potřebný, ale netají se tím, čeho měli dobrou zkušenost, kterak příslušnou pánů zištných a panoší jejich hrabivých, msti-

[1]) List krále Václava II. z r. 1295: »volumus, ut de valore annuo .... bonorum predictorum..... per nobiles et alios fideles nostros, quos ad hoc duxerimus deputandos, estimatio fieri debeat« Emler, Reg. II. č. 1692, str. 727.

[2]) List krále Václava IV. z roku 1383. Palacký, Formelbücher; II. č. 160.

vých a nelidských čirá libovůle a hrubé bezpráví vstupují zhusta na místo spravedlnosti. [1]) Kmetství krajské neposkytovalo tak snadno příležitosti k přehmatům. Jestliže v řádě práva zemského zmínka se děje o škodě způsobené konšelem zemským přímo (»účinek«) nebo nepřímo (»kázáním« nebo »příjmem«), pamatováno buď, že viny takové dopustiti se mohl kterýkoli pán i zeman; jenže konšel jakožto osoba přísežná jinak na soudě se očišťoval nežli pán nebo zeman nepřísežný; a proto potřebí bylo o žalobách proti konšelům zvláště se zmiňovati. Ostatně, ať nic nepomineme mlčením, co by pověděti příslušelo, i kmetům krajským zapovídáno bývá v listech královských, aby nerušili práv městských, ale spíše ruku nad nimi drželi [2])

4. V popravě zemské pracovali též vladykové (nižší šlechtici nežli páni), dosti hojným počtem osob, však nevelkou měrou veřejné moci nadaných. V zákoníku Karla IV. vzpomenuto jest staré zvyklosti, vedle níž »po jednotlivých místech« zřizováni byli tři vladykové-konšelé, k tomu konci, aby »v našem českém království súd spravedlivý všudy byl a nikdy od cesty spravedlivé nepoblúdil omylem ižádným.« [3]) Zkušenost terminologická nás poučuje, že

[1]) Tomáše ze Štítného Knihy naučení křesťanského; k. 72: »I jestiť úřad svatý poprava věrná, ale máť v tom popravce opateren býti, aby sě pilně vystřiehal lakomstva, hněvu, chlúby srdečné, a aby neleniv byl v svém úřadu, ale aby snažně zlé stavoval.« Smila Flašky z Pardubic Nová rada; verš 1251 nn.: »Ti, ježtoť slovú popravce a skutkem jsú zlí bezpravce.« Desatero kázání božích, verš 425 nn.: »Ten jest také mužebojce, jenž jsa sudí neb popravce, přilože k někomu vinu pro nepřiezň neb pro dědinu, i zbaví života koho; jehožto sě stává mnoho.« Dalimilova Kronika česká; kap. 116: »Nebo páni, již popravu jmiechu, svým lidem bráti přěpúščiechu. Na jich liudi nikte sáhnúti nesměl: tak ijeden dobrý pokoje nejměl. Neb bieše bieda stádciu chudému, jež jest poddáno pastýřiu nepravému.«

[2]) List krále Karla z r. 1376: »Mandamus igitur universis et singulis baronibus, poprawczonibus, wladiconibus . . . pro tempore per prefatarum civitatum districtus ubilibet constitutis, quatenus, contra inhibicionem nostram huiusmodi nihil penitus attemptare presumant.« Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 694.

[3]) Maiestas Carolina, čl. 20: »sancimus, quod . . . nobiles eodem numero (tři) per loca singula, ut est moris, minores scabini praefigendi non ordinentur vel statuantur ita, quod duo ex eis tribus fratres existant.«

»jednotlivými místy« míněna jsou sídla cud a obvodních soudů.[1]) V těch místech tedy přisedali k soudům vladykové-konšelé (nobiles scabini), jinak také zvaní »menší konšelé« (minores scabini), »obvodní konšelé« (consules seu scabini regionis), nebo prostě jen »vladykové« (wladicones) čili »zemané« (terrigenae). Jejich úkolem bylo, nalézati právo nižším šlechticům, svobodným zemanům a lidem poddaným, kteří při cudě nebo při obvodním soudě spravedlnosti své vyhledávali[2]) Ustanovení Karlovo, aby v počtu tří menších konšelů »jednotlivého místa« nebyli dva rodní bratři, ukazuje dosti zřejmě, že nalézání práva dálo se potazem, tak že dva hlasy konšelské přemáhaly proti třetímu.

K soudní assessi menších konšelů družila se povinnost, míti na pozoru vinníky, kteří zůstali dlužni právní satisfakci, buď že nedbali citací soudních, aby odpovídali na žaloby, nebo dopouštěli se zločinů způsobem tak zchytralým, že nebylo lze při skutku jich postihnouti. Konšelé »psali« jména takových bezpravců (však jen stavu zemanského nebo nižšího) a listy o nich podávali královským popravcům. Kdo »psán« byl třemi konšely, mohl ještě zniknouti trestů, jinak velmi citelných, když devět jiných konšelů toho kraje vysvědčilo o něm před králem, že bez viny upadl v porok psanství.[3]) Nebylo pak menším konšelům dovoleno, aby »psali« nebo za

[1]) List krále Václava II. z r. 1298: »contra quoscunque de regno ipso . . . coram locorum seu provinciarum iudicibus . . . de ipsorum (opata, bratří a lidí kláštera teplského) querimoniis eis mandamus et volumus fieri iustitie complementum.« Emler, Reg. II. č. 1780, str. 765. List krále Jana z r. 1341: »notificacio vulnerum, homicidiorum, furtorum et consimilium scelerum . . . facienda in locis certis ad hoc iuxta regni nostri consuetudinem deputatis.« Tamže, IV. č. 970, str. 388.

[2]) Ordo iudicii terrae; čl. 68: »minores beneficiarii, videlicet vicecamerarius, viceiudex et vicenotarius cum aliis beneficiariis et terrigenis causas minores, videlicet ad summam decem marcarum argenti minus uno lotone se extendentes vel infra, . . . possunt iudicare «

[3]) Maiestas Carolina; čl. 82.

psance prohlašovali příslušníky stavu panského, třebas o vině jejich měli s dostatek vědomosti; ale směli oznámiti jména jejich spolu s udáním viny kmetům krajským.[1])

Parallelně s mocí krajského kmetstva, za císaře Karla valně rozšířenou, propůjčeno bylo vladykám-konšelům, aby přijímali opovědi zemanských smluv o rozdíl majetku, slyšeli souhlas stran při tom interesovaných a svědčili potom před cudními úředníky, že není, proč by smlouva nemohla vložena býti do desk zemských.[2]) V té příčině zastávali tedy konšelé úřad královských komisařů, řekli bychom skoro veřejných notářů, ale tak, že k plné platnosti řečeného aktu potřebí bylo »audivimus« všech tří konšelů toho obvodu, kdež majetek, na rozdíl jdoucí, se shledával. O místě, kde by opovídati bylo smlouvy o rozdíl jmění, litera zákona se nezmiňuje; že však konšelé sedali pospolu na cúdě (a právo magdeburské výslovně předpisuje, aby pořízení o statcích dálo se na soudě zahájeném před konšely), nevíme o místě příležitějším, než byly lavice soudní, aby tam mohli zemané »rozdiel zjevný učiniti«. Jako dělení statku mezi živými, tak i odkazování majetku pro případ smrti mělo předse jíti se zachováním norem, podle povahy odkazu a kvality testátora dosti různých. Činíme o tom zmínku, hodlajíce uvésti, že na listině, kterou Vratislava jakási, vdova po zemanu, r. 1327 stvrdila odkaz svůj ke klášteru bratří kazatelů v Plzni,

---

[1]) Týž zákoník; čl. 115: »sancimus nullis consulibus seu scabinis cuiuscunque regionis seu patriae licere proscribere vel proscriptos notare aliquem terrae nobilem seu baronem; possint tamen, si quem ex dictis nobilibus proscribendum invenerint, baronibus iustitiariis et correctoribus illius provinciae nunciare atque deferre.«

[2]) Maistas Carolina; čl. 36: »sancimus, quod fratres consobrini, aut alii quicunque sanguine vel affinitate coniuncti, vel prorsus extranei communem hereditatem habentes, volentes a communione secedere et partes quisque proprias habere, divisionem huiusmodi solemniter debeant celebrare . . . nobiles (nižší šlechtici nežli páni) coram tribus nobilibus scabinis eiusdem provinciae situatae hereditatis.«

podepsáni jsou za svědky, a to na prvém místě, dva vladykové obvodu plzeňského.[1])
Menší konšelé byli uznáváni za repraesentanty zemanstva a voláni ke sněmům zemským a sjezdům dvorským, kdykoli král chtěl pilnou věc podati na všecku obec země české. Tak příklad máme z r. 1348, kdy na generálním sněmu v Praze rokovali páni a vladykové o prostředcích ke způsobení veřejné bezpečnosti v zemi, a na tom stanuli, aby vždy příště pokutováni byli zemané i lidé jim poddaní, kteří by slyšeli pokřik za psancem, mohli přidati se k jeho pronásledovatelům, a přece toho neučinili. Zároveň na sněmu právě řečeném stalo se snesení o krčmách, že smějí trvati jen tam, kde licentovány byly za doby krále Václava II.; že však krčmáři nesmějí dělati sladů, nýbrž povinni jsou kupovati pivo z měst a městeček ve svém nejbližším sousedství.[2]) Valný sněm zemský konán byl opět r. 1355 Účastníci jeho: páni, vladykové a měšťané král. měst, nalezli o psancích, buďtež stavu panského nebo vladyckého nebo měšťanského, jestliže psáni jsou pro zjevné zločiny, buď krádeže nebo loupeže nebo bezprávného plenu, a nemohou na soudě z toho se očistiti, že propadají čest svou navždy, a byť král ze své milosti prominul jim všechny tresty, a oni sami by nahradili všecky škody, že přece zůstanou beze cti až do konce svého života.[3]) Vlivem lidumilného panovníka Karla a přičiněním vladyk sneseno též na tom sněmu, aby chudí lidé (malí zemané,

---

[1]) Odkazní list vdovy Vratislavy z roku 1327: »Testes: Raczko de Nebielaw et Raczko de Bucschicz, wladicones Pilzenensis districtus.« Emler, Reg. III. č. 1350, str. 527.

[2]) List krále Karla z r. 1348: »ordinacio communis pacis per nonnullos tam de Boemia quam Moravia barones et wladicones, fideles nostros dilectos, per iuramenta corporalia his diebus proxime preteritis in generali colloquio Prage edita et firmata.« Chytil, Cod. Mor. VII. str. 572. Jireček, Cod. iuris boh. II. 2. str. 24 n.

[3]) Beneše z Veitmile Kronika česká k r. 1356: »Karolus . . . congregato magno concilio principum, baronum, nobilium, wladiconum et civium ad regni Boemie coronam pertinencium de ipsorum communi consilio et consensu statuit et lege perpetuis temporibus servanda sancivit,« etc.

úročníci a p.), vedoucí na soudu zemském žaloby proti pánům, nebyli oslýcháni, jako dálo se před tím, ale by vždy spravedlivým rozsudkem byli poděleni.

Popisem právních věcí ze 13 a 14. století přestoupili jsme mez svého úkolu. Na omluvu uvedeno buď, že dospěli jsme při tom některých pravd pro cenění starších řádů rovněž tak potřebných, jako jsou odborné zprávy ze starší doby, kterých pohříchu jen skrovnou měrou se nám dostává. Na prvém místě ohlašujeme zkušenost, že ještě ve 14. století jevily se různosti ve správě a soudním zřízení jednotlivých krajin (bývalých údělů knížecích a hradských obcí), jakkoli již po věky a s úsilím pracováno bylo o nivellisaci veřejných řádů v celé zemi. Jakých rozdílů podle krajin bylo by asi dopatřiti se ve století 10., kdyby hojnější počet zpráv dopřával širšího pohledu na běh společenského života oné doby! Jiný důležitý pokyn či spíše výstraha přichází z řady fakt světlejšího období: abychom nespoléhali na domněnku, třeba sebe častěji byla pronášena, jakoby řády středověké nehýbaly se po celá století, jakoby čirý konservatismus byl rázem tehdejšího ducha, jakoby v právních zvyklostech dědové podávali vnukům beze změny, co sami přijali od svých předků. Šlechta česká, užívající téměř výhradného práva k zastávání úřadů, neuzavírala se před cizími vlivy, nýbrž přála rationelním proměnám starších institucí, zvláště když novoty mohly posloužiti hmotným interesům úřednictva a jinak nepřepínaly poplatní síly menších zemanů. Třetí důležitá pravda jest, že po proměnách, které šly za křesťanstvím a jeho zdomácněním v zemi, nebylo pronikavějších změn po všech stranách ústavy právní než v čas vlády Přemysla Otakara I. (r. 1197—1230), v pravdě zakladatele moci a slávy království českého. Ostatně bylo by potřebí zase širšího místa k tomu, kdybychom chtěli vše ostatní a zevrubně uváděti, co resultuje z exkursu svrchu učiněného.

Obmezujíce již obzor svůj na míru původního předsevzetí, hodláme přihlédnouti k ministeriálům knížecím, kteří sloužili jen panovníkovi a jeho domu.

Domácnost knížat českých v dobách nejstarších upravována byla příkladem dvoru franského. Faktická potřeba, aby o práce velikého domu dělili se různí služebníci (odborníci), může jmína býti základem, o nějž tu i tam opíral se ústav dvorských ministeriálů. Ale v zemi naší již jen přijímáním hotových forem pro úpravu knížecí domácnosti hověno bylo dotčené potřebě. Ať nečiníme zvláštních závěrů z 35letého panování vévody Sama (asi v letech 624—659), rodem Franka, činnost Karla Velikého, pokud k tomu se nesla, aby v zemích slovanských pro záruku pokoje moc vévod byla rozhojněna, zůstavila po sobě stopy ve zřízení vladařských dvorů, aspoň u nás, kde zachovala se spolu dostatečná svědectví k tomu. Povšimnutí zasluhuje, že také v sousedním Bavorsku od 9. století přicházejí v listinách názvy dvorských úředníků po způsobě franské.

Prvním ministeriálem královského dvoru franského byl falckrabí čili starosta domu (comes palatii, summus inter proceres palatii). V jeho rukou spočívalo vrchní řízení všech světských věcí, které týkaly se vladařské domácnosti. Falckrabí zkoumal desideráta osob, žádajících za přístup ke králi, a buď rozhodoval již sám o nich nebo vyjednal žadateli slyšení u panovníka. Soudnické pravomoci falckrabího reservovány byly některé těžší rozepře, appellace stran, jiným soudním řízením neuspokojených, a návrhy změn při rozsudcích, po kterých dovoleno bylo utíkati se ke králi o milost.[1]) Později poroučen mu také dohled na královské hrady, statky a léna, i na důchody královy, tak zv. regalie.

V Čechách doslýcháme o starostě dvoru knížecího čili o kmetu dvorském (primus in palatio ducis, palatinus comes) jen až do r. 1113. Tenkráte byl jím Vacek, muž nízkého rodu, ale neobyčejných schopností, který svým přičiněním povznesl se za přední osobu v zemi, za rádce i náměstka knížete Svatopluka (r. 1107—1109), za důvěrníka bratra jeho, kněžice Oty, za palatina knížete Vladislava I.

---

[1]) Hincmari Rhemensis Epistola de ordine palatii; kap. 19, 21.

(r. 1109—1125).[1]) Za to byl výslovným odpůrcem méně schopného Bořivoje II. (r. 1100—1107), zvláště když on znovu ucházel se o stolec vévodský s počátku r. 1110. Letopisec Kosmas praví dokonce, že Vacek sám vyjednal těžký žalář pro Bořivoje (na Hammerštejně v Porýnsku), porušiv krále Jindřicha zlatem, aby zbavil Vladislava I. nebezpečného soupeře. »Za našich časů,« vece letopisec, vzdychaje nad nesmírnou působností zlata, »poslechl Jindřich, král nejmocnější, dvořana Vacka, narozeného za sedlským žernovem, kterýž krále jako chrta za zlatý řetěz přitáhl k nám do Čech a přiměl k tomu, aby pán pánů po vůli byl sluze služebníků, a Bořivoje knížete, pána spravedlivého a poctivého, by uvrhl v těžkých okovech do žaláře jako zločince a podvodníka.«[2]) Z předchůdců Vackových v úřadě palatinském připomíná se Kojata Všebořic (v letech 1061—1068), horlivý zastance mladších synů knížete Břetislava I. za vlády staršího bratra jejich Vratislava II., jehož neohroženému hlasu při volbě biskupa r. 1068 děkoval kněžic Jaromír za prsten a berlu. S počátku vlády Vratislavovy Kojata těšil se přízni celého rodu knížecího, a na rozmnoženou důchodů svých r 1061 přijal úřad na hradě Bílině.[3]) Později znepřáteliv se s knížetem, jen útěkem zachránil život; i nevíme, zda navrácen byl k milosti knížete, čili nic.

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 37: »Anno dominicae incarnationis 1111 regina Svatava inter natos suos satagente et episcopo Hermano mediante atque Wacek palatino comite, licet contra suam salutem, id favente dux Wladizlaus fratrem suum Sobieslaw revocavit de Polonia.«

[2]) Týž letopis; I, 35: »nostris temporibus Wacek sub mola rusticana natus tertium Henricum, regem potentissimum, ... catena aurea ut molossum traxit in Boemiam; et quod iubet famulorum famulus, paret dominorum dominus atque Borivoy ducem, iusti tenacem, virum veracem, usque ad genua compeditum rex mittit in custodiam ceu iniquum hominem et mendacem.«

[3]) Cosmas Chronica; II, 19 (k r. 1061): »urbis (Belinae) praefectura . . . data est Koyatae, filio Wsseboris, qui tunc temporis primus erat in palatio ducis.« II, 23 (k r. 1068): »Tunc Koyata, filius Wssebor, palatinus comes, ... stans a dextris Ottonis, fratris ducis, fortiter inpingit latus eius, dicens: Quid stas? . . . Quare non adiuvas fratrem tuum?«

Kněžicům, kteří vykročili z let dětských a meškali nezřídka mimo dům otcovský, dáván byl zvláštní správce domu, tak zvaný **pěstoun** (hofmistr, paedagogus, maior domus). Ten, jsa náčelníkem všeho služebnictva při osobě panicově (parvus senior) nebo ve společné domácnosti několika paniců, **pečoval o časné potřeby a světské vzdělání dorostu knížecího**. Tak roku 1100 připomíná se Pavlík Markvartic, pěstoun kněžice Vladislava I. [1]) Že úřad pěstounský, čili majordomát, bylo zřízení u nás velmi starodávné, jde na jevo z vypravování Kosmova o zániku dynastie v Lučanech. Vlastislav, kníže lucký, zahynul v boji proti Čechům, když chtěl povaliti vévodskou stolici jejich. I zůstal po něm nedospělý syn, mající za pěstouna Durinka, cizozemce ze sousední krajiny polabských Srbů. Vévoda český Neklan postaral se o vládu v Lučanech, tak že s radou všech kmetů potvrdil Durinka v úřadě pěstounském a poručil jemu správu země, dokud by syn Vlastislavův nedošel mužského věku. [2]) Bylo pak proti úmyslu Neklanovu, čeho dopustil se Durink z touhy po veliké odměně, že totiž nastrojiv úklady mladému knížeti, zbavil ho života a uvedl Lučany přímo pod moc vévod českých. Buďtež zkazky tyto třebas jen pověstí, pravidlo jimi ohlašované zůstává o své váze. Na kolik v době Kosmově paměť lidská nazpět sahala, nescházel kněžicům českým »pěstoun« jakožto správce užší domácnosti jejich a promotor ušlechtilých způsobů, kterými vznešení svěřenci měli vynikati.

Důležitost úřadu pěstounského, ať s kterékoli strany blíže přihlédneme, bije takořka do očí. Působení pěstouna nebylo bez vlivu na smýšlení budoucího knížete a jevilo časem moc svou i v příčině politických běhů celé země. Přilnul-li dědic trůnu k pěstounovi, nechtěl prázden býti služeb jeho ani potom, když

---

[1]) Týž letopis; III., 12: »Interea, dum haec pugna geritur, Paulic, filius Marquardi, paedagogus Wladizlai, sagittatus moritur.«

[2]) Cosmas, Chronica; I, 13: »dux Neclan.... tradidit civitatem et puerum paedagogo, cui antea pater suus (Wlaztizlav) eum commiserat, nomine Duringo, qui fuit de Sribia genere... Quod utique factum est omnium consilio comitum.«

s hodností knížecí připadlo na něj břímě vlády. Z přízně a vděčnosti nových vévod pěstouni dočkávali se předních úřadů při dvoře a převažovali někdy oblíbeností svou u panovníka proti celému počtu ostatních ministeriálů. Nejsme asi daleko od pravdy, za to majíce, že údělem jejich bývalo dvorské kmetství čili palatinát, jestliže sami nežádali si úřadů jiných, které by více hověly soukromým tužbám jejich Příklad o Durinkovi nemůže tu sic přímo uváděn býti na svědectví, než podle analogie slouží nám přece. Ježto smrtí knížete Vlastislava luckého proměnil se poměr nedospělého dědice k trůnu i k národu, pěstoun Durink vyhlédnut byl za poručníka mladého knížete a za správce země. K tomu pak z jiných zemí, kde kvetl ústav dvorských starost (nádvorních županů), známo jest, že poručníkem nedospělého panovníka a správcem země do jeho dospělosti býval palatin (comes palatii).

Pěstouni králů franských v 8. století zastávali úřad svůj tak, že pěstěnci jejich z rodu Merovigova míhali se jen jako stín bývalé moci královské na trůně a musili konečně postoupiti místo prvním »služebníkům« svého domu. Dynastie piastovská v Polsku měla asi stejný počátek s franskými Karlovci, je-li totiž s pravdou, co noví badatelé za jisté kladou, že slovem »piast« znamenán byl pěstoun knížecí. Semovit, syn zemana-piasta, zbavil vlády vévodu Popiela a vyhubiv přátelstvo jeho, oseděl na trůně polském.

Nečinili bychom zmínky o tom, kdyby dějiny prodloužilých třenic mezi knížaty českými a popředníky rodu Vršova nepobádaly k úvaze, zdali předsudek proti Vršovcům, na straně knížat českých tak patrný, nepryštěl z reminiscencí na událost podobného rázu, jako byl čin Semovitův. Letopisec Kosmas, očitý svědek poslední pohromy Vršovců, nenazývá příslušníky toho rodu jinak, nežli »domácími a rodinnými nepřáteli« knížat z rodu Přemyslova (domestici et familiares inimici), hodlaje vlastně říci, že někteří z nich těšili se největší přízni knížat a obráni byli za dvorské úředníky čili ministeriály domu knížecího (dome-

stici et familiares), ale svou hrdou myslí a osnováním intrik stali se nehodni další milosti. Pokud lze pověděti bez pochybnosti, Mutina Vršovec býval »pobočníkem« a »sekretářem« knížete Břetislava II. (r. 1092—1100).[1]) Při tom zastával úřad hradského kmeta v Litoměřicích. Bratranec jeho Božej byl náčelníkem hradské obce žatecké. Úřady právě dotčené (praefektury v Litoměřicích a v Žatci) počítaly se k největším beneficiím zemským. Z příčiny, o níž letopisec náš neměl žádné vědomosti, vypadli náhle oba bratranci z milosti knížete Břetislava a vyhledali sobě pohostinského bytu v zemi polské (r. 1096). Jakkoli prý hned po smrti Břetislava II. proskakovaly řeči, že zdatný kníže zahynul úkladem odstrčených milců Mutiny a Božeje, Bořivoj II. (r. 1100—1107), bratr a nástupce Břetislavův, rehabilitoval oba vyhnance, i vyvolil je sobě za přední pomocníky ve vládě. Nescházelo pak časem svým drahně závistníků, kterým náchylnost nového knížete k Vršovcům byla s pohoršením. O Bořivoji říkáno po straně, že poslouchá Mutinu jako trhový otrok svého pána. Když konečně povedlo se straně, čelící proti Vršovcům, zasíti símě nedůvěry v srdce knížete a pohnouti jej k tomu, aby ze služeb svých propustil »věrné přátele své« Mutinu a Božeje, Bořivoj II. »podřízl větve, na kterých i sám bezpečně spočíval, i důstojenství jeho knížecí nepohnutě viselo.« Pádem pevných opor zvrátila se stolice neprozíravého knížete.[2]) Nástupce jeho Svatopluk (r. 1107—1109) ctil zase Mutinu, propůjčiv mu místo hned vedle důvěrníka svého Vacka a ustanoviv oba ty ministeriály nerozdílně svými náměstky v zemi, když r. 1108 vydal se v boj proti Kolomanu, králi uherskému.[3])

[1]) Týž letopis; III, 4 (k r. 1096): »dux Bracizlaus Mutinam, filium Bosa, suum collateralem et secretarium, . . . ab aspectu suo et latere amovit . . . et . . . omnem eius iussit infiscari substantiam.«

[2]) Cosmas, Chronica; III, 19 (k r. 1107): »dux Borivoy deceptus et multum mendaciis credulus ramos robustos, quibus et ipse innixus sedit, et honor suus pependit, incaute praecidit et ab alto culmine cecidit. Nam amicos suos fideles Bosey et Mutinam . . . punire voluit.«

[3]) Týž letopis; III, 22 (k r. 1108): »dux Zvatopluk abiens

Tu pak z řevnivosti mezi dvěma předními dvořany, Vackem a Mutinou, jako z dračího semene vyrostl hořký květ zloby a opojil mysl knížete Svatopluka, tak že zapomenuv se nad přísnou měrou spravedlnosti, rozpoutal zuřivost hněvu proti Vršovcům všem, ač jen o Mutinovi bylo oznámeno, že zašel potají do Polska a jednal tam se strýcem svým Nemojem, kterýž byl věren zůstal Bořivoji II. a spolu s ním meškal ve vyhnanství.

K historickým událostem z let 1096 – 1108 přistupuje pověst o starším provinění rodu Vršova, kterou Kosmas vypravil hned k roku 1000, snaže se uvésti obsah její ve shodu s jinými ději z doby velikých zmatků v Čechách, jaké nadešly po smrti knížete Boleslava II. Podle výkladu letopiscova kníže Boleslav III. (r. 999—1003) přál Vršovcům a měl je za ministeriály při svém dvoře.[1]) Mezi nimi, vesměs schopnými důstojníky, jako hlava nad údy vynikal Kochan, jehož jméno jest snad jen znakem zvláštní přízně, které požíval u knížete (kochan = milec). Když r. 1003 Boleslav III. zván byl do Polska, Vršovci přimlouvali pánu svému, aby vyhověl pozvání, ač věděli o úkladech zatím chystaných.[2]) Odcházeje s malým průvodem do Polska, Boleslav III. označil prý Jaromíra svým nástupcem a vyjednal mu uznání se strany zemských kmetů. Než sotva došla zvěst o tom, že knížecí host v Polsku byl zajat a oslepen, Vršovci-dvořané nastrojili úklady Jaromírovi a pomýšleli na to, aby Kochan ujal se vlády zemské.[3]) S dějinnými fakty

---

duobus his (Wackoni et Mutinae) omnem curam suam comiserat, et ut essent in tutelam Boemiae, cunctis eos praefecerat.« III, 23: »Mutinam . . . post me secundum reliqui huius terrae praesidem et praeceptorem.«

[1]) Cosmas, Chronica; I, 34: »ducis Bolezlai domestici et familiares (inimici), gens invisa, generatio mala Wirsovici, ... quorum primus . . . erat Kochan.«

[2]) Týž letopis; l. c.: »dux Mesco invitat Bolezlaum . . . ad suum convivium. At ille . . . suorum consilio familiarium dixit se omnia facturum velle. Sed quae pestis nocentior quam familiares inimici?«

[3]) Cosmas, Chronica; I, 34: »postquam referente fama perceperunt, quae facta sunt de duce in Polonia: Quia iste est

lépe se srovnává, pokládati Vršovce za vůdce šlechtické strany v Čechách, která podporovala praetense vévod polských ke trůnu českému. Krutá vláda Boleslava III. naklońovala je zprvu k Jaromírovi. Ale když ukázalo se, že kněžic nemaje pomocného vojska z ciziny, nemohl by čeliti staršímu bratru svému, zavedeno bylo jednání s vévodou polským, kterýž mocí usadil příbuzného svého Vladivoje na stolec Přemyslovců. Také v pozdějších letech, po smrti Vladivojově, Vršovci přáli, tuším, polskému knížeti Boleslavu Chrabrému, tak že Jaromír teprv s německou pomocí dospěl k vládě v Čechách r. 1004. Takovým během věcí dobře by se vysvětlovalo, proč i Boleslav III. i bratr jeho Jaromír stali se nepřáteli Vršovců. Permanentním deliktem toho rodu počítána jest potom nevěra k panujícím knížatům. [1])

Základem knížecího »dvora« byl dvůr hospodářský. Pamět toho vracela se vždy, kdykoli kníže tvrdým jednáním dával podnět menším vrstevníkům své doby, aby přemítali o původu dynastie. Pověsti o rolnících (oráčích), na trůn povýšených, vznikly úvahami, při kterých pravou představu zatemňoval egoismus těch, kdož aspoň ve svých předcích nechtěli býti bez zásluhy o vznik moci knížecí, a tudiž na menší váhu kladli přičinění povýšených »rolníků«, nežli povolnost těch, nad něž rolníci-knížata dovedli se povznésti. Nelze o tom pochybovati, že byla doba, kdy knížatům zbývaly ještě chvíle k osobnímu řízení oekonomie. Později aspoň některý člen knížecího rodu zastával úkol hospodáře. V době historické shledáváme již ministeriála, ke správě oekonomie zříze-

---

homuncio (Jaromir), . . . qui super nos debeat esse maior et dominus vocari? An non iuvenitur inter nos melior, qui et dignior sit dominari?«

[1]) Týž letopis; I, 42 k r. 1037): »Jaromir dixit: »Ast illos, qui sunt Wrssowici, . . nostri generis hostes domestici, familiares inimici, . . . devites, . . quia nobis nunquam fuere fideles.« III, 23 (k r. 1108): »Zvatopluk . . taliter ind gnantia solvit ora: O genus invisa . . . , o nequam filii Wrisowici, nostri generis familiares inimici! An unquam mihi excide de memoria, quod super atavum meum Jaromir . . . vobis quidem ludicra, nobis autem fecistis sempiterna ludibria?«

ného, jehož moc rostla, jak přibývalo zeměpanské orné půdy a hospodářských statků knížecích. Latinské prameny naše dávají mu příjmí »villicus« nebo »iudex« nebo »vicedominus«, kdežto v češtině zachoval se starý název jeho: »vladař« (sr. něm. ver-walter).

O Zderadu vladaři za času krále Vratislava (r. 1086 až 1092) jednali jsme již svrchu. Byl předním mužem v radě královė a zahynul úkladem kněžice Břetislava, kterému vliv Zderadův na krále byl trnem v očích. K r. 1110 připomíná se vladař Prostěj. Kosmas nazývá jej »sudím«, nejen z důvodů metrických, ježto zprávu o něm podává hexametrem,[1]) nýbrž i proto, že vladař vedle palatina byl dvorským sudím a správcem hradního žaláře.[2]) Kníže Vladislav I. obral si za vladaře (vicedoma) Jakuba, pokřtěného žida a velmi schopného finančníka. Lze pak si pomysliti, že povýšení obskurního cizince nebylo po chuti domácímu panstvu, ba ani lidu, zvláště když špatné vlastnosti Jakubovy, jako hrabivost a pýcha v úřadě, vešly v širší známost. Některým manulo se dokonce, zda vychytralý povýšenec nemá spolku s ďáblem, a tak s jeho pomocí nevetřel se v přízeň knížecí.[3]) Prodlením času na den vyšlo, že konverse Jakubova, jakož i jiných Židů pražských, nebyla upřímná. Jakub dal potají strhnouti oltář v kapli, jejíž budova bývala synagogou, a ostatky svatých, při tom uloupené, hodil do stoky při svém domě. Když se to proneslo, veta bylo po slávě knížecího vicedoma. Vladislav přisoudil mu hned (dne 22. července r. 1124) těžkou vazbu; i byl by na smrt vydal zpupného svatokrádce, kdyby Židé nespěchali vykoupiti hrdlo jeho znamenitou

[1]) Cosmas, Chronica; III, 34: »Sic voluit Wacek, agitur sic iudice Prostey.«

[2]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k roku 1130: »Bosik capellanus . . . catena ferrea constrictus ad custodiam villico regis deputatus est.«

[3]) Cosmas, Coronica; III, 57 (k r. 1124): »Sathan . . . eum in tantam suis artibus extulit audaciam, immo dementiam, ut excedens suum modum tam sceleratissimus homo post ducem v cedomini fungeretur officio; quod erat magnum chaos christiano populo.«

sumou zlata a stříbra. Také všechno veliké jmění Jakubovo propadlo v pokutě a ujato jest ke knížecí komoře.

Nikde jinde nebyla příležitost k jednotnému řízení osob a věcí v celé zemi tak blízka jako při hospodářství knížecím. Pozemkový majetek knížete nepřestával na statcích v Pražsku, nýbrž narostl (plenem, konfiskací, odúmrtím a j.) a shledával se i v ostatních krajích až do končin země. Lidé na zeměpanské půdě byli buď nevolníci při režijních oekonomiích, nebo poplatní hospodáři opodál dvorů a ve vsích. Administrace všech částek knížecího majetku v širším území příslušela menšímu vladaři, který slul buď vladařem hradským, jestli totiž villikace jeho prostírala se vůkol správního hradu, nebo vladařem vůbec, když villikační území jeho bylo jen podkrajím. Menší vladařové bděli nad důchody zeměpanských statků a třídili je podle toho, komu z nich částky náležely. Užitek ze statků beneficiálních (»beneficiis attributa«) obracen byl na potřeby úřednictva, příjem ze statků stolních (»ad mensam ducis spectantia«) schraňován pro knížete nebo k jeho disposici. Tu již počínal se úřad knížecího vladaře, jako hospodářského rady svého pána. Podávaje návrhy k tomu, kterak naložiti s důchodem hospodářských naturálií, aneb sám o tom rozhoduje, pečoval o správnost výkazů a počtů villikačních, o meliorisaci statků, o výhodný prodej, směnu nebo koupi některých částek jejich, i řídil všechno důležitější jednání ve příčině dominikální oekonomie. Ježto v rukou vladaře soustředila se moc nad lidmi z různých krajin, úřad jeho pokládati jest za první centrálu při dvoře pražském.

Vývojem trhovnictví a spolu rozšířením mince nadešly změny v knížecím hospodářství. Na místo částky naturálních dávek, kterými poplatní zemědělci byli povinni, vstoupil plat peněžitý (úrok, census). Vedle toho naskytala se možnost, aby přebytky přírodnin a produkty řemeslné byly zpeněženy obchodem nebo trhem. Živější obchod zvyšoval cenu knížecích domain, i vábil kupce k získání jich třeba za hotové peníze. S finanč-

ními operacemi na podkladě zeměpanských statků za doby knížete Vladislava I. souviselo, tuším, povolání žida Jakuba k úřadu dvorského vladaře. Však již tenkráte vzrůstem peněžitých důchodů vrchní správa statků gravitovala ke komoře. Ježto péče o hmotné opatření dvoru knížecího příslušela stolním ministeriálům (jídlonoši a číšníkovi), finance pak řízeny byly komorníkem, agenda knížecího vladaře zúžovala se namnoze v pouhé soudnictví. Jako ředitel krevních soudů nad lidmi knížecími z celé země vladař dvorský (sudí dvoru králova[1]) byl nejlépe k tomu kvalifikován, aby přijal do svých rukou řízení hrdelních soudů nad kostelními poddanými, když vrchnostem jejich, kapitolám a klášterům, dostalo se výsadních práv soudních od knížete, avšak zákony církevní nedovolovaly klerikům, aby soudili o hrdlo.[2])

V řadě ministeriálů uvádíme hned za vladařem dvorského lovčí (venator curiae, magister venatorum, summus venator curiae). Podle původu svého lovčí byl odborník v myslivectví a lesnictví, jemuž náleželo opatřovati dům pánův výtěžkem honby, činiti přípravy k lovecké zábavě knížecí rodiny, vésti účastníky honu a řiditi postup ušlechtilé kratochvíle

[1]) V listinách připomínají se: »Zwezt, iudex curiae regis Boemorum« (asi k r. 1170), »Cec, iudex curiae« (v letech 1175 až 1177), »Johannes iudex« (r. 1180—1187), »Predota, iudex curiae« (r. 1189), »Ratibor, iudex curiae« (v letech 1192 1199). Erben. Reg. str. 149, 155 n., 158, 165 n., 170 n., 179 n., 182 n., 186, 200.

[2]) Zápisky o kupeckém dvoře Týně (k r. 1101): »Hospites (kupci) conveniuntur coram nostro iudice (pohánění bývají před dvorského sudí), cives ab hospitibus coram richterio vel camerario.« Erben, Reg. č. 189, str. 85. Kupci (= cizí obchodníci, prodávající i kupující) požívali ochrany knížecí a byli tudíž na rovni s lidmi knížecími. List knížete Soběslava II. asi z r. 1178: »De homicidio iudicare (Němce v podhradí pražském) pertinet ad principem . . . Si fur Teutonicus est, tunc princeps eum iudicabit.« Erben, Reg č. 865, str. 161 n. Kníže ovšem nesoudil sám, nýbrž poroučel řízení soudu dvorskému sudí. Listina kapitoly vyšehradské z r. 1187: »si (praepositus cum decano et custode) aliquas causas iudicare noluerint, sicut est homicidium, tunc iudex curiae . . . iudicabit.« Erben, Reg. čís. 393 str. 180.

při stíhání a lapání plaché zvěře. Cvičíval také kněžice v umění loveckém, v čižbě a rybaření. Prodlením času přidáno mu drahně pomocníků, tak zvaných lovců, kteří v různých oborech myslivectví zvlášť byli cvičeni (sokolníci, bobrovníci, psovodi a j.). Když sloučením malých politických těles země česká stala se velkovévodstvím, a všechny oblasti širokých lesů, k nimž lidé soukromí (sousední zemané) nemohli se táhnouti, připadly knížecímu domu Přemyslovců, hodnost dvorských lovčí vzrostla v znamenitý úřad. Podle komplexů lesních dělila se země v lovčí okresy, jichž správci, zase »lovčí« zvaní, zastávali povinnost odpovědných dozorců nad hajnými (custodes silvae, forestarii) a ředitelů lesního hospodářství. Byly pak to vesměs osoby urozené, sídlící buď na zeměpanských hradech nebo ve dvorcích, kdež kníže sestupoval se svou družinou, kdykoli vydal se na lov hlouběji do země.[1]) Jisto jest, že dvorský lovčí měl přednost přede všemi okresními lovčími, jako ku pravdě se podobá, že provozoval nad nimi moc jakožto vrchní dozorce a strážce lesního regálu. Kníže Spytihněv II. (r. 1055—1061) propůjčil hodnost nejvyššího lovčí bratru svému Konrádovi.[2]) Okolnost ta svědčí aspoň o hojných důchodech, jimiž úřad byl

---

[1]) Cosmas, Chronica; I, 34 (k r. 999): »dant ei (Hovorae) et dignitatem venatoriam, quae pertinet ad curtem Stebecnam, quam ex tunc et usque modo per generationes eius possident nepotes.« List krále Vladislava I. z r. 1169; »Moiek, venator de Belsk« (v Bílinsku). Erben, Reg. č 327, str. 144. List knížete Fridricha k r. 1183: »Milgost comes, beneficium habens in Bouses et summus venator silvarum spectantium in Netholic.« Tamže, č. 376, str. 169. Lesní újezd zbečenský sluje u Kosmy (I 3): »silva, quae adiacet pago Stybeczne,« nebo (I, 4) »silva, quae tendit ad pagum Stebecnam,« a krajinými místy jeho jmenovány jsou hrady Krakov a Libušín. O hajných přicházejí zmínky v listinách. Srovn. listinu kláštera plaského (asi z r. 1180 : »Gagec (Zagec), custos silvae.« Erben, Reg. č. 372, str. 166. List knížete Fridricha (k r. 1183): »Do etiam (johannitskému hospitálu) . . . omnem silvam . . . quae vulgariter dicitur Hole, ubi custodes silvae mese fuerunt, qui vulgariter dicuntur hayni.« Tamže, č. 376, str. 168.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 15 (k r. 1055) »dux Spitignev, postquam ad suum placitum omnia ordinavit in Moravia, fratres

nadán. Z. mladší doby povědoma jsou jména **nejvyšších lovčí** při dvoře knížecím: Matouš (asi k r. 1182), Hrabiše (k r. 1183), Hroznata (k r. 1185), Vecel (z r. 1189), Vilém (k r. 1195).[1])

Služba při koních může pokládána býti zaměstnáním dosti nízkým, ale na dvoře knížecím zušlechtila se v úřad, jehož zastavatelem byl **komoní čili maršálek** (agaso, marscalus, comes stabuli). Větší počet koní, chovaných pro potřebu domu knížecího, zvláště jízdeckou, vyhledával též přiměřeného počtu **stájního služebnictva**. Maršálek povznesl se za dozorce jejich (vrchního štolbu) a **měl povinnost pečovati o dobrý stav panské konírny**. Vedle toho byl **náčelníkem komonstva**, to jest jízdného sboru menších ministeriálů (clientes, milites, armigeri), **kteří** provázeli knížete na cestách jeho mimo dům. Když přibyli hosté ke dvoru, maršálek vydával komonstvu jejich píci pro koně. V čas výpravy válečné býval **prvním pobočníkem vévody**. Nejstarší zmínka o dvorském komoní v Čechách položena jest k době krále Vratislava (r. 1086—1092). Vedle znění jejího poručeno bylo komonímu jakožto správci knížecí konírny, aby každého léta vydával kanovníkům vyšehradským mladého koně, darem od zakladatele a předního dobrodince kostela jejich, právě jmenovaného Vratislava.[2]) Ve 12. století slynul úřad maršálkův tak hojnými důchody, že někteří páni v zemi hotovi byli mnoho nasaditi, aby ho dosáhli.[3]) Z řady

---

suos accepit, ut essent secum in curia, Conradum praeficiens venatoribus.«

[1]) Erben, Reg. str. 167, 168, 173, 182, 191.

[2]) Listina kapitoly **vyšehradské** (asi k roku 1088): »In festo sancti Wencezlai ab agazone poledrum.« Erben, Reg. č. 175, str. 79 n. Povšimnutí zasluhuje parallelní místo v listině kláštera **kladrubského** (k r. 1115): »Ad capellam sancti Galli (nad Zbraslaví)... Pragensis villicus decem denarios singulis sabbatis persolvere debet atque in natalitio sancti Galli poledrum unum.« Tamže, č. 202, str. 89. Maršálek bděl nad chovem koňstva jízdného, menší vladaři bděli nad chovem hospodářského dobytka.

[3]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k roku 1130: »Si vitam ducis perdideris, inter... cameram et mensam et agazoniam quodcunque elegeris,... cum honore possidebis.«

maršálků, nám povědomých, zasloužil sobě čestné paměti Jiřík, kterýž o druhé křižácké výpravě do Palestiny provázeje knížete Vladislava II. zahynul na cestě, kdesi v Malé Asii, smrtí hrdinnou, jak se podobá, při potyčce s Turky, když odrážel útok jejich na vojsko české, r. 1147.[1]) Maršálek Vojslav (r. 1160, 1165) požíval plné důvěry královského pána svého Vladislava a byl před r. 1169 obrán k úřadu dvorského komorníka. Vliv jeho v domě stárnoucího panovníka protivil se kněžici Svatoplukovi tou měrou, že vztáhl konečně ruku na milce otcova a zavraždil jej u přítomnosti královéр r. 1169.[2]) Jména ostatních maršálků ze druhé polovice 12. století jsou tato: Soběslávek (k r. 1167), Heřman (r. 1176), Dluhomil (r 1177), Protiva (r. 1180), Jindřich (r. 1187).[3]) K čestným funkcím úřadu maršálkova příslušelo, aby při dvorních slavnostech nesl meč před knížetem. Někdy však kníže zřizoval k tomu zvláštního ministeriála, který tudíž »mečníkem« (ensifer, gladifer, gladiator) nebo officiantem mečenošem (minister ensiferae dignitatis) se nazýval. Jak svědčí příklad z r. 1099, výběr osob k zastávání dvorského officia nebýval bez vztahu k interesům politickým. Podle smlouvy knížat, Kazimíra polského a Břetislava českého, z r. 1054 měli Poláci odváděti Čechům roční poplatek 500 hřiven stříbra a 30 hřiven zlata za to, že kníže Břetislav I. vrátil jim zemi slezskou, kterouž byl získal bojem a k říši české přivtělil r. 1039 Jednáním knížat Břetislava II. českého a Vladislava Heřmana polského z r. 1093 přiznána byla vé-

---

[1]) List knížete Vladislava II. asi z roku 1144: »Jurik agaso,« Erben, Reg. č. 245, str. 109. Vincentiův Letopis k r. 1148: »in qua expeditione Jurik, eius agaso, vir nobilis et strennuus, filium nomine Jurik habens unicum optime indolis, cum aliis plurimis interfectus est.«

[2]) List krále Vladislava I. z r. 1160: »sub testimonio... Woizlai agasonis.« Erben, Reg. č. 304, str. 135 List téhož krále z r. 1165: »agaso Woyzlav.« Tamže, č. 315, str. 138. Jarlochův Letopis k r. 1170: »Zvatopluc, filius regis Wladizlai, .. zelo ductus, quod pater suus comitem Woizlaum supra omnes primarios nimis in altum sublevasset, ... cultellis confossum interfecit.«

[3]) Erben, Reg. str. 139, 156, 158, 165, 179.

vodám českým souverainita nad Slezskem, a Boleslav Křivoústý, syn Vladislava Heřmana, přijav zemi tu v údělné knížectví od otce, stal se vasalem koruny české. Potom r. 1099 Břetislav II. chtěje sleviti z poplatku polského, ale tak, aby rozhodnutí jeho o tom bylo bez praejudicia pro časy příští, »se souhlasem všech kmetů země české« vyvolil Boleslava Křivoústého za svého mečníka, a ustanovil mu důchodem asi čtvrtý díl řečeného poplatku (t. j. 100 hřiven stříbra a 10 hřiven zlata).[1]) Nevíme, v jakých okolnostech povýšeni byli později k úřadu knížecích mečenošů páni jmenovaní v listinách: Přibislav (r. 1183) a Načerat (k r. 1195).[2])

V místnostech knížecího domu, které zachovávaly ráz příbytků rodinných, bylo prvotní působiště komorníka (cubicularius, camerarius). K ressortu jeho náleželo, aby s pomocí menších sluhů, tak zvaných pokojských (vernaculi, apparitores), staral se o pořádek a čistotu síní (ložnic, komor, komnat a jizeb), aby měl v evidenci všechny cenné svrchky svých pánů a bděl nad pokladem uměleckých skvostů, šperků a peněz, jež v komoře byly chovány. Moc komorníkova vzrůstala zvláště tím, že přijímaje pro knížete hostinné dary od cizinců, stával se prostředníkem zeměpanské ochrany nad lidmi, kteří z ciziny do knížectví přicházejíce, chtěli tu buď na čas aneb i trvale pobýti (obchodníci z cizích zemí, Němci v podhradí pražském, Židé v podhradí pražském a vyšehradském). Hostům kupeckým vyjednával bezpečný průchod zemí a pokojný pobyt v místech trhových; někdy také z poručení knížete předsedal soudům a trestal bezpráví, jehož domácí lidé

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 9 (k r. 1099): »consentientibus omnibus comitibus Boemiae factus est Bolezlaus ensifer avunculi sui. Quem post festum dux (Břetislav II.) remittens ad propria, dono dat sibi et constituit, quatenus ensiferae dignitatis pro ministerio ex tributo, quod pater suus Wladizlaus solvebat, annuatim semper C marcas argenti et X auri talenta habeat.«

[2]) Erben, Reg. str. 170, 191.

proti cizincům se dopustili. Když dovoleno bylo cizincům, aby srazili se v obec a měli své vlastní představené (Němci rychtáře, Židé starešinu), komorník přijímal žaloby domácích lidí na příslušníky cizinské obce a rozhodoval o tom (podle velikosti nebo povahy deliktu), komu přísluší rozeznávati vinu, zda knížeti či představeným cizinské obce. [1])

Správa knížecí pokladny (»komory«), jež byla zároveň pokladnou státní (fiscus, publicum), zvýšila význam úřadu komornického a zjednala zastavatelům jeho nejen první místo mezi dvorskými ministeriály a široký vliv v domácí radě knížecí, ale i důležitý hlas při generálních rocích všech Čechů s knížetem. Kromě hostinného platu cizinců plynuly ke komoře čisté užitky z mýt (teloneum), tržného (forum), mince (moneta), soudních pokut (iudicium, utilitas venditionis), [2]) konfiskací, [3]) korunních statků a lesních hájemství, odúmrtí, kollekta obecná i zvláštní, roční poplatek mírový (tributum pacis) a tribut polský. [4]) Z hojného počtu úřednictva a osob, zřízených ke službě knížecí komory, někteří, trvám, přímo stáli k rozkazům komorníkovým, ostatní aspoň prostředečně řídili se jeho disposicemi. Přímí orgánové komorní správy označováni bývají jménem »poslů« (nuntii), nebo »hlasatelů« (praecones), nebo »drábů« (exactores). Ve druhé polovici 12. století připomíná se

[1]) Zápisky o kupeckém dvoře Týně (asi k r. 1101): »cives ab hospitibus coram richterio vel camerario (conveniuntur).« Erben, Reg. č. 689, str. 85. List knížete Soběslava II. (asi k r. 1178): »si Boemus . . . inculpaverit Theutonicum, tunc camerarius summus debet mittere nuncium suum ad iudicem Theutonicorum, et ipse iudex Theutonicorum iudicabit causam illam, et ibi nihil plus pertinet ad camerarium.« Tamže, č. 365, str. 161.

[2]) Cosmas, Chronica: II, 4. (k r. 1039): »huius rei praesumptores . . . CCC in fiscum ducis solvant nummos.«

[3]) Týž letopis; III, 4 (k roku 1096): »dux Bracizlaus . . . . omnem eius (Mutiny Vršovce) iussit infiscari substantiam.« III, 57 (k r. 1124): »Ah, quantum de mamona iniquitatis ex domo eiusdem subplantatoris (Jacobi) est in fiscum ducis redactum!«

[4]) Cosmas, Chronica; III, 13 (k r. 1100): »Tributum autem, quod eo tempore fuit de Polonia allatum, et quicquid in sua invenit camera, per manus episcopi fecit (kníže Břetislav II.) dari per monasteria.«

také podkomoří (subcamerarius) jakožto přední druh čili náměstek komorníka, a tudíž spoluministeriál knížecí, rodu šlechtického. Jak souditi lze z příkladu, uvedeného v listině vyšehradské,[1]) podkomoří vévodil hlasatelům, dávaje totiž na rozkaz knížete oznamovati po trzích změny finančních statutů, výjimky z předpisů vůbec běžných, a pod. Hájiti fiskálních interesů po krajích (správních zemích) bývalo úkolem hradských kmetů a menších vladařů knížecích. Pod dozorem a s pomocí jejich sbírány byly platy od mýtných (telonearii, publicani = »obecníci«), berníků (collectores), pohončích, poslů a drábů. Schraňovatelem a rozdělčím peněžitých proveniencí ke komoře byl hradský komorník. Když změnou hospodářského systému a úpadkem hradové soustavy pokročila inkamerace knížecích villikací až k přímému podřízení jich královské komoře, nejvyšší komorník stal se představeným i venkovských komorníků i menších zeměpanských vladařů.

V dějinách jmenován jest nejprve komorník knížete Václava Svatého (r. 921—935), příjmím Podiven. Jak vynikající bylo účastenství jeho v řízení země, na jevo jde ze smrti, kterou trestán byl od Boleslava I., hned jak změna na trůně se stala skutkem.[2]) Staří Čechové kladli smrt věrného služebníka Václavova na roveň mučednictví. Z nástupců Podivenových připomíná se teprve komorník krále Vratislava Vít Želibořic (k r. 1088), o jehož povaze vrstevníci měli nejhorší mínění.[3]) Bývaloť asi s velikou obtíží i šlechet-

---

[1]) List knížete Fridricha z r. 1187: »Haec statuta praesentibus et futuris nota esse cupientes, in foro per fidelem nostrum Divis subcamerarium publico preconiz proclamari iussimus.« Erben, Reg. č 392, str. 179.

[2]) Gumpoldus, Passio s. Vencezlai; hl. 26: »cubicularium, nomine Podhiwen, . . . dux vesanus . . . rapidissima succensus ira suspendio mox . . interire iubet.« Cosmas, Chronica III, 55: »Podivin . fuit cliens et individuus comes in labore et aerumpna sancti Wencezlai.«

[3]) Cosmas, Chronica, II, 40: »re . . . asstanti camerario, qui solus erat cum eo, homo peior pessimo, Vito Seliboric, ait: Rape hunc!«

ným mužům, jak vzali na sebe úřad komornický, zachovati se knížeti a neztráceti obliby v národě.[1]) Z doby knížete Soběslava I. (r. 1125—1140) zbyla písemná paměť o komornících Smilovi a Petrovi.[2]) Zvláštní těkavosti ducha a kolísání opor veřejného života připsati jest, že jako v ostatních úřadech dvorských, tak i ve správě knížecí komory docházelo zhusta ke změně osob. Nedůvěra panovníků k ministeriálům nedávno usazeným, nebo důvěra oklamaná, a intriky nových čekatelů zbraňovaly tomu, aby kdo po delší dobu zastával úřad dvorský, natož pojistil držení jeho svým potomkům. Za krále Vladislava I. řídili komoru knížecí, pokud víme: Nemoj (r. 1160), Ctibor (r. 1165), Vojslav (r. 1169), bývalý maršálek, Bohuslav Čestův (r. 1169, 1170);[3]) za nástupců Vladislavových až do konce 12. století: Zdislav (r. 1175, 1176), Heřman (r. 1177), Hrabiše (r. 1180, 1181), Hroznata z Peruce (r. 1182—1185), Letař (r. 1187), bývalý jídlonoš, Hrabiše (r. 1188), Heřman (r. 1189), Hrabiše (r. 1192 až 1197), Slávek (r. 1199—1201).[4])

---

[1]) Sr. zprávu Kosmovu (III, 5) o tom, jak přikročeno bylo k úročníkům knížecí komory, pokřtěným Židům v podhradí pražském, když proslechlo se o nich r. 1098, že chtějí pryč odejíti ze země. »Unde dux valde iratus misit camerarium suum cum aliquibus militibus, ut eos a vertice usque ad talos exspoliarent. Qui . . . statim irrumpentes, everterunt domos, acceperunt thesauros, et quicquid supellectilis optimum invenerunt.«

[2]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »tempore ducis Zobezlai sub testimonio . . Zmil camerarii . . . et confirmatio camerarii Petri.« Erben, Reg. č. 202 str. 90.

[3]) List krále Vladislava I. z r. 1160 »Nemoi, camerarius regis.« Erben, Reg. č. 304, str. 135. List téhož krále z roku 1165: »Ctibor, camerarius regis.« Tamže, č. 315, str. 138. Listina kostela pražského asi z r. 1170: »Cazta, filius quondam Voyzlai, camerarii regis Boemorum Wladizlai . . . Boguzlaus camerarius regis Boemorum.« Tamže, č. 337, str. 149. Jarlochův Letopis k r. 1170: »Narratum mihi est de eodem Woizlao a senioribus meis, quia cum magnae esset potentie, sed maioris, heu, superbie, in ea nocte, quam vivendi ultimam fecit, vidit somnium infaustum.« List krále Vladislava I. z roku 1169: »Bohuslaus camerarius.« Erben, Reg. č. 327, str. 143. Sr. tamže, str. 145, 149, 155.

[4]) Erben, Reg. str. 155 n., 158, 165, 167, 170 n., 174, 179, 180, 182 n., 186, 188, 190—195, 200, 204.

Jakkoli teprv v privilegii pražských Němců asi z 1178 naskytá se název »summus camerarius«, nelze o tom pochybovati, že knížecí komorník v Čechách již za delší dobu před tím nazýván byl »nejvyšším komorníkem«, ne-li úředně (od členů knížecího rodu a svých spoluministeriálů), aspoň po domácku, od osob, které stály v nižších úřadech, nebo mimo úřad vůbec. Vždyť již k r. 1165 přiváděn jest v letopise »nejvyšší« komorník králové Jitky, kdežto potom v listině týž ministeriál královnin sluje toliko »komorníkem«.[1]) Název: »nejvyšší« zakládal se na faktické přednosti knížecího komorníka před jinými komorníky, kteří buď zvláštními jmény byli označováni, jako podkomoří (subcamerarius) a správce zásob šatních (trapezita), aneb jen pokojskými sluhy vůbec (ministri) byli zváni.

Připravovati jídla pro potřebu knížecího domu a k hostinám dvorským, náleželo kuchyňskému personálu, který skládal se z kuchařů, pekařů a podružného služebnictva. Nad zásobami přírodnin a kuchyňských ingrediencí bděl spižírník (cellerarius), přijímající ve své opatrování různé naturálie od vladařů a lovčích, i vydávající zase ze skladu potravního, čeho potřebí bylo ke kuchyni, každého dne zvláště. Náklad na vzácnější věci, kterých hospodářství knížecí nemohlo poskytnouti, vedl tak zvaný rozdělčí čili pokladník (dispensator). K tomu konci, aby v čas větších hostin při dvoře dobrý pořádek byl zachován, ustaven jest úřad knížecího kuchlmistra (magister coquorum et pistorum). Ministeriál tak řečený dával pokyny kuchtíkům, donášejícím jídla na stůl, kterak by nejpříhodněji hostům sloužili, a sám první mísu s pokrmem kladl před knížete. Za tou příčinou zván byl také jídlonošem (dapifer) nebo stolníkem (praepositus mensae). Pravomoc jeho dosahovala pak nejen ke sloužícím při stole, ale i ke správci potravního skladu a všem odborníkům kuchyňským,

---

[1]) Vincentiův Letopis k r. 1165: »per Zezemmam, domnae nostrae reginae summum camerarium.« Listina kostela pražského asi z r. 1170: »Zezema, camerarius reginae Boemorum.« Erben, Reg. č. 337, str. 149.

tak že po dobrém právu mohli bychom knížecímu jídlonoši přiložiti i název nejvyššího spižovníka. Pamětihodno jest, kterak kníže Spytihněv II. roku 1055 propůjčil dvorské úřady svým mladším bratrům: Konrádovi lovectví a Otě stolnictví, aby totiž poutáni jsouce těmi službami k domu knížecímu, nemohli pracovati o samostatné úděly na Moravě.[1] V pozdější době připomínají se knížecí jídlonosiči: Konrád (asi r. 1144), Kochan (r. 1160, 1165), Vítek (r. 1169—1176), Rven (asi r. 1176), Slavibor (r. 1180), Letař (asi r. 1182 až 1184), Matouš (r. 1187, 1189).[2] Biskup Jindřich Břetislav došed knížecí vlády v zemi r. 1193, měl kromě jídlonoše Jiříka (r. 1194) i podstolího Herkenberta (r. 1194, 1195), kterýž v tom úřadě sloužil již předešlým biskupům Fridrichovi (r. 1168—1179) a Valentinovi (r. 1179—1182)[3]

Nejbližším druhem knížecího jídlonoše byl dvorský číšník (pincerna). K úřadu jeho příslušelo zjednávati pro potřebu dvora vzácnější druhy nápoje, prohlédati k dostatečné zásobě medoviny a vína, a v čas velikých hostin řídití práce menších číšníků, kteří hostem sloužili. Při zálibě pánů českých v prodloužilých pitkách a při zvláštních důvodech knížat, aby hodování mělo volný průběh, úřad dvorského číšníka nebyl sinekurou. Z podřízených orgánů jeho uvésti lze sklepníka (cellerarius), jakožto schraňovatele nápojových surovin a věcí pitných, které docházely buď z panství knížecích,[4]) nebo z darování cizích knížat,

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 15: »dux Spitignev postquam ad suum placitum omnia ordinavit in Moravia, fra res suos accepit, ut essent secum in curia, Conradum praeficiens venatoribus, Ottonem vero posuit super pistores atque cocos magistrum.«

[2]) Erben, Reg. str. 109 n., 135, 138, 144 n., 156, 158, 165, 167, 170 n., 179 n., 183. V padělané listině kláštera břevnovského k r. 1048 uveden jest za svědka: »Chuno dapifer.« Erben, Reg. č. 111, str. 46.

[3]) List biskupa a kníže'e Jindřicha Břetislava z roku 1194: »Ercumbreht subdapifer.« Erben, Reg. č. 418, str. 188 n. List téhož knížete (k r. 1195): »Herkenbertus, subdapifer du is Boemiae.« Tamže, č. 424, str. 191. Sr. tamže str. 190, 158, 172, 178, 184

[4]) Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »a cellerario de melle incocto XVII urnae.« Erben, Reg. č. 175, str. 80.

nebo za hotové trhem byly získávány. Ježto aspoň od r. 1039 zřizování nových krčem v zemi (tabernae = místnosti, ve kterých medovina se vyráběla a prodávala) záviselo na zeměpanském svolení,[1]) číšník knížecí byl, trvám, hned tenkráte ustanoven za strážce propinačního regálu, tak aby rozhodoval o tom, zda jeví se potřeba nových krčem, aby přivoloval k založení jich a bral plat za koncessi. Jakkoli pak s dohledem na obchod s lihovinami také díl poplatků tržních (z nápojů) náležel dvorskému číšníkovi, příjmy úřadu jeho nerovnaly se přec důchodům stolníkovým, ovšem ani komorníkovým nebo maršálkovým.[2]) Jména číšníků, uvedených za svědky na listinách ze 12. století, jsou tato: Budislav (asi r. 1144), Vecel (r. 1160, 1165), Zdislav (r. 1169, 1170), Dluhomil (r. 1175, 1176), Štěpán (r. 1177), Hroznata (r. 1180), Mutina (r. 1183), Konrád (r. 1184), Sezema (r. 1187), Arnošt (r. 1195).[3]) Za knížete a spolu biskupa Jindřicha Břetislava připomíná se též dvorský podčeší Jaroš.[4])

K úplnosti našeho popisu bylo by ještě zmíniti se o dvorské kapli a knížecí kanceláři, čili o ministeriálech stavu duchovního: kaplanech (capellani cubiculares), kancléři a notářích (no-

Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »cellerarius autem ducis duas urnas mellis persolvere debet).« Tamže, č. 202, str. 89 Sr. ještě: č. 220, str. 100; č. 389, str. 177.

[1]) Cosmas, Chronica; II, 4: »Tabernam .. qui parat et qui paratam comparat, ... anathema sit! Et dux: Qui, inquit comprehensus fuerit huius violator decreti tabernarius« etc. List krále Vladislava (k r. 1167): »Quatuor tabernarios praefatae ecclesiae (litomyšlskému) dedi in perpetuum nullo generali interdicto obstante (= generali interdicto non obstante), et hoc idcirco excepimus, ut ferrum ad opus ecclesiae semper exinde conquiratur.« Erben, Reg. č. 319, str. 140.

[2]) Sr. jednání o výnosných beneficiích z r. 1180, jak o něm zprávu dává pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský): »inter ista quinque, scilicet Zatecz, Liutomirzicz et inter cameram et mensam et agazoniam.« Prameny d. č. II. str. 211.

[3]) Erben, Reg. str. 109 n., 135, 138, 144 n., 149, 155 n., 158, 165, 170 n., 179 n., 191.

[4]) List biskupa a knížete Jindřicha Břetislava z r. 1194: »Jaros subpincerna.« Erben, Reg. č. 418, str. 189. List téhož knížete (k r. 1195): »Jaros subpincerna ducis Boemiae.« Tamže, č. 424, str. 191.

tarii curiae). Že však o duchovenstvu jednáme ve zvláštním odstavci, kdež také úřady, ve kterých klerikové pracovali, zejména jsou uvedeny, nebylo by s prospěchem věci, vytrhovati popis dvorské kaple a knížecí kanceláře ze souvislosti jiných ministerií duchovenských a klásti jej sem. Dodáváme ještě, že ministeriálové knížecí, kdekoli o nich v listinách úhrnná zmínka se činí, nazýváni jsou buď »popředníky dvorskými« (curiae viri principales), nebo spolu s náčelníky hradských obcí nesou jméno »kmetů« (comites), »starost« (maiores) a »županů«.

V.

Cizinci, obchodníci a hosté.

»Cizincem« v národě nazýván byl původně příchozí z národa jiného (cizozemec), a »cizinou« slula země, kdež přebýval národ jiný. Jestliže cizinec, slyše slova těch, u nichž byl příchozím, chápal smysl řeči, i odpovídal slovy srozumitelnými, pokládán byl za Slovana. Pak-li cizinec nechápal (»nejímal«) řeči, kterou mluvili lidé domácí, nazván byl Němcem (»ne jemcem«); kteréžto příjmení ještě v 10. století nehrubě lišilo se od klassického »barbarus«.[1] Prohlédajíce k tomu, že v době historické jménem Němců toliko Germáni jsou míněni, nemůžeme jinak souditi, nežli že počátek jeho připadá k době, kdy styky Slovanů s lidmi plemene germánského byly nejčastější a takořka nepřetržité.

Při počátku křesťanské aery Slované přebývali ve východní Evropě (ve Skythii nebo Sarmatii), tak že západním cípem svých sídel dosahovali k řece Visle. Směřování jich k Visle svědčí o choutkách stěhovatelských, jakož známo jest, že řeka Visla a přítok její San otvíraly cesty »barbarům« k pramenům lepšího živobytí (od vrchoviska Visly ke střednímu toku Mo-

---

[1]) Vita s. Clementis; c 13: παραλαβόντες οὖν τοὺς ἁγίους (slovanské duchovní, učedníky sv. Methoda na Moravě) οἱ στρατιῶται, ἄνθρωποι βάρβαροι, Νεμιτζοὶ γὰρ, καὶ φύσει μὲν τὸ ἀνήμερον ἔχοντες.

ravy a podle Moravy do Pannonie: od středního toku Sanu k Dněstru a podle Prutu do Dacie a Moesie). Cestou po východním úpatí Karpat brali se nejprve Bastarni (Peukini). Osadivše pak podlesí nynější Haliče, zavřeli Slovanům přístup k Černému moři a k dolnímu Dunaji. Skirové, pomocníci Kimbrů, a Gothové, příchozí ze Skandinavie, vstoupili na cestu vedoucí do Germanie a podrželi krajiny na západ od Slovanů. Při kusých vědomostech vzdělaného světa o předvoji Slovanstva na Visle a poměru jeho k sousedním národům v prvním století po Kristu nemůžeme čekati lepších zpráv, než jaké podali římští badatelé: Plinius starší a Tacitus.[1]) Na sklonku 2. století počali Gothové tisknouti se na Bastarny, razíce sobě cestu k Černému moři, kdež kynula příležitost hojného kořistění. První vpád jejich do Moesie udál se asi r. 238, načež po tuhých bojích puštěna jim byla od císaře Aureliana (r. 270—275) celá provincie římská Dacia. Vojenské zástupy Gothů rozšířily potom oblast gothského panství až k řece Dněpru. O králi Ermanarichovi ostrogothském (asi r. 350—375) zachovala se paměť, že udeřiv válečně na Slovany, přemohl je a uvedl pod plat.[2])

K době 300letého sousedění předvoje slovanského s Gothy klademe vznik domácího terminu našeho (»Němci«) pro příslušníky kmene germanského. Období právě řečené zasluhuje i jinak bedlivého povšimnutí. Příčinou společenských styků, o nichž dějepis opomenul nás zpraviti, ujímala se ve Slovanech známost nových věcí a idei, které byly nenáhlou přípravou jejich k příští civilisaci. Jako s prav-

---

[1]) Plinius. Nat. historia; IV, 18: »quidam haec (v krajinách po pravém břehu Visly) habitari ad Vistulam usque fluvium a Sarmatis, Venedis, Sciris, Hirris tradunt.« Tacitus, Germania; kap. 46: »Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant.«

[2]) Jordanes De origine Getarum; c. 23: »Post Herulorum caedem idem Hermanaricus in Venethos arma commovit.... Multas et bellicosissimas arctoas gentes (jako Heruly, Venety, Anty, Slověny, Mordviny, Čeremisy, Čudy a j.) perdomuit suisque parere legibus fecit.«

dou jest, že Germani zastoupili Slovanům cesty k těm zemím, kdež ušlechťovala se konečně povaha národů sebe drsnějších a ve vzdělání opozdilejších, a sami užili dříve blahého účinku klassické půdy, než musili připustiti k ní čeledi méně bojovné nebo primitivněji zorganisované, tak vyznati dlužno, že prostředkem Gothů uváděny jsou prvotiny civilisace a počátky křesťanské osvěty ke Slovanům. Odborní badatelé přivádějí řadu slov a tudíž i pojmů, jež působením Gothů zdomácněly u Slovanů. Ježto většina oněch terminů naskytá se i v řeči naší, povinni jsme obrátiti k nim pozornost, bychom při šetření toho, jak hleděno bylo v zemi na cizince, hned od počátku, s dobrou pomůckou se neminuli

Ze styků obchodních zdomácněla nám slova: »kupovati« (goth. kaupôn, obchodovati), »kupec« (lat. caupo, obchodník), »soumar« (lat. sagmarius, nákladní; sr. řec. sagma, náklad), »silnice« (= súmnice; něm. saumweg), »žok« (řec. sakkos, lat. saccus, goth. sakkus, pytel), »osel« (lat. asellus, goth. asilus), »víno« (lat. vinum, goth. vein), »ocet« (lat. acetum, goth. akeit). K inventáři nových potřeb domácnostních a hospodářských ukazují terminy: »chléb« (goth. hlaifs, pecen), »cibule« (lat. cepulla, něm. zwiebel), »řetkev« (něm. rettig, lat. radix), »kuchtiti« (lat. coquere, něm. kochen), »kotel« (lat. catillus, goth. katils), »moždíř« (lat. mortarium, něm. mörser), »pluh« (něm. pflug), »pila« (něm. feile, pilník). Pokrok ve válečnictví naznačen jest slovy: »meč« (goth. meki), »čepel« (lat. capulus), »brnění« (goth. brunja, lat. brunea), »kostel« (= zděné stavení; lat. castellum, tvrz), »hrad« (goth. gards, ohrada; sr. goth. veinagards, vinohrad), »týn« (kelt. dûnum, něm. zaun). Za doslechem o spořádaném ústrojí státním a církevním ujaly se výrazy: »císař« (lat. caesar, goth. kaisar), »kněz« (něm. kuning; sr. goth. kuni, rod), »kmet« (lat. comes), »koruna« (lat. corona), »říše« (lat. regnum, něm. reich), »církev« (řec. kyriakon, něm. kirche), »pop« (lat. papa, něm. pfaffe). Z počtu jmen vlastních uvedena buďtež: »Vendové« (něm. Weneden, Wenden; lat. Venedi, Venethi, Venethae),

»Vlachové« (něm. Walchen, řec. Blachoi), »Dunaj« (goth. Dônavi, lat. Danubius).

Kontakt Slovanů s Němci nebyl přerušen ani potom, když Hunové (družiny jízdných kočovníků plemene tureckého), přebojovavše Gothy (r. 376), strhli na sebe vrchní panství v oblasti říše gothské i v krajinách nynějšího Uherska. Za nadvlády Hunů, asi s počátku 5. století, ustoupili Ostrogoti do Dacie, načež Slovanům otevřela se cesta k dolnímu Dunaji. Podrobnější zprávy o sídlech Slovanů [1]) a konnexích jejich s příslušníky jiných národů odnášejí se teprve k době 6. století.

O postupu Slovanstva od Visly na západ, do krajin, které odchodem Gothů z Pobaltí byly otevřeny, nedostává se zpráv. Zmínka dějepisce Prokopia o tom, jak Herulové asi r. 512 vykročivše z nynějšího Banátu a směřujíce do Dánska, prošli po straně všech národů slovanských, [2]) dopouští rozmanitého výkladu, i nemůže uváděna býti na potvrzenou, že sídla Slovanů v té době prostírala se až k Labi, nebo že národy slovanské přebývaly již v nynějších Čechách. Naproti tomu, klade-li historik gothský Jordanes západní hranici Slovanstva jen až k pramenům řeky Visly, [3]) nelze dobře spolehnouti na udání jeho, protože opisoval data geografická ze starších autorů. Čas a okolnosti, v jakých baltičtí Slované osadili větší polovici Germanie, zůstanou již asi za-

---

[1]) Jordanes, De orig. Getarum; c. 5: »Sclaveni a civitate Novietunense (Noviodunum v Moesii) et lacu, qui appellatur Mursianus (močál při dolním Dunaji) usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur... Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum.«

[2]) De bello Goth. II, 15: ἤμειψαν μὲν τὰ Σκλαβηνῶν ἔθνη ἐφεξῆς ἅπαντα, ἔρημον δὲ χώραν διαβάντες ἐνθένδε πολλήν, τοὺς Οὐάρνους καλουμένους ἐχώρησαν· μεθ' οὓς δὴ καὶ Δανῶν τὰ ἔθνη παρέδραμον, οὐ βιαζομένων σφᾶς τῶν τῇδε βαρβάρων.

[3]) Jordanes, de orig. Getarum; c. 5: »iuxta sinistrum latus (hor karpatských), quod in aquilonem vergit, et ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit.«

kryty tmou, kterou ani archaeologické badání nedovede protrhnouti. Jak se podobá, byly krajiny, do nichž vstupovali Slované, hledajíce lepšího živobytí, na mnoze lidu prázdné, a došlo-li tu i tam přece na potyčky se zbytky předešlého obyvatelstva, nezpůsobily tolik hluku, aby k nim obracela se pozornost vzdělaného světa. Jediná zvěst o bojích v Pooderska zaznívá z poselství, které vypravili Silingové z krajin nynějšího Slezska ke svým kmenovcům v Africe někdy v 5. století, činíce zmínku o cizincích a obraně své proti nim. Než ani tu nepřátelé Silingů nejsou uváděni vlastním jménem, abychom jistiti mohli, že byli plemene slovanského.

Ve druhé polovici 6. století uprázdnily se země podle středního Dunaje odchodem bojovných družin germanských do Italie, a nad Tisou zaraženy byly stany Avarů, příbuzných Hunům. Panství avarskému poddávali se nejvíce Slované,[1]) ovšem z nutnosti, že nemohli čeliti proti přesile hord. Brali však za to dobrou odměnu, získávajíce pod záštitou jejich nová sídla, příhodnější a prostrannější, nežli bylo podlesí karpatské. Ježto Avaři hned od počátku užívali poddaných svých ke službám bojovnickým,[2]) můžeme za to míti, že již při první výpravě jejich do Durynska (asi r. 565) pronikli Slované k řece Labi,[3]) a usedli nejen po pravém břehu přítoku labského Sály, ale i v krajinách jižnějších starodávného Boiohaemu. Přicházejíce z krajin, kde těžce živili se chovem dobytka, včelařením, lovem ryb a rolnictvím na rovné půdě, přijali za vděk zemí poněkud hostinnější, než byly kraje pod-

---

[1]) Miracula s. Demetrii (k r. 597): ὑπέκειντο γὰρ αὐτῷ (τῷ τῶν Ἀβάρων ἡγουμένῳ) τὸ ἔθνος ἅπαν (τῶν Σκλαβινίων)

[2]) Fredegar, Hist. Franc. c. 48: »Winidi befulci Chunis fuerant iam ab antiquitus, ut cum Chuni in exercitu contra gentem quamlibet adgrediebant, Chuni pro castris adunato illorum exercitu stabant, Winidi vero pugnabant.«

[3]) Paulus Diaconus, Hist. Langob. II, 10: »(Sigibertus) in Turingia occurens, eos (Avares) iuxta Albem fluvium potentissime superavit.« O cestě, kudy Avaři brali se do Durynska, sr. tamže; IV, 11 (k r. 596): »Hunni quoque, qui et Abares dicuntur, a Pannonia in Turingiam ingressi, bella gravissima cum Francis gesserunt.«

karpatské, a při čilém podrostu hlav v domácnosti pronikali záhy z nížin do poloh vyšších, osazujíce novou državu svou kompaktněji, než činili to jejich předchůdci. Široký horský hvozd na západním pomezí stál na překážku denních styků se sousedstvem, jež by sotva asi přátelsky se byly utvářely. Avarská nadvláda ukládala sic Slovanům řadu povinností, ale v tom na dobré jim vycházela, že mohli spolehnouti na pomoc svých »protektorů« v čas potřeby, kdy totiž přes ohradu pomezního lesa zapletli se v boj s mocnějšími sousedy.[1]) O břemenech politické podřízenosti jejich šíří se pamětník té doby, třetí spisovatel tak zv. kroniky Fredegarovy.

Zpráva jeho zní sice tvrdě, ale jinak přiměřena jest časům a lidem, o kterých svědčí. Avaři brali muže ze Slovanů, cvičili je v umění bojovnickém a užívali čet jejich jako předvoje v boji.[2]) Když po skončené žni nadešel čas klidnějšího trávení ze zásob, přibyli Avaři do krajů slovanských vymahat desátku od hospodářů, nebo uhostivše se ve vsích, stravovali jej přímo na místě samém. Pobyt jejich prodlužoval se od podzimu do jara, až lepší pohoda živelní pudila je na step, do hordy, a k novým podnikům dobyvatelským nebo plenovým.[3]) Pobyt zimních hostí nebyl bez útisků a křivd pro hostitele. Letopisec jmenuje křivdu, která šla nejhlouběji: ponižování žen a dívek slovanských od Avarů. V tom nadvláda cizinců, jinak snesitelná, ukládala lidu tolik sebezapření, že nebylo pomyšlení na delší dobu pokojného spolužití. Někteří badatelé jsou ochotni připisovati snědou pleť českých

---

[1]) Vévoda bavorský Tassilo bojoval proti Slovanům někdy r. 595 a způsobil jim citelnou škodu. Brzy potom chán avarský přišed na pomoc, porazil Bavory. Paulus Diaconus, Hist. Langob. IV, 10.

[2]) Fredegar, Hist. Franc. c. 48: »Winidi befulci Chunis fuerant iam ab antiquitus . . . Ideo befulci vocabantur a Chunis, eo quod duplici in congressione certaminis vestita praelia facientes ante Chunos praecederent.«

[3]) Týž; l. c.: »Chuni hiemandum annis singulis in Sclavos veniebant, uxores Sclavorum et filias earum strato sumebant. Tributa super alias oppressiones Sclavi Chunis solvebant.«

Slovanů, jak jevila se židovskému cestovateli u nás v 10. století,[1]) vlivům avarské krve.

Z kulturních činitelů byl obchod první, jenž otevřel cestu přes hranice dvou říší a sbližoval národy výměnou potřeb, podávaje výrobky a přijímaje suroviny, nesa zvěst o světě vzdělanějším a zušlechťuje vkus lidu, povznášeje ze sprostného způsobu života k prvopočátkům pohodlí, někdy ovšem rozšiřuje také známost a zálibu ve věcech škodlivých. Sotva zdomácnělo slovanské obyvatelstvo v nové vlasti, soumary obchodníků stanuli na pomezí, a průvodčí jejich vykupovali sobě přístup do země podáváním darů. Ze zápisků tak zv. Fredegara (mnicha v klášteře sv. Marcella v Burgundsku) dochází zpráva o kupecké karavaně, které vévodil Samo, rodem Frank z kraje senského, a která nejspíše podle řeky Mohanu konala cesty do Boiohaemu i nazpět do Francie.[2]) Světa zkušený náčelník kupecké expedice stal se záhy známou osobností na dvorech slovanských knížat, přiučil se jazyku země, ve které bylo mu prodlévati, a poznal z vlastního názoru bolesti lidu, nesoucího již přetěžce pych. Avarů a zneuctívání svých domácností. Letopisec dí, že v té době (do r. 623) dorostli již synové Avarů z matek slovanských, a povolujíce dvojím citům, to jest bojovnosti po otcích a lásce ke svým pěstounům, rozdmychovali troud odporu proti sveřepým utiskovatelům lidu.[3]) Samo přijal na sebe úlohu organisátora obecné vzpoury, či jinak řečeno, obrán byl za vévodu národů slovanských k boji za svobodu.[4])

---

[1]) Ibrahíma-bna-Jakúba Cestopis: »Památný úkaz jest, že obyvatelé Bovimy jsou pleti tmavé a černovlasí. Rusá pleť mezi nimi málokdy se vyskytá.« Časopis č. m. 1880, str. 295.

[2]) Fredegar, Hist. Franc. c. 48: »Homo nomen Samo natione Francos de pago Senonago plures secum negutiantes adscivit, exercendum negutium in Sclavos coinomento Winedos perrexit.«

[3]) Týž; l. c.: »Filii Chunorum, quos in uxores Winidorum et filias generaverant, tandem non subferentes maliciam ferre e oppressione, Chunorum dominatione negantes, . . . ceperant revellare «

[4]) Fredegar, Hist. Franc. c. 48: »Winidi cernentes utilitatem Samonis, eum super se eligunt regem . . . Plura proelia

K době vlády jeho (r. 624—659) připadají důležité proměny v pospolitém životě tehdejšího obyvatelstva, počátky rozkladu v řádech rodových, odumírání slovanského partikularismu, konsolidace větších celků národních. Samo přizpůsobil se ovšem zvykům slovanským a šetřil pravidel, jimiž cizinec může zachovati se v čele národů, na povýšené stolici panovnické: nicméně prohlédaje zároveň k potřebám trvalé vlády a odstraňuje překážky státní organisace, tiskl mimoděk v půdu země, které vévodil, stopy ústavních norem své otčiny. V jistotě víme jen o tom, že vydav se na výboj, skýtal druhům válečným příležitost, aby bohatli kořistí. Od té doby Slované nedávali na vůli zajatcům, aby po čase buď pro návrat k domovu se rozhodli, buď pro přátelské přebývání v zemi vítězů, ale práce a roboty jim ukládali, nebo na trzích prodávali je za otroky. Z mozolných prací nevolníků vznikal rozdíl jmění u svobodných, a z toho zase počátek bralo vrstvení národa, o něž, jak povědomo, opírá se zřízení státu.

Za vlády Samovy rozšířil se příliv franského obchodnictva do zemí našich. Jestliže vždy dopřáváno jim vzorného pohostinství a bezpečného průvodu (za poplatek, který slul »hostinné«), přihodilo se také, asi r 630, že kupecká družina se vším zbožím padla za obět plenu chtivých násilníků. [1]) Neblahé faktum bilo ovšem v tvář mezinárodnímu právu, a ve Fransku strhl se křik, jakoby mezi Slovany nebylo bezpečnosti pro kupecké hosti, třebas stáli pod ochranou tamního vévody. Král Dagobert I. (r. 628—638) nastoupil o to s velkým důrazem, aby splacena byla pokuta za hlavy zabitých kupců a náhrada za pobrané zboží jejich. O jednání vyslance králova Sichara na dvoře Samově máme zprávu letopiscovu, kteráž přes zjevné stopy romantického zbarvení dobře charakterisuje pomér mladé

---

contra Chunos suo regimine Winidi gesserunt; suo consilio et utilitate Winidi semper superarunt.«

[1]) Týž; l. c. c. 68: »Winidi in regno Samone neguciantes Francorum cum plure multitudine interfecissent et rebus expoliassent.«

říše slovanské ke království franskému. Sichar nemohl prý zjednati sobě přístup a slyšení u vévody, až teprve, když přestrojil se za Slovana, lstí pronikl k Samovi a přednesl mu žádost královu. »Než, jak bývá u barbarů a ošemetných hrdopýšků, Samo nejevil ochoty k satisfakci za to, co poddaní jeho spáchali, nýbrž vytáčel se, že bude jednati o tom později, až Slované dočkají se satisfakce od Franků za všelijaká bezpráví a násilnosti.« Vyslance králova, méně schopného diplomata, opustila při těch slovech klidná rozvaha, tak že až ke hrubosti se snížil a vévodě vyhrožoval, řka, že Samo a Slované jsou beztoho jen sluhové Dagobertovi, a proto povinni ho poslouchati. Na to mírná byla odpověď Samova: »Ovšem, i země, kterou vládneme, Dagobertova jest, i my jeho jsme, avšak přátelsky k nám musí se chovati.« Vyslanec neukrotil prchlivosti své, ale pravil: »Daleko buď, aby křesťané, sluhové boží, se psy se přátelili.« Vece Samo: »Jste-li vy sluhové boží, a my psi, tedy že Boha neposloucháte, bude nám dovoleno trhati vás zuby.« I odstraněn byl Sichar s očí Samových a z říše jeho, Dagobert pak chystal vojska na výpravu proti Slovanům.

Po vítězství nad Franky, jehož dobyto bylo u hradu Úhoště, vzrostlo sebevědomí národů slovanských, a vévoda jejich Samo nepomýšlel již na to, aby znal se ke králi franskému jako k svému protektoru nebo lennímu pánu, nýbrž stál v čele drobných vévod a knížat slovanských zcela nezávisle, ano získával nové podvévody v Polabsku, u Slovanů srbských, kteří před tím byli poddáni Frankům.[1]) Štěstí přálo jemu i v tom, že po smrti Dagóberta I. klesla královská moc ve Fransku, a zápasy šlechticů o majordomát zbavovaly nejen Slovany, ale i Bavory a Durynky tísnivého tlaku se strany franské. Návrat ke starší politice domu Merovigova stal se teprve ve třetím desítiletí 8. století. I nemůže býti s podivením, proč od požehnané vlády Samovy a konce života jeho (asi r. 659) umlkají všecky

[1]) Fredegar, Hist. Franc. c. 68: »Dervanus dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant et ad regnum Francorum iam olem aspecserant, se ad regnum Samonem cum suis tradedit.«

zprávy o Čechách, když ani u nás, ani v blízkém sousedství našem písemnictví nekvetlo, a po zániku ústřední vlády v zemi naší k diplomatickým stykům se státy kulturními již nedocházelo.

Aby patrno bylo, jak vliv franský pronikal znovu rychlým postupem na východ, uvedeme aspoň několik dat historických, která přímo k věci se odnášejí. Majordom Karel Martel, vládnoucí na místě krále Theodericha IV. († r. 737), bojoval proti Bavorům (v letech 725, 728) a obnovil, jak se podobá, závislost vévod bavorských na Francích. Vítěznou zbraní jeho přivtěleno jest jižní Durynsko k říši franské r. 738 a nazváno Východním Franskem (Franconia orientalis). Hranice vévodství toho byly potom za jedno s hranicemi diecése würzburské. Když syn a nástupce Karlův, Pipín, konal výpravu proti Sasům r. 748, Srbové polabští učinili mu vojenskou pomoc. Předcházela tudíž nepochybně s m l o u v a o s p o l e k m e z i F r a n k y a S r b y, jako i později někteří národové slovanští v Polabsku nazýváni jsou spojenci Franků (foederati). Roku 751 jednáno o tom v radě majordoma aneb již krále Pipína (r. 751—768), jakým poplatkem měli by zavázáni býti S l o v a n é p o m o h a n š t í (osedlí po obou březích řeky od Chebska až k horám zvaným Hassberge a Steigerwald), kteří po tu dobu těšili se plné svobodě, ale k zastávání své nezávislosti neměli ani vlastních sil, ani spojenců. Jakkoli krajina jejich byla spíše lesem, nežli vzdělanou zemí, a jen v údolích podle tekoucích vod hustěji byla osazena, za příčinou své polohy nesměla zůstavena býti mimo říši. Král Pipín uloživ Slovanům tamním povinnost k ročním platům, nemeškal zavésti u nich veřejnou správu po způsobu německém (comites, qui super eosdem Sclavos constituti erant). T a k r o z p í n a v o s t f r a n s k á d o š l a j i ž k e h r a n i c í m č e s k ý c h S l o v a n ů p o d l e S m r č i n, a bylo potřebí jen podnětu nebo příležitosti, aby šiřitelé velmocné državy dali pocítiti převahu svou dalšímu sousedstvu, aneb by s obou stran navazovány byly styky přátelské, třebas ne stejně výhodné. Karlovci dbali o úpravu hranic říšských, o pokoj a bezpečnost svých poddaných, kdežto Slo-

vanům, ve drobných národech žijícím a ke sporům nakloněným, nic tak za těžko nepřicházelo, jako zdržeti se nepřátelství a útoků na země sousední. Jinak zase po míře přátelských styků mohla někdy vojenská pomoc od Slovanů vítána býti Frankům, jako podobně prospělo někdy knížeti slovanskému, když vyhledav spolek s panovníkem sousední říše, mohl spolehnouti na přispění jeho ve sporech s jinými knížaty, aneb i v zápase o vrchní moc nad některým počtem drobných knížectví vůkol.

Za Karla Velikého, syna Pipínova, slyšíme již o tom, že oddíl franského vojska (severní armáda), vypravený proti Avarům v nynějších Dolních Rakousích, postupoval zeměmi českých Slovanů a touž cestou vracel se z boje k domovu r. 791.[1]) Většina badatelů chce tomu tak rozuměti, jakoby Slované zdejší z pouhé ochoty k mocnému králi a ze společného nepřátelství proti Avarům otevřeli krajiny své zástupům cizího vojska, i přáli jim průchodu a kratší cesty z Durynska do Rakous. Ale konnivence taková bez politického podřízení jest věc k pravdě zhola nepodobná, a podle názorů tehdejší doby byla by rovnala se naprostému podrobení. Spíše to přijmeme, že před r. 791 došlo ke smlouvě mezi králem franským a vévodami českých Slovanů, kteří buď za poplatek, buď za přísluhu vojenskou chtěli užívati ochrany Karlovců při nepokojném běhu veřejných věcí ve svých zemích. Letopisec Kosmas, čině zmínku o tom, jaký byl počátek české poplatnosti, jmenuje Pipína krále ustanovitelem starobylého tributu (500 hřiven stříbra a 120 volů ročně). Vzpomíná pak nepřetržité tradice domácí, kterou pamět toho zachována byla Čechům jeho doby.[2]) V ne-

---

[1]) Einhardi Annales (k roku 791): »alias copias . . . per Beebaimos, via qua venerant, reverti praecepit.« Pertz, Monum. I. str. 177.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 8 (k r. 1040): »Talem enim nobis legem instituit Pippinus, magni Karoli regis filius, ut annuatim imperatorum successoribus CXX boves electos et D marcas solvamus . . . Hoc testatur nostratum aetas in aetatem . . . Pippinus rex fecit, quod voluit.«

dostatku lepší znalosti dějin pokládal Kosmas Pipína za nástupce císaře Karla Velikého, a tak i za syna jeho.[1]) Že však v paměti národa, pokud se tkne původu závislosti na králech německých, tkvělo nejspíše jen jméno osoby (»Pipín«), a teprv později křivým domyslem, jakoby před vzkříšením římského imperia, jež událo se za doby Karla Velikého, nebylo lze ukládati Čechům povinnost ročního platu,[2]) vzniklo genealogické určení osoby (»syn Karla Velikého«), nechceme příliš odpírati domněnce, že Pipínem, připomínaným v tradici české, míněn byl původně otec Karla Velikého, král franský († r. 768).

Bystrému zraku prvních Karlovců nebylo za těžko poznati, v čem záleží slabost vévodství slovanských, která s říší jejich na východní straně sousedila. Nejvíce asi bilo do očí demokratické tříštění v národech, jež dle společné řeči a souvislé polohy sídel měly splývati v celek a jedno tělo státní. Tu i tam naskytaly se sice pokusy o zavedení ústřední vlády, ale tuhá reakce nedopřávala jim zdaru, působíc nové bouře a záhubné otřesy veřejné moci. Různice mezi náčelníky drobných národů byly dveřmi, jimiž cizí političtí faktorové vstupovali do zemí slovanských. Ředitelům franské říše nemohlo býti lhostejno, jak vydatná i spolehlivá jest moc toho, kdo ručiti měl za pořádek a pokoj při hranicích říše, čili jak pevné jsou opory mezinárodních pokojných styků se strany slovanské. Hledajíce příležitosti, kterak by po mírném způsobu a přece autoritativně mohli zasáhnouti do věcí svého sousedstva, byli ochotni slyšeti stížnosti tamních vévod a propůjčovati se za rozhodčí ve sporech o nástupnictví, nebo v zápasech o přednost. Snaha jejich k tomu se nesla, podporovati vývoj ústřední moci v zemích slovanských, ovšem se závazkem stálé oddanosti knížat, kteří s jejich

[1]) Týž; l. c. I, 33: »Karolus, rex sapientissimus et manu potentissimus, . . . cum filium suum Pippinum post se in solio sublimandum disponeret.«

[2]) Cosmas, Chronica; II, 8: »Semper salvo tenore nostrae legis fuimus et hodie sumus sub imperio Karoli regis et eius successoribus.«

podporou se posilnili a vyvýšili. Tak zjednávány jsou smlouvy mezi králem a knížaty sousedních národů, spolky, po kterých příslušníci slabší strany dostávali jméno »smluvenců« (foederati) a brali na sebe povinnost přátelského obcování s říší, a ne-li hned také ročních platů, aspoň pravidelných darů králi, jež časem v poplatek roční byly proměněny.

Nepřipomínali bychom toho, kdyby v našich pověstech národních nebyla uváděna jména knížat českých z doby prvních Karlovců (Nezamysl, Mnata atd.). Je-li obecnou zkušeností, že procitání národa z nepaměti děje se pod vlivem vnějších nárazů, když vlny vzdělanějšího světa uhodí o břehy země a pohnou myslemi aspoň popředních osob, aby dychtily po vyšších cílech, nežli jest boj o statky existenční, získávání potřeb všedního života a ukájení prostého vkusu, ve příčině národa českého nevidí se nám dohledávati podnětů jiných. Zasluhuje také povšimnutí, že již v první písemné zprávě z r. 791 nazýváni jsou Slované čeští jedním jménem: Beehaimi (= obyvatelé země někdy bojské). Okolnost ta sama o sobě neměla by zvláštní váhy; mohlo by se říci, že »Beehaimi« jest jméno spíše geografické, nežli ethnografické; ale při shodě s názvy hned potom přicházejícími (jako jsou: Beuwidines, Cichuwindones, Sclavi qui vocantur Cinu [Cichu], Boemani Sclavi) ukazuje již první hromadné appellativum z r. 791, že Frankové té doby věděli o spojitosti a souvislosti slovanských národů, kteří ve starém Boiohaemu za 200 let a více přebývali. Základ souvislosti byl ovšem dán přírodou, ale znak její při trvajícím rozdílu částek (různých vévodství) nemohl se cizincům jeviti jinak, nežli vnějším, umělým pojidlem, to jest, buď hotovou ústřední mocí, nebo důvodnou snahou o zaražení takové moci, účinlivými pokusy knížat, kteří buď během historického vývoje buď lokální výhodností své državy vedeni byli k tomu, aby pracovali o státní associaci příbuzných národů. Myslíme-li při tom na knížata pražská z rodu Přemyslova, čili vévody Čechů vlastně tak řečených, vydáváme se v nebezpečenství, že bude nám výtka činěna, jako bychom předbíhali svědectví

dějin; než jména nástupců Přemyslových, v pověstech uváděná, vedle jednotného názvu pro obyvatele různých zemí vévodských, pounkla nás k tomu, abychom poukázali na základ vyvýšenosti, kterou znamenati jest při knížecí stolici pražské od počátku 9. století.

Jakkoli vévodové českých Slovanů vešli ve spojení s králem franským již před r. 791, a tudíž, po míře závazků svrchu popsaných, zevně na něm byli závislí, země jejich nepočítaly se nikterak za částku říše franské. O tom svědčí události r. 805. Císař Karel Veliký usoudil toho léta ze známek, o nichž zpráva nás nedošla, že u Slovanů, jak českých tak i polabských, šíří se hnutí Frankům nepříznivé. Buď ochabla horlivost vévod zdejších ve vyhledávání styků s královským protektorem, buď Čechové dorozumívali se s kmenovci svými v dolejším Polabí, nebo které jiné příčiny zašly:[1]) císař uznal za dobré přiměti nejprve Čechy k další povolnosti. A jak byl již zvyk jeho, že s velikým důrazem ujímal se věci, kterou vykonati zamyslil, vypravil syna svého Karla s vojskem franským, náměstka svého v Bavořích, příjmím Audulfa, s vojskem bavorským a třetího velitele, jehož jméno se nepřipomíná, s vojskem saským, aby pokořili Čechy, i utužili závislost jejich na císaři.[2]) Jakož pak během výpravy bylo Slovanům českým přesvědčiti se o tom, že odpor jejich proti

---

[1]) Tak zv. Saxo Poeta, skladatel annalistického eposu o Karlu Velikém (Annales de gestis Caroli Magni), vysvětloval si příčinu k válce tak, že Slované čeští, spolehajíce na svou otužilost ve válčení, zhrdli a stali se z míry vyzývavými. Ale ve výkladě tom patrna jest již zkušenost doby pozdější, ve které žil a básnil r. 888-891) poeta Saxo. Slova jeho jsou:

»Natio Sclavorum studio satis aspera belli,
quos Bohemos vocitant, in se levitate procaci
irritans Francos, Caroli commoverat iram.«

[2]) Chronicon moissiacense (k r. 805): »Karolus imperator misit filium suum Karolum regem cum exercitu magno ad Beuwidines (některé rukopisy mají: Cichuwindones) et alium exercitum cum Adulpho et Werinhario, id est cum Bagoariis, tertium transmisit cum Saxonibus . . . ; et vastaverunt regionem in circuitu, in ista parte Albiae et ultra Albiae, et postea cum victoria reversus est Karolus rex ad patrem suum in Francia.« Pertz, Monum. script. I. str. 307 n. II. str. 258.

přesile franské nevyšel by konečně na dobré, ano v záplavu nevýslovných škod vydával by země jejich, tak zase Frankové musili poznati, s jakou nevýhodou bylo by pro říši, přivtělovati k ní krajiny ryze slovanské, když v jiných stranách (v bývalém Avarsku na východ od řeky Enže) teprve pracným usazováním německých lidí mezi Slovany panství franské poněkud se utvrzovalo. Na onen čas neukazovala se možnost lepšího úvazku, nežli byla poplatnost.

Ježto vévodové českých Slovanů vyhnuli se rozhodnému boji, ustoupivše s lidem svým do neschůdných ústraní, bylo podle pravidel tehdejší strategie úlohou »vítězných« vojsk, zpustošiti zemi protivníků čím hruběji, tím lépe, vypáliti příbytky jejich, posekati stromoví a zhubiti všecku úrodu, aby nebojovní nepřátelé hladem byli obměkčeni a plnili vůli »vítězů«. Tak stalo se při výpravě franské do středních Čech v létě r. 805; ale k jednání o mír (nebo poplatek) přece nedošlo, neboť spojená vojska zpustošila nížiny zdejší tou měrou, že sama nedostatkem potravin a píce nucena byla k rychlému odchodu. Císař užil potom jiných prostředků repressivních, pokud by příhodná doba k nové výpravě se nenaskytla. Za přebývání svého v Diedenhofenu nad Moselou (na konci r. 805 a s počátku r. 806) vydal řadu přechodných ustanovení, z nichž některá podle škodných účinků svých přímo proti Slovanům byla namířena. Ať nic nedíme o zákazu, že nesmí obilí prodáváno býti do ciziny (po nehojné žni v říši franské r. 805 bylo potřebí takového opatření), císař zapovídal obchodníkům své říše, aby nedocházeli ke Slovanům, do zemí jejich, přikazuje naopak, by rozvazovali zboží své poblíž hranic říšských, jak v Bardewieku (proti Hamburku), Schesselu (u Verdena), Magdeburce, Erfurtě, Hallstadtě (u Bamberka), Forchheimě, Priemberce (nad řekou Nábou u Burglengenfeldu), Řezně a Lorchu (u Enže), tak že Slovanům zacházeti bylo do trhových míst právě řečených nakupovat zboží, jehož domácí průmysl jim neposkytoval. Kromě toho obnoven jest se strany franské zákaz, aby obchodníci ne-

vezli na trh zbraně a brnění, pod ztrátou všeho zboží kupeckého. Tak zvaní missi regii (císařští komisaři) měli při tom povinnost vrchního dozoru, a právo trestati kupce, kteří by obcházeli privilegovaná tržiště, nebo podloudně dopravovali zbraně a brnění na prodej cizincům.[1]) Českým Slovanům byly nejbližšími místy Forchheim, Priemberk, Řezno, kdež dozíral hr. Audulf, náměstek císařův v bavorském vévodství, jakož i Lorch, kde dohlížel hrabě Werinher, správce kraje traunského (Traungau) a Východní marky.

Sotva úroda polní r. 806 v Čechách dozrála, obnovena jest válka z minulého léta, ale tak, že zároveň Čechové i polabští Srbové byli napadeni. Zatím co jižní armáda (výzva bavorská, švábská a burgundská) opětovala dílo zkázy v zemi naší, hubíc otevřené krajiny a sbírajíc kořist na pospas jim zůstavenou: armáda severní, vedená synem císařovým Karlem, přemáhala Srby. Nelze o tom pochybovati, že Čechové setrvali při taktice krajinské defensivy, podstupovali boj jen příležitostně, s menšími oddíly nepřátelského vojska, a vítězili nad nimi, jakož vyznává sám letopisec franský, že zástupy bojovníků, do Čech vypravené, »bez těžší pohromy nějaké« vrátily se domů.[2]) Výsledkem dvouleté války byla pak ochota vévod českých k ročnímu poplatku.[3]) Císař Karel

---

[1]) Capitula missis data a. 805: »De negotiatoribus, qui partibus Sclavorum et Avarorum pergunt, quousque procedere cum suis negotiis debeant, id est, partibus Saxoniae usque ad Bardaenowic, ubi praevideat Hredi, et ad Schezla, ubi Madalgaudus praevideat, et ad Magadoburg praevideat Aito. Et ad Erpesfurt praevideat Madalgaudus et ad Halazstat praevideat idem Madalgaudus. Ad Foracheim et ad Breemberga et ad Ragenisburg praevideat Audulfus, et ad Lauriacum Warnarius. Et ut arma et brunias non ducant ad venundandum.«

[2]) Einhardi Annales (k r. 806): »Missa est et manus de Baioaria et Alamannia atque Burgdundia, sicut anno superiore, in terram Beeheim; vastataque terrae non minima portione absque ullo gravi incommodo regressa.« Pertz, Monum. I. str. 193.

[3]) Einhardi Vita Caroli Magni; cap. 15: »omnes barbaras ac feras nationes, quae .... Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret. Inter quas fere praecipuae sunt Weletabi, Sorabi, Abodriti, Boemani; cum his namque bello conflixit.«

Veliký nedůvěřoval sic ještě ohlašované povolnosti jejich a učinil opatření (r. 807), aby pohotově byl počet saských bojovníků, kdyby ukázala se potřeba nové výpravy do Čech;[1]) ale nic nenasvědčuje tomu, že by potom kdy za života císařova vrátili se Čechové k předešlému odporu. Roční poplatek jejich byl důchodem císařské komory i za Ludvíka Pobožného (r. 814 až 840).[2]) Jméno Karlovo proniklo do širokých vrstev českého lidu a stalo se appellativem korunovaného panovníka vůbec (»král«).

Vypsali jsme poněkud obšírněji první nárazy Franků na předvoj Slovanstva v oblasti vltavsko-labské, první údery kultury římsko-gallské na domovinu prostých řádů a vnímavého ducha samorostlých obyvatelů jejich. Na tom jak sjednají se Čechové s vůdčími duchy říše římsko německé, s jakou vstříc vyjdou požadavkům, jež nejen politická konstellace na obzoru střední Evropy, ale i osvětový rozvoj křesťanského západu k nim vznášely, a jak postaví se ku převahujícím momentům cizího vlivu, záležel útvar další jejich budoucnosti. Soudnému zpytateli nemůže býti nezřejmo, že prosté zamítání naléhavých postulátů kulturních, proto, že ohlašovaly se z ciziny, nebo že šly v zápětí panovačné snahy mocnějšího sousedstva, bylo by, neřku. neprospělo, ale hrubě uškodilo životním interesům českého Slovanstva. Není národa, aby směl uzavříti se pokrokovému působení zvenčí, aby chtěl spoléhati na vlastní tvořivou sílu, a buď nezakrněl, nebo nepodlehl konečně cizímu nátlaku se ztrátou přirozených statků svých, jako jest svoboda a řeč. Naproti tomu mohli Čechové, jakožto společenstvo drobných národů bez utuženého svazku státního, mnoho získati přijetím ideí a řádů, o něž opírá se ustrojení obce státní, když posavadní partikularismus

[1]) Capitula missorum a. 807: »Et si partibus Beheim fuerit necesse solatium ferre, duo tertium praeparent. Si vero circa Sorabis patria defendenda necessitas fuerit, tunc omnes (Saxones) generaliter veniant.«

[2]) Divisio imperii a 817: »Item Hludowicus volumus ut habeat Baioariam et Carentanos et Beheimos et Avaros atque Sclavos, qui ab orientali parte Baioariae sunt.«

jejich stával se vítaným pomocníkem nepřátelských aspirací. Běželo jen o to, aby přijímajíce za své, co skýtala cizina na zušlechtění enchorických řádů jejich po stránce státoprávní, hospodářské a mravní, zachovali svou osobitost kmenovou a nevydávali toho, co bylo podmínkou i znakem národní rázovitosti u nich, v oběť assimilačního popudu. Jak svědčí dějiny 9. a 10. století, srozuměli vévodové zdejší znamením kritické doby a projevili tolik státnického nadání, že běh veřejných věcí v zemi jejich počal záhy a s prospěchem lišiti se od politických drah a osudů polabského Slovanstva. Slušnou míru závislosti na říši, s kterou měřiti se v poli bylo by plýtvati nejlepšími silami, Čechové uznali (myslíme tu na roční poplatek a potvrzování nového knížete), ale všeliký pokus, omezující svobodu jejich vnitř země, všeliké vměšování v domácí záležitosti jejich bylo jim poplašným znamením k boji a houževnému odporu. Při tom poloha sídel uprostřed širokých pásem horských přispívala z velikého dílu k ochraně drahých statků, jako jsou sjednocenost lidstva téhož jazyka a domácí vláda nad nimi. Dodejme, že nescházely ani podmínky hospodářské samostatnosti, ježto země, skýtající pilným rukám všechny potřeby života (kromě soli), stačila bohatstvím darů svých pro obyvatelstvo daleko hustěji usedlé, než shledáváme je tuto s počátku 13. století.

Po stránce obchodní, k níž pozornost naše nyní se obrací, Čechy byly nejen cílem podnikavého kupectva z říše franské, a potom římsko-německé, ale i průchodištěm obchodníků z různých zemí. K rozvazování zboží na prodej hodila se zvláště podhradí, jakožto místa čilého ruchu společenského, kdež za pořadem krajinské ústavy scházeli se příslušníci hradské obce jak v příčinách vojenských, tak právních a náboženských. Podhradí sídla knížecího předčilo ovšem nad centra krajinská. K němu směřovaly kupecké karavany, obchodující ve velkém, a na městišti jeho setkávali se »hosté« z dálných vlastí s trhovníky domácími i cizími. Cestovatel Ibrahím ibn Jakúb píše o podhradí pražském, jak sám je byl shlédl před r. 973, i nazývá je nej-

většim tržištěm ve slovanských zemích. »Přicházejí tam,« vece, »z města Krakova Rusové (= Normani) a Slované se zbožím, a přicházeií tam z krajin tureckých (= uherských) Moslemini, Židé a Turci (= Uhři) též se zbožím a s mitskály markáty (peníze, mince obchodní; mitskál = 4·8 gramu stříbra), a berou od nich (t. j. od Čechů) otroky a cín a druhy koží (bobří a jiné)« Z doby nemnoho mladší (z let 973—983) dochází zpráva o kupcích, kteří z krajin franských konali cestu do Prahy a dovolili jakémusi nedoživci, aby se svým povozem připojil se k jejich karavaně, a tak bezpečně a rychle dojel hradu pražského, kdež na hrobě sv. Václava chtěl konati pobožnost a dočkati se uzdravení. [1])

Obchod v podhradích, jež měla podobu venkovských osad čili vsí, soustředil se zprvu na volném prostranství podle cest, směřujících ke hradu. Trhový ruch v těch místech přičiňoval časem ke stavbě kupeckých příbytků, řady domků, které svým čelem obracely se k čelu domků protějších. Tak vznikala v podhradích domořadí městského způsobu, totiž ulice.

První zmínka o ulicích v těch místech, která slují nám městy pražskými, děje se k r. 1092. Vypravuje totiž vrstevník té doby, letopisec Kosmas, kterak slavně přijat byl lidem svým nový kníže Břetislav II. (roku 1092—1100), když přicházel do Prahy. Mládež obojího pohlaví, postavená na různých rozcestích, vítala jej hudbou a tancem, s věží kostelních hlaholily zvony, a všechen dav lidu vstříc plesal knížeti. [2]) Tážeme-li se po jménech kostelů a směrech ulic tehdej-

---

[1]) Gumpold, Passio s. Vencezlai; c. 30: »Francorum provincia vir quidam, pedum incessu ab ipsa iam infantia carens, ... nocte quadam per soporem visione intremuit... Factoque mane paratur quantocius vehiculum, ac data mercatoribus per eandem viam tendentibus placita mercede festino eorum ductu ad iam destinatum pervenit locum (Pragam, Boemiae civitatem).«

[2]) Cosmas, Chronica; II, 50: »successit iunior Braciziaus, quem advenientem in urbem Pragam laetis choreis per diversa compita dispositis tam puellarum quam juvenum modulantium tibiis et tympanis et per ecclesias pulsantibus campanis plebs laetabunda suscepit.«

šího podhradí, odpověď aspoň nějakou dává místopis měst pražských, ne sice v knihách uložený, ale tím bezpečněji do půdy zemské vtisknutý. Vedle něho pokračovaly dvě cesty z Vyšehradu po pravém břehu řeky ke hradu pražskému: jedna (hořejší) západním krajem nynějšího Karlova náměstí, Spálenou ulicí, Peršteinem, Husovou a Valentinskou ulicí; druhá (dolejší) po břehu vltavském. Ke sv. Valentinu na Starém městě směřovala také cesta z východních Čech, beroucí se po jižní straně vrchu Žižkova, nynější ulicí Hybernskou, Celetnou, přes Staroměstské náměstí, ulicí Mikulášskou a Kaprovou. Ke sv. Valentinu ukazuje též cesta z jihovýchodních Čech, patrná ještě v místech nynějšího Václavského náměstí, na Můstku a v Melantrichově ulici. Konečně i od brodu bubenského vedla přímá cesta nynější ulicí Klementskou, Haštalskou, Vězeňskou, Josefskou třídou ke sv. Valentinu. Závěrek z toho jest na bíle dni. Prastarý přívoz vltavský, kterým přicházelo se s pravého břehu řeky na hrad pražský, byl v místech nynější řetězové lávky. Podle cest k němu obrácených vyhledati lze nejstarší chrámy v podhradí. Jmenovány tu buďtež kostely: sv. Valentina, sv. Martina ve zdi, sv. Petra na Zderaze, sv. Kosmy a Damiana při nynějším klášteře emauzském; Panny Marie před Týnem; sv. Haštala, sv. Klementa na Poříčí, sv. Petra tamže.

Druhé místo na pravém břehu řeky Vltavy, kdež sbíhaly se cesty z různých stran, shledáváme u nynějších Staroměstských mlýnů. Sem docházela dolejší cesta z Vyšehradu, pokračujíc při konci svém nynější ulicí Karoliny Světlé vedle okrouhlého kostelíka sv. Kříže ke kostelu sv. Jana na zábradlí (»in vado« = na brodě). K témuž středisku směřovala cesta z jihovýchodních Čech, odbočivši z hlavní cesty na nynějším Václavském náměstí, vedle potomního chrámu P. Marie Sněžné, a bravši se Skořepkou, Betlémským náměstím a Zlatou ulicí. Ke sv. Janu na zábradlí přicházelo se také po břehu se strany severní od sv. Valentina podle kostela sv. Klementa u mostu.

Dolejším přívozem v místech nynější řetězové lávky přicházelo se s pravého břehu řeky Vltavy na »ostrov pod hradem pražským«. Tam poblíže řeky zdvihal se kostel sv. Petra, řečený »na ostrově«. Před ním dělily se cesty, vedoucí od přívozu na hrad pražský: jedna z nich pokračovala nynější Pavelskou uličkou a východní částí Letenské ulice k Valdšteinskému náměstí a odtud do vrchu ku přední straně hradu; druhá směřovala na severozápad ke Starým zámeckým schodům, a tudíž k zadním vratům hradu pražského. Podle oné cesty stál okrouhlý kostelík sv. Václava na severní straně nynějšího chrámu sv. Mikuláše. Brod a potomní přívoz u sv. Jana na zábradlí ukazuje k severnímu cípu ostrova Kampy, odkudž, trvám, nynějším Velkopřevorským náměstím, Prokopskou ulicí a Tržištěm přicházelo se na Svatojanský vršek. Na Tržiště dobíhala cesta z jižních Čech, beroucí se Újezdem, kdež byl kostel sv. Jana Křtitele proti hornímu konci ostrova Kampy.

Podhradí pražské podle zprávy Kosmovy bylo tržištěm frekventním a knížeti z míry výnosným. Letopisec jmenuje lidi tam obchodující: Židy, mincéře a cizozemské kupce.[1]) To jsou osoby velkoobchodního trhu, jemuž v ústředních a živých místech nestačil jeden den v témdni, který tudíž konal se častěji čili byl trhem denním, jak svědčí zmínky o trzích větších měst v sousedním Bavorsku, Frisinku, Řezna, Salzburka. Forum toho způsobu jest zárodek aneb jeden z faktorů středověkého města. V něm vedeno bylo zvláštní, samostatné právo, tak zvané »ius forense«. Právo to vzniklo z knížecí ochrany, do níž bylo se poručiti cizozemským kupcům. Však i domácí lidé, svobodní, hledající živnost v obchodě, vstupovali pod dvorské právo svého zeměpána, aby užili výhod (immunit), jež příslušnost k zeměpanské domácnosti s sebou nesla. Vedle toho kníže zřizoval

[1]) Cosmas, Chronica; II, 45 (k r. 1090): »Nusquam melius ditaberis nec amplius magnificaberis quam in suburbio Pragensi et vicu Wissegradensi. Ibi Judaei auro et argento plenissimi, ibi ex omni gente negotiatores ditissimi, ibi monetarii opulentissimi, ibi forum, in quo praeda habundat tuis militibus.«

si své vlastní, nesvobodné trhovníky. Kdežto pak cizí kupci ukončivše obchod, odešli a vystoupili z ochrany knížecí, domácí trhovníci zůstali, osedli na místě tržním, setrvali pod dvorským právem knížete, proměnili své stolice, lavice nebo krámy v trvalá bydliště, jak lze proměnu tu sledovati v mnohých velkých městech, na př. ve Würzburku a Kolíně nad Rýnem. Tak trh občasný stal se trhem denním, tržiště stalo se ulicí nebo mezidomím. Ne sic hned z prvu, ale přec dosti záhy stavěny byly ohrady kolem trhových míst. Příkop a ohrada, třeba jen dřevěná, značily hranici, u níž přestávala oblast trhového práva.

Za doby Kosmovy podhradí pražské zacházelo již dosti hluboko do territoria nynějšího Starého města, ano při řece přestupovalo hranice jeho tak zvaným Podzderazím a Poříčím. O tom, že by bylo místem ohraženým, letopisec náš nečiní ani skrovné napovědi; mluví jen o chrámech, domech, chalupách, ulicích, nárožích a tržišti, o synagoze a domech židovských.[1]) Příležitost k tomu, aby zmínil se o branách, náspu a příkopě, byla při vypravování válečných běhů jistě veliká; jestliže toho neučinil, jsme ochotni věřiti, že podhradí pražské ve druhé polovici 11. století a s počátku století 12. nemělo souvislého ohražení.

Žid Ibrahím ibn Jakúb povšiml si v Praze (před r. 973) dílen sedlářských, uzdářských a štítařských.[2]) Tím ovšem není vyvážen počet řemesel, jimiž tenkráte obyvatelé pražského podhradí se zabývali. V zakládací listině kláštera břevnovského přichází zmínka o 30 řemeslnických dílnách v Praze, adap-

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 45: »suburbium Pragense.« III, 44: »quot in hoc suburbio domus, casas et ecclesias (fluvius Wlitava) suo impetu rapuit!« III, 24: »Alii namque in forum ducti ceu bruta animalia sunt mactati, alii in monte Petrin decollati, multi in tectis sive in plateis sunt trucidati.« II, 50: »diversa compita.« III, 5: »everterunt domos (Judeorum).« III, 57: »altare, quod erat aedificatum et consecratum in synagoga.«

[2]) Ibrahíma-bna-Jakúba Cestopis: »V městě Praze zhotovují sedla, uzdy a štíty, jakých se v těch zemích užívá.« Časopis č. m. 1880, str. 295.

tovaných pro různé odborníky.[1]) Organisátorem živnostenských podniků tamže byl kníže, aneb, ať přesněji povíme, vladař knížecí jakožto ředitel zeměpanských statků. Ten obíral z nevolníků knížecích nejlepší pracovníky čili robotníky odborného díla a osazoval je v podhradí, označiv zpředu městiště, kdež řemeslník měl zaraziti dílnu a přebývati se svou rodinou. Bylo pak úkolem podhradských řemeslníků pracovati pro knížecí dvůr a pro potřebu těch, kdož příslušeli k širší domácnosti knížecí. Za to dostávalo se jim potravin k živobytí, anebo příležitosti, aby za některý čas dělali na prodej a nechávali sobě částku trhové ceny výdělkem. Po čase nevidělo se již trvati na neobmezené pracovní povinnosti řemeslníků, ale ukládán byl jednomu každému z nich počet výrobků, aby odváděli je úředníkům jako plat roční, kterým při nesvobodě své knížeti byli povinni. Na místo výrobků vstoupil později poplatek peněžitý, tak zvaný úrok. V té míře závislosti shledáváme podhradské řemeslníky v 10. století. Kníže měl právo darovati řemeslníka i s rodinou jeho klášteru nebo jinému pánu, tak že roční plat nebo služebný závazek darovaného přestal býti důchodem knížecím a stal se příjmem kláštera. Dokonalé darování bývalo zároveň s městištěm (dílnou a příbytkem), ježto by jinak nedostatkem potomstva, k řemeslu způsobilého, výhoda daru vzala za své.[2])

Vedle průmyslníků, lidí domácích, ranními obyvateli podhradí pražského byli cizinci-Židé. Přišedše do země za obchodem, zjednali sobě zvláštní

---

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »In civitate quoque Pragensi decimum forum . . . et XXX animatores eorumque posteritatem cum XXX areis ad diversas officinas dispositos.« Erben, Reg. č. 78, str. 33.

[2]) Viz předešlou poznámku a sr. zprávu o darování jiných řemeslníků klášteru břevnovskému: »Beatus Adalbertus de suo patrimonio contulit eidem quam plurima, scilicet . . famulos et servitores, scilicet pistores, sutores, coquos nec non famulos ad calefaciendum stubas aliosque operatores diversorum operum que longum est per singula enumerare, et haec omnia, ut perpetue eidem monasterio ipsi et heredes eorum subservirent.« Prameny d. č. V. str. 27.

ochranu u knížete (prostředkem darů, peněz nebo služeb obchodních), aby směli usednouti poblíž předního tržiště, v místě bezpečném, a jednak tam hleděti sobě zaměstnání, jednak odtamtud vycházeti na cesty kupecké a zase vraceti se ke svým rodinám. Ježto Židé spokojovali se postavením společenským zcela nízkým, jen když v soukromí mohli setrvati v judaismu, nepracovali o získání pozemků, které byly základem osobní i věcné svobody v zemi, a nad to passivní povahou svou podávali záruku, že neporuší veřejného míru, osazení jejich v Praze, na půdě knížecí, prošlo bez zvláštních obtíží. Kníže dal jim svolení, aby kupovali otroky-cizozemce a prodávali je na tržišti pražském, aby směli najímati sobě domácí lidi za služebníky (vozky, nosiče břemen, hlídače otroků a pod.) a žili po domácku »podle svého zákona«. Vykonavatelem ochranné a soudní moci nad nimi byl komorník knížecího domu. Ve druhé polovici 10. století hostil se již větší počet Židovstva v Praze. Soudíme tak z uznání, kterým neskrblil cestopisec Žid Ibrahím, prohlásiv podhradí zdejší za nejčelnější místo pro obchod. Se sklonku toho století dochází již výslovná zpráva o Židech pražských a jejich velkoobchodu se zajatci a otroky. Biskup sv. Vojtěch (r. 982—997), plně úřad křesťanského lidumila, nestačil vykupovati otroky-křesťany od Židů a opatřovati vykoupeným měkčího chleba.[1])

S osazením obchodníků v podhradí pražském souvisí počátek české mince. Obchod jakožto směna věcí potřebných nebo cenných nemohl rozvíjeti se bez měnidla, příhodného i k vyrovnání směnných differencí i k měření zboží podle kupecké ceny jeho i ke snadnému uschování kapitálu. Na místo peněz užívali Čechové lněných šátků, které u nich měly cenu pevnou, ale od cizích obchodníků nebo za hranicemi země sotva ve větším množství byly přijímány. Obchodem

---

[1]) Canaparius, Vita s. Adalberti; hl. 12: »captivos et mancipia christianorum, quos mercator Judaeus infelici auro emerat, emptosque tot episcopus redimere non potuit.« Brun, Passio s Adalberti; hl. 11: »Mancipia christiana perfidis et Judeis vendebant.«

mezinárodním vešly jim ve známost mince franské, byzantské, arabské, bavorské. Tak připomíná se asi k r. 905, že slovanští obchodníci, přicházející z Čech do Podunajska (nynějších Horních Rakous) prodávat vosku, otroků a koní, platili na trhu ze soumarského uzlu dvě hrudky vosku nebo jeden »skot« (scotus = $1\frac{1}{2}$ denáru), z uzlu na zádech neseného hrudku vosku, z otrokyně nebo z hřebce po »tremise« (tremisa = 4 denáry), z otroka nebo z klisny toliko »saigu« (saiga = 3 denáry).[1] K rozkvětu trhu pražského potřebí bylo drobné mince, v počtu vždy dostatečném, jednotného rázu a platnosti obecně uznávané. Jako jinde v 10. století povzbuzovali knížata obchodní ruch zarážením mincoven v místech trhových, tak u nás kníže Boleslav I. (r. 935—967) založil dílnu na vybíjení stříbrných peněz v Praze. Nejstarší denáry pražské, opatřené jménem Boleslavovým, hotoveny jsou podle denárů řezenských, jež vyšly z mincovny bavorského vévody Arnulfa (r. 907—937). Mince stavši se regálem, vydávala stálý užitek ke knížecí komoře.

O tom, jak šířilo se podhradí pražské po pravém břehu řeky, zvídáme jak z disposice přirůstajících částek, tak ze zpráv listinných a letopiseckých. V oblasti nynějšího Starého města vznikaly tak zvané »újezdy« (circuitus, ochozy), to jest, osady vrchnostenské, jež rozlohou a vzhledem nelišily se od hospodářských dvorů panských. Původ jejich vysvětluje se tím, že členové knížecího rodu a přední osoby v zemi (páni světští a duchovní), hledíce na zvelebení svých důchodů, získávali kusy pozemků v podhradí a osazovali na nich své poddané, kteří v řemeslech byli vycvičeni. Za odbytem průmyslových výrobků na trhu pražském

[1] Úmluva raffelstättenská (leges portorii) asi z roku 905: »Sclavi vero, qui de Rugis vel de Baemanis mercandi causa exeunt, ubicunque iuxta ripam Danubii vel ubicunque in Rotalariis vel in Reodariis loca mercandi optinuerint, de sagma una de cera duas massiolas, quarum uterque scoti unum valet. De onere unius hominis massiola una eiusdem pretii. Si vero mancipia vel cavallos vendere voluerint, de una ancilla tremisam I, de cavallo masculino similiter; de servo saigam unam, similis de equa.« Erben, reg. č. 58, str. 27.

kynul zajisté hojný výtěžek.[1]) Kromě toho milo bývalo pánům, aby měli vlastní přístřeší na blízku sídla knížecího, k čemuž cesty jejich začasté směřovaly. Panský příbytek v újezdě měl podobu šlechtického dvorce (domus, curia). K němu přistupoval některý počet menších přístřeší (chalup pro poddané řemeslníky, »casae«), zbudovaných na okraji újezdu, tak že řada jich po jedné straně s řadou chalup protějšího újezdu činila širší nebo užší ulici (platea, via). Při tom šetřeno bylo běhu starodávných veřejných cest (publica via), s nimiž ulice nebo uličky nové (ochozy) všelijak se spojovaly a křižovaly. Jak z některých příkladů jest patrno, vrchnost zvlášť zbožná pamatovala na stavbu svatyně podle dvorce svého v újezdě[2]) a zřizovala k ní kněze kaplana. Duchovní tak řečený[3])

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 45 (k r. 1090.: »Nusquam enim melius ditaberis nec amplius magnificaberis quam in suburbio pragensi et vico wissegradensi.« Slova ta byla tuším pořekadlem v zemi. Listina kláštera kladrubského (k roku 1115): „Pragae locum ad curiam et ad hospites ab ecclesia s. Michaelis usque ad ecclesiam s. Petri et usque ad publicam viam« Erben, Reg. č. 202, str. 89 Listina téhož kláštera (k r. 1186): »locum Pragae ad curiam et ad hospites locandos in loco, qui dicitur pauperum vicus, ab ecclesia s. Michahelis usque ad ecclesiam s. Petri Sderaz, et usque ad publicam viam.« Tamže, č. 389 str. 177.

[2]) List knížete Fridricha z r. 1187: »circuitus, qui vocatur s. Martini et est canonicorum Wissegradensium, in suburbio.« Erben, Reg. č 393. str. 180. Újezd ten býval majetkem kněžny Adléty († r. 1140). Tamže, č. 366, str. 162. Hranice jeho posud jsou znatelny: Martinská ulice, cesta Peršteinem, Spálená ulice, bývalá ulička mezi domy čís. pop. 68, 57—II. a č. 69, 56—II, Charvátova ulice a ulička mezi Plateisem a domem č. p. 417-I. Emler, Reg. IV. č. 1 05, str. 525. — Opat kláštera ostrovského příjmím Petr vystavěl chrám sv. Ondřeje (r. 1165) v újezdě klášterním, který prostíral se v místech nynější c. k. průmyslové školy v ulici Karoliny Světlé. Erben, Reg. Dod. č. 5, str. 621. O jiných chrámech starých, jako byly kostely sv. Jiljí, sv. Michala, sv. Linharta, sv. Štěpána (ve zdi), sv. Kříže menšího. sv. Jana na zábradlí, sv. Klementa u mostu, P. Marie na louži, sv. Martina menšího, lze se podobného původu aspoň domýšleti.

[3]) Cosmas, Chronica; II, 30 (k r. r. 1073): »non solum canonici verum etiam per capellas clerici, omnes sciderunt sua oraria.« Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1140: »dux Sobieslaus . . . cum canonicis eiusdem monasterii (vyše-

přisluhoval netoliko svému patronu, nýbrž i všem obyvatelům vrchnostenské osady, zastávaje u nich místo plebána (faráře, osadního kněze).

Povedlo by se za přispěním staré topografie a pilným studiem situačního plánu ustanoviti větší počet újezdů, kterými podhradí pražské v 11. a 12. století rozstupovalo se do rovné krajiny vůkol; ale kdo by toho se podjímal, konal by práci nehrubě ceněnou, ježto v nedostatku písemných zpráv nemohl by zároveň skýtati příležitost, aby vývody jeho byly kontrolovány. Ukazuje se tudíž za výhodnější, přestati na poznatcích zcela jistých a faktech, která z jiných událostí přirozenou měrou resultují. Faktem takovým jest, že široký pás země v místech nynějšího Starého a Nového města náležel zprvu knížeti. Připomínáť se zejména knížecí oekonomie na Poříčí a knížecí hospodářství na Rybníku.[1]) Od 10. století počínaje, přecházely tu dílce knížecích pozemků buď darem nebo výsluhou v ruce soukromých majitelů. S počátku zvlášť vděčně přijímána jsou místa na břehu řeky, příhodná k založení mlýnů a ohrad dřevních;[2]) později s nemenším vděkem vítána jsou městiště újezdová opodál řeky, aneb již hotové újezdy, které buď konfiskací nebo odúmrtím připadly ke jmění knížecímu.[3])

hradské kapitoly) et cum omni clero devoto e suburbio collecto refectionem habuit.«

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »Bolezlaus . . . . dux . . . contulit decimam quoque de omni agricultura in Porecze et de omnibus agris, qui pertinent ad Ribnyk.« Erben, Reg. č. 78, str. 84.

[2]) Táž listina (k r. 993): »contulit et mansum in litore fluminis Wltave ad horreum construendum et obstaculum in eodem loco ad molendina aedificanda.« Erben, Reg. čís. 78, str. 84. — Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Pragae quoque ad supradictum monasterium locum dedi ad molendinum.« Tamže, č. 202, str. 89.

[3]) Když kníže Svatopluk vydal rozkaz k povraždění Vršovců a slíbil odměnu těm, kdož rychle vyplní vůli jeho, vzešlo krve prolévání také v podhradí pražském, takže z Vršovců »mnozí v příbytcích nebo na ulicích byli pobiti.« Cosmas, Chronica; III, 24 (k r. 1108): »multi in tectis sive in plateis sunt trucidati.« K. 1109 připomínají se u Kosmy (III, 29) »urbani . . . multi, quorum sors fortunatior erat,« kteří po smrti knížete Svatopluka nevěděli, ke komu se přidati, zda k Bořivoji či k Vladislavovi,

Majitelé mlýnů, ohrad a újezdů byli sic vrchností svých osadníků (hospites, pauperes, servi) v podhradí, ukládali jim povinnosti a platy, bděli nad pokojným spolužitím jich, ale soudní moci nad nimi neměli. Jenom kníže prostředkem dvorských úředníků svých vykonával judikaturu, jak nad nevolníky, kteří osazeni byli na půdě zeměpanské, tak i nad lidmi soukromých vrchností. Práva k soudnické moci docházely vrchnosti teprve výsadami. Z nich první, nám povědomá, propůjčena byla kanovníkům vyšehradským r. 1187, aby směli souditi poddané své v újezdě sv. Martina.[1] Z počtu různých řemeslníků a živnostníků, v podhradí pražském osedlých, jmenujeme podle listin a jiných zpráv: sedláře, uzdaře, štítaře, kováře, kotláře, pánevníky (caldarii = caldararii), ševce (sutores — sešivači koží), pivovarníky, kravaře (bucularii — kravaři; »buccularii« byli by hotovitelé hledí čili kašketů), dřízžece (hotovitelé loučí ke svícení), pekaře, mleče, rybáře.[2])

Ve středu nynějšího Starého města vzniklo při vzrůstání podhradí veliké tržiště, k němuž hned řada odbočných cest se obrátila (nynější ulice Jilská,

---

a proto »rebus in urbe suis cara cum prole relictis aufugiunt.« Jiní mnozí znali se hned k Bořivoji, doráželi na utíkající, »quia bona eorum duce Borivoy permittente diripiebant.« Je-li tu řeč o úřednících hradských, nehybné statky jejich nemohly býti na hradě, ale v nejbližším okolí. Ostatně Kosmas na dvou jiných místech užívá slova »urbs« na označení hradu a podhradí jeho zároveň. Sr. zprávu jeho o vítání knížete Břetislava II. k r. 1092: »quem advenientem in urbem Pragam laetis choreis per diversa compita dispositis .. plebs laetabunda susbepit. Ipse autem Cosmas episcopus cum clero ... suscipiens eum in porta civitatis ..., deducit ad solium,« a zmínku jeho o místě trhovém mezi Prahou a Vyšehradem: »inter utrasque urbes, in loco, ubi sabbato fiunt mercimonia« (k r. 1105).

[1]) List knížete Fridricha z r. 1187: »Similiter de circuitu, qui vocatur s. Martini, ... et idem homines ad nullum habeant respectum nisi ad canonicos Wissegradenses.« Erben, Reg č. 393, str. 180.

[2]) Ibrahíma-bna-Jakúba Cestopis (v Časopise č. m. 1880 str. 295), zakladací listina vyšehradská (asi k r. 1088), list knížete Soběslava I. (asi z roku 1135). Erben, Reg. č. 175, str. 79; č. 220, str. 100. Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1142, ve Pramenech d. č. II. str. 236.

Michalská, Melantrichova, Železná a j.). V blízkém sousedství jeho upraveny jsou příbytky pro kupecké hosty čili cizince, kteří za příčinou obchodu v Praze meškali. Ke společnému ubytování »hostů« kníže dal upraviti starší hospodářský *dvůr* svůj, *tak zvaný Týn*. Usuzujeme tak z názvu právě dotčeného, ježto slovo »týn« neznamenalo nikdy »dvůr kupecký« (hostinný dvůr, curia hospitum mercatorum), nýbrž osadu dvoreckou starobylého původu. *Ubytování kupeckých hostů v jedné ohradě bylo zároveň pro kontrolu jejich zboží a obchodu.* V Týně setkávali se kočovní velkoobchodníci, příchozí z různých vlastí, dodavatelé a odběratelé ve velkém. Někteří z nich přivezli zboží na prodej nebo na výměnu, jiní přišli, aby kupovali, jiní konečně procházeli jen zemí, berouce se dále za svou živností. Než všichni povinni byli platem ke knížecí komoře, ovšem rozdílně, podle toho, co přivezli, prodali, koupili nebo prováželi. O jurisdikci týnské a *poplatcích tam přijímaných* zpravováni jsme pozdním zápiskem, v němž stručná recense statutů trhových a právních, však již jen ze 13. století, jest obsažena. [1] Podáváme výklad zápisku toho tím spíše, že badatelé naši pro některé těžkosti obsahu uhýbají zvláště tarifovému oddílu jeho.

Co se tkne zboží přivezeného do Prahy, činěn byl rozdíl mezi velikým nákladem na voze, mezi nákladem na nízkém voze a mezi nákladem na půlvoze. Z velikého nákladu zboží vybírali v Týně »*skladného*« 20 denárů a 40 slanečků. Při dovozu ryb říčních (vyzů, štik, kaprů a jesetrů) mohlo placeno býti in natura 40. dílem celého nákladu. Z nízkého vozu zboží odváděl dovozce dvě míry (nejspíše soli), z půlvozu míru. Druhým poplatkem hostů týnských bylo »*tržné*« (plat

---

[1]) Kníže Bořivoj II. (r 1100—1107) daroval kupecký dvůr v Týně i s důchody jeho pražské kapitole. Ve druhé polovici 13. století vzešel spor o to, má li kapitola platiti z kupeckého dvora městskou berni, čili nic. Při tom shledány a sepsány jsou v kapitole paměti o darování Týna kostelu pražskému, o některých položkách tamního cla, o domácím pořádku ve dvoře atd. Přepis toho ze 14. století se nám zachoval.

z prodeje a koupě na trhu). Kdo prodal svůj náklad ryb za peníze (stříbro), odvedl z hřivny stříbra 4 denáry; kdo směnil ryby za sukno, zaplatil z postavu sukna 4 denáry. Kupci z cizích zemí, prodávající kůže, med, vosk, víno, skot za peníze (stříbro), dávali tržného 4 denáry z hřivny stříbra. Směňujíce zboží své za sukno, platili 2 denáry z postavu sukna. Kdo přijel nakupovat koní nebo čehokoli jiného, povinen byl ukázati svou peněžnou hotovost a odvésti ze hřivny stříbra po 4 denárech, ze zlata podle stříbrové hodnoty jeho. Zatajení některé částky peněz trestáno bylo konfiskací celé hotovosti. Ze skladu nebo prodeje věcí trhových, které buď na kusy se počítaly, nebo sutou měrou měřily (na př. střevíce, poctivice, závoje, sůl), poplatkem byl 40. kus nebo díl. Z postavu plátna brali v Týně dva, tuším, denáry. Kupci, kteří se zbožím stanuli v Praze, ale nechtěli tu rozvazovati na prodej, platili jen »průvozné«, libru pepře, dvé rukavic a dvé ostruh.

Při kupeckém dvoře Týně zavedena byla normální váha (pondus) a míra (tina; tuna, soudek) pražská. Tomu rozuměno buď o váze těžké a míře suté většího objemu, ježto v Týně jen po velkých částkách zboží trhem se odbývalo. Chtěl-li který host prodávati mimo ohradu dvora, musil prve získati k tomu dovolení, to jest zaplatiti »skladné« a »tržné« ze všeho zboží. Kupci, kteří by dopustili se podvodu, poukryvše některou část svého nákladu v městě, nebo vydávajíce dva postavy pláten, potají sešité, za jeden, měli pokutováni býti ztrátou všeho zboží. Na pamětnou býval pak odevzdán jim poplatek, o nějž připraviti chtěli důchod týnský. Podomská služba ve dvoře, jako čištění stájí, pomoc při vážení a měření zboží, ponůcka a jiné hlídky, příslušela tak zvanému nádvorníku. Jeho důchodem bylo »stájné«, »vážné« a »měřičné« čili denár z koně, denár z těžké váhy, denár z tuny, denár z obruče.

Z porušení právního řádu cizí kupci odpovídali knížeti, kterýž byl ochrannou vrchností jejich, pokud v zemi se hostili. Vznikla-li rozepře mezi hosty v Týně, buď potyčka krvavá, nebo žaloba z krádeže,

podvodu a pod., *rozeznávání o vině dálo se před dvorským sudím.* Žalobník vedl svědky jako v právu městském a výpověďmi jejich dokazoval vinu obžalovaného. V nedostatku svědků obviněný směl očišťovati se přísahou. Avšak očista jeho nebyla podle práva městského, nýbrž mnohem těžší, tak že měl přísahati sám druhý (to jest: spolu s jedním očistníkem), kdy na soudě městském byl by přísahal sám jediný, ano, že přísahati měl sám jeden a dvacátý, kdy na soudě městském byl by přísahal sám druhý. Veřejná pokuta za zločin bývala důchodem knížecí komory, až Bořivoj II. postoupil právo k ní pražské kapitole. *Za poranění hosta platil vinník tři hřivny stříbra.* Při tom zakázáno bylo hradskému komorníku, městskému rychtáři i všem jiným orgánům veřejné moci, aby neobírali vinníka za příčinou jeho zločinu nebo jakékoli výtržnosti, kterou byl způsobil v Týně, aniž vymáhali pokutu od těch, kdož ve rvačce utržili poranění. *Za usmrcení hosta pykal cizí kupec ztrátou svého majetku.* Kdo postižen byl při zločinu, propadl bez soudu buď statek, nebo peníze podle velikosti své viny. Tak zejména trestáno bylo smilství ztrátou 72 hřiven stříbra. *Domácí lidé, zemané a měšťané, majíce rozepři s cizími kupci, žalovali na ně u dvorského sudí;* načež soud konán byl týmž způsobem, jakoby obě strany slušely pod právo týnské. *Hosté poháněli měšťany k rychtě městské a dobývali na nich práva svého před rychtářem.* Při žalobě zvlášť těžké bylo jim hledati pomoci u knížecího komorníka. Appellace hostů ke knížeti stižena byla ještě větším počtem očistníků, než jaký ukládal řád práva týnského.[1])

Na otázku: z kterých vlastí přicházeli kupci na trh pražský, dostává se nám několik odpovědí, ale ne stejně úplných a instruktivních. Ibrahím ibn Jakúb jmenuje mezi hosty pražskými *Normany a Slovany z krajin ruských,* Uhry, Židy a Mosleminy

---

[1]) *Zápisky* o kupeckém dvoře Týně (kladené k r. 1101) Erben, Reg. č. 189, str. 84 n. Jireček, Codex iuris boh. I. str. 24 n.

z oblasti říše Arpadovy a zemí východních. Gumpold zmiňuje se o kupcích franských, kteří nejspíše v čas poutní slavnosti sv. Václava účastnili se pražského veletrhu. Východištěm franských obchodníků mohly v té době býti buď Východní Franky po obou březích středního Mohanu, nebo Rýnské Franky vůkol Mohuče, nebo království franské v nynější Francii. Letopisec Kosmas dotýká se hostů pražských rčením příliš širokým, řekněme přímo, hyperbolickým. Při popise domácí války, kterou král Vratislav zdvihl proti příbuzným svým na Moravě, Konrádovi brněnskému, vlastnímu bratru a synům druhého bratra Oty olomouckého, r. 1090, Kosmas vypravil pěknou episodu o Hilburce, manželce Konrádově, kterak prý bez vědomí svého chotě vstoupila do ležení králova pod Brnem a slzami i přímluvou naklonila Vratislava ke smíru s bratrem jeho. »Hledáš-li příležitosti k tomu, abys zbohatl plenem«, pravila mimo jiné, »zde, pane můj, králi, sotva ji nalezneš. Povím ti o jiném místě a blízkém královskému sídlu tvému, kde hojnost kořisti takořka před rukama jest. Nikde tak stkvěle se neobohatíš, nikde tak mocně nezvelebíš, jako v podhradí pražském a v ulici vyšehradské. Tam Židé oplývají zlatem a stříbrem, tam ze všech národů kupci boháči, tam měnci peněz velezámožní, tam sklady tržní, ve kterých hojná, přehojná kořist kyne vojskům tvým.« Slova kněžnina, vyčítavá i lichotivá zároveň, nejsou ovšem než fikcí Kosmovou. Jest pak toho nemálo litovati, že letopisec neužil příležitosti, aby pověděl určitěji a podrobným výčtem, co zahrnul ve frási řečnické, mluvě o kupcích »ze všech národů.« [1]) Nám nezbývá, než ohlédnouti se po místech kupeckého ruchu ve střední Evropě a sledovati cesty obchodníků, pokud po svědectví dějin také k nám do Čech směřovaly.

[1]) Cosmas, Chronica; II, 45: »Nusquam enim melius ditaberis nec amplius magnificaberis quam in suburbio Pragensi et vico Wissegradensi. Ibi Judaei auro et argento plenissimi, ibi ex omni gente negotiatores ditissimi, ibi monetarii opulentissimi, ibi forum, in quo praeda habundans superhabundat tuis militibus.«

Čelným emporiem horního Podunajska i zemí k němu přilehlých bylo Řezno. Za doby Karlovců neslyšíš o místě s této strany Rýna, kdež by razili minci jako v Řezně. Teprve r. 908 přibyla mincovna v Eichstadtě přičiněním biskupa tamního Erchanbolda. K Řeznu obrátila se obchodní cesta ze severních Vlach, a kupci lombardští usedali v královském městě nad Dunajem. Obchod po řece Dunaji od Řezna až k Vídeňskému lesu vázl sice, pokud Uhři neupouštěli od loupežení v těch stranách, ale udržoval se přece, maje několik pevnějších stanic, jako byly: Pasov, Rosdorf, Linec, Ebersburk, Mautern (r. 905). Překážka se strany Uhrů byla také příčinou, že severští kupci, Normani a Rusové, vyhledali sobě spojení s Italií přes Čechy a Řezno. V 11. a 12. století obchodníci řezenští dojížděli na Rus, kdež za produkty německého průmyslu, sukna, kmenty a zboží kramářské, získávali směnou vzácné kožešiny. Když po r. 1120 skotští mnichové v Řezně pomyslili na stavbu nového chrámu, přidružil se jeden z nich, příjmím Mořic, sběratel příspěvků na svatyni, ke kupcům řezenským a zašel s nimi až do Kyjeva. Kníže tamní vyslyšel prosbu jeho a daroval mnichům drahně kožešin, kteréž pak ve slušný peníz na prospěch stavby kostelní byly obráceny.

Obchodní cesta z Řezna do Čech procházela městem Koubou. Frekventnost její z toho jest patrna, že za vévody Jindřicha II. (r. 956—995) vysazen byl trh v Koubě, a založena tam mincovna. Mimochodem podotčeno buď, že není osady v nejbližším sousedství země naší, která by tak záhy se připomínala jako Kouba. Již vévoda bavorský Odilo († r. 748) daroval Koubu mnichům u sv. Emmerama v Řezně; načež byl tam zřízen benediktinský hospic s kostelíkem sv. Jiří (na Starém městě). O Priemberce, trhovém místě nad dolní Nábou (r. 805), docházejí podobné zprávy ze druhé polovice 10. století. Emmeramští získali tam statek po šlechtici Dětmarovi r. 961. Opat jejich Ramwold (roku 975—1000), maje péči o to, aby v kapli priemberské, vystavěné pro obchodníky, nehynula pobožnost nedostatkem bohoslužebných potřeb, věnoval

lán pozemků k záduší řečené svatyně. Jak na jevu jest z polohy místa, Priemberk byl stanicí kupců řezenských na cestě do Chebska. Při dráze té vzniklo znamenitější tržiště v Nabburce, k jehož rozkvětu vévoda Jindřich II. založil novou mincovnu nabburskou.

Odprostřed 10. století množila se výsadní trhová města v zemích německých. Pozornost naše obrací se zvláště k těm, o nichž v jistotě říci lze, že stýkala se kommerciem se zemí českou. Tak když r. 973 stolice biskupů pražských přistavena byla ke 13 kathedrám provincie mohučské, svazek pražské diecése s metropolí svatého Bonifáce přičinil ke konnexím ústředního trhu mohučského s trhem pražským.[1]) Cesta, kterou brávali se kupci z Mohuče, pokračovala přes Frankfurt nad Mohanem k Würzburku a Fürthu. V místě posléze jmenovaném bylo privilegované tržiště, připomínáné za doby císaře Jindřicha III. (r. 1039—1056), kterýž více přál sousednímu Norimberku, i přenesl tam právo tržní a mincovní z Fürthu. V Norimberce dělily se cesty obchodníků, takže jedna z nich směřovala do Chebska (přes Baireuth), druhá do Čech (přes Amberk),[2]) třetí do Řezna. Kupci, kteří z Mo-

[1]) Mohuč byla průchodištěm obchodníků již za doby Samovy. Na cestě z Mohuče do Erfurtu potkal se Sturmio, zakladatel kláštera fuldského, s karavanou slovanských kupců, r. 744. Velký zástup jich svlékl právě šaty a občerstvoval se koupelí v řece. Eigil, Vita s. Sturmii; hl. 7: »super flumen Fuldam ... magnam Sclavorum multitudinem reperit ... lavandis corporibus se immersisse.« Cestovatel Abú Bekr z Tortosy, přišed asi r. 1088 do Mohuče, podivil se tomu, že kolují tam samarkandské dirhemy z 10. století. Arabská mince z dalekého východu a sklad indického koření (pepře, zázvoru, hřebíčku a j.) v Mohuči svědčily o kupeckém spojení s Ruskem.

[2]) Cosmas, Chronica; III, 4 (k roku 1094): »redeuntibus praedictis episcopis de Maguntia, dum transirent per quandam villam nomine Amberk, parrochiam ecclesiam, ... non potuerunt intrare ... Similiter ... Kaker ... praetereuntes, non longe ab urbe in medio pernoctavimus campo.« Letopisec vypravuje, jak provázel dva zvolené biskupy, Kosmu pražského a Ondřeje olomouckého, k ordinaci do Mohuče, a po té jak vracel se s nimi do Čech. Při samé hranici nocovali pocestní u hradu Kageru (jižně od Schönsee). Chtěli tudíž nejdříve dojíti k Horšovu Týnu.

hnče zacházeli také do Bamberka (přes Würzburk nebo přes Svinibrod), přivykli aspoň pro potřebu svého obchodu slovanštině, jakož historicky jisto jest, že horní poříčí Mohanu až po město Hassfurt u Svinibrodu, kromě podkrají řeky Regnice nad Erlanky, čili celý nynější vládní okres Horní Franky a východní cíp Dolních Franků byly ještě v 11. století krajinami čiře slovanskými.[1]) Z trhových měst v Porýnsku jmenovány buďte Štrassburk, Mety, Kolín, Dortmund, z trhových měst v jižním Německu Augsburk, Frisinky, Pasov, jichž mince, jednak císařská, jednak biskupská, shledává se v nálezech peněz spolu s denáry pražskými z konce 10. století.

Země srbských Slovanů mezi Labem, Sálou a Krušnými horami neměly, pokud byly samostatny, slovutnějšího tržiště. Ještě s počátku poroby, kterou uvedli tam na lid sveřepí dobyvatelé ze Saska a Durynska, kvetl ve středním Polabí obchod toliko kočovný. S karavanou, jak se podobá, saských obchodníků z Magdeburka, ubíral se host císaře Oty I. († r. 973) Ibrahím ibn Jakúb od dolní Sály k Muldě, a dále ke hranicím země české. Podle zprávy jeho cesta z pomezního lesa, nesmírně širokého a pustého, vycházela na most, který byl položen přes podhorské bažiny směrem ku Praze.«[2]) Za času císaře Oty II. (r. 973—983) píše se o kupcích kočujících podle řeky Labe.[3]) První výsadní tržiště a mincovna v zemi srbské byla pod hradem Giebichensteinem v nynějším městě Halle (r. 987). V pozdějších letech připomínají se usedlí kupci v Merseburce (před r. 1004),

---

[1]) List biskupa halberstadtského Arnolda z roku 1007: »totam illam terram (území biskupství bamberského) pene silvam esse; Sclavos ibi habitare.« Jaffé, Bibl. rer. germ. V. s. 742.

[2]) Ibrahíma-bna Jakúba Cestopis: »Les ten odtud až o druhý kraj jest 40 mil dlouhý. Cesta vede přes hory a skrze pouště. Na kraji toho lesa jest bažina téměř dvě míle zšiří, přes kterou vystaven jest most k městu Praze.« Časopis č. m 1880, str. 296.

[3]) List císaře Otty II. z r. 983: »ubicunque manus negociatorum ultra Albiam huc illucque sese diverterit.« Monum. Germ. dipl. II. str. 208.

privilegovaný trh a mincovna tamže (r. 1004); rovněž tak v Naumburce (r. 1032) a ve Strehle nad Labem (r. 1065). Cesty z Hally, Merseburka a Naumburka scházely se v Penigu nad západní Muldou, odkudž pak v jedné dráze směřovaly podle Kamenice, Čopavy a Přísečnice k pomezí českému. Cesta ze Strehly nespouštěla se Labe a přístavních nebo přívozních míst u řeky (Bořic, Míšně, Drážďan, Perna), až teprve v Perně zašla údolím potoka Kotlavy do »lesa« a překročivši hranici českou nad Chlumcem, dobíhala znovu řeky při Ústí nad Labem. V zemi durynské slynul zvláště Erfurt jakožto ústřední tržiště na obchodní cestě z Mohuče do Polska a východního Pobaltí.

Po celé trvání středověku velkoobchod byl obchodem výhradně kočovným. V našich krajinách příslušel k němu zejména prodej soli, koření, vína, kožešin, vlněných látek, a později také solených nebo sušených ryb. Lidé zámožní kupovali ve větším množství přímo od cizích obchodníků. Pro méně zámožné potřebí bylo překupníků, kteří by nakoupíce ve velkém, pečovali o příležitostný rozprodej menším konsumentům. K živnosti takové domácí lidé naši nejevili pohříchu tolik chuti, kolik jevilo se jí u příslušníků kmene germánského. Kdežto svobodným zemanům přicházela živnost kupecká za ponižující, lidem nesvobodným nedostávalo se prostředků, aby jak z nevolnosti se vykoupili, tak i náklad vedli na opatření kupeckých zásob ke drobnému prodeji. Tak stalo se, že v podhradí pražském hledali sobě trvalého příbytku cizinci, v obchodě již vycvičení a s kočovnými hosty snadněji se smlouvající. Kde kynul odbyt zboží a zisk trhový, nebylo potřebí, aby tam podnikavé obchodnictvo teprve bylo voláno; přicházelo samo, a to buď přímo z míst výrobních, nebo z hlučnějších tržišť, která rozkvétajícímu novému trhu byla nejbližší.

Z usedlých obchodníků pražských přivádí Kosmas aspoň mincéře nebo penězoměnce (monetarii), kupce (mercatores) a stoličníky (tra-

pezitae).[1]) První z nich podle práva, od knížete jim propůjčeného, vybíjeli minci; jinak také zabývali se směňováním peněz, dávajíce za starou minci novou, za cizou domácí, za zlatou stříbrnou, nebo naopak, jak komu libo a potřebno bylo. Slovem »kupci« míněni jsou nejspíše trhovníci, kteří prodávali zboží své jinak nežli na stolicích. Jak se podobá, bývaly zvláště šatní potřeby (sukno, plátno, ozdobné látky) vykládány na stolicích. Podle toho mohli bychom stoličníky přirovnati k nynějším střižním obchodníkům. V pozdější době naskytují se stolice soukeníků, ševců, pecnářů a řezníků.

Příležitost k tomu, aby cizinci osedali v podhradí pražském, byla nejen se strany obchodu, ale i podle činnosti průmyslné. V trhových místech našeho sousedstva na západě některá řemesla rozkvetla časněji nežli u nás. Podnět k tomu zavdali zruční pracovníci původu románského, kteří vyučili Germany v hotovení umělejšího díla. Když tedy v zemi naší množila se poptávka po výrobcích, jichž průmysl zdejší poskytnouti nemohl, čilejší odbyt artefaktů, dovážených odjinud, ponukl řemeslníky z cizích měst, aby vyjednali sobě stálý pobyt v Praze. Myslíme tu zejména na zbrojíře a zlatníky, kteří i jinde uváděni bývají mezi prvními samostatnými (svobodnými) průmyslníky měst trhových.

Některý počet německých obchodníků a řemeslníků přebýval v Praze již uprostřed 11. století Nevíme, jak se stalo, že kníže Spytihněv II. (r. 1055 až 1061) za dobré uznal, odepříti jim další ochrany, i zbavil je tak možnosti, aby v zemi setrvali.[2]) Jestliže

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 45: »in suburbio Pragensi .... monetarii opulentissimi.« III, 21: »non mercator, non trapezeta, non citarista fuit, qui non conferret invitus aliquid duci de sua apotheca.«

[2]) Týž letopis; II, 14 (k r. 1055): »Spitignev ... prima die, qua intronizatus est, ... magnum et mirabile ac omnibus seculis memorabile fecit hoc sibi memoriale. Nam quotquot inventi sunt de gente Teutonica, sive dives sive pauper sive peregrinus, omnes simul in tribus diebus iussit eliminari de terra Boemia.«

při rozhodnutí knížecím padal na váhu moment národní, netrvalo dlouho, a ohled na prospěch knížecího fisku jej převážil. Jeť samozřejmo, že cizí živnostníci v zemi jen za slušný peníz požívali ochrany a právní bezpečnosti. Zdali v té době již prohlédáno bylo k důležitosti průmyslu a obchodu po stránce národohospodářské, neumíme v jistotě pověděti. Za vlády knížete Vratislava II. (r. 1061—1092) vzrostl počet německých kolonistů v podhradí pražském. Jak patrno jest ze zmínek pozdějších, kupovali sobě pozemky od knížecí oekonomie na Poříčí a založili tam osadu u sv. Petra, tak zvanou ulici německou (vicus Theutonicorum). Společné bydliště a společný interes životní uprostřed jinorodého obyvatelstva sblížil záhy příslušníky různých národů německých, tak že přes rozdíly svého původu a právních zvyklostí své domoviny k sobě přilnuli a o zaražení samostatné obce pracovali. Kníže Vratislav II, tuším teprve v letech svého kralování (r. 1086 - 1092), udělil jim »zákon a spravedlnost« čili právo svobodné obce,[1]) aby, vyňati jsouce z dvorské jurisdikce, krom některých těžších věcí vlastním statutem se řídili

O původu a ustrojení německé obce v podhradí pražském dochází zpráva teprve z listu knížete Soběslava II. (r. 1174—1178). Zatím ovšem leccos změnilo se jak ve fysickém rozsahu obce, tak i v právech osob k ní příslušných. Že však nemožno jest vyhledati v listě knížecím, kterýž vydán byl na potvrzenou práv podhradského Němectva, přírůstek nových ustanovení a rozeznati jej od původní výsady obce německé, buďiž nám dovoleno, ujmouti se prve rozboru listu, nežli obrátíme zřetel ke změnám, aspoň vnějším, jež pomůckami letopisnými nebo listinnými jsou nám přístupny.

Především charakteristický jest důraz, s jakým kníže vyslovuje se pro autonomii cizin-

---

[1]) List knížete Soběslava II. asi z r. 1178: »Concedo itaque eisdem Theutonicis (qui manent in suburbio Pragens) vivere secundum legem et iustitiam Theutonicorum, quam habent a tempore avi mei, regis Wratislai « Erben, Reg. č. 365, str. 161.

ské obce a pro nerušené trvání německého práva, kterým obec byla vysazena. »Vědomo buď přítomným i budoucím, že do své milosti a ochrany přijímám Němce, kteří přebývají v podhradí pražském, a chci tomu, jako tíž Němci liší se od Čechů svou národností, tak aby rozdílni byli od Čechů a zákona a zvyklostí jejich. Dávám tudíž dovolení řečeným Němcům, aby řídili se zákonem a spravedlností německou, jak jich užívají od času děda mého, krále Vratislava.« Apologetická tendence listu zračí se ve slovech, kterými kníže Soběslav II. ohlašuje právní rozdíl mezi příslušníky německé obce a mezi hosty, příchozími nebo neprivilegovanými cizinci vůbec. Zákony o cizincích neměly vztahovati se na usedlé Němce. Aniž mohla povinnost, které host byl nedostál, nebo pokuta, které se vyhnul, vzkládána býti na Němce. »Věztež, že Němci svobodní lidé jsou! Ale kdyby cizinec nebo host, ze kterékoli země příchozí, chtěl setrvati v obeckém svazku s Němci, nechať užije také práva německého.«

Hlavním kusem samosprávy byla rychta, to jest stolice nižšího soudnictví, kterou příslušníci německé obce sami osazovali. Jakkoli v listině neděje se zmínka o tom, že by zvolený rychtář potřeboval stvrzení knížecího, nelze přec jinak věc sobě představiti. Jde pak to poněkud také z parallely o zřizování duchovního správce ke kostelu sv. Petra na Poříčí. Němci volili sobě faráře svobodně; ale bez konfirmace biskupovy nemohl kněz od nich zvolený úřad svůj spravovati. [1]) Povšimnutí zasluhuje další výsada Němců, že neměli přísahati jinde než před kostelem sv. Petra, leč by kníže poručil. Přísahali pak v kruhu, který mečem na zemi byl poznamenán. [2]) I jest to buď

---

[1]) Táž listina: »Plebanum, quem ipsi libenter elegerint, ad ecclesiam eorum concedo, et iudicem similiter, et episcopus petitioni eorum nullo modo contradicat.« L. c.

[2]) Táž listina: »Theutonicus iurabit, stans in circulo facto cum gladio in terra . . . Nusquam iurare debent Theutonici nisi

reminiscence na starobylý zvyk právní, vedle něhož veské soudy ve Francích, Sasku a Durynsku konány byly pod širým nebem, na hřbitovech a před kostely, anebo památka toho, že řízení před rychtářem v Praze dálo se původně ve shromáždění lidu před vchodem do chrámu Páně.

Ti, kdož stáli mimo obec, žalovali na příslušníka obce u dvorského soudu. Byla-li žaloba z menšího přečinu, nejvyšší komorník přijav opověď, vypravil posla (mladšího komorníka) k rychtáři, aby zavedl šetření a strany rozsoudil. Chtěl-li kdo ujmouti se věci ztracené, o níž buď sám se přesvědčil, aneb od jiných slyšel, že jest v držení příslušníka německé obce, měl dožádati se rychtáře a v jeho přítomnosti ji obstaviti. Listina uvádí příklad o koni, ježto asi nejčastěji se naskytal. Kdo poznal koně, přisáhl nejprve (klada, tuším, ruku na koně: »praesens iurabit«), že byl připraven o něj krádeží. Potom přísahal Němec, stoje v kruhu, že koně toho neukradl, ale koupil, jenže prodavače nebo příbytku jeho nezná.

Těžší zločiny Němců, jako vražda, zabití, loupež, krádež a pod., reservovány byly soudu knížecímu. Při tom z pravidla nejvyšší komorník předsedal na místě knížete [1]) a rozhodoval mezi stranami podle práva dvorského. Měl-li vinník nehybný majetek (dům), aneb zjednal-li sobě majetné sousedy za ručitele, nesměl býti zatýkán, natož do žaláře sázen. Dokazování viny dálo se prostředkem svědků. Při žalobě, kterou vedl Čech proti Němci, potřebí bylo na usvědčenou dvou Němců a jednoho Čecha. Podobně i Žid nebo Vlach nebo Francouz, vzkládal-li vinu na Němce, měl postaviti

---

ante ecclesiam s. Petri, nisi principis sit mandatum.« Erben, Reg. č. 365, str. 162.

[1]) Táž listina: »De homicidio iudicare pertinet ad principem . . . Si fur Theutonicus est, tunc princeps eum iudicabit.« L. c. str. 161 n. List krále Václava I. asi z r. 1231: »Theutonici Pragenses, cives nostri, . . fideiussoribus exquisitis coram nobis vel nostro camerario compareant iudicandi.« Jireček, Codex iuris boh. I. str. 67 n.

proti němu tři svědky, z nichž by aspoň dva byli rodu německého. Vesměs pak jen muži zachovalí a usedlí připouštěni byli ke svědectví. Když nedostávalo se svědků, mohl obžalovaný dokazovati svou nevinu. K tomu konci bylo mu vykonati očistnou přísahu a utvrditi ji přísahami šesti pomocníků, kteří by svědčili, že přísaha jeho jest pravá.[1])

Kdo propadl na soudě z vraždy nebo zabití, splatil 2400 denárů řezenské měny do komory knížecí (veřejná pokuta) a měl povinnost smluviti se v čas se žalobníkem o náhradu »hlavy« (soukromá pokuta). Někdy také možno bylo vyjednati zmírnění veřejné pokuty, jak za to máme, když soukromý žalobník chtěl spokojiti se menší náhradou. Vrah pokuty se zpěčující trestán byl ztrátou pravé ruky. Porušení veřejného míru v obci čili vyhledání soukromé pomsty mělo v zápětí veřejnou pokutu 2400 denárů. Za výboj (noční krádež nebo loupež) ustanoven byl trest smrti oběšením. K d o d o p u s t i l s e k r á d e ž e v e d n e, u p a d a l v p o h a n u v e ř e j n é h o v y m r s k á n í a p ř e s t á v a l b ý t i č l e n e m o b c e. Jestliže potom nově polapili jej při krádeži, pykal viny své na šibenici Z pokoutních přestupků zvláště výčep lihovin a chování nepravé mince přísně byly trestány. Na doslech o ukryté krčmě měl rychtář buď sám nebo svým úředním poslem přesvědčiti se o tom, zda udání jest pravdivé, a zároveň na místě samém usvědčiti pána domu, že pod střechou jeho vedeno jest pokoutní krčmářství. Z padělaných peněz odpovídal příslušník obce, byly-li nalezeny u něho v truhle. Pro nepravou minci, kterou našli jinde v domě nebo na dvoře, zapovídal kníže stíhati hospodáře, z té příčiny, že lidé zlomyslní pohazovali takové peníze po domech, aby vlastníkům jich způsobili obtíže trestního řízení. Společné placení »hlavy« nemělo místa, jestli kdo zabit byl v noci, an bez světla bral se ulicemi německé osady. Buďsi pak příslušník obce viněn nebo odsouzen

---

[1]) List knížete S o b ě s l a v a II. asi z r. 1178: »Debent iurare septem manibus pro furto vel pro eo, quod dicitur nadwore.« Erben, Reg. č. 365, str. 161. Slovem »nádvoré« značeno jest nepřátelské vtržení do cizího dvora neb příbytku (invasio domus)

z čehokoli, jeho manželka a děti neměly trpěti s otcem ani na svém díle majetku ani na cti.

Němci v podhradí pražském byli lidé svobodní, konali osobně službu bojovnickou na obranu země, a proto nedávali ani poplatku mírového ani jiné pomoci (stravy, spíže, noclehu) k účelům válečným. Že však ne všichni a vždy vázáni byli brannou povinností, neplacení »míru« a ostatních příspěvků počítalo se jim za výsadu. [1]) Když s přivolením pánů českých došlo k výpravě ven ze země, Němci z podhradí neúčastnili se výpravy, ale měli uloženo státi na stráži v Praze, u každé brány se 12 štíty. [2]) Občanským poplatkem jejich byla berně čili kollekta, kterou rozepisoval kníže, kdykoli pilná potřeba veřejná k tomu nabádala. [3]) Kromě toho, jak patriarchální mrav oné doby s sebou nesl, podávány byly někdy dobrovolné dary knížeti.

V podhradí pražském usedali též hosté románského původu: Vlaši (Lombard) a Francouzové. Písemné paměti naše označují je společným jménem buď Latinů nebo Románů. Z Latinů zdejších připomíná se zejména Constantius r. 1093. Kníže Břetislav II. s biskupem Kosmou vypravili jej na přezvědy do Provence, zda v tamním městě Cavaillonu biskupuje Robert, jenž před tím po šest měsíců meškal v Praze, světil Čechům kostely, kněze a oleje, ale pojednou s podezřelým chvatem opustil město a zemi, tak že odchod jeho nelišil se od útěku. [4]) Při

[1]) Táž listina: »Ad nullam expeditionem pergere debent, nisi sit pugnandum pro patria.« L. c. List krále Václava I. asi z r. 1231: »Tributum, quod mir vocatur, et alias exactiones, quae terrae incolis inferri consueverunt, et pernoctationes, sicut eis a primordio sunt concessa, sic eis in perpetuum indulgemus.« Jireček, Codex iuris boh. I. str. 68.

[2]) List knížete Soběslava II. asi z r. 1178: »Si dux est extra Bohemiam in expeditione, tunc debent Theutonici Pragam custodire circa quamlibet valvam cum duodecim scutis.« Erben, Reg. č. 365, str. 161.

[3]) List krále Václava I. z r. 1234: »Reynardo (magistro, civi Pragensi) et liberis eius libertatem ab omni exactione, specialem gratiam extra ordinem suorum concivium secum facientes, perpetualiter concessimus obtinendam.« Erben, Reg č. 830, str 391.

[4]) Cosmas, Chronica, II, 51: »dux et electus . . . mittunt unum ex Latinis nomine Constantium in Vasconiam, per quem

smlouvě o směnu statků mezi biskupem pražským Otou (r. 1140—1148) a opatem kláštera plaského Ivem stáli za svědky i někteří Románi: Laurentius, Sanctinus, Michael, Venantius, Rudolfus, jak souditi jest ze svědecké hability jejich, muži v zemi usedlí, a nad to vážení.[1]) Zmínku o románské kolonii v podhradí pražském zavírá v sobě list knížete Soběslava II., vydaný Němcům na utvrzení výsad jejich asi roku 1178. Podle znění jeho bylo Románům, rovněž tak jako Čechům, ohlašovati žaloby na Němce nejvyššímu komorníkovi, načež komorník oznámil nárok jejich rychtáři, aby bez odkladu právem městským bylo jim posloouženo.[2]) O vedení svědkův proti lidem jiné národnosti platilo pravidlo, které již svrchu jsme vypsali. Vynikající postavení některých Románů mezi občanstvem pražským dosvědčeno jest zvláště tím, že v listech knížecích uvádějí se jména jejich podle jmen jiných svědků stavu panského a rytířského, a to mnohem dříve, než podobné cti účastnili se měšťané rodu německého. Tak v listě knížete Fridricha z r. 1187 zapsáni jsou po nejpřednějších osobách v zemi svědkové Románi: Karel, Regner (Rainer) a Štěpán.[3])

S těžkostí neseme, že prameny naše ani slovem nezmiňují se o zaměstnání podhradských Románů, jichž většina, podle příjmení soudě, byla původu vlašského. Povšechná zpráva o živnostech jejich

---

Kavellonae ecclesiae nomine Desiderius praesul demandat litteris, quod illa ecclesia nunquam habuisset episcopum nomine Routpertum.«

[1]) List knížete Vladislava II. k r. 1146: »Hii sunt testes, qui praesentes fuerunt, quando dominus abbas Plazensis recepit villam, quae vocatur Teskoy, ab Ottone: . . . Laurentius, Sanctinus, Michahel, Venantius, Rudolfus« Erben, Reg. č. 265, str. 118.

[2]) List knížete Soběslava II. asi z r. 1178: »si Boemus vel Romanus vel quiscunque inculpaverit Theutonicum, tunc camerarius summus debet mittere nuncium suum ad iudicem Theutonicorum, et ipse iudex Theutonicorum iudicabit causam illam.« Erben, Reg. č. 365, str. 161.

[3]) List knížete Fridricha z r 1187: »Facta sunt autem haec sub hiis testibus: . . . Karolo, Regnero, Stephano Romanis.« Erben, Reg. 392, str. 179.

zahrnuta jest ovšem ve výroku Kosmově, že kupci ze všech národů provozovali obchod v Praze, a bohatí mincéři nebo penězoměnci rozmnožovali tu svou zámožnost. Jak svědčí dějiny obchodu, byla to právě živnost směnárnická (bankéřská), kterou čilí odborníci z měst vlašských uvedli do střední Evropy. Váhou peněžnického obchodu vysvětlovala by se nejlépe vážnost Románů, přibíraných za svědky trhových smluv a za účastníky dvorských roků, při kterých otázky finančního rázu byly přetřásány. Nebo že v rukou penězoměnců spočívaly veliké zásoby stříbra a zlata, i na dohodnutí jich spolu závisela poměrná hodnota mincí, nebylo lze bez nich podnikati výhodné operace peněžní, zvláště častější změnu peněz (nové kolkování) a zlehčování zrna.[1] K menším živnostem románského obchodnictva počítati jest kramářství (prodej jižního ovoce a koření), apothekářství (prodej léčivých bylin, koření a lektvarů), střižnictví hedvábných látek, vzácných suken a jemných pláten, prodej vlaského vína. Dobře-li tušíme, památkou po Vlaších, posud zůstávající, jest patrocinium kostela sv. Haštala na Starém městě pražském. Podle toho byla by ulice jejich asi uprostřed mezi osadou židovskou a třídou německou.

Kdežto Románi na vůli měli, přidati se k obci německé,[2] a mnozí z nich zajisté tak učinili, Židé stáli o sobě, ano trojí přehradou dělili se od ostatního obyvatelstva v podhradí, totiž svým zákonem (Thorou a Talmudem), svou ná-

---

[1] Kosmas naráží na to, kterak za doby jeho třebas čtyřikráte do roka nová mince byla vydávána, načež lid musil vyměňovati předešlé peníze za nové, ovšem za náhradu a tak se škodou svého majetku. »Surgent non duces, sed fures, non rectores populi Dei, sed nequam exactores, avarissimi sine misericordia homines, Deum omnia cernentem non timentes, qui ter vel quater in anno monetam mutando erunt in laqueum diaboli ad perditionem populi Dei.« Chronica; I, 33 (k r. 999).

[2] List knížete Soběslava II. asi z r. 1178: »Quicunque advena vel hospes de quacunque terra veniens cum Tneutonicis voluerit manere in civitate, legem et consuetudinem Theutonicorum habeat.« Erben, Reg. č. 365, str. 161.

rodností a svou závislostí na knížecí komoře. Po stránce práva soukromého puštěno bylo Židům, aby disponovali svým majetkem na prospěch dovolených živností, a nebráněno jim ve zvláštnostech života rodinného a rozdílů dědických. O zámožnosti jejich roznášela se pověst jistě přílišná.[1]) V době řídkého oběhu peněz, kdy libra stříbrné mince byla pokladem, i nevelký kapitalista měl jméno bohatce. Židé zabývali se nejvíce půjčováním peněz, pánům na zápisy a na zástavy, chudším lidem jen na základy. Zisk jejich záležel v »lichvě«, to jest ve smluveném »plus«, kterým suma peněz vrácených lišila se od sumy peněz půjčených. Vedle toho směli kupovati a prodávati jakékoli svrchky, zvláště věci zlaté a stříbrné. K obchodu penězoměneckému potřebí bylo zvláštního povolení od knížete. Toho pak ve starší době sotva kdy dostalo se usedlému Židu. Později ovšem slyšíme žaloby duchovenstva, že Židům svěřovány jsou veřejné služby, jako vybírání poplatků mýtních a směňování peněz.[2]) Kupčení s otroky pominulo v 11. století. Tím i za své vzala nejvýnosnější živnost plemene semitského. Zbytkem otroctva byla křesťanská čeleď u Židů, získaná za peníze a nemohoucí pro chudobu vykoupiti se z tuhé služebnosti.

Na sklonku 11. století Židé těšili se nejenom slušné míře samosprávy, ale i leckterým výhodám »svobodného« obchodu. Získavše svolení k tomu, aby činili obec, pracovali společně o duchovní a hmotné potřeby své osady. Představenstvem jejich byla stařešina[3]) čili sbor volených soudců,

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 45 (k r. 1090): »in suburbio Pragensi et vico Wissegradensi . . . Iudaei auro et argento plenissimi.« III, 5 (k roku 1098): »quantum pecuniae eis miseris Iudeis illa die est sublatum, nec ex succensa Troia tantum divitiarum in Euboyco litore fuit collatum.«

[2]) List biskupa olomouckého Brunona z r. 1273: »De Iudaeis vero dicimus . . . Publica exercent officia, telonearii, monetarii fiunt, et cum alias sint infideles, fidem minimam etiam in his servant.« Emler, Reg. II, č. 845, str. 347.

[3]) Cosmas, Chronica; III, 5 (k r. 1098): »camerarius ducis . . . convocat ad se maiores natu Iudeos.«

kterým kníže přál veřejné pravomoci, tak že směli rozsuzovati menší rozepře mezi příslušníky obce. Teprv v mladší době bylo Židům spokojiti se jedním soudcem, tak zvaným rychtářem.[1]) I křesťané měli vyhledávati právo před stolicí synagogy, byla-li žaloba jejich proti Židům z podvodu při půjčce nebo při prodeji. K dokázání viny potřeboval křesťan aspoň jednoho svědka-Žida. Věci kradené nesměly býti Židům odnímány, ba nebyly ani vráceny pravému majiteli, když držitel jich učinil přísahu, že nevěděl o krádeži. Obecní roky a soudní jednání dály se v synagoze. Jak na jevo jde z vypravování Kosmova o přestupcích knížecího vicedoma Jakuba, Židé měli v pražském podhradí synagogu již před r. 1096.[2]) Vykonavatelem ochranné moci a vyššího soudnictví nad nimi byl knížecí komorník.

Těžká pohroma stihla Židy při počátku válek křižáckých. Když z jara r. 1096 kázáním kněží Folkmara a Gotšalka sešikovaly se dva zástupy křižáků z krajin lotrinských, franských a švábských, jeden z nich, počtem asi 12.000 bojovníků, vyvoliv sobě cestu zemí naší, zavadil zvláště o Prahu, aby zkusil tu svou udatnost na nepřátelích kříže Kristova. Jako v jiných městech (na př. v Kolíně nad Rýnem, v Mohuči, Špýru, Wormsu, Řezně) porubáno bylo v týž čas do několika tisíc Židů, tak i kolonie zdejší želela ztráty mnohých členů, to jest všech těch, kteří vzpečovali se přijmouti křest.[3]) Nadarmo bránil biskup Kosmas, nechtěje míti žádných křesťanů z přinucení; protože nebylo branné ruky na pomoc (kníže Břetislav II. meškal se vším vojskem

[1]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1254: »iudex Iudaeorum nullam causam ortam inter Iudaeos ad iudicium deducat, nisi per querimoniam fuerit invitatus.« Emler, Reg. II. č. 17, str. 9, Jireček, Codex iuris boh. I, str. 189.

[2]) Cosmas, Chronica; III, 57: »Hic . . . apostata altare, quod erat aedificatum et consecratum in synagoga eorum, in nocte destruxit.«

[3]) Týž letopis; III. 4 (k r. 1096): »per hanc nostram terram dum transirent, permittente Deo irruerunt super Iudeos et eos invitos baptizabant, contradicentes vero trucidabant.«

na výpravě v Polsku), hlas biskupa zanikl v pusté vřavě. Křižáci vykonavše zvůli svou, brali se dále do Uherska. I bylo v radě duchovenské na tom zůstáno, aby pokřtění Židé plnili povinnosti křesťanské. Synagoga jejich proměněna jest v kapli[1]) a povýšena za osadní kostel pro neofyty. Ti však na nic tak snažně nepomýšleli jako na setřesení jha Kristova a zachování judaismu. Naděje jejich vzrostla, když proslechlo se r. 1097, že císař Jindřich IV. annulloval křest Židů v městech německých. Než pokud živ byl biskup Kosmas, důvěrník a rádce Břetislava II., ani zlato nemohlo převážiti poradného hlasu jeho na dvoře knížecím. R. 1098 zahrozili Židé zdejší odchodem ze země. Někteří z nich ušli potají a usadili se v Polsku a Uhersku. Jiní shromažďovali zatím peníze a posílali je za uprchlíky, nebo ukládali si je u nich. Jak to zvěděl kníže, vypravil komorníka s několika zbrojnoši do podhradí, aby poplenili Židy, to jest, by vybrali pokutu od nich za nedovolený útěk a vyvezení peněz do ciziny. Dosti podobné jest, že komorník vzal také ostatní jmění osob z útěku podezřelých a opatroval je k rukám knížecím, pokud by vinníci nezmoudřeli.[2])

Povolností nového biskupa Heřmana (r. 1099 až 1122) a přízní knížat, kteří po Břetislavovi II. řídili osudy země české, okřáli Židé z předešlých úzkostí. Nutkání jich k životu křesťanskému pominulo, a staré výsady zase ožily.[3]) Kře-

[1] Týž letopis; III. 57: »altare ... erat aedificatum et consecratum in synagoga eorum.«

[2]) Cosmas, Chronica; III, 5: »dux valde iratus misit camerarium suum cum aliquibus militibus, ut eos a vertice usque ad talos expoliarent.« Komorník svolal stařešinu a řečnil prý k ní takto: Ptám se vás jménem knížete: proč ten útěk, a proč to zkracování knížecí komory? Chcete li odejíti, můžete, ale jmění, které jste tu získali, náleží komoře. Kníže nedal vás křtíti, ale Bůh tomu chtěl! Teď ovšem je patrno, že vrátili jste se k židovství, a biskup může vás trestati z apostasie.

[3]) Kosmas přivádí slova biskupa Heřmana: »Postquam enim occubuit Bracislaus iunior, .. hac in terra . . pullulavit fraus, dolus et iniustitia . . . Vae mihi, quia silui, apostatricem gentem non revocavi! . . . Apostatricem gentem dico Iudaeos, qui per nostram negligentiam post baptismum relapsi sunt in iudaismum.« Chronica Boemorum; III, 49 (k r. 1122).

stanští nevolníci v jejich domácnostech nesli břímě osobní nesvobody jako před tím, až teprve r. 1124 dočkali se vykoupení. Kníže Vladislav I. přijav totiž mimo nadání velikou sumu peněz na usmíření zločinu, s něhož stín hanby (ne-li spoluviny) padal na celou obec židovskou, věnoval některou částku ve prospěch řečených nevolníků a pomohl jim ke svobodě. Při tom obnoven byl zákaz církevní, aby křesťané nevstupovali do služby k Židům (za čeledíny, podomky, služky, kojné).[1]) Jinak ve 12. století prořídají paměti o Židech, tak že krom některých drobností místních nebo osobních nic nevíme o další prosperaci obce. R. 1142 pohořelo mnoho stavení v podhradí, mezi nimi i synagoga.[2]) Z pražského ghetta vydal se na cestu do východních končin rabbi Petachjá řezenský (někdy po r. 1170); prošel Polskem, Ruskem, Turkestanem a Tatarskem; načež vrátiv se podél Středomoří do Evropy, poskytl látku ke spisu Sibúb 'olám (cesta světem), jenž jinak zván jest také Sibúb šel rabbí Petachjá (okružní cesta rabbiho P.)[3])

Osada Židů mezi křesťany byla výnosným podnikem středověkého finančnictví. Jako hospodář chová včely, aby jim ubíral medu a vosku, tak knížata chovali Židy, aby výtěžkem obchodní činnosti jejich polepšovali svých důchodů. Učinivše je sluhy své komory, vybírali od nich platy, řádné i mimořádné, dobrovolné i bezděčné, loyální i pokutové (čili za ochranu, za provozování živností, v čas významných událostí v rodině knížecí, v čas pilné potřeby zemské, za přestupky a zločiny.[4]) Při tom ovšem bylo potřebí poskytovati Židům pří-

---

[1]) Cosmas; l. c. III, 57: »dux gratia Dei instinctus christiana mancipia ab omnibus Iudaeis redemit, et ut nullus ultra christianus serviret eis, interdixit.«

[2]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1142: »Eodem anno synagoga Iudaeorum et multa aedificia combusta sunt in suburbio Pragensi.«

[3]) Ugolini, Thesaurus antiq. VI.

[4]) Cosmas, Chronica; III, 5 (k r. 1098): »quaecunque mea sunt,« praví kníže o majetku podhradských Židů, »sunt mea cuncta.« III, 21 (k r. 1107): »Certe . . . non Iudeus . . . fuit, qui non conferret invitus aliquid duci de sua apotheca.«

ležitost, aby pod záštitou zvláštního »práva« šli »volně« za lukrativním zaměstnáním, polehčovati jim v povinnostech obecně závazných,[1]) i zavírati oči nad šantroky jejich, když nikomu se neukládalo, aby vcházel ve styk se Židy, a posmrtný osud nevěrného Israele nepřipouštěl žádné pochybnosti. Nebylo-li již svrchu dosti důkazů podáno o systematickém protežování Židů, svědčí o něm výslovně magna charta jejich, to jest list krále Přemysla Otakara II. ze dne 29. března r. 1254, jemuž za folii jsou úchvaly krajinské synody vídeňské z r. 1267 (závazné i pro Čechy) a důvěrná zpráva olomouckého biskupa Brunona k papeži Řehořovi X. z r. 1273.[2])

S počátku 13. století podhradí pražské vůkol nynějšího Velkého náměstí nebylo ještě městem, nýbrž osadou trhovou, v níž řemeslníci a obchodníci trvale usedlí, zůstávající za poplatek v ochraně zeměpanské moci, hleděli svých živností. Péče o právní řád ve věcech tržních poručena byla trhovému rychtáři (iudex forensis).[3]) K týdennímu trhu potravin, jenž konán byl v pátek, donášeli vesničané z blízkého okolí na prodej chléb, hrách, proso, sůl a j.; i dával každý z nich po denáru trhového poplatku, kterýž byl důchodem královského mladšího maršálka.[4])

Od r. 1231 počínajíc naskytají se v listinách zmínky o měšťanech pražských.[5]) Z toho souditi jest,

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »clerici censebantur peiores esse Iudeis, videlicet in theloneis in exitu terrae nostrae; nam ubi Iudeus unum, clericus XXX denarios persolvebat.« Erben, Reg. č. 651, str. 303.

[2]) Jireček, Codex iuris boh. I. str. 134 nn. Hefele, Conciliengeschichte; VI. str. 104 nn. Emler, Reg. II. č. 845, str. 347.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1211: »sub his testibus . . . Blasey, forensi iudice, Voysla, Gogol, Hirdon, . . . Boguslao de Praga« Erben, Reg. č. 525, str. 243.

[4]) List téhož krále z r. 1222: »inhibemus, ne marscalcus noster iunior pauperes, in foro vendentes res suas, in aliquo audeat molestare, excepto quod ab quolibet homine panem, pisum, milium et salem vendente semel in septimana, scilicet VI. feria, unum denarium vel aequipollens recipiat et non ultra.« Erben, Reg. č. 651, str. 302. Sr. tamže č. 620, str. 291.

[5]) List krále Václava I. asi z r. 1231: »Theutonici Pragenses, cives nostri« Jireček, Cod. iuris boh. I. str. 67. List téhož

že nadešla změna, kterou trhovci, usedlí vůkol Velkého náměstí, získali právo měšťanské, tak totiž, že král propůjčiv jim výsadu samosprávy, povýšil sdružení jejich za obec městskou, čili na místě bývalé trhové osady pražské založil město pražské. Ústava města toho, jak svědčí slova listiny z r. 1315, byla hned od počátku podle práva norimberského.[1] Za prvního městského rychtáře pražského pokládají někteří badatelé Sigfrida (Siffridus iudex), zapsaného mezi svědky v listině z r. 1234.[2])

Pro vývoj města Prahy jako pragmatického celku důležitým momentem bylo vystavění hradeb. Král Václav I. (r. 1228—1253) podnikl nákladné dílo věží a zdí jednak na ozdobu metropole jednak z příčin strategických. Posud znatelná situace opevnění svědčí tomu, že bylo úmyslem stavitelů, obepnouti podhradí od řeky k řece kruhovým segmentem, pokud možná nejkratším, tak aby město čelilo do otevřené krajiny na straně jihovýchodní. Při tom dvě částky podhradí vypadly z oblasti hrazeného města: tak zvané Podzderazí a Poříčí; i pokládány byly potom za předměstí. Z polohy hradeb dlužno též činiti závěrku, že obchodní ruch v Praze při počátku 13. století soustředil se po výtce v periferii Staroměstského velkého náměstí, kdežto na Poříčí, v původní osadě zdejšího Němectva, čilost trhová na mnoze již poutuchla. Příslušníci obce německé, postupující za ziskem, tíhli do středu podhradí, kupovali tam sobě městiště a domy od zemanů, aneb činili se záslužny královského darování, vynášejíce zároveň právo své obce

---

krále z r. 1234: »Reynardum magistrum, civem Pragensem, et liberos eius ab omni exactione, specialem graciam extra ordinem suorum concivium secum facientes« Palacký, Formelbücher I. str. 299. Erben, Reg. č. 830, str. 391.

[1]) List krále Jana z r. 1315: »sancimus, ut tam villa ipsa (Lubno u Rakovníka) quam omnes inhabitores ville ipsius, presentes et futuri, iure civitatis Nuremburgensis, quo Maior civitas nostra Pragensis a prima sui fundacione freta est et fruitur, in perpetuum regulari, frui debeant et gaudere.« Emler, Reg. IV. č. 2128, str. 825.

[2]) Erben, Reg. č. 830, str. 391.

z prvotních hranic jeho (z osady poříčské) do enklav nově získaných.[1]) Podnikavost zámožných cizinců byla i příčinou, že vznikla nová část městská poblíž nynějšího kostela sv. Havla. V těch místech totiž nebylo ještě příbytků, když pořizovány byly hradby za krále Václava. Proto také částka hradební zdi od nynější Perlové ulice až ke Prašné bráně puštěna byla hlouběji do territoria městského, než jak bychom čekali podle krajního rozpětí hradeb od řeky až k Perlové ulici a od mostu Františka Josefa k Prašné bráně. Královský mincmistr Eberhard spolčiv se s některými jinými kapitalisty, vystavěl na prázdném prostranství mezi nynější Havelskou ulicí a novou zdí (vedle Příkopu) větší počet stavení a pro obyvatele jich vyžádal od krále Václava I. právo měšťanské. Slula pak část svatohavelská buď Novým městem[2]) nebo dle předního určení svého Novým tržištěm.

Myšlenka jednotného zřízení městského v Praze neslavila tedy ani uprostřed 13. století žádoucího vítězství. Stavělať se jí v cestu tradice nevelkých kommunit i zvláštní právo duchovenstva a šlechticů. V oblasti dvou měst, Starého i Nového, trvalo ještě drahně vrchnostenských jurisdikcí.[3]) Ale když

[1]) List krále Václava I. asi z r. 1231: »Theutonici Pragenses, cives nostri, ... possessiones emptas vel expositas seu etiam a principibus eis collatas ... libere omni contradictione postposita possideant cum quiete. Domos eorum et strata seu in suburbio sive in villis, si aliquam culpam inciderint, nullus ausu temerario invadere vel diripere audeat.« Jireček, Cod. iuris boh. I. str. 67 n. Osadníci německé farnosti u sv. Petra na Poříčí postoupili kostel svůj řádu německých rytířů, ne-li již hned s počátku 13. století, aspoň před r. 1215. Emler, Reg. IV. č. 1772, str. 710. Erben, Reg. č. 557, str. 259.

[2]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1265: »Cum nova civitas apud s. Gallum temporibus domini Wenceslai, patris nostri, magnifice sit constructa, institutis in ea iuribus et libertatibus universis, quibus aliae civitates regni nostri solitae sunt gaudere: ... Eberhardus ..., magister monetae nostrae, et sui amici constructionis ipsius novae civitatis pars maxima extiterunt.« Emler, Reg. II. č. 494, str. 190.

[3]) List krále Václava I. z r. 1253: »Ecclesiam s. Walentini in civitate Pragensi cum areis adiacentibus ..., quam nobiles viri, Dobrohozi, Albertus, Drisko, donaverunt hospitali et

dílo hradeb bylo dokonáno, potřeba jednotné správy naléhala již mocněji, až dojednáním interesovaných stran bylo jí vyhověno. O akci, v té příčině podniknuté, nejsme zpraveni tak výslovně a přímo, jak bychom rádi si žádali. Jen výsledek se ohlašuje, že kdysi ve druhé polovici 13. století příslušníci obou měst spojili se v obec jednu, zachovávající normy práva norimberského. Podle toho, co zvídáme potom o městském zřízení v Praze, říditi obec a nalézati právo na soudě příslušelo konšelům, jichž hlavou byl městský rychtář.[1]) Ve věcech zvlášť závažných přibírali konšelé (městská rada) na potaz přednější měšťany z obce (veliká rada).[2]) Při zřizování městské rady obec měla právo navrhovati kandidáty, z nichž král obíral a potvrzoval nové konšely. Dosazovati rychtáře náleželo králi samému, ovšem tak, aby osoba od něho ustanovená byla z počtu měšťanů. Od práva magdeburského lišilo se právo norimberské mladším původem a stopami vlašského vlivu, tudíž i volnějšími formami veřejného řízení. V rámci jeho směstnaly se

fratribus (křižovníkům pražským), confirmamus; areas quoque circa s. Walentinum usque ad pedem pontis, quas relicta viri nobilis Hroznatae . . . donavit eisdem, hospitali et fratribus, confirmamus.« Erben, Reg. 1328, str. 610. Vrchnosti měly rychtáře ve svých újezdech v městě. Tak připomíná se rychta v újezdě sv Martina, kterýž byl kanovníků vyšehradských. Zřizováním hradeb a příkopu rozpadl se újezd ten na dvé. Kanovníci prodali polovici jeho na straně městské a usadili rychtáře na zbývající částce před hradbami. List městské rady pražské z roku 1343 popisuje částku před hradbami takto: »curia et brasiatorium cum iudicio et aliis iuribus hominum, domorum et arearum.« Emler, Reg. IV. č. 1305, str. 525.

[1]) Zápisek knihy staroměstské z r. 1282: »Wrovinus iudex, iurati et universitas civium civitatis Pragensis.« Emler, Reg. II. č. 1288, str. 555. List krále Václava II. z roku 1287: »Statuimus ad hoc, quod iudex Pragensis, quicumque pro tempore fuerit, causas omnes determinet et iudicet secundum ius civitatis et de consilio iuratorum civitatis.« Tamže, čís. 1418, str. 612.

[2]) Pokračovatel Kosmův (Vypravování o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.) k r. 1282: »Congregati sunt itaque omnes consules et maiores civitatis, et diutius habito consilio . . . . tandem de consilio et voluntate communi decreverunt.«

zvyklosti právní různého původu. Sbor konšelů byl živým pramenem dalších norem, pokud by ony nevystupovaly z mezí povšechné spravedlnosti. Městský soud v Praze rozhodoval o všech věcech mezi měšťany a po žalobách proti měšťanům (kromě sporů o pozemky), nejen tedy v rozepřích civilních, ale i trestních čili hrdelních.

Vypsavše poněkud, jaký byl význam obchodnictva pro vývoj hlavního města v zemi, povinni jsme všimnouti si obchodníků jednak na cestách jejich, jednak v menších místech trhových, a přihlédnouti zároveň k účinkům, jimiž rozkvétající obchod zasáhl do života společenského vůbec a veřejného zvláště.

Nejedna vážná příčina vedla předky naše k tomu, aby rozeznávali mezi »lesem« a »zemí«, to jest mezi širokým horským pásem nekultivovaného pomezí a vnitrnou souvislou oblastí kultivované půdy v Čechách. Na rozhraní mezi »lesem« a »zemí« (v tak zvaném podlesí) zorganisována byla stráž k dohledu na obchodní cesty, po kterých ovšem i vojska nepřátel hledávala přístupu do země. Cesta »lesem« až ke strážnici v podlesí slula »branou«, ježto vůkol ní vyhlédnuta byla místa strategicky důležitá k odpírání nepřátelům, kdyby do země chtěli proniknouti. Uprostřed »lesa« přijímala stráž obchodníky, a provázela je ke strážnici. Slovem »strážnice« (custodia, wartha; staří naši říkali prostě »stráž«) rozuměti jest buď hrad neb aspoň tvrz poblíž toho místa, kde cesta byla vypadla z »lesa«. Tam vybírán od obchodníků poplatek mýtní (vstupné a průvodné); pročež strážnici říkáno jinak celnice nebo mýto (telonium, muta). Z písemných pramenů plynou k nám zmínky o celnicích: v Prachaticích (na cestě z Pasova přes Waldkirchen, Bischofsreut, Volary, Prachatice), v Březnici u Hartmanic (na cestě z Pasova přes Rinchnach, Zwiesel, Stubenbach, do Sušice), v Domažlicích (na cestě z Řezna přes Koubu, Brod bavorský, Kubici, Domažlice), u Teplé (na cestě z Chebu přes Žandov, Planou, do Stříbra), v Kralupech (na cestě z Kamenice saské přes Čopavu,

Wolkenstein, Přísečnici, do Žatce), v Kopistech (na cestě z Kamenice saské přes Zavidov do Mostu), v Chlumci (na cestě z Perna přes Kotlavu do Ústí nad Labem), u Dobenína (na cestě z Kladska přes Náchod do Hradce Králové), v Hrutově nad řekou Trstenicí (na cestě z Moravy do Litomyšle), v Habrech (na cestě z Jihlavy přes Habry do Čáslavě).[1]) Za to nedostává se zpráv o celnicích na jiných cestách, z nichž jedna směřovala trvám ze Žitavy k Jablonnému a k Mladé Boleslavi, druhá z Vitorazu přes Nové Hrady a Žár do Trhových Svin, třetí z Lince přes Světlou (Zwettel), Lomy (Leonfelden) a Vyšší Brod k Netolicům.[2])

Ústav pomezních stráží byl po předním

---

[1]) Sr. »Prahaticih via in omni iustitia« (asi k roku 1088). Erben, Reg. str. 79. Tamže, str. 93. — »theloneum in Prahatic« (k r. 1283). Tamže str. 380. »theloneum in Breznich« (k r. 1045). Tamže str. 44. »theloneum in Hartmanicz« (r. 1331). Emler, Reg. III. str. 700. »theloneum Domasilicich« (k r. 993). Erben, Reg. str. 34. Tamže, str. 50, 90, 169, 177, 336 n., 380. »Tepla cum theloneo portae, id est exitus terrae« (r. 1197). Tamže, str. 195. Ibidem str. 284. »theloneum Cralupech« (k r. 993). Tamže str. 34. »vectigalia, quae solent dare exeuntes in Copwiz« (k r. 1208). Tamže, str. 215. »theloneum in Coppitz« (k roku 1208). Tamže, str. 232. Ibidem str. 237, 358. »strata trans nemus per wartam sive per mutam ad civitatem Brux« (r. 1278). Emler, Reg. II. str. 472. »theloneum na Chlumcy« (k r. 993). Erben, Reg. str. 34. »exitus de silva in istam terram per castrum Hlumec« (k roku 1040). Prameny d. č. II. str. 81. »introitus silvae iuxta oppidum Hlumec« (k r. 1107). Tamže, str. 155. Erben, Reg. str. 51. »custodiae porta, qua itur in Poloniam, et locus, qui dicitur Dobenina« (k r. 1068). Prameny d. č. II. str. 97. »theloneum na Sternicy« (k r. 993). Erben, Reg. 34. »ultra portam custodiae in agris Grutov« (k r. 1055). Prameny d. č. II str. 89. »na Treztenici« (asi k r. 1088). Erben, Reg. str. 79. »porta terrae, quae dicitur na Trstenici« (k r. 1167) Tamže str. 139. »angusta via, qua itur trans silvam ad Gabr« (k r. 1101). Prameny d. č. II. str. 149. »theloneum, quod Habr nuncupatur« (asi roku 1207). Erben, Reg. str. 227.

[2]) Sr. »vetus et ab antiquo usitata strata, que de oppido Gabel ducit in Sytaviam« (k r. 1361). Listina archivu vyšehradského, »praedium Zazisich (Žár) intra portam provinciae« (roku 1186). Erben, Reg str. 176. »via itur ad Netolic« (ex australi plaga; k r. 11?5). Prameny d. č. II. str. 153. »antiqua via, quae Sovmweck dicitur, versus Boemiam directa« (roku 1212). Erben, Reg. 244.

účelu svém zřízením vojenským. V něm spatřovati lze pradávný způsob bojovnického života na první ráně od nepřátel. Povinnost bdělého oka na pohyby cizorodého sousedstva a rychlá pohotovost k obraně proti němu spočívaly původně na svobodných obyvatelích krajiště. Ale když prodlením času přibylo k tomu provázeti obchodníky, opravovati cestu v »lese«, dohlížeti na postranní stezky, aby pocestní neuhýbali bráně zemské, úkol pomezní stráže jakožto služba spíše knížecí nežli zemská přešel od majetného zemanstva do rukou chudších lidí, kteří hledali sobě živnost s menší nebo větší újmou své svobody.[1]) Branám zemským dostalo se podobného zřízení, jaké shledáváme u knížecích lovčích lesů a hradských villikací. Příslušníci stráže rozsazeni byli na pozemcích širšího újezdu a poddáni dohledu vladařově nebo lovčího nebo purkrabího. Menší brány počítány jsou za částku zeměpanské villikace v tom kraji (na př. brána na Trstenici za částku villikace hrutovské.[2]) Pro stálý důchod bývala brána zemská vítaným beneficiem, natož pak darem nebo výsluhou. O Hroznatovi, zakladateli kláštera teplského, máme zprávu, že vládl branou zemskou, kudy vstupovalo se z Chebska do Čech, jako pravým majetkem svým, i učinil ji věnem Panny Marie v Teplé r. 1197.[3])

[1]) List knížete Vladislava II. (asi k r. 1144): »in cuius parte (v újezdě libickém u Chotěboře, jehož darem dostalo se stoličnému kostelu v Olomouci od knížete Soběslava I. asi roku 1126) habitant homines, qui vulgo ztras appellantur, quorum erat officium quandam viam custodire, ne cui per eam sine speciali mandato principis pateret transitus, terram Bohemiae ingrediendo vel exeundo, ita ut hoc obsequio dediti cum aliis hominibus de Jesutboricensi circuitu a nullo principe pro castrorum aedificatione vel imminenti expeditione inquietarentur.« Erben, Reg. č. 245, str. 109.

[2]) List téhož knížete (k roku 1167): »De porta terrae, que dicitur na Trstenici, dedit (kníže Břetislav II. † roku 1100) sal Ungaricum, omulum quoque per totum Grutou colligendum«. Erben, Reg. č. 319, str. 139.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1213: »homines de Tepla et in toto circuitu circa silvam cemmorantes, quibus portam terrae, quam a suo fundatore possident, et munire et custodire sufficiat.« Erben, Reg. č. 548, str. 256.

Po proměnách společenských i ústavních, které nadešly u nás ve 13. století připuštěním německých vystěhovalců do země, zakládáním měst a uváděním feudálních řádů, povinnost hraničné stráže jednak složena byla na purkrabí pomezních hradů a nápravníky hradské (feudály, vasaly, many), jednak zůstala na poddaných těch vrchností, kterým z darování knížecího náležel důchod celní. Poplatek za provázení obchodníků (conductus, gleyt) připomíná se v listinách našich dosti zhusta jakožto revenu zeměpanských hradů. Na cestě z Bavorska do Prahy byli to zejména purkrabové v Domažlicích, na Žebráce a Křivoklátě, kteří přijímali plat provodní a pečovali tudíž o bezpečný průvod obchodníků od hranic zemských až do hlavního města. [1]) Kde klášter nebo kapitola měly podíl na důchodě pomezní celnice, nebraly kvotu čistého výtěžku bez práce, nýbrž povinny byly zříditi si výběrčího, ustanoviti lidi ke hlídaní postranních cest a opatřovati průvodčí obchodníkům, ovšem po míře svého podílu. [2]) Proto částky celních požitků jejich na pomezí nazývány jsou v listinách »týdny« a označovány podle turnu, v jakém týden klášterní střídal se s týdny knížecími. K hájení celních týdnů bylo pak skoro nezbytno, aby duchovní korporace měly některý díl statků poblíž celnic a nemusily teprv z daleka vypravovati lidi své na stráž do

---

[1]) Sr. »conductus et theoloneum in Taust solvendum« (r. 1341). Emler, Reg. IV. str. 390. »castrum Thust cum conductu et theloneo« (r. 1349). Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 431. »conductus sive ducatus de Nova civitate Pilzna usque in Mendicum seu Zebrak« (roku 1325). Emler, Reg III. str. 446. »conductus, wlgariter gleyt dictus, in Mendico solvi consuetus« (roku 1383), Čelakovský, l. c. str. 741. »Burgleins cum conductu et suis iuribus ac utilitatibus ad dictum castrum spectante« (r. 1343). Emler, Reg. IV str. 518.

[2]) Viz na př. listinu kláštera hradištského (na Moravě) z r. 1286, v níž potvrzuje se premonstrátům, že mají »vias inhibere et defendere interdictas in eius (kláštera) sexta hebdomada thelonei in Hradecz . . . , que hebdomada in . . . predecessorum nostrorum privilegiis eidem monasterio Gradicensi donationis titulo est expressa.« Emler, Reg. II. č. 1385, str. 595. Sr. zakládací listinu toho kláštera z roku 1078: »Datus est etiam . . . de via . . . , quae ducit ad Poloniam iuxta civitatem Gradech, sextus denarius.« Erben, Reg. č. 160, str. 69.

»lesa«. Na panství hartmanickém, jež spolu s celnicí březnickou darováno bylo od Břetislava I. benediktinům v Břevnově, připomíná se zvláštní robota, totiž povinnost poddaných hospodářů opravovati obchodní cestu od Hartmanic ke hranicím bavorským.[1])

V příčině obchodu s Čechami nescházelo ani sousedním zemím potřebných opatření, aby výpravy kupecké dály se pod zárukou bezpečnosti a jistého pořádku Zákony bavorské ukládaly dvojnásobnou náhradu za poškození pokojných cizinců, beroucích se veřejnou cestou, a stanovily těžkou pokutu za »hlavu« obchodníka-hosta, jež měla připadnouti jeho příbuzným.[2]) Co se tkne poplatků celních, činěn byl rozdíl mezi hosty, obchodujícími ex professo (Romány a Židy), a mezi Slovany z Čech, docházejícími na trhy v bavorském Podunajsku. Tito platili jen ze zboží, jež byli přivezli, přinesli nebo přivedli na prodej (z vosku, z otroků, z koní), načež mohli nakládati sůl a potraviny bez poplatku z koupě. Hosté, obchodující po živnostensku, platili clo ze všeho zboží, ať koupeného nebo prodaného[3]) Pod Českým lesem se strany bavorské byly v 10. století předními místy pro obchod: Pasov, Rosdorf, Linec a Lorch. Z nich zvláště Pasov a Linec těšily se hojným docházkám Čechů až do let nového věku.

Na předměstí pasovském s této strany Dunaje, v tak zvaném Ilzstadtě, zřízena byla »česká cel-

---

[1]) Urbář kláštera břevnovského z r. 1406: »ville tres: Podmokli, Stankow et Wolessowice debent viam emendare versus Bavariam in silva.« Emler, Decem registra; str. 188. Listina téhož kláštera k r. 1045: »ego Brecizlaus . . . contuli eidem ecclesiae circuitum meum in Prahensi provincia has villas cum hominibus et terris, silvis et pratis continentem: . . . Volisovice et Stancovice, Podmocli cum theloneo in Breznich.« Erben, Reg. č. 108, str. 44. Sr. Emler, Reg. III. č. 1800, str. 700.

[2]) Lex Baiwariorum; IV, 30: »Si autem aliquis . . peregrinum (transeuntem viam) nocere voluerit et fecerit, . . . quod fecit ei, vel quod tulit, dupliciter componat.« IV, 31: »Si autem eum occiderit, C solidos auro adpretiatos cogatur exsolvere.«

[3]) Úmluva raffelstättenská (leges portorii) asi z roku 905. Erben, Reg. č. 58, str. 27.

nice« (Boemiense theloneum, muta Boemorum), o níž první zmínka děje se r. 1010. V tom létě král Jindřich II. chtěje zvelebiti klášter jeptišek v Niedernburce (v Pasově na levém břehu řeky Dunaje), daroval mu důchod z české celnice.[1]) Podle tradice klášterní byla před tím celnice majetkem choti donátorovy, králové sv. Kunhuty.[2]) Poplatek tam vybíraný měl ráz spíše platu mýtního a hostinného než cla v našem smyslu. Skýtalať celnice ilzstadtská zároveň hostinské přístřeší pro Čechy, kteří přijížděli do Pasova nakupovat soli. Pravidlo o poplatku zapsáno jest v registrech kláštera niedernburského: »Každý Čech k nám příchozí s koni nákladními čili se soumary, odvádí na pobřeží, jež slove Ilzstadt, jeden denár.« Při tom zůstává v nejistotě, kolik soumarů mohlo býti v dohledu jednoho Čecha. Z denáru českého mýta připadala polovice »hospodáři« celnice, za to, že opatroval soumary kupeckého hostě (»stallmiet«, stájné); o druhou polovici dělil se klášter se svým lesníkem nebo lovčím a s výběrčím mýta. V úterý každého téhodne docházeli Čechové hromadněji na předměstí pasovské, i platili společnou rukou v tamní celnici 5½ denárů. Kapitola u sv. Petra na Vyšehradě zavřela zvláštní smlouvu s klášterem niedernburským, vedle níž na zvelebení cesty z Prachatic (kdež kapitola měla pomezní celnici z darování krále Vratislava I.) do Pasova a za prominutí mýtního poplatku obchodním lidem kapitolním povinna byla platiti jeptiškám čtyři talenty (960 denárů) ročně »na opravu mostu v lese«.[3])

---

[1]) List krále Jindřicha II. z r. 1010: »partem thelonei, quam in eadem civitate videmur habere, cum toto tamen Boemiensi theloneo eiusque utilitate in integrum.« Erben, Reg. č. 87, str. 37.

[2]) Listina kláštera niedernburského z r. 1198: »muta Bohemorum ex aerario Kunegundis imperatricis et fundatricis acquisita.« Erben, Reg č. 443, str. 199. Sr. tamže, č. 1847, str. 620.

[3]) Zápisky kláštera niedernburského ze 13. století: »Omnis Boemus ad nos veniens in equis honustis, qui dicuntur saumer, dat in litore, quod vulgo dicitur Iltstadt, I denarium... Item de communi concursu Boemorum, qui veniunt in equis singulis septimanis in feria tertia, dantur XI oboli (obolus = půl

Jak se podobá, nebylo v Ilzstadtě krom skladů solních a prodeje soli jiného kupectví nebo obchodu. Kdo z obchodníků-Čechů chtěl na trh do města Pasova (na pravém břehu Dunaje) a překročil se svým nákladem řeku, platil na hlavní celnici v městě jednak za přívoz (»převozné«) jednak ze svého zboží (»dovozné«). Z uzlu neseného na zádech vybírán tam poplatkem denár, z nákladu soumarského $5^1/_2$ denáru.[1]) R. 1217, kdy biskup pasovský stal se knížetem nad částkou své diecése (tak zvaným krajem ilzským, Ilzgau), celní regál v Pasově přešel na biskupy-zeměpány. K erárním statkům v novém knížectví příslušela též brána zemská, čili obchodní cesta od pomezí naší země u nynějších Českých Trub až k Waldkirchenu v bavorském podlesí. V mladých osadách podle cesty ujal se druh živnosti, pro niž nedostává se nám názvu, leč bychom užili slova »soumaření«. Bavorští hospodáři dávali se totiž najímati od českých obchodníků, aby pomohli jim dopravovati zboží na svých soumarech až ke hranicím českým. Tím zároveň poskytován byl bezpečný průvod kupeckým hostům na cestě. Jak poučeni jsme úchvalou zemského sněmu, jenž byl konán v Ilzstadtě r. 1256, užitek z toho vycházel ke komoře biskupa-knížete, jakožto pána cesty a vrchnosti najímaných hospodářů. Na sněmu právě řečeném vydána jest zápověď, že nikdo nemá »soumařiti« na české silnici, směřující přes Waldkirchen, než jen hospodáři ze vsí Schöfwegu, Böhmzwieslu, Fürholze a Čechové. Přihodí-li se pak, že dopravce nebo obchodník přijde o koně, dáno mu bude náhradou 74 denáry. Ale za ztrátu při nočním cestování nedostane se nikomu náhrady.[2])

---

denáru) . . Ex eodem officio claustrum s. Petri in Wissgerat in Praga IV talenta ad renovandum pontem in silva solvere tenetur.« Erben, Reg. č. 1847, str. 619 n.

[1]) Tamže: »Item Boemus, qui venit in equo, dum transierit Danubium, solvit mutario V denarios et insuper obolum . . . Item Boemus, qui venit in sarcina, unum tantum denarium mutario persolvit.« L. c.

[2]) Jednání zemského sněmu v Pasovsku z r. 1256: »Item notandum, quod hii ibunt cum samariis in via Boemorum in Waltchirchen: de Schelwege, de Zwisel, de Vurholz, et Boemi et

Obchodní cestou přirozeného způsobu byla řeka Labe od počátku splavného toku v Čechách až do dálného přímoří. Po ní sjížděli kupečtí lidé z naší země do Srbska a k trhům v Magdeburce. Vracejíce se, přiváželi po řece sůl hallskou a slanečky. Nejstarším svědectvím obchodní činnosti na Labi jsou zeměpanské strážnice v Litoměřicích, v Ústí, (v Děčíně), v Míšni a v Belgernu, o nichž zpráva dochází již z 10. století. Mýtem vodním bývala kvota zboží nebo nákladu, vezeného po řece, u nás asi nejčastěji sůl.[1]) Z pobřežních stanic zdejších vzkvétalo zvláště podhradí litoměřické, povznášejíc se politickým významem hradu, vhodnou polohou místa a přízní knížat. Podle mýtního řádu, jak naznačen jest v listě knížete Spytihněva II. (r. 1055—1061), nebylo nikomu dovoleno dopravovati zboží proti vodě a minouti při tom celnici litoměřickou bez poplatku. Domácí lidé, zemané nebo sluhové jejich, dovážející sůl a jiné potraviny, platili z velké lodi dvě míry (soli), z malé lodi 15 denárů. Závadným zeměnínům čili tak zvaným knížecím mírovníkům, kteří zabývali se drobným obchodem (vývozem svého obilí, ovoce, dobytka a dovozem soli, slanečků a pod.), zmírněna byla povinnost platu mýtního o polovici. Cizí obchodníci platili z nákladu veliké lodi dvě velké míry (soli), z nákladu lodi o prostřední velikosti jednu míru, a z malé lodi tolik denárů, kolik měr zboží bylo na lodi složeno.[2])

nullus alius. Qui si perdiderint equos suos, solvetur illis pro equo VII solidos minus X denarios, si illos in die perdiderint; si vero in nocte nichil solvetur eis.« Emler, Reg. II., čís. 123, str. 47.

[1]) Klášter břevnovský měl od svého založení (asi r. 993 desátý týden cla v Litoměřicích. Erben, Reg. 78, str. 34. Získával pak z jednoho téhodne 3½ míry soli. Viz urbář klášterní z roku 1406: »theoloneum salis in Lythomierzicz in decima septimana 3½ mensura salis, pro quibus nunc 60 gr. daut.« Emler, Decem registra; str. 166.

[2]) Zakládací listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »in ipsa vero civitate (v Litoměřicích) . . . quicunque huius patrie incole sal sive alia queque per aquam advehunt, . . . de parva navicula XV denarios, cuiuscunque sint servi, aut liberi, dari precepit (kníže Spytihněv II.); de magna autem duas mensuras;

Mladšího původu nežli list Spytihněvův jsou zápisky kapitoly litoměřické, jimiž falsátor asi z počátku 13. století rozhojnil přepis listu knížecího, právě řečeného. Kanovníci u sv. Štěpána zapsali, že v Litoměřicích se odvádí poplatek nejen z plavby proti vodě (z nejmenší lodi 20 denárů), ale i z plavby po vodě. Zapsali také názvy poplatků, jako: »chomútové« (clo z tažných koní), »odchodné« (poplatek cizích obchodníků, kteří odváděli clo teprv při odchodu), »otročí« (clo z otroků), »hostinné« (poplatek cizích kupců), »hrnečné« (clo z hliněného nádobí), »žitné« (clo obilní). V době zimní, kdy řeka zamrzla, brali se obchodníci jinými cestami, provážejíce nebo pronášejíce zboží své podhradím litoměřickým. Z kupectví jejich uváděna jest jmenovitě sůl, ryby a víno. Slovům falsátorovým, kterými označil kupecké hosty: »Graecus aut Iudeus«,[1]) nelze rozuměti tak, jakoby právě Řekové vedle Židů byli obchodníky na dráze labské. Spisovatel, počínající padělek svůj citáty z Písma, napodobil biblické úsloví i při jmenování obchodních lidí cizorodých (sr. rčení sv. Pavla v listě ke Korinťanům: »Iudaei atque Graeci«, »sive Iudaei, sive gentiles«) a tak, že chtěl jmenovati Židy, užil na označení všech ostatních názvu »Řekové«.

Na řece Labi stýkali se Čechové se Slovany baltickými. Ať pomineme starší dobu, jež znamenána jest

preter illos, qui sal duci debent, et ipsos etiam medietatem persolvere iussit. Hospitum autem naves naviculasque sic ordinavit, ut de maxima nave duas magnas mensuras, de mediocre unam, de parva, quot mensure, tot denarii persolverentur.« Palacký Radhošt; II. str. 193.

[1]) Listina kapitoly litoměřické: »Mediam quoque partem de omni theloneo nobis debitam, tam a descedentibus quam ab ascendentibus per Albiam, saepe dictae tribuimus ecclesiae, videlicet quod dicitur homutove, othodne, otroce, gostine, grrnecne, sitre. De forensi etiam theloneo tempore brumali, dum aqua est congelata, in sale quocumque modo aportato et in piscibus theloneum solvendum statuimus. De vino etiam, quod ducitur superius sive inferius, vel quibuscunque rebus emptis sive vendendis idem fieri statuimus. Quicunque autem nobilis sive ignobilis, servus et ingenuus, Graecus aut Iudeus sal sive alia quaecumque adduxerit, de theloneo duas partes praeposito, tertiam autem canonicis dandam decernimus.« Erben, Reg. č. 124, str. 51 n. Faksimile listiny viz u Dobnera, Annales Bohemorum; V (v příl.).

přátelstvím mezi Lutici a Čechy,[1]) ze 12. století docházi zpráva o merkantilním kontaktě Čechů s Pomořany. Zbožím při tom byli pohříchu lidé, totiž Bodrci, ubozí psanci, vypuzení křížem nevýslovných útrap ze své domoviny a hledající pohostinství u východních pobratimů. Buď že nebylo místa v Pomoří pro vystěhovalce, buď že hlas zištného ducha ozval se proti nim v prsou nevlídných hostitelů: Pomořané prodávali Bodrce, kteří k nim se utekli, dílem Polákům, dílem Srbům a Čechům.[2]) Jinak též z paměti evropského obchodu povědoma jest čilost Pomořanů, vyvážejících na prodej nejen otroky, ale i sůl, med, plátno, slanečky[3]) a j.

Po krátkém prodlení na pomezí a stručné recensi drah, kterými přístup do Čech byl otevřen, vracíme se k obchodníkům sledovat cest a stanic jejich vnitř země. Dvě okolnosti určovaly směr pochodu hlouběji do kraje: schůdnost cesty a úvaha, kde by příležitost k odbytu kupeckých věcí (výměnou nebo za peníze) byla největší. Před tím, nežli počala se města u nás, kočovní obchodníci směli skládati a rozvazovati zboží své na každém místě trhovém. Na vysvětlenou toho, co byla místa trhová a odkud původ jejich, sestoupiti jest dosti hluboko do minulosti, až k době drobných knížectví slovanských. Od počátku politické organisace lišilo se sídlo knížecí rodiny od sedlisk ostatních rodů v zemi. Myslíme tu jak na vnější úpravu místa, tak i na společnost v něm usedlou a k němu docházející. Knížecí dvůr byl místem hrazeným. V něm aspoň občas shromažďoval se »národ« ke společným rokům, k soudům a slavnostem náboženským. Sídlo knížecí po-

---

[1]) Thietmar, Chronicon (k roku 990): »Bolizlaus (kníže český) Luiticios, suis parentibus et sibi semper fideles, in auxilium suum vocat.« Pertz, Monum. V. str. 770.

[2]) Helmold, Chronica Slavorum; II, 2 (asi k r. 1164): »Quos illi nihil miserantes, Polonis, Sveabis atque Bohemis vendiderunt.« Pertz, Monum. Germ. script. XXI. str. 91.

[3]) Nejstarší zmínka o požívání slanečků v Čechách shledává se u Kosmy, Chronica; II, 42: »praesul Gebhardus (r. 1068 až 1090) quadraginta panis quadrantes et totidem allecia . . . dividit inter pauperes«.

kládati jest za první středisko sociální, kdež z vůle vyšší usedali různí lidé a kupili se ve vrstvy společenské. Hradčané obíráni byli nejvíce z lidí svobodných, kteří buď ze záliby ve vojenství nebo z touhy po výhodách služby dvorské přikázali se knížeti. Ke hmotnému opatření četnější společnosti na hradě bylo potřebí drahně výrobků, hospodářských i průmyslných. Pro tu příčinu v nejbližším okolí hradu rozmnožována jest knížecí oekonomie, a v podhradí usazován větší počet nevolné čeledi, dělníků hospodářských a pracovníků odborného díla (řemeslníků). Že pak domácí průmysl sotva co více mohl poskytnouti nežli ukojení životních potřeb, kdežto na dvoře knížecím a ve hradské společnosti ozývaly se tužby po jemnějších požitcích, příchod kočovných obchodníků, vezoucích vzácnější přírodniny, výrobky umělé a věci komfortní, býval na hradě událostí zvláště vítanou. Prohlédavost kupecká uměla záhy i tak věc nařiditi, aby příchod obchodních hostí dál se na rovni s valnější schůzí lidu, zejména v čas náboženské slavnosti, kdy povznesená nálada účastníků přináší ráda oběti na prospěch kupeckého měšce.

Jakkoli po zániku drobných knížectví krajinské hrady byly již jen sídlem úředníků, charakter jejich jakožto míst trhových nebo k trhům nejlépe příležitých nepominul, ano v době kvetoucího regionalismu pojem podhradí srostl takořka s pojmem tržiště. Ježto v podhradí scházeli se krajané v různých příčinách, občanských i právních, a meškali tam za delší chvíli, po kterou nebylo lze zůstati bez občerstvení, poptávka jejich po nápoji a pokrmu ponukla správce knížecí oekonomie, aby rozmnožil počet krčem a přivolil k veřejnému prodeji potravin. Vedle toho schůze hospodářů sotva kdy mine a minula bez trhových roků, neřku, aby k periodickým schůzkám jejich nepřistoupil reálný obchod se zemědělskými produkty. Tím během vyvinul se lokální trh v podhradí čili prodej chleba, medoviny, sýra, masa, ryb, dobytka, obilí. Známkou regulace jeho se strany vrchnostenské jest poplatek trhový

(»tržné«, plat z prodeje a koupě) a pravidelné období, pu kterém nastával den potravního trhu (»trhový den«, týden. Účastníky trhu byli hradčané, lidé z podhradí a »krajané« (příslušníci hradské obce, venkované z okolí) Také cizí obchodníci měli přístup k týdennímu trhu v podhradí, ale docházeli mnohem řídčeji, neboť při skrovných potřebách venkovských konsumentů, kterým stačily na mnoze produkty tuzemské, nekynul cizímu zboží uspokojivý odbyt.

Ze zpráv, které nás došly, nejstarší a neúplnější odnášejí se k potravnímu trhu v podhradí pražském. Cestovatel Ibrahím ibn Jakúb (před r. 973) viděl tam domácí lidi, ani prodávají pšenici, ječmen a kuřata. I povšiml si trhové ceny těch potravin a poznamenal ji takto: »Prodává se u nich pšenice za jeden peníz, kolik jí stačí člověku na měsíc, a prodává se ječmene za jeden peníz, kolik ho stráví soumar za čtyřicet nocí, a prodává se u nich deset kuřat za jeden peníz.«[1]) Za paměti letopisce Kosmy († r. 1125) byl potravní trh pražský v tak zvaném »mezihradí«, to jest asi v místech nynějšího Karlova náměstí, jak se podobá, ke společnému užívání pro obyvatele Prahy a Vyšehradu. Trhovníci scházeli se tam každého téhodne v sobotu.[2]) Ve 13. století potravní trh pražský, nejspíše v místech nynějšího Starého města, konal se v pátek. Mezi prodavači byli nejvíce venkovští lidé, sedláci z blízkých vsí, nabízející ke koupi chléb, hrách, proso, sůl[3]) a j. Kromě toho dojížděli na trh povozníci s nákladem topiva, nejspíše asi větších dřev, pařezů a štěpin. Po starobylém darování knížecím ná-

---

[1]) Ibrahíma-bna Jakúba Cestopis. Časopis č. m 1880; str. 295.

[2]) Cosmas, Chronica; III. 17 (k r. 1105): »figunt tentoria inter utrasque urbes in loco, ubi sabbato fiunt mercimonia.«

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »penitus inhibemus, ne marscalcus noster iunior pauperes, in foro vendentes res suas, in aliquo audeat molestare, excepto quod a quolibet homine panem, pisum, milium et salem vendente semel in septimana, scilicet VI feria, unum denarium vel aequipollens recipiat et non ultra.« Erben, Reg. č. 651, str. 302.

leželo trhové clo dřevní k hospitálu P. Marie před Týnem, i platilo se ve 12. století z každého vozu jedním kusem dřeva.[1]) Ostatní tržné bylo důchodem různých percipientů, jako: kláštera břevnovského, kláštera svatojirského[2]) a královského podkoní. Na ochranu drobných prodavačů vyjednalo duchovenstvo s králem Přemyslem Otakarem I. r. 1222, aby podkoní, jemuž trh pražský byl předním pramenem příjmů, nesměl více žádati od trhovníků (poddaných biskupských, kapitolních a klášterních) než denár (nebo zboží za denár) z jednoho místa v jednom témdni.[3])

Pracovným lidem po kraji hodila se zvláště neděle k odbytu domácích přírodnin na trhu. V tom však bránil příkaz církevní, zavazující křesťany, aby nerušili neděle hlomozem ruchu obchodního. Než jako v jiných zemích neofyté těžce navykali svátečnímu odpočinku, tak i Čechové za prvních biskupů svých hřešívali proti neděli. Když někdy r. 992 vracel se sv. Vojtěch do vlasti a překročiv již hranice zemské, pomeškal na cestě v kterémsi hradě přes neděli,[4]) nebyl uchován od zármutku, neboť i toho dne sešli se trhovníci a vedli si tak hlučně jako v čas velikého trhu. Biskup měl právě slib od knížete a kmetů zemských, že nebude již trpěno nikomu v diecési, aby přestupoval přikázání církve. Ba řečeno mu

---

[1]) Listina kapitoly vyšehradské asi z r. 1135: »Ad praefatum autem hospitale pertinent ista . . . In foro lignum de uno quoque plaustro.« Erben, Reg č. 220, str. 100.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »in civitate Pragensi decimum forum.« Erben, Reg č. 78, str. 33. Listina kláštera svatojirského v Praze z roku 1262: »Prage nonum forum.« Emler, Reg. II. č. 345, str. 132.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. (k r. 1220): »marscalcus noster iunior in foro Pragensi, vel alias, ratione beneficii sui pauperes Brevnoviensis ecclesiae, res suas vendentes in nullo audeat molestare.« Erben, Reg. č. 620, str. 291. Sr. tamže č. 651, str. 302.

[4]) Podle tradice, zapsané již ve 12. století, bylo to v Plzni (v místech nynějšího Plzence). Srovn. veršovaný životopis svatého Vojtěcha: odst. 18:

»Post iter emeasum Plizenem ad menia ventum,
istius terre manet hac nam terminus urbe.
Hic horrenda virum percussit visio sanctum.«

dokonce. že Čechové poznali se sami ve své vině a učinili nápravu. Sv. Vojtěch vida zástupy na trhu, pravil k těm, kteří mu vstříc byli posláni od knížete za průvodčí do vlasti: Hle, vaše sliby krásné! Mluvili jste o pokání, a vaši kajícníci nesvětí ani neděle.[1])

Prohlédajíce k administrativnímu rozdělení země na konci 10. století, můžeme v počtu trhových míst uvésti Prahu, Litoměřice, Bílinu, Boleslav (Starou), Hradec nad Labem, Kouřim, Bechyň, Plzeň a Žatec.[2]) Z menších nebo podružných hradů opatřeny byly tržištěm: Vyšehrad, Kladsko, Chrudim, Netolice.[3]) Při tom velmi podobné jest, že i ostatní hrady (jako Děčín, Opočno, Litomyšl, Vratislav, Čáslav, Chýnov, Doudleby, Prácheň, Sedlec nad Ohří a j.) měly své stabilní trhy. Účinkem obchodu, do země vnikajícího, a prvního styku příchozích kupců s domácím obyvatelstvem byl rozvoj trhovnictví u pomezních strážnic nebo v blízkém okolí jejich. Tak zase jmenovati lze trhová místa: Prachatice, Domažlice, Teplou, Most, Provodov, Hrutov, Ústí nad Labem.[4]) Když ustálila se

---

[1]) Brun, Passio s. Adalberti; c. 15: »Dominica die veniens, venit domum ad unam civitatem, ubi ipsa die mercatus erat magnus; que visio non parum adduxit tristitie sancto viro. Ad eos vero, qui se reportarunt, improperando sic ait: Ecce vestra promissio bona: penitentes vestri nec feriantur hac die sacra!« V tak zvaných zákonech knížete Břetislava I. opětován jest příkaz nedělního klidu: »Fora autem dominicis diebus omnino ne fiant, interdicimus.« Cosmas, Chronica; II, 4 (k r. 1039).

[2]) Sr. »forum in Lutomericich« (k roku 993). Erben, Reg, str. 34. Tamže, str. 51. — »forum Belinense« (k r. 1208). Ibidem str. 232. »de urbibus Zatec et Boleslava decimus denarius« (asi k r. 1052). Tamže str. 48. »civitas Gradec« (r. 1225). Ibidem, str. 323. »forum Churimi« (k r. 993). Tamže, str. 34. »forum in Plizeni« (k r. 993). Ibidem. »forum in Satecs« (asi k r. 1228). Tamže str. 336.

[3]) Sr. »vicus Wissegradensis« (k r. 1090). Prameny d. č. II. str. 127 »forum Cladsco« (asi k r. 1184). Erben, Reg. str. 172. »forum Chrudimi« (k r 993). Tamže, str. 34. »forum in Netolich« (r. 1262) Emler, Reg. II. str. 132.

[4]) Sr. »forum in Prahatic« (r. 1233). Erben, Reg. str. 380. »civitas Tousta« (r. 1265). Emler, Reg. IV. str. 724. »forum in Tepla« (r. 1197). Erben, Reg. str. 195. »forum in Mochta« (k roku 1207). Tamže, str. 230. »forum in Ponte« (k r. 1209), Ibidem,

přímá cesta od podlesí do Prahy, a napříč země od pomezí k pomezí, přičiňovaly k tomu nezbytné potřeby obchodníků: nocleh, odpočinek po jízdě do vrchu, pomoc při obtížích dopravy, že v místech, jako byly dvorecké osady knížecí při cestě, přívozy, brody, podhoří, kdež hosté chtěj nechtěj musili pomeškati, probudila se chuť k obchodní akci, i pobídla zeměpanské úředníky, aby zarazili tam veřejná tržiště. Tu možno nám uvésti příkladem aspoň Slaný (sr. původ Loun, Písku, Berouna).[1])

Veřejné trhovnictví v zemi rostlo a sílilo pod záštitou ruky knížecí. Bez ochrany obchodníků na cestách jejich a v místech, kde stanuli za příčinou prodeje nebo koupě, bez prísného trestání loupeživých škůdců, jimiž oplývala země v době hubeného zemědělství, a bez spolehlivého ručení za škody, které by se přihodily, nebylo ani pomyšlení na vývoj kommercia a kommercijních středisk. Knížata, shledávajíce v tom vydatný pramen svých důchodů, píleli o bezpečnost kupeckých lidí, cizích i domácích, a nepřepouštěli zprvu nikomu, kromě úředníků svých v krajích, aby vládl celnicí nebo trhem. Teprve kostelní desátky (desátý týden cla, desátý trh) a jiné další dary z celních důchodů otřásly poněkud výhradou řečeného regálu. V 11. století spatřujeme již nejen kvoty poplatků, ale i celé trhy a celnice v držení mimoknížecím.

Tak klášter sv. Benedikta v Břevnově měl celnici březnickou (u Hartmanic) a trhovou osadu pod Rajhradem, biskup Šebíř († r. 1067) byl pánem trhové vsi Slivnice v podhradí podivínském, kapitola svatovítská měla trh v Sekyř-Kostele na Moravě (z darování knížete Otty I. olomouckého † r. 1087).[2]) V mladší době nebylo již

str. 237. »forum in Provodov« (k r. 1258). Erben, Reg. s'r. 618. »forum in Hrutov« (k r. 1167). Tamže, str. 139. »forum in Uzt« (asi k r. 1228). Ibidem, str. 336.

[1]) Sr. »forum na Zlanem« (k r. 993). Erben, Reg. str. 34. »portus Lunib« (asi k r. 1088). Tamže, str. 79. »portus na Otave« (asi k r. 1088). Ibidem »ad fluvium Misa locus, qui dicitur Brodt« (k r. 1179). Prameny d. č. II, str. 474.

[2]) List knížete Břetislava I. k r. 1045: »contuli eidem ecclesiae circuitum meum in Prahensi provincia ... cum the-

většího panství, ani duchovenského, ani šlechtického, aby ústřední osada jeho nepožívala práv místa trhového. Z hojného počtu dokladů, jež naskytují se v písemných pramenech našich, přivádíme aspoň nejstarší. Benediktinům náležel trh v Provodově (asi od r. 1213), v Polici (od r. 1253), v Kladrubech (od r. 1212; před tím byl v Kladrubech trh knížecí, a mnichové sousedního kláštera měli bezplatný přístup k němu); premonstrátům náležel trh v Hrutově (asi od r. 1167), v Teplé (od r. 1197), v Murech (r. 1226); bratřím johannitům náležel trh v Manetíně (od r. 1169; tržiště slulo vlastně Kahov a bylo před tím v držení osob, příbuzných knížecí rodině); křižovníkům s červenou hvězdou náležela trhová osada Humpolec (r. 1253), atd.[1]) Šlechtic pan Milhost vládl trhem v Pátku (r. 1196); páni Hrabišici z Oseka byli vrchností trhových osad v Hrabišíně (asi r. 1207) a v Mostě (asi r. 1207); panu Hroznatovi náležela Teplá s právem trhovým (r. 1197) a trhový městys Hroznětín (r. 1213); pan Jan z Polné daroval trhovou ves Nížkov mnichům cistercijským (před r. 1240).[2])

Pořádek takových dnů závisel na okolnostech místa a upravován byl knížetem. Podle zeměpanské disposice měli v Mostě trhovým dnem pondělí, v Hrutově středu, v Ústí nad Labem pátek.[3])

Veliký trh připínal se z pravidla k poutní slavnosti toho místa, tudíž v Praze ke dni sv. Václava, v Plzni ke dni sv. Vavřince, v Mostě

---

loneo in Breznich. In Moravia etiam quandam cellam ... Raygrad cum foro in proxima villa ... dedi.« Erben, Reg. č. 108, str. 44. Cosmas Chronica; II, 21 (k r. 1067): »Pragensis praesul ... possideat ... villam Slivnicam cum foro atque castrum ibidem situm in media aqua Zvratka, nomine Podivin.« III, 33 (k r. 1110): »forum in villa Sekir-Kostel, quod pater suus (knížete Oty II olomouckého) et mater ... Deo et sancto Wencezlao nobis famulantibus (kanovníků) tradiderant.«

[1]) Sr. Erben, Reg str. 250, 618, 247, 177; 139, 195, 325; 148, 311; 609 a j.

[2]) Sr. Erben, Reg. str. 192; 230, 287; 195, 256; 226.

[3]) Emler, Reg. II. str. 1044. Erben, Reg. str. 139. Emler, Reg. III. str. 488.

ke dni sv. Jana Křtitele, atd. Pokud ještě zvykem bývalo, že kníže naštěvoval jistým pořadem správní hrady, slavil tam svátky a hodoval s krajským úřednictvem i okolní šlechtou,[1]) nemeškali asi cizí obchodníci použiti tak vhodné příležitosti a dostavovali se do podhradí konat mimořádných velikých trhů. V pozdější době stanoven byl nejen čas, ale i počet dnů výročního trhu, pro menší místa týden, pro větší dvě neděle, obyčejně v létě nebo na podzim. Kdežto pak kupečtí hosté požívali vždy zvláštní ochrany knížecí,[2]) k výročním trhům slibována jim úplná bezpečnost[3]) a úleva nebo prominutí poplatků mýtních.[4])

Pružinou místního trhovnictví byla činnost průmyslná, organisovaná buď v tržištích samých nebo v nejbližším jejich okolí. Pokud řemeslo slušelo jen lidem nesvobodným, vrchnosti obracejíce sobě k užitku odbornou dovednost svých nevolníků, osazovaly je vůkol tržišť a činily výrobky jejich zbožím trhovým. Příklad k tomu vyšel z knížecích podhradí, kde zprvu nebylo jiných řemeslníků než otroků, hotovících předměty odborného díla jak k potřebě úřednictva a lidí knížecích vůbec, tak i do zásoby ku příležitostnému prodeji. V listině kapi-

---

[1]) Viz příklady toho v letopise Kosmově a pokračovatelů jeho. Prameny d. č. II. str. 94, 132, 142 n., 166, 413.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z roku 1229: »Item, quod dicitur narok (t. j. žaloba z loupeže), hoc non debet esse, nisi ubi constet sub certo testimonio sua bona amisisse, nisi acciderit in silva vel in aliquo loco secreto, vel alicui hospiti.« Erben, Reg. č. 742, str 348.

[3]) List krále Václava I. r. 1238: »statuimus, ut in civitate Cladorubensi singulis annis in dedicatione monasterii annuale forum sive nundinae fiant duabus ebdomadis duraturae; venientes cum mercimoniis de diversis partibus terrarum ac redeuntes in nostram manum regiam excipimus, securitatem perpetuam promittentes.« Erben, Reg. č. 813, str. 388.

[4]) Výsadní list měst Hradce, Jaroměře, Chrudimě, Mýta a Poličky z r. 1307: »omnes, qui illuc transeuntes cum mercibus quibuscunque per bona regia et nobilium, sine theloneo in reditu et exitu transire per hos quatuordecim dies libere debent.« Emler, Reg. II. č. 2149, str. 928.

toly litoměřické asi z r. 1057 děje se zmínka o »krajinských« ministeriálech, pracovnících jednoho každého díla zvláště, jak to vyhledává řád řemeslné služby na panství knížecím.[1]) Podle výkladu, jehož dostalo se těm slovům s počátku 13. století, krajinskými ministeriály rozuměti jest řemeslníky ze zeměpanských podhradí a městysů trhových.[2]) Výslovně připomínají se pak kožišníci, kováři, koláři, pekaři a mleči v Litoměřicích (asi r. 1057), pekaři v Kouřimi, koželuzi, číšníci (hotovitelé číší) a železníci v Žatci (asi r. 1088), kožišníci v Plzni (k r. 1115). Kanovníci boleslavští měli ve svém sídelním místě mískaře, soustružníky, mleče, pekaře, kožišníky, řemenáře, zlatníka, kováře, paštikáře a hotovitele smolných pohárů (asi r. 1052).[3]) Jakkoli nahodilé zprávy ty nestačí k dokonalému poznání věci, přec aspoň to z nich jest patrno, že za usedlé pracovníky v místech trhových obíráni byli nejvíce řemeslníci potravní, oděvní a zbrojní.

O počátcích svobodného průmyslu v Čechách nejsme pohříchu ani sebe skrovněji informo-

[1]) List knížete Spytihněva II. asi z r. 1057: »Igitur de omni arte a quibusdam provinciis, sicut principis decet ministerium, de ministerialibus destinavi virum cum uxore et filiis filiabusque ad unamquamque pertinentem artem.« Palacký, Radhošt; II. str. 192

[2]) Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »Praeterea de omni arte a castris nostris et oppidis, ut ad principis decet ministerium, virum cum uxore, filiis et filiabus usibus deputamus ecclesiae.« Erben, Reg. č. 124, str. 51.

[3]) List knížete Spytihněva II. asi z r. 1057: »v Zasadi (v podhradí litoměřickém) sutores pellifices albi et nigri, fabri, carpentarii .. Ad ipsum vero castrum Lutomericense sunt pistores et molendinarii.« Palacký, Radhošt; II. str. 195, 197. Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »in castro Kurim ... pistor Ivan; .. in suburbio Satcensi Mezica koselug cum filiis Goten, Zeu, et Trebata casnik, Modlata ferrarius cum filiis Hotaca, Vaceta.« Erben, Reg. č. 175, str. 78 n. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »unum pellificem Bezny (in Pilzn).« Tamže, č. 202, str. 89. Sr. č. 389, str. 177. Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052): »tornarium scutellarum ... et alium, qui toreumata facit, ... molendinarium ... pistores ..., sutores pelliones mardurinarum pellium ..., sutorem corii ..., aurificem ..., fabros ..., cupedinarium ..., qui picarios faciunt ..« Ibidem, 115, str. 47.

vání. Podobá se, že cizí živnostníci usedali porůznu v živějších tržištích, kdež za poplatek, ke knížecí komoře odváděný, poskytováno jim trvalé pohostinství, aby mohli hleděti svého řemesla nebo obchodu. Z domácích lidí přidružovali se k nim nejspíše mírovníci, o kterých slyšeli jsme již svrchu, že zabývali se drobným obchodem, zejména dovozem a prodejem soli. Tak asi vznikala třída usedlých trhovníků čili živnostníků v místech trhových (mercatores). Od knížecích řemeslníků lišili se trhovníci svobodou a samostatností, jakkoli postavení jejich bylo ještě prekaerní, to jest závislé na zeměpanské ochraně a přízni úředníků. Vyhoštění všeho Němectva ze země české r. 1055 [1]) může vykládáno býti i na usedlé živnostníky po venkovských tržištích, jako později vyhoštění Čechů z podhradí pražského (z nyn. Menšího města) [2]) týkalo se živnostnictva, které nebylo s to platiti tolik, kolik nabízeli konkurrenti jeho cizinského původu. Ve druhé polovici 12. století dopřáváno již trhovníkům stabilnějšího práva, tak že v místě, kdež přebývali, mohli sraziti se v obec a žíti ve svazku obeckém. Kníže dával jim svolení, aby měli svého rychtáře a před ním by soudili se o věci menšího dosahu. Požívání nižší autonomie slulo právem občanským (»ius civile«), i naskytá se nejprve v Kladrubech, v místě trhovém, založeném na blízku benediktinského kláštera, do něhož uvedeni byli mnichové z Německa. V listě krále Přemysla Otakara I. připomenuto jest výslovně, že trhovníci kladrubští užívali občanského práva již za předchůdců králových (tudíž před r. 1197), platíce za to po dvou liščinách ročně. [3])

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 14: »quotquot inventi sunt de gente Teutonica, sive dives sive pauper sive peregrinus, omnes simul in tribus diebus iussit eleminari de terra Boemia.«

[2]) Letopisy české k roku 1257: »Prziemysl . . . in principio veris pepulit Bohemos de suburbio et locavit alienigenas.« Prameny d. č. II. str. 294.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. asi z r. 1212: »quinquaginta marcas argenti a Cladrubensibus accepi mercatoribus, relaxans eos a solutione civili iuris, scilicet a duplicibus vulpinis

Druhým příkladem městyse, jehož obyvatelům dostalo se práva občanského již ve 12. století, jest Hroznětín, osada nového založení v podlesí Krušných hor. [1])

V nedostatku zpráv o jiných městysech a jich občanstvu povinni jsme přihlédnouti tím pilněji ke Kladrubům a Hroznětínu. Tržiště kladrubské děkuje za vznik svůj sousednímu klášteru a poutním slavnostem, které tam byly konány. Připomíná se nejprve za doby knížete Vladislava II. (r 1140—1173). [2]) Občané kladrubští byli, ne-li všichni, aspoň po velké většině hlav rodu německého. Původní domovina jejich nebo národní příslušnost není nám přímo povědoma. Jen kombinací lze dohadovati se zemí, ze kterých přišli. Ježto přední oporou jejich byl konvent kladrubských benediktinů, přibírající mnichy a bratry laiky ze Zwiefaltenu v nynějším Würtenbersku, tušíme, že rodnou zemí jejich bylo jižní Německo. [3]) O vnikání živlů jihoněmeckých do Čech jsou dosti zřetelná návěští v dějinách. Ve 12. století narostl u nás počet osobních jmen bavorských nebo v Bavorsku zdávna zdomácnělých. V nich, jak víme z listin, libovali si zvláště šlechtici jihozápadních krajů českých. Obírání cizích příjmení svědčí nejen o frekventním styku mezi národy, ale i přátelských a příbuzenských svazcích rodin, které výběrem jmen prokazují něžnou pozornost starším členům svých rodů. Na důvěrných konnexích šlechty české se šlechtou bavorskou a rakouskou zachycovaly se pak nitky přízně

---

pellibus, quas michi praedecessoribusque meis solvebant.« Erben. Reg. č. 580, str. 247.

[1]) List téhož krále z r. 1218: »villam, quae in Zedelecensi provincia Lichtenstat dicitur, cum omni iure forensi et civili... praedicto Groznatae, fideli nostro, dum adhuc miles existeret, pro servitio suo iure hereditario contulimus possidendam.«. Erben, Reg. č. 548, str. 256.

[2]) List knížete Fridricha (k r. 1186): »Contulerunt etiam parentes mei (klášteru kladrubskému) ... in Cladrub quoque forum ab omni theloneo liberum.« Erben, Reg č. 389, str. 177.

[3]) Z rychtářů kladrubských první nám zejména povědomý slul Meinhard a byl syn měšťana tamního Hertvíka (r. 1238) Erben, Reg č. 815, str. 383.

k jiným osobám, některak doporučeným a jinak užitečným, povězme zkrátka: na straně české k lidem bavorským, kteří měli chut usaditi se v Čechách jako svobodni živnostníci.

Od Kladrub, německého trhoviště v předklášteří, o ryze českém okolí, lišil se městys Hroznětín jak povahou svého okolí, tak národností obyvatelstva. Byltě vedle původu svého ústřední osadou kolonisačního okrsku, jehož prvotní vzdělavatelé příslušeli k čeledi franské. Territorium obce hroznětínské nese na sobě posavad známky franského rozkrojení (rozvržení orné půdy), majíc dvě řady dlouhých lánů, kolmo k potoku a k městu směřujících. Starší jméno městyse jest Lichtenstadt. Tím jménem označovali jej němečtí sousedé i potom, když kníže Přemysl Otakar I. postoupil vrchnost nad městysem panu Hroznatovi, a když Čechové podle nového pána zvali Lichtenstadt (Lucida civitas) Hroznětínem. Okolní vísky, k němu někdy náležité, měly téměř všechny jména po svých zakladatelích. Tak dovídáme se o podnikavých cizincích-kolonistech, jako byl Dietrich, Reinl, Ulrich, Wernhard, Voigt, Merklin, Kammer, Öder, Heinrich, Diepold, Ruprecht, Spitter, Witego. [1]) Město Hroznětín obstoupeno jest nyní osadami, jež slují: Merkelsgrün (pův. Merklinsgrün), Ullersgrün (Ulrichsgrün), Langgrün, Grasengrün, Halmgrün, Spittengrün (Spittersgrün), Ruppelsgrün (Ruprechtsgrün), Edersgrün (Ödersgrün), Voigtsgrün, Tüppelsgrün (Diepoldsgrün), Kammersgrün. Potřebám obyvatelstva jejich sloužil trh hroznětínský a řemeslná dovednost tamních občanů-trhovníků.

Podle svědectví starého letopisce bývalo zvykem v Čechách nazývati místa trhová »městy«. [2]) My však šetříce rozdílu mezi obcemi o plné samosprávě (ve kterých rychtář s konšely měl moc předsedati i hrdel-

---

[1]) Srovn. list pap. Řehoře X. z r. 1273, kterým potvrzení došly statky a výsady kláštera teplského. Emler, Reg. II. č. 825, str. 334.

[2]) Vypravování o příbězích krále Václava I.: »rex Wenceslaus . . . villas forenses, quae iuxta vulgare nostrum dicuntur civitates, muniri praecepit.« Prameny d. č. II. str. 303.

nímu soudu) a mezi obcemi jen z částky autonomními (ve kterých dopuštěno toliko nižší samosprávné soudnictví), přidáváme těmto jméno městysů, oněm pak zůstavujeme název měst. Veliká většina měst vyvinula se z městysů, ale žádné z nich nevzniklo před r. 1222. Teprve když úsilím hierarchie otevřena byla brána »německému právu« do Čech,[1]) podle něhož příslušelo vrchnostem, aby řídily soud nad svými poddanými, třebas sebe těžčeji se provinili, a repraesentace obce městské pokládána byla za spoluvrchnost nad měšťany: nadešla možnost králům, aby propůjčovali svobodným lidem právo měšťanské a dopouštěli šlechticům nebo duchovním korporacím zřizovati města vrchnostenská po příkladě měst králových. Občané větších městysů závodili potom v podávání peněžitých sum, za něž možno bylo získati rozšíření práva občanského v autonomii městskou. Tak doslýcháme záhy o městech: Hradci Králové (r. 1225), Kladrubech (r. 1233), Litoměřicích, Manetíně (r. 1235), Roudnici (r. 1237), a j.

Jak přibývalo usedlých trhovníků, tak tenčil se počet kočovných hostí čili cizích obchodníků v zemi. Na ochranu domácího průmyslu a lokálního obchodu vydána byla zápověď, aby hosté nerozvazovali zboží své na prodej ani v městysech ani v městech, kromě několika míst »skladních«, kdež dovoleno jim obchodovati jen ve velké míře. Pokud víme, smělo cizinské zboží skládáno býti: v Německém Brodě (před r. 1269; sukna, olovo, slanečci a všeliké jiné kupectví), v Mostě (r. 1273; obilí, sukna, sůl a j.), v Čáslavi (před r. 1278; víno), v Hradci

[1]) Na Moravě bylo prý právo německé připuštěno o několik let dříve než v Čechách. Sr. List krále Přemysla Otakara I. (k r. 1213): »Innotescat vobis (civibus de Freudenthal) . . . , quod nos locationem vestrae civitatis secundum ius Teutonicorum, quod hactenus in terris Bohemiae et Moraviae inconsuetum et inusitatum extiterat, sed vobis primum per carissimum fratrem nostrum, marchionem Moraviae, nomine Wladizlaum, concessum esse dinoscitur, regia auctoritate confirmamus« Erben, Reg. č. 544, str. 258. Takové znění listu jest nám velmi podezřelé.

Králové (r. 1307; sukna, ryby, slanečci a j.), v Kolíně (před r. 1310; slanečci, ryby, víno, sůl), v Litoměřicích (před r. 1325; sůl, slanečci, obilí, víno, kůže, med, vosk, kramářské věci, sukna, chmel, vyzina, cín, olovo, sádlo, lůj, křída, smola, sýr, hrnce, uzenina a j.), v Kutné Hoře (r. 1329; víno), v Budějovicích (před r. 1351; všeliké kupectví).[1] Sklady pouze solní připomínají se: v Ústí nad Labem (r. 1325), v Žatci (r. 1341; pro Blšany a Jesenici), v Třeboni (asi r. 1341), v Písku (r. 1348; pro Sedlčany, Jistebnici, Milevsko, Bernartice a jiné městyse až po Brdy), v Lounech (r. 1352; pro Slavětín, Třebenice a Libochovice), v Slaném (r. 1377), v Prachaticích (r. 1394), v Kadani (r. 1399), v Chomútově (r. 1399), v Nymburce (r. 1401).[2]

Mezinárodní trh v zemi měnil tvářnost svou podle různých fasí obchodu světového vůbec a evropského zvláště. S počátku 11. století přestali docházeti sem Orientálové-Moslemini, o nichž přijali jsme zprávu Ibrahíma-bna-Jakúba asi k r. 973. Za to Rusové nepomíjeli trhů zdejších ani ve 12. století, jakož souditi lze z obchodních cest jejich do středního Podunajska (do měst Řezna, Enže a Vídně). Války křižácké pozměnily směr transitního obchodu mezi Německem

---

[1]) Sr. Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 93; 58; 326, 754; 151, 885; 167, 240, 689; 230 nn., 316, 483 n.; 1186; 456. List krále Karla z r. 1351: »uniuersi et singuli mercatores cum omnibus simpliciter mercibus suis, ... qui de Libera civitate, que vulgo Vreyenstat dicitur, versus Boemiam proficisci voluerint, ad nullas penitus alias dicti regni civitates, loca, fora vel opida declinare presumant, sed pocius tramite directo dictam civitatem nostram Budwoys transeant ac ibidem merces suas ... deponant et in loco predicto iuxta iuris antiqui observantiam ... more solito triduo demorentur.« Tamže str. 456 List král. podkomoří Sigmunda Hulera z r. 1393: »nullus hospitum merces et mercimonia, cuiuscunque conditionis existant, in nulla civitate regno Boemie insita efasciare, disligare, religare, vendere et deponere debeat ac presumat, preterquam in Maiori civitate Pragensi .. civitatibus dumtaxat in Ponte, Colonia et Budweis exceptis, vt ibi aleca et pisces salsi eo ummodo, sicut ab antiquo deposita sunt, valeant deponi atque possint.« Ibidem, str. 819.

[2]) Cfr. Čelakovský, Codex iuris munic II. str. 230, 345, 465, 363, 406, 467, 704, 852, 935, 967.

a zeměmi východními, tak že kupci němečtí brali se raději přes Benátky nežli Uherskem, a obchodníci vlašští dopravovali produkty Orientu do Německa, Čech, Polska a Ruska. Ve 12. století rozvinul se již k dokonalému květu textilní průmysl v krajinách dolního Porýnska, a výtečné výrobky tamních soukeníků, zejména z měst flanderských či valonských (Arras, Gent, Huy, Poperinghe, Tournay, Ypern), rozváženy byly po střední a východní Evropě. Podobně i města: Áchy, Kolín nad Rýnem, Mastricht a Mety vydávala hojný počet kupců, dopravujících zboží oděvní a potravní na trhy v Podunajsku. Ze Severního přímoří, zvláště pak z města Brem, docházely náklady solených ryb, které byly oblíbenou potravou zdejší v čase postním i jindy.

Hosté, vezoucí zboží na prodej, jakmile pomeškali ve skladním místě do jisté doby (na př. po pět dní), povinni byli vyložiti kupectví a prodávati je jak měšťanům toho místa, tak i měšťanům jiných měst v království. Když uplynula lhůta povinného prodeje (na př. tři dni), nebránil jim nikdo, aby neodcházeli nebo zůstali. Domácí obchodníci směli ovšem zajížděti pro zboží do ciziny, ale potom vracejíce se, odváděli platy a cla jako hosté. Obyvatelům měst nad splavným tokem Labe bylo zvlášť příležito obchodovati v sousední Míšni a v Magdeburce. Z nich nejprve Litoměřičtí uměli vyjednati sobě právo svobodné plavby (a privilej místního skladu pro »hostinné« zboží). Práva ostatních měst bývala v době písemných privilegií všelijak omezována. Výsadě měšťanů mělnických, aby měli čtyři lodi a po nich sváželi obilí i jiné přírodniny do Německa (Saska a Brandenburska) a nakládali tam sůl, slanečky a jakékoli jiné zboží pro svou potřebu,[1]) odpírali obce měst Roudnice, Litoměřic, Ústí nad Labem, Děčína,

---

[1]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1274: »ad utilitatem Melnicensis civitatis . . . universitati civium ipsius civitatis de gracia concedimus speciali, quod deposciones quatuor navium cum sale, allecibus et aliis rebus civitate libere fieri debeant in prefata.« Emler, Reg. II. č. 913, str 382. Čelakovský; l. c. str. 60; 470 nn., 482.

Perna, purkrabové na Střekově a Králově Kameni, nejvíce pak rada města Litoměřic, až konečně i počet lodí mělnických i náklad jejich byl omezen, a povinnost k placení cla na cestě výslovně uznána. Podobný spor byl mezi arcibiskupem Janem z Jenšteina a obcí litoměřickou o plavební právo města Roudnice, ačkoliv od nepaměti vyváženo obilí z Roudnice do Míšenska, a odtamtud přiváženy zase jiné potřeby do Roudnice.[1])

Město Perno, o němž maličko výše zmínka se stala, přibylo ke koruně české v r 1298. Výsadní listy jeho, vydané markrabím míšenským Jindřichem (r. 1221—1288), vzaly zkázu při nahodilém požáru, ale byly obnoveny od krále našeho Jana r. 1325. Nepřipomínali bychom toho, kdyby obsah perenských privilegií nedotýkal se přímo obchodního ruchu v Polabí a nepodával seznam zboží, jež ve 13. století buď po řece nebo podle řeky k trhům bylo dováženo. Perenští měli výsadu místa skladního, i vybírali poplatky od obchodníků nejen z dovozu a prodeje, ale i z průvozu po řece a městem. Tak dovídáme se o transitu různého zboží na cestě z Magdeburka, Míšně, Drážďan, Budyšína do Děčína, Ústí nad Labem a Litoměřic, a naopak zase o dopravě českého kupectví do Míšenska a dolního Polabí. Směrem k zemi české dovážena byla sůl, slanečci, sukna rýnská, poperinská a míšenská, vlna, příze, med, sádlo, lůj, krmný dobytek. Kromě toho připomínají se na trhu perenském: cín, olovo, měď, ocel (calibs), pánve, radlice, radla, kosy, meče; sukno drážďanské a jerišské, barchan, plátno, len; kůže syrové, kůže hovězí, kozlí, jehněčí, kozelčí, zaječí, liščí, veverčí (popeličí); mýdlo, křída (hlinka), vosk; pepř, koření, zboží kramářské; chmel; víno francouzské, uherské, rakouské

---

[1]) Stížný spis arcibiskupa Jana II z r. 1394: »Item cum in oppido meo Rudnicensi a tempore, cuius memoria non existit, ... per flumen, dictum Albea, naves onuste diverso genere frumentorum libere irent et redirent sine alicuius impedimento ad partes inferiores Allemanie, dicti tamen regis nutu ... sum possessione dicti navigii spoliatus.« Čelakovský, Codex iuris municip. I. str. 793 n.

a alsaské; obilí, žito, pšenice, ječmen, slad, hrách, vika, mák, proso; cibule, česnek, semeno porové a řepkové; maso, slanina (uzené kýty), polty slanin, plécky, žebra; koně; ryby, štiky (esox), platýsi (rumbus). Z Čech do Perna přiváženy byly malé nože, kůže volské a koňské, víno (Boemicale vinum); přiháněni voli, vepři, kozy, ovce, osli; po řece plaveno dříví. O víně dodává výsadní listina perenská, že dovozci směňovali je za sůl, nebo prodávali za peníze, ba i dále dopravovali na trh do Drážďan. Náklady drva rozmanitě zpracovaného (pražce, klády, trámy, krokve, trámce, válce, šindel a j.) dováženy byly hlouběji do Saska a Brandenburska.[1])

Vývojem městského trhovnictví ustálila se síť veřejných cest v zemi, tak že ke skladním místům směřovaly silnice pro zboží »hostinné«, k městům a městysům neskladním silnice pro zboží »domovité« a »hokynné«, kdežto cesty, při kterých nebylo ani trhových osad, ani mýtnic, počítaly se za soukromé čili postranní. Nikdo z obchodnictva, berouci se s nákladem zboží, a nikdo z lidí v té krajině neznámých nesměl uhýbati veřejné cestě: učinil-li tak přece, vydával se v nebezpečenství ztráty všeho zboží neb aspoň pokuty za podloudnictví. V listině kláštera hradišťského (na Moravě) z r. 1240 uvádí se pokutou suma peněz, o kterou chtěl kupec připraviti důchod celní (platil tudíž clo dvojnásob). Klášter právě řečený měl celnici ve Svitávce, na cestě z Litomyšle do Brna. Povinností tamního výběrčí bylo, aby zbraňoval obchodníkům postranních cest až do vzdálenosti jedné míle od města. Sazba průvozního cla ve Svitávce popisuje se takto: Obchodník z města králova nebo biskupova nebo kteréhokoli pána zemského a »host« platí z vozu vzácného sukna 8 denárů, z vozu šedého sukna 4 denáry, z vozu plátna 4 denáry, z vozu lnu, vlny, konopí, máku, soli, pšenice, žita, ječmene, ovsa, železa 4 denáry, z vozu medu 4 denáry, ze sudu vína 4 denáry,

---

[1]) Vysadní listina města Perna z r. 1325. Emler, Reg. II. č. 1077, str. 416 nn.

z vozu chmele 4 denáry, z vozu vyziny a větších ryb 8 denárů, sedlák s rodinou se stěhující 8 denárů, z tuny medu 2 denáry, z koně, vola, krávy, vepře, uzené kýty 2 denáry, z lukna medu denár, z uzlu zboží neseného na zádech denár, ze dvou jehňat nebo koz denár, žnec (sekáč) zaplatí denár. z massy slanečků (asi 400 kusů) 2 denáry, z vozu dříví 2 denáry atd. [1])

Vydatnější pomoci k popisu veřejných cest poskytují teprve listiny naše ze 14. století. Hodlajíce při tom ukrátiti řeči, zoveme silnice prvního řádu, po kterých zboží cizozemské i všechno jiné kupectví smělo

---

[1]) List krále Václava I. z r. 1240. Erben, Reg. č. 1002, str. 465. Úplnější jest výčet transitního zboží v tarifu haberském z r. 1341. V Habrech platili obchodníci z vrchovatého vozu suken zavinutých půl hřivny (= 28 grošů), jinak z postavu sukna nezavinutého 2 peníze (12 penízů = groš); z velkého vozu vosku půl hřivny, jinak z centnýře vosku groš; z centnýře vlny 4 peníze; z uzlu kramářských věcí vezených 6 penízů, z uzlu týchž věcí na zádech neseného 8 peníze; z vozu cínu 16 penízů, z vozu olova 4 peníze, z centnýře mědi 4 peníze, z bronzu tolikéž; z vozu vína 8 penízů, z menšího vozu vína 6 penízů, z půlvozu vína 4 peníze; z vozu vyziny groš, z vozu ryb 4 peníze a 4 ryby; z veliké kůže peníz, z vozu malých koží 4 peníze; z koně na trh vedeného 2 peníze, z kusu velkého dobytka peníz, ze dvou vepřů peníz, ze dvou kusů malého dobytka peníz; z uzené kýty peníz; z bečky soli peníz; z vozu obilí 2 peníze; z velkého vozu sladu 8 grošů (sic), z menšího vozu sladu 4 peníze; z vozu stavebního dříví 2 peníze, z vozu topného dříví nic; z vozu opálek (cipisteria), mis, číší, hrnků, truhlic a p. 2 peníze; z vozu skleněného zboží 6 penízů; kdo stěhoval se s nábytkem, platil půl věrdunku (= 7 grošů); z láhvice olivového oleje 8 penízů, z láhve konopného oleje nebo makového 8 penízů; z postele peřin 4 peníze; z vozu kuřat 2 peníze a kuře; z vozu vajec nebo ovoce 2 peníze; z vozu zajíců za íc nebo groš; z tuny medu 4 peníze, ze džberu medu 2 peníze; z vozu železa 2 peníze, z vozu oceli 4 peníze; z vozu česneku, cibule a p. 2 peníze; ze sta loket plátna 2 peníze; z vozu nehotových mečů 2 peníze; z vozu veteše vezené na prodej 2 peníze; z mlýnského kamene 4 peníze; ze sudu piva 2 peníze; z vozu rohů hovězích nebo bravních 2 peníze; z vozu barvířských barev, lodyh sandykových a jiných, nebo klobouků 2 peníze; pěší pocestný platil peníz, pocestný na voze tolikéž; Židům poskytována úleva k vůli králi, tak že neplatili podle starobylé sazby, nýbrž jen tolik, kolik křesťané (na př. z mrtvoly Žida, vezené k pohřbu, jeden peníz); z vozu dřevěného uhlí neplatilo se nic; také školáci nesoucí knihy procházeli bez poplatku. List krále Jana z r. 1341. Emler, Reg. IV. č. 1050. str. 424 n

vozeno býti na trh, cestami »hostinnými«, silnice druhého řádu, jež otevřeny byly jen domácímu obchodu, cestami »trhovými«. Z obrazu silniční sítě ze 14. století vynikne jednak starobylost čelnějších cest, naznačených již svrchu směrem bran zemských, jednak i proměny budou patrny, jež způsobil rozvoj veřejné kommunikace a obchodní ruch v zemi.

Hostinná cesta z Pasova do Prahy procházela Prachatici (městys proboštа vyšehradského), Vodňany (král. město) a Pískem (král. město). V Písku dělila se od ní hostinná cesta do Kutné Hory (nejspíše přes Ústí Sezimovo a Kácov). Z Vodňan vycházely dvě trhové cesty, jedna do Týna nad Vltavou (město arcibiskupa pražského) a dále tuším do Ústí Sezimova, druhá do Chvalšin přes Netolice. K Prachaticům směřovala též trhová cesta z Moravy, nejspíše asi z Jihlavy přes Pelhřimov, Ústí Sezimovo a Týn nad Vltavou.[1])

Od Pasova do Čech bylo dvé dalších cest ražených »lesem«. Obě vycházely z bavorského městyse Freiunga. Jedna z nich směřovala přes Kunžvart a Hořejší Vltavici k Vimberku, druhá přes Bučinu a Kvildu k Sušici.[2]) Když páni Kapléři ze Sulevic pokoušeli se o cestu přes Kunžvart, aby sloužila městu jejich Vimberku k obchodování s Bavory, děkan vyšehradský Václav Králík z Buřenic žaloval na ně králi, že ruší výsadu obchodní cesty z Pasova do Prachatic. Bylo pak rozhodnuto, že na Vimberk »nemá více jíti vedle práva, od našich předků založeného (t. j. od předchůdců krále Václava IV.), než toliko dvanácte krosnařův, a stezka, kteráž jde z Pasova přes les, ta má s těmi koupěmi do Prachatic jíti a odtud dále.«[3]) Po

---

[1]) Emler, Reg. IV. str. 777. Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 205, 243, 303 n, 852, 1085—1078. Z kláštera niedernburského v Pasově docházely dary pro krále českého a úředníky dvorské, aby za to pomáháno bylo obchodníkům na silnici prachatické k bezpečnému cestování. Sr. zápisky toho kláštera ze 13. století. Erben, Reg. č. 1347, str. 620.

[2]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 982 n., 1038 n.

[3]) List krále Václava IV. z r. 1392. Čelakovský, l. c str. 982 n.

kračováním stezky vimberské byla cesta přes Volyň, Strakonice, vedle Radomyšle a Pičiny (u Příbrami) ku Praze.[1])

Cesta přes Kvildu získala jméno Zlaté stezky, ježto podle ní jak v Kvildě (»Gefilde« slula částka pomezního lesa), tak na Horách Kašperských (král. horní město) dobýváno bylo zlata.[2]) V Sušici scházela se Zlatá stezka s cestou hartmanickou, dobíhající do Hartmanic (celnice kláštera břevnovského) od Eisenšteina. Z poručení krále Václava IV. pokládati bylo obě řečené silnice za výsadní hostinné cesty pro Sušici (král. město)[3]) Ze Sušice pokračovala již jen trhová cesta k Horažďovicům a dále ku Praze.[4])

Z Řezna do Čech vedla starší cesta bavorskými městy Koubou a Brodem, novější Bruckem, Rötzem a Lesním Mnichovem. Z Brodu byla hostinná cesta jednak přes Volmavu přímo, jednak přes Osí (Eschlkam), Všeruby a Kdyni oklikou k Domažlicům (král. celnice) a dále k Plzni. Z Kdyně odbočovala hostinná cesta přes Počinovice (ves chodská) k Nýrsku (král. celnice) a pokračovala přes Klatovy (král. město) k Plzni. Cesta z Lesního Mnichova směřovala přes Kleneč a Draženov (vsi chodské) k Domažlicům.[5]) Z poručení krále Jana bylo všem obchodníkům, kteří přijížděli se zbožím z Bavorska do Čech (tudíž i kupcům řezenským), uhýbati ke Stříbru a ze Stříbra bráti se k Plzni.[6]) Tak pozbyly cesty z Domažlic do Plzně

[1]) List pana Viléma ze Strakonic z r. 1320: »nostra civitacula Radomisl et nostra villa Pechin in via versus Pragam site.« Emler, Reg. III. č. 611, str. 257.

[2]) Emler, Reg. IV. č. 1553, str. 623.

[3]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 1038 n.

[4]) List pana Viléma ze Strakonic z roku 1318: »strata publica versus Pragam . . . de civitate Horovicz« (= Horažďovic). Emler, Reg. III č. 471, str. 195.

[5]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 206. Emler, Reg. III. č. 1339, str. 524.

[6]) List krále Václava IV. z roku 1385: »omnes et singuli mercatores et alii, qui cum mercibus et rebus suis de Boemia trans silvam per stratam, que ducit Bavariam, et e converso transire consueverunt, per viam, que in Misan. (ducit), et non alibi facere debeant iter suum, . . . prout hoc literis dive memorie quondam Johannis regis . . . lucidius est expressum.« Čelakovský, l. c. str. 765.

(jednak přes Chotěšov, jednak přes Klatovy a Přeštice) hostinného rázu svého, a na místo nich vstoupila silnice z Domažlic přes Horšův Týn (město arcibiskupa pražského) a Kladruby (město tamního kláštera) do Stříbra. Později směli obchodníci dopravovati zboží své přes Plzeň a Klatovy, jen když neminuli potom Rokycan.[1])

Hostinná cesta z Norimberka do Prahy procházela Stříbrem (král. město), Plzní (král. město), Rokycany (město arcibiskupa pražského), Žebrákem (král. celnice) a Berounem (král. město).[2]) K přechodu pomezním lesem užíváno bylo buď silnice ze Sulzbachu a Wernberka k Přimdě (král. městys) nebo cesty z Neustadtu nad Nábou k Tachovu (král. městys). Od času krále Jana měly nejen oba řečené přechody, ale i hostinné cesty od Domažlic a Teplé scházeti se ve Stříbře, jakož také obchodníkům vyjíždějícím z Prahy, z Plzně a z Nepomuku (město kláštera pomuckého) a směřujícím k Přimdě nebo k Tachovu nebo k Teplé (město tamního kláštera) bylo přidržovati se cesty přes Stříbro. Král Václav IV. dovolil sic obchodníkům, aby se svým kupectvím brali se buď městem Stříbrem nebo městem Kladruby (to jest z Tachova a z Přimdy k Holostřevům, Benešovicům, Kladrubům, Nýřanům, Plzni, a z Nepomuku k Přešticům, Stodu, Kladrubům, Přimdě nebo k Teplé nebo k Tachovu, i naopak), ale na prosby těch, kdož záviděli klášternímu městu Kladrubům, odvolal již r. 1382 předešlé své rozhodnutí a obnovil výhradu silnice stříbrské.[3])

Kupci chebští dojížděli pro zboží až do Frankfurtu nad Mohanem. Cestou platili clo v Tachově, na přechodě k silnici norimberské, jež dobíhala dále k Frankfurtu. Král Václav IV. přál jim kratší cesty, z Chebu přímo do Neustadtu a Vejdy (městys koruny české), kdež měli odváděti poplatek, kterým by jinak povinni byli v Tachově (r. 1391).[4]) Hostinná cesta z Chebu

---

[1]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 738.
[2]) Emler, Reg. III. č. 1148, str. 446. Čelakovský, l. c. str. 859, 748 nn., 765.
[3]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 748 n.
[4]) Tamže, str. 829.

do Prahy vedla přes Loket, Ostrov, Kadaň, Žatec, Louny a Slaný. Přes výslovný zákaz uhýbali kupci někdy ke Žluticům (tuším od Karlových Varů), někdy k Chomútovu (nejspíše od Klášterce), někdy k Libochovicům a Budyni (buď z Loun nebo od Slaného).[1] Konečně dostalo se jim k tomu svolení, aby na hostinné cestě, právě řečené, směli minouti Kadaň a přejížděli Radešovem a Mašťovem do Žatce, nebo ze Žatce do Ostrova.[2]

O cestách ze západních krajů nynějšího Saska do Čech nejsme pohříchu výslovněji zpraveni než zmínkou královského listu z r. 1352, odnášející se k hostům, kteří procházeli Loketskem, a od Lokte (král. město) a Ostrova (král. město) směřovali hlouběji do země. Jak se podobá, bylo již tenkráte tré stabilnějších přechodů z podkrají řeky Mldavy zvikovské do horního Poohří: z Jägersgrünu přes Kraslice k Falknovu, z Eibenstocku přes Neudek ke Karlovým Varům, ze Schwarzenberku přes Joachimsthal k Ostrovu. V prvních letech vlády Karlovy dovolovalo se hostům z Voigtlandu a Plisenska, jakož i kupcům loketským a ostrovským, aby užívali různých cest při dovozu zboží ku Praze; až r. 1352 stanoven byl zvláštní pořádek a rozdíl podle druhu kupectví, jež rozváželi, takže obchodníci vezoucí jemnější sukna (barevná), francouzské víno, rumělku, šafrán, pepř, barchan a věci kramářské měli dávati se »královskou silnicí« z Lokte a z Ostrova ke Kadani (Žatci, Lounům, Slanému), kdežto při dovozu cínu, olova, železa, loje, sádla, hrubého sukna (režného) a obilí zůstaveno jim na vůli, bráti se buď přes Radešov nebo Žlutice nebo kudykoli jinudy.[3]

Cesta z Míšeňska ke Kadani (král. město) a Žatci (král. město) procházela městysem Přísečnicí.[4] Na újmu výsadního rázu jejího dovolil král Václav IV., aby otevřeny byly nové hostinné cesty od Lipska

---

[1]) Čelakovský, l. c. str. 616.
[2]) Tamže, str. 829.
[3]) List krále Karla z r. 1352. Čelakovský, l. c. str. 487 n.
[4]) Emler. Reg. IV. č. 185, str. 71.

k Chomútovu (město Německých rytířů), zejména z Čopavy přes Wolkenstein a Steinbach do Pastianperku, z Reizenhainu přes Pastianperk a Křinov do Chomútova, a z Čopavy přes město Zöblitz, les Kriegwald a ves Blatno do Chomútova. Avšak listem královým z roku 1401 odvolány byly dotčené novoty, a cesta z Přísečnice ke Kadani došla zase předešlé výhradnosti. [1])

Druhou větví cesty lipské směrem ku Praze byla silnice ze Saské Kamenice přes Zavidov a Boršov (Purschenstein) do Mostu (král. město). O ní děje se zmínka v listině z r. 1273: »strata trans nemus per wartham sive per mutam ad civitatem Brux tendens.« [2]) Z Mostu pokračovala hostinná cesta do Loun, a jiná silnice do Žatce, kdežto trhové cesty rozcházely se z Mostu do Kadaně přes Chomútov, do Postoloprt, do Libochovic a jinam. [3])

Město Freiberk v Míšeňsku nadáno bylo výsadou místa skladního a průchodního, takže všechny povozy kupecké ze středního Míšeňska do Čech měly jím projížděti. Solní sklad tamní sloužil nejvíce kraji žateckému. Dovoz dál se po obchodní cestě přes Zavidov k Mostu. [4]) Kromě toho slyšíme o cestě vedoucí z Míšeňska podle hradu Oseka nejspíše k Duchcovu a Bílině. Pánům Borešům z Oseka, kteří byli

---

[1]) List krále Václava IV. z r. 1401: »seczen vnd wollen, das die strasse gen Meissen furbas ewiclichen vor Bresnicz vnd von Brzesnicz vor die stat Cadan vnd Sacz vnd wider vor Sacz, Cadan vnd Bresnicz zu, vnd nicht anders, geen solle, . also das ein iglich kawffman vnd andere lute, geistlich oder wertlich, Juden oder Cristen, die vorgenanten strassen mit irer kawffmanschaft vnd aller irer habe sicher czihen, faren vnd wandern sollen.« Čelakovský, l. c. str. 946.

[2]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1273. Emler, Reg. II. č. 1115, str. 472.

[3]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 721, 716.

[4]) List markraběte míšeňského Fridricha z r. 1318: »ut nusquam transitus curuum communium versus Boemiam nisi per nostram civitatem Vriberg habeantur, exonerationes eciam seu deposiciones, que niderlagen dicuntur in vulgari, et divisiones et mensuraciones salis, que vulgariter stramen nuncupantur, nusquam nisi in dicta civitate fiant seu existant.« Čelakovský, l. c. str. 947.

strážci pomezních přechodů v těch stranách, dovolil král Jan, aby změnili směr cesty osecké a zavedli ji na Hrob (ves kláštera oseckého). Při tom zůstaveno bylo na vůli obchodníkům, zdali chtějí užívati řečené cesty, nebo bráti se jinudy. Páni z Oseka směli na nové cestě založiti celnici čili »vartu« a vybírati poplatek mýtní, i také clo ze slanečků a ryb.[1])

Hostinná cesta z Perna do Ústí nad Labem (král. město) směřovala přes Berggiesshübel, Petrovice a Nakléřov, kdež scházela se s cestou od Králova Kamene. Poplatek ze zboží po ní vezeného odváděn byl v Knínicích.[2]) Další běh cesty od Ústí do Litoměřic není nám povědom.[3]) Za to víme o trhové cestě z Litoměřic ku Praze, překračující řeku Vltavu mezi Úholicemi a Veltrusy.[4]) Na trhovou cestu z Litoměřic k Úštěku poukazuje zmínka o celnici v Soběnicích, jež byla důchodem nejvyššího číšníka v království.[5])

Z Lužice do Čech vedla starší cesta městem Žitavou, mladší Fridlandem a Libercem. Tato vycházejíc ze Zhořelce, byla na prospěch tamní obce

---

[1]) List krále Jana z r. 1341: »indulsimus, . . quod ipsi stratam de Misna versus Boemiam ante castrum Ossek, volgariter dictum Risemburg, tendentem trans villam dictam Grab . causa commodi et melioracionis viarum transtulerunt, ut ibidem singuli voluntarie transire cupientes sine interdicto, inhibicione ac impedimento quolibet transeant . . . Ipsis s militer indulsimus, ut unam custodiam seu wartam in dicta strata . . . locent, in eaque theolonium hactenus receptum percipiant, videlicet a quolibet equo curruum sex halenses, et merces in curr.bus iacentes sine theolonio et estimacione transeant exceptis alecibus et piscibus, de quibus ipsum recipiant theolonium, sicut a retroactis temporibus est receptum « Emler, Reg. IV. č. 991, str. 394 n.

[2]) Čelakovský, Codex iuris munic. II str. 553, 286 n.

[3]) Město Ústí vystavěno jest ve směru silnice, přicházející od Chabařovic a dobíhající k Povrlům. Cesta perenská měla nejspíše dvoje pokračování k Litoměřicům, jedno po levém břehu Vltavy přes Lovosice, druhé po pravém břehu řeky, napříč hornatým krajem. Již v zakládací listině vyšehradské (asi k r. 1088) připomíná se trhová cesta vedle Žitenic. Erben, Reg. č. 175, str. 77.

[4]) Zakládací listina vyšehradská: »portus Gogolicih.« Erben; l. c.

[5]) Emler, Reg. IV. č. 420, str. 172.

i měšťanů, kteří zabývali se obchodem. Za to působila újmu Žitavským a zavdávala podnět ke sporům mezi obcemi řečených měst. Král Jan hodlaje přítrž učiniti různicím, rozhodl r. 1341, že kupci a povozníci ze Saska, Polska nebo odkudkoli příchozí, jakmile vstoupí na území zhořelecké, nesmějí minouti města Zhořelce; kdo by odtamtud bral se přes Schönberg nebo Seidenberg, že jest povinen dáti se na Žitavu, kdežto cesta Fridlandem do Čech (k Liberci, Hodkovicům, Mnichovu Hradišti) zbavena jest rázu hostinné silnice a zůstavena toliko trhovému obchodu.[1]) Ze Žitavy pokračovala hostinná cesta k Jablonnému (městys pánů z Lemberka) i dále k Mimoni (městys pánů z Vartenberka) a Mnichovu Hradišti (městys sousedního kláštera), kdež rozcházela se na strany, jednak k Mladé Boleslavi (městys pánů z Michalovic) a přes Brandýs nad Labem ku Praze, jednak přes Kněžmost (král. celnice) k Jičínu a Hradci nad Labem. Z Mladé Boleslavě byla odbočka k Nymburku (král. město), i dále ke Kolínu (král. město), Kutné Hoře (král. město) a Čáslavi (král. město).[2]) Zmínka o skladech kupeckého zboží v Bezděze (král. městys) a Bělé (král. městys) svědčí tomu, že podle hradu Bezděze vedla hostinná cesta nejspíše od Děčína a České Lípy k Mladé Boleslavi.[3])

Hostinná cesta z Polska do Čech naznačena

---

[1]) List krále Jana z r. 1341. Emler, Reg. IV. č. 920, str. 870. Podobné nařízení vydáno bylo od krále Karla r. 1361: »quod longe utilius est regno nostro Boemie veterem et ab antiquo usitatam per currus, bigas et cetera vehicula stratam coli, que de oppido Gabel ducit in Sytaviam per montana dicta Gebler, quam novos transitus exquirere per ingenia negociatorum.« Král poroučel, »ut in dicta strata reparanda et ampliandą ex utroque latere viae rubeta, frutices et virgulta resecentur et radicitus exstirpentur ad latitudinem tantam, quanta protendi potest per ictum lapidis maioris, qui dextra manu hominis comprehendi poterit et de terra levari, volam et digitos manus implens, ad dextram proiectus fuerit et sinistram.« Listina archivu vyšehradského.

[2]) Emler, Reg. IV. str. 172; III. str. 551. Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 854.

[3]) Emler, Reg. IV. č. 419, str. 170 n. Čelakovský; l. c. str. 450 n.

ıď prostě výčtem průchodních míst, jako jsou Kladsko rál. město), Náchod, Jaroměř (král. město), Hradec rálové (král. město), Chlumec nad Cidlinou, Poděady, Sadská. Na lepší úpravu její mezi Frankeneinem a Kladskem koupily obce měst právě řečených 'rankensteina a Kladska) soukromou cestu Peška Gabersdorfu ů Varty a proměnily ji ve veřejnou 'álovskou silnici r. 1359.[1])

Starobylá cesta ze Svitav (na Moravě) k Vysoımu Mýtu přes Litomyšl[2]) zašla poněkud ustanovením 'ále Přemysla Otakara II., aby silnice z Vysokého ýta (král. město) do Brna ne jinudy směřovala ıž Poličkou (král. město). Z výsadní listiny po- ;ské, kdež rozkaz králův jest přičiněn, dovídáme se ıroveň o prostředcích kontroly, jimiž všeliké obcháıní výsadních silnic bylo stavováno. Mýtný nebo záupce jeho, mající příbytek před městem, žádal od ıpeckých lidí (obchodníků, hostů, povozníků) znamení ılní, to jest plombu nebo bolletu ze sousední mýtce, kterou byli projeli, a přijav ji od nich spolu dalším poplatkem, vydal jim znamení ze své mýtce.[3]) Obchodním lidem nezbývalo při tom, než zaıovati pořádek jízdní, leč by výběrčí mýtného a jiní ízenci královi chtěli jim nějak shovívati.[4]) Z Vyso-

---

[1]) Listina městského archivu v Kladsku.

[2]) Ve starší době slula cestou trs enickou a sloužila zvláště vozcům uherské soli do Čech. Erben, Reg str. 79, 93, 139.

[3]) List krále Přemysla Otakara II. z r 1265: »via strata publica de Alta muta versus Brunnam per dictam ciatem in Policzek et non alibi ex directo procedat. Statuimus ıuper, quod thelonearius sive nunccius eius signa mute sue tra civitatem in Policzek et non in ea expetat et requirat a ıtoribus, prout apud Altam Mutam fieri consuetum est.« Emler, ıg. II. č. 499, str. 193.

[4]) List krále Karla z r. 1352: »quicumque vectores cum rribus salis de terris extraneis sive extrinsecis ad regnum noum Boemie transeuntes ultra nemus sive silvam, in proximam ritatem nostram regalem pervenerint, et si intencionem procendi ulterius in regnum Boemie habuerint, tunc de una civitate ;ali ad aliam proximam nulla alia querendo devia, deferendo nper cum eis signum ungelti salis, de una proxima civitate aliam transire et procedere et non alibi teneantur.« Čelakovský, dex iuris munic. II. str. 467. List krále Václava IV. z r. 1407: urrus de aliis terris cum mercibus regnum Boemie intrantes

kého Mýta byla hostinná cesta jednak přes Chrudim (král. město), Čáslav, Kolín, Český Brod (město arcibiskupa pražského) ku Praze, jednak přes Holice k Hradci Králové.[1]) Poboční rameno cesty uhýbalo z Čáslavě ke Kutné Hoře a Kouřimi (král. město), načež z Kouřimě obracelo se k Českému Brodu.[2]) Podle ramene toho slula i silnice mezi Prahou a Českým Brodem cestou kutnohorskou.

Hostinná cesta z Jihlavy ku Praze směřovala přes Německý Brod (město pánů z Lipé), Habry (celnice kláštera vilémovského), Čáslav a Kolín. Z poručení krále Václava IV. měli kupci »a každý jiný, ktož by tou cestou pracoval s svými statky«, vyjížděti z Čáslavě ke Kutné Hoře a odtamtud teprv obraceti se na Kolín, nebo naopak; kdežto před tím jezdili přímo z Čáslavě do Kolína (přes Malín).[3]) Do Čáslavě docházela trhová cesta od Žďáru přes Chotěboř a Vilémov (celnice tamního kláštera).[4]) Podobně, trvám, cesta z Jihlavy přes Humpolec[5]) dospívala dalším během k Ledči a Čáslavi.

Přístup do jižních Čech se strany moravské (ze Znojma, Brna, Jihlavy) otevřen byl obchodníkům přes Jindřichův Hradec. Kdo z nich vezl zboží hostinné, měl povinnost zaměřiti z Hradce na Budějovice (přes Třeboň) a potom teprve dáti se k Vodňanům a Písku.[6]) Trhová cesta připomíná se z Třeboně (městys pánů z Rožmberka) do Sezimova Ústí.[7])

Hostinná cesta z Dolních Rakous, přicházející od Vídně přes Světlou a Vitoraz, přestupovala pomezí české u Nových Hradů, i brala se dále k Trhovým

per stratas iustas per civitates pergere teneantur.« Tamže, str. 1083. Sr. list krále Jana k úředníkům ústeckým (asi z r. 1341). Ibidem str. 864.

[1]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 759.

[2]) Tamže, str. 1123.

[3]) List krále Václava IV. z r. 1394. Čelakovský, l. c. str. 854.

[4]) Emler, Reg. IV. č. 1050, str. 424 n.

[5]) Erben, Reg. č. 812, str. 382; č. 1323, str. 609.

[6]) Emler, Reg. II. č. 1656, str. 711. Čelakovský, l. c. str. 846, 1113

[7]) Tadra, Summa Gerhardi; č. 231, str. 277.

Svinům (městys pánů z Rožmberka), Strážkovicům a Budějovicům. V královských listech znamenána jest prostě jménem cesty rakouské (versus Austriam).[1])

Od Lince do Čech vedlo dvé čelnějších cest ze společného východiště Urfahru nad Dunajem. Západnější procházela městysem Lomy (Leonfelden), východnější městem Cáhlovem (Freistádt). Od té doby, kdy zaražen byl sklad soli v Cáhlově, vzkvetla silnice tamní nad cestou lomskou, až konečně vévoda rakouský Rudolf r. 1364 zapověděl obchodníkům užívati cesty přes Lomy, vysadiv pro dopravu hostinného zboží silnici cáhlovskou od českých hranic až po Linec. Naproti tomu stanoveno bylo u nás, že obě cesty linecké (z Cáhlova přes Kaplici a z Lomů přes Vyšší Brod a Krumlov) mají směřovati k Budějovicům (král. město). Podobně platilo o třetí cestě z Horních Rakous, jež vzestupujíc od Dunaje podle řeky Mihly, docházela přes Dolní Vltavici a Schwarzbach ke Krumlovu.[2]) Pro další běh hostinné cesty z Budějovic ku Praze, nebo z Budějovic k Plzni, bylo pravidlo, aby všichni »vozatajie, buďte s kterýmkoli kupectvím, jeli a šli silnicí pravú a starú na Vodňany a na Piesek města, a nikudyž jinudy.« [3]) Cesta z Písku do Prahy přidržovala se pak městeček: Mirotic, Milína, Dobříše, Mníšku, Zbraslavě; cesta z Písku do Plzně pokračovala přes Sedlec, Blatnou, Nepomuk a Blovice. Jinak zase přichází zmínka o trhových cestách, tuším, z Kaplice do Trhových Svin i dále do Třeboně a z Budějovic do Ústí Sezimova.[4])

---

[1]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 242 n., 846, 1118. Mnichové cistercijští ve Světlé říkali cestě té »Pehemweg«. O zboží po ní voženém a poplatku celním zachovala se zpráva z 13. století: »Vert ein Mann mit einem ennzwagen gen Behem mit hiuten oder mit Vischen, der geit 60 phennige, von dem Deihselwagen ein halbphunt, von dem groben gewant unde von dem weine zwelfe phennige. An der widervart von Behem bringet er einfarbes gewant, so geit er von dem soume vierzich phennige« Weiss, Geschichtsquellen der Stadt Wien; I. č. 4.

[2]) Čelakovský, l. c. str. 456, 845 n., 1118.

[3]) Tamže, str. 248, 741, 845, 1075, 1077, 1118.

[4]) Čelakovský, Codex iuris munic. II. str. 710. Tadra, Summa Gerhardi č. 231, str. 277.

Z různých pamětí, zvláště pražských, dovídáme se o trhových cestách střední oblasti země, vesměs do Prahy zacházejících. Jsou to zejména: cesta od Unhoště a Rakovníka, cesta od Mělníka, cesta od Kostelce nad Labem, cesta od Sadské, cesta od Mnichovic, cesta od Poříčí nad Sázavou.

Popisem veřejných cest dovršili jsme rozpravu o hostech a lidech obchodních vůbec. Zbývá ještě přihlédnouti k jednotlivým cizincům v zemi, ať přesněji díme, k osobám cizinského původu, v zemi naturalisovaným, jež nečinily zvláštního stavu o sobě, ale v různých důstojnostech, úřadech a službách byly postaveny.

Z nich na prvém místě sluší jmenovati dcery knížecích domů, provdané za kněžice a vévody české. Příklad konubia s cizorodou paní naskytá se hned s počátku psaných dějin: Kníže Vratislav I. († r. 921) měl manželku Drahomiř Stoderskou z polabských Slovanů.[1]) K první polovici 10. století připadá sňatek otce Slavníkova s princeznou německého rodu, jehož potomkem byl král Jindřich II.[2]) V mladší době, pokud víme, stály po boku knížat paní mimočeského původu: Emma, choť Boleslava II. (zemř. r. 999), Judita Schweinfurtská, choť Břetislava I. († r. 1055), Ida Wettinská, choť Spytihněva II. († r. 1061), Adléta uherská, choť Vratislava II., Svatava polská, choť téhož knížete, resp. krále Vratislava I. († r. 1092), Wilburga Tenglinská, choť knížete Konráda († r. 1092), Liutgarda Zeitlarnská, choť Břetislava II. († r. 1100), Gerbirga rakouská, choť Bořivoje II († r. 1124), Richenza Berská (z Bergu), choť Vladislava I. († r. 1125), Adléta uherská, choť Soběslava I. († r. 1140), Gertruda rakouská, choť Vladislava II., Judita durynská, choť téhož knížete, resp. krále Vladislava I. († r. 1174), Alžběta polská, choť Soběslava II. († r. 1180), Alžběta uherská,

---

[1]) Cosmas, Chronica; I, 15: »Wratizlav accepit uxorem nomine Dragomir de durissima gente Luticensi et ipsam saxis duriorem ad credendum, ex provincia nomine Stodor.«

[2]) Brun, Passio s. Adalberti; hl. 1: »Pater eius . . . tangit reges linea sanguinis . . . Heinrico regi accessit proximus nepos.«

choť knížete Bedřicha († r. 1189), Heilika Wittelsbašská, choť knížete Konráda Oty († r. 1191), Adléta míšeňská a Konstancie uherská, manželky krále Přemysla Otakara I. († r. 1230).

Snadno si domysliti, že kněžna cizího rodu nebyla v novém domově bez dvořanů své národnosti, ano že právě na ně spoléhala, uvazujíc se v řízení domácnosti, která pro difference jazyka a mravu nesla mladé paní ne nepatrné obtíže. Kromě dvorských kaplanů hleděli na službu její komorníci a pokojská čeleď obojího pohlaví.[1] Na chuti a libosti kněžnině závisel také výběr šlechticů, počítaných ke dvorské družině. Povýšením Vratislava II. za krále přibylo lesku panovnické rodině v Čechách; i podobá se, že kněžny užívaly potom přísluhy zvláštních úředníků, jako komořího, maršálka, jídlonoše, číšníka a lovčího.[2] Podobně v řízení statků kněžniných a soudu nad poddanými fungovali vlastní její vladaři.[3] Prohlédajíce k impulsům lásky krajanské, ke vlivu ženy, nezřídka dominujícímu, a k častějším

---

[1]) Passio s. Liudmilae: »Prescia vero Christi famula Liudmila futurorum, accersiens presbiterum suum nomine Paulum, monuit cum sacra missarum solempnia modulari . . Clerus vero eius (svaté Ludmily) cunctus universique vernaculi utriusque sexus . . . in diversa sparsi sunt.« Prameny dějin českých; I. str. 140 n.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 38 (k r. 1086): »Egilbertus. Treverensis archiepiscopus, . . . inposuit diadema super caput tam ipsius (regis Wratizlai) quam eius coniugis Zuatavae, ciclade regia amictae.« Písemné zmínky o úřednících královny české jsou pozdnější. Vincentiův Letopis k r. 1165: »comes Zezemma, domnae nostrae reginae summus camerarius.« Sr.: »Cholaz camerarius meus« (Helichae, ducissae Boemiae, r. 1189), »Woizlaus dapifer reginae« (r. 1207), »Reynhardus iudex reginae« (r. 1211), »Holatz subcamerarius reginae« (r. 1218), »Jurich camerarius reginae« (r. 1228), »Scamponoys camerarius reginae« (r. 1229), »Fridricus marscalcus reginae« (r. 1234), »Conradus notarius noster« (Cunegundis, reginae Boemiae, r. 1234) »Volcmarus camerius noster« (r. 1234), »Stephanus iudex dominae reginae« (r. 1234), Erben, Reg. str. 182, 230, 243, 275, 345, 347, 391, 402, 407.

[3]) Jarlochův Letopis k r. 1182: »Dux Theobaldus sic laxaverat lora villicis suis, quibus licebat. quidquid libebat . . . Similiter et dux Fridericus cum ducissa Elisabeth per officiales suos similia, imo peiora, praesumebat in ecclesia Dei.«

stykům její rodiny se švagrovstvem, pronášíme úsudek, praemissám aspoň přiměřený, že vážné zárodky cizích živlů zaklíčovaly v zemi nejdříve přízní kněžen.

O knížeti Spytihněvovi II. vypravuje letopisec, jak »veliký a věkům památný« on skutek vykonal, vyhostiv všechno Němectvo ze země české. Podnět tak rozhodného nastoupení proti cizincům není nám zpravodajem oznámen, ale pozoru hodná okolnost, že vyhnankou byla též kněžna-matka, Judita z rodu markrabat schweinfurtských,[1]) vede přec k tušení pravé příčiny trestu. Kníže Břetislav, otec Spytihněvův, zachoval až ku podivu stálou oddanost králi Jindřichovi (r. 1039—1056) a sloužil říši německé po třinácte let jako věrný vasal. Umíraje přál si, aby nástupcem v knížectví byl mu nejstarší syn Spytihněv. Z toho lze souditi, že Břetislav věděl o snahách mocných osob, které nebyly příznivy Spytihněvovi, ale obracely se na prospěch jiného kněžice jako praetendenta trůnu. Velmoži čeští pamatovali při volbě na meritum staršího věku a zachovali se podle vůle Břetislavovy, načež i král Jindřich na sněmu řezenském (v březnu r. 1055) potvrdil Spytihněva v hodnosti knížecí. Tu pak hned prvního dne, jak posazen byl Spytihněv na prestol otecký, vypověděl matku a všechny rodilé Němce, lidi bohaté, chudé, usedlé i neusedlé, aby do tří dnů byli prázdni země české. Takového trestu docházela nevěra, úklady a účastenství ve spiknutí. Jestliže těmi činy nebo pokusem jich provinila se matka a dvorská strana její, tudíž cizinci, nejvíce rodu německého, hněv knížete proti německým hostům vůbec vysvětluje se tím, že vliv kněžny a moc její při dvoře byly mravní podporou stejnorodého s ní cizinstva v zemi.

Výslovné zmínky o šlechticích německého původu a českého inkolátu jsou v pramenech našich

---

[1]) Cosmas, Chronica: II, 14 (k r. 1055): »quotquot inventi sunt de gente Teutonica, sive dives sive pauper sive peregrinus, omnes simul in tribus diebus iussit eliminari de terra Boemia, quin etiam et genitricem non tulit remanere suam . . . nomine Juditham.«

dosti řídké. Z pravidla jen tenkráte, kdy řeč dochází na poselství, vypravené ke dvoru císařskému, mezi vyslanci přiváděn bývá Němec, důvěrník knížecí a mluvčí deputace. Tak roku 1068, když Jaromír, bratr knížete Vratislava II., měl představiti se císaři za příčinou investitury, provázeli jej na cestě do Mohuče pánové: Šebíř, Aleš a Markvart Němec.[1] S počátku roku 1092 kníže Konrád hodlaje zrušiti volbu biskupů, Kosmy pražského a Ondřeje olomouckého, že stala se za předchůdce jeho, vypravil na rychlo Voklina, svého jednatele, do Vlach za císařem žádat toho, aby zvoleným biskupům odepřel potvrzení a nepřipouštěl jich ke svěcení.[2] Národnost a společenské postavení Voklinovo nejsou sic zřejmě pověděny, ale jméno jeho a povaha úřadu, kterýž mu bylo zastati, nasvědčují, že ne bez důvodu řadíme jej k německé dvorské družině.

Ve svobodných živnostech pracovali u nás cizí technikové, zvláště kamenící a stavitelé. Ke jménu jednoho z nich navazuje se paměť o šeredné povaze muže, jenž důvěru svých zaměstnavatelů splatil zlodějstvím. Byl to Wernher, kameník a oprávce stavby kostelní u sv. Jiří na hradě pražském. Když po hrozném zpustošení budovy ohněm, jež událo se r. 1142, žádaly panny klášterní, aby pátral po svatých relikviích, pod popelem a rumem snad přece zachovaných, Wernher připadnuv na hojné ostatky, ukryl některé pro sebe a tajně vyvezl je do své otčiny. Potom již vyhýbal se Čechám a zjednav za sebe jiné stavitele, nemohl dokončiti stavby chrámové, ale zemřel r. 1145. Vida to syn jeho, za pobídnutím sousedů a přátel přijel do Čech, vyložil Gervasiovi, knížecímu kancléři, který byl pokrevný přítel jeho, co se stalo, od

[1]) Týž letopis; II, 25: »dux Wratizlaus mittit comites Severum, Alexium, Marquardum Teutonicum cum fratre suo Jaromir iam electo ad imperatorem secundum Heinricum.«

[2]) Cosmas, Chronica; II, 50: »Chuonradus cursorem mittit ad imperatorem et promittens ei pecuniam, rogat cassari episcoporum electionem . . Tristis abiit legatus nomine Woclin, quia non obtinuit, quod petiit ex parte ducis.«

něho pak napomenut navrátil odňaté věci kostelu.[1]) O pocizování osobních jmen v rodinách šlechty a zemanstva českého zmínili jsme se již svrchu. První německé příjmení shledává se při jednom z pěti vévod, kteří odpírali vojsku franskému, když do Čech vtrhlo r. 872.[2]) Od té doby záliba v cizích jmenech na straně Čechů jistě vzrůstala, kdežto přibírání jich jednak nemírnou povolností slovanského živlu k cizotě vůbec, jednak úvazky švagrovského příbuzenství byla podporována. Jména křesťanského pokladu svatých, jako jsou: Alexius, Benedikt (Beneš), Blažej, Damian, Diviš, Emmeram (Jimram), Fabian (Paběn), Havel, Jan, Jiřík, Marek, Martin, Matěj, Matouš, Michal, Mikuláš, Pavel, Peregrin (Pelhřim), Petr, Severus, Štěpán, Tomáš, děkovala za rozšíření své motivu náboženské horlivosti. Vedle nich potkáváme se v listinách a v letopisech českých, nepřekračujíce již do 13. století, se jmény osob, která mají ráz výslovně germánský. Jsou to: Albert, Albrecht, Arnold, Bernhard, Berthold, Billung (Pillung), Brun, Děpold, Dětleb, Dětřich, Ebbo (Eppo), Ernest, Fridrich, Gerhard, Gilbert, Gotpold, Gotschalk, Gumpold, Gumprecht, Hagen (Ahna), Heinrich, Hermann, Hertvík, Hoger, Hugo (Vok), Konrád, Kuno, Linhart, Liutpold, Liutold, Ludher, Ludvík, Lutholf, Lutwin, Markvart, Mechtfrid, Norbert, Oldřich, Ota, Reginhard, Reinhold, Rudolf, Rupert, Ruprecht, Thiemo, Utto, Walther, Wernher, Wezilo, Wigold (Ugold), Vilém, Willhard, Winther (Gunther), Witego, Wolfger. Pravda jest, že my sdělávajíce tento seznam, nemohli jsme všude rozhodnouti, zda osoba o německém jméně nebyla rodu německého (na př. Winter miles, Willehardus frater eius, k r. 1146; Hermann filius Hugonis,

---

[1]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1142: »dominae moniales .. accersito Wernhero, lapicida et caementario, ut inter saxa et titiones requirat, sollicitant ... Nec hoc quoque praetereundum est, quod mirabile et in seculis praedicandum furtum Wernheri declaratur,« etc.

[2]) Annales Fuldenses (k r. 872): »Franci duces quinque, quorum ista sunt nomina: Zuentislau, Witislau, Heriman, Spoitimar, Mislau, cum maxima multitudine sibi rebellare nitentes in fugam verterunt.« Pertz, Monum. I. str. 384.

asi k r. 1176; Lutuin cum filio Gotpoldo, Winther filius Wilhardi, Rudolfus cum privigno Hermano et filio Rudolfo, k r. 1180; Brum, Mahtolt, asi k r. 1183; Cunrat Filius Sturm, k r. 1192; Cunradus filius Gothescal, asi k r. 1193; Lutolphus et Heinricus, filii Wintheri, k r. 1196,[1]) nicméně při veliké většině jmen slovanský původ osob jimi značených vyvyšuje se nad všelikou pochybnost. Mezi vrstevníky doby Soběslavovy (r. 1125 až 1140) poznamenán jest zeman Jindřich Ketlic, majitel některého zboží v okolí litoměřickém.[2]) Přídomek jeho »Ketlic« není bez německého pazvuku. Upomíná pak nejvíce na lužické zemany příjmím »z Kytlice« (Kittlitz), usedlé potom i ve Slezsku i na Moravě. Z nich nejvíce proslul arcibiskup hnězdenský Jindřich Kietlicz (r. 1200—1219), neohrožený bojovník za práva a svobodu církve v zemi polské.

Na konec zůstavili jsme otázku, zda již ve starší době, kdy příliv západního cizinstva k nám krom sporadického pobytu hostí a dvořanů byl věcí neznámou, knížata česká neobraceli zřetel svůj k prospěchům širší kolonisace a nečinili pokusů o to, aby lidem, z jiných zemí přivolaným, osadili částky knížectví. Jakkoli otázka taková na první doslech způsobuje překvapení, není přec bez důvodu činěna. Z dějin prodloužilého zápasu mezi Boleslavem Chrabrým a císařem Jindřichem II. (r. 1002—1024) vážiti lze vědomost, že knížatům slovanským v té době známa byla slabá stránka zemí jejich, totiž řídké zalidnění krajin, a z toho resultující nevýhoda jak pro finance tak i politickou representaci. Když nebylo již pochybovati o tom, že země polabských Slovanů nezhostí se nadvlády německé, Boleslav Chrabrý učinil sobě předním úkolem, mocí i lákáním získati davy srbského lidu a převésti je do Polska, aby tam roz-

---

[1]) Erben, Reg. str. 118, 158, 166, 170, 186 n., 193.

[2]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »In loco Hochavihc cum abbate Bertoldo cambivit Hainricus Ketlich villam Turane sub tempore ducis Zobezlai sub testimonio . . . Lutomiricensium primatum Cazlav, Martin, Milgozt.« Erben, Reg. č. 202, str. 90.

množili počet poddanských zemědělců.[1]) Letopisci referují při tom o velikých sumách zajatců a depopulaci nejúrodnějších krajin nynějšího Saska. Podobně syn Boleslavův Měčislav na výpravě, kterou byl podnikl r. 1030, zajal ve středním Polabí téměř 10.000 lidí.[2])

Zalidňovací snahy polských dynastů nezůstaly bez povšimnutí v Čechách, kde touha vyrovnati se Polákům, ba předčiti nad ně, mocně a mocněji se ozývala. Ať nic nedíme o přijímání srbských emigrantů, na něž v rodné zemi dolehlo jho poroby, kníže Břetislav I. uživ příhodné doby k výboji (r. 1039), pokořil Polsku a přivedl nesčetné zajatce do Čech, za tím úmyslem, aby za některé z nich přijal výkupné, jiné pak aby osadil na svém »knížectví«.

Ještě v první polovici dvanáctého století pamatovala se tu kolonie polských kmetů v Hedčanech u Kozlan. Historie příchodu jejich rozmnožena byla zatím pěknou legendou: Když vojsko české přitrhlo ke hradu Gdeczi (u Poznaně), hradčané tamní a venkovští lidé toho podkrají, kteří hledali útočiště na hradě, nemohouce odolati útoku knížete Břetislava, stanuli na tom, že vzdají se nepříteli. I vyšli z hradu, nesouce zlatou metlu na znamení své pokory, a uvedeni byvše před knížete, prosili poníženě, aby přál jim míru a převedl je do Čech s jejich majetkem, to jest s dobytkem a jinými svrchky. Břetislav přivolil, a dal jim v Čechách nemalou část lesa, který slul Černín. Ustanoviv pak jednoho z nich za starostu a sudího ostatním, nařídil, aby pod právem, které měli v Polsku, jak oni tak potomci

---

[1]) V té příčině charakteristická jest zpráva letopisce Dětmara k r. 1007: »Bolizlavus ad urbem, quae Zerbesta dicitur, veniens, urbanos terrore gravi et hortatu dulci victos secum vehebat.«

[2]) Ann. Saxo k r. 1030: »Miseco, dux Polonorum, inter Albiam et Salam centum villas incendiis caedibusque vastavit, novem millia et sexaginta quinque virorum ac mulierum christianorum ipse miserabilis miserabiliter captivavit.«

jejich živi byli na věky.[1]) Později zase z výprav, kterými pomáhal kníže Vratislav II. Jindřichovi IV. proti Sasům (v letech 1075—1080), přivedeno jest drahně nových zajatců do Čech.[2])

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 2: »Bracizlaus . . . postquam perduxit eos in Boemiam, dat eis partem silvae, quae vocatur Cirnin, non modicam, constituens eis unum ex ipsis praefectum et iudicem, et decernit, ut sub lege, quam in Polonia habuerant, tam ipsi quam eorum posteri in sempiternum vivant. Atque nomine ab urbe derivato usque hodie nuncupantur Gedcane.«

[2]) Berthold, Annales (k r. 1078): »Henricus igitur accepta occasione omnia circumquaque praeda, ferro et igne non cessavit devastare. Nam fautores eius in Bohemia homines libentius quam pecudes praedabantur.« Pertz, Monum. script. V str. 802.

VI.

Duchovenstvo.

Církev, vstupujíc do země prostředkem duchovenstva, uváděla ve společnost zdejší novou třídu osob, svěcením distinguované sluhy boží, pěstouny řádů křesťanských a orgány duchovní vlády nad věřícími. Kněží, příchozí k nám odjinud, byli ovšem v zemi naší cizinci. Ježto pak právo, přijímati cizince, chovati je pohostinu, nebo pouštěti jim svobodu působnosti podle stavu jejich, spočívalo v rukou knížat, jest na bíle dni, že bez přivolení knížecího nebylo lze kněžím ani zahájiti činnost náboženských učitelů, natož pracovati v missiích. Ostatně ve století 8. a 9. sotva kde uslyšíš o apoštolování mezi pohany, jež by neopíralo se o blahovůli knížat, o přilnutí jich prvních k církvi a křesťanství, a účinnou podporu jejich, k tomu se nesoucí, aby náboženství, které za své byli přijali, stalo se náboženstvím ostatního národa. I v Čechách proniklo křesťanství dříve k vévodským domům drobných národů, než vštěpováno bylo vrstvám obyvatelstva, širším a nižším. Povrchní známost církevních institucí a rozdílů mezi věrou (původní význam toho slova jest trvalost, jistota, pravda) a pohanstvím mohla sic dosti záhy rozšířiti se v národě, a stykem Slovanů českých s křesťanskými Franky a Bavory zajisté byla rozšířena, nicméně mezi poznáním ritu a přijetím křtu doba antagonismu, rozpaků a váhání na straně vůdčích osob do mnohých let se prodlužovala.

Pro prvotiny křesťanství v Čechách zvláštní důležitosti byl ústav dvorských kaplanů. Klerikům toho jména připadl úkol prvních repraesentantů církve v naší zemi. Jeví se tudíž potřeba přičiniti tuto několik slov o úřadě jejich, jak postupem historického vývoje se utvářil.

V pokladě králů franských schraňovány byly krom světských klenotů také ostatky svatých. Bojovná mysl panovníků, libující sobě v oslavě hrdin, nachylovala se mileráda ke ctění svatých, zvláště mučedníků, a ke kultu jejich ostatků. Po míře církevní nauky o posvátnosti těl osob, které životem svým napodobily příklad Kristův, a jiných předmětů nebo pomůcek jejich náboženské horlivosti pokládány byly relikvie zárukou zvláštní ochrany, a od světců, jejichž tělům dostávalo se srdečné úcty, očekávána nejen přímluva u Boha, ale i účinná pomoc, zejména na poli válečném. Jako bez ostatků nebylo posvátného místa k bohoslužbě, tak místnost relikviová v paláci králů měla ráz svatyně. Již předchůdci Karla Velikého na trůně franském chovali na dvoře svém kleriky, jichž povinností bylo opatrovati svaté ostatky a nésti je do boje, kdykoli vojska franská měla potkati se s nepřítelem. Jinak též pečovali oni klerikové o liturgické náčiní (mešní roucha, nádoby, knihy) a konali soukromé služby boží pro příslušníky královské rodiny. Za tou příčinou, že snůška věcí jim poručených a k bohoslužbě potřebných slula »capella«, ujal se pro opatrovníky »kaple« název »kaplanů«.

Velmoži říše napodobíce zvyklosti dvoru královského, zjednávali svým domům (venkovským sídlům) relikvie a kaplany. K úřadu kněze, kaplanujícího na dvoře šlechtickém, náleželo konati služby boží v domě pánově (v místnosti zvlášť k tomu upravené, jež označována byla jménem kaple), zastávati duchovní správu jak při rodině pánově, tak při čeledi jeho, cvičiti děti pánovy v počátcích literního umění, a někdy také propůjčovati se pánovi ke službě písařské, účetnické a pod. Co se tkne zřizování kaplanů, bývalo zvykem, že pán sám vybrav jinocha o slušných schopnostech,

dal vzdělati jej ke stavu duchovnímu a potom vyžádal mu svěcení od biskupa. Z podmínek ordinace na předním místě kladeno, aby klerikovi dostávalo se od pána jeho opatření všech potřeb životních. Nejstálejší provisí, i proto váženou, že skýtala samostatnou živnost, bylo nadání pozemkové nebo statkové (beneficium).

Kromě kleriků, kteří došli svěcení teprve potom, když měli již úřad a z něho životní opatření, bývaly osoby duchovní, kterým dostalo se posvěcení proto, že za ně žádaly a měly aspoň tolik majetku, aby slušná živnost jejich nebyla světiteli v pochybnosti. Podmínka posléze řečená ukazuje na zemany a syny šlechtické, kteří dílem ze záliby ke stavu duchovnímu, dílem za očekáváním církevních hodností vstoupili v řadu svěcenců. Na rozdíl od kleriků v úřadech osedlých dáváno jim jméno »clerici vagi« nebo »acephali«, jakkoli třeba pilně hleděli si služeb božích ve svých domech nebo na statcích svého přátelstva. Jinak také bývali hotovi přijmouti úřad, kterýž by aspiracím jejich některou měrou vyhovoval.

Od poznámek čiře orientačních přistupujeme k věci naší vlastní. Zápiskem fuldských annálů zachovala se holá paměť toho, co bychom rádi znali se všemi podrobnostmi: 14 vévod českých rozhodlo se přijmouti křest, zajelo ke dvoru krále Ludvíka a došlo, po čem toužilo, dne 13. ledna r. 845. [1]) Jakkoli ani místo posvátného úkonu není jmenováno, nechceme na odpor býti výkladu, že stalo se to v Řezně, sídle Ludvíkově. Ježto vážným skutkům podkládati jest vážné úmysly, chyboval by zajisté, kdo by prohlašovati chtěl přijetí křtu se strany vévod za poslední čin jejich křesťanství. Konsekvencí kroku, k němuž urození konvertité se rozhodli, bylo, zjednati sobě kněží a za přísluhou jejich navykati životu podle pravidel víry. Ať jinak díme, neměl-li křest vévod a jejich družin býti pokrytectvím nejhrubšího zrna, další potřeba ná-

[1]) Annales Fuldenses (k r. 845): »Hludowicus 14 ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit.« Pertz, Monum. script. I. str. 364.

boženského vedení naukou a kultem, jakož i příklad šlechtických dvorů v cizozemí ukládaly neofytům, aby opatřili se kněži-kaplany. Nelze pak pochybovati o tom, že v Bavorsku bylo tenkráte s dostatek kleriků, kterým služba dvorská dobře se zamlouvala.

Analogie jiných konversí přichází tu na pomoc. Podle tradice, zapsané již před Kosmou, vévoda Bořivoj pokřtěn byl od Methoda, biskupa na Moravě.[1]) Při tom bylo pamatováno na duchovní příslulu, bez níž nelze nikomu píleti života křesťanského. Dobře-li nás zpravuje skladatel legendy ze 12. století, sv. Method přidal Bořivoji kněze Kajcha.[2]) O darování relikvií, jichž opatrovníkem býval dvorský kaplan, činí se zmínka jen nepřímo, totiž tak, že jmenována jest kaple sv. Klementa, kterou Bořivoj na venkovském sídle svém Levém Hradci dal vystavěti.[3]) Kdyby všechny podklady našeho přesvědčení, že Čechové v letech 863—895 lnuli více k církvi moravské, než k diecési německých biskupů v Řezně, ukázaly se vratkými, ostatky sv. Klementa v nejstarších kaplích hradských jsou nepochybným svědectvím o kontaktu a spojitosti jak duchovenstva, tak i popředních osob v zemi s církevním ústavem, jehož zakladateli byli svatí Kyrill a Method. Že kněz Kajch posvětil kostel sv. Klementa na Levém Hradci, neměli by soudní badatelé již tvrditi. Ve východní církvi stačilo svolení biskupa ke stavbě a prostěradlo oltářní, relikviemi opatřené a od biskupa posvěcené, aby v novém chrámě mohly vedeny býti služby boží a svátostné úkony. Ano, na sklonku 9. století dovolil Lev Moudrý, aby bez svolení biskupova konala se liturgie v soukromých kaplích, jen když ono roucho oltářní bude v nich prostřeno.

---

[1]) Cosmas, Chronica, I, 10: »Borivoy . . . dux baptizatus est a venerabili Metudio, episcopo in Moravia.«

[2]) Vita s. Ludmilae et s. Venceslai (legenda Kristiánova); k. 2: »tribuens ei venerabilis vite sacerdotem nomine Caich.«

[3]) Táž legenda, l. c. »Qui reversi in sua, in castello, cui inerat vocabulum Hradicz, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honorem b. Clementis, pape et martyris.«

Časem množí se zmínky o dvorských duchovních v Čechách. Jak o tom zprávu podává skladatel legendy z 10. století, sv. Václav měl praeceptorem latinského jazyka kněze Venna (Venantia nebo Wenila), kaplana na hradě Budči. [1]) Na službách knížecí rodiny v Praze byl kněz Pavel, [2]) připomínaný častěji ve starých památkách našich náboženského obsahu. Jemu připisují, že zpovídal sv. Ivana a posluhoval mu při smrti, že skýtal útěchu sv. Lidmile před jejím mučednictvím, že pohřbíval mrtvé tělo knížete sv. Václava, jakkoli na hradě Boleslavi, kde pohřeb byl konán, měl příbytek jiný kněz příjmím Krasej. [3]) Podrobnější odpověď na otázku, odkud přijímáni byli klerikové za kaplany a duchovní správce po hradech, podává zase legenda: Toho času mnozí kněží ze země bavorské a ze Švábska, doslýchajíce o náboženské horlivosti sv. Václava, spěchali k němu s ostatky svatých a s knihami. On pak všem uděloval zlata a stříbra, rouch svrchních a poddaných sluhů, i šatstva, s veselou myslí, jak kdo čeho potřeboval. [4])

Pronikajíc s hora ujalo se křesťanství po knížecím dvoře nejdříve v domech velmožů. Kmetům, kteří trvali ve styku s knížetem, bylo asi vložiti hlasy na váhu při rozhodování o tom, má-li rodina knížecí přiznati se k novému náboženství, čili nic. Převaha křesťanství, jak duchovní tak civilisatorní, musila právě popředním osobám v zemi ukazovati se v jasném poznatku, a dosah pokřesťanění pro dům i obec zemskou vyhledával

---

[1]) Passio s. Vendezlavi: »pater misit eum in civitatem nuncupatam Budceam, ut ibi disceret psalterium a quodam presbytero nomine Venno.« Prameny d. č. I. str. 183. Sr. Gumpold, Passio s. Vencezlai; c. 4: »patris transmissu in civitate Budec litteris addiscendis est positus.«

[2]) Gumpold, Passio s. Vencezlai; c. 10: »Pauli presbiteri porticum . . . videbam penitus desolatam.« Sr. Prameny d. č. I. str. 153 n., 184 n., 206 n.

[3]) Prameny d. č. I. str. 119, 140, 183.

[4]) Passio s. Vendezlavi: »In tempore autem illo multi sacerdotes de provincia Bavariorum et de Svevia audientes famam de eo, confluebant cum reliquiis sanctorum et libris ad eum.« Prameny d. č. I. str. 185.

poradního hlasu jejich k prvním rozhodným krokům. Souhlas kmetů, aspoň majoritní, zavíral v sobě slib spolukonverse. Tu pak zase jevila se potřeba duchovní správy pro příslušníky povýšených rodů, kteří buď s knížetem nebo v krátce po něm podnikli koupel křestnou. Z některého dílu bylo jí hověno tím, že kmeti a synové předních šlechticů přebývali na zeměpanských hradech, kdež péčí knížat zřizovány byly kaple a při nich kněží.[1]) Vedle toho mohli starostové rodů následovati příklad knížat a zjednati k domácnostem svým kněze správce domácích kaplí a opatrovníky svatých ostatků.[2])

Klerikové stojící na službách pánů v cizí zemi znali se ovšem k biskupovi, od něhož přijali svěcení, ale o podřízenosti jich a pravomoci jeho nad nimi nemůže býti řeči. Přišedše z různých vlastí do země, která otvírala se teprv řádům křesťanským, pracovali každý o sobě bez jednotného řízení všech. Svazek exterrenních kleriků s mateřskou diecésí jejich byl tak volný, že ani v hojných listinách biskupství bavorských, odkudž křesťanská diaspora naše přijímala nejvíce kleriků, nedohledáš se zmínky o tom, aby jaké styky nebo konnexe udržovány byly mezi dvorskými kaplany zdejšími a tamním duchovenstvem. Že však ordinace kněží nestačí k vyšším úkonům svátostným a světitelským (jako jest biřmování, svěcení kněžstva, olejů, kostelů), vidělo se za nezbytné, přizývati tu a tam biskupy ze sousedstva, aby podjímali se v Čechách

---

[1]) Životopis sv. Václava: »I cerkvi že bě ustroil po vsěch gradech, i blago tvorjaše im; i božia rjaby sobrav ot všech jazyk; i služba za nego sotvorjaema po vsja dni k Bogu jako velicech jazycech, ustroenie dobrago i želannago knjazja Vjačeslava«. Prameny d. č. I. str. 180.

[2]) Sem hodilo by se na doklad, co poznamenáno jest v Kosmově Letopise (I, 23) o velmožích českých 10. století, že znali německou kostelní píseň a zanotili hlasně při inthronisaci Dětmarově r. 975: »Christe keinado, Kyrie eleison, und die halicgen alle helfuent unse! Kyrie eleison!« Mnozí badatelé přijímají zprávu tu za hodnou víry. Nicméně s podivením jest, že Kosmas nevěděl čas svěcení a nastolení Dětmarova, neznal jména světitelova, neuměl jmenovati těch, kdož biskupa na stolici jeho uváděli, ale to věděl, že kníže a panstvo zpívali píseň německou.

funkcí velekněžských. Určitá svědectví zachovala se o biskupech řezenských Tutovi (r. 894 až 930) a Michalovi (r. 942—972), že světili kostel sv. Víta na hradě pražském, a krajinském biskupu Adalbertovi (r. 961—968), posvěceném pro Rusy, že biřmoval mládež na hradě Libici.[1]) Méně přesné a nevíme, jak hodnověrné jest udání staroslověnského spisu o životě sv. Václava: »Vzraste že, ěko bist podstrišti. Prizva Vratislav, otac ego, blaženago biskupa imenem Notara sa svoim emu klirgom. I pěvšim že im mašu. Vzam biskup otroka, postavi i na krilě stepenněem pred oltarem i blagoslovi i, reki: Gospodi, Bože Izrailev, blagoslovi otroka sego, ěkože blagoslovil esi vsě pravednie. Sice že s blagosloveniem bist podstrižen.«[2])

Znakem akefalní církve české byla závislost duchovenstva na knížeti. V době, kdy biskup Gumpold shledával data k životopisu sv. Václava, to jest před r. 983, trvalo ještě v dobré paměti, jak příznivi byli kleru knížata Spytihněv, bratr jeho Vratislav († r. 921) a zvláště matka jejich sv. Lidmila. Přízeň »staré paní« k duchovenstvu protivila se kněžně Drahomiři, a s ní straně dvorské, která nechtěla tomu, aby křesťanství rychlým rozvojem v zemi vedlo ke změnám nebo náhlým převratům společenským. Tak se stalo, že hned po smrti sv. Lidmily uskrovněno bylo ve hmotné podpoře kleru, ba některým kněžím a jáhnům neposkytováno již ani tolik, aby na místech svých mohli setrvati. Gumpold píše dokonce o bezohledném vyhoštění kleriků, konfiskaci jejich praebend a zpuštění chrámů.[3]) Když potom svatý Václav

---

[1]) Gumpold, Passio s. Vencezlai; k. 16: »Invitato iam dicto episcopo (Tutone, Ratesponae sedis regiae), in honorem sancti Viti martiris ecclesia consecratur.« Cosmas, Chronica; I, 18 »Quid multa? X. kal. Octobris dedicata est s. Viti martiris ecclesia; laetus repedat praesul (Michael, Ratisponensis ecclesiae) ad propria.«

[2]) Staroslověnský životopis sv. Václava (hlaholská legenda), v Pramenech d. č. I. str. 127 n.

[3]) Gumpold, Passio s. Vencezlai; k. 11; »clero . . . miserabilem praefingit e regno expulsionem tociusque substantiae non debitam amissionem.« K. 13: »templa . . . infidelium neglectu cadentia, . . . clerici patria bonisque privati.«

dospěl k vládě, muž křesťanského programu, jehož úmysl k tomu směřoval, aby po stránce osvětové nebylo rozdílu mezi Čechami a zeměmi západnějšími, dála se rehabilitace církve tak intensivně, že dílo horlivého knížete neneslo v sobě potřebné stálosti. Sv. Václav povolal zpět duchovní, kteří před tím »za barbarské reakce« opustili zemi, vrátil a rozmnožil jim důchody, opravil zpustlé svatyně, vzdělal chrámy po všech hradech, přijímal kleriky i ze vzdálených krajin do Čech příchozí, přál jim vydatné ochrany a poskytoval nejen nahodilých potřeb, ale i trvalých, nehybných statků.[1]) Při tom pohříchu sobecký duch panstva a mysl velmožů, kteří nedovedli povznésti se k obětovné štědrosti, zmítány byly hroznou závistí. Podle soudu jejich církev měla zůstati v zemi hostem, a ne usazovati se domovitě. Odpor řečených kmetů přičinil asi nemalou měrou k úkladům proti knížeti a zavraždění jeho r. 935. Potom proud zloby vylil se na nově zjednané duchovenstvo: někteří klerikové byli prý utraceni, jiní vyhnáni a nad to ještě ztrátou majetku a rodin stiženi.[2]) Nástupce světcův Boleslav I. nemohl jinak než povoliti zištnosti těch, kterým děkoval za stolici knížecí; ale po nemnohých letech vlády, církevním věcem méně příznivé, znamenitý panovník ten vstoupil do šlépějí Václavových a podporoval vzrůst křesťanských ústavů v zemi tou měrou, že při smrti jeho všechno již ke zřízení biskupství pražského bylo uchystáno.

---

[1]) Táž legenda; K. 18: »surgunt autem catholicae religionis leta incrementa, quoniam divino cultui templa dicata . . . stabili reparatione fundantur, clerici patria bonisque privati benigna largitate revocantur statimque non tantum restituta, verum sancti viri plurimis adaucta muneribus substantia locupletantur, et tota per has partes tali sub principe elata congaudet ecclesia.« K. 12: »cleri longo adiacentium ambitu regionum in eius subiectionem, immo mitissimam largitatem se promte concedentis «

[2]) Gumpold, Pass'o s. Vencezlai; k. 20: »clericos et amicos nec non servicio eius familiariter iunctos subita mortis sententia damnavit« Životopis sv. Václava: »Božia raby i niščich pograbivše i vygnavše ich z zemli, a ženy ich za muž daša onike psi nepriazneni ubivše gospodina svoego.« Prameny d. č. I. str. 182.

O tom, jaké bylo postavení kleriků ke knížeti v prvním období trvání církve v Čechách, poučuje nás zvyk knížete, nazývati osoby duchovní, zřízené při chrámech a kaplích jeho založení, buďtež kanovníci nebo osadní kněží nebo duchovní správci v domácnosti, »svými kaplany«. Totě název (považíme-li, že lid jmenoval duchovní kněžími, t. j. pány) tuze skrovný, i vydává svědectví o tom, že poměr kleriků ke knížeti byl poměr výslovné závislosti jejich na moci laické. Ke srozumění věci uvádíme toto: Podle názoru, jenž ujal se v říši franské, a jemuž církev nekladla odporu, soukromé svatyně byly (a jsou posavad) majetkem osob, které na svém pozemku, při dvorech a sídlech svých, je vystavěly, nebo dědiců jejich nebo právních vlastníků řečených pozemků vůbec. Ke svatyním těm majitelé ustanovovali duchovní po své vůli. Prodlením času některé svatyně prv jen soukromé staly se osadními čili veřejnými. Však i k takovým chrámům světští páni osobili si právo vlastnické a právo dosazovati kněží. Dálo se tak pod vlivem feudálního zřízení, jehož řády a zvyklosti od velmožů přenášeny byly v obor ústavy církevní. S povinnostmi duchovního správce sdružen byl požitek dílem desátku a obětních darů věřících, dílem pozemkového nadání, jejž zakladatel kostela nebo nástupce jeho v držení statku ke hmotnému opatření kněze a pořizování potřeb chrámových byl určil. I vzhledem k tomu světský pán pokládal se spíše za vlastníka než správce majetku, ke kostelu přiděleného. Podávaje tudíž kněze k úřadu duchovního správce a dopřávaje mu požívati řečeného nadání, propůjčoval mu léno a činil jej svým lenníkem. Pro kleriky, vstupující v takovou závislost, hodil se ovšem název kaplanů. Naproti tomu ti, kdož by jinak po míře práva církevního měli nazýváni býti patroni, jmenováni byli páni (seniores) nebo světští páni (seniores saeculares).

V Čechách název knížecích kaplanů ve smyslu užším příslušel klerikům, kteří měli místo své v domě knížecím, při osobě panovníkově, jeho choti a dětech, jako informátoři křesťanského života jejich, jako

zpovědníci a rádcové v pochybných příčinách svědomí. Také soukromá korrespondence knížecí rodiny spočívala na dvorských kaplanech. Podle toho naskytují se ještě zvláštní názvy pro ně, ne sic úřední, ale konveniencní, jako: »kaplani pokojští« (capellani cubicularii) a »kaplani poboční« (capellani collaterales). Sbor jejich, nevíme jak četný, slul zkrátka »knížecí kaplí«.

Do knížecí kaple byli přijímáni klerikové učení, urození, nejvíce cizozemci, s doporučením cizích dvorů nebo vynikajících praelátů. Ježto akc'dencie takové scházely se někdy u řeholníka, jindy u světského klerika, v povinnosti dvorských kaplanů stáli duchovní o mnišské professi i také bez ní. Kromě cti úřadu samého bývala odměnou služby praelatura buď v klášteře nebo v kapitole; někteří kaplani dostoupili i vrchu duchovní moci v zemi, když volbou knížete a přisvědčením stařešinstva vložena byla na ně hodnost biskupská. Přijavše úřad, s kterým nebylo lze spoluzastati dvorské officium, opouštěli kapli knížecí. Teprve od 11. století, kdy počaly se u nás kostely kollegiátní, mohli dvorští kaplani býti zároveň probošty venkovských kapitol Hodnost proboštská skýtala totiž více práv, než ukládala povinností, tak že i delší nepřítomnost v místě kapitolním nenes'a zvláštní škody řečeným ústavům. Zmínky o dvorských kaplanech přicházejí v pramenech našich dosti zhusta, i zavírají v sobě leckteré podrobnosti, jimiž ráz knížecí kaple a duch kleriků kní příslušných jest charakterisován. Většina zpráv tuto míněných odnáší se zároveň k biskupům pražským jakožto bývalým kaplanům knížecím. Je tudíž povinností naší, všimnouti si obsahu jejich a vážiti z něho poučení o povaze mužů, kteří jednak po intimnosti svého úřadu působili v myšlení a jednání knížat, jednak veřejnou mocí jako představení církve podpírali rozvoj náboženského života v zemi. Na vývody Kosmovy, pokud se tkne charakteristiky osob ze starší doby, než on sám byl pamětníkem, nelze ovšem ani zlehka spolehnouti; jestliže přece k nim prohlédáme, činíme to s velikou opatrností nebo se zřetelem k faktům jinak zjištěným.

O biskupovi Dětmarovi († r. 982), Thiddagovi (zemř. r. 1017), Ekkehardovi († r. 1023) a Izovi († r. 1030) není výslovného svědectví, že by před povýšením svým na stolici kostela pražského byli knížecími kaplany. Ale pragmatika biskupské volby v Čechách[1]) zůstavuje nehrubě mnoho místa pochybnostem, zda kandidáti cizinci, stařešině zemské vůbec neznámí, mohli postaveni býti za duchovní knížata a první velmože v zemi, čili nic. Příležitost k tomu, aby vešli ve známost předních kmetů, dána jim byla službou při dvoře. Tak zároveň získávali přízeň pánů a náklonnost osob, které měly hlas za svobodné příslušníky národa v radě knížecí. Kosmas píše o Dětmarovi, mnichu a knězi saského rodu: Když přišel do Prahy vykonat pobožnost na hrobě sv. Václava (»causa orationis«), zalíbil se knížeti Boleslavovi tou měrou, že nejen milosti jeho, ale i přátelství stal se účastným. Jakmile tedy voliti bylo prvního biskupa, kníže povolav Dětmara ze Saska, učinil přímluvu za něj (»preces et monita«) u duchovenstva a velmožů českých, načež všichni naklonili se k učenému knězi, řečníku a dokonalému znalci jazyka »slovanského«, i přisvědčovali k tomu, aby byl biskupem.[2]) Kdybychom všemu, co praví letopisec, chtěli věřiti, to rychlé přátelství knížete s poutním mnichem (a tak vděčné) zůstalo by nám přec hádankou.

Thiddag byl mnich a mistr lékařského umění v klášteře korvejském. Tam došlo k němu vyzvání, trvám r. 995, aby zabral se do Čech léčit nemocného knížete Boleslava II.[3]) A že jeho při-

[1]) O volbě sv. Vojtěcha píše vrstevník té doby Canaparius (Vita s. Adalberti; k. 7): »factus est conventus desolatae plebis una cum principe illius terrae, et fit diligens inquisitio, quem pro illo (po Dětmarovi) ponerent. Responderunt autem omnes uno ore: Et quis alius nisi indigena noster Adalbertus, cuius actus, nobilitas, diviciae ac vita cum honore concordant.« Sr. Brun, Passio s. Adalberti; k. 8. Cosmas, Chronica; I, 25.

[2]) Cosmas, Chronica; I, 23.

[3]) Thietmar, Chronicon; VII, 41: »Thedagus in Nova educatus Corbeia medicinali arte optime est instructus. Quem Bolizlavus senior, ob inobedientiam Christi preconis (sv. Vojtěcha) paralysi percussus, licentia Thietmari abbatis vocavit eiusque

spěním nemoc knížete se lepšila, setrval při dvoře českém, až r. 998 propůjčili mu hodnost pražského biskupa. Mezi dvorskými kaplany-fysiky nebyl Thiddag ovšem ani první ani poslední.

O Ekkehardovi zase známo jest, že opatoval v klášteře nienburském, když zemřel biskup Thiddag, a v Čechách dály se úrady o tom, koho učiniti dědicem berly Vojtěchovy. Jestliže kdysi před tím hleděl Ekkehard na službu knížecího domu Přemyslova, nebo jinak jemu se propůjčoval a Čechům povědom byl, dobře tomu srozumíváme, proč po smrti Thiddagově obrátily se k němu zraky knížete Oldřicha.[1]) Při tom v tehdejších bězích politických mohla i velikou váhu míti okolnost, že řečený hierarcha byl z příbuzenstva císaře Jindřicha II.

Pro Iza, nástupce Ekkehardova, nedostává se vůbec dat životopisných. V době biskupování jeho byl předním kaplanem knížecím Šebíř, nevíme zda kněz či klerik nižšího svěcení, jemuž Kosmas vydává svědectví, po názoru své doby pochvalné a čestné: Zdoben jsa, praví, květem mládí, vynikal hbitou obsekvencí v domě knížecím. Nikdo z dvořanů, ať laik ať duchovní, nevyrovnal se mu v obratnosti, úslužnosti a věrnosti. První býval ku přísluze v kapli, první při světské zábavě a kratochvíli pánů. Honů dvorských vždycky se účastnil, a jak první kus divoké zvěře padl, Šebíř jako učený kuchař připravoval hned milou krmi knížeti. »Pro ty a takové úslužnosti byl v lásce u Oldřicha a

---

magisterio levius habere cepit.« Podle zprávy Dětmarovy kombinoval skladatel tak zv. annálů korvejských (k r. 998) takto: »Thiddagus, commonachus noster, ob felicem praxim medicam in Bolislao, Bohemiae duce, ostensam fit episcopus in Praga.« Smyšlenkou jest, co vypravuje Kosmas o zřízení Thiddaga za biskupa: »dux Bolezlaus ... dirigit legatos suos ad imperatorem tertium Ottonem .. (et) profitetur non haberi in tota Boemia tunc temporis clericum episcopatu dignum ... Forte aderat in regali curia capellanus nomine Theadagus ... Hunc ... ipse caesar valde laetificatus in pontificem Pragensis ecclesiae eligit« Cronica Bohemorum; I, 31.

[1]) Thietmar, l. c. VII, 47 (k r. 1017): »Imperator .... Ekkihardum Novae civitatis abbatem et huic XXIII. annos et V menses praesidentem, Pragensi praefecit ecclesiae.«

všechněm se líbil.« Jak se podobá, není řeč Kosmova o Šebířovi než výklad pověsti, rozšířené mezi duchovenstvem, že za knížete Oldřicha bývalo s větší zásluhou znáti se v lovectví, než hleděti si duchovního úřadu, a že Šebíř kaplan spíše oním uměním nežli tímto otevřel si cestu k biskupství.[1])

Při osobě Spytihněva II. bývala duchovní přísluha dosti tuhá, neboť kníže byl milovník pobožnosti a zvláště v čas velikého postu vytrvával na službách božích a byl pilen kajícných skutků. Přibrav totiž pokojského kaplana svého, vešel s ním buď do kláštera benediktinů v Břevnově nebo do kláštera pražských kanovníků účastnit se veškeré liturgie i askese postní. V klášteře oblékl na sebe talár, kožešinou podšitý, jakým z pravidla biskup se odíval, a v rochetě (superpelliceum) sedal mezi mnichy nebo kanovníky, recituje s nimi (za návodem svého kaplana) hodinky kněžské; zachovával půst a mlčení, rozdával almužnu atd. Ve svatém témdni, když pobožnosti byly skončeny, pamatoval také na pobočního kaplana svého a daroval mu řečený talár a rochetu v uznání jeho mimořádné práce.[2])

Za prvních let knížete Vratislava II. byl dvorským kaplanem L a n z, m u ž z e š l e c h t i c k é k r v e, v S a s k u z r o z e n ý, v e l m i v z h l e d n ý, v z d ě l a n ý a v m r a v e c h n e ú h o n n ý.[3]) Služba při dvoře vynesla mu proboštství litoměřické a slibovala mnohem více, to jest nástupnictví po smrti Šebířově († r. 1067). K tomu, aby došel biskupství, nescházelo

---

[1]) C o s m a s, Chronica; I, 41 (k r. 1030): »dux Oudalricus saepe sibi fertur dixisse: O, Severe, dico tibi vere, pro tam dulci edulio dignus es episcopio «

[2]) Týž letopis; II, 16 (k r. 1055): »Pelliceam autem episcopalem et tunicam clericalem, quam desuper induens in capite ieiunii per totam quadragesimam gestabat, in coena Domini suo capellano cubiculario eam dabat, bene et religiose reputans, ut qui tempore poenitentiae particeps laboris fieret, in die magnae festivitatis non inmunis obiret.«

[3]) C o s m a s, Chronica II, 22 (k r. 1068): Erat tunc temporis in curia ducis quidam Lanczo capellanus, de Saxonia nobili pro sapia natus, vir personatus et admodum literatus, ac praepositura Lutomericensis ecclesiae sublimatus, moribus et vita non contradicens honori pontifi atus.«

již nic, než souhlas české stařešiny. Ale že kmeti dali slovo předešlému knížeti na prospěch kněžice Jaromíra a nechtěli ho zrušiti, naděje Lanzova, jemuž přál kníže Vratislav z opposice proti Jaromírovi, zůstala na konec jalová. O zmaření kandidatury Lanzovy píše Kosmas, ovšem jen z doslechu a z daru básnického ducha, kterým tak rád se pochlubil; nicméně zpráva jeho má velikou cenu, ne-li dějepisnou, aspoň kulturní, ohlašujíc nám zcela upřímně, jak v 11. století smýšleli Čechové o protežování cizinců se strany dvora.

Když na sněmu »všech Čechů« v Dobeníně u Náchoda kníže Vratislav ohlásil vůli svou, aby Lanz byl biskupem po Šebířovi, »stalo se reptání v národě«, a potom ticho jako před bouří. Kmet Kojata, stojící podle kněžice Oty, pohnul se prudce na svém místě a pobídnuv rukou Otu (bratra Vratislavova, Jaromírova a Konrádova), zvolal hlasitě: Proč se neozveš a stojíš tu jako osel nad houslemi? Proč neujímáš se Jaromíra? Či neslyšíš, že bratr tvůj, kněžic této země, má býti odstrčen, a cizák, Bůh ví odkud přichozí, který sem zapadl skoro nahý, na místo něho povýšen? Ale ať kníže, jak mu libo, ruší poslední vůli svého otce, my nedopustíme, aby duše našich otců měly odpovídati před Bohem nebo trestány býti z křivé přísahy. To víme a na tom trváme, že otec váš Břetislav zavázal otce naše i nás slavnou přísahou, aby po smrti Šebířově Jaromír, bratr váš, byl u nás biskupem! Anebo, jestliže, pane kníže, bratr tvůj nezamlouvá se k tvé milosti, proč naše duchovenstvo, klerikové domácí, rovněž tak vzdělaní jako ten cizozemec, nedocházejí přízně u tebe? Ó, kdybys měl jen tolik stolic biskupských, kolik kněží, tu v zemi zrozených, mohlo by se ctí na ně dosednouti! Či domníváš se, že cizinec bude nás lépe chovati a zemi více přáti než syn domácí? Sama příroda k tomu vede, aby člověk, buď kdekoli zrozený, nejen miloval více národ svůj než lid cizí, ale, kdyby možno bylo, řeky cizích vlastí do své domoviny by obrátil. Na mou věru, raději bychom to viděli, aby psí ohon nebo oslí lejno vstaveno bylo na svatou stolici nežli tu ten cizozemec. Bratr tvůj požehnané paměti, kníže Spytihněv, něčemu

rozuměl, an jednou ranou všecky Němce odtud vyhostil. Však žije ještě císař Jindřich, i ať žije! Jakou moc ty sobě osobíš, že chceš rozdávati berly a prsteny? Ale neprojde ti to, pane kníže, ani tvému biskupovi, pokud živ jest Kojata, syn Všeborův![1]) Potom někteří páni ujali za ruce Otu, Jaromíra a Konráda, a odcházejíce s nimi ze shromáždění, pravili: Pojďme a uvidíme, kdo zvítězí, zda chytrost jednoho muže a spravedlnost špatně nalíčená či právo a svatá věc tří bratří, kteří mají po své straně větší počet bojovníků.

Zmínka o dostatku domácího duchovenstva v Čechách za doby Kosmovy, kleriků učených i ušlechtilých,[2]) není jen prázdnou řečí, ale potvrzení dochází jinými zprávami a speciálními příklady. Z počtu vzdělaných kněží připomíná se k r. 1073 Petr, syn Podivův, kaplan knížecí a probošt u sv. Jiří na hradě pražském, slynoucí nevšední zběhlostí ve vědách a znalostí jazyků, tak že správně hovořil i vlašsky i německy. Proto hodil se k poselstvím do cizích zemí a vypraven byl knížetem Vratislavem do Říma podat stížnosti proti biskupu Jaromírovi.[3]) V klášteře sázavském působili v letech 1053—1096 velmi schopní opati: Vít, Jimram a Božetěch.[4]) Kdežto pak mužům, tuto jmenovaným, zbylo jen cizí svědectví jejich píle, studií a odborného vzdělání, Herodot dějepisectví českého, kněz Kosmas, zůstavil nám vlastní, výmluvný doklad své učenosti, pilnosti a vroucí lásky vlastenecké.

---

[1]) Autokratické zřizování biskupa v Čechách bylo proti právu zemské stařešiny i proti právu císaře, jenž potvrzoval biskupa zvoleného od knížete a přijatého od repraesentantů národa.

[2]) Cosmas, Chronica II, 23: »cur sordet (knížeti) nostratum clerus non modicus, scientia aeque praeditus ut iste Teutonicus? O, si tot habeas episcopatus, quot cernis capellanos, hac in terra progenitos, episcopio dignos!«

[3]) Týž letopis; II, 29: »Erat enim ducis in capella quidam Petrus presbiter, patre genitus Podiwa, pollens s. Georgii praepositura et ceteros praecellens scientiae literatura atque utramque linguam sciens aeque Teutonicam simul et Romanam. Hunc dux . . . Romam dirigit.« Sr. Prameny d. č. II. str. 206. 101 (pozn. 18), 102.

[4]) Prameny d. č. II. str. 246 nn.

V kapli knížete Vratislava II. za královských let jeho přisluhovali klerikové: Ondřej mnich, ustanovený potom za opata kláštera opatovického, Wezilo, jemuž r. 1089 dostalo se biskupství olomouckého, a jáhen Heřman, krajan sv. Lamberta, z Maastrichta v býv. Dolním Lotharinsku.[1]) Jak se podobá, byli také biskupové: Kosmas pražský (r. 1090 až 1098) a Ondřej olomoucký (r. 1091—1096), obráni z dvorské kaple jako nejplodnější štěpnice církevních důstojníků pro Čechy a Moravu. Příčiny, aspoň některé, jimiž volba biskupů spadávala tenkráte na kaplany-cizozemce, ohlašují se ve příběhu sedisvakance po smrti Kosmově r. 1098. Kníže Břetislav II. maje péči o blaho věřících a prohlédaje k moci, od Boha sobě půjčené, aby volil ženicha církve, počal bedlivě v mysli své přehlížeti mravy duchovních, život a chování těch, z kterých by jednoho povýšil na vrch kněžství. Jakkoli pak znal své kleriky velmi dobře, nicméně chtěl slyšeti radu jiných knížat (a trvám i přímluvu jejich).

I zavedl o tom řeč s Wiprechtem groickým, svakem svým po sestře Juditě, pobádaje ho, aby mu byl pomocen k dobrému rozhodnutí. Hrabě Wiprecht nastrojil odpověď svou velmi obezřetně a určitě. V tak svaté věci, pravil, ti, kdož chtějí raditi k dobrému církve, mají býti prosti hněvu a nenávisti, milosrdenství a přátelství. Nebo kde ty věci duchu překážejí, tam úsudek lidský bývá klamný. Mne na štěstí ani přátelství se žádným neváže, ani milosrdenství nepodjímá, ani nenávist nesouží, ani hněv nerozněcuje, abych před tebou nevyslovil, co vyhledává řád spravedlnosti. Jest tu kaplan tvého otce, a nyní tvůj, kterého ty lépe znáš nežli

---

[1]) Zakládací listina kláštera opatovického (asi k roku 1086): »Hanc itaque abbaciam... Andreae, capellano nostro, professione monacho, scientia literali erudito, praeclaris moribus insignito, regendam assigno.« Erben, Reg. č. 166, str. 72 Cosmas, Chronica II, 41 (k roku 1090): »Wratizlaus subintronisat capellanum suum nomine Wezlonem in territorio Moraviensi episcopum« III, 7 (k r. 1098): »Est patris tui et nunc tuus (knížete Břetislava II.) capellanus . nomine Hermannus, (III, 49): Traiectensi vico et ex eadem Lothrinia ortus... prosapia« (jako sv. Lambert).

já, příjmím Heřman.[1]) Ten býval ve službách králových velmi pilný, v tom, co se mu uložilo, bedlivý a svědomitý, pracoval vždy věrně v poselstvích, zachovává čistotnost života, jest ponížený a tichý, varuje se nestřídmosti v jídle a pití, nehledá cti ni slávy, a což jest první ctnost při osobě duchovní, vyniká vzděláním, tak že, pokud lze po lidsku souditi, má všechny vlastnosti muže dobrého a dokonalého: jenom, kdyby to nebylo na závadu, že jest cizozemec. I podivil se kníže té shodě rady Wiprechtovy se svým úmyslem a pravil: Ze srdce jsi mně promluvil! A to, že jest cizozemec, nic nebude na závadu, ale ještě prospěje církvi. Nebude ho vyssávati rodina, nebude jej tížiti starost o děti, nebude ho obírati tlupa příbuzných. Všecko to, co sejde se v jeho rukou, zůstane nevěstě jeho a matce církvi. Nechať tedy Heřman, probošt boleslavský, jest biskupem!

Dála-li se přímluva cizích knížat za cizozemce v Čechách, páni zemští neuměli přimluviti se za syna domácího, ba nepřáli mu, aby došel biskupství, ze strachu, aby rod jeho nad jiné se nevynesl. V tom za jedno býval s nimi kníže, nakloněný raději k podajným cizincům a k přátelstvu jejich, které potichu do země tíhlo, než k vynikajícím domorodcům, jichž oddanost mohla okolnostmi valně býti otřesena. Odtud ty časté zmínky o věrnosti cizinských kleriků nebo vytrvalosti jejich ve službách knížecího domu. Záminkou proti českým duchovním byla klerogamie, to jest zvyk kleriků vcházeti v manželství a setrvávati v něm i v diakonátě i v presbyterátě.[2]) Než právě v tom shovívali

[1]) Cosmas, Chronica; III, 7: »capellanus . . . nomine Hermannus. Hic semper fuit regis in servitio constans, in commisso fidelis, in legationibus agendis fidus executor, castus, sobrius, humilis et modestus, non vinolentus, non ambitiosus, non elatus, et quae prima est in clerico virtus, adprime literatus.« — »Hermanus, promotione diaconus, praepositura Bolezlavensi sublimatus.«

[2]) Staré církevní zákony dovolovaly klerikům nižších svěcení, aby setrvali v manželství. Při svěcení na jáhenství mohli kandidáti vymíniti sobě stav manželský (buď další usus nebo teprve ingressus). Kdo přijal diakonát bez výhrady, a buď setrvával v manželství, nebo vstoupil v manželství, měl býti zba

u nás biskupové cizinského původu nejen před reformou církevní kázně, o niž pracoval papež Benedikt VIII. (r. 1012—1024), nýbrž i po zostřených dekretech papeže Řehoře VII. (r. 1073—1085).[1] Ostatně i malá naděje, dojíti praelatury, i větší závislost kněžstva na světských pánech než na duchovní vrchnosti přičiňovaly k tomu, že domácí klerus neliboval sobě v coelibátě.

K r. 1126 vrací se paměť o jedné z nejstarších povinností dvorského kaplanstva, totiž opatrovati poklad svatých ostatků a donášeti některé částky jeho za bojovníky na pole válečné. V kapli vévodského domu chováno bylo mezi relikviemi oděni sv. Václava, a zvláště kopí jeho, významná pobudka k rekovné zmužilosti a dobývání vítězství nad nepřáteli. Když císař Lothar II. zdvihl válku próti Čechům, za příprav, které zatím dály se v zemi, kníže Soběslav I. poslal kaplana svého do Vrbčan u Kouřimě, aby přinesl z tamního chrámu korouhev sv. Vojtěcha. Tabella řečené korouhve byla pak připevněna na kopí svatého Václava,[2]) a kaplan Vít, z rodu šlechtického, ustanoven k tomu, aby nesl posvátné labarum do pole proti Němcům. I stál v bitvě u Chlumce dne 18. února r. 1126, oděn jsa v pancéř a v přilbici, obklopen jinými kaplany, probošty a šlechtici, a pozdvihoval kopí s praporem, vzývaje spolu se svou družinou sv. Václava na pomoc

---

ven duchovního úřadu. Svěcení na kněžství mělo udělováno býti jen bez výhrady (cum voto castitatis). Však již Řehoř Veliký (r. 590—604) žádal na podjáhnech, a tím více na jáhnech, votum castitatis.

[1]) Synoda pavijská z r. 1018 stanovila, aby kněží, jáhni a podjáhni zůstávali bez žen; jinak bylo jim složiti nebo odníti úřad. Děti kleriků měly býti nesvobodny a majetkem církve. Kdo by je propustil na svobodu, upadal v exkommunikaci. Císař Jindřich prohlásil úchvaly řečené synody zákonem říšským, a biskupové na synodě goslarské r. 1019 přijali je za právoplatné pro Německo. Papež Řehoř VII. naléhal církevními tresty, aby zákony ty byly plněny.

[2]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1126: »Sobieslaus misit suum capellanum in villam, quae vocatur nomine Wirbcane, . . . qui invenit in pariete ecclesiae vexillum s. Adalberti pontificis, et suspensum est in hasta s. Wenceslai.«

bojujícím Čechům.[1]) Zpravodaj náš napovídá zároveň, že hastiferace, jím popsaná, byla zvykem již z minulých válek (»ut mos est«), a ne snad teprve novotou doby Soběslavovy.

Důvěrná povaha úřadu kaplanského zavedla někdy zastavatele jeho, aby vmísili se do rodinných nebo do rodových věcí svých pánů. Počínání takové, třebas po sebe lepším úmyslu, bylo dosti nebezpečné, jak svědčí příběh kaplana Božíka z r. 1130. Kníže Soběslav věznil synovce svého Břetislava, nejprve na hradě Doníně, potom v Jaroměři a později na Děčíně. Osud kněžice, jehož vina nebyla nikomu zřetelná, budil soustrast citlivějších povah v zemi, a knížecí kaplan Božík počal skrytě s vědomím biskupa Menharta jednati o to, aby Břetislav vyšel na svobodu. Avšak účastníci toho jednání chopili se nepravých prostředků a když bylo jim odpovídati ze spiknutí proti knížeti, svedli vinu na Božíka a Menharta. Ježto biskup vydal se zatím na cestu do Svaté země, vzrostla víra v jeho spoluvinu, a kaplan Božík uvržen byl do žaláře, pokud by u přítomnosti biskupa buď z nařknutí se neočistil nebo na soudě nepodlehl.[2]) Z pobočních kaplanů Soběslavových připomíná se ještě Vincentius, muž ve službě knížecí nad jiné věrnější, jehož přičiněním vyjednány jsou hojné exekvie za † Soběslava I. a kněžnu Adlétu.[3])

---

[1]) Týž letopis k r. 1126: »circumstantibus et custodientibus primatibus Bohemiensibus et praepositis et capellanis pene centum hastam s. Wenceslai, inter quos unus capellanus, probus, nobili genere, nomine Vitus, qui tenebat hastam eiusdem sancti praememorati, ut mos est, indutus lorica et galea.«

[2]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k roku 1130: »Miroslaus respondit: . . . Ad ultimum vero venit ad me Bosik, vester capellanus, atque tali modo me monere coepit: Nonne, etc. . . . Hoc sermone finito ego pro peccato meo admonitioni eius acquievi, et ita perduxit me ad episcopum Meynhardum.« Prameny d. č. II. str. 210—214. Letop. hradištsko-opatovické k r. 1130: »Bosik eciam capellanus in coniuracione iam dicta deprehensus et ipsam ipse confessus in custodia usque ad reditum domni episcopi Meinardi est tentus.«

[3]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1140: »Vincentius capellanus (ducis), quo alter fidelior sibi non erat.«

Po obecných koncilech, lateránském prvním z r. 1123 a druhém z roku 1139, na kterých manželství kleriků prohlášeno bylo za věc neplatnou, kníže Vladislav II. naklonil se k intencím kurie ve příčině společného působení moci světské a duchovní k tomu konci, aby neposlušným klerikům nedostávalo se již ochrany proti církevní vrchnosti jejich, čili aby klerus pražské diecese skutečným trestáním přiveden byl ke kanonické čistotnosti života. V listě ze dne 2. června r. 1146 chválí papež knížete, že tak usilovně o to pracuje, aby nezdrželivost duchovenstva vzala za své učiniv počátek reformy ve své kapli.[1]) Slovem »kaple« míněna tu netoliko domácí svatyně a sbor kleriků, k ní příslušných (pokojští kaplani), nýbrž všechno duchovenstvo při chrámech knížecího založení a kostelech knížecích vůbec (praeláti a kanovníci knížecích kapitol a duchovní správcové knížecích far). V době Vladislavově připomínají se výslovně tito knížecí (královští) kaplani: Podiva, kanovník vyšehradský (roku 1165), Florián, notář králův a kanovník pražský (r. 1169, 1173), Englskalk (roku 1173) a B., příbuzný císaře Fridricha Barbarossy (r. 1173). Ježto notáři (podkancléři) království bývali z počtu kaplanů, možno uvésti ještě Martina, podkancléře a potom probošta litoměřického (r. 1159, 1169)[2])

Dějiny knížecí kaple před rokem 1222 zavíráme seznamem kaplanů, jichž jména přicházejí v listinách a letopisech. Za knížete Soběslava II. (r. 1174—1178) kaplanovali: Florián, notář, Alvík, Radosta; za knížete Fridricha (r. 1178—1189): Valentin, kaplan kněžnin, Jindřich, notář, Rapoto, notář, Štěpán, Anselm, Engelskalk, Vavřinec, Sláva, Staněk, Ota, kaplan kněžnin,

[1]) List pap. Eugenia III. k Vladislavovi II. z r. 1146: »Gratum nobis est, quod . . . clericorum incontinentias, quae Deo abhominabiles sunt, non solum de capella tua, verum de tota terra tua extirpare viriliter elaboras.« Erben, Reg. č. 262, str. 116 n.

[2]) Sr. Erben, Reg. str. 137; 143, 149, 151; 176; 156; 182. Prameny d. č II. str. 457. Erben, l. c. str. 143, 145.

Petr, Bohuslav, Odolen, Věcek; za Přemysla Otakara I. († r. 1230): Rapoto, notář, Adalbert, Vavřinec, Robert, Benedikt, notář, Vojslav, notář, Englskalk, notář, Oldřich, notář, Anselm, notář, Heřman, notář.[1]) Z nich Florián, kanovník pražský, stal se kancléřem a proboštem vyšehradským (r. 1180, 1182), později proboštem pražským (r. 1194); Radosta, kanovník pražský (r. 1180), proboštem litoměřickým (r. 1187); Valentin biskupem pražským (r. 1180), Anselm byl kanovníkem pražským (r. 1180), Englskalk kanovníkem vyšehradským (r. 1212), Vavřinec kanovníkem pražským (r. 1194), Bohuslav tolikéž (r. 1180), Věcek (= Věcemil) tolikéž (r. 1194), Robert stal se biskupem olomouckým (r. 1202), Benedikt, kanovník pražský (r. 1204), proboštem litoměřickým (r. 1217), a kancléřem (r. 1219), Vojslav kanovníkem pražským (r. 1227) a sadským (r. 1228), Oldřich byl kanovníkem pražským (roku 1214), Heřman stal se proboštem litoměřickým (r. 1226).

Co pověděno jest svrchu o duchovních správcích při kostelech knížecích, že měli jméno kaplanů, platí obecně o všech kněžích osadních čili plebánech, buďtež chrámy, při kterých byly zřízeni, kteréhokoli pána světského nebo duchovního. Teprve v druhé polovici 12. století ujalo se u nás výraznější i vážnější jméno pro kleriky, pracující při venkovských kostelech, totiž »kněží-parochiáni« nebo »kněží-plebáni«. Ovšem jako vznik a trvání staršího názvu spočívaly na věcných důvodech, tak i uvedení nového jména pokládati jest ohlasem podstatné změny, která v čase právě řečeném se dokonávala. My prohlédajíce spíše k příbuzenství úřadů než k identitě jmen, chceme hned po dvorských kaplanech uvésti řeč na farní duchovenstvo.

---

[1]) Sr. Erben, Reg. str. 151, 158; Prameny d. č. II. str. 476. Erben, l. c. str. 167. Emler, Reg. II. str. 1155. Erben, Reg. str. 170, 179, 174, 176, 182, 183; 186, 188, 200, 187, 215, 221, 224, 230, 244, 249, 294, 255, 285, 293, 288, 301.

poručen [1]) O hospodářství na záduší pracoval buď kněz se svou rodinou neb o nevolní lidé, kteří měli název »d u š n í k ů« (animatores, proanimati), »h l í d a č ů« (custodes ecclesiae) nebo »z v o n í k ů« (campanarii ecclesiae). [2]) V mladší době naskytalo se hospodářství smíšené, tak že částku země vzdělával kněz (statek beneficiální), ostatek pak osazen byl poplatnými zemědělci (statek kostelní nebo záduší ve smyslu užším). S p r á v a z á d u š n í h o j m ě n í a v r c h n o s t e n s k á p r á v a n a d d u š n í k y zůstávala ovšem při podacím pánovi.

Z ř i z o v á n í k n ě z e k e k o s t e l u, jenž nadán byl stálým důchodem, dálo se tak, že světský pán smluviv se s čekatelem kněžství, představil jej biskupovi a vyžádal mu posvěcení, anebo představil biskupovi klerika již svěceného a vyžádal mu kanonickou instituci. Beneficiát tak zřízený měl z p r a v i d l a m i s s i j e n p r o p o d d a n é s v é v r c h n o s t i, kterým tudíž přisluhoval svátostmi a křesťanským pohřbem. Dospělí věřící byli povinni dostavovati se ke službám božím (o nedělích a svátcích) a při nich odváděti dárky své, tak zvané oblace. Ježto panství skládalo se ze statků namnoze rozptýlených, o b l a s t d u c h o v n í s p r á v y n e b ý v a l a t e r r i t o r i e m s p o j i t ý m, neřku kompaktním nebo zaokrouhleným, ale prodlužovala se ve sporadách hluboko do kraje, tak že docházka ke kostelu ukládala sama o sobě

---

[1]) Sr. na př.: »In Seztoceh ecclesia cum dote sua« (k roku 1115). Erben, Reg. str. 89. »capella in Veliz cum omnibus appendiciis suis« (před r. 1055). Tamtéž, str. 50. »quod mea ecclesia (s. Petri Belinae) hodie habet« (k r. 1061). Prameny d. č. II. str. 94. »terra sancti Clementis de Opis« (asi k r. 1088). Erben, Reg. str. 77.

[2]) Sr. na př.: »In Levo Gradech terra ad aratrum . . . et Ostog proanimatus in ea sedens et solvens XII denarios unoquoque anno Wneticensi ecclesiae« (asi k roku 1132). Erben, Reg. str. 98. »capella in Veliz . . ., custodes eiusdem ecclesiae Otrocynyewsy« (před rokem 1055). Tamže, str. 50. »custodes in villa Otrocynyewes, qui . . . ecclesiae s. Ioannis Baptistae in Veliz . . pertinere noscuntur« (k r. 1205). Ibidem, str. 224. »ad usum saepe dictae ecclesiae (s. Stephani in Lutnomiric) sunt per nos mancipati: . . . W Zassadi est campanarius datus cum terra« (asi k r. 1055). Tamže, str. 52.

obět času. Pro menší zemany, kteří nemohli vésti náklad na stavbu kostela, pokud by ke společné akci se nesmluvili, a jinak zase nechtěli poddati se světskému pánu kostela, třebas jen v příčině duchovenské, jakkoli statky jejich byly v sousedství kostelní osady jeho, způsob laického vládnutí nad kostely nesl patrnou nevýhodu. Dobře-li vykládáme zápisek z r. 992, již sv. Vojtěch přičiňoval se o to, aby pro potřebu drobných zemanů stavěny byly chrámy nákladem biskupským. K tomu konci vyžádal si svolení knížete Boleslava II. a repraesentace národa, že smí vyhledávati plné desátky od zemanů, kterým na příhodných místech zbuduje kostely a ustanoví duchovní správce.[1]

Největším velkostatkářem v zemi byl kníže. Domainy jeho prostíraly se po různu ve všech částkách země. S počtem knížecích villikací srovnával se pak počet kostelů knížecího založení nebo řízení. Prohlédajíce především ke vnější stránce jejich, znamenáme, že knížecí kostely byly lépe dotovány než chrámy jiných vrchností, neboť kníže opatřil je nejen hojnějším záduším, ale přál jim plnějšího desátku ze svých režijních dvorů. Nezřídka též i jiné různé platy (kvota poplatku mírového, desátek z pokut, díl mýtného, tržného a pod.) uvádějí se důchodem knížecích kostelů.[2] Ke starobylému původu

---

[1]) Zápisek z kláštera heiligenkreuzského k r. 992: »dux Bolezlaus praesentibus omnibus primatibus suis ... praefato episcopo ... ecclesias per loca opportuna construendi et decimas congregandi licentiam dedit.« Erben, Reg č. 77, str. 33.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »(ego) Bolezlaus ... contuli ... villam, na Wranem nomine, cum hospitibus et ecclesia, ad quam de curia mea Radotyn decimam de omni proventu disposui.« Erben, Reg. č. 78, str. 34. Listina kapitoly vyšehradské asi z r. 1135: »Ego Zobezlaus ... addo etiam capellam beati Laurentii cum omnibus appendiciis .... Appendicia autem praefatae ecclesiae haec sunt: villa Holec cum aratro et cum hospitibus; XII marcae a tributario Rokitnensi; de venditione provinciae Drevic decimus denarius, decimus bos, decimus manipulus; a collectore porcorum, qui dicitur masnik, quisquis sit, decima salis trussa, quae sclavice dicitur krosna; sex hospites sub monte Petrino; w Travnice a cellario sex urnae mellis, a villico quatuor modii farinae et porci tres, arietes tres.« Tamže, č. 220, str. 99 n.

chrámů, vystavěných na zeměpanských hradech, kdež byla sídla správních úřadů »zemských«, družilo se dvé dalších předností, jedna, že svátyně hradská pokládána byla matkou (ecclesia baptismalis, mater fidelium, titulus maior) mladších chrámů (ecclesiae filiae, tituli minores), které ve správním území tom na knížecím panství přibyly, druhá, že kněz, zastávající úřad při kostele hradském, vyvýšil se nad duchovní správce ostatních kostelů, jednak mimořádnými službami při administraci hradské a villikační, jednak poručením biskupa, aby přijal k sobě dohled na duchovenstvo celého territoria tamní hradské obce. Tak vznikl úřad venkovských arcikněží (archipresbyteri, arcipryštové). Uvedli jsme již svrchu, v odstavci: IV., že původních traktů arcikněžských bylo devatero, Pražsko, Litoměřicko, Bilínsko, Boleslavsko, Hradecko Kouřimsko, Bechyňsko, Plzeňsko, Žatecko. Později došlo na rozdělení Plzeňska ve dva okresy arcikněžské: plzeňský a horšovotýnský.

Jako bylo úkolem duchovní správy, utvrzovati křesťanské řády v lidu a odvraceti lid od pověr i zvyklostí pohanských, které protivily se pravidlům církve, tak příslušelo arciknězi prohlédati k tomu, aby kněží nepovolovali řečeným zvyklostem, laikové pak tvrdošíjně v nich setrvávající, aby tresty církevními aneb i světskými k lepšímu rozumu byli přivedeni. Z pohanské doby dodržovaly ještě v 11. století různé druhy modloslužby, vykonávané pod stromy, v hájích, na vrších, u kamenů, oběti u studánek a při ohni, obětování zvířat, pohřbívání mrtvol mimo hřbitovy (na poli nebo v lese), pohřební obřady (jichž účastníci majíce tváře zakryté maskami, strašili zloduchy, aby neškodili duším dobrým nebo lidem), zádušní tryzny na rozcestích a křižovatkách, čáry, kouzla, hádání (jimiž některé osoby zvlášť se zabývaly). Z nemravů nebo zločinných skutků nejčastější byly: konání trhů ve dnech nedělních, polní práce o nedělích a svátcích, nedbání postů, opilství, krádež, prodej křesťanských otroků, vražda, smilstvo, sňatky z příbuzenstva, pokoutní sňatky, své-

volné rozvody, konkubinát, cizoložství, mnohoženství.[1]) Kosmas připisuje to dobré shodě biskupa Šebíře s knížetem Břetislavem a výborné disposici českých bojovníků nad hrobem sv. Vojtěcha v Hnězdně r. 1039, že vydány a od Čechů přijaty byly tuhé zákony trestní na omezení zlořádů, které mravům křesťanským a právu církevnímu jsou s největší ujmou. Podle znění jejich náleželo arciknězi nejen dohlédati k veřejné počestnosti mravů a k šetření kanonických předpisů se strany věřících, ale i pokutovati vinníky a oznamovati osoby, ze zločinu podezřelé, světskému úřadu, aby neušly trestu. Zejména pak měl arcikněz ujímati v pokutě služebné dílo, hotovené času nedělního a svátečního, nebo dobytče (vola), kterého v týž čas k práci polní bylo užíváno, jakož i vymáhati pokutu (vola) od těch, kdož pochovali mrtvé tělo na poli neb v lese. Jinak zase bylo povinností arcikněze, podávati hradskému kmetu listy o zločincích a osobách, na něž padalo podezření, že dopustili se vraždy (bratrovraždy, otcovraždy, zavraždění kněze) něbo jiné hrdelní viny.[2]) I jest to věc nepochybná, že pramenem vědomosti jeho o čerstvých zločinech v kraji byly relace duchovních správců.

Při zkušování vinníků soudy božími assistoval arcikněz jako žehnatel očistných živlů a pořadatel úkonů, jež příslušely k ordálu. Tak

---

[1]) Canaparius, Vita s. Adalberti; k. 12. Brun, Passio s. Adalberti; k. 11. Prameny d. č. I. str. 244, 275. Cosmas, Chronica; I, 4; II, 4 (k r. 1039); III. 1 (k r. 1092). Prameny d. č. II. str. 8, 78 nn., 136 n.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 4: »qui homicidiis infamantur, archipresbiter comiti illius civitatis nomina eorum ascribat, et comes eos conveniat; ... fratricidas autem et parricidas sive sacerdotum interfectores et huiusmodi capitalibus criminibus irretitos archipresbiter assignet eos comiti vel duci . Si quis autem quam dominicis tam festis diebus, publice ad ecclesiam feriari indictis, in aliquo servili opere inventus fuerit, ipsum opus, et quod in opere est inventum, archipresbiter tollat iumentum ... Similiter et qui in agris sive in silvis suos sepeliunt mortuos, huius rei praesumptores archidiacono bovem ... solvant ..., mortuum tamen in poliandro fidelium humi condant denuo.«

zvané statuty Konrádovy zavírají v sobě ustanovení: Má-li kdo podstoupiti soud boží vodou, nikdo jiný nespouštěj ho do vody než kněz a jeho tovaryš. Pomůže-li mu Bůh, zaplatí dva denáry sudímu a 14 denárů knězi (»pomocné« nebo »čistotné«). Kdo by svléknuv šaty, nechtěl podstoupiti soudu božího, zaplatí kaplanovi 7 denárů a bábě (hradské ženě) dva.[1]) Ze služeb, kterými propůjčoval se arcikněz hospodářské správě knížecí, smíme podle zkušenosti z mladší doby jmenovati notářství, to jest hotovení register čili soupisu poplatných osob a povinností jejich buď splněných nebo nesplněných.

Závislost duchovních správců na světských pánech kollidovala namnoze s povinností církevní obedience kleriků, i byla příčinou, že církev česká nedocházela květu, jakému po míře duchovní moci nad celým národem věřícím měla se těšiti. Kořenem zla jevila se klerogamie, k níž světští páni ukazovali nejen shovívavost, ale sympathii, nepřejíce vyšší mravnostní úrovni duchovenstva z pohnutek dosti zřejmého opportunismu. Když sv. Vojtěch jal se nastupovati na kleriky, aby upustili od manželek, vzbudil sobě hned dvojího nepřítele: ženaté duchovní a pány jejich, velmože zemské.[2]) Rodina kněze byla pánovi přírůstkem klientů; ženatý kněz chápal se hospodářství na statku zádušním a uskrovňoval tím režijních výloh pánovi; synové knězovi, kterým od otce dostalo se potřebného vzdělání i přípravy ke stavu duchovnímu, mohli od ochranné své vrchnosti podáni býti k novým kostelům, neb aspoň jeden z nich nastupoval po otci. Kromě toho ohled na rodinu ukládal knězi velikou reservu při zastávání práv kostela proti zištnosti světského pána, tak že s po-

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z roku 1229. Erben, Reg. č. 742, str. 348 n.

[2]) Brun, Passio s. Adalberti; k. 11: »Ipsi clerici palam uxores ducunt, contradicentem episcopum iniquo odio oderunt, et sub quorum tutela quinque fuerunt, contra ipsum maiores terre excitaverunt.«

volností duchovního správce záduší neslo užitek pánovi, kostel pak a jiní percipienti důchodů kostelních (biskup, arcikněz, chudina) odbýváni byli sotva dílem toho, co jim náleželo. Boj proti klerogamii, k němuž horlivější biskupové občas se vraceli, míjel v Čechách za drahnou dobu bez úspěchu. Ani napomínky papeže Alexandra II. (r. 1061—1073), řízené ke knížeti Vratislavovi II.,[1]) ani tresty církevní, kterými papež Řehoř VII (r. 1073—1085) poroučel stíhati odpůrce coelibátu,[2]) nepůsobily dosti účinlivě. Teprve když kníže Vladislav II. propůjčil exequatur obnoveným trestům církevním a při svých kostelech netrpěl kleriků, kteří setrvávali v manželství, počalo pravidlo duchovenského bezženství ujímati se v Čechách.[3])

V letech 1142—1145 konal tu úřad papežského legáta kardinál-jáhen Guido. Maje poslání k Čechům, aby s pomocí světského ramene zavedl u nich lepší kázeň v duchovenstvu, přikročil k dílu reformy jak trestáním neposlušných kleriků, tak opravami diecesního zřízení. Duchovní, při kterých shledán byl defectus sacramenti, buď že po druhé byli ženati, nebo pojali vdovy, nebo

[1]) List pap. Alexandra II. ke knížeti Vratislavovi II. z r. 1071: »prae omnibus hoc hortamur, hoc rogamus, ut ecclesias . . . ab iniuris protegas, et ut ii, qui ad sacrosancta mysteria electi sunt, caste et religiose Deo serviant, quantum possis, studium et diligentiam habeas.« Erben, Reg. č. 189, str. 58

[2]) List arcibiskupa mohučského Siegfrida k suffragánům asi z r. 1075: »Placuit domino papae, ut mitteret quosdam de curia pro reformando ecclesiarum statu . . . Illi autem diligenter executi, quod eis iniunctum fuerat, quibusdam per suspensionem aliis per excommunicationem praeceperunt, ut concubinas dimitterent et ulterius non admitterent; sed parum in aliquibus profecerunt.« Erben, Reg. č. 154, str. 67. Sr. list pap. Řehoře VII. k pánům a zemanům českým z r. 1075: »studuimus vos paterna caritate commonere, . . . scilicet . . . non solum clericos sed et laicos castitatem servare, decimas Deo . . . fideliter dare, ecclesiis vestris debitum honorem impendere, eleemosynis atque hospitalitati devote insistere.« Tamže, č. 157, str. 68.

[3]) List pap. Eugenia III. k Vladislavovi II. z roku 1146: »Gratum nobis est, quod . . . clericorum incontinentias, quae Deo abhominales sunt, non solum de capella tua, verum de tota terra tua exstirpare viriliter elaboras.« Erben, Reg. č. 262, str. 116 n.

vyhledali sňatek se ženami zapuzenými, propadli úřad a neměli nikdy dočkati se rehabilitace. Klerikům jinak ženatým, kteří nechtěli upustit od manželek nebo nemohli dojíti souhlasu svých žen k rozvodu, zakázán byl přístup k oltáři. Duchovní, trvající ve zjevném konkubinátě, zbaveni byli nejen služby oltářní, ale i beneficií. Kromě toho nařizoval legát, aby diecesní biskup postaral se o limitaci far a nepřipouštěl ke svěcení kandidáty stavu duchovního, kteří by již z předu neměli pojištěné sustentace (stálého služebního místa v diecesi). [1])

Ve zprávě, podané papeži, připomíná legát Guido, kterak na své oči přesvědčil se v Čechách o zhoubném účinku tak zvaných absolutních ordinací, čili svěcení kněží do zásoby. Klerikové takoví hledajíce živnost, propůjčovali se ke službám i méně slušným a škodili usedlým duchovním, ježto příležitost, opatřiti si kněze jiného, když správce kostela ukazoval se vrchnosti méně povolným, zavdávala podnět k tomu, aby světští páni pohrdali svými kleriky, třebas jen z malicherné příčiny zbavovali je úřadů a najímali na místo jejich kněze vakantní. I podací páni duchovenští, jako byly kláštery a kapitoly, zneužívali dostatku kleru (volných kleriků) k sobeckým účelům. Majíce totiž ke svým statkům přivtěleny osadní chrámy (při kterých de jure představený klá-

[1]) Zpráva kard. Guida, podaná papeži asi r. 1143: »bona voluntate ducis (Wladizlai christianissimi) in assensum nostrum provocata ad exstirpanda clericorum vitia, in quantum valuimus, divina adiutrice gratia operam dedimus . . . In tota Boemia . . . bigamos et viduarum ac repudiatarum maritos in clero inventos deposuimus et ab omni altaris ministerio semotos permanere statuimus; concubinarios publicos in subdiaconatu, diaconatu, presbyteratu inventos ecclesiasticis beneficiis et officiis privavimus; reliquos etiam altaris ministros incontinentes videlicet subdiaconos, diaconos, presbyteros, a sacri altaris ministerio alienavimus . . . Ad haec episcopis (Otě pražskému a Jindřichu Zdíkovi olomouckému) praecepimus, ut in parochiis suis plebales ecclesias distinguant. Praeterea, quia multos invenimus illic presbyteros ad nullos certos titulos ordinatos, ac per hoc multas enormitates emersisse agnovimus, praecepimus eis, ut sicut in canonibus mandatur, nullus altaris minister absque certo titulo deinceps ordinetur.« Erben, Reg. č. 238, str. 105 n.

štera nebo kapitoly byl duchovním správcem), ustanovovali k nim kněze-vikáře, kteří spokojili se s malým platem, tak aby většina důchodů kostelních plynula ke klášteru nebo kapitole. Za tou příčinou se smlouvali s duchovními, najímajíce je do času a propouštějíce je zase, když hlásili se jiní klerikové, nabízející služby své za menší odměnu.[1]) Lze pak si domysliti, jakým pastýřem věřících byl kněz najatý za nejmenší mzdu (mercenarius) a kterak asi pracoval o to při osadnících svého kostela, aby polepšil sobě hubené praebendy.

Překážkou pořádku ve správě duchovní byl nedostatek fixních territorií farních. Oblasti venkovských kostelů měnily hranice své podle toho, jak dohodli nebo nedohodli se vlastníci drobnějších statků s podacími pány blízkých chrámů o tak zvané duchovenství. Vrchnosti, nemající vlastního záduší v té krajině, kde ležel exponovaný statek jejich, zjednávali svým poddaným příslušnost k jinému záduší tím, že smluvili se s podacím pánem o roční plat ke kostelu (desátky) a potom včas jej odváděli. Podobně platí o zemanech a úmluvách jejich s nejbližšími podacími pány. Statek, z něhož vycházely desátky ke kostelu, počítán byl za částku farního territoria, a obyvatelé jeho (buďtež vrchnostenští poddaní nebo zemané) účastnili se práv i povinností řádných osadníků. Jakmile vrchnost přestala platiti desátky nebo smluvila se s jiným podacím pánem o duchovenství svých poddaných, nadešla změna hranic i objemu farností. Pokud totiž úmluvy mezi vrchnostmi (zemany) a podacím pánem nebyly konány před biskupem, platnost jejich visela na dobré vůli kontrahentů. Dokonalému omezení far překážel začasté i poměr filiace mladšího chrámu ke staršímu kostelu, a z něho vznikající spory mezi předním kurátem (duchovním správcem staršího ko-

---

[1]) Listina kláštera oseckého (k r. 1207): »permissione domini Danielis, Pragensis episcopi, memoratus Boguslaus dedit ius patronatus in Zlawcowerde (klášteru oseckému), ita statuens iam dictus episcopus, ut non mercenarium, sed legitimum locando vicarium ecclesiae suae commodis illa non destituta debet per abbatem provideri.« Erben, Reg. č. 504, str. 280.

stela) a korátním kaplanem (duchovním správcem mladšího chrámu) o hranice správních území jejich. Rozkaz kardinála Guida, aby farnosti v Čechách byly limitovány, nevyzněl nadarmo; svědčí o tom příklady, zapsané v listinách, že biskupové dbali o ustálení farních territorií, jakkoli dílu tomu nemohli stačiti všude se stejnou rychlostí a úplným zdarem.[1]) Při proměnách, jež působil ruch kolonisační a potom zakládání městských osad, neutuchala potřeba, aby hranice far opět a opět byly upravovány.

Uprostřed 12. století zlepšilo se postavení duchovních správců při venkovských kostelech. Reformou církevní kázně odpadla moc světských pánů, kdežto auktorita biskupova, vzavši posilu z toho, obracela se k ochraně kleriků, kteří by jakoukoli svévolí panstva proti právu byli tištěni. Zřizování kněží k duchovní správě nemohlo již předsejíti bez vědomí a schválení biskupova, ale dálo se tak, že církevní úřad zkoumal způsobilost osob, praesentovaných od podacích pánů, a těm, kdož uznáni byli za způsobilé, propůjčoval jurisdikci. Kněží tak zřízení pokládáni jsou za trvalé držitele beneficia a nesměli zbavováni býti úřadu nebo obročí, pokud by buď sami se jich nevzdali nebo soudem biskupovým jich nepozbyli.

---

[1]) Authentika biskupa Daniela z r. 1203: »Haec autem sunt villae ad eiusdem ecclesiae parochiam (sv. Vavřince v Rynarci) pertinentes cum suis iuribus et sua ibi iura spiritualia ricipientes, etiam priusquam per nos esset dedicata: Rinarcz, Nemogov, Lessov, Krzepelov, Slaniborz, Wetrov, Bukova, Sbimov, Hostrovecz, Benatky, Dlouha Lhota, Okrouhla Lhota, Smirchovecz, Wissoky, Rovny, Zageczov, Radimov, Bedrzichov, Raiov, Poznatny, Wratissov, Nedvedczy, Rohovka.« Emler, Reg. II. č. 2689, str. 1156. Sr. list biskupa olomouckého Roberta z roku 1222: »in villa, quae vocatur Prikluk, ecclesiam . . consecravimus et etiam limitavimus . . . , villam de Massewiz infra terminos eiusdem ecclesiae includentes et eam iure parochiali ecclesiae de Prikluk subicientes in decimis et omnibus aliis rebus ad ecclesiam baptismalem pertinentibus . . . Ecclesia de Podewin nunquam per nos nec per antecessores nostros fuit limitata.« Erben, Reg. č. 663, str. 309.

Zevním znakem toho, jak na prospěch stability osob v úřadě proměnil se poměr duchovních správců k podacím pánům, jest změna názvů, kterými kurátní kněží byli označováni. Ve druhé polovici 12. století zaniká starší obecné příjmení jejich »kaplané«, a ujímá se vážnější název: »kněží-parochiáni« (faráři) nebo »kněží-plebáni«. Podle toho i osadní kostel a oblast k němu příslušná nazývány byly »farou«.[1]) Do které doby potrval u nás zvyk, jmenovati kněze »popem« (παππάς, papas, otec), jehož existence dosvědčena jest názvy osad, jako Popovice, Popovec, Popovo, nelze pohříchu pro nedostatek kriterií určiti.

Účinkem reformátorské akce Guidovy pokládáme též změnu, jež nadešla v organisaci bezprostředního dohledu na farní duchovenstvo. Až doprostřed 12. století není v pramenech našich zmínky o jiných dozorcích než arcikněžích. Úřad arcikněze spočíval v rukou beneficiáta, ustanoveného k duchovní správě při kostele toho hradu, po kterém trakt arcikněžský měl své jméno. Ježto farnost hradská předčila nad jiné rozsáhlostí a lidnatostí, bývali ku pomoci tamního kuráta zřizováni poboční klerikové, tak zvaní kooperátoři.[2]) Podle představenství nad nimi dostávalo se plebánu-arcikněži názvu proboŝta.[3]) Kostel hradský knížecího

[1]) Sr. »parochianus ecclesiae« (napsáno po r. 1145). Prameny d. č. II. str. 225. »plebanus« (asi r. 1178). Erben, Reg. str. 161. »presbyter plebanus« (r. 1216). Ibidem, str. 268. »parochia, quae aedificatur in Kadan« (r 1183). Tamže, str. 168. »villae ad eiusdem ecclesiae parochiam pertinentes« (r. 1208). Emler, Reg. II. str. 1156.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »Quando aliquis iudicium aquae debet subire, nullus eum in aquam demittat nisi sacerdos et eius cooperator.« Erben, Reg. 742, str. 349.

[3]) Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »Tessen, praepositus Gradecensis, terram unius aratri obtulit in Placziz.« Erben, Reg. č. 166, str. 73. Sr. list papeže Řehoře VII. z roku 1074: »praepositura et castrum sancti Vinzlai« (kostel sv. Václava na hradě Podivíně). Tamže, č. 149, str. 64. Cosmas, Chronica; II 30 (k r. 1078): »missus apostolici . . . iussit ducem, ut omnes principes terrae simul et abbates ac praepositos ecclesiarum . . . ad sinodum convocaret.«

založení vynikal zvláště hojným nadáním (záduším), takže i se stránky důchodové byla služba při něm officiem významným. Hradských beneficií a tudíž arcikněžství docházeli nejvíce klerikové knížecí kaple nebo duchovní jinak zasloužilí, kterým pro nedostatek praelatur v kapitolách nebylo lze zatím vyššího místa propůjčiti. Vedle toho již v první polovici 12. století naskytá se příklad kombinace arciknězského úřadu s kanonikátem. Ať zejména jej uvedeme: Herold, kanovník pražský, byl roku 1131 plzeňským arciknězem.[1]) O málo později stalo se již pravidlem, že členové pražské kapitoly přicházeli k úřadům krajských arcikněží.[2]) V ne-

[1]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1131: »canonicus Pragensis ecclesiae... Heroldus, qui vicarius et capellanus Bambergensis episcopi et archipresbyter Plznensis, quod non decebat, fuit.« Parenthesí »quod non decebat« vytýká se Heroldovi, že proti církevní zápovědi držel dozorčí úřady ve dvou diecesích. Jinak ze slov letopiscových není patrno, zda běželo jen o sdružení officia arciknězského s kanonikátem či o pluralitu beneficií. Z mladší doby máme již výslovné svědectví k tomu, že beneficium plzeňské propůjčováno bylo členům pražské kapitoly. Erben, Reg č. 976, str. 452. Knížecí záduší tamní čili příslušenství kostela sv. Vavřince na hoře (v nynějším Plzenci) popisuje se takto: Filiálních chrámů ke kostelu sv. Vavřince bylo sedmero: P. Marie po straně města Plzně, sv. Jana Křtitele, sv. Václava, sv. Martina v městě Plzni, sv. Kříže, sv. Petra na hradebním vrchu, sv. Blažeje mimo město (v Rokycanech). Statkové nadání skládalo se ze vsí Benešovic (na místo vsi té, postoupené ke klášteru kladrubskému r. 1239, přikázána byla k záduší ves Štáhlavy), Sedlce (s mlýnem a řekou Bradavou), Líbakovic a z částek vsí Vodokrt (dva lány), Doudlebců (dva lány), Malic (lán), Dolan (tři lány). Ke kostelu sv. Vavřince vycházel desátek ze všech knížecích dvorů, které byly v Plzeňsku, veliký (decimae praediales, grossae) i malý (decimae minores, minutae: z telat, jehňat, podsvinčat, kuřat, sýrů a j.), jakož i desátý díl tržného z města Plzně a roční peněžitý plat z měst Plzně, Stříbra, Domažlic. Ke kostelu sv. Vavřince příslušel také notariát celého kraje plzeňského a z toho důchod kancelářských denárů, kdykoli obecná berně byla rozepsána. Erben, Reg. č. 976, str. 452; č. 978, str. 453. Emler, Reg. II. č. 520, str. 201 n.; č. 781, str. 313. Palacký, Archiv český; IV. str. 35.

[2]) List knížete Vladislava II. (asi k r. 1144): »Daniel, Pragensis praepositus,... Heinricus, Pragensis decanus,... Mahfridus archipresbyter, Ovdalricus archipresbyter, Mladota

jistotě při tom zůstává, zdali kanovníci-arcikněží směli obírati sobě zástupce ke konání dozoru na kurátní klerus, či zda sami zastávali povinnost arcipryštů.

Změna, o které jsme svrchu zmínku učinili, ohlašuje se tím, že po r. 1145 zaniká u nás název arcikněze a na místo jeho vstupuje název arcijáhna. Kanovníci-arcikněží zváni jsou pojednou kanovníky-arcijáhny.[1]) Podle starší ústavy církevní arcijáhen byl úředník biskupův, k tomu trvale delegovaný, aby zastupoval ordinária ve správě a řízení některé částky diecese. Území jemu poručené skládalo se z několika menších krajů nebo podkrají, ve kterých v čele duchovenstva stáli arcikněží. Od té doby, kdy pro arcikněze biskupského sídla ujal se název děkana, přijali také venkovští arcikněží jméno děkanů (decani rurales). Arcijáhen tedy měl pravomoc nejen nad kněžími, ale i nad děkany své delegace. Jemu příslušelo visitovati farnosti (visitační cesta jeho dála se na útraty beneficiátů), censurovati duchovní správce a děkany, vymáhati od nich platy, ke kterým úřad jeho dával mu právo (iura vel utilitates archidiaconi; visitationes, procurationes et alia iura archidiaconi), stíhati laiky tresty církevními, zkoušeti svěcence a pod. Příčina, pro kterou toho vzpomínáme, jest na snadě. Ježto archipresbyteráty české byly kraje velmi prostranné, a nejeden z nich rozstupoval se na podkrají, ve kterých přírostem kostelů a vývojem far ustaven byl potřebný základ pro rozvržení kraje v dekanáty, vykládáme si změnu názvu, zpředu do-

---

archipresbyter, Zvac archipresbyter, Perhtoldus archipresbyter, Ippolitus archipresbyter, Paulus archipresbyter.« Erben, Reg. č. 245, str. 109.

[1]) Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »Olricus, praepositus Pragensis, . . . Domazlav, archidiaconus Pragensis, Peregrinus Curimensis, Slavon Gradecensis, Othmar Boleslavensis, Bertholdus de Rudnic. Dethleb de Behin.« Erben, Reg. č. 319, str. 139. Sr.: »Detlebus, archidiaconus de Behin« (asi r. 1170), »Zdezlaus, archidiaconus Pelznensis« (asi r. 1170). Erben, Reg. str. 149. „Pribizlaus, archidiaconus Lutomiricensis« (r. 1177). Tamže, str. 158. »Fridericus, Satcensis archidiaconus« (asi r. 1186). Ibidem, str. 178. »Benedictus, archidiaconus de Belina« (r. 1216). Tamže, str. 266.

tčenou, čili povýšení arcikněží za arcijáhny v ten rozum, že po r. 1145 zaveden byl v pražské diecesi ústav venkovských děkanů. Tak aspoň nejlépe lze pochopiti, proč nemohlo zůstati při starém názvu (arcikněží), když hodnost, kterou znamenal, převedena byla na osoby jiného postavení (děkany).

Kdo by chtěl zastávati mínění, že již v podkrajích traktů arcikněžských (tudíž před rokem 1145) fungovali u nás děkani jako dozorci na farní duchovenstvo, uhodí na okolnosti, které stavějí se tomu na odpor. Ať počneme od věci méně rozhodné, není příkladu v dějinách, aby arcikněží byli představenými děkanů. Bychom i připustili, že arcikněží 11. století a první polovice 12. století měli větší pravomoc než arcikněží čili děkani doby pozdější, nemůžeme přisvědčiti k domněnce, jakoby arcikněží, o kterých rozpráví Kosmas při roce 1039, »byli již tehdáž arcijáhny v pozdějším smyslu«. Kdyby byli, nevíme, proč by pravým jménem nebyli také označováni. Přiháželoť se nezřídka i v jiných diecesích, že biskup volil k úřadu arcijáhenskému kleriky, kteří měli svěcení na kněžství, ale ani ti nejmenovali se jinak nežli arcijáhni. Krom arcipryštů knížecího patronátu bývali v Čechách arcikněží na patronátě biskupském, to jest kněží-plebáni v ústředních místech biskupských panství: v Horšově Týně, Rokycanech, Roudnici, Zerčiněvsi. K vývoji úřadů jejich přičinily momenty, které jsme oceňovali svrchu, popisujíce vznik archipresbyterátu vůbec. Jakkoli pak arcikněží biskupského patronátu působili jen v podkrajích (dozírali na menší duchovní správce biskupského patronátu), neměli přec jméno děkanů. To na jevo jde z hromadného povýšení pražských kanovníků-arcikněží za arcijáhny čili z existence kanovníků-arcijáhnů horšovotýnského, rokycanského, roudnického a zerčiněvského.[1])

---

[1]) Sr.: »Sdezlaus, archidiaconus Rokizanensis« (asi r. 1176), »Pribizlaus, archidiaconus Rudnicensis« (asi r. 1176). Erben, Reg. str. 158. »Cristophorus, Tinensis archidiaconus« (asi r. 1186). Tamže, str. 178. »Clemens, archidiaconus Zyrcinensis« (r. 1216). Ibidem, str. 266.

Z reforem církevního zřízení a duchovenské kázně v diecesi nic tak těžko nezamlouvalo se klerikům jako příkaz o coelibátě. Energie papežského legáta Guida, kterou byl na to vynaložil, aby klerus v Čechách oblíbil sobě život podle pravidel církevních, způsobila nápravu jen do času; potom mnozí duchovní vraceli se k provinciální zvyklosti. Forma, v jaké bylo jim shovíváno, záležela v tom, že biskup nežádal od svěcenců, aby slibovali čistotu, a netrestal kleriků provinilých, než jen na žaloby. Jinak bylo by se mu asi nedostávalo svěcenců, aneb počet korrigendů vystoupil by nad míru. Na jaře roku 1197, kdy meškal v Praze vyslanec papežský kardinál-jáhen Petr z Capuy a byl přitomen ordinaci kleriků, zavdal rozkaz jeho, aby svěcenci učinili prve votum castitatis, příčinu k veliké výtržnosti. Kněží-plebáni, ujavše se ordinandů, zdvihli odpor proti takové »novotě« a udeřili na legáta tak prudce, že život jeho ocitl se ve zjevném nebezpečenství. Pozdvižení jejich neprošlo sic bez trestu, ale ordinace v tom období byla zmařena.[1]) O posledních letech klerogamie v našich stranách máme dvě zprávy z r. 1216. Podle jedné z nich sňatky duchovenské, které uzavřeny byly ještě před příchodem svrchu řečeného kardinála Petra (tudíž před r. 1197), pokládány byly za manželství platná i dovolená;[2]) podle druhé nepřestávali ani potom kle-

---

[1]) Jarlochův Letopis k r. 1197: »Petrus, diaconus cardinalis, . . . ordines clericorum . . fieri precepit. In quibus ipse cardinalis a sacerdotibus plebanis ob votum casti'atis, quod ab ordinandis exigebatur, versis in seditionem fere fuerat occisus, et licet pro huiusmodi ausibus condigna sint pena coerciti, tamen ex hac occasione ordines fuerunt impediti.«

[2]) List papeže Honoria III. z r. 1216: »Cum . . . ante adventum cuiusdam legati sedis apostol cae in Poloniam pater vester, adhuc in minoribus ordinibus constitutus, matrem vestram virginem duxerit in uxorem et iuxta regionis consuetudinem, quae nondum illic erat prohibita, se ad sacros fecerit ordines promoveri, vosque iam diaconus seu presbyter susceperit ex eadem, . . . indulgemus, ut id vobis impedimentum non praestet (sic), quominus« etc. Erben, Reg. č. 571, str. 263. List svědčí dvěma klerikům bratřím, z nichž jeden byl kanovníkem pražským. Zmínka o působení legáta v Polsku (kardinál-jáhen Petr z Capuy zabral se z Čech do Polska a předsedal synodě v Len-

rikové o vyšších svěceních vyhledávati konubia, až teprv sněm církevní lateránský čtvrtý z r. 1215 uložil meze starodávné zvyklosti.[1])

Duchovní správu v podhradí pražském zastávali zprvu hradští klerikové. V době nově založeného biskupství byl kostel sv. Víta nejen kathedrálou, ale i farou pro obyvatele širšího okolí. Zakládáním kaplí v podhradí, k nimž fundátoři přikázali slušné záduší, ujímal se nový způsob věci, podle něhož kněží, byť nebyli z počtu pražských kanovníků, docházeli místa při kaplích (kaplanství) a směli vykonávati v nich služby boží. K r 1073 vzpomíná toho Kosmas, kterak po synodě, konané v Praze na sjednání pokoje mezi biskupem Jaromírem a knížetem Vratislavem II., rozhořčilo se duchovenstvo zdejší pro rozsudek nad Jaromírem: nejen kanovníci, ale i klerikové-kaplani, všichni přetrhali štoly své a odstrojili oltáře, jako odstrojují je v v posledních dnech pašijového téhodne.[2]) Podhradští kaplani nebyli od počátku nadáni právem osadních správců, nýbrž získávali je teprv časem a po kusech, jak arcikněz kathedrálního kostela partie farních úkonů (křty, pohřby atd.) a důchodů jim postupoval. Na dismembraci fary svatovítské a zřízení tolika plebanií, kolik bylo filiálních chrámů v podhradí, došlo nejspíše uprostřed 12. století, kdy z poručení papežského legáta Guida úprava samostatných kuracií v diecesi byla zahájena. Co jiného pověděti lze o kostelích a farách v podhradí pražském před po-

---

cieczi r. 1197, kdež jednáno bylo o přetržení sňatků kněžských, jako před tím v Praze), není-li chybou piseckou, ukazovala by ovšem k tomu, že prosebníci byli polského původu. Podle toho i další obsah listiny odnášel by se k dějinám církve polské.

[1]) List téhož papeže z r. 1216: »L. presbyter plebanus ecclesiae de Prascoles, in nostra praesentia constitutus. . . . monstravit, quod cum in Boemia usque ad generale concilium consuetudo fuerit ab antiquo, ut tam clerici in sacris ordinibus constituti quam etiam sacerdotes de facto contraherent et sic contracto contubernio uterentur, ipseque de tali sit copula procreatus« etc. Erben, Reg. č. 570, str. 268.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 30; »Quod audientes non solum canonici verum etiam per capellas clerici, omnes sciderunt sua oraria et denudaverunt ut in parasceve altaria.«

čátkem 13. století, uvedli jsme již svrchu, v odstavci V. První výslovně jmenovaná plebanie (asi r. 1178) jest německá farnost u sv. Petra na Poříčí.[1])

Sbor kleriků, povolaných ke službě při stoličném kostele a k přísluze biskupovi, skládal se z kněží, jáhnů a nižšího duchovenstva (podjáhnů a minoristů). Jakkoli v 10. století pořádek kommunního života podle pravidel sv. Chrodeganga leckde povoloval, kathedrální klerus v Praze šetřil přec některých statutů jeho: činil kongregaci kanovníků, přebýval ve společném stavení, tak zvaném klášteře,[2]) konal ve sboru hodinky kněžské a měl společný základ důchodů. Při horlivosti sv. Vojtěcha o přísnější kázeň duchovenstva a při zálibě, jakou biskup ten na den nesl k životu řeholnímu, nelze o tom pochybovati, že světec přidržoval zádruhu svých kleriků i k plnění ostatních povinností kanonických, aby totiž pospolu stolovali, zachovávali předepsané mlčení, vycházeli z kláštera jen v čas k tomu příhodný, mladší kapituláři by pileli studia, starší pak sloužili ostatním za návodčí v duchovních cvičeních. Za to přál jim starostlivý biskup dostatku životních potřeb, to jest kanonické kvoty desátku.[3]) Představeným kanovníků připomíná se za doby jeho probošt Willig, klerik počestný, učený a rozšafný, jehož ušlechtilé vlastnosti docházely uznání od vrstevníků.[4]) Zprávy o něm, zachované v životo-

[1]) List knížete Soběslava II. asi z r. 1178: »Plebanum quem ipsi (Theutonici, qui manent in suburbio Pragensi) libenter elegerint, ad ecclesiam eorum (s. Petri) concedo.« Erben, Reg. č. 365, str. 161.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 16 (k r. 1055): »dux Spitignev semper quadragesimali tempore ... canonicorum degens in claustro, elemosinis vacabat, divinis officiis instabat, vigiliis et orationibus inhaerebat.«

[3]) Canaparius, Vita s. Adalberti; k. 9: »Res ecclesiasticas sub aequa divisione distribuit in quatuor partes primam partem pro necessariis vel ornatibus ecclesiae, secundam canonicorum commoditatibus asscripsit.«

[4]) Týž životopis; k 12: »Admovet ... elegantem virum Williconem. Hic honore praepositurae praeerat caeteris.« Brun, Passio s. Adalberti; k 8: »Willico quidam, bonus clericus et sapiens ... Ipsum episcopus Adalbertus sue ecclesie praepositum habuit.«

písech sv. Vojtěcha, nenaznačují stupeň svěcenské hodnosti jeho; však přece ukazují spíše k jáhenství nežli ke kněžství. Z počtu kanovníků kněží vynikal arcikněz jakožto zástupce biskupa ve vykonávání slavné bohoslužby. My pokládáme jej spolu za kustoda chrámu sv. Víta čili za duchovního správce první farnosti v diecesi.[1])

Neposledním účelem kanonického sdružení kleriků bylo, zachovati duchovenstvo při potřebných vědomostech, ano i poskytovati mu příležitost k dalšímu vzdělání. Pravidlo sv. Chrodeganga předpisovalo denní »kapitolu«, to jest, kromě čítání písma svatého a kanonických stanov i přednášky ze spisů sv. Otců. Učeným členům sboru náleželo, aby konali duchovní čtení a tak povzbuzovali kollegy k theologickým studiím. Nezřídka i klerikové-hosté, muži slavného jména, zahajovali »čtení« v klášteřích kanovníků. Tak dochází zpráva o Hukbaldovi, kanovníku biskupského kostela v Lutichu (bývalém kanovníku kostela sv. Jenovefy v Paříži), že pobyv za některý čas v Praze (před r. 1018), prokázal tu své mistrovství v theologii.[2]) S ústavem kanovníků sdružena byla kathedrální scholasterie čili výchova duchovenského dorostu pro stoličný kostel. Čekatelé klerikátu přebývali v klášteře kanovníků, kdež dostávalo se jim jak hmotného opatření, tak literního vzdělání (sluli tudíž »scholares«). Podle prospěchu, jaký činili v učení, docházeli pak nižších svěcení, nepřestávajíce

---

[1]) Podle stanov sv. Chrodeganga vévodil kanovníkům arcijáhen, menšími pak představenými v kongregaci kanovníků neb officiály v kanonikátě byli: primicerius (učitel chorálního zpěvu; praecentor, cantor), cellarius (správce potravních zásob; cellerarius, portarius (vrátný), custos (duchovní správce při kostele). Podle statutů synody ášské z r. 817 slul náčelník kapitoly »praepositus« (probošt).

[2]) Aniselmus, Gesta episcoporum Leodiensium; c. 29.: »Hubaldus . . . postea sub Baldrico (biskupa lutišského v letech 1008—1018) Pragam, Boemiae civitatem, transmissus, cum nonnulla ibidem christianae religionis documenta dedisset, ad nos iterum cum maximo honore remeavit.« Pertz, Monum. script. VII. str. 205.

ani potom (jako minoristé) počítáni býti ke kathedrální škole.[1])

Na zdatnosti biskupa a jeho osobním přičinění závisel namnoze mravní stav kapitoly. Za doby Šebířovy (r. 1031—1067), jemuž ani vrstevníci nepřipisují ducha horlivosti,[2]) kázeň kathedrálního kleru zůstávala v patrném úpadku. Byť nebylo všecko s pravdou, co píše Kosmas o kanovnících doby Šebířovy (že nešetřili pravidel vitae communis, že byli hrubého chování, neučení, že konali službu kostelní v šatě světském, že byli živi jako Acefalové nebo Centauři: Kosmas bývá nemírný ve chvále i v hanění,[3]) nicméně k dobrému způsobu věci nedostávalo se přec jen mnoho, zvláště kdy opravné hnutí v církvi počalo směřovati ke kollegiím duchovenským jako ohradám církevní discipliny. Reorganisátorem pražské kapitoly stal se biskup Jaromír (r. 1068—1089) prostředkem kaplana svého Marka, kterého hned v první den, jak ujal se řízení diecese, učinil proboštem svého kostela. Ježto sbor kleriků, počítaných za kanovníky, nad potřebu byl vystoupil a pořádku překážel, probošt Marek (r. 1068—1098) vyloučiv z kongregace členy méně způsobilé, zavedl »capitulum clausum« o 25 členech. Těm jediné přiznán byl název kanovníků a uložena povinnost, aby zachovávali pravidla kanonického života. Kosmas vzpomíná k tomu dvou speciálních ustanovení: kanovníci pražští měli odívati se »řeholním« rouchem, a každému z nich podávána byla stejná míra pokrmu a nápoje.[4])

---

[1]) První zmínka o kathedrální škole v Praze jest v Kosmově Letopise k r. 1074: »nobis adhuc positis in scholis .... dum psalmiculos ruminarem, stans in cripta ss. martirum Cosmae et Damiani.« Prameny d. č. II. str. 110.

[2]) Othlon, Visiones; XIV: »Ratisponensis habens plebem subiectam ad convertendum faciliorem, alter (Severus Pragensis) autem indoctiorem, neuter quicquam doctore dignum fecisset, ideoque uterque deputatus esset gehennae.« Cfr. visionem XI. Pertz, Monum. script. XI. str. 383 n.

[3]) Cosmas, Chronica; II, 26: »Prius enim erant irregulares et nomine tantum canonici, inculti, indocti et in habitu laicali in choro servientes, velut acephali aut bestiales centauri viventes.«

[4]) Týž; l. c.: »Quos vir prudens Marcus suis verbis et

Podělování kanovníků stejnou měrou pokrmu a nápoje, jak to ukládá statut kommunního života, není než mnohými slovy vyjádřená povinnost společného stolu. Ale k té právě ukazovala se nechuť na straně kanovníků, protože mnozí z nich měli domácnost mimo »klášter«. Kosmas svaluje vinu na hospodářské orgány v kanonikátě (nejspíše tedy na správce potravních zásob a na kuchaře), že přerušovali prý začasté praebendu bratří a zavdávali tak podnět k mnohým stížnostem. I bylo naléháno na probošta Marka, aby na místo denních podílů zavedl roční praebendy, ovšem jen z fixních příjmů, které byly ustanoveny pro kanovníky vůbec. Povoliv v tom konečně »na vděk bratřím«, rozdělil důchod kapitolní (decimatio) tak, že čtvrtinu zůstavil pro sebe, ostatek pak rozvrhl mezi kanovníky rovným dílem. Praebendou jednoho každého z nich bylo 30 měr pšenice, 30 měr ovsa a $208^1/_2$ denáru.[1])

Kromě probošta, náčelníka celého sboru na místě biskupově, tři kanovníci měli popřední hodnosti v kapitole: arcikněz, arcijáhen a arcipodjáhen. Počet ten přiměřen byl trojímu členstvu kanonie: kněžím, jáhnům a minoristům (ke kterým až do druhé polovice 12. století počítáni byli také podjáhni). Prvním z nich vévodil arcikněz, druhým arcijáhen a třetím

exemplis instruens et e multis meliores quasi de prato excerpens flores, ope divina cooperante XXV fratres ordinavit, dans eis religionis habitum et secundum regulam aequalem cibi et potus mensuram.« Sr. statuty synody áššké z r. 817, vedle nichž biskup neměl přijímati mnoho kleriků za kanovníky (kap. 118), měl o to pečovati, aby všem klerikům v kongregaci dostávalo se stejné míry pokrmu a nápoje (kap. 121), měl k tomu prohlédati, aby kanovníci užívali slušného šatu (kap. 124).

[1]) Cosmas, Chronica; II, 26: »cum saepe aut negligentia ministrorum aut occasione aliqua magistrorum intermitteretur fratrum praebenda, et inde saepe fratres eum affligerent sua quaerimonia, volens placere eis per omnia, decimationis illorum quartam partem sibi asscribens, tres (partes) inter fratres dividit, ita ut unusquisque frater annuatim 30 modios tritici et totidem avenae, insuper et 4 denarios ad septimanam pro carne sine intermissione haberet.« Ročním důchodem celé kapitoly (i s proboštem) bylo tudíž 1000 měr pšenice, 1000 měr ovsa a $84^3/_4$ hřivny stříbra (počítajíc hřivnu po 200 denárech).

arcipodjáhen. Ježto tři arciúřady v kapitole směřovaly především k pořádku služeb božích, zastavatelé jich nazýváni jsou v památkách našich »ministri ecclesiae« (kathedrální funkcionáři[1]). Rozdělením důchodu na kvotu proboštovu a na podíly kanovnické, jemuž v zápětí šla separace důchodních statků proboštových od důchodního zboží kanovníků, ukázala se potřeba, aby zřízen byl správce jmění, náležitého kanovníkům. Tak hned s počátku 12. století potkáváme se s dignitářem v kapitole, jehož povinností bylo, hájiti hmotných prospěchů kanovníků[2]) Název jeho: »děkan« jest nám svědectvím, že za správce jmění obrali sobě kanovníci arcikněze; neboť i v mnohých jiných kapitolách arcikněz počal v 11. století slouti děkanem.

Změnu v počtu kanovníků způsobil biskup Menhart (r. 1122—1134), rozmnoživ kongregaci jejich o pět členů.[3]) K tomu ovšem bylo potřebí přidati statků nebo důchodu kapitole, aby stačilo k novým praebendám a distribucím. Stopy starobylého nadání kanovníků biskupským desátkem shledávají se ještě ve 13. století. V té době, pokud víme, náležely kapitole »desátkové denáry« z »kraje« mělni-

---

[1]) Zápisek kapitoly pražské (k r. 1101): »ministri ecclesiae Pragensis ex reditibus curiae annuatim provenientibus singulis septimanis duos solidos percipiant, in hac ordinatione, ut presbyter XI, dyaconus VII, subdiaconus IV . . . recipiant, reliquum vero usibus canonicorum.« Erben, Reg. č. 189, str. 84. Sr. zprávu pokračovatele Kosmova letopisu (kanovníka vyšehradského) asi k r. 1073: »papa Alexander . . . ecclesiae Wissegradensis) ministris, videlicet presbytero, diacono et subdiacono, et etiam praeposito transmisit . . . sandalia et mitras.« Prameny d. č. II. str. 206.

[2]) Předmluva k letopisu Kosmovu (z let 1119—1122): »Cosmas, Pragensis ecclesiae decanus, . . . Deo et sancto Wenzeslao famulantium famulus.« Prameny d. č. II. str. 1 n. Cosmas, Chronica; III, 33 (k r. 1110): »quoniam idem Otto nobis interdixerat forum in villa Sekir Kostel, quod pater suus et mater pro remedio animarum suarum Deo et sancto Wencezlao nobis famulantibus perpetuo habendum tradiderant, ego missus ex parte fratrum coram duce et eius comitibus conquestus sum super Ottone.«

[3]) Series episcoporum ve Scriptores rerum boh. II. str. 438.

ckého.[1]) Štědrostí knížat a jiných dobrodinců přibyly prameny dalších důchodů, práva ke stálým příjmům (na př. tržné ze Sekyř-Kostela na Moravě, před r. 1086; hostinné, vážné a měřičné, jakož i soudní pokuty z kupeckého dvora Týna, před r. 1107) i nehybné statky. Ježto v listinách naznačován jest rozdíl mezi statky praebendálními (na př. villa praebendalis, quae dicitur Golubich, asi r. 1204) a mezi zbožím kapitolním (na př. praedium ecclesiae Pragensis situm in villa nomine Cecyn, r. 1190), můžeme přijmouti, že vedle podílů ročních čili praebend byly již ve 12. století zavedeny tak zvané obedienční distribuce, to jest podíly denní pro kanovníky, nescházející při službách božích, a jiné podíly, ustanovené od dárců statků a fundátorů pražského záduší. Podobně jako jmění kapitoly vzrůstaly časem statky proboštské. I z nich po vůli donátorů dostávalo se kanovníkům některého přížitku nebo podílných dober. Tak doslýcháme o povinnosti probošta, dávati kanovníkům po jedné kápi (plášť chorální) i superpellici (rocheta) ročně, strojiti jim společný oběd o svátcích sv. Vojtěcha, sv. Víta, sv. Václava, v den posvěcení chrámu Páně a j. Pro lepší evidenci všech práv svých měli kanovníci v breviáři svého kostela zápisy o tom, jaká jsou »onera praepositurae« na prospěch kapitoly.[2])

Od času probošta Marka († r. 1098) rozmohla se vážnost kapitoly jakožto korporace o velikém počtu mužů vzdělaných, namnoze i slovutných, a ve styku nejen s biskupem, ale i s knížetem a jeho rodinou trvajících. Kanovnických míst docházeli zhusta dvorští kaplani (cizinci i domácí klerikové), aneb také naopak: kapituláři obí-

[1]) List biskupa Jana III. z r. 1260: »questio fuit orta, videlicet utrum colleccio eorum (biskupských desátků) nos vel ipsum capitulum, ex eo, quod prefate ville ad Melnicensem pertinere provinciam dicebantur, de iure contingeret.« Emler, Reg. II. č. 242, str. 92 n.

[2]) Listina kapitoly pražské z r. 1328. Emler, Reg. III. č. 1440, str. 562. Sr. zmínku o breviáři kostela pražského v Pulkavově Kronice k r. 1112. Prameny d. č. V. str. 73.

ráni byli za kaplany knížecího domu Ti pak z ohledu na knížete nepřestávali býti čeny kapitoly ani potom, když z přízně dvora dosedli na proboštství venkovských kostelů.[1]) Kromě toho třetina kapitulárů fungovala v úřadech krajských arcijáhnů, rozšiřujíc tak přímou působnost sboru kanovnického až ke hranicím diecese. O vynikajícím postavení kapitoly svědčí nejen obyčej knížat, jednati s kanovníky o věcech církevních a volbě olomouckých biskupů,[2]) ale zvláště řád práva zemského, vedle něhož kanovníci sedali podle kmetů na generálních rocích Čechů s knížetem a měli účastenství ve sněmovním jednání.[3]) Jména kanovníků-svědků, uváděná hojně v listinách, ukazují k tomu, jak čilý byl interes vyššího duchovenstva o věci obecně prospěšné, o stálost

[1]) Z té příčiny probošt pražský nazýván byl někdy arciproboštem. Sr.: »Hermannus. Pragensis maior praepositus« (asi r. 1186). Erben, Reg. str. 178. Viz výčet kanovníků na listině kláštera plasského asi z r. 1180: »praesentibus et testibus: Pragensis ecclesiae praeposito Martino et Paulo decano, et Wissegradensis ecclesiae praeposito Henrico et Magno decano, et ceteris utriusque ecclesiae canonicis, videlicet Conone praeposito, Floriano cancellario, Peregrino praeposito, Alexandro magistro, Zlavone arcidiacono, Zdeslavo arcidiacono, Hermanno arcidiacono, Bavoro praeposito, Pribizlavo arcidiacono, Walcuno, Detthelebo, Boguslavo, Mlazo, Miloz'avo, Johanne, Wissemero, Pomneno, Anselmo, Paulo, Georio, Alexandro, Benco, Hvalco, Ozobeo custode, Lupolde custode, Radozta, Zlawata, Alexandro, Alexio, Waluno, Friderico, Theoderico, Podiwa, Bartholomeo, Ymrammo, Johanne, Purcardo, Martino, Rudolfo.« Erben, Reg. č. 372, s. 166.

[2]) Jarlochův Letopis k r. 1182: »mortuus est Dietlebus, Olomucensis episcopus, cui successit Pilgrimus, Pragensis praepositus, assumptus tam de choro, quam electus in capitulo Pragensi per manum Friderici ducis, quo in loco solent assumi omnes ecclesiae illius episcopi, non quidem electione cleri sed designatione principis.« Sr. Vincentův Letopis k r. 1157. Prameny d. č. II. str. 426.

[3]) Cosmas, Chronica; II., 22 (k r. 1068): »dux convocat populum et proceres in coetum et fratribus suis a dextris et a sinistris assistentibus, clericis vero et comitibus per longum gyrum considentibus et post eos cunctis militibus asstantibus« etc. Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1180: »dux Sobieslaus congregavit nobiles et ignobiles in palatium Wissegradense, etiam pragenses canonicos.«

smluv a transakcí, jež listinami jsou tlumočeny. Šlechta zemská pokládajíc kanovníky za šlechtice duchovenské, vídala je ráda po svém boku, těšila se z veřejné činnosti jejich a přisuzovala velikou váhu všem právním činům, kteréž za přítomnosti jejich ke konci byly dovedeny.[1])

Účastenství kapitoly ve volbě pražského biskupa přestávalo zprvu na mále, ježto kníže sám měl právo, designovati osobu k biskupskému důstojenství, načež na sněmu zemském, k tomu konci svolaném, vyhledával jen přisvědčení duchovenstva, šlechty a svobodného lidu ke svému rozhodnutí. I přiházelo se zřídka kdy, aby repraesentanti národa stavu duchovního a světského odporovali vůli knížecí. Když úmluvou papeže Kalixta II. s císařem Jindřichem V. čili tak zvaným wormským konkordátem z r. 1122 puštěna byla duchovenstvu svobodná volba biskupů (v říši německé, k níž po lenním úvazku příslušelo též knížectví české, směl král nebo náměstek králův býti přítomen volbě a zakročiti při prudším konfliktu stran), kapitola pražská neopomenula hlásiti se o své právo[2]) a za knížete Soběslava I., kdy nalehla potřeba, osaditi stolici kostela pražského po Menhartovi, aspoň z větší části ho dosáhla. Zpráva o volbě biskupa Jana (r. 1134—1139) nás docházející

---

[1]) List pana Čéče ze Železnice asi z r. 1180: »Ut autem haec pactionis meae ratio rata et inconvulsa habeatur, in capitulo Pragensi confirmari conplacuit, praesentibus et testibus: Pragensis ecclesiae praeposito Martino« etc. Erben, Reg. č. 372, str. 166.

[2]) Proti biskupu Menhartovi, jehož volba dála se již po úmluvě kalixtinské, zdvihli se někteří kanovníci, dovozujíce, že volba jeho za biskupa nebyla řádná a svobodná. Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehradský) k r. 1133: »coniuraverant enim quidam ex eius monasterio perversi fratres contra eum, quatenus privatum sua dignitate turpiter pellerent a sede.« List biskupa bamberského Oty k biskupu Menhartovi z r. 1131: »Consoletur et vos, quod in ecclesia Romana ordinatoris vestri auctoritas magna est, qui ante ordinationem vestram ita diligenter ordinem et libertatem electionis vestrae examinavit.... Miramur et, quomodo nunc sibi contrarii sint illi, qui tunc dato consensu tam ordinationi quam electioni vestrae interfuerunt.« Erben, Reg. č. 217, str. 97 n.

zní tak, že dlužno mysliti na volbu kanonickou. Vyšší duchovenstvo a šlechta nemohli shodnouti se o budoucího biskupa, až teprv kníže uvedl jim na mysl vhodného kandidáta, k němuž ochotně přistoupili.[1]) Jestliže potom kdy při osazování stolice sv. Vojtěcha knížata vedli sobě osobivěji, kapitola mohla zmařiti volbu, neboť i před investiturou i před svěcením činěn byl dotaz ke kanovníkům, zda volba dála se církevním řádem a svobodně.[2]) Podmínky kanonické volby pražského biskupa přivádí letopisec Jarloch: electio cleri, principum assensus, votum universale populi.[3]) Podle obecného práva církevního stačila k tomu svobodná volba v kapitole, aby osoba, o kterou kanovníci se shodli a která měla potřebné vlastnosti k biskupství, dosedla na stolec arcipastýřský.[4])

O právech, povinnostech a úslužnostech kanovníků vzhledem k biskupovi povíme stručně, co v pramenech našich se připomíná. Sboru jejich příslušelo účastniti se při správě statků a důchodů biskupových, a tudíž přivolovati k tomu nebo nepřivolovati, aby biskup desátky zcizoval, to jest právo k nim v některých krajích nebo vsech jiným osobám (kollegiátním kapitolám, klášterům, kostelům) daroval nebo směňoval nebo prodával.[5]) Podobně kapitola

---

[1]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1134: »dux Sobieslaus concilium facit, in quo cuncti Bohemiae optimates tam clerici quam laici fuerunt . . . Cum ergo rumor divinae contrarius rationi per concilium curreret, ut illi illum, et illi illum pontificatu dignum clamitarent, . . tandem . . . advocatur Johannes. Hic . . . merito in culmen pontificatus eligi atque subditorum pastor rectorque institui promeruit.«

[2]) Jarlochův Letopis k r. 1180: »domna Elisabeth coacto in unum totius terrae clero, et maxime abbatibus et canonicis, designat eis in episcopum capellanum suum nomine Wolis . . . , tamen contradicentibus canonicis Pragensibus non erat, qui sibi manus imponeret.« Sr. Prameny d. č. II. str. 463, 476.

[3]) Prameny d. č. II. str. 478. Sr. tamže str. 513.

[4]) List pap. Innocentia III. k arcibisk. magdeburskému z r. 1198: »Canonicis Pragensibus eligendi sibi pastorem idoneum iuxta formam canonicam concedas auctoritate nostra liberam facultatem.« Erben, Reg. č. 440, str. 198.

[5]) List biskupa Jindřicha Břetislava z r. 1194: »per convenientiam Floriani praepositi, Zdezlai decani, magistri Ale-

byla na radu brána a kladla na váhu svůj hlas, kdykoli biskup hotovil se podniknouti podstatnější změnu v držení mensálních statků.[1]) Jinak zase býval ordinárius vrchním rozhodčím v právních sporech mezi kapitolou a jinými ústavy církevními [2]) Kromě povinných obsekvií v kostele kathedrálním kanovníci přisluhovali biskupovi při svěcení chrámů, konali s ním pobožnosti za vítězství zbraní českých a návrat bojovníků do vlasti, provázeli biskupa (ovšem ne všichni) do pole, když účastnil se výpravy válečné, bývali v průvodě jeho, an cestoval do cizích zemí, nebo brali na sebe úřad biskupských poslů a jednatelů v Římě, ba naskytá se příklad toho, že kanovníci cestujíce s biskupem a chtějíce mu zjednati pomoc v peněžní tísni, propůjčili se za rukojmí jeho věřitelům.[3])

Z dignitářů, již svrchu dotčených, prvním praelátem byl probošt, druhým děkan, třetím arcijáhen, čtvrtým scholastik (mistr). Zastáváním zvláštních officií v kapitole nebo mimo kapitolu získávali si kanovníci podružné názvy, jako: kustos (duchovní správce kathedrální farnosti, jemuž bylo pečovati o důstojnou výpravu služeb božích a potřeby chrámové), thesaurarius (strážce kostelního pokladu čili správce sakristie), strážce hrobu nebo kaple sv. Václava, cellerarius, správce potravních zásob), král. notář a j[4]) Officiálové tak

xandri . . . et omnium fere aliorum canonicorum, qui praesentes aderant in Pragensi capitulo, omnium villarum suarum (fratrum hospitalis Jerusalem) . . . decimas eis indulsimus amplius imperpetuum iure hereditario possidendas. Haec autem omnia . . . ab omnibus canonicis . . . recognita sunt et collaudata.« Erben, Reg. č. 418, str. 188. Sr. tamže č. 456, str. 205.

[1]) Sr. list téhož biskupa z r. 1184. Erben, Reg č. 381, str. 171 n. List biskupa Jana II. z r. 1227: »de consilio canonicorum Pragensium . . . vendidimus villam, quae dicitur Hochbici.« Emler, Reg IV. č. 1775, str. 712.

[2]) Sr. list biskupa Jindřicha Břetislava z roku 1194. Erben, Reg. č. 420, str. 189.

[3]) Prameny d. č. II. str. 144, 457, 429 (439), 514. Erben, Reg. str. 116.

[4]) Sr. ku př.: »Olricus, Pragensis ecclesiae praepositus; Paulus, eiusdem ecclesiae decanus; Domazlaus, archidiaconus

jmenovaní neměli sic výslovné přednosti v kapitole, nicméně těšili se výhodám mimořádné práce, zejména větším důchodům, ježto úřady jejich nebyly bez dotací. K úplnosti ještě dodáno buď, že v listinách 12. století nazýván bývá sbor kanovníků »kůrem pražským«, kdežto kapituláři, vedle děkana uvádění, slují »pražskými bratry« aneb sami o sobě »kanovníky sv. Václava«.[1]) V písemných památkách téhož století jmenováno jest celkem asi 70 kanovníků. Co se tkne národnosti jejich, měříme-li ji zněním příjmení (jména indifferentní, z pokladu martyrologia vzatá, buď nepočítajíce nebo rovnou měrou mezi Čechy a Němce je dělíce), větší počet kanovníků byl původu slovanského než germánského, a jen nepatrný díl původu vlašského.

Napodobením biskupské kapitoly, ovšem jen v malé míře, bylo kollegium kleriků při jeptišském kostele sv. Jiří na hradě pražském. Správa tamního kláštera obracela totiž díl důchodů na hmotné opatření některého počtu kněží a jáhnů, ukládajíc jim za povinnost, aby zastávali úřad duchovních správců při kongregaci řeholních panen a ve svatyni jejich konali služby boží, jak chorální, tak mešní. Představený kollegia kleriků u sv. Jiří čili tak zvaných kaplanů svatojirských připomíná se nejprve r. 1073, kdy přidáván mu název probošta.[2])

V reformátorském hnutí 11. století, které vzbuzeno bylo úpadkem duchovenského života, a se strany

---

Pragensis; Jeronimus, praepositus Melnicensis et magister; Florianus, canonicus Pragensis et notarius regis Boemorum« (asi r. 1170). Erben, Reg. str. 149. »Magnus, custos ecclesiae s. Wencezlai« (asi r. 1144) Tamže str. 109. »Hvalko thesaurarius« (r. 1194). Ibidem, str. 189. »Custos sepulcri s. Wenceslai in castro Pragensi« (asi r. 1170). Tamže str. 149. »Pelegrinus, primus cellerarius; Hvalco submagister« (r. 1177). Ibidem str. 158.

[1]) Erben, Reg. str. 170, 156, 145.

[2]) Cosmas, Chronica; II., 29 (k r. 1073): »Erat enim ducis in capella quidam Petrus presbyter, patre genitus Podiwa, pollens s. Georgii praepositura.« List abatyše Anežky asi z r. 1200: »Sdizlaus presbyter, Mathias capellanus, Alexander capellanus, Clemens, Dobroshezt, . . . Bohumil camerarius.« Erben, Reg. č. 458, str. 204.

mužů církve milovných směřovalo nejvíce proti neřestem simonie, nečistoty a literní ignorance, vzniklo v diecesi naší několik ohrad lepšího pořádku, kázně i vzdělání, ústavů pro kleriky, kteří by píleli lepšího způsobu života, ohnisek reakce, k tomu se nesoucí, aby ve světském duchovenstvu obrozen byl duch církevní. Myslíme na kollegia kleriků při kostelech knížecího založení ve Staré Boleslavi, v Litoměřicích, na Vyšehradě, na Mělníce (a v Sadské). Byť i z různých podnětů zvláštních založení jednotlivých kapitol bylo předsevzato, společný účel vstupoval v popředí speciálních pohnutek a tanul na mysli fundátorům, totiž způsobiti kongregaci světských kleriků a poskytnouti jim všech prostředků, aby počestným životem, modlitbami a konáním služeb božích na úmysl zakladatelů plnili úkol stavu kněžského jako sluhové boží a smírcové vin lidských. Slovem »vita canonica« rozumělo se také bratrské obcování v jednom domě, theologické studium, výchova a vzdělávání dorostu kněžského. Organisace kleriků ve svazku kapitoly byla tudíž pokládána štítem počestného života a pobudkou práce, stavu duchovnímu zvlášť přiměřené.

O založení kapitoly boleslavské rozpisuje se Kosmas k r. 1039: Když u přítomnosti českého poselstva v Římě vyřizována byla žaloba proti knížeti Břetislavovi I. a biskupu Šebířovi, že oloupili hnězdenskou metropoli o relikvie svatých a kostelní poklady, papež uložil vinníkům, aby vydali se na pokání a vystavěli »klášter« v diecesi, opatřili jej všemi potřebami, zřídili k němu osoby osvědčené a dali jim pravidlo, jak bývá v takovém domě, aby v něm služby boží za živé i za mrtvé nepřetržitým během a s horlivostí byly konány.[1]) I poslechl kníže Břetislav a založil

[1]) Cosmas, Chronica; II, 7: »Pro hac tam temeri praesumptione dux vester et episcopus coenobium omnibus ecclesiasticis usibus et honoribus sufficienter amplificatum in competenti loco construant, probatasque personas ac officia servientium clericorum ex more constituant, ubi Deo sedulum servitium tam pro vivis fidelibus quam pro defunctis in sempiternum exhibeatur.«

»klášter« pro bratry-kanovníky ve Staré Boleslavi. Svěcení chrámu tamního sv. Václava dálo se r. 1046. Příčina ke vzniku kapitoly, právě řečená, není, trvám, než fikcí neznámých auktorů. Osnovatelé její, majíce vědomost o tom, že kollegiátní chrám sv. Václava jest záduším Břetislavovým, hledali vinu, která asi nejspíše přiměla knížete, aby pamatoval na smíření a zbudoval sobě ústav zádušní. A tak připadli na vyloupení chrámů hnězdenských za výpravy do Polska r. 1039. Kosmas pro svou dobu nazývá kollegium kanovníků ve Staré Boleslavi sborem četným.[1])

Kollegiátní kapitola u sv. Štěpána v Litoměřicích měla zakladatelem knížete Spytihněva II. (r. 1055—1061),[2]) kollegiátní kapitola při kostele sv. Petra na Vyšehradě knížete Vratislava II. (r. 1061—1086). O této jest skoro jisto, že byla založena z opposice proti biskupu Jaromírovi, s nímž Vratislav po léta se nesnadnil. Kníže oznámil úmysl svůj, vystavěti sborný kostel, papeži Řehořovi VII. (s počátku r. 1074), i prosil za relikvie a výsadní list pro nový chrám,[3]) tak aby sbor duchovenstva při něm zřízený požíval zvláštní ochrany papežské, to jest, byl vyňat z pravomoci diecesního biskupa a poddán toliko apoštolské stolici v Římě. O něco později, když úmysl knížete ve skutek byl uveden, došlo též ke splnění jeho žádosti, pokud se tkne exempce kollegiátního kostela svatého Petra, začež kapitola přijala k sobě povin-

[1]) Týž letopis, l. c.: »Dux ... in urbe Boleslav ... venustissimum fabricavit coenobium, in quo, sicut et hodie cernitur, Deo servit caterva fratrum numerosa, et habetur praepositura et basilica valde religiosa.«

[2]) Zakládací listina kapitoly litoměřické asi z r. 1057: »Cum Domino volente Spitgneus ... dux ecclesiam venerabilem in Christi nomine santissime Virginis Marie ac Stephani protomartyris aliorumque sanctorum construxisset, familiam hanc ad eandem predictam ecclesiam pro remedio anime sue ... est largitus.« Palacký, Radhost; II. str. 191.

[3]) List papeže Řehoře VII. z r. 1074: »De reliquiis et privilegio, unde nos rogasti, cum nuntius tuus finita et perfecta ecclesia consecrationis consilium a nobis quaesierit, voluntati tuae satisfacere benigne procurabimus.« Erben, Reg. č. 148, str. 63.

nost, odváděti ročně k papežské komoře 12 hřiven stříbra.[1]) Kníže Vratislav ustanoviv pevný počet kanovníků, totiž dvanácte bratří kromě děkana, poručil řízení celé kongregace proboštovi.

Církevní štípení na Vyšehradě neprospívalo tou měrou, jak přál si štědrý zakladatel jeho, ba s počátku 12. století pokleslo i hmotně i morálně. Bylo pak potřebí energického zakročení se strany knížete Soběslava I (r. 1125—1140), aby klášter kanovníků sv. Petra probral se k lepšímu květu. Přičiněním jmenovaného knížete rozmnožena byla kapitola nejprve o tři členy, potom o další dva, každému z bratří vyměřena a přikázána praebenda, to jest venkovský dvorec se vším příslušenstvím, děkanovi dostalo se dvojího podílu, a proboštovi uloženo, aby svědomitě plnil závazek svůj k týdenním distribucím. Pokud bylo 15 kanovníků, měl dávati jim v čase letním jalovici, 12 kuřat, 6 selat, 17 jistic (pohárů) medoviny a tolikéž piva týdně; v zimě na místo jalovice dva krmené vepře; hotově pak 40 denárů, a dvojnásob tolik v čas 40denního postu nebo v témdni, kdy pátek byl dnem svátečním. Kromě toho dělili se kanovníci o peněžitý důchod kapitoly. Po děkanovi (»cui cura fratrum regenda est«) prvním funkcionářem byl kanovník-kustos, požívající za službu svou zvláštních výhod.[2]) O scholastikovi čili mistru školním na Vyšehradě doslýcháme teprve k r. 1143. Probošt, děkan, kustos a scholastik měli z indultu apoštolské stolice právo mitry a sandálů.[3])

---

[1]) List knížete Soběslava I. asi z r. 1135: »Addo etiam capellam beati Laurentii cum omnibus appendiciis ad solvendum per singulos annos Romano pontifici censum, scilicet . . . duodecim marcas Boemicae monetae.« Erben, Reg. č. 220, str. 99. Sr. tamže č. 242, str. 108.

[2]) Týž list: »Ego Zobezlaus ecclesiae Wissegradensi, quam pro remedio animae suae pater meus construxit, rex Wratizlaus, appono quinque praebendas, quibus investiti quinque canonici cum duodecim a patre meo constitutis invigilent die noctuque orationibus pro praedictorum principum animabus.« Erben, Reg. č. 220, str. 99. List knížete Soběslava I. z r. 1130. Tamže, č. 211, str. 93 n.

[3]) Pokračovatel Kosmův (kanovník vyšehr.) k r. 1129: »Romanae ecclesiae pontifex . . . praedictae ecclesiae ministris,

Hodnosti proboštské u sv. Petra docházeli z pravidla muži učení, dobře znalí v umění diplomatickém a ve věcech právních, osvědčení ve službách knížecího dvora jako jednatelé, vyslanci a skladatelé listin. Probošt vyšehradský míval první místo mezi knížecími kaplany, tak jako beneficium jeho bylo největší a první v zemi. Krom některých let, kdy proboštství sloužilo k dočasnému opatření osob, které podle rodu svého čekaly vyšších úřadů v církvi, probošti zastávali místo knížecích kancléřů. Za tou příčinou klademe tu seznam jejich, již z předu slíbený, spolu s výčtem kancléřů, o kterých není jinak zmínky v pramenech, zda proboštovali na Vyšehradě čili nic: Benedikt, probošt (asi r. 1088); Jan, probošt (r. 1130, 1134) a potom biskup pražský, rodilý Čech; Jurata, kancléř, (před r. 1140); Hugo, probošt (r. 1143); Bohuslav, probošt (asi r. 1144); Alexander, probošt a kancléř († r. 1146), syn kanovníka pražského Magna, tuším, vlašského rodu, a bratr biskupa pražského Daniela I.; Bartoloměj, kancléř (r. 1148); Gervasius, probošt a kancléř († r. 1178), rodu nejspíše vlašského; kněžic Jindřich Břetislav. probošt (r. 1180, 1182) a potom biskup pražský; Florián, kancléř (r. 1180, 1197) a probošt (r. 1181, 1192); Siegfried z Eppenšteina, probošt (r. 1194, 1196) a potom arcibiskup mohučský; Křišťan, probošt (r. 1201, 1203) a kancléř (r. 1203, 1208); Arnold, probošt (r. 1203, 1237) a kancléř (r. 1226, 1237); Ondřej, kancléř (r. 1211, 1214, probošt pražský a potom biskup); Eppo, kancléř (r. 1216, probošt pražský); Benedikt, kancléř (r. 1219, 1225, probošt litoměřický.[1])

Kollegia kleriků na hradě Mělníce a na hrádku

---

videlicet presbytero, diacono, subdiacono, et etiam praeposito transmisit et ... hiis uti concessit, sandalia et mitras.«

[1]) Sr. Erben, Reg. str. 77, 95. Prameny d. č. II. str. 221. Erben, Reg. str. 91, 105, 109. Dobner, Monum. III. str. 15. Prameny d. č II. str. 418, 237, 457. Erben, Reg. str. 163, 166 n. Prameny d. č. II. str. 477. Erben, Reg. str. 186, 195, 188, 192, 206, 215, 232, 431, 327, 429, 243 n., 258, 265, 285, 322.

Sadské neochránila paměť svého založení. Kdybychom mohli spolehnouti na pověst, poznamenanou ve 14. století, věděli bychom aspoň o Sadské, že zakladatelem tamního sborného kostela sv. Apollináře byl kníže Bořivoj II. Popud k fundaci vzešel prý z událostí, které předcházeli druhé panování toho knížete (r. 1117—1118). Bořivoj byl vězněn po šest let na hradě Hammeršteině u Koblence. I jest dosti podobné, že uvykl tam vzývati sv. Apollináře, jehož úcta ve středním Porýnsku byla dosti rozšířena. Přímluvě světcově přičítal prý své propuštění ze žaláře (r. 1116), a jak vrátil se do Čech, vystavěl k poctivosti jeho chrám při knížecím dvorci Sadské. První písemná zmínka o sborném kostele tom naskytá se k r. 1124, kdy biskup bamberský sv. Ota, konaje cestu z Prahy do Polska, pobyl za některou chvíli v Sadské.[1]) Z léta hned následujícího jest zpráva o kollegiátní kapitole sv. Petra na hradě Mělníce, vlastně jen o proboštu mělnickém Šebířovi, jemuž Kosmas připsal ukončené dílo svých letopisů.[2]) Proboštství na Mělníce bývalo, jak se podobá, po míře důchodů svých praelaturou zvlášť významnou, neboť vděk přicházelo mužům vynikajícím, jako arcibiskupu salzburskému Vojtěchovi, synu krále Vladislava I., proboštu boleslavskému Ondřejovi (potom biskupu pražskému) a zvolenému biskupu Pelhřimovi. Jinak i na Mělníce i v Sadské proboštovali dvorští kaplani nebo osoby, knížecímu domu zvlášť poručené a slušného opatření v zemi si žádající.[3]) Na Mělníce vévodil probošt šesti kanovníkům; v Sadské připomíná se kromě probošta také děkan jako starosta sboru kanovnického.[4]) Povšimnutí zaslu-

[1]) Herbord, Vita Ottonis (k r. 1124): »Ventum est Pragam, inde per Satischam, in Albe fluminis ripa sitam ecclesiam, ad castrum ducis Boemie, quod Mileciam dicunt.« Pertz, Monum. script. XII. str. 779.

[2]) Předmluva k letopisu Kosmovu (z r. 1125): »Domno Melnicensis ecclesiae praeposito Severo, tam litterali scientia quam spirituali intelligentia praedito, Cosmas, Pragensis ecclesiae solo nomine decanus.« Prameny d. č. II. str. 1.

[3]) Sr. Erben, Reg. č 353, str. 156.

[4]) Sr. listiny kapitoly mělnické z r. 1233 a 1243. Erben, Reg č. 814, str. 383; č. 1090, str. 520. Listina kapitoly sadské

huje, že všechny venkovské kapitoly založeny byly na půdě polabské nížiny, v nejúrodnějším třísle země a takořka jádře pozemkového bohatství českých knížat.

Jakkoli kongregace světských kleriků celým ustrojením svým směřovaly proti klerogamii, nestály přec dosti pevně na ochranu duchovenského bezženství. Knížecí patronát a spolu protekční systém při osazování praelatur a kanonikátů byly příčinou, že na místa v kapitole dosedali nejen laikové, ale i ženatí kněží a mnichové. Teprv kníže Vratislav II. počal respektovati kanonické předpisy, pokud se tkne hability osob ke stavu duchovnímu, k přijetí beneficií a k zastávání církevních úřadů, i přivolil k tomu, aby znamenitý počet praebendářů, za předchůdce jeho jmenovaných, pro nedostatek kvalifikace a překážku irregularity byl s úřadu svržen. Na doklad citován buď passus z relace, kterou kardinál Guido asi r. 1143 zpravoval papeže o výsledku poslání svého v Čechách. »Majíce na ruku oba biskupy« (Otu pražského a Jindřicha olomouckého), píše řečený legát, »a na pomoc knížete Vladislava, který s horlivostí pána křesťanského nás podporoval, vydali jsme před četným shromážděním věřících prohlášení proti Juratovi, proboštu kostela pražského, že jest složen s úřadu a pozbývá praebendy, ježto nemá svěcení a nemůže ho přijmouti pro trvající svazek manželský, když choť jeho k rozvodu přivoliti nechce. Podobně přikročili jsme k Petrovi, děkanu kostela pražského: složivše jej s úřadu děkanského i s arcijáhenství, zapověděli jsme mu navždy službu oltářní a odňali praebendu z té příčiny, že jest trigamus (t. j. buď po třetí ženat, a to jako po druhé i po prvé se svobodnou, trigamia vera; nebo po druhé ženat, a to buď po prvé s vdovou, po druhé se svobodnou, nebo naopak, trigamia interpretativa) a hrubě na cti zlehčen pro svatokupectví. Také Šebestiánovi odňali jsme prae-

z konce 13. století: »Nos Bartholomeus, decanus Sacensis ecclesie santi A. totumque capitulum ibidem.« Emler, Reg. II. č. 2549, str. 1097.

bendu, protože nemá svěcení a jest ženat; i mnohé jiné kanovníky toho kostela, kteří byli závadní zlou pověstí (infames), složili jsme s úřadů a zbavili církevních hodností. Probošta kostela vyšehradského Huga jsme sesadili a prohlásili za neschopna služby oltářní, i praebendu jsme mu odňali, protože jest laik a má za manželku vdovu. Scholastika téhož kostela, příjmím Jindřicha, vypověděli jsme z diecese, poněvadž přes kněžské svěcení pojal ženu, ba prý mnichem byl ve své rodné zemi, a do Čech přišel, nemaje listu věřícího« (literae formatae seu commendatitiae).[1])

V době, kdy literní vzdělání za jedno bylo s klerikátem, aneb tak úzce k němu přidruženo, že adepti svobodných umění dříve nebo později vyhledávali svěcení, sňatky duchovenské měly zvláštní význam i po stránce kulturní i podle účinků povahy sociální. Z nich těžila společnost národa stálý dorost intelligence, a prostředkem jich tuhlo spojení duchovenstva s vrstvami laikálními. Synové kleriků lnuli ke studiu již popudem vnějších okolností. Dům otcovský byl jim školou a zaměstnání otcovo pobídkou, aby pilěli erudice a navykali službě církevní od útlého mládí. V dějinách potkáváme se s muži slavného jména, se zasloužilými hierarchy a vlastenci, o nichž svědčí písemné památky, že byli synové kleriků. Na příklad uvedeni buďtež: Jimram, opat sázavský, syn sv. Prokopa († r. 1053); Jindřich Zdik, biskup olomoucký (r. 1126 – 1150), syn kanovníka Kosmy; Daniel I., biskup pražský (r. 1148—1167), a Alexandr, probošt vyšehradský († r. 1146), synové kanovníka Magna; Daniel II., biskup pražský (r. 1197—1214), syn kněze.[2]) V gremii kapitol shledával se ještě r. 1216

[1]) Zpráva kardinála Guida, podaná papeži asi r. 1143. Erben, Reg. č. 238, str. 105.

[2]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1058: »Abbas Procopius... accersito bonae qualitatis nepote Vito et filio suo piae indolis Emmerammo seriatim exposuit eis futura.« Cosmas, Chronica; III, 51 (k r. 1123): »Bertholdus, cliens Heinrici, filii mei, . . . moritur.« Otec Daniele biskupa a předtím proboštа pražského byl kanovník Magnus. Dobner, Monum. III. str. 10. Vincentiův Letopis k r. 1146: »Dominus Alexan-

počet kanovníků, kteří nemohli dojíti svěcení, protože byli zplozeni od otců-jáhnů nebo kněží.[1]) Zákaz klerogamie a tresty, vydané na rušitele coelibátu zbránily tomu, aby duchovenstvo nestalo se kastou, ale přetrhše zároveň svazky švagrovství, jimiž klerus upínal se k ostatnímu národu, uvedly příbuzenské vztahy jeho k laikům na nejmenší míru, to jest na pouhé pokrevenství.

Ustávajíce v řeči o světském duchovenstvu, obracíme zřetel k řeholníkům. Klášterní život podle pravidla sv. Benedikta počal se v sousedství našem na straně bavorské již v 8. století. Při kostele sv. Emmeráma v Řezně (před zdí městskou) vznikla osada řeholníků někdy před r. 737. Biskupové řezenští od Gawibalda (r. 739—761) až po sv. Wolfganga (r. 972 až 994) byli zároveň opaty tamního sboru mnišského. Vévoda Odilo založil klášter v Dolním Altaichu, jehož první obyvatelé byli mnichové, přivolaní z opatství reichenauského (na bodamském jezeře) r. 741. Ostatních domů řeholních netřeba vzpomínati, ježto styky Čechů s bavorskými benediktiny přestávaly, aspoň ve starší době, na klášterech sv. Emmeráma v Řezně a sv. Mořice v Dolním Altaichu. Mnichové emmerámští získavše darem Koubu, statek na cestě z Čech do Řezna, vyzdvihli tam cellu při kostele sv. Jiří (před r. 819), kterážto stanice jejich nemohla býti neznáma Čechům, docházejícím na trhy do Priemberka a Řezna. Vedle toho, co slyšeti jest o Křišťanovi, bratru knížete Boleslava II., a Mladě, sestře jejich, řád sv. Benedikta vešel záhy v oblibu u vévodské rodiny Přemyslovců a z ní také přijal prvotiny české krve[2]) Kosmas vypravuje,

der, frater domini Danielis, Pragensis praepositi.« List papeže Innocence III. z r. 1202: »Quod (Daniel) cum esset filius sacerdotis, in ecclesiam fuerit Pragensem intrusus.« Erben, Reg. č. 465, str. 209.

[1]) List papeže Honoria III. k biskupu Ondřejovi z r. 1216: »Quaesivisti an saeculares canonici, minus legitime nati suis sint renunciare beneficiis compellendi, cum de iure ad sacros nequeant ordines promoveri.« Erben, Reg. č. 569, str. 267. Sr. tamže č. 571, str. 268.

[2]) Canaparius, Vita s. Adalberti; k. 18: »Nunciorum primas . . . frater erat ducis, cuius terrae . . . episcopus prae-

že Křišťan, původně Strachkvas zvaný, dostal se do kláštera sv. Emmeráma v Řezně jako puer oblatus po slibu svého otce, knížete Boleslava I., že v klášteře tom vyučen byl řeholi, oblečen v roucho mnišské a odchován až do let mužného věku.[1]) Nepřátelské styky s lidmi kláštera altaišského ohlašují se k r. 975, kdy Čechové za války s císařem Otou II. pobili čeleď sv. Mořice, rozuměj nápravníky kláštera, kteří bojovali po straně císařově.[2])

Kromě Bavorska byla to země saská, jež po celý čas královské vlády tak zvaných Ludolfovců čili Otovců (r. 919—1024) působila přítažlivě na Čechy, poutajíc svými řády a ústavy duchovními pozornost zvláště vůdčích osob z knížectví. Ať počneme od kláštera korvejského, slovutné štěpnice missionářů, a chrámu tamního, ve kterém chováno bylo tělo svatého Víta (od r. 836), ukazuje k tomu patrocinium předního kostela v naší zemi, totiž sv. Víta na hradě pražském, že kontakt knížecího dvoru v Čechách s nejstarším monastýrem saským datuje se z doby sv. Václava († r. 935). Král Ota I. založil klášter s kostelem sv. Mořice v Magdeburce r. 936 a byl štědrým podpůrcem školy, kterou mnichové magdeburští v domě svém zavedli. Škola u sv. Mořice nepřestala kvésti ani potom, když klášter stal se kanonií a sídlem magdeburského arcibiskupa (r. 968). Znamenitým žákem jejím v letech 972—981 byl sv. Vojtěch, syn Slavníkův.[3]) V podhradí magde-

---

fuit.« Brun, Passio s. Adalberti; c. 15: »Radlam sapientem et quia frater carnis domino terrae fuit, Christianum monachum, virum eloquentem, in hoc opus eligunt.« Cosmas, Chronica, I, 22: »Huius (secundi Bolezlai) fuit germana soror nomine Mlada, virgo Deo devota.«

[1]) Cosmas, Chronica; I., 18: »Misit eum Radisponam, tradens sub regulares alas abbati sancti Emmerami martiris. Ibi ecclesiasticis et regularibus sanctionibus est imbutus, ibi monachico habitu indutus, ibi usque ad virile robur est enutritus.«

[2]) Annales Altahenses maiores (k r. 975): »Boemanni familiam s. Mauricii occiderunt. Oto Boiemos vastat, incendit.« Pertz, Monum. XX. str. 774.

[3]) Canaparius, Vita s. Adalberti; k. 8: »Pro discendis liberalibus studiis misit eum pater ad archiepiscopum Adalbertum, qui . . . praeerat . . . sacrae urbi, quae latine Virginum

burském vznikl zatím klášter u sv. Jana se školou, o níž vrstevníci pronášejí soud velmi pochvalný. Král Ota I. založil též opatství sv. Vavřince v Merseburce (před r. 962), na dědičném statku svého rodu a potom sídle biskupském. Zbývá ještě jmenovati klášter nienburský nad Sálou, založený od markrabí Dětmara r. 970. Řeholní ústavy na pokrají země, v níž přebýval národ polabských Srbů, chovaly vždy některý počet členů, povědomých slovanské řeči a i jinak k tomu způsobilých, aby zastávali úřad domácích kaplanů na dvorech slovanských knížat nebo dosedli na stolice nově zřízených biskupství. První biskup náš Dětmar (r. 973—982) sluje u Kosmy mnichem, příchozím ze Saska, aniž by dodáno bylo, z kterého kláštera.[1]) O třetím biskupu Thiddagovi (r. 988—1017) víme v jistotě, že byl členem konventu korvejského,[2]) kdežto nástupce jeho Ekkehard, prve než stal se biskupem, opatoval v Nienburce od r. 994.[3])

Prvním štípením řehole v Čechách pokládati jest kláštery sv. Benedikta v Břevnově a sv. Jana Křtitele na Ostrově. O monastýru břevnovském jde stará pověst, že založen byl od biskupa sv. Vojtěcha r. 993. Světec právě řečený přijal řeholi v Římě u sv. Alexia na vrchu aventinském. Chystaje se na cestu k domovu, přitovaryšil prý sobě družinu dvanácti mnichů, professů římských, a s nimi vkročil do Čech[4]) se strany

civitas, graece Parthenopolis vocatur.« Brun, Passio s. Adalberti; k. 5: »Scolis preerat tunc Ohtricus quidam« (slovutný dialektik a theolog Otrik byl představeným kapitolní školy u sv. Mořice).

[1]) Cosmas, Chronica; I, 23 (k r. 967): »Quidam de Saxonia vir ... nomine Dethmarus, presbiter promotione, monachus professione, .. venerat Pragam.«

[2]) Thietmar, Chronicon; VII, 41: »Thedagus in Nova educatus Corbeia medicinali arte optime est instructus.«

[3]) Týž letopis; VII, 47: »Imperator ... Ekkihardum Novae civitatis abbatem et huic XXIII annos et V menses, praesidentem, Pragensi praefecit ecclesiae.«

[4]) Legenda o pěti bratřích mučednících (ze 12. století): »Qui cum de monasterio exire urgeretur, congregatis sanctissime vite duodecim fratribus secum eos ad sedem suam ituros assumpsit.« Piter, Sanctus Guntherus; str. 169.

jihozápadní. Knížetem Boleslavem II. slušně byv uvítán, osadil prý římské benediktiny na kterémsi místě v Plzeňsku, i staral se o to, aby podle sídla jejich zbudován byl úhledný chrám P. Marie, jemuž říkáno potom Kostelec.[1]) Ale hned zároveň (tu patrna jest slabá stránka pověsti) touha jej pojala, aby měl klášter na blízku stoličného kostela svého, ve středu diecese. Počal tedy s pomocí knížete zřizovati příbytky mnišské v Břevnově, povolal z Kostelce dvanácte bratří s opatem jejich Anastasiem a zůstavil jim dostavěti klášter a chrám sv. Benedikta (ecclesia minor). Za příčinou hojné dotace, kterou kníže Boleslav II. poskytl prvnímu ústavu řeholnímu ve své zemi, klášter břevnovský pokládán byl za dům knížecího založení a přijímal opaty, aspoň v první době svého trvání, z vůle panujícího knížete.[2])

Historické zprávy o klášterech českých počínají se uprostřed 11. století.[3]) V té době konventy

---

[1]) Pulkavova Kronika (De ortu et vita s. Adalberti etc.): »Christi servus Adalbertus ... cum aliquantis ex ipsa congregacione fratribus comitatus est. Ut autem gloriosus princeps Boleslaus cognovit intra terminos suos episcopum sanctum cum religiosis ac monastice vite viris advenisse, cum summa reverencia ei occurrit... Ipse autem fratres suos, cum quibus venerat, in Plznensi provincia reliquit interim edificavitque eis pulcherrimam ecclesiam sub honore Dei genitricis virginis Marie in eadem provincia, quam ecclesiam Kostelecz nuncupavit.« Prameny d. č. V. str. 27.

[2]) Táž kronika: »Eodem tempore episcopus Adalbertus cepit cogitare, ut monasterium aliquod in Boemia ... construeret, in quo eciam congregacionem monachorum ipsius sancti Benedicti, quousque secum de Roma adduxerat, locaret ... Anastasium abbatem cum duodenis monachis de supradicta ecclesia (Kostelecz) advocans, eisdem imperavit, ut ab eis incoleretur locus sive monasterium Brewnow appellatum, dans ipsum abbatem in manus ducis Boleslai ... Hiis itaque peractis abbas Anastasius cum fratribus sibi commissis locum sanctum sibi commissum ceperunt excolere suisque manibus laborabant ecclesiam et alias officinas, que nondum erant perfecte sive constructe.« L. c.

[3]) Známku věrohodnosti nesou na sobě dvě zprávy, dobíhající ke starší době, než jest prostředek 11. století. První z nich čte se v Pulkavově Kronice (De ortu et vita s. Adalberti etc.): »Beatus quoque Adalbertus de suo patrimonio contulit eidem (klášteru břevnovskému) quam plura, scilicet villas Brziestie et

benediktinů v Břevnově a na Ostrově měly představené a členstvo po většině hlav původu německého. O tom svědčí především počínání sv. Prokopa, založiti monastýr v Čechách, ve kterém by nebylo místa pro cizozemce, ani svrchu na stolici praelátské, ani doleji ve stallech konventuálů.[1]) Dalším svědectvím jsou nám zmínky o důvěrném styku bavorského mnišstva s benediktiny v Čechách. V klášteře břevnovském došel pohřbu poustevník Vintýř (Gunther), mnich altaišský, zakladatel celly nebo proboštství u sv. Jana Křtitele v Rinchnachu († r. 1045).[2]) Představený školy u sv. Emmeráma v Řezně, mnich Othlo († asi r. 1073), pamatoval na přátele své v Čechách a posílal jim literární díla asketického obsahu.[3]) Před r. 1089 řídil družinu břevnovských benediktinů opat Menhart (Meginhard), jak se podobá, bývalý mnich kláštera altaišského. Jeho přičiněním zbudován byl chrám sv. Vojtěcha (ecclesia maior), načež klášter břevnovský přijal obšírnější název monastýru sv. Vojtěcha a Benedikta.[4]) Brzy potom připomíná se probošt

---

Wikanie et alias villas et possessiones multas. Insuper famulos et servitores, scilicet pistores, sutores, coquos nec non famulos ad calefaciendas stubas aliosque operatores diversorum operum, que longum esset per singula enarrari. Et hec omnia, ut perpetuo eidem monasterio ipsi et heredes eorum subservirent.« Prameny d. č. V. str. 27. Druhá zpráva vážena jest ze zápisků kláštera ostrovského a zavírá v sobě svědectví o Lantbertovi, altaišském mnichu, jemuž kníže Boleslav II, zakladatel kláštera sv. Jana na Ostrově, přál hodnosti opatské tamže. Erben, Reg. č. 84, str. 86.

[1]) Sr. obavu sv. Prokopa: »Post discessum meum . . . iste locus potestativa manu ducis tradetur possibilitati alienigenarum.« Prameny d. č. II. str. 245.

[2]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1045: »Obiit Guntherus, monachus et heremita, VII. Idus Octobris et sepultus est in monasterio sanctorum Adalberti atque Benedicti ante altare s. Stephani prothomartyris.«

[3]) Othlo, Liber de suis tentationibus: »Amicis quibusdam in Boemia positis quatuor libros dedi.« Pertz, Monum. script. XI. str. 392.

[4]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1089: »Obiit dominus Megnhardus, abbas. s. Adalberti monasterii Brevnovensis, a quo constructum est.«

tamní Děthard.[1]) Ze jména jeho možno také souditi o cizinském původě osoby.

Třetím podle časové řady byl mezi kláštery českými monastýr sv. Prokopa na Sázavě. Genesis jeho zasluhuje zvlášť pilného povšimnutí. Běžít o ústav, který po stránce obřadoslovné lišil se od starších klášterů v diecesi, kdežto pravidlem mnišským (řeholí sv. Benedikta) stál s nimi na rovni. Prokop, kněz světský, českého rodu, dobře vycvičený ve slověnské literatuře, ve spisech náboženského obsahu, jež počaly se prací sv. Cyrilla, znechutiv sobě klamy světa, zašel do ústraní obcovat s Bohem samým,[2]) jako obcovali s ním velicí světci Pavel Thébský, Antonín, Amon, Hilarion, Sabbas i jiní anachoréti a eremité. Poustevna jeho nad řekou Sázavou zůstala skryta před lidmi, ale jen na čas: potom naskytli se druhové, muži stejného smýšlení s Prokopem, žádající sobě za jeho vůdcovstvím sloužiti Bohu v chudobě a čistotě. Tak vzniklo sdružení asketů, hotových živu býti podle řehole, kterou byl otec západního mnišstva synům svým uložil.[3]) Prostředky ke stavbě společného přístřeší a chrámu scházely se ze sousedstva, od věřících, kteří vážili si řeholníků a modlitbám jejich nejraději poroučeli duše svých zemřelých.[4]) Také vévoda zemský Oldřich († r. 1034)

---

[1]) Týž letopis k r. 1097: »Dux Bracizlaus . . . titulum Zazovensis abbatiae Diethardo, Brevnovensi praeposito, . . . imposuit.«

[2]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský): »Procopius natione Boemicus de villa Chotun Sclavonicis litteris, a sanctissimo Quirillo episcopo quondam inventis et statutis canonice, admodum imbutus, in seculo presbyter eximius, . . . vanitatem nequam huius mundi contempsit et . . . secreta solitudinis petiit.« Prameny d. č. II. str. 241.

[3]) Týž letopis: »Properabat equidem ad eum multitudo fidelium, habentes in desiderio animi sui . . . secum finetenus commanere . . . Procopius aggregavit quosdam fratres vita et moribus religiosos, quibus . . . monastica fieri moderamina et mysteria divina iuxta exemplar almifici patris Benedicti constituit.« Tamže str. 242 n.

[4]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský): »Crescebat adeo . . . fama virtutum illius, . . . ut ad eius opinionem catervatim provinciae eiusdem homines xenia offerrent ipsiusque orationibus sese devote manciparent.« Prameny d. č. II. str. 242.

obrátil pozornost k celle Prokopově, jednak proto, že místo, kde vzrůstala v sídlo mnichů, bylo majetkem knížecím, jednak i pro novotu věci, když proslechlo se, že v klášteře sázavském má hlaholiti slověnský jazyk při bohoslužbě.

Tu bylo by uvésti řeč na slovanskou liturgii v Čechách a pěstitele její z doby předsázavské; než pohříchu nedostačují k tomu naše pomůcky historické, zmínky letopisů a listin, abychom na podkladě jich rozpravu zahájili, úsudky činili a na pravdě nepochybili. Světlejší stopa vede na Moravu, kdež před r. 1030 působil biskup Vracen,[1] poslední, ovšem ne již samostatný hierarcha velkomoravské církve. Poměr jeho k biskupovi pražskému byl poměr chorepiskopa k biskupu diecesnímu. Vracen řídil duchovenstvo v bývalém »království« (sr. »regnum Moraviae« u Kosmy), mimo jiné, i kněze, kteří po míře provinciální zvyklosti celebrovali slovansky, jakkoli při tom znali se v latině jakožto převahující řeči církevní. Nebyla-li tudíž s počátku 11. stol. Čechách příležitost, zabývati se knihami slověnskými: na Moravě, kde dodržoval některý počet »slovanského« duchovenstva, se jí nenedostávalo. Vzor ke slovanskému monastýru, jaký zakládán byl u nás sv. Prokopem, vzešel nejspíše z krajin uherských. Tam, od 11. století počínaje, připomíná se řada klášterů »řeckých«, jako ve Vesprimě, na Vyšehradě, v Čanadě, Starém Aradě. Byla to tak zvaná asketeria mnichů a jeptišek, řídících se pravidlem sv. Basilia. Vzhledem k velikému počtu slovanských obyvatelů v říši Arpádově, můžeme za jisté přijmouti, že mezi řeckými kláštery tamními shledávaly se domy slovanských mnichů.

Dílo Prokopovo, počaté někdy v posledních letech knížete Oldřicha, dovedeno bylo ke konci s pomocí syna a nástupce Oldřichova Břetislava I. (r. 1034—1055). Prokop přijal název opata, a klášter sázavský příčinou

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 21: »Fertur autem, quod fuisset in Moravia ante tempora Severi (r. 1030—1067) quidam episcopus, ut reor, nomine Wracen.«

svého nadání ze statků korunních vstoupil v řadu duchovních ústavů, ve kterých kníže zřizoval představené. O slověnské řeči domnívali se mnozí Čechové, že jest legitimním jazykem liturgickým od času sv. věrozvěstů Cyrilla a Methoda. Osoby duchovenské, zvláště klerikové-cizinci, měli pochybnost o tom, zdali v Čechách smí služba boží vedena býti slověnštinou; nicméně pokud živ byl kníže Břetislav I., buď nikdo z nich neodvažoval se brojiti proti slovanskému ritu na Sázavě, aneb námitky jejich pronášeny byly jen soukromě. V těch dobách osoba panovníkova rozhodovala přemnoho nejen ve věcech světských, ale i církevních. Teprv za Spytihněva II. (r. 1055—1061) nadešla chvíle, aby nechuť a nepřízeň ke slovanské liturgii se strany »latinského« kleru veřejně se ozvaly. Kníže právě řečený propůjčil sluchu hrubé pomluvě, že slověnština při bohoslužbě není než rouškou bludařským zámyslům, porokem latiny jakožto officiální řeči církevní, předzvěstí, ne-li již známkou rozkolu. A jak spěšný byl Spytihněv ve svých rozhodnutích, zakázal mnichům sázavským užívati slověnštiny, a když nedočkal se od nich poslušnosti, vypověděl ze Sázavy nástupce Prokopova opata Víta a bratří jeho, aby učinili místo řeholníkům-latinářům, přivolaným z jiného kláštera, nevíme, zda v diecesi či mimo ní.[1]) Útočištěm mnichů-vyhnanců byla země uherská. Na Sázavě pak vložena berla opatská do rukou rodilého Němce.[2])

Jakkoli činem Spytihněvovým za své vzala slovanská liturgie v klášteře sv. Prokopa, pěstitelé a pří-

[1]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský): »Multi aemuli... laqueos cavillationum in curia ducis contra Vitum abbatem et fratres eius astruere ceperunt,... dicentes per Sclavonicas litteras heresis secta ypochrisisque esse aperte irretitos ac omnino perversos, quam ob rem eiectis eis in loco eorum Latinae auctoritatis abbatem et fratres constituere omnino esse honestum constanter affirmabant.« Prameny d. č. II. str. 246.

[2]) Týž letopis; »Memoratus namque dux Vito abbate cum nepote suo Emmerammo, et fratribus, quos unitas caritatis concordaverat, in terram Hunorum peregre proficiscentibus... in loco illo abbatem genere Teutonicum constituit.« Tamže s. 246 n.

znivci nevzdávali se naděje, že drahý odkaz apoštolů slovanských zemi bude vrácen a zachován. Spoléhali na dědice trůnu, mladší bratry Spytihněvovy, z nichž Vratislav již za života otcova projevil příchylnost ke slovanskému monastýru na Sázavě [1]) a potom jsa zetěm i hostem krále uherského Ondřeje I. († r. 1060), podal pomocné ruky bratřině sv. Prokopa, když strádala ve vyhnanství. Vláda knížete Spytihněva II. neměla delšího trvání než do šesti let, a tolikéž roků počítá letopisec, že prošlo od vypuzení mnichů sázavských, až zase zpět byli povoláni od Vratislava II. (r. 1061—1092). [2]) Nový panovník miloval ústav sv. Prokopa, pokud byl živ, ano, jak se podobá, i na to pomýšlel, zjednati mu odnože (filiální kláštery) ve svém knížectví. Soudíme tak ze žádosti, kterou dal přednésti papeži roku 1079, prose za přivolení k tomu, aby v zemích československých směly služby boží konány býti slověnským jazykem. O klášteře sázavském kníže ve své žádosti se nezmiňoval, trvám, z opatrnosti, ježto by zamítnutím řečené prosby mohly vzejíti nesnáze místu výslovně jmenovanému, kdežto obecná zápověď neruší výjimek, jinak oprávněných a starožitných. Širší znění žádosti knížecí vede k domněnce, že bylo úmyslem Vratislavovým zakládati další askétéria podle vzoru sázavského. Klademe tu odpověď papeže Řehoře VII. ze dne 2. ledna r. 1080 v plném znění: »Jakož pak urozenost tvá vyhledávala přivolení naše, aby slověnským jazykem u vás byly slaveny služby boží, věz, že této žádosti tvé nemůžeme vyhověti. Vždyť kdo pilněji věc uváží, snadno nahlédne, že ne bez příčiny líbilo se všemohoucímu Bohu, aby písmo svaté na některých místech zůstávalo tajemné, aby snad, všem dokonce zjevno jsouc, nezevšednělo a na

[1]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský): »Bracizlaus.. agros et prata ex utraque parte (fluminis) adiacentia sub testimonio et confirmatione filii sui Wratizlai . . . abbati Procopio scriptis et legitimis testibus reconsignavit.« Prameny d. č. II. str. 244.

[2]) Týž letopis: »Wratizlaus missis legatis Hunorum ad regem de exilio Vitum abbatem et fratres eius cum honore reduxit et in loco suo decenter restituit.« Tamže str. 247.

zlehčení nepřišlo, nebo zle pochopeno byvši od lidí méně učených, neuvedlo je v omyl. I nedá se na omluvu uvésti, že někteří nábožní mužové, co prostou mysli lid vyhledává, shovívavě snesli nebo bez opravy pustili, ježto prvotní církev mnohé věci přehlédla, které později, po utvrzení křesťanství a vzrůstu náboženství, zevrubně byvše vyšetřeny, od svatých otců nápravy došly. Pročež aby místa nemělo, co od lidí vašich neprohlédavě se žádá, mocí sv. Petra zapovídáme a tobě poroučíme, abys ke cti všemohoucího Boha vší silou odpíral té bláhové výstřednosti.« [1])

Po odpovědi, jež ukládala knížeti, aby činil opak toho, k čemu byl vyhledával svolení u nejvyššího ředitele církve, Vratislav upustil sice od úmyslu, šířiti obřad slovanský v zemi, ale v přízni své ke klášteru sázavskému nijak neoblevil. Podání jeho ke kurii (v době, kdy partikulární rity usilovně byly rušeny) spíše uškodilo klášteru, než mělo mu prospěti. Od toho času záleželo spolu na dobré vůli diecesního biskupa, aby slovanští mnichové při pokoji a řádech svých byli zůstaveni. Pokud třímal berlu kněžic Jaromír r. 1068 až 1089), a v klášteře sv. Prokopa řídil družinu bratří opat Jimram († po r. 1086), bez úrazu »latinského« duchovenstva byly všechny věci na Sázavě. Ale za nástupce Jimramova, opata Božetěcha, jenž oblíbeností svou u stárnoucího panovníka zdělal sobě mnoho nepřízně mezi ostatními praeláty, a službou dvorskou zameškával dohled na bratří, zhoršilo se postavení monastýru, jakkoli zevně ukazoval se stav jeho v dobrém květu.[2]) K tomu ještě spor, vzešlý mezi

---

[1]) List papeže Řehoře VII. k Vratislavovi z r. 1080 Erben, Reg. č. 162, str. 70 n.

[2]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský): »Bozethecus... locum illum laudabiliter omni ornatu, sicut hodierna die apparet, decoravit, ecclesiam ... venustissime amplianda fundavit, ... coenobium totum omni ex parte aedificiis et omni supellectili renovavit ... Rex autem (Wratizlaus).. unice diligebat eum, cuius gratia idem abbas in tantum sublimatus era, ut fere omnes Boemienses abbates dignitate praecellere videretur. Quam ob rem idem abbas praesumptuose agens« etc. Prameny d. č. II. str. 249.

mnichy a opatem, poskytl protivné straně vhodnou příležitost, aby mohla ukázati na potřebu reformy v klášteře sázavském a nastupovati o ni, což po smrti Vratislavově potkalo se záhy se souhlasem knížete Břetislava II. (r. 1092—1100), i vedlo až k rozpuštění konventu a zániku slovanské liturgie v Čechách. Božetěch byl s opatství složen, a mnichové z kláštera vyhnáni. Když potom roku 1097 nový sbor benediktinů s opatem Dětharděm usedl v opuštěném domě, dostalo se již jen z milosti některým mnichům vyhnancům opětného přijetí v klášteře, ale ne svolení, aby setrvali při slověnštině. [1])

S pomocí krále Vratislava počal se klášter u sv. Vavřince v Opatovicích. Antecendencí jeho byla cella (malá osada mnichů), nazvaná podle fundátora svého, pána českého, cellou Mikulcovou. Cellité opatovičtí řídili se proboštem a spolu s ním zavázáni byli v poslušenství opata břevnovského. Jak se podobá. Vratislav chtěl oslaviti povýšení své za krále (r. 1086) a spolu odměniti za služby kaplana svého Ondřeje, mnicha; i nadal cellu opatovickou, tak že mohla rozšířena býti v klášter. Při tom za své vzal svazek filiace s archistériem břevnovským, pominul patronát pana Mikulce nebo dědiců jeho, a nový monastýr uveden byl v závislost na knížeti. Zakládací listina kláštera přivádí mezi kollaudatory díla také olomouckého knížete Otu I. († dne 9. června r. 1087). Podle toho připadalo by založení opatství u sv. Vavřince k r. 1086 nebo k první polovici léta následujícího. Z napovědi svrchu učiněné samo se podává, že prvním opatem stal se kaplan královský, mnich Ondřej. [2])

[1]) Týž letopis: »dux Bracizlaus nominatum abbatem de loco superius dicto extirpavit et fratres eiecit, . . . qui . . . per incerta loca girovagi, donec ad ultimum aliqui corde compuncti vix in loco proprio recepti, eidem loco inepti vitam finierunt, et libri linguae eorum deleti omnino et disperditi nequaquam ulterius in eodem loco recitabuntur . . . 1097. Dux Bracizlaus . . . titulum Zazovensis abbatiae Diethardo, Brevnovensi praeposito III. Non. Jan. imposuit, viro latinis literis sufficienter imbuto.« Tamže str. 250, 252.

[2]) Zakládací listina opatovická (asi k r. 1086): »Ego Wratislaus rex . . . mei primatis Miculecz cellam in Gradecensi

Někdy na sklonku 11. století rozkvetlo opatství u Panny Marie v Postoloprtech. Pohříchu nelze se toho uptati, kdo byl zakladatelem jeho, nebo z jakých počátků klášter tamní vzrostl. Kosmas vzpomíná sic coenobia postoloprtského, ale jen pro tu chvíli, kdy spisoval první kapitoly své kroniky (asi r. 1119).[1]) Pátým opatem kláštera byl Izčislav, po jehož smrti r. 1147 nastoupil Bero, děkan konventu sázavského.[2]) Letopisec dodává, že Bero povýšen byl k hodnosti opatské biskupem pražským Otou;[3]) i nevíme, zda myslil při tom na zřízení k úřadu či toliko na obvyklou benedikci opata již zvoleného.

Zevrubnější zpráva zachovala se o založení a prvních letech kláštera Panny Marie v Kladrubech. Kníže Vladislav I. (r. 1109 až 1125) oženiv se s Richencí, dcerou švábského hraběte z Bergu, měl velmi zbožné přátele se strany manželčiny. Tchán jeho Jindřich ukončil život v klášteře zwiefaltském, jemuž byl před tím štědrým příznivcem. Tré vnuků téhož Jindřicha biskupovalo v Pasově, čtvrtý pak stal

territorio sitam, Brevnovensi coenobio regulari obedientia subiectam, amodo per se subsistere et abbatiam vocari et esse decernendo confirmo. Hanc itaque abbaciam, praelationis honore sublimatam, Andreae, capellano nostro, professione monacho, . . . regendam assigno hoc indissolubili et inviolabili pacto, ut tam ipse quam sui successores nullam praedicti coenobii personam, sed me meosque successores respiciant episcopisque suis secundum instituta canonum obedientiam exhibeant . . . Haec mihi inspirante Dei gratia pro incolumitate regnique mei stabilitate meorumque peccatorum remissione nec non pro parentum meorum atque antecessorum aeterna requie . . . praedia et beneficia praedicto monasterio s. Laurentii . . . hoc sacrosancto iure habenda tribuo, ut haec non clericus non laicus in proprios usus usurpare praesumat, sed illa mea congregatio inibi perseverans in Dei servitio, communiter possideat et ex possessis communiter vivat.« Dobner, Annales; V. str. 520.

[1]) Cosmas, Chronica; I, 18: »iuxta pagum Postolopirth, ubi nunc cernitur sanctae Mariae coenobium.«

[2]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1147: »obiit Izcizlaus, quintus abbas Postolopertensis ecclesiae, cui successit Bero, Zazovensis monasterii decanus.«

[3]) Týž letopis k r. 1156: »Bero . . . Postolopertensi in monasterio per domnum Ottonem episcopum abbatiae est culmine sublimatus.«

se biskupem ve Frisinku. Vlivem švagrovstva naklonil se kníže Vladislav k rodině sv. Benedikta a chtěje rozmnožiti počet členstva jejího v Čechách, vystavěl a hojným zbožím nadal klášter v Kladrubech nad Úhlavou.[1]) Tradice tamní klade založení opatství k r. 1115.[2]) Ve přípisku k letopisům pegavským jmenována jest zvláště kněžna Richencí[3]) zakladatelkou kláštera kladrubského.

Jako při zřizování jiných klášterů knížecích tak, trvám, i v Kladrubech jmenoval kníže hned z předu opata a zůstavil jemu péči o konstituování konventu. První mnichové kladrubští byli nejspíše příchozí z jiného monastýru v Čechách. Než buď počet jejich ukazoval se nedostatečný, neboť kázeň jejich lišila se od řehole reformovaných benediktinů, nebo co jiného zavadilo, řeholníci ti nedošli obliby u Vladislava a choti jeho. *Kníže jednal tudíž prostředkem svého přátelstva v Bergu s opatem kláštera zwiefaltského, příjmím Oldřichem, žádaje za osadní sbor reformovaných mnichů pro Kladruby.* I vypravil opat 12 bratří (šest mnichů a šest laiků) z tamní kongregace, aby jimi obrozen byl řád nového domu v západních Čechách. Ale když řehole švábských mnichů potkala se tu s odporem, zavolal je opat Oldřich zpět do Zwiefaltenu r. 1117. Knížecí rodina nesla těžce neúspěch obmýšlené reformy, a jak se podobá, dokročil Vladislav I. na mnichy pozůstalé v Kladrubech, ukládaje jim za povinnost, aby povolili k dobrému. *Potom dali se Zwiefaltští pohnouti ke druhé výpravě do Kladrub,* kdež jsouce po-

---

[1]) *Cosmas*, Chronica; III, 58 (k r. 1125): »Wladizlaus sepultus est in ecclesia s. Mariae virginis, quam ipse aedificans Christo et eius matri, omnibus ecclesiasticis xeniis sufficienter auxit et satis honorificam monachorum ibidem constituit abbatiam; loci nomen est Cladorubi.«

[2]) Zakládací listina *kladrubská* k r. 1115. Erben, Reg. č. 202, str. 89 nn.

[3]) Chronicon *Pegaviense* (k r. 1118): »Reicza, ducissa Boemiae, construxit monasterium in Cladinica.« Erben, Reg. str. 92.

čtem hojnější, zvolili ze sebe opata Weismanna.[1]) Mezi příchozími mnichy byl také muž slovutného jména, příjmím Kuno, zemřelý potom v Kladrubech r. 1137.[2])

Po smrti knížete Vladislava, když opat Weismann se životem se rozžehnal, vzplanul opět troud řevnivosti mezi konventuály v Kladrubech. Zwiefaltští toužíce na příkoří sobě činěné a pronásledování se strany ostatních bratří, vrátili se do Švábska. Kamenem úrazu byla nejspíše volba nového opata. Kníže Soběslav I. ukrotil nepokojné členy kláštera, poručil jim, aby přijali opata, kterého Zwiefaltští byli zvolili, příjmím Bertolfa (r. 1130), a bděl nad dalším svorným spolužitím řeholníků kladrubských.[3]) V domácích pramenech našich jmenován jest opat Berthold jakožto vrstevník knížete Soběslava I. (r. 1125—1140) a biskupa Daniele (r. 1148—1167). Od něho lišiti dlužno mnicha Bertholda, jenž vrátiv se z Kladrub do Zwiefaltenu, složil

---

[1]) Ortlieb, De fundatione monasterii Zwivildensis: »His diebus egit per amicos suos dux Boemicus, quatenus per domini Oudalrici, nostri senioris, magisterium nuper ab eo constructum regeretur monasterium. Missi sunt itaque duodecim fratres, sex monachi scilicet ac sex barbati, disciplinae claustralis pollentes. Qui cum aliquantulum temporis ibi transegissent et quasdam causas illic vidissent, quas sine periculo animae fere nequivissent, per domini Ouadalrici abbatis operam contra omnium spem reversi sunt in patriam, ea tamen ducis promissione facta, ut si quod eos offendebat scandalum postea fuisset sopitum, ad eandem denuo reverterentur regionem. Nam fratres plus quam viginti sunt postmodum illuc transmissi, e quibus unus preficitur eis abbas nomine Wizimannus.« Pertz, Monum. script. X. str. 84.

[2]) Berthold, De constructione monasterii Zwivildensis: »Cuono, vir illustrissimus, noster monachus, cum Wizimanno abbate, nostro monacho, et aliis nostris monachis et fratribus in Boemiam ad monasterium Claderube dictum missus, ibidem est mortuus.« Pertz. Monum. l. c. str. 121.

[3]) Ortlieb, De fundatione mon. Zwivildensis: »Wizimanno defuncto duceque Latizlao nomine rebus humanis subtracto persecutionem magnam a fratribus ibidem susceptis sunt perpessi et rursus repatriare repulsi. Tercio nihilominus quidam e fratribus nostris cum assignato sibi abbate nomine Bertolfo sunt illuc directi, postquam fratres, qui pridem eos expulerant, ab insania sua sunt correcti.« Pertz, Monum. l. c. str. 84.

tam uprostřed 12. století spis o založení kláštera posléze jmenovaného.

Mladší ho původu nežli opatství kladrubské byl benediktinský klášter u sv. Petra a Pavla ve Vilémově. O počátku jeho máme nejlepší zprávu v přepise kroniky Kosmovy (rukopis fürstenberské knihovny v Donaueschinku), kdež dodáno k r. 1119, že klášter vilémovský založen byl po »rozkaze« knížete Vladislava na žádost pánů Viléma a Heřmana.[1]) Kosmas připomíná dva bratry, Heřmana a Viléma, z nichž onen podnikl pouť do Jerusalema r. 1124[2]) Soudě podle jmen, jež v témž rodě zhusta se opakovala, byli řečení bratři předkové hrabat Kouniců.

Z malých počátků jako askétérion sázavské a opatovické vznikl také benediktinský klášter u sv. Petra v Želivě. Zakladatelem jeho byl Reginhard, rodilý z města Met v Lotharinsku, mnich a umělec na slovo vzatý, který vyhledav sobě příbytek v hustém lese na břehu řeky Želivky, vzdělal tam cellu a chrám sv. Petra dosti bytelný. Biskup pražský Ota (roku 1140—1148) přizván pak za světitele nového stánku mnišského.[3]) Ježto nástupci Otovi osobili si vrchnost nad monastýrem želivským, přidává letopisec výklad, že stalo se to následkem změny, když biskup Ota dal knížeti Soběslavovi Podivín hrad za újezd želivský.[4])

[1]) Cosmas, Chronica; III, 45: »Hoc anno fundatum est monasterium Wylemow iubente duce Wladislao rogatu Wilhelmi et Hermanni comitum.«

[2]) Týž letopis; III, 54 (k r. 1134): »Hermannus, frater Willalmi, et Lutobo·, filius Martini, perrexerunt Hierosolimam.«

[3]) Jarlochův Letopis k r 1184: »Siloensis ecclesiae primus constructor erat quidam abbas Reinardus nomine, nigri ordinis professor, qui condensam agressus silvam et de nemore faciens campos, ecclesiam ibi construxit in honore beati Petri apostoli satis habilem, quam per manus domni Ottonis, Pragensis episcopi, dedicavit et debito fine perfecit.« Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1162: »Reginhardus, . . . Metensis genere, discretissimus moderator vitae monasticae.«

[4]) Jarlochův Letopis k r. 1184: »Pragensis episcopus in Syloensi ecclesia . . . vendicat sibi ius patronatus, quod accidisse creditur ratione concambii, ex eo videlicet, quando domnus Otto, Pragensis episcopus, duci antiquo Zobezlao dedit Podywin in concambio pro Syloensi circuitu.«

V tom ovšem jest omyl, neboť Ota biskupoval teprve po smrti Soběslavově; odjinud pak vědomo, že řečená směna statků udála se asi r. 1144 za knížete Vladislava II. (r. 1140—1158). Bude tudíž nejspíše s pravdou, že klášter želivský povstal z celly teprve po r. 1144, když biskup Ota poskytl k němu pozemky v újezdě želivském. Opat Reginhard spravoval monastýr velmi počestně a prací svou rozmnožil umělecké poklady i statkový majetek jeho.[1])

Z r. 1160 dochází první zmínka o benediktinském klášteře v Podlažicích.[2]) Mnichové tamní pamatovali zádušní službou na fundátora svého pana Vrbatu († dne 21. prosince), nevíme, zda zakladatele celly či rozšiřitele řeholní osady v opatství. Co píše Neplach o dokonání kláštera podlažického roku 1159, toho pro nedostatek kriterií ani hájiti, ani zavrhovati nelze.

Ženské kláštery řádu sv. Benedikta byly v diecesi toliko dva: u sv. Jiří na hradě pražském a u sv. Jana Křtitele v Teplicích. Tento vznikl štědrostí královských manželů Vladislava a Judity Durynské (r. 1153—1174),[3]) onen honosil se původem mnohem starožitnějším. založen byv od knížecích sourozenců Boleslava II. († r. 999) a Mlady. Vzorem svatojirského parthenónu pokládáme klášter u sv. Wigberta v Kvedlinburce, jehož zakladateli byli sv. Mathilda a syn její, král Oto I., roku 937. Dobře-li nás zpravuje Kosmas, dostalo se papež-

---

[1]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1162: »Regnardus abbas... Syloense coenobium admodum honeste rexit proprioque labore in possessionibus diversi generis magnifice ampliavit.«

[2]) Listina kláštera hradišťského (na Moravě) z r. 1160: »sub testimonio... Hugonis, abbatis de Podelasich«. Erben, Reg. č. 304, str. 134.

[3]) Vincentiův Letopis (v předmluvě ke královně Juditě): »quante sitis prudentie, nobilitatis et industrie, vestra indicant opera:... ad Aquas calidas in honore s. Johannis baptiste regalis monasterii constructio«. Jarlochův Letopis k r. 1175: »Wladislaus rex... construxit... domum... quartam in Teplitz religiosis item feminis, regulam beati Benedicti professis, cuius ecclesiae specialiter regina Juditha fundatrix extitit.«

ského svolení k erekci kláštera svatojirského a potvrzení první abatyši jeho Mladě právě v tu dobu,[1]) kdy klášter kvedlinburský přijat byl pod ochranu apoštolské stolice, a kdy první abatyše jeho Mathilda, dcera krále Oty I., byla potvrzena v úřadě (r. 966). Oba řečené domy měly s počátku spíše ráz ústavů šlechtičen než řeholních samostanů. Teprv úsilím biskupů a horlivostí kněžen abatyší proměnily se v dokonalejší kláštery. V nich panny Bohu oddané hleděly sobě jak duchovních cvičení, tak uměleckých prací, jako jest hotovení bohoslužebných rouch, koberců a jiných ozdob kostelních nebo oltářních.[2]) Na získání jeptišského dorostu bylo mniškám zabývati se též vychováváním dívek.

V reformátorském hnutí 11. století přišlo ke cti »pravidlo sv. Augustina«, to jest řád kommunního života pro kleriky, schvalovaný ve spisech sv. Augustina, přísnějšího tenoru, než jest instituce Chrodegangova nebo statuty ášské z r. 817. V našem sousedství pracoval o to zejména biskup pasovský Altmann, aby kollegia kleriků jeho diecese řídila se pravidlem sv. Augustina. Založiv prve dvé vzorných kanonií augustiniánských: v Pasově u sv. Mikuláše (r. 1067) a v Chotvíku (asi r. 1070), zreformoval po nich i starší duchovní domy: ve Sv. Floriáně (r. 1071) a Sv. Hippolitě (r. 1081). Bylo by s podivením, aby ruch tak nehrubě od Čech vzdálený nevzbudil pozornost v naší zemi a nedal podnětu k napodobení. Zatím nezvídáme nic kromě reformy kapitoly svatovítské o nových domech reformovaných kanovníků v Čechách, leč bychom počítali k nim klášter Panny Marie

[1]) Cosmas, Chronica; I, 22 (k r. 967): »ad ecclesiam s. Georii martiris sub regula s. Benedicti et obedientia filiae nostrae, abbatissae Mariae, constituatur congregatio sanctimonialium.«

[2]) List papeže Eugenia III. k jeptiškám svatojirským z r. 1151: »Henricus, bonae memoriae Moraviensis episcopus, . . . positus in extremis illa idonea ornamenta, quae per instructas et peritas manus vestras ad altaris ministerium studiosius operari fecit, pia nobis cum devotione obtulit.« Erben, Reg. č. 286, str. 128 n.

v Litomyšli, založený knížetem Břetislavem II. (r. 1092—1100) a rozšířený po stránce důchodové od bratra a nástupce Břetislavova, knížete Soběslava I. (r. 1125—1140).[1])

Plnějšího květu dospělo pravidlo sv. Augustina teprve v kongregacích tak zvaných řeholních kanovníků. Pro potřebu naši dostačí jmenovati zatím kongregaci řeholních kanovníků sv. hrobu v Jerusalemě a kongregaci premonstrátů čili norbertinů. Klerikové předního kostela v Jerusalemě zavázali se slavnými sliby v ruce patriarchy Arnulfa (r 1112—1118), načež papež Kalixt II. potvrdil kongregaci jejich r. 1122. Z národa českého, pokud víme, první o professem jerusalemské řehole byl Jindřich Zdík, biskup olomoucký, jenž pomeškav celý rok u Božího hrobu, v čas pouti své do Palestiny, vyžádal si tam přijetí do kongregace r. 1138.[2]) Tou dobou již rozmáhalo se v krajinách východní Francie a Německa družstvo řeholních kanovníků z Prémontré u Laonu. Zakladatel jeho sv. Norbert vyšel v ústrety mystickému duchu svého vrstevnictva i praktické potřebě církve. Opatřiv bratří-kanovníky bílým rouchem (symbolem čistoty a příznakem boje proti klerogamii a nezdrželivosti osob duchovních) a přituživ řeholi jejich, tak že stanula na rovni s institucí mniššstva, uložil kapitulárům své kongregace povinnost duchovní správy a kazatelství. Krom původního opatství v Prémontré, jemuž vyjednána byla superiorita nad ostatními domy, jsou pro nás paměti hodny

---

[1]) List papeže Eugenia III. z r. 1145: »quaecunque bona ex larga concessione . . . Brecizlai et Sobezlai, quondam Bohemorum ducum, . . . vestra ecclesia (monasterii in Lutomizl) iuste et canonice possidet, . . . firma et illibata permaneant.« Erben, Reg. č. 255, str. 114. Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »bona tam Brecizlai, loci illius fundatoris, vel Sobezlai, eiusdem loci amplificatoris, . . . illibata permaneant.« Tamže, č. 319, str. 138.

[2]) Zakládací listina kláštera strahovského (asi k r. 1143): »intimato itaque tam domino patriarchae quam cunctis fratribus, ad sepulchrum nostri redemptoris in eodem regulari habitu Domino famulantibus, mentis meae desiderio, quod desiderabam, inveni et in loco nostrae redemptionis habitum sanctae conversationis suscepi.« Erben, Reg. č. 241, str. 106.

kanonie norbertinů u Panny Marie v Magdeburce (zříz. r. 1129) a u sv. Potentina ve Steinfeldě (v kolínské arcidiecesi; zal. před r. 1136).

O uvedení řeholních kanovníků do Čech a zvelebení prvních domů jejich v této diecesi pracoval nejvíce biskup olomoucký Jindřich Zdik. Hned jak vrátil se z pouti jerusalemské, povzbudil k tomu biskupa pražského Jana I. (r. 1134—1139), aby ze statků svých učinil pomoc k založení kanonie. Na kterém místě chystán byl první klášter, k němuž biskup Jan daroval dědičné statky své v Hradecku,[1]) není nám povědomo. Pohříchu smrt ochotného dárce přerušila dílo sotva počaté. Po některém čase získáni byli Zdikem další dobrodinci: kníže Vladislav II., choť jeho Gertruda Rakouská a biskup pražský Ota. Ti přáli si, aby klášter řeholních kanovníků nebyl vzdálen hradu pražského, i vyhlédli k němu místo na Strahově, pěkné polohy a ke stavbě ušlechtilých budov jako stvořené. Biskup Zdik postaral se o sbor bratří, sjednotiv pod proboštem Blažejem kapituláry, z různých míst na Strahov přivolané.[2]) Později teprv dověděli se zakladatelé kanonie, že by možno bylo získati celý konvent premonstrátů z dolního Porýnska, kdež »bílý řád« sv. Norberta vypouštěl silné ratolesti. I jednali o tu věc ve Prémontré a dočkali se odpovědi, že generální kapitola roku 1142 poručila žádost jejich Steinfeldským, aby podle možnosti jí vyhověli. Potom vydal se probošt steinfeldský na ohledanou do Prahy, veda s sebou kanovníka Gotskalka a několik

---

[1]) Táž listina: »Pragensis ecclesiae venerabilis praesul Johannes . . . praedia tectaque ad construendam fratrum eius ordinis habitationem necessaria Deo devotus primus obtulit.« Ibidem str. 107.

[2]) Jarlochův Letopis (k r. 1184 : »Wladizlaus nec non et uxor sua nobilissima Gertrudis . . . succensi exemplo et exhortatione praefati episcopi novam ecclesiam novo condunt ordini, erigentes fabricam venustissimam in monte Ztragow, mutato nomine ipsius in montem Sion. Quibus optime cooperabatur idem episcopus, maxime in spiritualibus, coadunando, undecunque posset, religiosos fratres, quibus et praefecit imprimis quendam Blasium.« Prameny d. č. II. str. 485 n.

jiných bratří svého konventu. Ježto i místo kláštera i jiné okolnosti fundace líbily se příchozím premonstrátům, probošt steinfeldský neváhal vyplniti mandát kapitoly prémontréské. Nastupuje totiž sám na zpáteční cestu do Steinfeldu, nařídil Gotskalkovi a bratřím, aby připravili konventu na Strahově příbytky zatím dřevěné.[1]) Po roce přivedl pak sbor norbertinů i opata již zvoleného, příjmím Geza, kterýž prve, než konvertoval k řeholi sv. Augustina, byl kanovníkem kustodem metropolitního kostela v Kolíně nad Rýnem[2]) Pro lepší utvrzení nového kláštera vyžádal biskup Jindřich Zdik na papeži, aby listem svým potvrdil kanonii strahovskou.[3])

Zdar jednoho díla povzbudil hned k dílu druhému. Shodou okolností, nám dokonce nepovědomých, naskytla se příležitost biskupu Zdikovi, aby po Strahově obrátil zřetel svůj na klášter Panny Marie v Litomyšli a způsobil v něm změnu řehole, tak že na místo kongregace kleriků nebo mnichů, kteří předešle tam obývali, uvedl premonstráty. Ježto klášter byl knížecího založení, nemohla proměna taková předse jíti bez svolení panujícího knížete. Letopisci nazývají tudíž hned biskupa Zdika, hned knížete Vladislava II. »budovatelem« kláštera litomyšlského.[4])

---

[1]) Týž letopis: »Steinveldensis praepositus ... repatrians, dimittit ibi (in monte Ztragow) a latere suo memoratum Godscalcum cum fratribus, qui conventui habitacula praeparent interim lignea« Tamže str. 486.

[2]) Jarlochův Letopis (k r. 1184): »post anni circulum idem praepositus revertitur, adducens secum conventum clericorum una cum abbate, quem elegerant, cui nomen Gezo«. Prameny d. č II. str. 486.

[3]) Zakládací listina kláštera strahovského (asi k r. 1143): »eundem locum ... domini nostri sanctae apostolicae sedis summi pontificis authorita e confirmari et ob'entu sempiterni anathematis roborari petii et impetravi«. Erben, Reg. č. 241, str. 107.

[4]) Vincentiův Letopis (k r. 1141): »Henricus, Moravensis episcopus, qui alio nomine Sdico fuit dictus, ... monasterium in introitu Boemie Lutomisl, ei nomen montem Oliveti imponens, construxit«. Jarlochův Letopis (k r. 1175): »Rex Wladislaus ... construxit et aliam ordini nostro domum ... in Lytomissl.« Srvn. list papeže Eugenia III. z r. 1145. Erben, Reg. č. 255, str. 114.

Zevrubnější zpráva dochází o tom, jak udála se proměna benediktinského kláštera v Želivě v kanonii premonstrátskou. Probošt pražský Daniel, zvolený za biskupa v létě r. 1148, zanevřel na opata Reginharda a mnichy želivské, přijav kvapně za pravdu, co nepřátelé opatovi proti klášteru a proti bratřím mu donesli. I ustanovil se na tom, že vyhostí mnichy »černého řádu« z Želiva a postoupí dům jejich jiným řeholníkům. Vypravil pak poselství do Steinfelda žádat za osadní sbor norbertinů pro místo ve své diecesi, jak pravil, příjemné a pro bílý řád velmi vhodné, ale o zamýšleném vypuzení benediktinů ani slovem se nezmínil. Probošt steinfeldský oddělil tedy počet bratří svého kláštera, dopustiv, aby zvolili sobě opatem Gotskalka, muže v Čechách již povědomého, který pěšky v tuhé zimě přivedl sbor kapitulářů a konvršů nejprve na Strahov (dne 20. ledna r. 1149). Tam teprve dověděli se příchozí, že místo, k němuž biskup je povolal, není prázdné, nýbrž že zbývá ještě, vypuditi z něho starší obyvatele. Těžce to nesouce, pověděli biskupovi, jimž prý on za odpověď dal: »Nevyháním jich k vůli vám, nýbrž pro přečiny jejich, ba i kdyby vás nebylo, přál bych si raději, aby tam vlci vyli, než oni bydlili«[1]) Osednuvše v Želivě, nedočkali se premonstráti žádoucí podpory od patrona svého Daniele. V čas největší nouze, na sklonku r. 1149, obmyslil je hojnou pomocí biskup olomoucký Jindřich Zdik. Ten potom až do své smrti byl příznivcem kláštera a přítelem opata želivského pana Gotskalka (r. 1149 až

[1]) Jarloch v Letopise (k r. 1184) dokládá: »Sic contigit et tali ordine processit illorum eiectio et istorum introductio, utrum bene vel male, non est mei iudicii, sed episcopus viderit!« Prameny d. č. II. str. 489. Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) nakloňuje se k mínění, že biskup Daniel přec jen z dychtivosti po novotě ukvapil se na benediktiny: »Mirum sane de tanto viro, domno videlicet episcopo, quod tam crudelem et tam praecipitem in pastorem simul et ovile potuit dare sententiam, . . . nisi forte, ut quidam tunc coniciebant, . . . hac occasione id eum fecisse, ut quibusdam augustiniani ordinis regularibus, de exteris adscitis nationibus, eundem locum commendaret.« Prameny d. č. II. str. 269. Po letech uznal asi biskup své přenáhlení a podporoval Reginharda, aby stal se opatem na Sázavě. Tamže str. 268.

1184) [1]) Za doby Gotskalkovy připomínají se v Želivě kapituláři: převor Manderwin (r. 1181), převor Konrád (r. 1184), kustos Ota (r. 1184), senioři: Arnold, Křišťan, bratří: Amelung, Jarloch (Gerlach), Marsilius, Vilém, Richwin, vesměs, tuším, rodilí z cizozemí. Podpřevor Eberhard (r. 1181) byl příbuzný pana Viléma, šlechtice moravského.

Ke třem starším domům řehole premonstrátské v Čechách přibyl klášter u Panny Marie v Milevsku. O založení jeho pracoval pan Jiří, šlechtic český, roku 1184. Za tou příčinou směnil s biskupem Jindřichem Břetislavem (r. 1182—1197) některé vsi své u Roudnice za statky biskupské Milevsku bližší.[2]) Když dílo nového kláštera fundátorem jeho panem Jiřím bylo dokonáno, kanovník Jarloch z kláštera želivského přijal na sebe v Milevsku úřad opata, r. 1187.[3]) Literární činnosti Jarlo-

[1]) Jarlochův Letopis (k r. 1184), v Pramenech d. č. II. str. 490 n. Gotskalk byl Porýňan z kolínské diecese, syn Bernera, ministeriála tamního metropolitního kostela, narozený r. 1116. Grammatice učil se ve školách kolínských, svobodným uměním v Paříži. Zavítav ze studií k rodičům r. 1136, onemocněl a v nemoci ustanovil se na tom, že vstoupí do kláštera, jakkoli před tím měl úmysl vzdělávati se v medicině. Probošt steinfeldský Ebrwin přijal jej za novice. Roku 1144 byl Gotskalk posvěcen na kněžství. Po pracích velmi záslužných a svatém obcování v životě zemřel v Louňovicích dne 18. února r. 1184.

[2]) List biskupa Jindřicha Břetislava z r. 1184. Erben, Reg. č. 381, str. 171. List biskupa Ondřeje z r. 1216: »Georgius de Mylevzk cum pro ecclesia fundanda pium concepisset desiderium, impetravit a praedecessore nostro domino Heinrico . . . dari sibi in concambio villulas episcopales, . . . quibus ecclesia sua commode carere non posset, pro villis aeque bonis, sed a claustro remotis.« Tamže, č. 567 str. 265 n.

[3]) Jarlochův Letopis k r. 1187: »ego G(erlacus) suscepi locum istum regendum et nomen abbatis, in quo usque hodie laboro.« Jarloch narodil se roku 1165, tuším, ve středním Porýnsku. Z přátelské náklonnosti k jeho strýci panu Gerhardovi, ujal se chlapce opat želivský Gotskalk, vraceje se z kapitoly r. 1174 (představení kanonií rokovali každého léta dne 9. října v Prémontré) a usadil jej na učení v klášteře norbertinském »Cella Dei« (nyn. Oberzell) u Würzburka. Po dvou letech vzal jinocha k sobě do Želiva a vychoval jej v dokonalého premonstráta. Jarloch byl skoro sedm let nerozdílným společníkem Gotskalkovým, slouže dobrodinci svému nejprve jako panoš, potom

chově († po r. 1221) děkujeme za knihu českých letopisů od r. 1167—1198 a v ní za podrobné zprávy o uvedení a rozšíření kongregace premonstrátské v Čechách.

Nejmladším štípením toho řádu jest klášter Panny Marie v Teplé, založený pánem českým sv. Hroznatou před r. 1197. Důchod nového domu rozmnožen byl munificencí biskupa a spolu knížete zemského Jindřicha Břetislava.[1]) Fundátor kanonie, účastně se křižácké výpravy do Sv. země cestou přes Italii, vstoupil v Římě před sv. Otce Coelestina III. a vyžádal klášteru svému nejen papežského potvrzení, ale i apoštolského indultu, aby opati teplští směli o slavných dnech užívati mitry a prstenu.[2]) O něco později Hroznata sám přijal řeholi sv. Norberta v kanonii teplské a prospěl nemálo kongregaci svou zkušeností ve věcech hospodářských, řízením statků a defensí práv kláštera. To jde z názvů, kterými označován jest v listinách, nazýván jsa »proboštem« nebo »defensorem«, i také ze způsobu smrti, kterou utrpěl od násilnických škůdců kláštera asi r. 1217.[3])

---

jako kaplan. Roku 1184 přijal svěcení na jáhenství, o dvě léta později svěcení na kněžství.

[1]) List knížete Jindřicha Břetislava z r. 1197: »Groznata ... Teplam cum omnibus villis pertinentibus .. Deo et abbatiae, quam ipse Groznata fundavit, ... perpetuo iure possidenda contradidit ... Praeterea nos devotioni eius congaudentes, terram, quae est inter Sandov et silvam Boemiae, loco eidem contulimus. Collectam etiam denariorum, quae per Boemiam colligi solet, fratribus praefatis de omnibus hominibus eorum perpetuo indulsimus.« Erben, Reg. č. 432, str. 195.

[2]) List papeže Coelestina III. z r. 1197. Erben, Reg. č. 437, str. 197. List téhož papeže k opatovi teplskému z r 1197: »Devotionem, quam erga Romanam ecclesiam habere dinosceris, attendentes, ad preces dilecti filii nobilis G., comitis Boemiae, tui monasterii fundatoris, qui dum per nos transitum haberet, nobis super hoc attentius supplicavit, usum mitrae et annuli tibi tu sque successoribus ... duximus indulgendum.« Tamže, č. 438, str. 197 n.

[3]) List biskupa pražského Daniele II. z r. 1201: »ecclesiae Teplensis fundator zelo Dei accensus et quieti eiusdem domus prospiciens, cingulum saecularis militiae deposuit, se ipsum suosque redditus Deo contulit.« Erben, Reg. č 456, str. 204 n. List krále Přemysla Otakara I. z r. 1213: »praedictae ecclesiae

Řeholním kanovnictvem otevřena byla k nám cesta kanoniskám řádu sv. Noberta. Kníže Vladislav II. ujistiv se ochotou kapitoly prémontréské, že klášter pobožných paní v Donewaldě (u Kolína nad Rýnem) propůjčí mu osadní sbor sester, dal připraviti pro ně dům v Doksanech.[1]) V duchovní správu parthenónu a v pečování o statky jeho uvázal se klášter strahovský, tak že opat zřizoval tam jednoho z bratří za proboštа, vykonávaje kromě toho vrchní dozor na kongregaci kapitulárek. O ušlechtilém obcování »bílých paní« a účelném zaneprázdnění jich svědčí zvláště rozhodnutí knížete Vladislava, vypraviti dcerušku svou, po matce osiřelou, Anežku, do kláštera v Doksanech (r. 1151), aby prospěla tam v učení a počestných mravech.[2]) Dobrodinci kláštera u P. Marie v Doksanech byli: králová Judita, manželka Vladislavova († r. 1174), kníže Fridrich (r. 1178—1189), kněžic Jindřich, choť jeho Marketa a syn jejich biskup pražský Jindřich Břetislav.[3])

Za opatem Gotskalkem a družinou bratří jeho přišly do Čech (po r. 1149) sestry dobré a nábožné, taktéž z kláštera donewaldského.[4]) Jindřich, premonstrát

fundator et defensor Groznata«. Tamže, č. 540, str. 251. List biskupa pražského Ondřeje z r. 1216: »dominus Groznata, praepositus de Tepla«. Ibidem, č. 567, str. 266. Vita fratris Hroznatae; k. 11. Prameny d. č. I. str. 377 nn.

[1]) Jarlochův Letopis (k r. 1175): »Construxit (Wladislaus) et aliam ordini nostro domum in Doxan, locans ibi religiosas feminas, quas de Dunewald, Coloniensis diocesis, adduci fecerat.« Prameny d. č. II. str. 467.

[2]) Vincentiův Letopis k r. 1151: »Dux autem Wladizlaus . . . filiam suam Agnen Doksan sacris litteris et sancte conversationi ad erudiendum tribuit.«

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1226: »Fridericus dux, frater noster contulit antedictae ecclesiae circuitum Cothwin; patruus noster Heinricus dux, contulit, memorato loco circuitum Sbuinic cum coniuge sua Margaretha; Heinricus dux et episcopus contulit Colowec; Juditha regina, mater nostra, dedit villam Brehori.« Erben. Reg. č. 705, str. 326.

[4]) Jarlochův Letopis (k r. 1184): »Sane a primordio adventus sui huc in Boemiam secutae fuerant eum de Donewalt, Coloniensis diocesis, sorores bonae atque religiosae cum deputata custodia virorum bonorum, quas in Lunewic locavit, diligenter clausit et omni disciplina informavit.« Prameny d. č. II. str. 496.

kanonie steinfeldské, muž učený a slovutný znalec lékařství, byl, tuším, vůdcem jejich. Toho tedy ustanovil opat Gotskalk proboštem nového domu řeholního v Louňovicích. kdež příchozí premonstrátky byly osazeny. Letopisec Jarloch nazývá Jindřicha »zakladatelem« kláštera Panny Marie v Louňovicích.[1])

Roku 1213 připomíná se po prvé klášter premonstrátek v Chotěšově. Spoluzakladatel jeho sv. Hroznata[2]) chystaje se na cestu do Sv. země r. 1197, poručil statek chotěšovský sestře své Vojslavě, aby jej držela, jestliže ovdoví a vytrvá na stolici vdovské. Byla totiž Vojslava provdána za kastellána krakovského v Polsku.[3]) Po smrti manžela svého zatoužila po vlasti; ujavši pak zboží chotěšovské, s vůlí bratrovou a jeho pomocí obrátila je v nadání sester-premonstrátek. Klášter u sv. Václava v Chotěšově zbudován byl na pozemku biskupství pražského, ale zakladatelé parthenónu vykoupili zemi, davše za ni vinici k řečenému biskupství.[4]) Hroznata a Vojslava zastávali při klášteře, to jest nad záduším jeho, úřad patronů.[5])

[1]) Týž letopis (k r. 1184): »Supervenit . . . prepositus Steinweldensis nomine Everwinus, . . . habens secum quendam canonicum suum Heinricum nomine, literarum virum medicumque peritum, qui postea sub eodem, de quo loquimur, abbate Godscalco Luniwitcensis ecclesiae fundator extitit strennuus.« Prameny d. č. II. str. 484.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1213: »consortium sororum, quae Deo in claustro, quod dicitur Hotessov, mancipatae sunt . . . Accesserunt ergo ad nos praedictae ecclesiae fundator et defensor Groznata et Olricus comes« etc. Erben, Reg. 540, str. 251.

[3]) List pana Hroznaty z r. 1197: »Soror mea, quae est in Polonia, si marito superstes natale solum revisere voluerit, quamdiu in viduitate permanserit, Gotessoviz cum omnibus appendiciis possideat.« Erben, Reg. č. 431, str. 194.

[4]) List biskupa Jana II. z r. 1227: »Dominae Woislavae, fundatrici Chotessoviensis ecclesiae, vendidimus villam, que dicitur Hochici . . . Praeterea noverint universi, quod de terra, in qua sita est ecclesia Chotessoviensis, . . . quaedam vinea . . . Pragensi episcopo et ecclesiae suae in concambium data fuit.« Emler, Reg. IV. 1775, str. 712.

[5]) Vita fratris Hroznatae; c. 10: »Domina Woyzlava . . . in congregacione sororum advocate gerens seu patronae officium, annis pluribus supervixit.« Prameny d. č. str. 374.

Pro blízkost klášterů cisterckých ve Waldsassích (zal. před r. 1130) a v Langheimě u Bamberka (zal. 1132) rozšířila se v Čechách známost o mnišském řádě, jehož zakladatelem byl sv. Robert (r. 1098) a nejslavnějším členem sv. Bernard († r. 1153). Věhlas clairvauského praeláta pronikl záhy do vlasti naší a vzbuzoval touhu po uvedení bratří cisterciátů (bernardinů) i do Čech. Kníže Vladislav II. uchystav pro ně příbytek v Plasích, dosáhl toho na opatu langheimském Adamovi (r. 1141—1181), že vypravil některé členy svého konventu za osadníky coenobia plasského, jak se za to má, roku 1145.[1]) Kostel tamní zasvěcen byl Panně Marii.

K radě biskupa olomouckého Jindřicha Zdika ustanovil se na tom pan Miroslav, šlechtic český, darovati částku statků svých, jmenovitě újezd sedlecký, Bohu a Panně Marii, aby tam zřízen byl klášter pro cisterciáty, s nimiž smluveno ve Waldsassích, že vyšlou do Sedlce osadní sbor bratří. Slibu tomu dosti učinil opat waldsasský Gerlach (r. 1138 až 1163), podle obecného domnění r. 1143. Po některém čase dostavěn byl chrám sedlecký a posvěcen ve jméno Panny Marie.[2])

---

[1]) Jarlochův letopis (k r. 1175): Wladislai prece et studio duo sancti ordines, Cisterciensis videlicet et Praemonstratensis, venerunt in terram istam . . . Construxit . . . domum . . . in Plaz griseo ordini.« Prameny d. č. II. str 467. Zakládací listina kláštera plasského (k r. 1146 : »Ego Wladizlaus . . . cum socia thori mei Gerdrude . . . quosdam fratres . . a sancta matre eorum, ecclesia Lanchaimensi, . . . devotissima petitione obtinui. Cuntis itaque notum facio, quod praenotatis fratribus . . . quoddam patris mei praedium, quod Plaz vocatur, cum omnibus suis attinentiis perpetuo iure possidendum contradidi.« Erben, Reg. 265, str. 118.

[2]) Zakládací listina kláštera sedleckého (kladená asi k r. 1142): »quidam de primatibus Boemiae, Mirozlaus nomine, . . . de claustro Valtsaxen conventum fratrum sibi impetravit committi. Cuius petitioni . . . abbas Gerlacus acclinatus, conventum fratrum in Boemiam direxit . . . Mirozlaus . . . reverendo Ottone, Pragensium episcopo, canonica auctoritate confirmante, persuadente etiam et adtestante venerabili domino Heinrico, Moraviensium episcopo, locum, qui dicitur Sedlec, cum omnibus, quae adtinent, Deo et sanctae Dei genitrici Mariae in usus fratrum praedictorum in perpetuum libere dedit.« Erben, Reg. č. 231, str. 103.

K coenobiím nepovědomého založení počítati jest dva další kláštery cisterciátů: v Nepomuku a v Hradišti Mnichovém. Počátek domu nepomuckého kladen bývá k letům 1144—1146. První mnichové jeho vyšli z Ebrachu (v nyn. Horním Fransku), kdež opatoval tenkráte Adam Kolínský (r. 1127—1161), učeň sv. Bernarda.[1]) Do Hradiště uvedeni byli prý bratří z kláštera plasského r. 1145.

Klášter waldsasský měl statky i v Čechách, přijav je darem od krále Vladislava a syna jeho, knížete Fridricha. Statky ty prostíraly se z většího dílu nad řekou Ohří, na západ od Žatce. Hospodářský dvůr byl v Přívlacích, kdež přebýval také některý člen kláštera k řízení oekonomie.[2]) Šlechtic český, pan Milhost, oblíbiv sobě cisterciáty z Waldsass, jednal s opatem jejich Danielem (r. 1163—1196) o založení kláštera v Mašťově. K tomu konci hotov byl darovati panství mašťovské »šedému řádu« sv. Bernarda. Někdy r. 1193 vybral se tedy osadní sbor bratří z Waldsass do Mašťova, načež pan Milhost vyplnil slib svůj, postoupiv slíbené statky konventu.[3]) Ale již při stavbě kláštera znesnadnili se mnichové se svým fundátorem. Z darovaných statků vycházel jim, tuším, nedostatečný náklad na práce stavitelské; nad to pak někteří škůdcové zemští hubili majetek jejich kláštera. Opat Ruthard nehodlal tudíž s bratřími setrvati v Mašťově. Přijav nabídku pana Slávka, převedl konvent do Oseka, r. 1199. Těžší věc byla zachovati aspoň částku panství mašťovského

---

[1]) Filiační tabella ebrašská, v kodexu kláštera wilherinského (v Horních Rakousích) č. 124, list 25.

[2]) Opat waldsasský Daniel získal kdysi před r. 1194 od kláštera břevnovského polnosti, jež přiléhaly k Přívlakům (»grangiae Preolac in provincia Sacensi«). Emler, Reg. IV. č. 1771, str. 710.

[3]) Zakládací listina kláštera mašťovského z r. 1196: »comes Milgost zelo Dei ductus conventum monachorum in ecclesia Waltsassensi magnis precibus obtinuit et in Boemiam adduxit, his fratribus ad construendum coenobium quoddam praedium Mastowa nomine . . . contulit«. Erben, Reg. č. 429, str. 192. Listina kláštera oseckého k r. 1209: »anno XVI. egressionis conventus de Waltsassen in Mascow«. Tamže, č. 519, str. 237.

pro klášter osecký. V pozdějších letech vykládáno to ve zlé opatu Ruthardovi, že spokojil se jen malou náhradou za řečené panství.[1]) V Oseku bydlili cisterciáti nejprve v dřevěných příbytcích, shromažďujíce zatím potřebný náklad ke stavbě chrámu a kláštera. R. 1206 počali obé budovati z kamene. Pan Slávek a příbuzní jeho přispěli k tomu nejvíce,[2]) tak že klášter osecký pokládán byl potom rodinným ústavem pánů Slávků a Boršů z Oseka, jinak z Risenburka.

Poutmi do Sv. země a výpravami křižáckými rozšířila se v Čechách vědomost o špitálních bratřích u sv. Jana v Jerusalémě. Byli řečení bratří (johannité) vždy ochotnými hostiteli poutnictva, a zvláště nemocným a chudým přichozím prokazovali služby samaritánské. Když proslechlo se v Jerusalémě, že kníže český Vladislav II. hodlá viděti místa spásy, ke kterým byl nedošel, účastně se vojenské výpravy do Sv. země r. 1147, mistr hospitálu u sv. Jana Raimund du Puy (r. 1120 - 1160), neméškal činiti přípravy, aby vznešený host v čas příchodu svého do Palestiny důstojně byl přijat, a potom slušně opatřen. Uživ vhodné příležitosti, oznámil knížeti poslem svým, bratrem Benediktem, kterak těší se kon-

---

[1]) List papeže Innocence III. z r. 1207: »quia propter latronum instantiam et incommoditates alias compulsi sunt ad locum alium se transferre, eos idem miles (nobilis vir Milgost) bonis omnibus, quae ipsis contulerat, spoliavit, fratres . . . exinde violenter expellens. Propter quod bonae memoriae . . . ipsius monasterii abbas timore perterritus sine sui capituli conniventia super bonis ipsis cum milite composuit memorato in eiusdem monasterii praeiudicum et gravamen«. Erben, Reg. č. 503, str. 229. Zprávy o tom jinak znějící viz tamže, č. 470, str. 214.

[2]) Listina kláštera oseckého (k r. 1207): »Zlawco, comes Belinensis, . . . habens praedium Ozzech dictum, obtulit illiud . . . Domino et sanctae Mariae usibus eorum, qui Christo illic militaturi sunt, perpetuo famulaturum. Habuit quoque germanum Grabissa dictum, . . . eum supra dictus Zlawco in loco memorato cum patribus suis sepelivit statimque de claustro ibi fundando tractare coepit, fundatumque de suis et fratris defuncti praedii decenter dotavit«. Erben, Reg. č. 504. str. 229 n. Listina téhož kláštera k r. 1209: »translationis autem eorum (de Mascow) in Ozzek anno X., positi fundamenti anno III«. Tamže, č. 519, str. 237.

gregace hospitalářů na příchod slavného vládce Čechů, i posílá mu klíče od hradu Kratu, na označenou, že posádka tamní hotova jest setrvati ve službách knížete a družiny jeho, pokud by meškali ve Sv. zemi. Starosti panovnické zdržovaly Vladislava, že nemohl vydati se na pout k Božímu hrobu, jakkoli nepřestal čekati příhodné chvíle, aby dosti učinil zbožnému přání svého srdce. Chtěje pak odměniti se za pozornost bratří-johannitů a vděk jim udělati za služby, které prokázali českým poutníkům, daroval hospitálu sv. Jana něco pozemského zboží v Čechách.[1])

V té době dva klerikové slovutného jména v zemi: Gervasius, probošt vyšehradský a kancléř dvoru králova, a synovec jeho Martin, podkancléř, pracovali o založení hospitálu v Praze. Které kongregaci špitálních bratří chtěli poručiti řízení jeho, není nám povědomo. V listině k tomu se odnášející jmenována jest prostě »congregatio religiosorum communis vitae virorum.« Obětaví zakladatelé složili statky a výsluhy své za věno budoucího hospitálu, i naklonili k úmyslu svému krále Vladislava, tak že nejen schválil dílo, jež chystali, nýbrž stal se spoluzakladatelem špitálního domu, darovav k němu staveniště v podhradí pražském a rozmnoživ nadání xenodochia některými statky. Po r. 1159 vystaven tudíž chrám Panny Marie u mostu (v nyn. Menším městě pražském) s hospitálem,[2]) jehož správu shledáváme potom v rukou johannitů.

---

[1]) List krále Vladislava z r. 1169: »in voto habui Iherosolymam ire atque sepulchrum dominicum et alia loca sancta videre... Quod cum Raimundo, tunc temporis magistro hospitalis Iherosolymitani, ceterisque fratribus eius innotuisset, statim claves castri, quod vocatur Crat et est in confinio paganorum situm, per fratrem Benedictum mihi miserunt... Quorum devotionem ac liberalitatem gratissimam ducens,... praedicto hospitali s. Johannis Iherosolymitani ad sustentamentum pauperum et informorum promisi et assignavi quasdam villas meas«. Erben, Reg. č. 327, str. 143.

[2]) List téhož krále asi z r. 1159: »attendens devotionem et religiosissimum proposilum fidelissimorum meorum, scilicet Gervasii cancellarii mei et Martini subcancellarii,... quod ecclesiam inde (ze statků a výsluh) vellent aedificare in honorem beatae

Řád sv. Jana jerusalémského vytěžil z lásky panstva českého ke Sv. zemi a z obliby jeho ke křesťanskému rytířství znamenitou dotaci v Čechách. Štědrými dárci statků byli mu po králi Vladislavovi: knížata Fridrich a Přemysl Otakar I., kněžna Alžběta, choť Fridrichova, biskup Jindřich Břetislav, zakladatelé hospitálu Panny Marie Gervasius a Martin, páni čeští Hrabiše, Bohuše Vousatý, Hroznata a bratr jeho Měšek, šlechtici Petr Milhostic, Vilém a Oldřich Hrozněticí, Hroznata, Kučeravý, knížecí villik Hrdoň, Pavel syn Petravin, Koňata, Bohuše, vesměs ze 12. století. [1]) Souhrn statků, propůjčených řádu johannitskému v zemi, nazván byl českým priorátem. Podle konstitucí řádových priorát dělil se v balleje (panství), ballej pak skládala se z kommend (komturejí, statků). Sídlem správy českého priorátu byl hospitál u Panny Marie v Praze. V listinách přichází nejprve (k letům 1188—1194) jméno Bernarda, mistra pražského hospitálu a priora českého. Vedle něho uveden jest Menhart praeceptor, nevíme pohříchu, které balleje nebo kommendy. [2])

Z dárců svrchu jmenovaných Petr Milhostic postoupil johannitům, trvám, celé své patrimonium, vyminiv prve, aby z daru jeho »učinili klášter« (novou kommendu v Čechách). Proti tomu pozdvihl se bratr Petrův, příjmím Milhost, i zastával právo své k podílu, tak mocně, že hospitalářům nebylo lze uvázati se v nadání. Po čase intervenoval biskup a spolu kníže zemský Jindřich Břetislav (r. 1193—1197), nabádaje

---

Mariae virginis, tantae devotionis tantaeque mercedis una cum illis me participem constituere volens, ad aedificandam ecclesiam et hospitale atque instituendam congregationem religiosorum communis vitae virorum, terram . . . dedi . . . Addo etiam et confirmo eidem loco« etc. Erben, Reg. č. 297, str. 132.

[1]) Sr. Erben, Reg. str. 168, 172-175, 181-183, 188 n., 200.

[2]) Listina johannitského hospitálu v Praze asi z r. 1188: »Factum est hoc per manum fratris Bernardi, magistri eiusdem hospitalis in Bohemia.« Erben, Reg. č. 396, str. 181. List knížete Konráda Otty z r. 1189: »Bernardus, prior Boemiae.« Tamže, č. 401, str. 183. List biskupa Jindřicha Břetislava z roku 1194: »fratres hospitalis, Bernardus scilicet prior et Meinardus praeceptor.« Ibidem, č. 418, str. 188.

k smírnému dohodnutí stran, tak aby johannité spokojili se polovicí odkázaného jmění, a polovice by připadla Milhostovi. Smlouva v ten rozum sjednaná (r. 1194) propouštěla johannity ze závazku, aby naplnili vůli Petrovu, pokud se tkne založení kommendy. [1])

O prosperaci řádu johannitského ve střední Evropě zjednal sobě veliké zásluhy Martin, podkancléř českého dvora a spoluzakladatel hospitálu u Panny Marie v Menším městě pražském. Zastávav po několik let úřad proboštа v Litoměřicích (r. 1169) i v Praze (r. 1174–1181), přijal konečně řeholi rytířstva Kristova a stal se praeceptorem johannitů čili vrchním představeným dvou priorátů, českého a uherského, i okolních balleji. Při tom již od delší doby pamětliv byl téměř neustále prospěchu slavného řádu, jemuž drahně statků dílem sám věnoval, dílem vyprosil. Roku 1183 navrátil se ze Sv. země od mistra jerusalémského hospitálu Rogera do Čech a meškaje tu za tři léta, líčil rodině knížecí a šlechtě, jak prudce dorážejí Saraceni na království jerusalémské a jak vydatné podpory potřebí johannitům, aby zotavili se z bojů předešlých, jakož i příště aby čeliti mohli útokům Saladdinovým. Z jara roku 1186 chystal se praeceptor Martin zase na cestu do zemí východních. V listině z r. 1189 shledává se posledně jméno jeho. Jak se podobá, skládal buď sám věnovací a potvrzovací listiny ke statkům, řádu darovaným, buď horlivě staral se o časné vydání jich. [2]) V nešťastné bitvě u Hittinu

---

[1]) List knížete Fridricha (k r. 1188): »Petrus, filius Milgozt, praedictae domui portionem, quae eum contingebat, hereditatis contulit.« Erben, Reg. č. 376, str. 168. List biskupa Jindřicha Břetislava z r. 1194: »Pactum etiam, quod me consulente et collaudante inter praedictos fratres hospitalis et Milgostum factum est, cartae huic inscribendum necessarium existimavi: ut scilicet villas, quas Petrus, fratres Milgosti, contulerant, per medium dividerent, ita quod Milgost de sua medietate faciat, quidquid voluerit, et fratres pro sua medietate deinceps claustrum facere non cogantur.« Erben, Reg. č. 418, str. 189.

[2]) List knížete Fridricha (k r. 1186): »Martinus, quondam praepositus Pragensis, nunc vero frater Ierosolymitanus et praeceptor Ungariae, Boemiae et omnium aliarum terrarum ab oriente

r. 1187 zahynulo téměř všechno rytířstvo řádu sv. Jana. Martin přežil sic řečenou pohromu, k níž přistoupila ztráta statků ve Sv. zemi, ale nového rozkvětu řádu se nedočkal.

Zkázou jerusalémského království v roce 1187 nadešla doba strádání pro latinské kleriky v Palestině. Kongregace řeholních kanovníků sv. hrobu (patriarchální kapitola) uchýlila se do Ptolemaidy, kdež potom bylo sídlo patriarchátu. Členové jiných kapitol, podobně regulovaných, a tudíž kongregacemi bratří sv. hrobu nazvaných, hledali útočiště v přímořských městech i v nitru křesťanských zemí na západě. Kde stanuli, zakládali chrámy Božího hrobu a při nich, ve svých klášterech, prokazovali pohostinství poutníkům, směřujícím do Sv. země. V Čechách připomíná se kanonie bratří Božího hrobu na Zderaze, řízená převorem, nejprve r. 1225.[1]) Počátkem svým sahala ovšem hlouběji do minulosti, jak některé známky ukazují, aspoň do konce 12. století.[2]) Zakladatelé její páni čeští Kojata a Všebor byli i později předními dobrodinci kláštera zderazského. Kojata umíraje bezdětek a zvoliv sobě pohřeb v kostele Božího hrobu na Zderaze, po ručil tamním kanovníkům znamenitou částku jmění r. 1228.[3])

---

et meridie et septentrione adiacentium, licentiam redeundi Ierosolymam, de qua ante triennium fere manu missus huc fuerat, petere coepit.« Erben, Reg. č. 386, str. 174. Sr. tamže str. 175, 181, 183.

[1]) List papeže Honoria III. z r. 1225: »fratres dominici sepulchri in Zderaz.« Erben, Reg. č. 698, str. 322 List téhož papeže z r. 1225: »prior et fratres dominici sepulchri« (in Boemiae). Tamže, č. 699.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. (k. r. 1199): »fratres eiusdem ecclesiae s. sepulchri.« Erben, Reg. č. 447, str. 201.

[3]) Listina kláštera zderazského z r. 1227: »Ego Co:ata do Gnevinmost, filius Grabisii considerans carnalem mihi prolem divinitus esse negatam, . . ecclesiae Zderasiensi ante Pragam, quam ad honorem Christi et eius sancti sepulcri ego et dominus Swebor, carissimus frater meus, fundavimus, et in qua sepulturam elegi, do, dono et relinquo . . . Ut autem donatio mea robur obtineat firmitatis, praesens scriptum iussi sigillis praedicti domini Sweborii, fratris mei, qui eidem ecclesiae Sderasensi dedit plura

Munificencí krále Přemysla Otakara I. uveden byl do Čech řád německých rytířů nedlouho před rokem 1204.[1]) Osadníci německé farnosti u sv. Petra na Poříčí postoupili jim kostel, aby při něm zřízena byla první kommenda. K témuž konci získán také dvůr poblíž chrámu sv. Petra.[2]) V původním domě na Poříčí setrvali němečtí rytíři asi do r. 1233. Potom postoupili jej králové Konstancii, vdově po Přemyslu Otakarovi, a zřídili sobě nový příbytek u farního chrámu u sv. Benedikta na Starém městě pražském. Král Václav I. (r. 1230—1253) daroval jim chrám právě řečený se vším příslušenstvím, chtěje tomu, aby po smrti plebána Ekharda († r. 1272) měl řád německý plné právo ke kostelu. Rytířům náležela potom fara, škola, hospitál a řada domů, vystavěných vůkol dvoru jejich u sv. Benedikta.[3])

Přestáváme na klášterech a domech řeholních, které tu založeny byly před rokem 1222. Počet jich (20 opatství a 6 priorátů) ukazuje s dostatek, jaké oblibě těšily se duchovní řády u nás v době rozkvetlého křesťanství. Fundátoři vážili si mnichů pro

---

sua bona, et meo roborari.« Erben, Reg. č. 717, str. 332. Sr· tamže č. 718, str. 333.

[1]) List papeže Innocentia III. z r. 1204: »magistro et fratribus hospitalis s. Mariae Teutonicorum Pragae.« Emler, Reg. IV. č. 1772, str. 710.

[2]) List králové Konstancie z r. 1233: »Pragae in ecclesia quae dicitur sancti Petri, in qua fratres hospitalis s. Mariae de domo Teutonica morabantur.« Erben, Reg č. 801, str. 376.

[3]) List krále Václava I. z r. 1233: »Mater nostra Constancia . . circuitum Withsin . . . vendidit hereditario iure possidendum, ut coenobium s. Petri Pragae in vico Tevtonicorum a fratribus domus Teutonicae, pro mille quingentis marcis argenti comparatum, posset exsolvere.« Erben, Reg. č. 802, str. 377. List králové Konstancie z r. 1235: »emimus a fratribus hospitalis s. Mariae domus Teutonicorum . . . ecclesiam s. Petri cum curia.« Tamže č. 869, str. 410. List biskupa Jana III. z r. 1272: »constat ecclesiam s. Benedicti . . ·cum omnibus suis pertinentiis eis (fratribus domus Teutonicorum) per ipsum dominum et felicissime recordacionis Wenceslaum regem patrem eius, esce collatam ab ipsis, magistro et fratribus, post obitum Ekardi, qui fuit plebanus ibidem, pleno iure in perpetuum possidendam.« Emler, Reg. IV. č. 1830, str. 730.

slib ustavičné čistoty a tím Bohu milejší církevní služebnosti jejich za živé i zemřelé, pro ujištěný pořádek v řeholním domě a kulturní poslání, k němuž mnichové svými zkušenostmi a silami se propůjčovali. Schýlenost řeholníků k pracím služebným a skutky charity dojímaly srdce lidu a zjednávaly klášterům zvláštní popularitu. Působnost mnichů nebyla omezena zdmi kláštera nebo hranicemi předklášterské oekonomie, nýbrž odnášela se také k místům a krajinám, kde korporace řeholní měly své statky a prameny důchodů. Nám běží především o sociální účinek řeholních ústavů v zemi, o způsob dominia jejich nad lidmi zádušními, a proměny, které pod vlivem klášterství nadešly ve vývoji poddanské třídy lidu. Za tou příčinou obracímè zřetel na světské věci klášterů, to jest na hospodářskou správu jejich, řízení statků a regimen lidí klášterských.

Nadání benediktinských opatství záleželo nejvíce v majetku statkovém. Zakladatelé postupovali konventům pozemky buď vzdělané a osazené (vsi s lidmi úročními, tu celé, tam jen dílce vsí), nebo pozemky spustlé a k nim potřebný počet bezzemků (otrok), kteří hodili se za zemědělce-úročníky. Ve starší době, před 13. stoletím, naskýtá se nehrubě mnoho příkladů toho, aby benediktini přijali darem krajinu nevzdělanou nebo širší kus pomezního lesa, a sami potom by pracovali o kultivování nebo kolonisaci takového údělu [1]) Život podle řehole, spíše rozjímavý a náboženským cvičením oddaný, ukládal jim reservu v hospodářských spekulacích, tak že přestávali na důchodech ze statků již investovaných, a jen na mále, jak svrchu naznačeno, konali dílo kolonisátorů.[2])

---

[1]) Listina kláštera ostrovského k r. 1205: »Brecyslaus dux tradidit . . . circuitum quoque silvae, quod dicitur Zaton.« Erben, Reg. č. 119, str. 50. Listina kláštera kladrubského k r. 1115: »Dedi etiam totam silvam, quae est inter duas aquas Msam et Ms·cham usque in Teutonicam terram exceptis duodecim villis, quae antiquitus fuerunt ibi constitutae.« Tamže č 202, s'r. 89, Cfr. ibidem, č 389, sir. 176.

[2]) Sr. listinu kláštera břevnovského k r. 993 »villam

Po míře různého darování bývaly statky kláštera rozptýleny po mnohých krajích. Ježto pak dílce malé a roztroušené, zůstávající na ráně sveřepému škůdnictvu, nepřinášely užitku, správa klášterní pečovala o arrondaci statků v kraji (směnou, prodejem a přikupem), tak aby vznikly skupiny vsí klášterských, ne-li spolu sousedících, aspoň blízkých. Oporou skupiny statkové býval dvůr čili velké režijní hospodářství klášterní s pevnými staveními, leckdy i se zvláštní tvrzí, jakožto útočištěm lidí poddaných v čas nebezpečenství. Ke dvoru scházely se platy úročníků (kvota naturálií, míra hospodářských produktů, počet řemeslných kusů, i peníze úroční, k rukám opata a konventu odváděné), a ovšem i robotní povinnosti jejich k němu byly přikazovány. [1]) V místech zvlášť příhodných zřizovali opati příbytky pro mnichy svého kláštera, kteří chtěli živi býti po poustevnicku nebo zabývati se oekonomií nebo dohlížeti ke dvoreckému hospodářství, říditi melioraci statků, přijímati pohostinu pocestné (obchodníky), a pod. Příbytky takové sluly celly (klášterce) a byly expositurami kláštera.

Výčet cell, o nichž v jistotě bylo by lze říci, že trvaly již před rokem 1222, není proto možný, že některé z nich připomínají se teprv mnohem později. Za tou příčinou uvádíme je všechny, pokud nám ve

---

Brevnowa nomine . . . ac montem incultum ad meridiem tendentem . . . et montem alium incultum a villa Tressawicz tendentem usque ad villam Lubocz et ipsam villam Lubocz cum silva adiacente Maleyow nomine.« Erben, Reg. č. 78, str. 83. Listina kláštera ostrovského k r. 1205: »bona, quae contulit bonae memoriae Bolezlaus dux: Wodochoty, Zaiecye, Blasin cum circuitu silvae.« Tamže, č. 85, str. 86. Listina kláštera kladrubského k r. 1186: »contulimus . . . locum Pragae ad curiam et ad hospites locandos « Ibidem, č. 389, str. 177.

[1]) Sr. passus potvrzovacích listin papežských, které vydávány byly klášterům ve 13. století: »Paci quoque et tranquillitati vestrae paterna in posterum sillicitudine providere volentes, auctoritate apostolica prohibemus, ut infra clausuras locorum seu grangiarum vestrarum nullus rapinam seu furtum facere, ignem apponere, sanguinem fundere, hominem temere capere vel interficere, sou violentiam audeat exercere.« Erben, Reg. č. 810, str. 381.

známost vešly buď listinami nebo historickými pamětmi. Klášter břevnovský měl cellu v Opatovicích (z níž vzrostl potom klášter),[1]) v Polici,[2]) v Broumově, v Kostelci u Zvíkova, v Bříství;[3]) klášter ostrovský v Nicově u Hor Kašperských, pod Skalou sv. Ivana, ve Slaném, na Teslíně u Věšína, na Velíze, v Zátoni;[4]) klášter sázavský na Dřevíči u Ročova, ve Zbýšově; klášter kladrubský v Přesticích, na poustce u sv. Kateřiny za Přimdou, v Tuškově, v Pažežnici; klášter postoloprtský v Brzvanech, v Klášterci, v Žatci. Prodlením času, když benediktini již uvazovali se v duchovní správu, celly jejich, jinak také praepositury zvané, vyspěly v kuracie a potom ve fary.

---

[1]) Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »cella in Gradecensi territorio sita, Brevnovensi coenobio regulari obedientia subiecta.« Erben, Reg. č. 166, str. 72.

[2]) Listina kláštera břevnovského z r. 1213: »de supra memorato claustro quidam monachus dyaconus, Vitalis nomine, cum aliquantis fratribus sibi adhaerentibus ipsum locum (Poliz) pro posse virium suarum ipsam silvam extirpando inhabitalem fecerint et ibidem capellam ligneam in honore s. Dei genitricis et perpetuae virginis Mariae gloriosae construxerint.« Erben, Reg. č. 539, str. 250 n.

[3]) Listina téhož kláštera z r. 1341: »ecclesie parrochiales Brumow, Kostelecz circa Zwiecov et Brzyst, quarum quedam ab ipsarum fundacione et quendam tempore, cuius non exstat memoria, sunt eidem Brewnoniensi monasterio tam in spiritualibus quam in temporalibus plenarie subiecte.« Emler, Reg. IV. č. 1012, str. 401. Pulkavova Kronika (De ortu et vita s. Adalberti etc.): »Beatus quoque Adalbertus de suo patrimonio contulit eidem (klášteru břevnovskému) quam plura, scilicet villas Brziestie et Wikanie. Prameny d. č. V. str. 27.

[4]) Listina kláštera ostrovského k r. 1205: »Brecyslaus haec dona Deo et s. Johanni Baptistae in Ostrow . . . tradidit... capellam in Spelunca s. Joannis Baptistae, . . . capellam in Veliz, . . . circuitum quoque silvae, quod dicitur Zaton, et capellam b. Joannis Baptistae cum omnibus ad eam pertinentibus.« Erben, Reg. č. 119, str. 50. Táž listina »ecclesiae s. Johannis Baptistae in Veliz, suffraganea ecclesiae Ostrowiensis.« Ibidem, č. 489, str. 223. Listina téhož kláštera z r. 1310: »de Zlani, de Spelunca, Scala vulgariter nuncupata, tercia Zaton, quarta Wellis, quinta Nizob, celle cum agris, silvis, pratis, terris, molendinis, curiis et omnibus iuribus et pertinenciis suis.« Emler, Reg. II. č. 2243, str. 971.

Rozvržením pozemkového majetku v menší komplexy statkové (krajinská panství, újezdy) a rozdílem půdy dominikální a rustikální usnadněna byla správa zboží klášterního. Podle rozdílu mezi půdou dominikální (ve smyslu užším) a rustikální počítalo se dvé tříd »lidí« klášterských: čeleď a úročníci.[1]) Již svrchu byla zmínka o tom učiněna, že benediktini přijali z rukou fundátorů drahně bezzemků (válečných zajatců, otroků, pacholků, děvek), jichž pracovní síly mohlo užito býti buď k zemědělství nebo k řemeslu. I osazovali je při režijních dvorech svých za dělníky a služky nebo pracovníky odborného díla, topiče, pekaře, kuchaře, sešivače, kožešníky.[2]) Na jiné druhy pracovníků ukazují listiny, přivádějíce různé objekty benediktinské oekonomie, jako lesy, louky, zahrady ovocné (štěpnice) a zelinářské, chmelnice, vinnice, řeky, rybníky, slupy (dřevěné sruby na lapání ryb), blata (močály), mlýny, ohrady dřevní.[3]) Ať výslovněji díme, k če-

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. k r. 1220: »homines ecclesiae Brevnovinsis . . ., sive sint rustici sive servientes.« Erben, Reg. č. 620, str. 290.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »decimum hominem captivum.« Erben, Reg. č. 78, str. 33. Pulkavova Kronika (De ortu et vita s. Adalberti): »famulos et servitores, scilicet pistores, sutores, coquos, necnon famulos ad calefaciendas stubas aliosque operatores diversorum operum«. Prameny d. č. V. str. 27. Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »Homines quoque isti eorumque posteritas praefatae congregationi debita servitute serviant: . . . pistor, . . . coquus, . . . sutor sotularium, . . . pellifices et alii multi diversorum artificiorum servi«. Erben, Reg č. 166, str. 73. Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1097: »mancipia, . . . servos et ancillas«. Prameny d. č. II. str. 252. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »geneceum undecim ancillarum et curiales servos septem«. Erben, Reg. č. 202, str. 90.

[3]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »duo molendina, . . . mansum in litore fluminis . . . ad horreum construendum et obstaculum in eodem loco ad molendina aedificanda«. Erben, Reg. č. 78, str. 34. Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský): »unum stagnum et structuram lignorum ad piscandum«. Prameny d. č II. str. 244. Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »silvam Drahune et fluvium, qui iosam circumfluit silvam, et humulum«. Erben, Reg. č. 166, str. 72. Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1097): »vineas, silvas cum mon-

ledi dvorské náleželi také lesníci, lukaři, štěpaři, zelenáři, chmelaři, vinaři, rybáři, rybnikáři, mlynáři, plavci. Lidé tak jmenovaní byli příslušenstvím dvora a zůstávali i s potomky svými majetkem monastýru, paroby čili nevolnou čeledí, dokud po disposici svých pánů v jinou volnější služebnost (v nevolnost jen věcnou) nebyli uvedeni. Ovšem povaha duchovních domů, zvláště klášterů, to s sebou nesla, aby i k příslušníkům nejnižší vrstvy lidu s mírností křesťanskou bylo přikračováno, tak že břímě čeledínské na klášterství přicházelo za lehčí než jho parobů při oekonomií laikální.

Pro druhou třídu lidí klášterských, totiž úročníky, znamenati lze v listinách velikou rozmanitost názvů. Tak zejména potkáváme se s výrazy: čeleď (familia), parobi (mancipia, homines servituti mancipati), chlapi (homines ascripti glebae), dušníci (animatores), hlídači kostela (custodes ecclesiae), hosté (hospites), sedláci (rustici), dědici (heredes), chudí lidé (pauperes ecclesiae). Jest patrno, že některé z uvedených názvů akcentují původ závislosti nebo předešlý stav úročníků, jiné tlumočí zvláštnost poddanského postavení jejich, některé pak jsou běžnými terminy pro poplatné lidi vůbec. My vycházejíce od rozdílu mezi osobami po rodu nesvobodnými a lidmi původem svobodnými, hodláme na podkladě řečených názvů i s přispěním jiných pomůcek pokusiti se o klassifikaci benediktinských úročníků.

V počtu vsí, postoupených za věno klášteru, byly některé tak zvané čelední čili chalupnické, ježto skládaly se z chalup a dílců pozemkových, které pán půdy přikázal svým nevolníkům, aby pracujíce o nich ke své výživě, odváděli mu díl úrody zemské. Jakožto podsedkové panského dvora měli chalupníci také povinnost, konati robotu při dvoře. Byla-li ves jejich vzdálena od režijní oekonomie pánovy, vstu-

---

tibus et planitiebus, aquis et aquarum discursibus atque piscariis ... Hic ... maxime plentasiae intentus et cultui vinearum«. Prameny d. č. II. str. 252. Listina kláštera kladrubského z r. 1176: »prata ... ex utraque parte fluminis«. Erben, Reg. č. 354, str. 156.

poval na místo roboty přírostek ročního platu, z pravidla zase míra naturálií nebo hospodářských produktů. Chalupníci drželi usedlosti z milosti pánovy a mohli kdykoli po vůli jeho vyzuti býti z pozemků, načež dostalo se jim buď jiného zaměstnání neb propuštění na svobodu. Na mnoze však zůstali v živnostech svých dědičně, připodobnivše se poplatným sedlákům.

Charakter vsí čeledních uchoval se dosti dlouho při osadách, jež byly nejbližší sídlu panskému (klášteru). Tak počítány jsou při monastýru břevnovském vsi Břevnov a Veleslavín, při klášteře ostrovském vsi Měchenice, Sedlec a Sázava za čelední.[1] Potřeba služeb světského způsobu byla duchovnímu domu jakožto centrále velkých statků zhola nezbytna. Za tou příčinou správa monastýru nedávala pozemků kláštera v nejbližším okolí jeho v nájem lidem svobodným, nýbrž, když hlásili se o ně, žádala výslovně, aby »hosté« po rodě svobodní za držením pozemků podstoupili čelední služebnost ke klášteru jako ostatní nevolní zemědělci. Čteme v zakládací listině opatovické: »Ke statkům kláštera náleží především ves Osice se všemi paroby... To pak buď vědomo, kdo ze svobodných lidí přejde na klášterství a uváže se v držení právě řečených pozemků v Opatovicích-Osicích, že rovněž tak k čelední služebnosti bude zavázán, a povinen jest konati práce sluhovské, ovšem prázden jsa poplatku mírového.«[2] Jinak zase dodati jest, že denní, neb aspoň častý styk sluhů-

---

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »villam Brevnowa nomino, ante ipsum monasterium, cum omni familia et terra sufficienti,... vi lam etiam, quae Wolezlawin dicitur, cum omni familia ad vineas excolendas terramque sufficientem«. Erben, Reg. č. 78, str. 33. Listina kláštera ostrovského (k r. 1205): »de familia autem has villas: Sazawa, Sedlce, Myechinicy«. Tamže, č. 85, str. 36.

[2]) Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »praedia quoque haec sunt: villam Ossicz cum omnibus servitute mancipatis et vinea duosque vinitores Seba et Raczen cum posteris suis... Sciendum quoque est, ut si quis liber in eorum possessiones transierit et praedictas terras Opatovicz-Ossicz possiderit, simili servitute sit adstrictus et servilia opera impendat, et absque tributo regis permaneat«. Erben, Reg. č. 166, str. 72.

chalupníků s domem pánů přičiňoval k tomu, aby původní tuhost čeledního závazku značně polevila; ano účinkem familiarity obyvatelé čeledních vsí i zvláštních výhod stali se účastni.

Z darování knížat a jiných dobrodinců dostalo se benediktinům kusů země porůznu ležících i dosti vzdálených od kláštera. Předním zaměstnáním úročníků jejich, tam usazených, bylo hospodářství polní. Vedle toho, jak buď zvlášť vhodná příležitost místa nebo osobní zručnost pracovníků popud dávala, zabývali se lidé kláštera pracemi podružnými. Příkladem vedlejšího zaměstnání jmenován buď lov ryb, chov včel, pěstování ovocných stromů a řemeslo, po domácku vedené. Hospodářské správě kláštera přicházely někdy plody vedlejší industrie takové za žádoucnější než úroda polní; i ukládala úročníkům, aby na místě obilních dávek odváděli jiné zemědělské a hospodářské produkty nebo výrobky průmyslné práce domácnostní. Podobně také podle osobní dovednosti úročníků stanovena byla povinnost jejich, pracovati při nejbližším dvoře kláštera (odborná robota). V listinách, jichž skladatelé prohlédali především k právům kláštera a povinnostem lidí klášterských, uváděni jsou úročníci jen se stručnými hesly debit a závazků, nebo s ukázáním na vedlejší zaměstnání jejich, kterým sloužili klášteru, tak že čtenářům listin méně zkušeným mohlo by pravé postavení úročníků jako polních hospodářů býti s pochybností. Po míře výkladu svrchu podaného shledáváme mezi úročníky benediktinských klášterů: rybáře, včelaře, miskaře, soustružníky, pstružníky (rybáře pstruhů), solaře (dorozce soli), pekaře, kuchaře, ševce střevičníky, kožišníky, hrnčíře, železníky, kováře, koláře, kobylníky (pastevce kobyl) huhlíky (vlkovyjce), topiče, číšaře, zedníky, pomyjce (vypírače rouch), vinaře, štěpaře, bednáře, tesaře, kravaře.[1])

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »Scochowicz piscatores cum ipsa villa, . . . Lubcicich silvam cum piscatoribus et terram sufficientem cum flumine«. Erben, Reg. č. 78, str. 34. Listina kláštera ostrovského (k r. 1205,: »Cvsowicyh debitores

Někteří z lidí klášterských nebyli darováni přímo konventu, nýbrž jako úročníci kostela, již dotovaného a potom se vším záduším ke klášteru darovaného, přešli pod moc opata a bratří. Pokud lišila se služebná závislost jejich na pánech od postavení jiných nevolných lidí, neb aspoň pokud trvala paměť původního určení jejich, nazýváni jsou v listinách buď dušníky nebo hlídači kostela.[2]) V širším smyslu slova mohou všichni nevolní lidé kláštera jakož i jiných duchovních korporací a kostelů označováni býti názvem dušníků (lidí zádušních). Hlídači kostela vykonávali zprvu službu, po níž jim jméno dáno, vycházejíce na stráž a ponůcky ke svatyni, někdy dosti vzdálené od příbytků lidských; později již jen platy jejich nasluhovaly účelům kostela.

Co se tkne původu lidí nevolných, kteří úročili benediktinům, a počátku jejich služebnosti, do-

mellis«. Tamže, č. 119, str. 50 Táž listina: »Hercaz etiam quosdam homines, qui ter in anno scutellas et cetera utensilia solvant«. Ibidem, č. 126, str. 54. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »duo tornatores Petrus, Gotsa; insuper unus piscator, qui vulgariter dicitur pstruznik; .. Nesicha, qui solvit novem vasa salis; ... pistores quatuor ... ; cocos quatuor ... ; sutores subtalarium tres ... ; unum pellificem .. ; figulum unum .. ; Tetik zelaznik; ... duos fabros Began, Terponam; rotarium unum Bogdan; pastores equarum duos Budam, Mara; ululatores duos Zeztrogor et Gluzam; calefactorem stubae Chastre; Zuogboh, qui parat cyphos; camerarios duos Domabor, Cik; ablutorem vestimentorum Ras. In Ugerich vineam cum quinque cultoribus Stras, Cabona, Nemir, Golisa, Scepata; unum amputatorem arborum Lovata; unum paratorem doliorum Canis; duos carpentarios Hvala, Terza«. Tamže, č. 202, str 89 n. Listina téhož kláštera (k r. 1186 : »in villa Sabowresk Ranos vaccarium«. Ibidem, č. 389, str. 177.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »in villa Kuromirtwiehe tres animatores cum terra sufficienti«. Erben, Reg. č. 78, str, 33. Listina kláštera ostrovského (k r. 1205): »capella quoque in spelunca s. Ioannis Baptistae ..., custodes ipsius ecclesiae Chrustimichih et Nuncycyh; ... capella in Veliz ..., custodes eiusdem ecclesiae Otrocynyewsy«. Tamže, č. 119, str. 50. Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »duodecim custodes ecclesiae in villa Wsechar ... Ad Capellam s. Galli custodes quinque sunt deputati .. ; de Lipan Ten dusnik«, Tamže, č. 202, str. 89. Listina kláštera svatojirského (asi k r. 1228): »circa silvam Kletec I animator Martinus«. Ibidem, č. 723, str. 337.

chází o nich aspoň kusá informace ze zápisků břevnovského kláštera. Tak zvaná zakládací listina archisteria vzpomíná daru knížete Boleslava II., vedle něhož důchodem monastýru byl desátý díl zajatců, dovedených na hrad pražský.[1]) Jinde zase poznamenáno o lidech domácích a svobodných, že propadše hrdlo na soudě, z milosti panovníkovy zachovali život, ale musili vzíti na sebe jho poroby a poplatnosti. Listina břevnovská přivádí knížete Břetislava I., an takto rozhoduje ve prospěch kláštera: Člověka ve Zlýčíně, příjmím Kejna, se vším potomstvem jeho, když pro ohavný zločin na provaz byl odsouzen, uvedl jsem v porobu a služebnost na klášterství břevnovském, poskytnuv k tomu zemi, aby stačila jeho potomstvu; jiného pak muže, příjmím Lubna, v Křepenicích, kterýž podobně za zločin krádežného lovu odsouzen byl k šibenici, spolu se šesti paroby daroval jsem klášteru, tak aby každý z nich platil knězi opatovi a bratřím jeho 12 denárů ročně; kromě toho ať dávají též ročně krmníka tříletého (klášteru) a noclehy i průvod, kdykoli potřeba bude knězi opatovi nebo poslům jeho.[2])

Na označení úročních hospodářů užili pisatelé benediktinských listin nezřídka slova »hospites« (příchozí, hosté, hospodáři od jinud přišlí). Jakkoli jisto jest, že někteří úroční hospodáři byli »hostmi« (příchozími, lidmi teprve usazenými na klášterství,[3]) nicméně slovem »hospites« tlumočen spíše pojem rozlučitelnosti místa a osob, které z vůle pozemkové vrchnosti půdu držely a vzdělávaly, ale dědického práva k usedlostem, o kterých hospodařily, neměly.[4]) Právo

---

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »in civitate Pragensi . . . decimum hominem captivum«. Erben, Reg. č. 78, str. 88.

[2]) List knížete Břetislava I. (k r. 1045). Erben, Reg. č. 108, str. 44

[3]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1186): »Locum Pragae contulimus . . . ad curia et ad hospites locandos in loco, qui dicitur pauperum vicus«. Erben, Reg. č. 889, str. 177.

[4]) Listina klástera břevnovského (k r. 993): »villam na Wranem nomine cum hospitibus . . . ; villam Heridel dictam cum

jejich k držení pozemků zakládalo se na smlouvě s vrchností, určující roční plat hostům jakožto nájemcům půdy, a trvalo až do výpovědi, někdy třebas na krátko, jindy do mnohých let a po několik generací. Slovem »hospitalitas« míněn jest, trvám, úrok peněžitý (neb aspoň reálný) na rozdíl od osobních vojenských služeb, jakými povinni byli nápravníci, i od robotních povinností, ke kterým znali se někteří úroční zemědělci.[1]) Vedle toho, co víme z listin 14. století, hostiná dědina byl pozemek panský, svobodný, nezadaný právem emfyteutickým, kterým vrchnost volněji chtěla disponovati, dávajíc jej jen v nájem zemanům za služby hospodářské.[2])

K »hostům« nejblíže přistupovali tak zvaní nápravníci kláštera. Byli to lidé zemanského

---

hospitibus«. Erben, Reg. č. 78, str. 84. Listina kláštera ostrovského (k r. 1205): »villam cum hospitibus Sedlec«. Tamže, č. 119, str. 50. Listina kláštera opatovického (asi k r. 1086): »villam Osticz dictam cum universis hospitibus . . . ; Prelusc villam cum hospitibus . . . ; villam quoque Mokossin cum hospitibus«. Ibidem, č. 166, str. 72. Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »Gozteni tota villa praeter hospites abbatis Brevnovensis«. Tamže, č. 175, str. 77. Listina kláštera svatojirského (asi k r. 1228): »in Lutomeric IV hospites«. Ibidem č. 728, str. 336.

[1]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Dobrehc dedit terram ad aratrum in villa, quae vocatur Cohcber, ea conditione, ut si filius eius voluerit abbati servire, serviat pro terra (budiž nápravníkem kláštera); et si noluerit abbati servire, servat hosp'talitatem (hostiné) et cetera (ostatní pov.nnosti úroční)«. Erben, Reg. č. 202, str. 90.

[2]) Sr listinu kláštera roudnického z r. 1404: »otec náš (Václava a Záviše z Jarp'c) držal a my po něm držímy póldruhého lána v Jarpicích ot kněze proboštа a konventa rúdnického dědiny úročnie a hostiné, ne v kterú nápravu, ale . . . že otec náš před námi slúžil, a my po něm slúžímy s té dědiny . . . do kněze proboštovy a do své vuole . . . (Posílali totiž pacholka statečného na rybníky ve Šlapanicích, Budenicích, Jarpicích a Palči, aby pomáhal loviti, ponocovati, ploty plésti a led prosekávati. Také ve žních, když by toho třeba bylo, měl pacholek jejich pracovati na dvorském s robotníky z Jarpic a Budenic). Ty dědiny klášterské sú hostiné, aniž my jich muožem prodati aneb směniti aniž v které dluhy zastaviti aneb u věno zapsati, neb mimo duom a svrchní nábytek tu žádného jiného práva nemámy«. Emler, Diplomatář kláštera P. Marie v Roudnici; str. 47.

rodu, ale méně zámožní, kterým vhod přicházela potřeba kláštera, aby měl některý počet branných ministeriálů (příležitostných bojovníků), i přijímali na sebe závazek hotovosti ke službě bojovnické za pozemky, jež správa klášterní bezplatně jim propůjčila. Zmínky o nápravnících jsou teprv v mladší době hojnější a výslovnější; ze století 12. sotva jediná zpráva může vyložena býti na »honestum servitium« vojenských ministeriálů kláštera. Zeman český Dobřech daroval monastýru Panny Marie v Kladrubech kus země na jedno popluží v Drahomyšli a nemenší pozemek v Kocheři, vymíniv při tom, aby syn jeho, bude-li chtíti »sloužiti« opatovi, sloužil za zemi (darovanou klášteru od Dobřecha), pak-li nebude chtíti sloužiti opatovi, aby platil úrok a jiné případky.[1] Služba činěná opatovi byla ušlechtilejšího rázu než hostiné úročnictví, i lze za to míti, že dála se ve zbrani buď na ochranu opata, když cestoval zemí, nebo na obranu klášterských lidí a jejich majetku proti škůdcům zemským.

Kromě lidí, nemajících vlastního práva k pozemkům, jež vzdělávali, úročili klášteru skuteční dědinníci, čili majitelé sedlských živností.[2] Způsob, jakým oni veš'i v závislost na klášteře, byl dvojí různý. Ať jen stručně na okolnosti rozdílu ukážeme, dělením půdy jakožto majetku rodového klesala namnoze zámožnost »dědiců« (svobodných zemanů), tak že nestačili veřejným povinnostem svým, zejména službě vojenské. Za tou příčinou buď stiženi byli poplatkem mírovým (knížecím), buď poddali se klášteru nebo jiné vrchnosti, postoupivše jí majetku svého a hned zase nazpět jej přijavše se závazkem ročního

[1]) Sr. poznámku předešlou.

[2]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »apud Rozvad una mansio. Cona cum terra sua. Prudota cum terra sua Wracovici . . . ; Tan cum terra sua«. Erben, Reg. č. 202, str. 89. Listina téhož kláštera (k r. 1186): »in villa Sabowresk Ranos vaccarium cum terra sua; in villa Vidim Trebatam cum terra sua . . . ; Prozek Tkan cum terra sua . . . ; in villa Lubossin Zwoyboh tornatorem cum terra sua . . . ; in villa Lubochovan Wavrik piscator cum terra sua«. Tamže, č. 389, str. 177.

platu.[1]) Snadno si domysliti, že transakce taková (homagium, dobrovolná připověď člověčenství, opověď a přijetí její) nemohla předse jíti bez svolení knížete. Jinak zase kníže, přituživ pravomoci své nad poplatníky »míru«, postoupil některé z nich darem ke klášteru. Ježto poplatní zemané drželi usedlosti své až do vymření potomstva, hospodařícího na statku, nazýváni jsou v listinách »dědici«. K nim odnáší se též pojmenování »chudí lidé«, terminus jaksi soustrastný, kterým všichni vrchnostenští poddaní byli znamenáni. Podle stabilní živnosti (statku, usedlosti) říkáno dědinníkům »sedláci.[2]) Jak již svrchu jsme podotkli, mnozí nevolní úročníci (sluhové-chalupníci) vzešli časem na roveň sedlákům.[3])

Zbývá ještě uvésti kategorii lidí klášterských, kterým nejlépe sluší název trhovníků. Byli totiž někteří sluhové-řemeslníci usazeni v místě trhovém, aby tam ex professo zabývali se hotovením prodejných věcí (pokrmů, zbraní, postrojů, náčiní a pod.). Ať hned příkladem posloužíme, klášteru břevnovskému dostalo se darem od knížete Boleslava II. 30 městišť v podhradí pražském, upravených za dílny, a tolikéž nevolných rodin řemeslnických, to jest 30 odborných pracovníků o rozdílném zaměstnání, se vším potomstvem jejich.[4]) Vrchním pořadatelem díla jakož i účetním

[1]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Zvebor etiam cum terra sua se tradidit«. Erben, Reg. č. 202, str. 90.

[2]) Táž listina: »Radostam rusticum cum filiis tuis, qui debet septem urnas mellis . . . ; Milgost rusticus Zimaticih debitor septem urnarum mellis«. Erben Reg. č. 202, str. 89 n. List krále Přemysla Otakara I. (k r. 1205): »Ceterum duos heredes nostros cum circuitu silvae, quae bonis ecclesiae memoratae adiacebat, in villa Trebenycich eidem ecclesiae (klášteru ostrovskému) addidimus«. Tamže, č 489, str. 222. Listina kláštera svatojirského (asi z r. 1228): »Heredes dominae abbatissae de Ownech: Wzrad, Scepan«, atd. Ibidem, č. 723, str. 337. Listina kláštera břevnovského (k r. 1220): »Nec ullus camerarius ducat aliquem pauperem ecclesiae Brevnoviensis in testimonium ad citandum aliquos homines«. Tamže, č. 620, str. 291.

[3]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1186): »de villa Lippan Then dusnik cum terra sua«. Erben, Reg. č. 389, str. 177.

[4]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »In civitate quoque Pragensi . . . XXX animatores eorumque posteritatem

úředníkem při prodeji tovarů byl nejspíše některý člen kláštera, jemuž za příbytek sloužil »dvůr« čili panské stavení v oblasti řečené kolonie. Soudíme tak ze zmínek o podobné osadě klášterské, totiž o bývalých Opatovicích v nynějším Novém městě pražském. Vedle zápisků kláštera kladrubského kníže Vladislav I. daroval mnichům místo v Praze (territorium opatovické), k tomu konci, aby založili tam dvůr a usadili poplatné lidi, [1]) ovšem trhovníky, ježto pro podsedky-zemědělce nebylo již orné půdy v pražském podhradí. Při tom znění listin ukazuje na rozdíl mezi trhovníky břevnovskými a kladrubskými, pokud se tkne míry nebo způsobu závislosti jejich na klášteře. Kdežto onino v 10. století byli lidmi osobně i věcně nevolnými a náleželi se vším všudy klášteru, tito ve 12. století byly »hosty« čili poddanými kláštera podle smlouvy, kterou zavadili svou svobodu, přijavše na sebe závazek poplatnosti a poddanství za držení městišť na půdě vrchnostenské.

Z dovolení knížete osadil opat kladrubský své předklášteří trhovníky (mercatores, kupci) cizinského původu, nejvíce Němci z krajin bavorských a švábských. Ti byli lidé svobodní a autonomní, dávající plat knížeti za samosprávu (ius civile) a úrok opatovi ze svých živností (ius forense). V tom způsobu připomínají se již za předchůdců krále Přemysla Otakara I., tudíž aspoň ve druhé polovici 12. století. Plat jejich za samosprávu řídil se počtem hlav, tak že jedenkaždý trhovník odváděl knížeti ročně dvé liščích koží. V pilné potřebě krále Přemysla Otakara I., když panovník ten ubíral se ke sněmování s králem Fridrichem II. do Řezna

---

cum XXX areis ad diversas officinas dispositos«. Erben, Reg. č. 78, str. 38.

[1]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Item Pragae locum ad curiam et ad hospites ab ecclesia sancti Michaelis usque ad ecclesiam sancti Petri et usque ad publicam viam«. Erben, Reg. č. 202, str. 89. Listina téhož kláštera (k r. 1186): »Locum Pragae contulimus . . . ad curiam et ad hospites locandos in loco, qui dicitur pauperum vicus, ab ecclesia sancti Michaelis usque ad ecclesiam sancti Petri Sderaz et usque ad publicam viam«. Tamže, č. 389, str. 177.

(o hromnicích roku 1213) a na cestě pomeškal v Kladrubech, ujednáno bylo s obcí tamních »kupců«, aby podala králi 50 hřiven stříbra a přijala za to osvobození od dalšího poplatku za samosprávu. Listem později sepsaným potvrzuje král řečené ujednání, dodávaje, že pro příště mají »kupci« kladrubští hleděti ke klášteru.[1]) Dobře-li tomu rozumíme, vzdal se král nejen práva k poplatku za samosprávu, nýbrž i toho, co s platem souviselo, totiž potvrzování rychtáře kladrubského, postoupiv zeměpanské právo konfirmace opatům kláštera.

S počátku 13. stol. rozstupovali se »lidé« benediktinských klášterů na úročníky, služebníky a čeleď. K úročním lidem počítáni byli usedlí obyvatelé trhových míst, sedláci, (podsedkové, chalupníci, domkáři, zahradníci, vinaři, mlynáři, krčmáři) a všichni ti, kdož měli povinnost odváděti roční plat ke klášteru, ať peněžitý nebo naturální nebo v tovarech, buďtež spolu zavázáni k robotě čili nic. Právo, jakým úročníci drželi pozemky, bylo buď dědické (později tak zvané ius bohemicum), buď dovolné (do vůle vrchnosti trvající[2]); v krajinách polabských Slovanů říkali mu němečtí páni ius Sclavorum). Služebníci užívali pozemků klášterních právem beneficiálním, rozuměj za služby, kterými propůjčovali se opatovi a konventu. Z jich řady jmenovati lze nápravníky, (kastelány = kustody tvrzí, šafáře, biřice, posly, hlídače, lesníky, hajné, čihaře, rybáře, přívozníky, plavce, povozníky, lazebníky, kováře, koláře). Čeleď při hospodářských dvorech, nemající vlastního příbytku

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1213: »quinquagin'a marcas argenti a Cladrubensibus accepi mercatoribus, relaxans eos a solutione civili iuris, scilicet a duplicibus vulpinis pellibus, quas michi praedecessoribusque meis solvebant et conferens in perpetuum ecclesiae Cladrubensi«. Erben, Reg. č. 580, str. 247.

[2]) Sr. list krále Přemysla Otakara II. z r. 1256: »Damus eis (klášteru břevnovskému) nihilominus liberam facul'atem eosdem homines (in villa Churomirtwi) amovendi et procul pellendi, si praefatam hereditatem pro se suis maluerint usibus applicare«. Emler, Reg. II. č. 95, str. 87.

ani pozemku sebe menšího, trvala dosud v nevolnosti. O tom ujištěni jsme listinným svědectvím, zvláště zápovědí krále Přemysla Otakara I., vydanou vrchnostem a správcům jejich oekonomií, aby nepřijímali »lidí« břevnovských, to jest zběhlých čeledínů, když by oni, jak se stávalo, chtěli útěkem zhostiti se nevolnosti.[1])

Obracejíce řeč na kláštery cisterciátů a působnost jejich ve vývoj poddanské třídy lidu, povinni jsme předeslati stručnou charakteristiku ducha, jaký v řádě tom za první doby jeho trvání se projevil. Snaha o reformu mnišského života návratem k přesné řeholi sv. Benedikta byla příčinou rozdílu mezi benediktiny a cisterciáty. Tito měli mimo sebe pustiti činnost vědeckou a píliti svatého života na podkladě chudoby (»pauperes Christi«), nevycházejíce z cvičení duchovních a prací hmotných. Řád prvního domu jejich v Cisteauxe byl pravidlem pro všechny kláštery, a nebylo dopuštěno, aby i jeden z nich v čem se uchýlil. Cisterciáti odívali tělo jen vrchním rouchem, ukájeli hlad postními pokrmy (však ani ryb ani vajec ani mléka nebo sýra nesměli požívati, leč by ty věci dány byly almužnou jejich klášteru), spali na holé slámě, oblečeni jsouce v habit a kapuci, vstávali o půl noci a trvali potom do úsvitu na sborných modlitbách; ve dne kromě hodinky duchovního rozhovoru nesměli přetrhnouti mlčení, ale prací, askesí a rozjímáním oslavovali Boha a jeho svaté. Takový způsob života činil je divem světa. Těm, kdož znali tuhou observanci jejich, prostotu všeho počínání a radost z plnění rad evangelických, zdálo se o věku apoštolskému, že znovu rozkvétá ve zdech cisterciátských monastýrů. Laikové i osoby duchovní dožadovali se modliteb u šedých mnichů; králové a magnáti nabízeli kapitole cisteauxské místa k novým opatstvím, a vážili si přivolení k tomu, aby měli klášter cisterciátský svého založení, nad všechny jiné

[1]) List krále Přemysla Otakara I. k r. 1220: »Volumus etiam, quod homines Brevnovienses, debitam servitutem fugientes, a villicis regalibus seu aliis laicalibus personis non recipiantur«. Erben, Reg. č. 620, str. 291.

šťastné příhody života.[1]) Počet klášterů vzrůstal tou měrou, že další množení jich, zvláště v knížectvích méně prostranných, vidělo se generální kapitole řádu za povážlivé. Tak došlo na zápověď (r. 1152), aby nebyl zřizován nový klášter, leč v místě, v jehož okolí na deset mil není kláštera cisterciátského. Zároveň ustanovila kapitola minimální počet bratří jednoho opatství, totiž 60.

Výklad k tomu, proč konventy cisterciátů převyšovaly počtem členstva sbory jiných řeholníků, shledává se ve zvláštnostech jejich oekonomie. Statut řádu dovoloval přijímati ke jmění kláštera toliko pozemky a dobytek, nikoli lidi. Cisterciáti neměli býti pány nevolníků nebo vrchností poddaných, ale prací svých rukou měli dobývati si chleba. Péče o vzdělání pozemků klášterních a chov dobytka spočívaly na bratřích laicích (conversi, konvrši, familiares, čelední bratří), kteří i šatem lišili se od bratří-kleriků. Tak ovšem podle rozsahu země, klášteru náležité, bylo říditi počet mnichů, čili přijímati nové členy, hojněji konvrše nežli čekatele klerikátu.

Zemědělský systém cisterciátů záležel v tak zvaném uzavřeném dvorském hospodářství. Správa kláštera vyzdvihla dvůr v předklášteří, a prodlením času zakládala jiné dvory vzdálenější (grangie), usazujíc k nim konvrše. Při tom po roce 1170 šetřiti bylo pravidla, aby vzdálenost venkovského dvora od kláštera nebo dvora od dvora nepřesahovala míru cesty jednoho dne, tak aby bratří konajíce cestu i k nejzazšímu dvoru, mohli přenocovati u spolubratří, a nikde jinde. O rozměrech dvorecké oekonomie jejich svědčí skupování sousedních pozemků (v listinách často připomí-

---

[1]) Sr. Jarlochův Letopis (k r. 1175): »rex Wladislaus quoad vixit, decorum domus Dei intime dilexit et ampliavit tum in personis religiosis, quas etiam de exteris nationibus adduxit, tum et in domibus religiosis, quarum constructor claruit eximius. Eius prece et studio duo sancti ordines, cisterciensis videlicet et praemonstratensis, venerunt in terram istam, quibus tanquam sole et luna irradiata est Boemia . . . Cuius exemplo succensi et alii primates Boemiae simili fervebant ardore, fundantes et ipsi honestissimas ecclesias«. Prameny d. č. II. str. 467.

nané), jakož i zákaz papeže Urbana III. z r. 1186, aby nikomu nebylo dovoleno stavěti příbytky nebo zřizovati nové usedlosti na míli cesty vůkol cisterciátského opatství nebo dvora. Tím zároveň měli bratří uchováni býti od styku a obcování se světskými lidmi. Potřebám jejich duchovním sloužila kaple, vystavěná v ohradě dvora. K hospodářským věcem nesli cisterciáti nejen velikou zálibu, ale i odbornou znalost a čilou podnikavost. Vyšedše z krajin kvetoucího zemědělství a docházejíce k nim opět a opět, znali pravidla racionální oekonomie a zjednávali jim průchod v zemích, které otvíraly se teprv pokroku hospodářskému. Již to, že při dvorech jejich užíváno bylo dokonalejšího náčiní, působilo rozdíl ve vzdělání a výnosnosti půdy. Kláštery starší poskytovali mladším domům semena rostlin a sazenice, které pěstěním docházely dalšího ušlechtění. Mezi konvrši bývali pracovníci odborně vzdělaní, polaři, zelenáři, vinaři, chmelaři, štěpaři, pěstitelé speciálních kultur a průmyslových rostlin. I nemůže býti s podivením, že pod rukama cisterciátů měnily se úvaly lesní a lada k nim přilehlá v rozkošné nivy, vysychaly močály a bahnité nížiny, postupujíce místa úrodným polnostem a zahradám, stráně a svahy před tím divoce zarostlé oděly se zelením vinné révy.[1])

Úchylka od pravidla, aby cisterciáti neměli lidí

---

[1]) Při obírání nového místa nebo polohy vedli si cisterciáti velmi opatrně. Nedávali přednost pustinám, ale zemi již kultivované. Jen tam, kde jakost půdy slibovala odměnu za práci, neuhýbali ladům a lesům. Sr. listina kláštera oseckého (k roku 1203): »cumque locus, quo coenobium fundaretur, aptus deesset, multorum egit consilio, ut supradictus Zlavco conventum illum in praedium suum Ozzech dictum transferret, locum scilicet ad omnem monasticae constructionis situm, ut dies ipsa loquitur, peramoenum«. Erben, Reg. č. 470, str. 214. Listina téhož kláštera (asi k r. 1240): »Locum claustrali mansioni in ipsis bonis habilissimum atque convenientissimum, habentem fluvium nobilibus piscibus piscosum, molendinum in claustro futurum quatuor rotarum de subtus vertibilium, lapides, cementum prope locum, ligna super locum et circa locum ad aedificia congruentia sufficientia, ortum circa locum, duos fontes ductiles super locum . . . Insuper . . . prata nobilis foeni infinita, piscationes bonae, nemora bona«. Tamže, č. 497, str. 226 n.

poplatných (poddaných), shledává se nejprve při klášterech, založených v našem sousedství a u nás. Opati zdejších domů přijímali darem nejen holé pozemky (na zřizování klášterních dvorů čili grangií), nýbrž i úroční hospodáře (to jest vrchnostenské právo nad nimi a jejich pozemkovou držebností). Při tom nebylo úmyslem správy klášterní podržeti panství nad úročníky, nýbrž podle příležitosti směniti je za majetek jiný, klášteru dovolený, rozuměj pouhou zemi nebo dobytek. [1]) Kde pozemky poddaných hospodářů sousedily s oblastí grangie a jinak také hodily se k tomu, aby jimi rozšířeno bylo territorium klášterní oekonomie, cisterciáti vyzouvali z nich hospodáře a přivtělovali zemi bývalých sedlských živností ke svým dvorům. Způsob, jakým to činili, není v listinách nebo v jiných pamětech cisterciátských klášterů zdejších ani jmenován ani naznačen, ale z příkladů odjinud víme, že akce, kterou držební a užitné právo veských usedlostí převáděno bylo z poddaných na vrchnost klášterskou, měla ráz mírné smlouvy a nelišila se od výkupu. S tím ve shodě jest okolnost, i jinak pozoruhodná, že v písemnostech cisterciátských opatství, kde přicházejí zmínky o poplatných veských usedlostech, pozemky k nim příslušné nazývány jsou »majetkem« úročníků. [2]) Uznávajíc tudíž úroční zemi za majetek

---

[1]) Sr. listinu kláštera plasského z r. 1175: »abbas cum fratribus suis adiens me (knížete Soběslava II.) obnixe rogavit de praedio tradito sibi a quodam comite nomine Bolic, . . . quatenus hoc meis bonis concambio commutarem, quod et feci, tradens eis praedium nominc Vgiezd pro suo, quod dicitur Zussan . . . Commutavi etiam eisdem petentibus aliud praedium Crposiz nomine, quod contulit eis pro salute animae suae Broguzlaus, . . . praedio meo dicto Lugow«. Erben, Reg. č. 352, str. 155. Listina téhož kláštera z r. 1183: »Chisko quoque praedium, quod pater meus (knížete Fridricha) eis dederat, sed mecum concambium inde fecerant pro alio quodam praedio, inferius Zechuticz nomine. et Coczin«. Tamže, č. 378, str. 170. Cfr. ibidem č. 405, str. 184; č. 415, str. 187; č. 520, str. 237.

[2]) Listina kláštera plasského (k r. 1146): »Prage in Petrin vineam et duos vinitores cum possessione sua; in Mothos Cecin hominem cum possessione sua, . . Lechet hominem cum possessione sua«. Erben, Reg. č. 265, str. 118. Listina téhož kláštera

poddaných, nemohla správa klášterní leč výkupem vyzouvati z ní hospodáře.

Vykupování poddanských usedlostí za peníze razilo u nás cestu novým názorům ve příčině sedlského práva a poměru lidí trvale usedlých k jich nehybnému majetku. Pojem nerozlučnosti půdy a rodu, jehož členové o vzdělání jejím pracovali, ustupoval před pojmem svobodnějšího držení dědin a statků. Mohlo li právo k dědičnému držení pozemků (ius bohemicum) býti taxováno a prodáno, přicházela zdejším lidem za věc méně podivnou zvyklost z ciziny ohlašovaná, vedle níž také právo k volnému disponování usedlostí se strany držitele jejího (ius teutonicum, emphyteuticum) mohlo býti koupeno. Hospodáři, který přijal smluvenou summu peněz za postup svého práva k usedlosti, naskytovala se příležitost, aby »zákupem« získal sobě živnost jinde, a to k dokonalému jmění a držení, s právem, živnost tu prodati, směniti, darovati, ovšem spolu ze závazkem, aby odváděl roční plat vrchnosti a byl jí poddán. Jest podobné k pravdě, že hospodáři právě dotčení zakupovali se nejprve v trhových místech, později ve vsích, vysazených právem emfyteutickým. [1]) S koupí a prodejem pozemkových živností souviselo pak přeměřování a odměřování pozemků a zápisy o výminkách smlouvy, věci prv nebývalé a při tradukci »dědin« podle českého práva zhola nepotřebné.

---

k r. 1185: »hominem unum cum possessione in Cossur«. Emler, Reg. II. č. 2638, str. 1155.

[1]) První zapsaný příklad emfyteuse shledává se při vsi Libkovicích na panství kláštera oseckého. Sr. list bývalého opata tamního Slávka z Risenburka (asi z r. 1240): »villam Lubcowitz dictam . . . emimus, tali pacto, ut rustici eiusdem villae domui dictae dimidiam marcam argenti, quatuor modios, videlicet unum tritici, unum siliginis, unum ordei, unum avenae, de singulis mansis solverent annuatim . . . Tenentur praeterea bis in anno aratra concedere domui, messores uno die mittere tempore messionis; praeterea ad exectiones petitionum et ad expeditionum subsidia tenebuntur et ad quaelibet alia servitis, quae quibuslibet nobilibus saecularibus a suis solent hominibus exhiberi«. Erben, Reg. č. 1015, str. 471.

Názvy, přikládané v listinách našich »lidem« cisterciátských opatství, jsou tyto: osadníci (coloni), vesničané (villani), sedláci (rustici). Podle zaměstnání uvádějí se zvláště vinaři.[1]) Ježto racionálním dvorským hospodářstvím způsobena byla dosti záhy větší produkce, než jakou vyhledávala konsumní potřeba mnišského domu, cisterciáti počali hleděti obchodu. Za tou příčinou vyprošovali si od knížat trhové právo pro místa, obchodnímu ruchu příležitá, anebo přijímali tržiště již existující na blízku svých grangií. Tak klášter plasský měl trh v Kralovicích z darování knížete Fridricha, klášter mašťovský trh v Pátku, propůjčený jemu od zakladatele opatství pana Milhosta.[2]) Obchodní činnosti cisterciátů svědčí také výsada krále Přemysla Otakara I., aby lidé kláštera oseckého bez placení mýtného vycházeli po cestách kraje bílinského a svobodně přenášeli své zboží.[3]) Jinak o trhovnících cisterciátů neb úročních lidech jejich nezvídáme nic, co by slušelo zvlášť znamenati. Officiálního svolení k tomu, aby opatství měla úročníky (poddané), propůjčila generální kapitola řádu teprve r. 1208, však s výhradou, že jen pozemky méně úrodné nebo od kláštera příliš vzdálené, o kte-

[1]) List knížete Fridricha z r. 1186: »fratres et coloni eorum (cisterciáků ve Světlé) eadem degant libertate, qua alii fratres cisterziensis ordinis et villani ipsorum in nostra provincia a patre nostro donati noscuntur«. Erben, Reg č. 388, str. 176. List krále Přemysla Otakara I. (k r. 1203): »statuimus, ne quis iudex . . . de excessibus rusticorum (poddaných klášteru oseckému) se iudicem interponat«. Tamže, č. 470, str. 214. n. Cfr. ibidem, č. 510, str. 232. Listina kláštera plasského (k r. 1146): »Prage in Petrin vineam et duos vinitores cum possessione sua«. Tamže, č. 265, str. 118.

[2]) List knížete Fridricha z r. 1183: »Villam . . . nomine Cielowicz, Domino Deo et fratribus in Plaz ipsi famulantibus . . . cum omnibus appendiciis et foro contuli«. Erben, Reg. č. 378, str. 170. List knížete Jindřicha z r. 1196: »comes Milgost . . . forum etiam, quod Patcha dicitur, eisdem fratribus . . . cum his villis assignavit«. Tamže, č. 429, str. 129.

[3]) Listina kláštera oseckého k r. 1209: »Rex quoque . . . dictis fratribus . . ., ut per omnes Belinensis provinciae semitas sine toloneo exeant et merces suas libere transferant, clementer indulsit«. Erben, Reg. č. 519, str. 237.

rých by konvršům nebylo lze pracovati, smějí od správy klášterní puštěny býti pod plat.

Kolonisátorská činnost cisterciátů ve 12. století přestávala na mále. Slyšíme sic v té době o darování rozsáhlých lad k jejich klášterům, ale také o překážkách, jimiž rychlejší postup kolonisace stával se věcí nemožnou. Ať jen na konkretní případ ukážeme, kníže Fridrich, čině náhradu opatství světelskému za škody, způsobené výpravou Čechů do Rakous, daroval k němu statek žárský (u Trhových Svin) s kusem pomezního lesa (r. 1186). Když mnichové pomyslili na to, těžiti z půdy tamní hojnější měrou, než jim lze bylo pastevectvím, nejspíše tedy zakládáním vsí, došla zápověď krále Přemysla Otakara I., aby nemýtili lesa na škodu země (na oslabení strategické defensivy)[1]). Opatství oseckému dostalo se darem té částky pomezního lesa, jež zastupovala okolí kláštera se strany severozápadní. Jakkoli pak mnichové měli právo užiti lesa na zvelebení svých důchodů, tudíž mýtiti jej za příčinou kolonisace: učinili přec smlouvu se zakladatelem svým, pánem Slávkem, aby on na svůj peníz zakládal vsi v lese a o příjem z nich (roční plat osadníků) by dělil se na polovic s klášterem.[2]) Vsi cisterciátské nového založení mají jména cizozvuká, nejvíce německá, jako: Pennerit (asi r. 1182), Neudorf (asi r. 1196), Hain, Sconvelt (Schönfeld), Pasengrune (r. 1207).

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1221: »praedium quoddam, quod vulgariter Sahar appellatur, cum omnibus suis pertinentiis. campis, pratis atque silva, quemadmodum frater noster felicis memoriae dux, Fridericus eisdem contullerat. confirmamus . . . , ita tamen, quod ipsam silvam non extirpent ad terrae nocumentum«. Erben, Reg. č. 647, str. 301. Sr. tamže, č. 878, str. 175 n.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. (k r. 1203): »statuimus, . . . ne quis conprovincialium liminarem silvam, praedio eorum contiguam, ad aliquos usus praesumat succidere, quia ipsis tantum in usus posteritatis suae habendum concessimus«. Erben, Reg. č. 470, str. 215. Listina kláštera oseckého k r. 1209: »fundator supra dictus ecclesiae suae favens in omnibus, de villis, quascunque locare posset in silva ultra claustrum, taliter ordinavit, ut de expensa sua rura extirparentur, et omnes reditus eorum dimidii forent ecclesiae«. Tamže, č. 519, str. 237.

Mezi statky, darovanými klášterům, byly též dotované kaple, při kterých kněží-kuráti konali služby boží pro lid a přisluhovali sv. svátostmi. Dopouštělot církevní právo chudším domům řeholním přijímati od fundátorů chrámy se záduším, aby polepšily sobě v důchodech, obrátíce díl zádušních příjmů na prospěch konventu. Připojení chrámu, resp. zádušních statků jeho ke klášteru slulo inkorporací. Při tom konvent mnichů stal se habituálním farářem chrámu a měl povinnost opatřovati duchovní přísluhu osadníkům. Tu však pamatovati sluší, že cisterciátům (rovněž tak jako benediktinům) předepsán byl život rozjímavý, v ústraní cell, opodál světského hluku a společnosti laiků, a nedovolováno jim, aby konali duchovní správu mimo klášter. Nemohouce tudíž uvázati se v úřad kurátů, zjednávali ke chrámu, jenž klášteru byl inkorporován, světského kněze, s pravomocí farářskou (parochus actualis), ale jen do času zřízeného (vicarius). S ním smluvena byla odměna za konání duchovní správy i jiné výminky, za kterými chtěl nebo směl v postavení svém setrvati.

Uvedli jsme již prve, při popise farní ústavy v diecesi, jak nezřídka najímání kněží za vikáře inkorporovaných far dávalo podnět k nešvarům. Přiházelo se, že správa klášterní z nemírné šetrnosti přijímala uchazeče, jenž ze všech ostatních kompetentů nejmenším platem za službu chtěl se spokojiti. I nedivno potom, že kněz tak najatý (mercenarius) hleděl hojiti se na osadnících a utiskoval je různými požadavky, aneb pro nedostatek slušného opatření záhy s místem se rozloučil. Také právo biskupovo a důchod arcijáhnův byly zkracovány lakotností správy klášterní, když nedopřála kongruy farním náměstkům a byla příčinou častého střídání osob v jednom úřadě. Kurát o hubené mzdě zpěčoval se všelikých platů a břemen beneficiálních, jako kathedratika (plat roční ke stolici biskupově, odváděný v čas diecesní synody, tudíž i »synodatikum« zvaný), kanonické prokurace (opatření biskupa nebo arcijáhna při visitaci) a j. Přetrhnouti řečené nešvary bylo úsilím biskupů, nastu-

pujících o to, aby kuráti inkorporovaných kostelů nebyli námezdníky, ale slušně honorovanými vikáři.[1])

Vedle činnosti hospodářské byla to zvláště péče o chudé, kterou cisterciáti zasahovali do společnosti laiků, aspoň do spodnějších vrstev národa, ukojujíce naléhavé potřeby jednotlivců a mírníce bídu chudiny. V tom na rovni spatřujeme je s benediktiny, o nichž teprv tuto, pokud se tkne charitativního působení, chceme příležitostně spolu se zmíniti. Stanovy řádu ukládaly mnichům přijímati pocestné a chovati je jako milé hosty. Při klášterech benediktinských zřizováno bylo zvláštní stavení pro hosty (cella hospitum), opatřené větším počtem loží a mající za správce jednoho z bratří. Podobně generální kapitola cisterciátů r. 1134 uvádí mezi podstatnými částkami opatství příbytek pro hosty (hospitium, hospitale). Zřízení takové bylo velikým dobrodiním v době, kdy prokazovati pohostinství za peníze kromě předních tržišť nevešlo ještě ve zvyk. Nejvíce ovšem chudým lidem vděk přicházela hospitalita mnichů. O svátcích a poutních slavnostech bývalo zvlášť štědře pamatováno na ně pokrmem a jinými dary. V našich pramenech dvě zmínky dávají návěští o existenci chudinských ústavů při benediktinských a cisterciátských klášterech. Jednou z nich připomíná se hospitál na Sázavě za doby opata tamního Dětharda (r. 1097—1133). Na rozmnožení důchodů jeho darovala paní Přibislava

[1]) Listina kláštera oseckého k r. 1207: »permissione domini Danielis, Pragensis episcopi, memoratus Boguslaus dedit ius patronatus in Zlawcowerde; ita statuens iam dictus episcopus, ut non mercenarium sed legitimum locando vicarium ecclesiae suae commodis illa non destituta debet per abbatem provideri; similiter etiam, ne iura vel utilitates dioecesani vel archidiaconi ibi aliquam patiantur iacturam, ipse abbas cum fratrum suorum consilio debet omnimode sollicitus esse«. Erben, Reg. č. 504, str. 230. List biskupa pražského Daniele k r. 1209: »Non etiam saepe dicti fundatoris inducti precibus, ius patronatus Zawidoensis parochiae eisdem fratribus (cisterciátům oseckým) habendum statuimus, ita tamen, ut non mercenarium ibi sed legitimum locando vicarium ecclesiae suae commodis illa non destituta provideant, et ne iura vel utilitates dioecesani ibi aliquam patiantur iacturam omnimode elaborent«. Tamže, č. 519, str. 287.

(† r. 1132), vdova po Hroznatovi, dvě vsi: Hostivař a Božkovice.[1]) Druhá zmínka odnáší ke klášteru plasskému. Dobrodějka jeho paní Anežka, vdova po Kunovi z Potvorova, darovala konventu ves Vladiměřice (před r. 1204), ustanovivši, aby z užitku té vsi byli hoštěni chudí příchozí v den zeleného čtvrtku.[2])

Praemonstráti měli statky rovněž tak tříděné jako benediktini, ale v řízení jich vedli sobě poněkud jinak než benediktini a cisterciáti. Rozdíl tu míněný záležel ve stálém, bezprostředním dohledu na hospodářství jednoho každého dvora zvlášť, čili v osobním řízení režijní oekonomie členem kanonie. Byloť v kongregaci praemonstrátské pravidlem, opatřovati ústřední místa klášterských velkostatků kaplí neb chrámem, a při svatyni té zřizovati kněze, jednoho z bratří-kapitulárů. Tomu krom kurátní služby (správy duchovní) ukládáno za povinnost, aby byl správcem dvora (magister curiae vel grangiae) nebo celé skupiny statkové, to jest dvora a úročních vsí ke dvoru počtených. Tak správní díly panství klášterního a oblasti opatských kollatur bývaly na mnoze o jedněch a týchž hranicích. Kde k administraci temporálií nestačil rektor kaple buď pro menší zběhlost v oekonomii nebo pro větší rozsah velkostatku, správa klášterní přidávala mu zkušeného bratra-konvrše.

Práce při dvorech venkovských spočívala nejvíce na laické čeledi, lidech nevolných obojího pohlaví; při dvoře v předklášteří zaměstnáni byli bratří-konvrši.[3]) Míra a způsob oekonomie praemonstrátské ukazuje se

---

[1]) Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) k r. 1132: »Pribizlawa, coniunx Groznatae, . . . villam Goztivar, . . . villam etiam Bosakovic ad hospitale Deo et sancto Iohanni Baptistae in Zaıov omnibus suis affinibus in id ipsum consentientibus obtulit et sub legitimis testibus confirmavit. Prameny d. č. II. str. 258.

[2]) Listina kláštera plasského z r. 1204: »Aliam autem villam Wladimierz nomine, quam emit (domina Agnes, nobilis cuiusdam viri Cunonis de Potvorov vidua), ad hoc ordinavit, ut de eius proventu commode et sufficienter procurentur in coena Domini pauperes advenientes«. Erben, Reg. č. 488, str. 222.

[3]) Jarlochův Letopis k r. 1184: »Aestate, quam Sylce fecit ultimam, noluit carere (opat Gotskalk), quin iret ad messem post fratres suos.« Prameny d. č. II. str. 497.

na dvou příkladech z prostřed 12. století. K opatství strahovskému náležely tenkráte statky, po hlavních místech jmenované, Radonice a Úhonice. V Radonicích byl dvůr a při něm pět rodin čeledínských, čtyři pacholci neženatí a jedna děvka. Ve vsi úročilo majitelům dvora již od starší doby 17 hospodářů. Z nich jeden sloužil pánům v kobylím poli jako pastevec sveřepic, jeden vedl řemeslo ševcovské, jeden kovářské, dva zabývali se hotovením smolných pohárů. Když klášter strahovský ujal panství nad Radonici, zůstávalo ve vsi krom řečených 17 poplatných hospodářů osm zemanů, jichž statky a dědiny byly svobodné. Než, jak se podobá, majetek jejich stačil již jen stěží k zachování svobody, to jest k plnění obliga, jež zemanský stav svým příslušníkům ukládal, a proto osm malých zemanů uznalo za vhodné poddati se klášteru. Tak ve vsi Radonicích vzrostl počet úročních hospodářů do 25.[1]) K velkostatku radonickému náležely částky čtyř okolních vsí: v Orasicích čtyři usedlosti, v Lahovicích jedna, v Hřivčicích dvacet, ve Vrbně šest a chalupník (podsedek-sluha), jehož povinností bylo konati čeledínské práce při dvoře v Radonicích.[2]) O dvoře v Úhonicích nečiní se zmínka v prvním zápisku klášterním, nýbrž tam jmenována jest »čeleď« kláštera ve vsi, 13 nevolnických rodin a 8 hospodářů, kteří úročili ke Strahovu. Příslušenstvím statku úhonického byla celá ves Holonohy, nyní již dávno zašlá.[3])

---

[1]) Zápisek kláštera strahovského (asi k r. 1143): »dux Wladislaus . . . dedit . . . curiam suam Radunice cum omnibus appendiciis suis, videlicet villis, servis, ancillis et aliis diversis eorum pertinentibus. Nomina vero servorum haec sunt: Buss, Milon, Blas, Onata, Wsan, Ban, Drogan, Jacub, Bohdan, Ostoy pastor equarum. Celek sutor, Modlat, Nedoma, Lubata, Radosta faber, Dedon, Ztras, tornatores picariorium . . . In eadem villa voluntarie sese servitio subdiderunt: Gradata, Zudar, Bohdan, Bozepor, Gogol hortulanus, Wilkon, Bohuta, Zobestoy. Hii vero sunt bubulci: Budata ipse est quintus, Peztek ipse IV., Vteh ipse III., Zirak ipse quintus, Luton ipse tertius, Golissa, Mikec, Bula ancilla, Nadey, Bohdan.« Emler, Reg. II. č. 2635, str. 1154 n.

[2]) Týž zápisek: »In villa Orassicih quatuor terrae, Lagovicih terra, Griwticih XX terrae, Virbne similiter arator et VI terrae.« Emler. Reg. 1 c.

[3]) Zápisek kláštera strahovského (asi k r. 1143): »dux Wladislaus . . . dedit etiam villam Vgonenici cum familia hac: Bel

Přišlo by nám za těžko, minouti krásnou příležitost, jaká se tu naskytá, že můžeme sledovati vývoj dvou velkostatků téměř za 800 let, a přirovnati z různých období počty usedlých hospodářů ve dvou neb třech vsích. Když na žádost opata Sifrida papež Řehoř X. potvrzoval práva a majetek kláštera strahovského r. 1273, počítány byly ke statku radonickému ves Radonice (s dvorem), Stradonice, Volenice, Hřivčice, Peruc a Levousy, ke statku úhonickému vsi Úhonice (s dvorem), Chýně, Kněževes, Horoměřice, Chabry, Sedlec.[1] O sto let později nebylo již panského dvora v Radonicích. Polnosti k němu prv náležité dány jsou pod platy kmetům té vsi. R. 1374 bylo v Radonicích 28 hospodářů, vzdělávajících 1476 korců pozemků.[2] Jak svědčí urbář kláštera strahovského z r. 14.0, bývalý statek radonický slul již statkem páteckým a skládal se ze vsí nebo částek vsí: Pátku (dvůr, mlýn, krčma, 26 sedláků, 9 podsedků), Radonic (25 sedláků, 9 podsedků), Stradonic (29 s., 8 p), Volenic (dvůr, 14 s., 5 p.), Vrbna (2 s.), Hřivčic (37 s.) a Peruce (asi 25 s.). V témž urbáři jmenovány jsou při statku úhonickém vsi Úhonice (dvůr, 24 s., 9 p.), Holonohy (1 s., 1 p.), Podkozí (mlýn), Chýně (dvůr, 20 dědin bez 1½ čtvrti), Horoměřice (dvůr,

---

ipse quintus, Radat, Poztan ipse quintus, Krisan ipse VIII., Mo d.ibog ipse IV, Hropon, Radosta, Dobrotag, Bohdan ipse IV, Rosana ancilla ipsa III., Lizzec ipse V., Borek ipse II., Vacemil, Dalata ipse V, Dewec, Premil ipse V., Beska ipse IV., Mileissi, Nubil ipse IV., Pommen, Kratky ipse IV.; villam Golonozeh.« Emler, Reg. II. č 2635, str. 1155.

[1]) List papeže Řehoře X. z r. 1273: »villam de Raduniz cum molendinis et omnibus appenditiis et pertinentiis suis, videlicet Stradunicz, Olenicz, Ribehicz, Perucz, Leus, et cum terris, pratis, nemoribus, universis aliis ad villas seu loca pertinentibus supradictas; villas, que Whonicz, Kayn, Heremdorph, Hormericz, Craber et Sedlitz vulgariter nuncupantur, cum terris, possessionibus et omnibus appenditiis et pertinentiis earumdem.« V archivu strahovském. Listina kláštera strahovského z r. 1272: »Acta.. in Stragov praesentibus fratribus nostris . . . Iordano, magistro (curiae) in Radunicz . . . et Godefrido, magistro (curiae) in Hugonicz.« Emler, Reg. II. 2797, str. 1226.

[2]) Urbář kláštera strahovského z r. 1409. Emler, Decem registra censuum; str. 262.

16 s., 8 p.), Kněživka (dvůr, mlýn, 13 s., 3 p.), Kněževes (3 s.) a Nebušice (dvůr, 9½ dědiny).[1]) Sr. Palackého popis z roku 1847: I. Pátek, statek kláštera strahovského: 1. Pátek (73 domy), 2. Radonice (53 d.), 3. Volenice (32 d.), 4. Stradonice (66 d.), 5. Hřivčice (60 d.), 6. Bedřichovice (46 d.). Též podíly ve vsích řeč. Vrbno, Hříškov a Smolnice. II. Horoměřice, statek kláštera strahovského: 1. Horoměřice (82 d.), 2. Střešovice (102 d.), 3. Nebušice (73 d), 4. Kněživka (50 d.), 5. Úhonice (81 d.), 6. Chýně (49 d.). Též díl ve vsi Kněževsi.[2])

V listině kláštera litomyšlského přichází zmínka o nevolnících a jejich zaměstnání, jako oráčství, pastvectví, rybářství, včelařství, kovářství, pekařství.[3]) Odborem nevolnického zaneprázdnění bylo též krčmářství čili připravování medoviny a jiných lihovin. Král Vladislav I. daroval kanonii čtyři krčmáře, jakkoli prý v té době (r. 1167) nebylo ještě zvykem v zemi, aby duchovní ústavy držely krčmy.[4]) Postavení nevolníků neskýtalo sic nikde zvláštních příjemností těm, kdož v něm trvali, ale na panství církevních korporací bývalo aspoň snesitelné, a při osobní zdatnosti nebo řemeslné dovednosti nevolníka někdy i tak výnosné, že mu bylo lze za úspory koupiti statek osobní svobody. S příkladem toho potkáváme se na Doubravici, kdež klášter litomyšlský měl několik nevolníků z darování knížete Břetislava II. Z nich Jan sloužil klášteru za pekaře;

---

[1]) Tamže str. 251—278, 230—239.

[2]) Palacký, Popis království česk., str. 6 a 13.

[3]) Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »Dux Brecizlaus dedit villam Secri cum duobus aratris et duobus aratoribus; Restoceh dedit fabrum ... cum filiis et filiabus; na Dubravnici dedit equas indomitas cum pascuis et custodibus earum, ... pistorem ... Dedit etiam praedium Nedosine cum apibus, custode earum ... cum filiis et filiabus. V Gradisci dedit duos piscatores ... cum omni prole.« Erben, Reg. č. 319, str. 139.

[4]) Táž listina: »Quatuor tabernarios praefatae ecclesiae dedi in perpetuum, nullo generali interdicto obs'ante (= generali interdicto non obstante), et hoc idcirco excepimus, ut ferrum ad opus ecclesiae semper exinde conquiratur.« Erben, Reg. 319, str. 140.

ale již syn jeho Nemoj vykoupil se z nevolnictví, získav za peníze a dav za sebe pánům kapitulárům sluhu Vladíka s manželkou, syny a dcerami. [1])

Zakladatelská činnost praemonstrátů, pokud se tkne měst (Mur, Kinšperka, Litomyšle) a vsí, připadá k letům mladším, nežli jest naše období před r. 1222. Po začátku spokojovaly se kanonie darem trhových míst (Hrutova u Litomyšle, Teplé, Hroznětína), vsí a statků, již před tím založených. Více než jiným klášterům dostalo se kanonii litomyšlské, želivské a teplské od fundátorů jejich půdy lesní, [2]) mající cenu výborného pastviště a slibující pro budoucnost výhodný podklad kolonisace. V té příčině povšimnutí zasluhují slova listiny, připisovaná králi Vladislavovi I. a odnášející se ke klášteru litomyšlskému: »Ježto mi nebylo možno, abych velikým počtem vsí dotoval kostel svrchu řečený, přikazuji k němu celý les od potoka Sloupnice až k řece Třebové a k hranicím království, i jiný celý les od pramene Desné až k řece Svratce. Stanovím pak a chci zachováno míti bez pohnutí od kněze opata nynějšího i všech nástupců jeho, aby nedopouštěl lidem (světským) zakládati vsi v lese nebo jakékoli jiné práce tam podnikati na prospěch jich vlastní, ale k tomu přivoluji, aby bratří kláštera, budou-li moci s užitkem

[1]) Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »na Dubravnici . . . pistorem nomine Ian, cuius filius Nemoy postea pro redemptione suimet emit servum nomine Valdic cum uxore et filiis et filiabus.« Erben, Reg. č. 319, str. 139.

[2]) Zápisek kláštera strahovského (asi k r. 1143): »Lusane tota villa cum tota silva Messny.« Emler, Reg. II. č. 2635, str. 1154. Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167): »Dedi et silvam totam a loco, qui vocatur Preseka, . . . ad fluvium, qui dicitur Zvitava . . . Dedi et Grussova cum . . . silva, quae dicitur Mokrenice. Dedit et . . . silvam totam, quae dicitur Proznice et Prozne . . . Circuitum et ego Wladislaus eidem ecclesiae contuli, qui dicitur na Lubnem, . . . et silvam totam ab ortu Dezne usque ad fluvium, qui dicitur Zvratka . . . Ego quoque rex Wladislaus . . totam silvam . . . ad rivum Zlupnice contuli . . . et totam silvam a rivo iam dicto usque a flumen Trebova.« Erben, Reg. č. 319, str. 139 n. Listina kláštera teplského z r. 1213: »villam, quae in Zedelecensi provincia Lichtenstat dicitur, . . et silvam attinentem . . . confirmamus.« Tamže, č. 548, str. 256. Listina kláštera želivského z r. 1233. Ibidem č. 812, str. 382.

pracovati v lese, s božím požehnáním a naší milostí to činili.« [1]) Jest na bíle dni, že domácí síly norbertinů (bratří-konvršů a laické čeledi při režijních dvorech kláštera) nestačily ke kolonisačnímu ruchu v lesních újezdech.

Johannité přijímali ke jmění svého řádu panství, statky a immobilie rozmanité: pole, vinice, štěpnice, újezdy lesní, břehy, rybníky, potoky, vody k rybolovu, náhony mlýnské, mlýniště, mlýny. Také prameny důchodů, jako právo trhové, desátky, roční platy, přívozy, byly jim vítány. Ježto rytířstvo sv. Jana svým působením hledělo k Palaestině a jen podružně prostředkem kněží a služebných bratří propůjčovalo se k ošetřování nemocných v hospitálech mimopalaestinských, správa roztýlených statků jeho vyhledávala zvláštní organisace. Johannité byli toho dbalí, aby získali hojný počet kostelů v zemi spolu s právem dosazovati k nim kněze (plebány) svého řádu. [2]) Rozmnožujíce pak záduší kostela buď výprosem nebo směnou zboží nebo příkupem okolních statků, tak aby, ne-li celá farnost, aspoň větší díl její byl majetkem řádu, zůstavovali v rukou tamního kněze-plebána-johannity nejen řízení fary ale i velkostatku. Kde nebylo lze získati chrám s patronátem, hospitaláři sv. Jana vyžádali si svolení k erekci nového kostela a fary. [3]) Je také listinná zmínka o tom, že po-

[1]) Listina kláštera litomyšlského (k r. 1167). Erben, Reg. č. 319, str. 140.

[2]) List biskupa Jindřicha Břetislava asi z r. 1184: »Ecclesiam quoque b. Ioannis Evangelistae in loco, qui dicitur Boisci, a duce Friderico et eius uxore ducissa Elisabeth constructam, et vobis . . . collatam, . . . sed et ecclesiam b. Wenceslai in foro Cadsco, a comite Bogussa aedificatam, vobis in perpetuum libere possidendas . . . confirmamus. Ecclesiam etiam a supermemorata ducissa Elisabeth super Mesea in honorum b. Mariae fundatam et ab eadem . . . hospitali Iherusalem iure perpetuali possidendam collatam . . . confirmamus« Erben, Reg č. 382, str. 172. List téhož biskupa z r. 1194: »praefato hospitali Ierusalem contuli capellam s. Mariae in Cladsco . . . a fratribus iure perpetuo possidendam.« Tamže, č. 418, str. 189.

[3]) List knížete Fridricha (k r. 1183): »quam circuitionem Iherusalem vocari praecepi et in ea ecclesiam fieri iussi in honore

jišťovali sobě původní široké hranice svých farností a vymáhali výsady, aby nebylo nikomu dovoleno zřizovati tam nové chrámy, leč s jejich vůlí.[1]) Plebán jakožto komthur (správce kommendy čili statku řádového) měl povinnost odváděti díl důchodu představeným řádu. Komplex dvou nebo tří kommend slul balleií a byl spravován rytířem-praeceptorem.

O »lidech« hospitálu svatojanského mluví se v pramenech našich velmi zřídka. Avšak i z nehojných zpráv těch poznati lze, že johannité jako jiné vrchnosti v zemi vládli nevolnou čeledí při poplužních dvorech a poplatnými lidmi v úročních vsích.[2]) Na Moravě markrabí Vladislav propůjčil hospitálu sv. Jana, aby na svých dědinách osazoval lidi právem zákupným čili německým,[3]) tudíž sedláky-emfyteuty, kteří splativše závdavek a odvádějíce roční plat vrchnosti, byli nejen dědičnými nájemníky usedlostí, ale i majiteli jich, aspoň do té míry, že směli živnosti své prodati, směniti, a p. Zdali také v Čechách dostalo se zvláštního svolení johannitům, aby zavedli purkrecht na svých statcích, či zda užili obecného přivolení k tomu, není nám povědomo.

Němečtí rytíři napodobili johannity jak ve statutech řehole tak v rozvrhu a řízení statků. O kommendě jejich u sv. Petra na Poříčí, potom u sv. Benedikta vedle králova dvora na Novém městě pražském, učiněna byla zmínka již svrchu. V listě, kterým král Přemysl Otakar I. potvrdil

---

s Sepulchri dominici et beati Ioannis Baptistae. Confirmo etiam ei . . . parochiam, quae aedificatur in Kadan supra Egram fluvium.« Erben, Reg. č. 376, str. 168.

[1]) Táž listina: »Confirmo etiam ei . . . parochiam s. Mariae ad Argentariam, ita quod nulli liceat ibi aliam ecclesiam aedificare praeter voluntatem eorum.« Erben, Reg. č. 376, str. 168

[2]) List knížete Fridricha k r. 1186: »quendam servum Milloin, quem eis in pellificem dedi, cum omni sua successione.« Erben, Reg čís. 386, str. 175. Týž list: »vil'am quae dicitur Lessan, cum hominibus ibidem consistentibus praedicto hospitali dedi.« Tamže str. 174.

[3]) Listina johannitského hospitalu v Praze (asi z roku 1204). Erben, Reg. č 487, str. 221.

výsady německého špitálního řádu v Čechách a na Moravě, potkáváme se s jakousi specifikací osob, jež jinak sumárně zvány jsou »lidmi« bratří-hospitalářů. Listina rozeznává totiž »osadníky« a »nájemníky«, čeleď, »svobodné a nevolníky«. Avšak distinkce ta, aspoň v původním, latinském znění, jest spíše jen řečnická (colonus — inquilinus, liber — servus) nežli věcná a právnická.[1]) Určitěji zní passus listiny o trhovnících pánů rytířů, obchodnících ex professo, tudíž obyvatelích trhových měst, kteří jdouce za kupectvím, byli v mýtnicích a celnicích povinni platem jak ze svých osob tak ze zboží.[2])

O statcích bratří Božího hrobu na Zderaze nemáme zpráv z doby před r. 1222, a tak jen pozdnějšími doklady jsme toho ujištěni, že řečení bratří sepulkráři třídili a řídili majetek kanonie podle vzoru dílem johannitského dílem praemonstrátského. Jádrem skupiny statkové býval kostel se záduším.[3]) Při něm jeden z bratří-kleriků zastával úřad kuráta a hostitele poutníků směřujících do Sv. země. Správa režijních dvorů poroučena bývala bratřím konvršům. Nevíme, kterým činem vzbudili sobě sepulkráři nepřátele mezi laiky i mezi duchovenstvem. Z toho, že protivníci doráželi nejvíce na statky, které odkazem dobrodinců připadly k Božímu hrobu na Zderaze, a že sami brali sobě desátky z polní úrody a chovu dobytka bratří sepulkrářů, můžeme aspoň souditi, že podnětem nepřátelství byla jednak závist a lakotná

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »Emancipavimus etiam omnia praedia eis collata et conferenda cum eorum colonis et inquilinis et omni familia, sive sint liberi sive servi, ab omni iure ad usos nostros . . . spectante.« Erben, Reg. č. 660, str. 306.

[2]) Táž listina: »sanximus ipsos et eorum homines per telonea transeuntes nullum dare passagium pro se ipsis vel aliquibus rebus ad domum eorum spectantibus, nisi sint mercatores eorum publici, qui pro commodis propriis ampliandis laborant.« Erben, Reg. č. 660, str. 306.

[3]) V listě papeže Honoria III. z r. 1225 k bratřím Božího hrobu na Zderaze činí se zmínka o kostele sepulkrářů v Čechách: »ut in collegiatis ecclesiis, quas habetis in regno Boemiae, liceat vobis . . . divina officia celebrare.« Erben, Reg. č. 698, str. 322.

řevnivost, jednak výsada, od apoštolské Stolice bratřím Božího hrobu propůjčená, aby neplatili desátků ze svých režijních dvorů. Papež Honorius III. pobídl listem ze dne 9. srpna r. 1225 všechno duchovenstvo v Čechách, aby pomohlo domu zderazskému z nesnesitelných nátisků. Laikové sahající násilně na majetek kanonie, vybíjející dvory její a příbytky úročníků, zadržující statky jí odkázané měli trestáni býti velkou exkommunikací; klerikové, řeholní kanovníci a mnichové, obírající majetek kanonie nebo vydírající desátky ze statků jí náležitých měli pozbýti úřadu a obročí. Kromě toho poroučel papež, aby staveny byly služby boží v těch místech, kde majetek bratří Božího hrobu nebo poplatných lidí jejich mocí byl zadržován. [1])

Život mnichů nebo řeholních kněží a konvršů v klášteře vymyká se našemu popisu. Bylo by od místa přiváděti tu pravidla nebo zvyklosti jejich vespolného obcování, jmenovati úřady v konventech obvyklé, naznačovati poměr mezi bratřími staršími a mladšími, mezi funkcionáři a prostými professy, mezi konventem a jeho představeným, čili vraceti se ke konstitucím mnišských domů, řeholních kanonií a rytířských řádů, které beztoho z odborných spisů dosti jsou povědomy. Jedna věc přece zasluhuje povšimnutí, totiž ráz klášterů po stránce národnostní. Kromě nepatrných výjimek bývali představení řeholních domů a funkcionáři monastýrů nebo kanonií lidé cizinského původu, nejvíce Němci. Z bratří pak jenom menšina příslušela k českému národu. Nejpřístupnějším řádem bývali benediktini, ochotní pěstouni mládeže, u nichž českým jinochům dostávalo se literního vzdělání, a tak i roucha řeholního, když na den nesli

[1]) Listina kláštera zderazského z r. 1225: »illos, qui possessiones vel res seu domos praedictorum fratrum vel hominum suorum irreverenter invaserint aut ea iniuste detinuerint, quae praedictis fratribus ex testamento decedentium reliquuntur, . . . vel decimas laborum de terris habitis ante concilium generale, quas propriis manibus aut sumptibus excolunt, seu nutrimentorum ipsorum spretis apostolicae sedis privilegiis extorquere (praesumpserint), . . . excommunicationis sententia percellatis.« Erben, Reg. č. 699, str. 328.

náklonnost k životu mnišskému.[1]) Cisterciátům a praemonstrátům nevidělo se přijímati Čechy za mnichy a kapituláry. Jestliže tu a tam přece povolili, běželo zajisté o novice znamenitého, příslušníka panského rodu, syna či příbuzného fundátorova nebo předního dobrodince kláštera. Méně vybíravými byli v přijímání konvršů čili bratří laiků, kteří přinesše v oběť majetek svůj klášteru, zakazovali se k domácím nebo hospodářským pracím na opatství.[2]) Johannité a němečtí rytíři obírali sobě členstvo mimo zemi českou, a v Čechách spíše cizince nežli domácí lidi. Kdežto pak johannité přáli více Románům, němečtí rytíři ustanovili záhy pravidlem, že rytířským členem řádu jejich smí býti toliko urozený Němec. Vzpomeneme-li k tomu přehojných styků české šlechty s konventy a kongregacemi řeholníků (sr. tak zvané hospitace a pernoktace šlechticů za příčinou sjezdů nebo cestování), jeví se nám kláštery nejen štěpnicemi cizinského mravu, ale i ohnisky germanisace, třebas neobmyslné.

U benediktinů, cisterciátů a praemonstrátů bylo věcí opatovou, pracovati o vnější interessy kláštera a zastávati je před knížetem nebo před právem zemským. Když z počátku 13. století znesnadňován byl opatům přístup ke králi, legát papežský Řehoř (r. 1222)

---

[1]) Srvn. zmínky o benediktinech českého rodu v klášteře sázavském: »pater eximius et Christi cultor honestus Koyatha« († r. 1122), »obiit Bogudar« (r. 1184), »fratres nostri . . . Sizna, Radosta hac vita exempti sunt« (r. 1155), »Bozata, eiusdem loci prior, . . . in abbatiam successit« (r. 1161). Prameny d. č. II. str. 253, 259, 263, 267. Listina kláštera kladrubského z r. 1197: »quique testimonium dant huic facto, sunt hi confratres de conventu: Bolezlaus, Lambertus, Wickerus, Fridericus, Bogus, Cunradus, Heinricus.« Erben, Reg. č. 433, str. 195.

[2]) Srvn. »Zlavko, abbas in Ozzech« (syn Bohuslava z Oseka čili z Risenburka, r. 1238). Erben, Reg. č. 934, str. 434. »Eberhardus subprior (syloensis), cognatus eiusdem Wilhalmi« (comitis in Moravia, fundatoris Cunitcensis ecclesiae, r. 1181). Prameny d. č. II. str. 477, 488. Listina kláštera litomyšlského k r. 1167: »quidam homo Modlata cum filio suo nomine Petro veniens in ecclesiam supradictam ad conversionem, dedit terram suam . . . Milota, filius Zdezlai, veniens ad conversionem, duas villas dedit.« Erben, Reg. č. 819, str. 140 n.

vyjednal v tom nápravu, tak aby v čas generálního roku měli opatové spolu s jinými praeláty den svůj k rokování s panovníkem u přítomnosti nejvyššího kancléře a několika pánů.[1]) Vrchní správa statků, řízení »lidí« nebo poddaných kláštera, a vše, co souviselo s dominiem, spočívalo v rukou opatových. Proto úročníci mnišských domů a kanonií zváni jsou někdy »lidmi páně opatovými«.[2]) Při tom ovšem opat měl právo obírati si zástupce, tak zvané prokurátory, k menším úkolům sám, k větším se souhlasem konventu. Již od první doby pražského biskupství náleželi opatové k uznaným repraesentantům stavu duchovního, jak poznati lze z jejich účastenství při generálních rocích Čechů s knížetem, při volbách biskupů a knížat, při sněmování biskupa nebo legáta papežského s diecesním duchovenstvem, a j. Mnichové jednotliví vystupovali na veřejnost velmi zřídka. K roku 1189 připomíná se, že mezi kleriky a zemany, kteří přišli do Sadské vyslechnout nařízení nového knížete Konráda Oty, byl i některý počet mnichů.[3]) Pro zá-

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »quia abbates et alii ecclesiarum praelati ad alium quam ad nos pro causis suis refugium nullum habent, ubicunque generale colloquium debuerit celebrari, ad audiendas causas eorum ante vel infra vel post una die cum paucis Boemis et cum cancellario promittimus eis audientiam nos daturos.« Erben, Reg. čís. 651, str. 308.

[2]) Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »Gozteni tota villa praeter hospites abbatis Brevnovensis.« Erben, Reg. č. 175, str. 77. Opat sázavský Božata (r. 1161—1162) vzdal úřad, protože byv dlouho mnichem, nehodil se k řízení světských věcí kláštera; zvláště za těžko mu přicházelo vyšetřovati spory a konati soud nad poddanými. Pokračovatel Kosmův (mnich sázavský) dí o něm: »Hic namque in coenobiali conversatione iam XXX compleverat annos, ac a tumultu secularium actionum adeo se alienum effecerat, ut nulla penitus ratione, quid in seculo ageretur, sese vel scire modicum pateretur, ideoque ad disponendas exteriores monasterii utilitates vel ad popularium quaestionum examinanda iudicia prorsus extitit ignarus.« Prameny d. č. II. str. 268

[3]) Listina johannitského hospitálu (v Praze) z r. 1189: »et alii multi abbates, clerici, monachi, milites tam de Moravia quam de Boemia, qui convenerant in Sazka ad audienda statuta ducis Ottonis.« Erben, Reg. č. 401, str. 183.

vislost bratří na opatovi a ustraněnost jejich světu nemohlo právo zemské klásti prosté řeholníky na roveň se zemany a připouštěti je ke svědectví v rozepřích a soudech, při kterých rozhodováno bylo o dědinách kláštera nebo o vině klášterských poddaných. Teprve řád praemonstrátský vyžádal na apoštolské stolici v Římě zvláštního indultu, aby kláštery norbertinů směly vysílati ke světským soudům kapituláry, způsobilé ke svědectví, a prostředkem svědectví jejich hájiti svého práva nebo odrážeti bezpráví. Král Přemysl Otakar I. kázal respektovati toho indultu, potvrdiv jej jakožto nové právo řeholnictva ve své zemi.[1])

Přehlédnuvše vrstvy a skupiny duchovenstva, jak světského tak řeholního, a různé vztahy jeho k ostatnímu obyvatelstvu, můžeme přistoupiti ke stěžeji církevního života v knížectví, to jest k episkopátu a k držitelům úřadu biskupského. Založením biskupství minula doba církevního provisoria, a pevná organisace dalšího křesťanství se počala. Klerikové prv »vagi et acephali« obráceni jsou k biskupovi, uvedeni k němu jako údy k hlavě. Biskup stal se úhelným kamenem budovy diecesní, strážcem hierarchického pořádku, hajitelem duchovní osvěty v celém národě, šiřitelem a zastáncem křesťanského mravu. Čechové, rozhodujíce se pro křesťanství, věděli o právu kanonickém aspoň jako o řadě zvláštních norem, odnášejících se k úpravě života náboženského, i řadě zvláštních plnomocí, jimiž nadáni jsou ředitelé náboženské společnosti; přijímajíce pak biskupa, přijímali obránce církevního práva po všech

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1213: »Praeterea gratiam et indulgentiam auctoritate apostolicae sedis ordini eorum indultam, videlicet ut licitum sit eis in causis suis fratres suos idoneos ad testificandum adducere et eorum testimonio, sicut rectum fuerit, et propulsare violentiam et iustitiam vendicare, cum nos antea talem consvetudinem non habuerimus, ne huiusmodi indulgentia quasi inconsveta per ignorantiam in principatu nostro refellatur, huic paginae dignum duximus annota i et quantum ad regiam spectat dignitatem, confirmari.« Erben, Reg. č. 548, str. 256.

stránkách nebo odvětvích jeho kompetencie. Biskupství posilnilo politickou jednotu země a stanulo jako sloup na podporu knížecího domu Přemyslova, začež panovníci toho rodu měli slušný závazek, podporovati biskupa ve snaze a pílení jeho, aby řádům církevním byla volná cesta v diecesi.

K prvním úkolům biskupského úřadu náleželo zjednati náklad na chrámy a duchovenstvo. Legálním podílem církve na opatřenou toho, co přísluší ke službám božím, byly desátky úrody zemské čili desátý díl plodin polních (decimae praediales) a desátý kus mladého dobytka nebo zvěře po domácku hlídané (decimae sanguinales). Z příčiny již svrchu oznámené, že totiž někteří šlechtici v době předbiskupské vzdělali chrámy se záduším, někteří pak podobně učiniti slibovali, spokojil se první biskup, Dětmar, s kvotou desátku, tuším, čtvrtým dílem desátku obilního. Základem výměry čili jednotkou desátkové poplatnosti bylo hospodářství o jednom rádle (aratura). Biskup vyměřil desátky tak, aby z každé sklizně dávaly se dvě kopy obilí (kopa pšenice a kopa ovsa). A že tenkráte za kopu šlo padesáte snopků (hrstí), přijímal důchod biskupský sto snopků obilí z každého poradlí. Při tom nebyl činěn rozdíl mezi hospodáři, kteří vládli poradlím jako svým majetkem, a hospodáři, kteří drželi pozemky panské. [1]) Vedle sněmovních úchval mohučské provincie děliti bylo příjem desátků ve čtyři díly: jeden díl měl obrácen býti na stavbu chrámů a další potřeby jejich, druhý na výživu duchovenstva, třetí na podíl chudým a vykupování otroků, čtvrtý zanechával biskup sobě a pro duchovenstvo stoličného kostela.

---

[1]) Cosmas, Chronica; I, 40: »Occardus quartus episcopus ... constituit, ut pro decimatione unusquisque sive potens sive dives sive pauper, tantum qui de suo pheodo vel allodio araturam haberet, duos modios quinque palmarum et duorum digitorum, unum tritici et alterum avenae episcopo solveret. Nam antea, sicut primo episcopo Dethmaro constitutum erat, pro decimatione duos messis acervos dabant; dicimus enim acervum quinquaginta manipulos habentem.«

Ujednání biskupa Dětmara strany desátku nevázalo jeho nástupce. Jak se podobá, již druhý biskup, sv. Vojtěch, projevil nesouhlas s konvenčním fixním desátkem, pokládaje míru jeho za nezpůsobilou k potřebám mladé církve. Zejména nestačil důchod paušálního desátku ke stavbě chrámů v těch místech, kde biskup hodlal zaraziti duchovní správu. Měla-li víra proniknouti ke všem příslušníkům národa, a život podle víry u nich býti zaveden i uchován, nesmělo lidu nedostávati se chrámů, bližších a přístupnějších, než byly kaple na hradech knížecích a v panských sídlech. Zanechávati šlechticům, aby zakládali chrámy s duchovní přísluhou, neukázalo se světci za výhodné, protože klerikové při jich zřízení vymykali se skoro napořád z poslušnosti biskupa a stranili svým pánům na úkor pořádku a církevního práva. Svatý Vojtěch chtěje posilniti moc svou nad venkovským klerem, potřeboval většího počtu kurátních chrámů liberae collationis, tudíž plných desátků, aby z důchodu jejich pořizoval stavbu svatyň a opatřoval vychování kněžím-plebánům svého patronátu. I nepřestával naléhati na knížete o tak zvané praeceptum, to jest zeměpanské svolení, že smí budovati chrámy i mimo obvod svých statků (rodinných nebo biskupských), až r. 992 Boleslav II. u přítomnosti kmetů zemských učinil mu po vůli. [1]) Nicméně pro jiné a jiné překážky volného působení biskupského, které zavdaly podnět k tomu, že světec vzdaloval se diecese, knížecí praeceptum a s ním i právo k vyhledávání plných desátků zůstalo téměř bez užitku.

Za příkladem jiných křesťanských panovníků knížata čeští poskytli církvi také desátky ze svých příjmů (decimae personales), jenže percipientem jich neustanovili toliko biskupa, ale vedle něho i různé ústavy církevní, kláštery, kapitoly a praeláty. Uvádíme druhy knížecích revenuí, o kterých píše se v listinách,

---

[1]) Zápisek z kláštera heiligenkreuzského k r. 992: »dux Bolezlaus praesentibus omnibus primatibus suis . . . praefato episcopo . . . ecclesias per loca opportuna construendi et decimas congregandi licentiam dedit.« Erben, Reg. č. 77, str. 33.

že desátým dílem svým rozmnožily důchod korporací a osob duchovních. Byly to zejména **villikační provenience** (příjmy z knížecích statků: úrok peněžitý, naturální a industriální, denáry, med, chmel, ovce, kozí kůže, sůl; pocty čili čestné dary; přírostek otročí čeledi), **důchod propinační** (krčmy), **clo, mýto, tržné** (chleby), **poplatek mírový** (tributum pacis), **berně** (generální kollekta), **pokuty** (soudní denáry, venditio; v pokutě vzaté voly, snopy obilní), **kořist válečná** (zajatci). [1]) Lze pak rozhojniti seznam ten výčtem darování, která v zápisech nemají sic jména »decimae«, avšak vedle povahy své nejsou než dílce příjmových desátků. Jmenujeme tudíž z villikačních proveniencí ještě vosk, sýr, chléb, ovoce, mouku, voly, hříbata, vepře, berany, ubrusy, ručníky, podušky, kožichy, kabátce, spodky, střevíce, rukavice, pásy s visutými noži, měšce, košile, nohavice, punčochy; z důchodů celních, mýtních a tržních denáry, sůl, ryby, dříví; z důchodu mincovního regálu denáry. [2])

---

[1]) Listina kláštera **břevnovského** (k r. 993): »in civitate quoque Pragensi decimum forum et decimum denárium de iudicio et decimum hominem captivum; ... in omnibus theloneis per Boemiam constitutis fructus decimae septimanae.« Erben, Reg. č. 78, str. 33 n. Listina kapitoly **boleslavské** (asi k r. 1052): »de urbibus Zatec et Boleslava .. : de omnibus quaesitis et inquirendis decimum denarium; ... decimam urnam mellis tributique pacis decimum denarium ....« Tamže, č. 115, str. 48. Listina kapitoly **litoměřické** (asi k r. 1057): »decimam tabernam et totius nostri census decimam tam in iudicio quam in collecta generali.« Ibidem, č. 124, str. 51. Listina kapitoly **vyšehradské** (asi k r. 1088): »decimam marcam de tributo per totam Bohemiam ... Ultra montem Osec ... messariorum decima, de salutationibus decima, de pellibus caprinis decima, de porcariis decima, de cerevisiariis decima, decimus messor, decimus feniseca. In provincia Wltavensi decimus denarius de venditione ... Na Treztenici ... decimus panis ... Decima de omulo per totam terram, quae pertinet ad ducem; ... de messoribus Netolicensibus et Dudlebensibus praeposito decima ovis.« Tamže, č. 175, str. 79. Listina téže kapitoly (asi z r. 1135): »in curia decimum denarium, .. decimum famulum vel famulam; ... de venditione provinciae Drevic decimus denarius, decimus bos, decimus manipulus. A collectore porcorum ... decima salis trussa.« Ibidem, č. 220, str. 99.

[2]) Listina kláštera **břevnovského** (k r. 993): »lapidem cerae ad luminaria eidem ecclesiae, tres urnas mellis, XXX ca-

Co se tkne obilního desátku, jakost a míra jeho zůstala nezměněna i za dvou nástupců Vojtěchových. Teprve Eckehard (r. 1017—1023) přivolil k novému způsobu věci, tak aby místo obilních snopků dostávalo se biskupovi sypaného obilí, míra pšenice a míra ovsa z každého poradlí ročně. Při tom ovšem stanovena byla velikost míry (do pěti pídí a dvou prstů.[1]) K proměně snopného desátku v desátek zrnový přistoupili interesenti z důvodů oekonomických, prohlédajíce k okolnostem, pro obě strany závažným. Desátek snopný působil totiž obtíže i příjemci i poplatníkům. Vybírán jsa v čas žní na polích, aby hospodáři nezkracovali důchodu biskupova buď malou vazbou nebo zadním obilím, vyhledával velikého počtu dozorců a nemohl dosti rychle, natož pohodlně, dopraven býti do vzdálených skladišť. S druhé strany zase úbytek slámy vycházel na neprospěch desátkujících zemědělců, ujímaje stájím jejich vhodného steliva a polím síly pro nedostatek potřebné mrvy. Snaha, zachovati slámu pro chlév a pole, svědčí tudíž o pokroku v racionální oekonomii. Bylo li. pak, jak se podobá, povinností hospodářů, aby dovezli desátek na místo, od biskupa ustanovené, doprava zrna dála se mnohem snadněji, než dovoz obilí ve snopech.

Od desátku, vyměřeného v čistém zrně, nebylo již daleko k poplatku peněžitému. Pohříchu nedo-

seos, X panes.« Erben, Reg. č. 78, str. 84. Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »de theloneo duas partes (salis) praeposito, tertiam autem canonicis.« Tamže, č. 124, str. 52. Listina kapitoly vyšehradské (asi k r. 1088): »na Treztenici . . . salis duos lapides, . . . piscis secundus . . . De uno quoque castro ab avia mensale unum et manuterium unum omni anno . . In festo sancti Benedicti bos . . . In festo sancti Wencezlai ab agazone poledrum . . . Zagradnego XVI okou.« Ibidem, č. 175, str. 79 n. Listina téže kapitoly (asi z r. 1135): »a moneta marcam . . . W Travnice . . . a villico quatuor modii farinae et porci tres, arietes tres . . . De uno quoque castro a villicis per totam Boemiam pauperibus annuatim XII paria cottorum, XII paria pellium, XII paria tunicarum, caligarum, subtalarium, cirotecarum, XII cinguli cum cutellis vaginatis et marsupiis. De uno quoque castro ab aviis totius Boemiae XII paria camisiarum, braccarum, succorum. In foro lignum de uno quoque plaustro.« Tamže, č. 220, str. 99 n.

[1]) Cosmas, Chronica I, 40.

chází nás zpráva o tom, kdy konverse taková stala se skutkem, aniž nám vědomo, zda placení desátku penězi bylo zprvu jen fakultativní, kdežto později shledáváme je obligatorním. První zmínka o »šesti denárech« biskupského desátku z poradlí naskytá se v zakládací listině boleslavské (asi k r. 1052), spise neauthentickém, na jehož slovném znění nic zakládati nelze, třebas obsahem s pravdou se srovnával.[1]) V pozdějších pamětech jest řeč o desátku bez udání jeho kvality. Teprve listina z r. 1216 zmiňuje se o »zvyklosti« pražských diecesanů, dávati biskupovi desátek v hotových penězích.[2]) Ještě mladší zprávy vykládají věc tak, že desátkový poplatek míval zprvu jméno poradlných denárů (denarii vomerales), načež ve 13. století přijal název desátkových denárů (denarii decimales).[3]) Pravidelná míra jeho byla šest denárů z hospodářství o jednom lánu pozemků.[4])

S radostí vítali bychom sebe menší historický pokyn, který by značil cestu k určitým počtům o sumě desátkového příjmu a tudíž i rozsahu vzdělávané půdy v Čechách s počátku 13. století. V nedostatku jeho budiž nám dovoleno utéci se k počtům ideálním. Kdyby v době, kterou na mysli máme, polovice povrchu země české, podle nynějších hranic království, byla rozvržena v lány o 60 korcích pozemků

---

[1]) Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052): »addidimus decimationem, quae pertinet ad urbem Caslave, ... quae sex denariis solvitur.« Erben, Reg. č. 115, str. 48.

[2]) List pap. Honoria III. k biskupu pražskému Ondřejovi z r. 1216: »Ad audienciam nostram te significante pervenit, quod quidam de populo tue diocesis, pretextu cuiusdam illicite consuetudinis XXIII, quidam XII, quidam VI, quidam III denarios tantum solvunt pro decimis annuatim.« Prameny d. č. V. str. 126.

[3]) Listina kapitoly boleslavské z r. 1298: »cum ex antiquo tempore in partibus Moravie ... optinuerimus quedam iura episcopalia .. , sicut de sex denariis de laneo unoquoque regionis predicte percipiendis, qui denarii hodie decimales dicuntur, sed vomerales primitus vocabantur, ... ex largicione et donacione principis terre quondam Wratislai ducis oblata.« Emler, Reg. II. č. 1795, str. 771 n.

[4]) List biskupa pražského Mikuláše z r. 1257: »decimis episcopalibus, videlicet sex denariorum, qui de quolibet manso ... per totum regnum Boemie convertuntur.« Emler, Reg. II. č. 140, str. 54.

(korec = 28·7732 aru), vycházelo by biskupovi z 150.453 poradlí 902.718 denárů čili 2856$^3/_4$ hřivny stříbra (počítajíc na hřivnu o 250 gramech 316 denárů). Kdybychom přijali, že dvě třetiny království byly tenkráte zemí kultivovanou, vzrostl by počet poradlí do 200.604 a denárů desátkových do 1,203.624 čili do 3808$^3/_4$ hřivny stříbra. Pravda bude asi uprostřed uvedených počtů, ježto země česká (spolu s Kladskem a Žitavskem, ale bez Chebska) byla najisto z větší částky nežli z polovice svého povrchu vzdělávána.

Nicméně nelze ani menšího počtu z obou řečených (to jest 2856$^3/_4$ hřivny) přijmouti za faktický důchod biskupské komory. Z celkové sumy desátků veliký díl ucházel biskupovi příčinou různých postupů, darování, směn a výkupů, jimiž zvláště kláštery a kollegiátní kapitoly zjednaly sobě právo buď k vybírání nebo k neplacení biskupských desátků. Tak klášter břevnovský vybíral ke svému jmění desátky ze tří krajů: litoměřického, děčínského a bílinského, požívaje kromě toho výhody, že statky jeho, kdekoli ležící, byly prosty desátku (to jest, že úročníci na klášterství břevnovském platili desátek mnichům, ale mnichové neplatili biskupovi). Řečenou výsadu a immunitu přičítali Břevnovští velikomyslné přízni a štědrosti biskupa sv. Vojtěcha k jejich klášteru.[1] Kapitole boleslavské bylo vyjednáno od zakladatele jejího knížete Břetislava I., že smí vybírati ke svému držení biskupské desátky z celého kraje čáslavského.[2] Podle znění listiny, vydávané za bullu papeže Alexandra II., biskup Jaromír (r. 1068—1089) postoupil kapitole vyšehradské

[1] Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »decimas quoque trium provinciarum: Lutomiricensis, Belinensis, Decinensis, et omnium hominum eiusdem monasterii, a memorato fratre nostro Adalberto episcopo . . . monasterio vestro . . . collatas, . . . confirmamus.« Erben, Reg. č. 80, str. 35. Srvn. tamže, čís. 794, str. 372. Emler, Reg. II. č. 1234, str. 533.

[2] Listina kapitoly boleslavské (asi k r. 1052). Erben, Reg. č. 115, str. 48. Sr. list biskupa pražského Jana III. z r. 1269: »decime episcopales . . . in tota Chaslaviensi provincia ad honorabilem Boleslaviensem ecclesiam et ipsius ecclesie capitulum pertinent ab antiquo.« Čelakovský, Cod. iuris munic. II. str. 53.

desátek ze 200 jejich úročníků. [1]) Podobné výsadě, resp. úplné immunitě ve příčině desátkové povinnosti, těšili se kanovníci kapitoly litoměřické, jeptišky u svatého Jiří v Praze, konvent mnichů-benediktinů v Kladrubech, praemonstráti kanonie teplské, johannité a j. [2]) Jest na bíle dni, že alienací desátků, jež dála se téměř z pravidla na prospěch klášterů a kapitol knížecího patronátu, někdy jen pouhým rozhodnutím světské moci, ztenčován byl důchod biskupský.

Mocnější držitelé stolce Vojtěchova bránili se redukci příjmů, zejména desátků, a hleděli zase dojíti plného práva k nim, ježto desátky byly nejen požitkem ordináriovým, ale i dividendou chudých, patronátních chrámů biskupských a kathedrální kapitoly. Přemyslovec Jindřich Břetislav sotva obdržel berlu (r. 1182), uhodil na mnichy kladrubské, aby platili desátek z hospodářství svých statků, a když nedočkal se ochoty, kázal svým lidem, by poplenili klášterské panství Korojedy a vzali z něho tolik, kolik mnichové zadržují desátku. Teprve po žalobách u knížete přijal biskup svědectví od opata, že klášter kladrubský jest osvobozen desátkové povinnosti kromě některých mladších statků svých (panství Krašova a Liběvic), podle smlouvy, kterou byl učinil s biskupem Danielem (r. 1148—1167), postoupiv jemu dvě vsi: Doudlenovice a Valterov v náhradu za ušlé desátky. [3]) Povšimnutí zasluhuje, že jiná

[1]) Přípisek k letopisu Kosmovu (k r. 1070): »Episcopi ... suis de decimis trecentos homines ad eandem ecclesiam segregaverunt, praesul Pragensis ducentos, Olomucensis centum.« Prameny d. č. II. str. 102.

[2]) Sr. Erben, Reg. č 124. str. 52; č. 723, str. 337; č. 377, str. 169; č. 456, str. 205; č. 418, str. 188; č. 699, str. 323.

[3]) List knížete Fridricha z r. 1183: »Cladrubiensis locus ... totius decimationis immunitatem per omnes circuitus et villas, excepto circuitu in Krassou et villa in Lebevnice, Bertholdo eiusdem loci abbate satagente, Daniele Pragensi praesule consenciente ... duabus villis, Dudlenovice et Walterowa, et hebdomade thelonei in Tugast, quae ad ipsum claustrum pertinebant, vice decimarum episcopo traditis, perpetuo iure obtinuit ... Henricus ... Pragensis episcopus ... ipsum coenobium, praecipue circuitum in Kuroged contra maiorum statuta vexare coepit, donec per Lampertum, iam dicti loci abbatem, in praesentia mei et

zpráva z téhož kláštera klade smlouvu o desátky k době biskupa Heřmana (r. 1099—1122).[1]) Ve starších letech svých nebyl již Jindřich Břetislav tak rozhodným hajitelem biskupských emolumentů, nýbrž sám promíjel desátky duchovním ústavům, jakož víme zejména o munificenci jeho k johannitskému hospitálu v Praze. Za ves Rovné u Roudnice propůjčil mu immunitu desátkovou po všech statcích, které již v diecesi měl nebo příště by získal. Při tom pozoruhodný jest důvod výsady: aby prý johannité došli žádoucího pokoje a přestali naříkati na biskupské výběrčí desátků, kteří lidem jejich působili zhusta obtíže, i také z lásky a milosrdenství k bratřím hospitalářům biskup postupuje jim právo k vybírání desátků.[2])

S energií celého muže ujal se díla druhý nástupce Jindřichův Ondřej (r. 1214—1224), hodlaje nejen chrániti pokladu biskupského před dalším úbytkem, ale i pokud možná, zpět dobýti neztenčeného práva k desátkům podle tenoru zákona církevního a sněmovních úchval. Prvním činem bylo ohledati základy desátkových excepcí v diecesi. O klášterech, které odvolávaly se na koncesse od předešlých biskupů a dokazovaly, že koupily si desátky za vsi, postoupené k biskupství, učinil dotaz u stolice apoštolské v Římě, zda by možno bylo revokovati řečené smlouvy a koncesse. Papež Honorius III. přisvědčil k otázce, však s výhradou: jestliže postoupení desátků

---

principum coram positorum evidenti convictus ratione, ab eorum insecutione cessare compulsus est.« Erben, Reg. č. 377, str. 169 n.

[1]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1186): »concambium fecerunt libertatis causa cum domino Hermanno, Pragensis ecclesiae episcopo, pro decimatione, quae per totam terram Boemiae solvitur annuatim, addentes iam dicto episcopatui duas villas Walterowo et Dutlenowice pro debito iam dictae decimationis obtentuque iustae absolutionis.« Erben, Reg. č. 389, str 177.

[2]) Listina johannitského hospitálu (v Praze) z r. 1194: »quia vero praedicti fratres saepe querimoniam faciebant de molestiis, quas in villis suis decimae collectores eorum hominibus saepius inferebant: intuitu nihilominus pietatis et misericordiae . . . omnium villarum suarum, vel quas inpraesentiarum possident, vel quas postmodum usquequaque temporis Deo propitio poterunt adipisci, decimas eis indulsimus amplius in perpetuum iure hereditario possidendas.« Erben, Reg. č. 418, str. 188.

stalo se škodou pro biskupství, a tak proti církevnímu právu.[1]) Od klášterů, které nevědomo jak získaly výsady desátkové, žádal Ondřej, aby zřekly se svých praetensí a platily desátky od počátku jeho biskupování. Proti tomu bránil se zejména, pokud víme, opat teplský, i podstoupil soud s biskupem, ve kterém zprvu propadl, ale později, jak se zdá, přece zvítězil. Papež Honorius III. ustanovil stranám auditora, kaplana svého Řehoře, jemuž opat (r. 1217) předložil opis listiny, zavírající v sobě darování od biskupa Daniele II. a přivolení kapitoly pražské (z r. 1201), aby kanonie teplská nebyla povinna odváděti desátek ze svých statků biskupovi, ale směla obraceti jej ve prospěch kláštera.[2])

Důchod biskupského desátku doznával újmy také tím, že někteří zemané ze svévole zadržovali desátek, nebo udávali menší výměru svých hospodářství, aby nepřibylo platu. Kromě toho horšila se mince, kdežto počet peněz, jimiž bylo placeno (šest denárů z poradlí), zůstával nezměněn. Biskup Ondřej, chtěje dojíti slušné náhrady, obnovil požadavek, aby páni a zemané v diecesi platili plné církevní desátky (desetinu úrody polní a přírostku zvířecího), aneb aby denárový desátek přiměřeně byl zvýšen. Požadavkem tím obracel se nejvíce proti pánům, kteří napomáhajíce k výživě duchovenstva (svých kleriků) ročním deputátem, asi čtvrtinou plného desátku, a dávajíce z poradlí po ně-

[1]) List papeže Honoria III. z r. 1216: »Postulasti per sedem apostolicam edoceri, utrum tibi quasdam decimas, quas quidam antecessores tui pro quibusdam villis religiosis concessere quibusdam, auctoritate tibi liceat propria revocare. Ad quod tibi duximus breviter respondendum: quod si concessionem talem contra canones in ecclesiae tuae praeiudicium videris attemptatam, ipsam debes auctoritate superioris legitime revocare.« Erben, Reg. č. 569, str. 267.

[2]) List téhož papeže z r. 1217: »abbas e contra litem contestando respondit, quod bonae memoriae . . . ipsius episcopi praedecessor capituli sui accedente consensu decimas ipsas . . . . Teplensi ecclesiae pia liberalitate donavit, quod tam per scriptum autenticum, cuius transcriptum exhibuit, quam testes idoneos . . . se obtulit . . . probaturum.« Erben, Reg. č. 577, str. 270. Sr. listinu kláštera teplského z r. 1201, tamže č. 456, str. 205.

kolika denárech biskupovi, polovici plného desátku, někdy i více, sobě zůstavovali.[1]) Ze stížností Ondřejových, přednesených potom v Římě, dovídáme se, že zlý příklad vycházel od krále Přemysla Otakara I., jenž ze svých panství odpíral slušného desátku biskupovi, načež i zemští páni i menší šlechtici vzpěčovali se desátkové povinnosti.[2]) Když pak ani opětným napomenutím nepominula renitence pánů a kollátorů vůbec, biskup Ondřej vyžádav si svolení papeže Honoria III., aby směl trestem dokročiti na zkracovatele církevního práva, ohlásil interdikt čili stavení služeb božích v celé diecesi r. 1217.[3])

Při rovnání sporu mezi biskupem a jeho diecesany hájil se král Přemysl Otakar proti nárokům Ondřejovým a dopisoval papeži, že není s pravdou, jako by on ujímal na desátcích ze svých statků, ale ovšem že větší díl odvádí ke královským kaplím, ostatek pak pouští biskupovi; zemany, zadržující desátek, jakmile žaloba proti nim jest mu ohlášena, že trestá a donucuje, aby platili.[4]) Avšak biskup žádá si patrně

---

[1]) List papeže Honoria III. z r. 1217: »Ad audienciam nostram te significante pervenit, quod quidam de populo tuae diocesis pretextu cuiusdam illicite consuetudinis XXIII, quidam XII, quidam VI, quidam tres denarios tantum solvunt pro decimis annuatim in ecclesiarum praeiudicium et salutis proprie detrimentum.« Prameny d. č. V. str. 126.

[2]) List téhož papeže ke králi Přemyslu Otakarovi I. z r. 1217: »decimas de tuo domanio non exsolvis, unde tam magnates quam humiles regni tui tuum sequentes exemplum, eas retinere pro parte maxima non formidant.« Erben, Reg. č. 578, str. 271.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1217: »proiecte sunt quedam litere continentes . . . : Ego Andreas, Pragensis episcopus, interdixi divina celebrari per totum episcopatum meum iure ordinarie iurisdictionis literarum Honorii pape, quarum forma talis est: Significante nobis Pragensis ecclesie episcopo, quod quidam de populo Boemie decimas non solverunt« etc. Prameny d. č. V. str. 127.

[4]) List téhož krále z r. 1217: »Decimas de meo domanio ad singulas regales capellas integraliter persolvo, exceptis, quae episcopo debentur, quae usque hodie percipiuntur; et detentores illarum per universam terram punio, super quos mihi querimonia defertur, et ad solutionem compello.« Erben, Reg. č. 581, str. 273.

desátků zvláštních, v Cechách neobvyklých, a tu králi není možno přiměti šlechtice nebo poddané k tomu, aby dávali desátkem více, nežli posud bylo zvykem, i nedovedl by toho ani tenkráte, kdyby řečené desátky směl podržeti pro sebe. Co se tkne desátků starých, poněvadž na mnohých místech váznou, sliboval král, že se o to postará, aby byly splaceny.[1]) Konečný slib králův z r. 1219 vyzněl v ta slova, že Čechové jsou hotovi platiti desátky podle staré zvyklosti, a že král dopomůže k desátkům v těch místech, kde posud se neujaly nebo zašly.[2])

Smíření biskupa s národem, sjednané r. 1219, nemělo dlouhého trvání. Ať sledujeme jen neshodu o desátky (kdežto sporných kusů byla již celá řada), ukázalo se záhy, že dobrá vůle od obou stran jest vzdálena, neboť co král a Čechové nazývali »starým zvykem«, v tom biskup Ondřej nechtěl spatřovati než »nešvar« nebo »zlořád«.[3]) Když potom druhá roztržka byla rovnána v Římě, jednatel králův a panstva českého M. Jan de Scacario přislíbil konečně jménem mandantů svých, že budou platiti desátky biskupovi a jeho kostelu i jiným kostelům a osobám církevním plně a neztenčeně, jak se sluší podle práva. Jednání o lidové desátky (desátky menších lidí, než byli páni) odloženo bylo k roku před papežským legátem nebo delegátem, kdy teprve spravedlivému nároku biskupovu, pokud jich se týče, nejen pro futuro, ale i pro praeterito mělo

---

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1218: »gentem nostram ad insuetas hactenus decimas non possumus cogere, nec possumus omnino, etiamsi ipsae decimae nobis nostris deberent usibus deservire; antiquarum quoque decimarum redditus, quod multis locis subtrahuntur, reddi cogemus.« Erben, Reg. č. 595, str. 279.

[2]) List téhož krále z r. 1219: »decimas secundum consuetudinem hactenus habitam solvemus, et sicubi non consueverunt, solvi de cetero faciemus secundum consuetudinem eandem.« Erben, Reg. č. 605, str. 283.

[3]) List papeže Honoria III. z r. 1219: »decimas quoque sibi solvere denegant (rex et barones), pravam consuetudinem praetendendo, quae dici debet potius coruptela.« Erben, Reg. č. 612, str. 286.

církevní, upsán byl řečeným ústavům tak, aby držely jej »právem ustavičným, dědickým, vlastnickým, navždy, svobodně«. [1]) Terminy těmi vyloučen jest pojem držení jen náměstného nebo užitkového, léna, výsluhy, nájmu, ať stručně díme, všeho, co není pravým majetkem (dědictvím). Kde bylo úmyslem donátorovým obmeziti nebo zúžiti majitelské právo ústavu, pokud se tkne statku právě darovaného, nebývá v listinách okolnost ta pominuta mlčením, nýbrž výslovně se připomíná. Tak při darování lesních újezdů na pokraji země vymiňováno knížetem, aby kapituláři nebo mnichové nepostupovali půdy osadníkům, to jest nedávali káceti hvozd, stojící na ochranu země proti vpádům nepřátelským. [2]) Představení církevní měli právo nejen spravovati statky ústavů (dědiny klášterní a kapitolní), ale i v čas potřeby částky jejich prodati, za jiné zboží směniti, výsluhou propůjčiti, i darovati, jen když nebylo se škodou kláštera nebo kapitoly. [3]) Knížata sama přijímala dílce církev-

---

[1]) Sr. rčení listin: »perpetuo iure possidendam« (asi r. 1159) »in perpetuum hereditario iure possidenda« (r. 1165), »proprietario iure possidendos« (r. 1175), »perpetuo possidendum« (roku 1181), »libere possidendos« (asi r. 1199); »iure hereditario in perpetuum possidendas« (r. 1189), »perpetuo iure possidenda« (r. 1193). Erben, Reg. str. 182. 187, 155, 166, 200; 188, 187. Cfr. ibidem, str 158, 167, 174, 182, 189, 221; 195, 258, 265, 287.

[2]) List krále Vladislava I. (k r. 1167): »eidem ecclesiae contuli... silvam totam... Statuimus etiam et firmiter observari praecepimus..., ne unquam aliquibus hominibus villas in ipsa silva ponere aut quippiam operis ad usus proprios elaborare consentiant.« Erben, Reg. č. 319, str. 140. Sr. tamže, č. 647, str. 301.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1222: »praepositus et fratres eius in Dogzan... donationem nostram (dimidiam villam in Uhrec) cuidam nobili... pro LX marcis argenti iure hereditario vendiderunt.« Erben, Reg. čís. 662, str. 308. Sr. tamže, str. 225. Listina kláštera milevského z r. 1207: »commutationem quarundam villarum voluntarie celebravimus.« Erben, Reg. č. 507, str. 231. Sr. tamže, str. 169, 171, 186 nn., 244. List knížete Konráda Oty z r. 1189: »Fratres vero eiusdem hospitalis Groznatae duas villas concedunt..., ut in vita sua sine censu cum et pro liberis possessionibus suis eas teneat,« Erben. Reg. č. 401, str. 183. List biskupa pražského Fridricha z r. 1177: »villam ecclesiae (Pragensis) Lazi nomine hereditario

ních statků pod roční plat nebo činila směnu o ně dávajíce dědiny své (statky korunní) za dědiny církevních ústavů a doplácejíce hotově, oč cena těchto převyšovala cenu oněch.[1]) Pomoc, kterou kláštery poskytly někdy knížeti v jeho tísni finanční, nezůstala bez náhrady. Za věci, přijaté z pokladu klášterního, rozmnožil panovník jmění kláštera darováním pozemků; za peníze, vydlužené v čas potřeby, dával do zástavy své statky a poustěl je časem v dokonalý majetek kláštera, když trhová suma peněz byla mu od opata doplacena.[2]) Stalo li se, že statky církevních ústavů doznaly pohromy válkou, kníže pamatoval na to, aby škoda nahrazena byla novým darováním.[3]) Tak svědčí listiny; i není, proč bychom příklady, jimi ohlašované, pokládali za výjimky od jinakých (domnělých) pravidel.

Od právních činů lišiti dlužno přehmaty, jimiž veřejná světská moc zasahovala někdy do majetkového práva církve. Jako běh po-

iure ei (militi Pribizlao) possidendam contuli.« Erben, Reg. č. 358, str. 158.

[1]) List knížete Fridricha (k r. 1186): »Haec autem sunt nomina villarum, quas a fratribus (johannitů) pro censu suscepi: Psov ... et Borizlav.« Erben, Reg. č. 386, str. 175. Sr. tamže, str. 168, 174. List téhož knížete z r. 1183: »fratres in Plaz ... mecum concambium inde (de Chisko) fecerant pro alio quodam praedio inferius Zechuticz nomine.« Ibidem, č. 378, str. 170. Sr. tamže, str. 155, 181.

[2]) List knížete Soběslava II. z r. 1176: »quasdam res ecclesiae s. Mariae in Claderub ad necessitatem meam, non tamen sine voluntate abbatis et fratrum, accepi. Ad illarum vero rerum restaurationem do ecclesiae s. Mariae in Claderub circuitum N. libere et proprietario iure possidendum.« Erben, Reg. č. 354, str. 156. List krále Přemysla Otakara I. z r. 1219: »villam Bogeniz, quam abbas Gerlabus pro centum et X marcis a nobis obligatam tenuit, regia auctoritate eidem donavimus eodem iure, eisdem terminis, quibus nos possedimus, liberaliter perpetuo possidendam.« Tamže, č. 611, str. 285. Cfr. ibidem, str. 260, 275.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1192: »villam nostram Chilichi ... pro satisfactione iniuriae et laesionis ipsis (fratribus monasterii Brevnoviensis) per nos et nostros illatae Deo et divis Adalberto atque Benedicto ... contulimus ... quiete perpetuo possidendam.« Erben, Reg. č. 412, str. 186. Sr. tamže, str. 176.

litických věcí řídil se na mnoze osobní povahou knížete, tak i pokojné spolužití církve a státu záviselo z velikého dílu na osobách biskupa a knížete. O některých knížatech víme z výslovných svědectví vrstevníků, že milovala duchovenstvo a podporovala interessy církve, o jiných zase, že nebyla nakloněna kleru a dala mu okoušeti své nepřízně.[1]) Se strany biskupů vycházel podnět ke sporům velmi zřídka, ježto většina biskupů hleděla mírumilovnosti a dobrého srozumění s knížetem. Nicméně energičtí hierarchové, jako byl sv. Vojtěch, kněžic Jaromír, kněžic Jindřich Břetislav a Ondřej, utkali se bojem s panovníky, hájíce buď práv církevních nebo kázně nebo slušného řádu v zemi. Naproti tomu chápala se knížata zbraně, která by nejcitlivěji ranila a připomněla biskupům, že hmotný podklad ústavů církevních, to jest majetek, neb aspoň pokojné držení jeho závisí na benevolenci světského pána. Sahala na statky episkopia a jiných ústavů církevních. Konfiskace, stavení důchodů, plen a pustošení statků bývalo odpovědí na reklamaci biskupovu. Injurie téhož druhu přiházely se někdy z velikého nedostatku peněz v pokladně knížecí, když panovník nemohl dostáti mimořádným závazkům svým za hranicemi země.[2]) Častěji pak než od knížete zemského vlastnické právo církve rušeno bylo od údělných knížat a správního úřednictva po krajích. Jejich zištnosti a hrabivosti stěží jen ubraňovala se drobnější šlechta, natož osoby duchovní.[3])

Příležitost k tomu, aby zeměpanští úředníci sa-

[1]) Jarlochův Letopis k r. 1197: »Wladizlaus dux Miliconem ... designavit in episcopum negata omni electione clero, quem in odium defuncti episcopi non multum diligebat.« Prameny d. č. II. str. 513.

[2]) Cosmas, Chronica; III, 21: »Zvatopluk dux sacra spoliat delubra, ... et quicquid micabat auri et argenti in Boemia, corrasit.«

[3]) List knížete Přemysla Otakara I. z r. 1218: »dominus Theobaldus, cui tanquam fideli custodiam Pliznensis provinciae commisimus, nobilem virum Groznatam, praedictae ecclesiae fundatorem, in eadem villa multis gravaminibus infestavit.« Erben, Reg. čís. 540, str. 251. Sr. tamže, čís. 249, str. 111 n.; č. 893, str. 179 n.

hali po majetku církevním, dána byla tím, že lidé duchovenských vrchností příslušeli ke světským veřejným soudům a nesli přemnohé povinnosti, jež potřeba zemská a právo knížecí vyhledávaly původně od svobodných držitelů půdy. Hradští úředníci soudili poddané nejen ze zločinů (vraždy, zabití, ranění, loupeže, krádeže, žhářství a j.), ale i ze žalob (nárok, hlava, viselec, ranník a j.). Za tou příčinou směli jak sami vstupovati do poddanských vsí, tak i vypravovati tam své biřice (komorníky), aby poháněli vinníky nebo obesílali obžalované (vřez). Podobně když vyhledáván byl původce krádeže (svod), nebo když poddaným platiti bylo veřejnou pokutu, měli úředníci svobodný přístup do vsí a právo prohledávati domy. Lidé ze zločinu vinění podstupovali soudy boží (kyj, meč, voda, železo) a platili jak za šťastný ordál (čistotné), tak ovšem za nešťastný. Při pohánění kterýchkoli vinníků směl komorník, beroucí se poddanskou vsí, jež byla blízka místu jeho poslání, žádati za průvod, to jest přidružiti k sobě dva hospodáře (osada), aby s nimi došel do domu, kdež měl oznámiti půhon. [1])

Ze starého práva zemského zbývalo ještě drahně břemen, doléhajících na poddaný lid a vydávajících jej ve zvůli hradských úředníků. Po rozkaze úřadů bylo poddaným stavěti a opravovati hrady,

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »provinciali iure seu lege ... iudicio pro qualicunque causa ... astare et omne iudicium quaerere.« Erben, Reg. č. 78, str. 34. Listina kapitoly litoměřické (asi k roku 1057): »venditiones: ssvod, glava, narok, nedoperne, grrdost.« Tamže č. 124 str. 52. Listina kláštera oseckého (k r. 1203): »excessus rusticorum ..., scilicet sive se mutuo vulnerent vel occidant seu qualibet arte conturbent.« Ibid. č. 470, str. 215. Listina téhož kláštera (k r. 1208): »de excessibus rusticorum ... cuuiscunque criminis inter eos causa agatur, incendii, furti, rixae«. Tamže čís. 510, str. 232, — Listina kláštera břevnovského (k roku 1220): »homines monasterii ... si per experimentum ferri candentis vel aquae frigidae seu ferventis vel vomeres calcandos seu duelli ... culpabiles inveniantur.« Ibid. č. 620, str. 291. Táž listina: »ozzada ...., rannik ..., vizelez ..., wrez.« L. c. Listina biskupství pražského z r. 1250: »kyg, mech, woda, selezo.« Emler, Reg. II. č. 2648, str. 1163.

hloubiti příkopy, pracovati při stavbě a opravě mostů, pomáhati při úpravě rybníků, káceti les (přeseka), i jiné a jiné roboty zemské (na př. opravu cest) vykonávati. Poplatkem ke hradu připomíná se tak zvaný nářez (částky masa ze zabité domácí zvěře) a osep (míra sutého obilí), jenže nevíme, zdali poplatek ten byl jen výkupnou dávkou za zemskou robotu či platem vedle ní. V čas válečné výpravy, kdy vrchnosti měly pomáhati ke spižování vojska (dodávati potraviny, složené na vozech), anebo v čas generálního roku (zemského sněmu), kdy pomoc téhož způsobu od vrchností byla vyhledávána, neprošla doprava řečeného proviantu bez spolupůsobení a obtížného zaneprázdnění poddaných (povoz, pojezda, provod). [1]) Vedle toho ukládalo se právem knížecím, aby poddaní nasluhovali lovecké družině dvora, přijímali pohostinu honce a psovody (psárové), krmili psy, vláčeli sítě (tenetné), a pod. Třebas břemena taková všechna pospolu netiskla hospodářů jednoho a téhož panství, nýbrž podle krajin rozdílně naléhala, byla přec na překážku pokojného držení vsí se strany duchovenských vrchností. [2])

---

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »provinciali iure seu lege . . . oppida aedificare, . . . pontes renovare.« Erben, Reg. č. 78, str. 34. Listina kapitoly litoměřické (asi k r. 1057): »terrena negocia«. Palacký, Radhošt; II. str. 191. Listina kláštera kladrubského z r. 1176: »homines eiusdem ecclesiae . . . absolvo a succisione silvae, excepto illo loco, ubi ipsi solent succidere.« Erben, Reg. č. 354, str. 156. Listina kláštera teplského z r. 1213: »pro castrorum, quae in terra sunt, reaedificatione, . . . pro ingruenti aliqua expeditione, . . . pro reparatione viarum.« Tamže, č. 548, str. 256. Listina kláštera břevnovského (k r. 1220): »narez, . . . ozzep; . . . nobis ad expeditionem proficiscentibus seu colloquium celebrantibus currus victualibus honeratos . . . dare . . . ; prezeca, poiezda . . ., opera castrorum seu fossatorum ac piscinarum.« Ibid. č. 620, str. 291. Listina kláštera svatojirského (z r. 1227): »a publicis muneribus, videlicet . . . a custodia murorum, a vigiliis nocturnis, quae fiunt in castris, . . . ab honere, quod dicitur powowod (povoz) et prowod.« Tamže č. 722, str. 335.

[2]) Listina kláštera břevnovského (k r. 993): »venatores . . . hospitio recipere.« Erben, Reg. č. 78. str. 34. Listina kláštera kladrubského z r. 1176: »homines eiusdem ecclesiae . . . a caniductoribus liberos esse volo.« Tamže, č. 354, str. 156. Listina kláštera břevnovského (k r. 1220): »nochleh, et a

Ježto půda lesní, přiléhající ke vsím, zůstávala namnoze majetkem knížecím, nesměli poddaní bez dovolení a platů užívati jejich produktů. V listinách připomíná se dvojí poplatek, kterým hospodáři byli povinni z lesa, to jest: »cestné«, odváděné z vozů či spíše z nákladu dřeva, a náležité polesnému, a »šestné« (šest denárů), náležité lovčímu. Při prodeji potravin, jež vesničané donášeli a vykládali na veřejných tržištích, vymáhán poplatek tržní, jakož i jinak poddaní lidé, vezoucí náklad veřejnou cestou, musili platiti mýtné, přívozné, atd. Když zavedena byla generální kollekta čili berně na pomoc knížeti v mimořádných potřebách jeho, přibyla nová tíha na bedra »ubohých« lidí. [1])

Se strany šlechty, zejména zemských pánů, dály se zvláštní přehmaty na úkor vlastnického práva církve a jejich ústavů. Kláštery a kapitoly slynuly pohostinstvím, skýtajíce je nejen chudým pocestným, ale i pánům. Při tom nebylo v kraji, kromě knížecích hradů a panských sídel, místností ke schůzím a rokům tak příležitých jako v klášteře nebo v domě kapitolním. Prohlédajíce k oběma uvedeným okolnostem, kladli šlechtici sjezdy své do klášterů a kanonií, i vedli si časem tak nevázaně, že proti vůli hostitelů stravovali jídelné a nápojné zásoby duchovních domů. Podobným zlozvykem bylo, že šlechtici užívali klášterů a dvorů klášterních za hospody, zajížděli k nim na nocleh, vymáhali v nich pro sebe a svou družinu cestovního opatření a nelaskavě nesli,

retibus ad venationem nostram ducendis et a victualibus canibus dandis ipsorumque custodibus, ... et pzarowe.« Ibid. č. 620, str. 291.

[1]) Listina kapitoly vyšehradské z r. 1187: »collecta generalis .. super homines ecclesiae.« Erben, Reg. 392, str. 179. Listina kláštera břevnovského asi z r. 12 0: »homines Brevnowensis ecclesiae in omnibus theloneis, in aquis et in viis, vel in quibuscunque locis ... in nullo molestetis.« Tamže č. 45?, str. 204. Listina téhož kláštera (k r. 1220): »ceztne, pertinens ad beneficium forestarii, super currus ecclesiae antedictae et pauperes ...; sex denarii, quod dicilur seztne, qui dantur magistro venatoriae dignitatis ... ; in foro Pragensi vel alias .... pauperes Brevnoviensis ecclesiae res suas vendentes in nullo audent molestáre.« Ibid. č. 620, str. 291.

když nebylo jim ve všem vyhověno. Insolence některých šlechticů vystoupila až tak, že pořádaly hony v lesích klášterních a poddaným duchovenským poroučeli svůj dobytek, aby jim jej krmili a ošetřovali. Tak užívání církevního pohostinství zvrhlo se v pych, a majetek církevní činěn spolumajetkem okolních šlechticů.[1])

Přirovnáme-li statkový majetek episkopia, kapitol a klášterů v Čechách ke světskému zboží předních církevních ústavů v Bavorsku a zemích německých vůbec, shledáme ve věcech, jež tu i tam stejným jménem jsou označovány, veliký rozdíl. Kdežto u nás lidé duchovenských vrchností až do pozdních let 12. století zůstávali pod právem obecným (zemským a knížecím), v našem sousedství na západě uvedeni byli záhy pod zvláštní právo svých vrchností. Panovníci tamní propůjčovali totiž biskupstvím a předním klášterům immunitu vzhledem k poddaným, to jest zbavovali veřejné úředníky své práva souditi poddané duchovenských vrchností, vymáhati od nich roboty hradské a žádati pomoc v čas válečné výpravy, i pouštěli zároveň biskupům a opatům moc, aby sami soudili své poddané nebo zřizovali jim soudce (advocati) a brali nejen pokuty, ale i všechny výkupy veřejných břemen. Tak naproti církevnímu zboží v Čechách, hrubě závadnému a nemnoho výnosnému, statky předních církevních ústavů v Německu staly se majetkem čistým, nezávadným a výnosným, územím immediátně říšským, jehož dočasní držitelé (biskupové a opati) vstoupili v řadu knížat říšských.[2]) Menší immunita, propůjčovaná kapitolám

[1]) Listina kláštera břevnovského (k r. 1220): »nec barones seu alii milites in domibus Brewnoviensibus hospitentur nisi voluntate abbatis vel fratrum ipsius.« Erben, Reg. č. 620, str. 291. Listina klášterů českých z roku 1222: »nobiles terrae contra voluntatem abbatum et praelatorum et clericorum aliorum equos suos pascendos in curiis eorum ponunt.« Tamže č. 651, str. 303. Cfr. ibidem, č. 1290, str. 596.

[2]) Příkladem uvádíme arcibiskupství salzburské a immunitu jeho z r. 816, biskupství brixenské a immunitu jeho z roku 845, biskupství pasovské a immunitu jeho z r. 887. O immunitě řezenského biskupství svědčí slova královské listiny z r. 858: »iubemus, ut nullus iudex publicus . . . super homines liberos

a klášterům druhého stupně, záležela v tom, že poddaní na statcích jejich nebyli souzeni od zemépanských úředníků, ale od fojtů kapitolních nebo klášterních.[1]) V Čechách, jak svrchu jsme ukázali, zůstávalo i soudnictví nad duchovenskými poddanými v rukou veřejných úředníků a proto neshledáš v písemných památkách našich před počátkem 13. století ani zmínky o fojtech ať biskupských nebo klášterních nebo kapitolních.

Lze si domysliti, že závislost duchovenských poddaných na světské moci nebyla představeným klášterů a kapitol, zvláště pak biskupům pražským, věcí milou. Nicméně trvání její spočívalo na důvodech a okolnostech, jimiž pohnouti nebo je změniti nemohla ani sebe usilovnější snaha českých praelátů. Obecnost veřejného práva tkvěla tu hluboko v půdě státního zřízení a měla tolik příznivců, kolik bylo šlechticů, žádostivých hradských úřadů. Ani kníže, nechtěl-li rozpoutávati žádostivost pánů po zvláštních právech (výsadách a immunitách) a vydávati na otřesy jednotu knížectví, nemohl přáti církevní immunitě, pokud se tkne poddaných na statcích duchovenských. Co poskytnouti mohl, však teprve ve 12. století, byla sleva nebo prominutí některých robot zemských a dvorských. Příklad toho shledává se k r. 1176, kdy kníže Soběslav II. osvobodil lidi kladrubského opatství »od psovodů« a polevil jim v »přesece«, tak že měli robotu lesní vykonávati jen poblíž svých vsí,

---

(nápravníky) vel Sclavos ullam potestatem habeat in quoquam illos distringendi, neque ad placitum ullum vel in hostem ullo unquam tempore ire compellat, quamdiu advocati eiusdem sedis iustitiam facere voluerint.« Monumenta boica; XXVIII, a. 47.

[1]) Klášter sv. Jimrama v Řezně těšil se immunitě soudní již v 10. století. Sr. list císaře Oty II. z r. 980: »concessimus etiam . . . , ut nullus ex iudiciaria potestate comes vel iudex servis seu parscalchis eidem loco servientibus audeat aliquid iniurium facere, nec in aliqua causa eos iniuste vexare; et si forte quid negotii acciderit inter eos in furtis seu homicidiis vel quidlibet huiusmodi, comes nullus vel exactor nec bannum inde requirat, vel publicum ad mallum eos banniat, vel aliquam super eos potestatem exerceat, sed tantum monachi et advocatus eiusdem loci.« Monum. boica; XXXI, a. 287.

a ne s jinými lidmi pospolu daleko od domova.[1]) Před tím kníže Vladislav II. (r. 1140—1173) propůjčil »svobodu« bratřím cisterciátům a osadníkům jejich v celé zemi. Stručná zmínka pozdější [2]) nenaznačuje pohříchu, v čem záležela dotčená svoboda.

Stěnu, dělící církevní ústavy v Čechách od immunity statkové, porazil ve vhodné chvíli biskup-Přemyslovec Jindřich Břetislav. Podnět k boji o svobodné držení majetku vzešel z počínání údělného knížete Děpolta, jenž vládl čtvrtinou země, jak se podobá, Čáslavskem, Chrudimskem a Vratislavskem. Děpolt ve svém údělu dopouštěl úředníkům (vladařům), aby utiskovali poddaný lid a vymáhali veřejné platy i robotní povinnosti jeho způsobem tak příkrým, že biskup uznal za potřebné, ujmouti se dušníků a napomenout kněžice, aby šetřil spravedlnosti. Když napomenutí zůstávalo bez účinku, biskup ohlásil interdikt služeb Božích v celém údělu Děpoltově, a tak teprv pohnul kněžice, bratrance svého, aby mírněji nakládal s poddanským lidem.[3])

Ježto i v ostatních krajích země (mimo úděl Děpoltův) knížecí úřednictvo podobně, ba horší měrou tisklo duchovenské poddané, akce biskupova neskončila se ukrocením Děpolta, nýbrž přešla v tuhý spor s knížetem zemským Fridrichem. Běželo o rozsah biskupské pravomoci quoad temporalia a poměr její k moci knížete jako hlavy státu. Průběh sporného jednání není nám s dostatek pově-

---

[1]) List knížete Soběslava II. z r. 1176: »Omnes homines eiusdem ecclesiae ... absolvo a succisione silvae, excepto illo loco, ubi ipsi solent succidere, et a caniductoribus eos liberos esse volo.« Erben, Reg. č. 354, str. 156.

[2]) List knížete Fridricha z r. 1186: »in eodem praedio iam nominati fratres et coloni eorum eadem degant libertate, qua alii fratres Cisterciensis ordinis et villani ipsorum in nostra provincia a patre nostro donati noscuntur.« Erben, Reg. č. 388, str. 176.

[3]) Jarlochův Letopis k roku 1182: »Dux Theobaldus, patruelis ... tam episcopi quam Friderici ducis, de cuius gratia per quartam partem principabatur, sic laxaverat lora vilicis suis, quibus licebat, quidquid libebat. Quod episcopus diu non ferens terram ditionis suae sub interdicto posuit et cum suis ad satisfactionem coegit.«

dom; víme toliko, že biskup nemoha svou na vrchu postaviti, vyšel ze země a zabral se k císaři Fridrichovi I. do Italie (na podzim r. 1186) předložit jemu rozepře s knížetem. Císař vyslechl žalobu a uložil stranám rok na budoucím říšském sněmu v Řezně (ve středopostí r. 1187).

S počátku měsíce března r. 1187 přišel tedy jak kníže Fridrich s mnohými pány českými, tak biskup Jindřich Břetislav, bratranec jeho, s pražskými kanovníky a opaty ze své diecése do Řezna.[1]) O rovnání jich před císařem vypravuje letopisec takto: Za biskupa mluvil markrabí Dedo z Grojče, i žaloval na bezpráví a mnohá příkoří, kterých zakusiti bylo pražskému biskupovi s vědomím a vinou knížete Fridricha. Na to zástupce knížete odmítaje žalobu jako věc ke sněmu říšskému nepříslušnou, ježto prý biskup Jindřich Břetislav jest kaplanem knížete českého, jako byli všichni předchůdci jeho, biskupové pražští, uhodil hned na odpor přítomných sněmovníků, zvláště metropolitů a biskupů, kteří se souhlasem císaře osvědčovali, že biskup pražský jest knížetem říšským jako jiní biskupové v říši, ježto od císaře přijímá potvrzení ke svému úřadu a účastní se dvorských roků.[2]) Biskup Jindřich Břetislav slyšel ovšem milerád taký úsudek sněmovníků a vyžádal si potvrzení jeho od císaře, jehož pak dostalo se mu listem o zlaté pečeti.[3])

Zpráva letopiscova byla by korrektnější, kdyby uváděla, že biskup sám hned po žalobách na knížete žádal za propůjčení immunity čili osvobození poddaných lidí na biskupství od soudní a správní moci veřejných úřadů v Čechách. Když toho dosáhl, vyprosil

---

[1]) Týž letopis k r. 1182. Pokračovatel Kosmův k r. 1187. Prameny d. č. II. str. 480. 280.

[2]) Jarlochův Letopis k roku 1182: »decernentibus, quod Pragensis episcopus more Teutonicorum episcoporum ab omni subiectione ducis debeat esse liberrimus, soli tantum imperatori subiectus vel obnoxius, cuius imperii est princeps, cuius visitat curias, a quo suscipit sceptrum et investituram.«

[3]) Týž letopis k r. 1182: »Super qua libertate petivit episcopus et accepit sacrum pragmaticum, hoc est regale privilegium. aurea bulla munitum.« Prameny d. č. II. str. 480.

si císařský list na potvrzenou, zlatou bullu Fridricha Barbarossy, datovanou nejspíše v Řezně v měsíci březnu r. 1187. Novější historikové skládají z toho vinu na Jindřicha Břetislava, že zatouživ po hodnosti říšského knížete a přijav ji ve sporu s knížetem zemským, uvedl v nebezpečenství jednotu říše české a zachování moci její o předešlé velikosti. Při tom, nevíme proč, bývá přehlédáno, že kníže Fridrich mohl vstříc vyjíti oprávněným žádostem biskupovým a tak uložiti pokoj mezi episkopiem a principátem, že zboží biskupství pražského nebylo panstvím spojitým a nečinilo tedy tudíž jednotného území knížecího, že zavedením immunity získalo nejen biskupství, ale i poddaný lid, zproštěn byv nesnesitelného nátisku úřednického, i tak zvaných služeb smerdovských (munera sordida), které potom od panovníků samých prohlašovány byly za přežitek pohanského bezpráví. Svoboda lidu [1]) rozšířila se časem z biskupství na statky církevních korporací, i pronikla dále na panství vrchností laikálních.

Zpravodaj náš dokládá, že zlatá bulla pražského biskupství nebyla za nic vážena od knížete Fridricha († r. 1189), jakkoli panovník ten i přísahou i rukojmími zavázal se před císařem, že ustane od rušení majetkových práv církve. [2]) Nicméně soud řezenský potkal se přece s účinkem u knížete, totiž tím, že Fridrich z opposice proti biskupovi půjčoval immunitu jiným církevním ústavům v diecési. Tak hned v květnu r. 1187 vydán byl kapitole vyšehradské list knížecí toho znění: Jakož posud v mém národě ujednáno bylo na úkor práva zvláště osob duchovních a řeholních, od nynějška, pokud síly mé stačí, chci milerád brániti

---

[1]) Jarlochův Letopis k r. 1182: »Henricus episcopus ... pauperibus defendendis ita tradiderat cor suum, ut pro eorum defensione non vereretur incurrere offensam primatum terae.«

[2]) Týž letopis: »dux Fridericus duobus postea supervixit annis, in quibus neque, quod promiserat, recte implevit, neque ab iniuriis ecclesiae Dei suos officiales coercuit.« Prameny d. č. II. str. 481.

křivdě. Prohlédaje tudíž ke kostelu vyšehradskému, k jehož obraně státi zvláště jsem povinen, že utrpěl mnohých škod a injurií na svých statcích a na jiných věcech, příslušných k praebendám kanovnickým, hodlám jemu dobrotivě a ochotně přispěti ku pomoci. Nejprve tedy prohlašuji újezd jeho, darovaný sv. Petru od prabáby mé, královny Svatavy, za statek svobodný, tak aby žádný z mých bratří (strýců) nynějších nebo budoucích, kromě knížete zemského, ani žádný kastellán neměl tam pravomoci ani na panství, ani na trhu. Také to stanovím, že rytířům (zemanům) ze sousedství není dovoleno, aby vkračovali v lesy, vody a louky, náležité k újezdu... Všechny viny nebo soudní pře, jež naskytnou se v újezdě, souditi bude probošt s děkanem a kustodem v příbytku kapitolním, a všechna pokuta bude příjmem bratří (kanovníků). Kdyby pak z některých zločinů souditi se jim nevidělo, na př. z vraždy, tu bude souditi dvorský sudí zemského knížete, ale vždy všechna pokuta ať náleží bratřím. Ze svodu a nároku, co by připadnouti mělo knížeti, to vše zůstavuji řečeným bratřím nyní i pro všechen čas příští. Jim také propůjčuji, kdekoli bude vymáhání poplatku v Čechách nebo kollekta knížecí (knížete zemského), a mezi poplatníky budou též lidé kostela vyšehradského, aby probošt bral kollektu z lidí svého proboštství, a nepočítej se mu za to desátek, a kanovníci aby brali ze svých lidí celý užitek (poplatek, kollektu) nyní i pro všechen čas příští. Podobně z újezdu sv. Martina v podhradí, kterýž náleží kanovníkům vyšehradským, pouštím všechen příjem všech pokut z kanovnických lidí bratřím nyní i pro všechen čas příští, a ti lidé ať nikomu pod právo nepříslušejí než jen kanovníkům vyšehradským.[1])

Z listu toho jest patrno, že immunita, udělená kapitole, týkala se toliko dvou panství kapitolních, totiž újezdu kralovického (na Sázavě) a újezdu svatomartinského v Oraze. Všude jinde zůstali ještě lidé

---

[1]) List knížete **Fridricha** ze dne 6. května r. 1187. Erben, Reg. č. 898, str. 179 n.

proboštovi a poddaní pánů kanovníků na právu veřejném, jenže kníže zřekl se všeho užitku z nich na prospěch kapitoly, to jest postoupil kapitole kvotu soudních peněz a berně, která by jinak byla důchodem jeho z judikatury a panovnické moci nad řečenými lidmi. Povšimnutí zasluhuje, že tato menší výsada potvrzena jest listinou [1]) ze dne 2. května r. 1187 u přítomnosti biskupa Jindřicha Břetislava jako předního svědka, kdežto v listině svrchu dotčené ze dne 6. května t. r., kterou ujištěna byla kapitole soudní immunita pro újezd kralovický a svatomartinský, biskup mezi svědky se neuvádí.

Po smrti knížete Fridricha vévodili Čechům na krátce po sobě Konrád Ota (r. 1189-1191), Václav (r. 1191) a Přemysl Otakar (r. 1192—1193). O panovnících těch není nám povědomo, jakou platnost pouštěli zlaté bulle, potvrzené zatím od apoštolské stolice v Římě. [2]) Z let vlády jejich nedochází též ani jediný příklad nové koncesse nebo propůjčení immunity buď kapitole nebo klášteru. Biskup Jindřich Břetislav stav se knížetem zemským (r. 1193), obmyslil sice některé kláštery menšími výsadami (pokud víme, prominul klášteru waldsasskému pomezní clo, poplatek mýtní, tržné a kollektu, kterou by poddaní opatství waldsasského v Čechách byli povinni;

---

[1]) List téhož knížete ze dne 2. května r. 1187: »hanc devotionis nostrae donationem novam addimus huic beatissimi princip s apostolorum ecclesiae, ut omnis acquisitio, quae provenire solet in istis: svod, narok et quod vulgo glava dicitur, super omnes homines, ubicunque fuerint, pertinentes ecclesiae, damus in usum fratribus et praeposito nunc et in perpetuum. Si quis vero ex hominibus ecclesiae supplicio capitis damnatus fuerit, possessio quidem eius ecclesiae, caput cedat laqueo. Venditio seu collecta generalis, si quando fuerit super homines ecclesiae, fratribus et praeposito sit nunc et in sempiternum.« Erben, Reg. č. 392, str. 179.

[2]) Listina papeže Innocence III. z r. 1202: »Pragensis episcopus (Daniel) . . . . contra eiusdem ecclesiae privilegium, imperiali ei liberalitate concessum et per sedem apostolicam confirmatum, hominium . . duci Bohemiae praestitit et regalia recepit ab eo, sic subiciens Pragensem ecclesiam servituti.« Erben, Reg. č. 465, str. 209.

klášteru teplskému kollektu ze všech lidí toho opatství[1]), ale nenásledoval předchůdce svého Fridricha v udělování soudní immunity kapitolám (nebo klášterům), ba, jak se podobá, nedopustil kanovníkům vyšehradským, aby podle privilegia svého z r. 1187 vykonávali soudnictví nad poddanými v újezdě kralovickém a svatomartinském.[2]) Praví-li letopisec a vrstevník té doby, opat milevský, Jarloch, že zlatá bulla císaře Barbarossy platila mnoho za dnů biskupa Jindřicha Břetislava,[3]) dlužno tomu rozuměti tak, že lesk dvojího knížectví zdobil osobu Jindřichovu, že statky biskupství pražského na rozdíl od statků ostatních církevních ústavů v diecési měly ráz samostatného panství, jakkoli držitel jich byl zároveň hlavou státu, aneb, ať stručně díme, že doba knížete-biskupa Jindřicha Přemyslovce byla květem církevní praeponderace v Čechách.[4])

Immediátní říšské knížectví pražských biskupů trvalo pouze deset let. Po smrti Jindřichově († dne 15. června r. 1197) nový kníže Vladislav III. nechtěl ukvapiti se s volbou biskupa, ale meškal v uvažování o tom, jak by otupil ostří zlaté bully, nejlépe ovšem s pomocí samého nástupce Jindřichova, muže do libosti knížete povolného a za povýšení své k velikým díkům vázaného. V tom došla zpráva, že císař Jindřich VI v Messině na Sicilii se životem se rozžehnal († dne 28. září r. 1197). Vladislav III. použil nenadálého interregna k tomu, aby ke skutku přivedl úmysl ještě odvážnější, než bylo zlehčení zlaté bully z r. 1187. Svolav

---

[1]) Listina kláštera waldsasského asi z r 1196. Erben, Reg. č. 430, str. 193. Listina kláštera teplského z r. 1197: Tamže, č. 432, str. 195.

[2]) Soudíme tak z papežské konfirmace, kterou kapitola vyjednala listině své ze dne 2. května r. 1187, nežádavši při tom za potvrzení listiny ze dne 6. května r. 1187, jakkoli tato mnohem větší svobody v sobě zavírala. Erben, Reg.č. 436, str. 197.

[3]) Jarlochův Letopis k r. 1182: »regale privilegium, aurea bulla munitum, quod diebus illius episcopi multum valuit, postea vero nihil.«

[4]) Sr. nekrolog o biskupu Jindřichovi (Jarlochův Letopis k roku 1197): »cecidit aureus flos Boemiae, munimentum populi, decus cleri, religiosorum propugnator eximius, cui post beatum Adalbertum nullus exstitit in ista terra secundus!«

repraesentanty diecésního duchovenstva do Prahy, jmenoval před nimi biskupem kaplana svého Milíka Daniele (dne 1. listopadu r. 1197), který vedle úmluvy s knížetem napřed učiněné, přijal hned nejen volbu, ale i investituru z rukou Vladislavových a pokleknuv před knížetem, sliboval jemu manskou poslušnost.[1]) Věc ta by byla sotva prošla, kdyby v Německu nerozpoutala se občanská válka a zápas dvou praetendentů císařské hodnosti, Filipa a Oty. Nástupce Vladislavův kníže Přemysl Otakar I. držel zprvu stranu Filipovi, i získal za to královskou korunu pro sebe i budoucí panovníky země české, spolu s právem, aby králové čeští investovali biskupy ve své říši, a závazkem, aby biskupům těm přáli svobody a bezpečnosti, jaké požívali před tím od císařů a králů říše římsko-německé (roku 1198). Písemné ujištění toto čili privilegium krále Filipa nezachovalo se než jen výpisem nebo rekapi lací v listě císaře Fridricha II. z r. 1212.[2])

Podle úmyslu jmenovaných panovníků, Filipa a Fridricha II., biskup pražský (a rovněž i olomoucký) přestávaje býti immediátním knížetem říše římsko-německé, měl státi se immediátním knížetem království českého. Než nebylo k tomu ani dosti veliké mysli na straně krále Přemysla Otakara I. ani státnické schopnosti na straně biskupa Daniele II., aby důstojnost světského knížete, lehce pozbytá kapitulací Danielovou, byla vrácena biskupovi. Král Přemysl Otakar propůjčil sice pražskému biskupství některých výsad

[1]) Týž letopis k r. 1197: »idem Daniel episcopatu investitus flexo poplite fecit ominium prefato duci Wladizlao in preiudicum antique libertatis et in derogationem privilegiorum imperialium, que investituram Pragensis et Olomucensis episcoporum ad imperatorem pertinere, sed et Pragensem episcopum principem fore testantur imperii, quod usque ad istum episcopum antiquitas transmisit, sed in isto deperiit.«

[2]) List císaře Fridricha II. z roku 1212: »sicut dilectus patruus noster piae memoriae rex Philippus omnium principum habito consilio per suum privilegium constituit: . . . ius quoque et auctoritatem investiendi episcopos regni sui integraliter sibi et heredibus suis concedimus, ita tamen, quod ipsi ea gaudeant libertate et securitate, quam a nostris praedecessoribus habere consueverunt.« Jireček, Codex iuris bohem. I. str. 39.

(vlastně jen obnovil hmotné výhody, které plynuly prve ze statkové immunity episkopia), ale zeměpanského práva biskupovi přáti nehodlal. Zejména děje se zmínka o dvou výsadních listech královských, jichž znění bylo takové: Král dává pražskému biskupství a kostelu a lidem jak na biskupství tak i na statcích kostela plnou svobodu, a promíjí biskupství a kostelu a lidem jejich všeliký náraz čili zaneprázdnění, plat mocí vymáhaný, nárok, svod, hlavu, vřez, generální kollekty, stavby hradů, příkopy, přeseku, provod, nářez, i všechna jiná břemena; a spáchá-li kdo z lidí biskupství nebo kostela pražského krádež nebo loupež, aneb jiný takový těžký čin, aby zločinec poddán byl rozsudku moci královské, ale jmění jeho připadniž kostelu nebo biskupství pražskému, jehož byl poddaným. Podobně, spáchá-li kdo vraždu na statcích biskupství nebo kostela pražského a uprchne, aby příbuzní zabitého hledali vinníka právem zemským, ale tak, by lidem kostela a biskupství pražského škoda se nedála. [1]) Kostelem pražským rozuměj kapitolu u sv. Víta. O ní jest nám povědomo, že roku 1204 vyjednala si papežské potvrzení pro výsady, které jí král Přemysl Otakar I byl udělil, a které, tuším, nelišily se od svobod, obsažených v jednom ze svrchu řečených listů královských. [2])

Podobných svobod či spíše finančních výhod, jaké propůjčeny byly biskupovi a kapitole, dostalo se také některým klášterům v diecési. Tak možno příkladem uvésti monastýr břevnovský (sr. immunitu jeho pro újezd polický [3])), klášter teplský a chotě-

---

[1]) Zápis o zjednání pokoje mezi králem Přemyslem Otakarem I. a biskupem Ondřejem z r. 1221. Emler, Reg. II. č. 2642, str. 1157 n. List téhož krále z roku 1221. Erben, Reg. č. 646, str. 300.

[2]) List papeže Innocence III. z roku 1204: »donationes, quae vulgo svod, glava et naroc appellantur, a carissimo in Christo filio nostro, rege Boemorum illustri, vobis factas, intuitu pietatis, sicut rationabiliter factae sunt, vobis et per vos ecclesiae vestrae auctoritate apostolica confirmamus.« Erben, Reg. čís. 479, str. 218.

[3]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1213: »praedictum circuitum (Poliz) et homines eum inhabitantes eximo et

šovský (sr. výsadní listinu jejich z r. 1213 [1]) a klášter **plasský** (sr. výsadní legitimaci jeho asi z roku 1220 [2]). Ba srovnáním koncessí na jevo jde, že **svobody udělené klášterům byly o některý kus širší nežli immunity biskupství a kapitoly pražské.** Na statky klášterů svrchu uvedených neměli míti přístupu hradští komorníci, aby poháněli vinníky k soudu; lidé, klášterům těm poddaní, měli souzeni býti u přítomnosti krále nebo před dvorským sudím královým; šlechticům nebylo dovoleno, aby hospitacemi obtěžovali dvory klášterní; klášter teplský a chotěšovský byly osvobozeny od příspěvku k vojenským výpravám. O výhodách takových není

penitus absolvo ab omni provinciali exactione ac villicorum seu beneficiariorum nostrorum omnimoda vexatione ac etiam terrae nobilium quolibet gravamine, ita quod nec ipsi heremitae (bratří klášterní) nec bona eorum cuidam debent subesse, nisi saepe dicto abbati et eius successoribus.« Erben, Reg. č. 539, str. 250.

[1]) List téhož krále z r. 1213: »praedictis ecclesiis in bonis, quae nunc possident et in posterum poterunt adipisci, de causis, culpis et satisfactionibus omnem nobis attinentem contulimus utilitatem. Insuper principali auctoritate statuimus, ut praedictarum ecclesiarum homines, in quacunque parte terrae commorantes, a nostra et nostrorum potestate successorum et dominio sequestrati ac penitus absoluti, nullis universalibus collectis, quae per Boemiam fieri solent, vel huiusmodi exactionibus gravari debeant, sed ab omni infestatione et vexatione potentum liberi permaneant. Nullus eos pro castrorum, quae in terra sua sunt, reaedificatione commoveat. Nullus eos pro ingruenti aliqua expeditione inquietare, audeat. Nullus eos pro reparatione viarum vel silvae succisione in ambitu terrae molestare praesumat .... Nullus eos seu camerarius seu villicus sive castellanus ad iudicium compellat. Cum enim a fundatore suo nobis et successoribus nostris advocatia eorum commissa sit, volumus, ut de cetero de omni accidenti in praesentia nostra et successorum nostrorum iudicentur.« Erben, Reg. č. 548, str. 255 n. Sr. Emler, Reg. II. č. 1777, str. 764.

[2]) List krále **Přemysla Otakara I.** z r. 1220: »non paci Plazensis abbatiae providentes, homines ipsorum quoquomodo impetitos tantum in praesentia nostri iudicari statuimus, omnem iusticiam, ad nos et ad officiales curiae nostrae spectantem, sive de naroch sive de zvode eis ex integro relaxantes. Si autem extra terram fuerimus longam moram facturi, iudici curiae nostrae cum testimonio praesentis cartulae, sigillo nostro sigillatae, praesententur; ipse autem causam eorum taliter discutiat, quod in nulla exactione propria donationi nostrae contraire videatur.« Erben, Reg. č. 616, str. 288.

řeči ve zprávě o privilegiích biskupství a kapitoly pražské.

Když nástupce Danielův, biskup Ondřej, již dvě léta zápasil o neztenčené zachování práva církevního v Čechách (zejména o kvantum desátků, soudní pravomoc nad kleriky, zřizování kleriků k duchovním úřadům a skládání jich s úřadů, reální immunitu duchovenstva), a pokusy o smír neměly dobrého prospěchu, král Přemysl Otakar uchopil se zbraně, které nelze ani dosti želeti: dal pobrati a zničiti výsadní listiny episkopia, kostela pražského a jiných sborných kostelů, jichž představení stáli věrně k biskupovi. Zmaření diplomů bylo zajedno se zánikem práv nebo výsad v nich psaných. Kromě toho zkaženy jsou z rozkazu králova některé listiny darovací, a statky, na které svědčily, ujaty ke koruně (r. 1219). Pokud víme, vzaly tak za své dva majestáty krále Přemysla Otakara I. na svobody biskupství a kostela pražského vzhledem k poddaným lidem na jich panstvích, list knížete Přemysla Otakara na darování hradu Podivína (na Moravě) k biskupství pražskému, majestáty císařů římských (tudíž také zlatá bulla císaře Fridricha I. z r. 1187), listy papežské, knížecí, i jiné. [1])

Násilnický čin králův usnadnil biskupovi další boj i vítězství. Přemysl Otakar jevil potom ochotu povoliti ve sporných věcech, aby vrátil se pokoj zemi a diecési. Jeho jménem jakož i jménem pánů českých slíbil M. Jan de Scacario r. 1220, že diecésani biskupovi budou platiti desátek podle ustanovení kanonického práva, že biskupovi

[1]) Zápis o zjednání pokoje mezi králem a biskupem z roku 1221: »possessiones, quas idem rex donaverat per privilegia sua et postmodum una cum privilegiis suis abstulerat.... Dico, quod ecclesia Pragensis habuit privilegium ... Item dico, quod erat aliud privilegium ... Hoc addito, quod Podiwin ... ipsi episcopatui idem dux, modo rex, donaverat«. Emler, Reg. II. č. 2642, str. 1157 n. List papeže Honoria III. z roku 1221: »Omnia quoque privilegia tam Romanorum potificum quam imperatorum, et regum Boemiae ac ducum, vel aliorum, ecclesiis concessa Boemicis, si extant, restituentur eis.« Erben. Reg. č. 639, str. 298.

nebude v tom bráněno, aby zřizoval osoby k církevním úřadům, nebo je sesazoval, aby visitoval diecési, soudil kleriky a je trestal, že král pustí biskupovi a jeho kostelu všechnu svobodu a pravomoc, jakož měli buď z práva nebo po výsadách nebo po schválené zvyklosti, a zvláště tu svobodu a pravomoc, kterou sám král výsadními listy svými propůjčil církvi české. Co se tkne poddaných kostelních, mělo o pravomoci nad nimi dojednáno býti teprve před legátem nebo delegátem, kterého papež Honorius III. chystal vypraviti ke hranicím království spolu s biskupem Ondřejem.[1]) Kromě toho ukládal papež králi Přemyslu Otakarovi (r. 1221), aby jeho přičiněním navráceny byly všechny výsadní listy římských papežů a císařů, českých králů, knížat a jiných osob, propůjčené českým kostelům, těm, kdož prve byli majiteli jich, zároveň se statky, darovanými a náležitými ke kostelu pražskému a jiným kostelům a osobám církevním. Pakli listy královy a listy předchůdců jeho jsou snad ztraceny, král, než bude rozřešen z klatby a interdiktu, obnoví je podle znění, které zpřisáhne biskup. O ostatní listiny, ztracené nebo zničené, pracovati bude král s dobrým úmyslem, aby byly obnoveny.[2])

Porovnání před legátem papežským, kardinálem Řehořem de Crescentio, dálo se na Schatzberku (při

[1]) List papeže Honoria III. z r. 1221: »rex dimisit episcopo eidem et ecclesiae suae omnem libertatem et omnem iurisdictionem, quae sunt ecclesiae Boemiae sive de iure sive per privilegia sive per approbatam consuetudinem acquisitae, et specialiter illas, quas iste rex per privilegia sua ecclesiae iam dictae concessit, promittens, quod de iurisdictione rusticorum ad ecclesias suae dioecesis pertinentium, coram . . apostolicae sedis legato, vel alio, cui hoc committendum duxerimus, exhibebitur iustitiae complementum.« Erben, Reg. č. 639, str. 297.

[2]) Táž listina: »Quod si privilegia ipsius regis vel praedecessorum suorum non extant, vel sunt forte deperdita, rex ante relaxationem sententiarum excommunicationis et interdicti . . . . eidem restaurabit secundum tenorem, quem dictus episcopus suo expresserit iuramento. Si vero ea, quae non sunt sua vel praedecessorum suorum, sunt deperdita vel destructa, dabit operam bona fide, ut eadem restaurentur.« Erben, Reg. č. 639, str. 298.

hranici moravské mezi Znojmem a Oberhollabrunnem) dne 2. července 1221. Biskup Ondřej žádal především, aby vráceny byly statky přemnohé spolu s darovacími listinami, zvláště statky, které král Přemysl Otakar listy svými byl daroval a potom i s listy svými odňal. Ježto legát měl vědomost toho, že by jednáním o statky zmařena byla akce smíru, vyzval biskupa, aby, nemluvě o statcích, pověděl znění výsadních listů králových; neboť nikdo z přítomných praelátů a pánů českých (ze strachu před králem) nechtěl ohlásiti se, že zná obsah ztracených listin. Chtěj nechtěj přisáhl tedy biskup, že kostel pražský měl výsadní list od krále Přemysla Otakara, kterým týž panovník propůjčil immunitu pražskému biskupství a kapitole u sv. Víta, osvobodiv oba řečené ústavy církevní a lidi jim poddané od zeměpanských platů, veřejných pokut, zemských robot (venditio, nárok, svod, hlava, vřez, generální kollekty, stavění hradů, hloubení příkopů, přeseka, provod, nářez) i jiných břemen, a přiznav jak biskupům tak kapitole právo, aby ujímali se jmění těch poddaných svých, kteří pro zločin propadnou hrdlo rozsudkem soudu králova. Byl také, pravil biskup, druhý list králův, zavírající v sobě touž immunitu a krom toho na jiné věci svědčící, o kterých zatím, abych učinil po vůli a radě pana kardinála a nebyl jmín škůdcem smíru, chci pomlčeti, ovšem s výhradou pro budoucnost, aby kostel pražský nepřišel o kus dobrého práva svého; dodávaje k tomu, že panství podivínské, které náleželo někdy kapitole, bylo od Přemysla Otakara knížete, nynějšího krále, darováno k biskupství. O řeči biskupově spisován hned protokol,[1]) a podle znění jeho zhotovena též listina, kterou král obnovil ještě téhož dne (2. července r. 1221) svrchu jmenované výsady pražského biskupství a stoličné kapitoly.[2])

---

[1]) Zápis o zjednání pokoje mezi králem a biskupem z roku 1221, Emler, Reg. II. č. 2642, str. 1157 n.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z roku 1221: »nos omnia, quae (episcopus) iuravit, adimplere volentes, episcopatui et ecclesiae Pragensi privilegium deperditum taliter restauramus:

Jednání o immunitě klášterů a kollegiátních kapitol (čili jak papež Honorius III. vyjadřuje se ve výminkách smíru z r. 1221, o pravomoci nad sedláky, poddanými ke kostelům v pražské diecési) ukončeno bylo teprve v březnu r. 1222. Listem královským zaručeny byly kostelům, resp. konventům duchovních osob, tyto svobody: Poddaní klášterů a kapitol nebudou souzeni od provinciálních soudců (hradských úředníků a královských villiků), ale od krále nebo nejvyššího sudí dvoru králova, budiž soud o věcech jakýchkoli, nebo od kancléře, ve věcech mimohrdelních. Po žalobě z krádeže nebo jiného škůdnictví dovoleno bude poddaným, aby dokazovali nevinu svou svědectvím sousedů; načež křivý žalobník propadne v pokutě 300 denárů, náležitých do pokladny královy. Pokud není svědectví proti nařčenému, nesmí pohnán býti k soudu. Za půhon dáváno bude komorníkovi toliko 15 denárů, kdežto dříve příčinou lehčí mince žádali komorníci 30 denárů. Na soudě smí pohnaný užiti ke své straně svědectví osob kterýchkoli. Když přihodí se krádež ve vsi, jediné ten dům, ve kterém kradená věc byla nalezena, propadne plenu, a za pokoj ostatních domů zaplatí sousedé společnou rukou 300 denárů. Nalezne li se ve vsi tělo zavražděného, a pachatel zůstane nepovědom, odsouzeni budou obyvatelé vsi k pokutě 200 denárů, kdežto před tím jeden-

. . . . concedimus et donamus Pragensi episcopatui et ecclesiae et hominibus tam ipsius episcopi quam ecclesiae omnem libertatem et remittimus ipsi episcopatui et ecclesiae et hominibus eorundem omnem exactionem sive inquietationem, venditionem, naroc, zwod, hlavam, wrez, collectas generales, aedificationes castrorum, fossata, presecu, provod, narez, et omnia alia gravamina. Et si quis de hominibus episcopatus vel ecclesiae Pragensis furtum vel rapinam vel aliam huiuscemodi grandem culpam perpetraverit, perpetrator criminis sententiae regiae potestatis subiaceat, et Pragensis ecclesia vel episcopatus, cuius homo erit, ipsius vendicet facultates. Si quis etiam in bonis episcopatus vel ecclesiae Pragensis homicidium praesumpserit perpetrare, et homicida evaserit, consanguinei interfecti reum iure terrae acquirant, ita tamen, quod homines ecclesiae et episcopatus conserventur indempnes. Podivin etiam, quod aliquando eiusdem fuit ecclesiae, cum omnibus iuribus suis, accessionibus et pertinentiis de regia munificentia eidem ecclesiae concedimus et donamus.« Erben, Reg. č. 646, str. 300.

každý soused pokutován byl 200 denáry. Královští villikové (správci korunních panství), beneficiáři a officiálové (hradští úředníci) nesmějí popravovati nad poddanými, dokud nedojde k tomu zmocnění buď od krále nebo kancléře nebo nejvyššího sudí dvoru králova.

Z břemen zemských nevidělo se králi sleviti klášterům a kapitolám, než jen to, aby nemusily v čas válečné výpravy, aneb když král koná obecný rok s Čechy, poskytovati zásoby potravin, složené na vozech. Výslovně pak uvedeno, že i na dále trvati má povinnost duchovenských poddaných, aby pospolu s lidmi královými a poddanými pánů zemských pracovali o přesece (podťínání lesa), stavění hradů a hloubení příkopů.

Polehčení, jež přímo poddaným na dobré vycházelo, shledává se ve výsadním listě toto: Král vydal zápověď, aby venkované, prodávající na trhu produkty svého hospodářství nebo domácí utensilie, nebyli tisknuti poplatkem tržním. Jediné, co mladší podkoní směl na každém v nich žádati a vymáhati, byl plat jednoho denáru týdně nebo naturale, mající cenu jednoho denáru. Trhovými věcmi venkovanů připomínají se chleby, hrách, proso, sůl.

Hojnější byly výhody, poskytnuté přímo duchovenským korporacím nebo jednotlivým členům jejich. Tak za pravidlo uznáno, že klerikové a osoby církevní smějí bez omezení užívati lesů svých, to jest bráti z nich vše, co les k potřebám jejich může poskytnouti. Pomezním clem z duchovní osoby ustanoven byl zase denár, poplatek starodávný, jaký býval před přitužením sporu biskupa Ondřeje s králem Přemyslem Otakarem, kdy teprve na obtíženou kleriků, zejména poslů biskupových, vstupujících do země nebo vycházejících odtud, ukládáno bylo osobám duchovním, aby platili po 30 denárech vstupného a tolikéž odchodného, kdežto laikové platili jen po denáru.[1]) Kdo z výběrčích by utiskl

[1]) List papeže Honoria III. z r. 1219: »Clericos etiam et nuncios episcopi exire vel intrare regnum libere non permittunt; nec hiis contenti, a clericis in paedagiis sive teloneis triginta

klerika, měl od pána celnice oznámen býti králi, a kdyby pán celnice zdráhal se vydati vinníka k potrestání, měl sám pykati ztrátou celnice. Co se tkne šlechtických hospitací v klášterech a kapitolách, uznal král, že představení duchovních domů nejsou povinni hostiti pány nebo rytíře. Kdo by přes to proti vůli praelátově vymohl sobě pohostinství v klášteře, zaplatí dvojnásobně, co byl protrávil, a nad to ještě propadne veřejnou pokutu, vyšší šlechtic 1200 denárů, nižší 600 denárů. Podobně zakázáno bylo šlechticům, aby mimo vůli opatů, praelátů nebo jiných kleriků nedávali koní svých krmiti při duchovenských dvorech (to jest pásti na kobylím poli, náležitém ke dvoru duchovenskému); kdyby tak přec učinili, měl dobytek jejich býti zkonfiskován. Duchovenským vrchnostem dáno také ujištění, že nestane se již, aby královští villikové nebo jiní laici přijímali dušníky, nespokojené se svou služebností a utíkající ze statků kostelních. Ježto pak stěžovali si opati a jiní praeláti, že nemají s dostatek příležitosti, aby rokovali s králem o věcech svých domů, ustanovil Přemysl Otakar I., že v čas generálního roku bude jim poskytnut jeden den k audienci u přítomnosti kancléře a několika pánů.

Pro jistější zachování toho, co král propustil klášterům a kapitolám, jak sám dí, na žádost a rozkaz kardinála-legáta Řehoře de Crescentio a z rady pánů českých [1]) stanoveno konečně, aby rušitelé duchovenských svobod, buďtež kdokoli, trestáni byli in continuo pokutou 10 hři-

---

denarios exigunt et extorquent, cum a laico nonnisi unus denarius exigatur.« Erben, Reg. č. 612, str. 286.

[1]) List krále Přemysla Otakara I. ze dne 10. března r. 1222: »de consilio suppanorum nostrorum, ad petitionem ac preces nec non mandatum venerabilis patris et domini Gregorii de Crescencio, sancti Theodori diaconi cardinalis, apostolicae sedis legati, patris utique honesti, providi et discreti, pro salute animae nostrae et antecessorum nostrorumque successorum universis monasteriis et conventualibus ecclesiis Pragensis dioecesis remittimus, concedimus et donamus omnia, quae inferius sunt expressa.« Jireček, Codex iuris bohem. I. str. 50.

ven zlata, čehož polovice připadne ústavu církevnímu, který přehmatem rušitele na právu svém byl zkrácen, a polovice bude příjmem královské pokladny.

K pozornosti naší se zakazuje, že všem kostelům dostalo se jednostejných výhod, jakkoli hned dodati dlužno, že parita výsad, propůjčených listem královým ze dne 10. března r. 1222 byla jen efemerní, neboť v listě samém dopouští se jednotlivým klášterům a kapitolám, aby zůstaly v držení všeho (statků a výsad), o čem budou moci dokázati listinami králů nebo knížat českých, že získaly před rokem 1222,[1]) třebas bylo přes míru královských remissí, koncessí a donací z r. 1222. Klausule právě řečená zavdala podnět k hojným padělkům výsadních listin, jimiž kláštery a kapitoly hleděly nahraditi sobě pravé majestáty, buď nehodami ztracené nebo z úmysla jim odňaté a zničené roku 1219.

Jako zboží klášterů tak jmění pražského biskupství bylo aspoň z některého dílu »patrimoniem chudých«. Sv. Vojtěch ustanovil čtvrtinu všech důchodů svých za podíl chudým. Distribuce kvarty pauperum dála se tak, že biskup hostil každého dne dvanáct chuďasů, poskytuje jim s dostatek jídla i nápoje. Ve dnech svátečních připouštěl pak celý zástup almužníků (obchozích žebráků) a opatřoval je nejen pokrmem, ale i jinými potřebami životními.[2]) Když prodlením času důchod biskupský se rozhojnil, nemeškali nástupci Vojtěchovi přáti většímu počtu chudých. O biskupu Izovi (r. 1023—1030) vypravuje letopisec, že krmil každého dne čtyřicet osob

[1]) Táž listina: »Et ut ea, quae privilegiis regum et ducum Boemiae probari poterunt esse sua, volumus, quod habeant et possideant sine lite, et uti aliis testibus non cogantur.« Erben, Reg. č. 651, str. 803.

[2]) Canaparius, Vita s. Adalberti; 9: »Res aecclesiasticas sub aequa divisione distribuit in quatuor partes, . . . terciam . . in agmina pauperum proflua miseratione expendens . . . Praeterea omni die festo plurimos pauperes elimosinarios ad misericordiae opera vocat, quae eis necessaria erant, affluente copia ministrans. Item cotidianis diebus ter quaternos habere solitus erat, quos in apostolici nominis honorem dape et potu saciat.« Cfr. Brun, Passio s. Adalberti; 11.

nemajetných.[1]) Jaromír Přemyslovec (r. 1068—1089) býval zvláště v čas velikého postu štědrým dobrodincem chudiny. Ubíraje se po půlnoci do chrámu, kolik žebráků zastal přede dveřmi kostelními, všechny podělil almužnou. Potom když s duchovenstvem dozpíval žaltář, rozdával znovu podporu chudým, kteří byli přítomni v chrámě Po jitřních hodinkách kázal přinésti pokrmy a rozdělil 40 čtvrtí chleba a tolikéž slanečků nebo částek jiné krmě mezi chudé. Po čtvrté pak na úsvitě dne umyv nohy dvanácti žebrákům, daroval každému z nich po denáru. A v hodinu oběda posadiv je v soukromé jizbě, sám na stůl jim donášel a pravicí svou jídlo a pití žehnal. Potom šel ke stolu veřejnému a nakrmil s sebou čtyřicet chudých. Podobně při stolici své v Praze ustanovil každodenně krmiti čtyřicet chudých a dvakráte za rok odíti je od řeménka na střevíci až do střapce na klobouku.[2]) Tu i tam přicházejí zmínky o pomoci, kterou propůjčoval se biskup vdovám a sirotkům,[3]) ale že není naznačen způsob pomoci, nevíme, zda při tom mysliti jest na podporu hmotnou či morální.

Zbývá ještě přihlédnouti k účinkům vlivu církevního na straně společenských institutů a právního zřízení v zemi. Ať počneme od základu, nebylo věci, o kterou by církev větší péči měla, nežli o spořádanost sňatku manželského. Pravidla a zákazy ve příčině manželství vydané nedocházely však u neofytů ochotného přijetí; zvláště v Čechách bylo prvním biskupům podstupovati boj o závaznost církevního práva manželského naproti zvyklostem volnějšího konubia, dodržujícím ještě z doby pohanské. Kdežto církev chráníc počestnost vespolných styků mezi pokrevenci, nedovolovala příbuzným osobám až do sedmého stupně

---

[1]) Cosmas, Chronica; I, 41: »Izzo . . . solitus erat cottidie quater denos pauperes pascere, quibus habunde procurans cibum et potum ipse benedicit et ipse hilariter distribuit.«

[2]) Týž letopis; II, 42: »praesul Gebhardus . . . ad sedem suam Pragae constituit cottidie XL pauperes pascendos et bis in anno vestiendos a corrigia calcei usque ad mastigam pilei.«

[3]) Canaparius, Vita s. Adalberti; 10. Cosmas, Chronica; III, 6. Prameny d. č. I. str. 243; II. str. 141.

pokrevenství, aby za sebe šly, a jinak zase sňatků platně uzavřených nedopouštěla rozlučovati: Čechové zalibovali si manželské spojení v příbuzenstvu a rušili začasté sňatky buď zavrhováním žen a přijímáním ženin nebo opouštěním manželů. Úsilím sv. Vojtěcha získán byl k tomu souhlas knížete a pánů zemských, aby biskupové směli roztrhovati sňatky osob příbuzných a naléhati na potrestání nepořádných manželů. [1]) Biskup Šebíř (r. 1030 až 1067) zasadil se o přísnější trestání konkubinářů, pokleslých panen a vdov, které počaly mimo manželství, jakož i mužů nakládajících nelidsky se svými ženami. [2])

Křest a vyznání víry křesťanské byly závazkem všeho obyvatelstva v knížectví vyjma židovskou osadu na podhradí pražském. Židé obchodující s lidmi přiváděli do země otroky, pohany i křesťany, a přechovávali je ve svých příbytcích, buď trvale, užívajíce služeb jejich v domácnosti, nebo na čas, pokud nenaskytla se příležitost, aby trhem jich odbyli. Křesťanským parobům vycházelo na dobré, že církev měla péči o ně, a ukládala biskupům, aby podle největší možnosti své pomáhali jim z otroctví. Nad jiné horlivěji konal tu službu tělesného milosrdenství sv. Vojtěch. [3]) Kníže Vladislav I. r. 1124 vykoupil všechny křesťanské otroky od Židů a vydal zápověď, že křesťan nesmí státi se parobem

---

[1]) Zápisek z kláštera heiligenkreuzského k r. 992: »dux Bolezlaus praesentibus omnibus primatibus suis dedit praefato episcopo secundum statuta canonum separare ea coniugia, quae infra parentelam contra sacram legem coniuncta esse reperirentur.« Erben, Reg. č. 77, str. 33. Cfr. Canaparius, l. c. k. 12. Brun, Passio s. Adalberti; k. 11. Cosmas, Chronica; I, 29.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 4: »qui ... in priorem copulam legitime celebratam redire noluerit, .., redigatur in Ungariam ... Eadem sententia sint plectendae virgines et viduae et adulterae, quae ... per scortum concepisse dinoscuntur ... Si vero mulier proclamaverit pari vice non amari, sed inclementer a viro suo affligi et profligari, detur inter eos iudicium Dei, et qui inventus fuerit reus, solvat poenas rei.«

[3]) Canaparius, Vita s. Adalberti; k. 12: »tertia causa (odchodu sv. Vojtěcha z diecese) propter captivos et mancipia christianorum, quos mercator Iudaeus infelici auro emerat, emptosque tot episcopus redimere non potuit.«

židovským.[1]) Křtíti otroka-pohana nebo otrokyni-pohanku, zůstávající v domě židovském, nebylo kněžím dovoleno, leč by dálo se se souhlasem pána. Když za hluku první křížové výpravy do Sv. země pokřtěni byli příslušníci židovské obce v Praze, biskup Kosmas (r. 1090—1098) nenaléhal příliš na setrvání jich ve společenství církevním, ježto jednak pod bezděčím sklonili hlavy ke křtu, jednak potají zůstávali oddáni judaismu. Rovněž tak vedl sobě nástupce Kosmův biskup Heřman (r. 1099 - 1122).[2])

Na ochranu lidí, kterým bližní jejich odpírali milosrdenství, hájila církev výsady tak-zvaného asylu. Účelem zřízení toho nebylo snad vyvírati zločince ze zaslouženého trestání, nýbrž chrániti ho před unáhleným násilím a vyjednati mu trest okolnostem zločinu přiměřený. Nevinných osob, jež utekly se o záštitu k církvi nebo na posvátné místo, bylo ovšem hájiti proti jakémukoli trestání nebo bezpráví. Asylního práva užila v Čechách, pokud víme, nejprve (asi r. 995) žena hříšnice na hradě pražském, po druhé bratři Vojtěchovi na Libici (r 996). Třetí příklad kostelního asylu naskytá se v dějinách našich k r. 1004. Toho času držel zemi českou polský kníže Boleslav Chrabrý, maje na odpor Přemyslovcům, kteří v Německu hledali pomoci, osazeny vojskem svým pomezní hrady. Proti němu zdvihl boj král Jindřich II. a překročiv ve spolku s knížetem Jaromírem Krušné hory, dobývati chtěl Žatce. Hradčané tamní obořili se na posádku polskou, některé porubali, jiné s ohrady svrhli, kdežto ostatní spasili život útěkem do kostela.[3]) Sluší také vzpome-

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 57: »Wladizlaus dux, gratia Dei instinctus christiana mancipia ab omnibus Iudaeis redemit, et ut nullus ultra christianus serviret eis, interdixit.«

[2]) Týž letopis; III, 4: »Quod autem Iudei non post multos dies reiecerunt a se iugum Christi et spreverunt gratiam baptismi atque salutem fidei catholicae et iterum submiserunt colla iugo legis Moysaicae, episcopi (Cosmae) et praelatorum ecclesiae poterat hoc asscribi negligentiae.« III, 49: »Vae mihi (vece biskup Heřman), quia silui, quia apostatricem gentem non revocavi! . . . Apostatricem gentem dico Iudaeos, qui per nostram negligentiam post baptismum relapsi sunt in iudaismum.«

[3]) Canaparius, Vita s. Adalberti; k. 19. Brun, Passio s. Adalberti; k. 16, 21. Prameny d. čís. I. str. 252, 281, 290.

nouti péče, kterou církev na den nesla k vězňům, vypravujíc k nim kněží, aby ubohým lidem skýtali útěchu a vyprošovali jim polehčení vazby.

Řízení duchovenstva v diecesi spočívalo v rukou biskupových. Ani řeholníci-kněží kromě zvláštní správy své intra septa monasterii nebyli vyňati z vrchní pastýřské moci ordináriovy. Biskup světil kleriky, zřizoval nebo potvrzoval kněží za duchovní správce, měl vrchní soudní moc nad osobami duchovními a povinnost zastupovati je před světským právem. Výsadou duchovenstva bylo totiž tak zvané privilegium fori a privilegium canonis. Klerikové, buďtež světští nebo řeholní, neměli státi ke světským soudům ani ve věcech čiře světských, natož ve sporech povahy duchovní, ale měli souzeni býti od představených svých právem kanonickým. Privilegium canonis chránilo jich před ublížením, zvláště tělesným, jak se strany soukromých osob laických tak i veřejných popravců, stanovíc trest exkommunikace proti těm, kdož by vztáhli ruce na klerika nebo mnicha. [1])

Ze stížností biskupa Ondřeje, přednesených v Římě r. 1217, [2]) zvěděl papež Honorius III. a vytýkal králi Přemyslu Otakarovi I., že v Čechách ujal se hrozný zlozvyk, vedle něhož laikové zajímali osoby duchovní, sázeli je do žaláře, odsuzovali hrdla a vydávali na smrt. [3]) Naproti tomu první odpověď králova byla, že

---

Thietmar, Chronica; v Pertzových Monum. script. III. str. 807. Adalbold, Vita Henrici II. Tamže IV. str. 695.

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1229: »In hiis omnibus excipimus privilegia religiosorum virorum a principibus eis concessa et iura clericorum cum dotibus ecclesiarum, quibus reguntur secundum ius canonicum.« Erben, Reg. č. 742, str. 350. Sr. tamže, č. dodatků 7, str. 621.

[2]) List pap. Honoria III. k biskupu Ondřejovi z r. 1217: »abbominabilis consuetudo in Boemie partibus inolevit, quod laici quidam contra Deum et sacrorum canonum instituta ecclesiasticos viros capiunt et eos carcerali custodie mancipantes presumunt mortis supplicio condempnare, propter quod insolencia crescit in aliis per exemplum, et honor ecclesiasticus cotidie conculcatur.« Prameny d. č. V. str. 126.

[3]) List téhož papeže ke králi Přemyslu Otakarovi I. z r. 1217: »Unde cum in regno tuo clerici, sicut dolentes accepimus, non solum ad secularia iudicia pertrahantur, verum etiam

jen lživá ústa mohla takové žaloby na krále pronésti, ježto prý nikdy nevztáhl ruky proti klerikům, aniž dovolil, aby kdo jiný tak učinil; nikdy také nedal rozkazu k tomu, aby duchovní ke světským soudům byli poháněni a odpravováni; ba v království českém, doložil, není a nebylo zvykem odsuzovati na smrt laiky, natož kleriky.[1]) Později rozpomenul se přece na odpravu klerika, jež stala se v době královské vlády jeho, ale uvedl na omluvu, že muž ten byl zjevný zbůjník, vyloupil pět chrámů, padělal královskou minci, přidružil se ke škůdcům zemským a dopaden byv při loupeži se zbraní v rukou, zároveň s ostatními škůdci skončil na šibenici.[2]) Papež žádal krále, aby »všeliké« soudy nad kleriky propuštěny byly biskupovi; načež král projevil ochotu, že nebude brániti ani Ondřejovi ani nástupcům jeho, aby konali soudy »in spiritualibus« nad osobami duchovními podle stanov kanonického práva a konstitucí apoštolské stolice, a že zachová kleriky při privilegii canonis.[3])

Pokud ještě kostely pražské diecese neměly hojnější dotace, panovníci zdejší respektovali tak zvané

per laicos ultimo afficiantur supplicio et morte turpissima condempnantur, verendum tibi est, ne is, qui regalem tibi contulit potestatem, de tuis manibus hoc requirat.« Erben, Reg. č. 578, str. 271.

[1]) List krále Přemysla Otakara I. z r. 1217: »nunquam manus violentas in clericos vel personas religiosas inieci nec inicere permisi, nec eos ad secularia iudicia pertrahi feci vel morte qualibet condempnari.« Erben, Reg. č. 581, str. 273.

[2]) List téhož krále z r. 1218: »quod de suspenso (nobis clerico) imponitur, sciatis eum effractorem quinque ecclesiarum et falsarium nostrae monetae fuisse convictum, qui postea latronibus terrae sociatus et cum ipsis in latrocinio in armis comprehensus, cum similibus similiter est punitus.« Erben, Reg. č. 595, str. 279.

[3]) List papeže Honoria III. z r. 1218: »regem per nostras rogamus literas et hortamur, ut . . . praestet . . . cautionem dimittendi de cetero ipsi episcopo . . iudicia quaelibet clericorum « Erben, Reg. č. 596, str. 279 n. List krále Přemysla Otakara I. z r. 1219: »remittimus et concedimus domino episcopo suisque successoribus . . . iudicia in spiritualibus de personis clericorum secundum canonicas et apostolicae sedis constitutiones, nulla illis occasione manus violentas, sicut hactenus notati fuimus, iniecturi.« Tamže č. 605, str. 282.

privilegium immunitatis, aspoň v tom, že neukládali klerikům berně čili povinnosti peněžité pomoci k veřejným potřebám v knížectví. Později, když narostlo jmění zádušní a beneficiální, nevidělo se knížatům zbavovati duchovenstvo příležitosti, aby hřivnou svou zjednávalo si zásluhy o zemi, to jest, aby spolu se zemanstvem vedlo náklady, ke kterým nestačil důchod knížecí. První zmínka o berni jest k r. 1107, kdy Svatopluk zapsav se králi Jindřichovi v 10.000 hřiven stříbra, uhodil nejen na zemanstvo české, ale zvláště na klerus, aby mu pomocen byl při placení dluhu. [1]) Biskup Ondřej žaloval mimo jiné na krále Přemysla Otakara I. r. 1217, že jak řeholníkům tak světským klerikům ukládá nenáležité exakce, aneb aspoň dovoluje, aby jim byly ukládány. [2]) Mínil-li tím biskup peněžitou pomoc čili berni, můžeme hned dodati, že s ní nesešlo ani potom, když mír mezi episkopiem a principátem r. 1222 byl obnoven.

Pro snadnější dozor na osadní kněží roztříděna jest diecese pražská hned s počátku na několik arcijáhenství. Při tom zajisté prohlédal biskup k politickému rozdělení země na kraje; avšak při skrovném počtu kostelů a kněžstva nevidělo se mu asi zřizovati arcijáhny, nýbrž moc jejich propůjčil některým kněžím, tak že v každém kraji nebo arcijáhenství, byť i na několik okresů politických se dělilo, byl toliko jeden arcikněz jakožto dozorce kněžstva, správce důchodů kostelních a prostředník mezi duchovenstvem a biskupem. Mohli ovšem arcikněží takoví nazývati se arcijáhny a tuším, že někdy tak činili, než jsouce kněžími, ke správě du-

---

[1]) Cosmas, Chronica; III, 21: »Certe non abbas, non praepositus, non clericus, non laicus . . . fuit, qui non conferret invitus aliquid duci de sua apotheca.«

[2]) List papeže Honoria III. z roku 1217: »tam religiosis quam aliis viris ecclesiasticis imponens exactiones indebitas et imponi permittens, decimas de tuo demanio non exsolvis« Erben, Reg. č. 578, str. 271. List krále Přemysla Otakara I z roku 1217: »nec umquam exactiones indebitas inposui vel inponi permisi, nec eorum distuli dissimulando iniurias ad me delatas vindicare.« Tamže č. 581, str. 273.

chovní zřízeni a kněžím představeni, nejvíce arcikněžími nebo arcipryšty sluli. Z poručení knížecího bdíti jim bylo také nad spravedlností v kraji a hradským úřadům oznamovati zločince i rušitele náboženských příkazů, aby hrubší provinění bez trestů nezůstávala.

Výslovně připomíná se povinnost arcikněží dohlédati k tomu, aby nebyly utajovány vraždy, jež se přihodily mezi příbuznými, aby osobám, ze zločinu vraždy nebo přečinu zabití podezřelým, poskytnuta byla příležitost buď očistiti se z domnělé viny nebo podstoupiti hodné pokání, aby vesničané odpočívali od práce v dny nedělní a sváteční, aby pominuly přežitky pohanských zvyků, pokud se tkne pohřbívání těl zemřelých na polích a v lesích. [1]) Kromě toho nechybíme, kladouce mezi povinnosti úřadu arcikněžského dohled na veřejnou počestnost mravů, pokud by se jí újma dála cizoložstvím, konkubinátem, smilstvím, obžerstvím, jakož i dozor na trhy, aby nebyly konány o dnech nedělních a zasvěcených svátcích, na pokoutní hadačství, kouzla a čáry, aby lid nebyl sváděn k pověře.

V zákonodárství zemské, jehož účinek na národní život jest věcí s dostatek povědomou, působila církev jednak přímo, totiž účastenstvím duchovenstva při generálních rocích, jednak nepřímo, to jest soukromým vlivem literně vzdělaného a v kanonickém právu zkušeného kleru na osoby mající hlas v radě knížecí a repraesentanty národa vůbec. Jako ke generálním rokům čili kollokviím Čechů s knížetem měli přístup praeláti, tak k synodám duchovenským, zvláště když dály se za předsednictví papežského legáta, přizýváno bývalo zemské panstvo. [2]) Z toho jde, že rokování v tom i onom shromáždění dobíhalo k věcem světským rovněž tak jako k duchovním. [3]) Z předmětů sněmovního jednání

---

[1]) Cosmas, Chronica; II, 4. Prameny d. č. II. str. 74 n.

[2]) Týž letopis; II, 30 (k r. 1073): »missus apostolici iussit ducem, ut omnes principes terrae simul et abbates ac praepositos ecclesiarum . . . ad sinodum convocaret sacram.«

[3]) Cosmas, Chronica; III, 1 (k r. 1092): »dux Bracizlaus . . . sancti Wencezlai . . . in urbe Praga celebravit natalitium . .,

uvádíme: recepci církevního práva manželského, stavbu chrámů, kostelní desátky (z r. 992), omezení propinace, svěcení neděl a svátků (z r. 1039), spor o statky mezi biskupem pražským a olomouckým (z r. 1073), rušení pohanských obyčejů v zemi (z r. 1092), soud nad spiklenci, kteří ukládali knížeti o život (z r. 1130), přijímání podmínek smíru po prodlouženém sporu biskupa s diecesany (z r. 1219).[1] Kromě biskupa bývali přísedícími synod a výborem duchovenstva v každé jiné veřejné příčině jen tak zvaní představení kostelů, to jest, opati, dignitáři kapitolní a arcikněží (arcijáhnové).[2]

I v soudnictví zemském spatřovati lze stopy a účinky církevního vlivu. Tři půhony před odpovědí na žalobu a institut tak zvaných spolupřísežníků (očistníků), s nímž potkáváme se ve staročeském řízení soudním, zdomácněly tu spíše prostřednictvím církve[3]) nežli přímou tradukcí z národních práv germánských. O přísahách u kříže nebo svatých ostatků nemůže býti pochybnosti, že jsou původu církevního. Osobně účastnili se kněží a klerikové soudního jednání jakožto assistenti při ordálech a notáři úředních akt.

---

ubi pro novitate sui quantum valuit quaedam ad utilitatem ecclesiae decernens, quaedam ob commoditatem huius terrae instituens.«

[1]) Sr. Erben, Reg. str. 83. Prameny d. č. II. str. 74, 106, 136, 209 nn. Erben, l. c. str. 282 n.

[2]) Cosmas, Chronica; II, 47· »regem Wratizlaum comitabantur . . . episcopus Cosmas et praepositi ecclesiarum omnesque terrae magnates aetateque provectiores«. III, 4: »episcopi et praelatorum ecclesiae poterat hoc asscribi negligentiae«.

[3]) Týž letopis; II, 30 (k r. 1073): »praesul Gebeardus (ad synodum sacram) semel et bis nomine vocatus renuit venire et ad ultimum tale fertur dedisse responsum . . . « III, 33 (k roku 1110): »ad tertiam vocationem Otto . . . . venit«. List papeže Eugenia III. k biskupu Zdikovi z r. 1149: »causam ipsius clerici, qui bigamus dicitur, diligenter inquiras, et si canonice convictus fuerit, deponatur, sin autem, septima manu sui ordinis ab hac nota eum facias expurgari«. Erben, Reg. č. 280, str. 124.

VII.

Bojovníci (druhové), nápravníci a manové.

Povinnost bojovnická spočívala původně na všech mužích, kteří obrany země byli schopni. V šestém století, kdy otvírají se prameny našich vědomostí o Slovanech, sluje vojsko jejich »multitudo imbellium«, to jest, davy mužů nedostatečně k boji přihotovených, kdežto nepřátelé jejich Ostrogothi slují »multitudo armata«.[1]) O zvláštnostech taktiky slovanské v témž století rozepisují se senátor Prokopios a císař Maurikios. Stručně vypověděti popis jejich lze asi takto: Když nepřítel z nenadání udeřil na první krajinu slovanskou, obyvatelé její se rozprchli a dali výstrahu v sousedství. Mladší muži, v lese poukrytí, znepokojovali vojsko při další cestě jeho. Zatím sbírala se branná moc lidu, a v soutěskách připravován útok na nepřítele. V místech takových uměli Slované bojovati nejlépe. Tu ukryti jsouce za kameny a křovím, překvapili i skláli mnoho nepřátel. Jestliže v širém poli bylo jim podstupovati boj, stojíce vzdáli v davech, vzkřikli a pohnuli se. Když nepřítel podobně odpověděl, rychle útočili proti němu; pakli mlčel, ustoupili, i zašli do lesů. Někdy strojíce úklady, opouštěli nahromaděnou kořist; ale sotva nepřátelské vojsko k ní se upoutalo,

---

[1]) Jordanes De Getarum origine; c. 23: »Hermanaricus in Venethos arma commovit, qui quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes primum resistere conabantur, sed nihil valet multitudo imbellium, praesertim ubi et Deus permittit, et multitudo armata advenerit«.

vraceli se v hojnějším počtu, aby je potřeli. Jak uměli ve vodách se ukrývati, s podivením bylo kde kterému cizinci. Vojenské odění jejich přestávalo na málo. Mnozí z nich ani pláště neměli, ani sukně, neřku brnění; jen krátké spodky zakrývaly prostřední částku těla. Z pravidla držíce v rukou dvě malá kopí a štít, pouštěli se v boj. Jinak také užívali dřevěných luků a střel jedem napuštěných.[1])

Slované osedlí v Boiohaemu měli drahně příležitosti zdokonaliti se v bojovnictví. Subordinace hordě avarské byla jim školou válečné praktiky, obrana vlasti proti Frankům cvikem defensivy a pramenem nových zkušeností strategických. Saský básník z konce 9. století tlumočí jistě přesvědčení své doby, nazývaje Čechy národem zbojovnatělým.[2]) Mladší svědectví o válečné zdatnosti jejich oplývají chválou, na niž i velicí národové vždy s hrdostí by ukazovali. Ať vyslechneme jen cizí a nestranné hlasy, kněz Helmold (asi r. 1177) velebí Čechy jakožto zemi slynoucí bojovným mužstvem, hrdinami, kteří bez bázně vrhají se v seč, jenže až nelítostně zadavují podléhajícího nepřítele;[3]) klerik Ansbert, zpravodaj a, jak se podobá, účastník křižácké výpravy císaře Fridricha I. (r. 1189—1190), vypsav překážky průchodu nepřátelskými zeměmi, poznamenal o Češích, kteří byli pomocným oddílem vojska Fridrichova, že v těch velikých nebezpečenstvích a těžkých příhodách stkvěli se mužností, u nich ovšem obvyklou.[4])

K pokroku ve vojenství přičinila nejvíce organisace branné moci. Staré, národové vojsko bývalo po většině hlav sborem pěších bojovníků (a do-

---

[1]) Procopius De bello goth. II, 26; III, 14, 26. Mauricius, Strategicum; XI, 5.

[2]) Saxo Poeta, De gestis Caroli Magni (k r. 805): »Natio Sclavorum studio satis aspera belli, quos Bohemos vocitant«.

[3]) Helmold, Chronica Slavorum; I, 1: »Boemia habet regem et viros bellicosos . . . Quoties enim ad externa bella vocantur, fortes quidem sunt in congressu, sed in rapinis et mortibus crudelissimi«.

[4]) Ansbert, Historia de expeditione Friderici imperatoris: »Boemi quoque in his periculis contra communes hostes solita claruerunt virtute«.

dejme: primitivně ozbrojených nebo lehce oděných). První zmínka o jízdecké hotovosti u nás naskytá se k r. 871, létu válečnému, kdy pro bezpečnost vévodské dcerky z Čech, když vezena byla za muž na Moravu, ubíralo se v průvodě jejím více než 644 jízdních štítníků. [1]) Známa jest horlivost, s jakou Jindřich I. Saský pracoval o zjednání jízdného vojska k boji proti Uhrům, těžkooděnců na koních, kteří by vydrželi sebe prudčí útok jízdných lučištníků. Podobně, trvám, v Čechách nárazy uherských čet vedly k rozmnožení jízdectva a rozšíření těžké armatury (výzbroje pancéřem a přílbicí, krom štítu, meče anebo kopí). [2]) Podle druhů zbraně připomínají se ve vojště českém: štítníci, kopiníci, lučištníci, prakovníci, střelci (při velkých samostřílech) a rytíři bojující mečem. [3])

Není úmyslem naším psáti dějiny staročeského válečnictví, aniž chceme vraceti se k tomu, co jsme svrchu (v odstaci II.) uvedli o svobodných bojovnících, vypravených jak z prostředka lidu tak ze šlechty nižší a vyšší. Zřetel náš obrací se k Čechům, kteří ne z povinnosti k zemi zastávali službu vojenskou, nýbrž z jiných titulů právních, jako bylo trvalé životní opatření v domě panském, výsluha stat-

---

[1]) Annales Fuldenses (k r. 871): »Illi autem fugientes ad vallum . . . venerunt ibique propter loci angustiam equis et armis derelictis vix nudi evaserunt. Nostrates vero supervenientes DCXLIV equos cum frenis et sellis atque eiusdem numeri scuta, quae fugientes dimiserant, invenerunt et haec nullo resistente tollentes ad castra laeti reversi sunt«. Pertz, Monum. script. I. str. 384.

[2]) Sr. zprávu o účastenství českých bojovníků v bitvě u Augsburku r. 955: »In octava (legione) erant Bohemi, electi milites mille, armis potius instructi quam fortuna«. Widukind, Res gestae Sax. III, 44. Kromě toho svědčí k našemu mínění Annales s. Galli (k r. 955): »aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum (uherský) nomine Lele exstincto exercitu eius«. Pertz, Monum. script. I. str. 79. Widukind, l. c. III, 68 (k r. 967): »Misica . . . misit ad Bolizlaum, regem Bohemorum, gener enim ipsius erat, accepitque ab eo equitum duas acies«. Thietmar, Annales (k r. 976): »hostis loricatus« = vojsko české. Pertz, Monum. script. III. str. 760.

[3]) Pertz, Monum. script. VI. str. 684; XII. str. 236. Prameny d. č. II. str. 119, 285, 412, 428 n.

ková, slib kořisti, námluva žoldem, náprava (zjednání) propůjčením pozemku, stávali se válečnými druhy vyšších bojovníků čili vojenských pánů. Kromě vévody zemského vojenskými pány rozuměni buďtež šlechtici-kmeti, biskup a opati klášterů. U biskupa a opatů služba bojovnická byla povahy mnohem mírnější než u světských pánů, ježto z pravidla přestávala na chránění osob panských nebo majetku jejich a jen zřídka kdy ukládala prolévati krev v boji.

Po boku vévody spatřiti lze od počátku počet svobodných Čechů, kteří k němu svazkem družné oddanosti se upoutavše, jeho »věrnými« byli nazýváni. Jest to týž zjev a útvar sociální, jenž v popise germánských řádů z péra Tacitova sluje »comitatus«, později pak u Franků má jméno »trustis dominica«. Vévodská družina Čechů čili kmetstvo českého vévody bylo původně sborem osvědčených bojovníků, jichž služeb potřeboval vévoda ne tak na ochranu země jako spíše k výboji a k výpravám za hranice svého knížectví. Prodlením času (přízní svého vévody) vzrostli bojovníci ti ve vojenské pány (korouhevní pány) a mocné šlechtice, zastávající kromě vyšší válečné služby nejdůležitější politické úřady v knížectví. V pramenech dějin českých přicházejí zmínky o nich dosti často, však s tím rozdílem, že cizí autoři prohlédajíce k bojovnické stránce kmetství, nazývají členy vévodské družiny »milites«, kdežto domácí zpravodaji užívají promiscue názvů »comites« a »milites«.[1]

[1]) Thietmar, Annales (k r. 976): »quidam miles Bolizlai«; (k r. 988): »Wagio, miles Bolizlai ducis«; (k r. 990): »ex parte Bolizlai quidam miles Flopan nomine«; (k r. 1014): »Bosio, inclytus miles Othelrici ducis«. Pertz, Monum. script. III. str. 760, 764, 771, 885. Listina kláštera břevnovského k r. 1043: »Eppo, miles Brachizlai ducis«. Dobner, Annales; V. str. 276. Cosmas, Chronica (k r. 995): »dux non erat suae potestatis, sed comitum«; (k r. 1039): »dux et eius comites«. Prameny d. č. II. str. 43, 72. Skladatel letopisů hradištsko-opatovických (k r. 1105): »Wichbertus, miles Borivoy ducis«. Tamže str. 392. List biskupa pražského Fridricha z r. 1177: »Pribizlaus, miles Sobezlai ducis«. Erben, Reg. č. 358, str. 158.

Ti, kdož z menších svobodných lidí zakázali se knížeti ke službě bojovnické, bývali od něho vkládáni do hradů buď za posádku neb aspoň za strážné mužstvo hradu (pohradné) a hlídače politických vězňů, tam chovaných.[1]) Krom správních hradů, o kterých jednali jsme na jiném místě, náležely knížeti jako zeměpánu hrady a hrádky, v různých stranách země položené, dílem totiž bývalé hrady správní, dílem pohraničné strážnice nebo letní a lovecká sídla dynastova. V nich úřad správce a velitele poroučen byl ministeriálovi zvlášť spolehlivému, jemuž pak připadal název purkrabí nebo kastellána. Z dějin známi jsou: Mstiš, purkrabí na Leštně (r. 1055, potom kmet hradský v Mostě roku 1061), Bernard, kastellán na Přimdě (r. 1150), Zvěst, kastellán na Mělníce (r. 1158), Konrád Šturm, purkrabí na Přimdě (r. 1161—1174).[2]) Podobně tuším byli purkrabí na Křivoklátě, Oldříši, Doníně, v Miletíně, Brdě, Chlumci, Jaroměři, Zhořelci, Tachově, Skále.[3])

Zemané, kteří pro hmotný zisk připověděli se šlechticům za bojovníky,[4]) konali službu nejvíce na výpravách do cizích zemí, když korouhevní páni, od knížete byvše vyzváni, chtěli účastniti se válečných podniků mimo knížectví. Nejstarším příkladem jest výprava do Polabí na pomoc Srbům

---

[1]) Sr. na př.: »milites valde bellicosi pro tuenda civitate« (k r. 1142). Prameny d. č. II. str. 412. »confirmatis militibus, qui castra custodirent« (k r. 1139). Tamže str. 229. »traditus est ibi Otto armatis militibus ad custodiendum« (k r. 1110). Ibidem str. 171. »milites ducis Otocari« (k r. 1199). Erben, Reg. str. 202.

[2]) Prameny d. č. II. str. 90, 94, 419, 432, 452, 467 n.

[3]) Prameny d. č. II. str. 171, 181. Pertz, Monum. script. XII. str. 779. Prameny d. č. II. str. 203, 205, 478.

[4]) Sr. na př.: »procerum militia« (k r. 1068). Prameny d. č. II. str. 96 n. »Zavise, Sedlicensis comes, cum suis subditis« (r. 1165). Erben, Reg. str. 138. »Conradus et Sifridus milites eius« (Milgosti comitis), roku 1196. Tamže str. 193. »milites mei« (Groznatae primatis), r. 1197. Ibidem str. 194. »Ponata miles Petri castellani in Caslaw, Nuser miles Rudolfi iudicis« (asi r. 1207). Tamže str. 227 »nobilis vir et non derho (druho)«. Ibidem str. 621 (349).

r. 869.[1]) Ve století 10.—12. bojovaly sbory českého jízdectva ve Švábsku, v zemích polabských Slovanů, v Polsku, Uhersku, Sasku, Durynsku, Bavorsku, Fransku, ve Vlaších a zemích východních. O vojsku, vypraveném na pomoc císaři Fridrichovi I. proti Polákům r. 1157, podotýká letopisec, že skládalo se z rytířstva českých pánů, bratří knížecích Jindřicha a Děpolta, údělných knížat moravských a knížete zemského Vladislava.[2]) Ve příčině toho, jaký byl poměr bojovníků (rytířů) k vojenským pánům, povšimnutí zasluhuje zpráva o vojsku, kterým král Přemysl Otakar I. chtěl podporovati Filipa Švábského proti Otě IV., když schylovalo se k válce r. 1197. Ve Würzburku nedohodli se námezdní bojovníci se svými pány (nejspíše o žold), a velký počet jich vrátil se zprostřed cesty domů. Mezi těmi, kdož dovedli zachovati si všechny vojenské druhy a došli s nimi do Porýní, uvádí se zejména pan Jiří z Milevska.[3])

Způsob, jakým zjednáváni byli svobodní lidé za bojovníky a válečné druhy pánů, vypsán jest teprve k r. 1158; avšak nelze o tom pochybovati, že popisem právě řečeným zachovala se nám paměť o verbování a mustrování vojska prastarého rázu. Král Vladislav I. ohlásil Čechům, že přispěje na pomoc císaři Fridrichovi proti Milaňanům, a hned rozepsal sjezd do Prahy, aby o něm činěn byl výběr bojovníků. Na to rozezvučela se sídla panská a dvorce zemanů válečnými popěvky, muži, žádostiví činné vojenské služby, odkládali rolnické

---

[1]) Annales Fuldenses (k r. 869): »Behemi, qui a Sosabis mercede conducti fuerant«. Pertz, Monum. script. I. str. 881.

[2]) Vincentiův Letopis (k r. 1157): »Ad hanc expeditionem Wladizlaus, dux Boemie, ab imperatore vocatus, cum fratribus suis domno Heinrico et Theobaldo et principibus Moravie et aliorum baronum cum forti militia venit«.

[3]) Jarlochův Letopis (k roku 1198): »militares viri fere omnes relictis domnis suis baronibus . . . redierunt in Boemiam . . . . Barones, amissis licet satellibus suis fideliter perstiterunt cum duce suo. Accessit ibi ad magnam gloriam comiti nostro Georgio, quod pares sui vel etiam maiores carebant militibus, et ipse ne unum quidem perdiderat ex suis«.

náčiní, čistili štíty, kopí a meče, zkoušeli sílu svých paží a hlásili se za účastníky výpravy. Na mnohých místech ozýval se pláč žen a dívek, hledících na to s velikou lítostí, jak muži a jinochové konají přípravy na dalekou cestu, do boje, z něhož ne všechněm dopřáno bývá se vrátiti. V čas sjezdu ožilo podhradí pražské zástupy jízdních bojovníků, vyvolení řadili se pod růžové prapory pana krále, mladší rytířstvo s hlukem stavělo se na místa sobě vykázaná. Na cestu, kterou potom vojsko královo postupovalo k jihozápadní bráně zemské (proti Řeznu), sbíhali se přátelé odcházejících a kynuli jim na rozloučenou.[1])

Co se tkne mzdy za práci bojovnickou, bylo zvykem dávati žold mužstvu na opatření životních potřeb a po skončené výpravě odměňovati službu jejich přiměřenými dary. Z pravidla také cizí panovník, v jehož prospěch výprava byla podniknuta, pamatoval po míře štědrosti své na bojovníky, jak vypravuje se o králi Jindřichovi IV., že českým vojínům, kteří z vůle knížete Vratislava II. pomáhali mu dobývati Říma roku 1083, daroval kromě váhy stříbra po dvojím odění a dvou miskách.[2]) Ježto žold vydáván byl po menších částkách od vojevůdce jakožto náměstka knížecího, neminulo někdy bez zlé příhody, že vůdce výpravy utekl s pokladem žoldních peněz.[3]) Jindy zase vyšla

---

[1]) Vincentiův Letopis k roku 1158. Prameny d. č. II. str. 427 n Slova letopiscova: »ad eligendam contra Mediolanum militiam curia Prage Boemis indicitur; ad hoc idonei eliguntur milites« podávají výklad ke rčení, v pramenech našich častěji se naskytajícímu: »electi milites«. Sr. na př.: »Bohemi electi milites mille« (k r. 955). Widukind, Res gestae Saxon. III, 44. »duae scarae ex electis militibus« (k r. 1087). Prameny d. č. II. str. 118. »milites electos plurimis ditavit beneficiis« (k r. 1143). Tamže str. 414.

[2]) Annales Pegavienses: »Wratizlaus . . . milites CCC omni bellico apparatu liberaliter ac decenter cum stipendiis expeditos . . . in augmentum regii exercitus destinavit . . . Wigbertus ait (králi): Satis videbitur, si argentum et stipendium ei suisque sufficiens exhibeas, insuper duas pateras totidemque scutellas, militibus etiam singulis cum veste duplici binas scutellas largiare«. Pertz, Monum. XVI. str 287 an.

[3]) Sr. Prameny d. č. II. str. 224.

zásoba žoldu před časem, než válka byla skončena, a bojovníci nemajíce slušného opatření, unikali potají do vlasti, ke svým domovům.[1]) Vítězná výprava byla pýchou zemského knížete, i nemeškal po ní odměňovati bojovníky dary, úřady a výsluhami.[2])

Bojovníci, zjednaní od biskupa k ochraně jeho osoby na cestách a k zastávání dvorních služeb v jeho domě, měli stálejší postavení než váleční druhové světských pánů. Z počtu jich uvádí se nejprve komorník Mysl, představený menšího služebnictva v residenci Vojtěchově (asi k roku 989); potom Vilém, člen rytířské družiny biskupa Jaromíra, posvěceného v Mohuči (roku 1068).[3]) Když Jaromír vracel se z Říma, kdež bylo mu odpovídati na žaloby biskupa olomouckého Jana, knížete Vratislava II. a papežských legátů Bernarda a Řehoře (r. 1074), šlechtici čeští, kteří byli ve službách biskupových, přišli mu vstříc až ke hranicím země české.[4]) V ležení před Milánem zahynul štítník biskupa Daniele I., příjmím Mladotka, roku 1158.[5]) Hojnější zmínky o bojovnících biskupových přicházejí teprve ve druhé polovici 12. století. Na listině z roku 1177 zapsáni jsou mezi svědky tito »milites episcopi«: Hartleb komorník, Arnošt stolník, Lutold číšník, Petr Obidenův,

---

[1]) Prameny d. č. II. str. 469 n.

[2]) Vincentiův Letopis (k r. 1143): »dux Wladizlaus .... post tot labores suos milites electos, per arma probatos, plurimis ditavit beneficiis«. List krále Přemysla Otakara I. z r. 1218: »villam ... praedicto G. fideli nostro, dum adhuc miles existeret, pro servitio suo iure hereditario contulimus possidendam.« Erben, Reg. č. 548, str. 256.

[3]) Canaparius, Passio s. Adalberti; 11: »cumque Myzl domus suae camerarius, hoc inter pueros (panoši) asperius requirere vellet, prohibuit eum«. Cosmas, Chronica; II, 25: »transfretantes Renum, cum post prandium quidam suus miles Willalmus super ripam sederet ..., deiecit eum (episcopus Gebeardus)«.

[4]) Cosmas, Chronica; II, 33: »postquam praesul Gebeardus reverteretur ab urbe Roma, proceres, quotquot erant sui clientes, ... occurrunt ei obviam sub ipso exitu silvae«.

[5]) Vincentiův Letopis (k r. 1158): »Mladotkam, scutarium episcopi nostri, interiisse reperimus«.

Erkenbrecht podstolí, Berwin podkoní, Držislav, Chotěslav, Předa, Svojata, Zbislav, Dalibor podčeší, Reinhart podkomoří, Radoslav, Alvík, Vlad.[1]) V letech 1184—1190 sloužili biskupu Jindřichovi Břetislavovi: Odolén komoří, Hartleb stolník, Reinhart, Erkenbert podstolí (maiores curiae episcopalis) Mechtfrid ze Slavčevsi, Jiří komorník, Wignand podkoní, Berwin číšník, Martin podčeší.[2]) Ke sněmu řezenskému na jaře roku 1187 dostavil se biskup Jindřich Břetislav s průvodem svého rytířstva o 70 koních.[3])

V zemích franských a germánských statek propůjčený za konání služby tak zvané ušlechtilé, jako bylo bojovnictví a služba dvorní, o něž vlastník-propůjčovatel smluvil se s příjemcem, nazýván byl beneficium. Od 11. století počínaje dáváno mu jméno feudum (léno). U nás slovo feudum shledává se nejprve v kronice Kosmově. Letopisec dí, že za biskupa Ekkeharda ujednána byla změna v placení desátku. tak že místo předešlých dvou kup snopů odváděl dvě míry obilí biskupovi »unusquisque, qui de suo pheodo vel allodio araturam haberet.« [4]) Nicméně, jak s plnou jistotou říci lze, slovem feudum nemínil Kosmas statek lenní, nýbrž všechny tehdáž obvyklé druhy pozemkového majetku kromě pravého vlastnictví. Rčení: feudum et allodium shledává se ve spise jeho i podruhé, v tom místě, kde řeč jest o náhradě, jaké dostalo se pražskému biskupství za Moravu, když puštěna byla za diecesi biskupovi olomouckému. Kosmas dí: Prve, než biskup Šebíř přivolil k odloučení Moravy, byla učiněna úmluva o náhradu (deliberato pheodo et allodio sive concambio), tak že biskup pražský obdržel 12 velikých vsí v Čechách a komorního platu 100 hřiven stříbra ročně.[5]) Na tomto druhém místě slova feudum et allodium jsou již jen pouhou frasí a nemají případného smyslu, protože

---

[1]) Erben, Reg. č. 358, str. 158.
[2]) Erben, Reg. č. 381, str. 171 n., č. 390, str. 178; č. 405, str. 184.
[3]) Jarlochův Letopis (k r. 1182). Prameny d. č. II. str 480.
[4]) Cosmas, Chronica; I, 40 (k r. 123).
[5]) Týž letopis; II, 20.

statky biskupství pražského nebyly ani lénem biskupovým ani jeho pravým vlastnictvím.

První určité stopy lenního poměru patrny jsou ze slov listiny kladrubské, datované sic k r. 1115, ale složené na základě starých zápisků klášterních asi o sto let později. V ní čteme: »Dobřech dal klášteru Panny Marie pozemků na jedno popluží ve vsi Drahomyšli. Podobně dal pozemků na jedno popluží ve vsi Kocbeři, čině tu výminku, aby syn jeho, bude-li chtíti sloužiti opatovi, sloužil za pozemky; nebude-li chtíti sloužiti, aby z pozemků odváděl hostinný plat a příplatky.« [1]) Tu shledati lze nejeden znak poměru lenního: vzájemnou úmluvu, konání osobní služby pánovi a držení popluží za řečenou službu. Jak se podobá, již i Dobřech sloužil opatovi jako nápravník. Příkladů podobných, pokud se tkne věnování nebo darování statků klášterům a hned zase zpět přijetí jich jako lén, naskytá se v jiných zemích za 12. století přemnoho. S výhodou pro darovatele při tom bylo, že opati přidali jim statků klášterních, a tak rozmnožili důchody jejich.

Z konce 12. století dochází zpráva o nápravnících českého pána Hroznaty. Za věrné služby, prokázané panovníkům zemským, Hroznata obdržel drahně statků, mimo jiné podkrají horního toku řeky Teplé a lesní krajinu vůkol nynějších Marianských Lázní. Pro svou potřebu jako korouhevní pán a strážce pomezí u zemské brány proti Chebsku zjednal si některý počet bojovníků za pozemky, dvory a vsi jim propůjčené. V úmluvě bylo pamatováno na to, jakou náhradu nebo jaké odškodné vezmou bojovníci, nebude-li se viděti pánovi, aby déle užíval služeb jejich. Když potom Hroznata r. 1197 činil pořízení o svém majetku, jehož větší díl poroučel nově založenému klášteru v Teplé, připomněl opatovi tamnímu, jak by naložiti měl se statky ná-

[1]) Listina kláštera kladrubského (k r. 1115): »Item Dobrehc dedit terram ad aratrum in villa, quae vocatur Cohcber, sc. ea conditione, ut si filius eius voluerit abbati servire, serviat pro terra; et si noluerit abbati servire, solvat hospitalitatem et cetera.« Erben, Reg. č. 202, str. 90.

pravními. »Co se tkne bojovníků mých, kteří drží statky mé, jež jsem jim propůjčil, poněvadž jest obava, aby nepokoušeli se škoditi klášteru, takto budou vybyti: opat teplský zaplatí tomu, kdo drží jedno popluží samo o sobě, dvě hřivny, a vezme od něho popluží; ten však kdo drží celou ves, přijme od opata pět hřiven; i budou moci dáti se ve službu, komu jim libo. Než za vsi, které bojovníci drželi v krajině lesní, klášter ať nic neplatí!« [1])

Jiný druh nápravy popsán jest v listě krále Přemysla Otakara I. z r. 1224. Mnichové kláštera plasského stěžovali si králi, že ze statku jejich tiškovského již po léta žádný užitek jim nejde, ježto krajina vysazena jest neustálým nájezdům záškodných lidí, tak že o hospodářství tam nikdo pracovati nemůže a nechce. Král slíbiv pomoc, jednal o to s panem Ratimírem, šlechticem, aby na statku tiškovském přijal úřad osazovatele a fojta. I zavázal se Ratimír, jestliže mnichové propůjčí mu statek tiškovský se všemi užitky jeho do života, že uvede tam osadníky, založí vsi a bude hájiti obyvatelů proti nájezdníkům. Kromě toho slíbil, že vystaví tam poplužní dvůr a svým nákladem zjedná k němu fundus instructus, zejména 12 krav a 40 ovcí. Aby pak dobrá vůle jeho ke klášteru byla patrna, poručil ke jmění jeho po smrti své ves svou Újezd. Ze statku tiškovského směli mnichové bráti seno, kolik bylo potřebí k jejich dvoru v Čečíně, a dříví z lesa, jako brávali před tím. [2]) Po smrti Rati-

---

[1]) List pana Hroznaty z Teplé z r. 1197: »Milites mei, qui a me praedia mea tenent, . . . qui aratrum habet, abbas Theplensis duas marcas ei persolvat, ut ara rum recipiat; qui vero integram villam tenet, quinque marcas ab abbate percipiat et cui voluerit serviat. De vill.s autem, quas in silvis tenuerunt, nihil solvat ecclesia.« Erben, Reg. č. 431, str. 194.

[2]) List krále Přemysla Otakara I. z roku 1224: »Nos igitur . . . de eorum consilio et unanimi consensu fidelem baronem nostrum Rathymirum elegimus, qui ad locum memoratum colonos vocare, villas locare et inibi commorantes ab incursantium iniuriis debeat defensare. Praedictus ergo baro noster nostris iussionibus gratanter praebens assensum, . . . complendum fideliter suscepit opus iniunctum, ea tamen conditione, ut

mírově řečený statek vrátil se zase v držení kláštera. Od nápravy staročeské, jejíž povahu, pokud z písemných památek našich k tomu možnost se naskytá, jsme naznačili, lišilo se lenní zřízení jednak dědickou kontinuitou poměru mezi vrchním vlastníkem lenního statku a vlastníkem požitku (tak zvaným vasalem, manem, feudálem), jednak závazkem věrnosti ve službě bojovnické, v hotovosti na zavolanou a poskytnutí ochrany. Úvodcem lenního zřízení a lenního práva do Čech a na Moravu byl biskup olomoucký Bruno (r. 1245—1281). Hned z počátku svého biskupování propůjčiv dvě vsi v Čechách, Chotouň a Přítoky, jež byly majetkem kostela olomouckého, panu Havlovi z Lemberka, ujednal s příjemcem, že držení jejich bude podle práva lenního. [1]) V letech 1255—1274 zřízeno bylo od něho na Moravě množství lén a veliký počet lenníků čili manů kostela olomouckého, jichž povinnosti a práva měla shodna býti s povinnostmi a právy manů čili ministeriálů kostela magdeburského (Bruno za mladých let svých byl kanovníkem magdeburským), avšak původem biskupa samého, různé novoty v to zavádějícího, všelijak od nich se uchýlila. Manové biskupství olomouckého drželi léna svá dědičně po meči, odváděli ročně kapitole olomoucké po korci pšenice z každého lánu svých lenních pozemků, byli povinni do stanovené lhůty přikoupiti za svůj peníz a připojiti k lénům svým aspoň tolik pozemského zboží, aby cena jeho byla s polovici (později jen s třetinu) ceny statku lenního, kteréžto zboží přikoupené stalo se potom lénem i po přeslici. Někteří z nich zastávali dvorní službu při osobě biskupově (byli jídlonoši, číšníky, maršálky jeho), všichni pak měli povinnost konati službu vojenskou, podle velikosti léna buď pěšky nebo

summam proventuum et utilitatem villarum, quas ibidem locare potuerit, quod vixerit, plene et integraliter consequatur, ipso vero defuncto tam possessio quam possessionis utilitas ad possessores pristinos revertatur.« Erben, Reg. č. 684, str. 315.

[1]) List biskupa Brunona z r. 1249: »Gallo de Lewenberck, viro nobili, . . . contulimus duas villas in Bohemia sitas, Cothun videlicet et Prethoca, iure pheodali.« Erben, Reg. č. 1229, str. 570. Cfr. Emler, Reg. II. č. 610, str. 287.

jízdecko, buď sami nebo se zjednanou družinou. Král Přemysl Otakar II. schválil disposice Brunonovy v příčině lén jeho kostela a vyslovil přání, aby manský řád tamní měl nepohnutou stálost na prospěch biskupství i země. [1])

Po příkladě biskupa Brunona i jiní pánové, světští a duchovní, vlastníci nebo držitelé velkých statků, zřizovali léna a odevzdávali je manům na závazek věrnosti a předem smluvených služeb. Tak pan Vok z Rožmberka, jenž již po předcích byl lenníkem kostela pasovského, ustanovil díl statků svých za léna služebným rytířům, z nichž výslovně připomínají se r. 1262 Svatomír, Albert z Rotnštejna, Konrád z Turdelingu, Kalhoch, Ondřej, Gryl komorník. [2]) Od krále Přemysla Otakara II. měl pan Vilém z Hustopeče v lenním držení lesní újezd u řeky Moravy, a Jindřich z Ivanic, rychtář v královĕ vsi Týnci, lán pozemků, krčmu, mlýn a lázeň. [3]) Z doby téhož krále pochází řád služebných panošů benediktinského kláštera v Třebíči. Jejich homagium (přiznání k lénu) tlumočeno bylo slibem, že budou hleděti k opatovi jako k soudci a ochránci svému, že budou hotovi ke konání služby bojovnické a zastávání úřadu klášterních purkrabí. [4]) Podobně klášter hradištský na Moravě zřizoval sobě many, ukládaje jim povinnost bojovnictví v čas zemské potřeby. [5])

---

[1]) List krále Přemysla Otakara II. z r. 1274. Emler, Reg. II. č. 850, str. 351.

[2]) List pana Voka z Rožmberka z r. 1261: »villae, quas in feudo contulimus de parochia Rosental.« Emler, Reg. II. č. 820, str. 119. List poslední vůle téhož pána z r. 1262: »Alberoni de Rotenstain duas maiores villas supra Swant contuli, ut habeat a pueris meis in feodo . . . Cunrado de Turdeling villam Gutenprun, quam prius a me tenuit in feodo, in proprietatem dedi . . . Item quicquid in Gunthersreut habeo solutum, Kalhocho contuli in feodo . . . Item Grilloni in Emerndorf quatuor beneficia contuli iure et tytulo feodali.« Tamže č. 871, str. 145 n.

[3]) List Viléma z Hustopeče z roku 1271. Emler, Reg. II. č. 476, str. 291. List krále Přemysla Otakara II. z r. 1274. Tamže č. 851, str. 351.

[4]) Chlumecký, Regesten der Archive in Mähren; str. 105 nn.

[5]) List Giselberta, býv. rychtáře hlušovického, z r. 1271: »tres laneos usque ad finem vite mee mihi contulit (opat klá-

V Čechách nejstarší zpráva o manech nebo vasalech klášterních odnáší se k opatství teplskému. Roku 1289 Albert z Falknova, řečený Nothaft, chtěje dosti učiniti za škody, které způsobil klášteru na statcích hroznětínských, odhodlal se k tomu, že oddělí od majetku svého statek, jenž by ročně dával důchodu 10 hřiven stříbra, postoupí jej ve vlastnictví kláštera a přijme nazpět od něho v léno, za něž on, synové a mužští potomci jeho sloužiti budou klášteru jako vasalové.[1]) A kdyby rod jeho po meči vymřel, statek řečený stane se pravým vlastnictvím kláštera.

Od sklonku 13. století počínaje množil se počet lén jak na království a panstvích šlechtických tak na statcích biskupství pražského a duchovních korporací v zemi. Při tom jménem lén označovány byly i statky nápravní, to jest dvory, mlýny, pozemky, rybníky a j., jichž bezplatné držení bylo odměnou za veřejné služby (na př. kastellánů, rychtářů, lesníků, hajných), konané na prospěch vrchnosti.

štera) . . . possidendos, excepto eo, quod ad expeditionem cum equo falerato de eisdem laneis d. meo abbati servire tenear . . et solvere similiter lapidem cere annuatim. Post mortem autem meam cuicumque dedero sive vendidero laneos antedictos, in eisdem residere debet personaliter et manere.« Emler, Reg. II. č. 756, str. 303.

[1]) List Alberta z Falknova z r. 1289: »de bonis meis hereditariis et liberis . . . decem marcarum arg. redditus in censu annuo . . . promitto . . . assignare, et resignare pro me et heredibus meis ius proprietatis et dominium reddituum predictorum prefate Teplensi ecclesie perpetuo possidendum, recepturus ab eodem d. abbate et ecclesia sua Teplensi pro me et heredibus meis et heredum meorum liberis iure feudi ad satisfactionem predictam bona et redditus decem marcarum predictos. Promitto preterea, . . . quod tam ego tam heredes mei de bonis predictis tamquam vasalli servire et obsequi perpetuo debeamus abbati et ecclesie memorate.« Emler, Reg. II. č. 1468, str. 634.

Obsah.

I. DOMÁCNOST, ROD A NÁROD.

II. SVOBODNÍ A UROZENÍ.

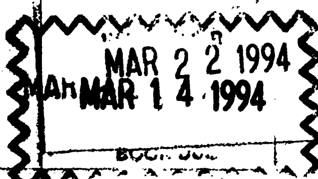
III. OTROCI A NEVOLNÍCI.

IV. KNÍŽECÍ ÚŘEDNÍCI A MINISTERIÁLOVÉ.

V. CIZINCI, OBCHODNÍCI A HOSTÉ.

VI. DUCHOVENSTVO.

VII. BOJOVNÍCI (DRUHOVÉ), NÁPRAVNÍCI A MANOVÉ.

MAR 2 2 1994
MAR 1 4 1994

018 932 350